

ΚΩΣΤΑ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΡΩΜΑΪΚΗ

ΚΑΙ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

146 π.χ. - 1453 μ.χ.

ΙΣΤΟΡΙΑ 15/11 = 121

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

Με απόφαση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὰ δι-
δακτικά βιβλία τοῦ Δημοτικοῦ, Γυμνασίου καὶ Λυ-
κείου τυπώνονται ἀπὸ τὸν Ὄργανισμό Ἐκδόσεως
Διδακτικῶν Βιβλίων καὶ μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ
ΙΣΤΟΡΙΑ

Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΤΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ

ΣΤ 89

ΣΧΒ

ΚΩΣΤΑ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ

Καλοκαιρινός, Κώστας

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

146 π.Χ. — 1453 μ.Χ.

Β' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1981

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

002
ΕΛΣ
ΣΤ28
1043

ΛΙΤΩΤΕΡΙΑ
ΚΡΑΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΥΣΑΝΤΙΝΗΝ
ΣΧΟΛΗΝ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Ενημερωτική προσημείωση.

Επειδή τό βιβλίό αὐτό ὡς σύνολο δέν εἶναι δυνατό νά διδαχθεῖ μέσα στά πλαίσια τοῦ πραγματικοῦ χρόνου διδασκαλίας, κρίθηκε ἀναγκαῖο νά σταλεῖ στό σχολεῖα εἰδική ἐγκύκλιος, μέ τήν ὁποία διευκρινίζονται προβλήματα τῆς διδασκαλίας τῆς ἱστορίας γενικά καί ὀρίζεται ἡ διδακτέα ὕλη εἰδικά, κατά τάξη. Παρακαλοῦνται λοιπόν οἱ διδάσκοντες νά συμβουλευτοῦν ἐκεῖνη τήν ἐγκύκλιο, πρῖν προγραμματίσουν τή διδασκαλία τους. [Τώρα τό περιεχόμενο τῆς ἐγκυκλίου ἔχει περιληφθεῖ στό τεῦχος: «Ὁδηγίες γιά τή διδασκαλία τῶν φιλολογικῶν μαθημάτων»].

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ
ΕΔΡΗΡΗΣΑΤΟ
Θερ. Ζουρ. Διδ. Βιβλίου
2 302 Έτος 1981

ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΚΑΤΑΚΤΗΤΕΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στό προηγούμενο βιβλίο έγινε φανερό πώς μέσα στην περίοδο 221 - 168 π.Χ. μπόρεσε η Ρώμη με τις κατακτήσεις της να εξελιχτεί σε μεγάλη δύναμη της Μεσογείου. Όπως λέει ο Ιστορικός Πολύβιος, είναι ο πεντηκόντακαιοτριετής χρόνος που έγινε η αύξηση και προκοπή της δύναμης των Ρωμαίων. Πρώτα κυριάρχησαν στην Ίταλία κι ύστερα στη Δυτική Μεσόγειο· αργότερα η πολιτική τους επιρροή φτάνει και ως τα κράτη της Ανατολικής Μεσογείου. Μετά τα μέσα του 2ου π.Χ. αιώνα έχει επιβληθεί πιά σε Ανατολή και σε Δύση. Στην Ανατολή έχει υποτάξει τη Μακεδονία, την κυρίως Ελλάδα και το βασίλειο της Περγάμου. Οι βασιλιάδες της έλληνιστικής Συρίας και της πτολεμαϊκής Αιγύπτου ακολουθούν την πολιτική της.

Στη Δύση έχει εξοντώσει την αντίπαλό της Καρχηδόνα. Επίσης εξουσιάζει την έντεϋθεν των Αλπεων Γαλατία εκτός της όρεινης Αιγυρίας. Έτσι πραγματοποιήθηκαν οι μεγάλες κατακτήσεις, όπως καθιερώθηκε να λέγονται. Μ' αυτές έγινε η Ρώμη η μεγαλύτερη δύναμη στη Μεσόγειο.

Αυτό όμως είχε πολύ σοβαρές συνέπειες για τους νικητές. Ός τώρα ήταν μαθημένοι να ζούν και να σκέπτονται μέσα στις συνθήκες της άπλης αγροτικής ζωής· τώρα, που κοντεύουν να γίνουν κοσμοκράτορες, ο τρόπος αυτός της ζωής δέν τους εξυπηρετεί. Γι' αυτό τόν αλλάζουν ριζικά. Έτσι έχουμε πολύ βαθιές αλλαγές:

- Στην οικονομία.
- Στην κοινωνία.
- Στόν τρόπο ζωής. Και ακόμη έχουμε
- Δυό προσπάθειες να διορθωθεί η αναστάτωση που προκάλεσαν οι αλλαγές.

1 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Τό Ρωμαϊκό κράτος πρὶν ἀπὸ τίς κατακτήσεις ἦταν κυρίως ἓνα κράτος γεωργικό μὲ ἐλάχιστο ἐμπόριο καὶ βιοτεχνία. Οἱ Ρωμαῖοι εἶχαν μικρά ἀγροκτῆματα καὶ τὰ καλλιεργοῦσαν οἱ ἴδιοι. Μετὰ τίς κατακτήσεις ὁμως τό σύστημα τῆς ἀπλῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας ἀλλάζει:

▲ **Ἐμπόριο.** Τό ἐμπόριο, πού ἀνθοῦσε πρωτύτερα στήν Καρχηδόνα καὶ στό πτό σπουδαία κέντρα τῆς Ἑλλάδας, τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ. ἀναπτύσσεται ἀπὸ τοὺς Ἴταλιώτες κυρίως ἐμπόρους¹ πού ἀρχίζουν νά πλημμυρίζουν τὰ οἰκονομικά κέντρα τῆς Ἀνατολῆς.

▲ **Βιοτεχνία.** Τό ἐμπόριο φέρνει μεγάλη ἀνάπτυξη τῆς βιοτεχνίας στή Ρώμη καὶ γενικότερα στίς πόλεις τῆς Ἰταλίας, ὅπως π. χ. στήν Καπύη, στοὺς Ποτιόλους, στήν Πομπηία κ.ά. Γιά νά προλαβαίνονται οἱ παραγγελίες, γίνονται πολὺ μεγάλα ἐργαστήρια. Ἡ ἐργασία σ' αὐτὰ εἶναι ὁμαδική, δηλαδή ἐργάζονται πολλοὶ μαζί στό ἴδιο ἐργαστήρι. Συγχρόνως ὁμως γίνεται καὶ ἐξαντλητική, γιατί, ὅσο τό ρωμαϊκό κράτος ἐπεκτείνεται, ἡ ζήτηση τῶν προϊόντων μεγαλώνει.

▲ **Ἐργασία δούλων.** Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ στό σύστημα τῆς παραγωγῆς φέρνει καὶ μιὰ ἄλλη σοβαρότερη: ἀλλάζει καὶ τό εἶδος τῆς ἐργασίας. Ἡ ἐργασία τῶν ἐλευθέρων ἐκτοπίζεται, γιατί κοστίζει πολὺ καὶ καθιερώνεται παντοῦ ἡ ἐργασία τῶν δούλων, πού εἶναι πολὺ φτηνότερη.

▲ **Μικρές ἐπιχειρήσεις.** Μὲ τὴν ἀχρήστευση τῆς ἐλευθέρης ἐργασίας πέφτουν σὲ μαρασμό καὶ οἱ μικρές ἐπιχειρήσεις, γιατί δὲν ἀντέχουν στό συναγωνισμό τῶν μεγάλων ἐργαστηρίων.

▲ **Μικρές ἰδιοκτησίες.** Τό ἴδιο συμβαίνει καὶ στή μικρὴ ἀγροτικὴ ἰδιοκτησία. Γιά παρόμοιους λόγους δὲν μπόρεσε νά ἐπιζήσει καὶ συγχωνεύτηκε μέσα στίς μεγάλες γαιοκτησίες². Αὐτές στήν ἀρχὴ σχηματίστηκαν ἀπὸ τὴν αὐθαίρετη ἰδιοποίηση τῆς κατακτημένης δημόσιας γῆς³.

2 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

1. Ἡ μεσαία τάξη ἐξαφανίζεται. Ὡς τό 2ο π.Χ. αἰῶνα στήν Ἰταλία ἐπικρατοῦσαν οἱ ἰδιοκτῆτες μικρῶν καὶ μεσαίων ἀγροτικῶν κτημάτων. Οἱ ἐλεύθεροι αὐτοὶ νοικοκυραῖοι στήριζαν ὡς τώρα τό δημοκρατικὸ πολίτευμα τῆς Ρώμης, καὶ αὐτοὶ συντηροῦσαν τό στρατό πού δημιούργησε τό μεγαλεῖο τῆς. Ἡ τάξη αὐτὴ ἦταν τό θεμέλιο πού στηρίχτηκε ἡ ἀρχαία Ρώμη, πρὶν ἀπὸ τίς κατακτήσεις, καὶ διαμόρφωσε τό πολίτευμα, τό στρατό καὶ τὰ ἔνδοξα ἀπλά ἦθη τῆς.

Ἀλλά, ἐπειδὴ οἱ ἀγρότες αὐτοὶ, πολεμώντας γιά νά μεγαλώσουν τὴν πατρίδα τους, ἀπουσίαζαν γιά πολλὰ χρόνια ἀπὸ τὸν τόπο τους, τὰ κτήματά τους

1. Λατ. Negotiatores
2. Λατ. Latifundia
3. Λατ. Ager publicus

ΙΤΑΛΙΑ

0 50 100 150
Αγγλικά μίλια

κύριες δδοί
Όρια περιοχών

Ένας μαραγκός στην ώρα της εργασίας του [Πομπηία].

έμεναν άκαλλιέργητα. Γιά νά συντηρήσουν τίς οικογένειές τους αναγκάζονταν νά δανείζονται μέ βαρύ τόκο άπό τούς πλουσίους. Καί, καθώς δέν κατόρθωναν νά ξεχρεωθοῦν, ἔχαναν τήν περιουσία τους, ἔμεναν άκτήμονες, ἐνῶ τά μικρά άγροκτήματά τους πήγαιναν νά μεγαλώσουν άκόμη πιά πολύ τίς μεγάλες γαιοκτησίες.

Ύπῆρχε ὁμως καί ἄλλη αίτία πού χάθηκαν οί μικροί νοικοκυραίοι: "Όσοι μπό-

Ένα άρτοποιείο στην ώρα της εργασίας του [Πομπηία].

ρεσαν να γλιτώσουν τον κληρο τους, ύποχρεώθηκαν στο τέλος κι αυτοί να τον πουλήσουν, γιατί η καλλιέργεια με την προσωπική τους εργασία δέ συμφέρει πιά, για δύο λόγους:

- Είχαν ανοίξει οι μεγάλες σιταγορές της Σικελίας, της Σαρδηνίας και προπάντων της Άφρικης και έστελναν σιτάρι άφθονο και φτηνό. Η τιμή του ήταν τόσο χαμηλή, πού δέν μπορούσε να τή συναγωνιστεί τό σιτάρι του μικρού καλλιεργητή της Ίταλίας.

- Οι μεγάλοι γαιοκτήμονες, όσοι καλλιεργούσαν ακόμη σιτάρι, χρησιμοποιούσαν δούλους, πού εργάζονταν σκληρά και χωρίς άμοιβή. Τούς έδιναν μόνο τροφή και άπ' αυτή μόνο όση τους ήταν άπαραίτητη, για να διατηρούνται στη ζωή.

Οι μικροκτηματίες ξεπουλούσαν λοιπόν όσο όσο τή γή τους. Μερικοί ζητούσαν δουλειά στα κτήματα των πλουσίων στις περιόδους εκείνες του χρόνου πού τό άγρόκτημα χρειάζεται για λίγο καιρό πολλά χέρια. Οι περισσότεροι όμως συγκεντρώνονταν στη Ρώμη αφήνοντας τους δούλους να καλλιεργούν τήν ύπαιθρο. Έτσι, η γή, πού στερήθηκε τή φροντίδα του μικρού κτηματία, γεμίζει τώρα από χερσότοπους και βοσκοτόπια.

Άλλά και ο έλεύθερος επαγγελματίας και ο τεχνίτης με τό μικρό εργαστήρι είχε τήν ίδια τύχη. Καί τά δικά τους προϊόντα δέν μπορούσαν να άντέξουν στο συναγωνισμό των μεγάλων εργαστηρίων, πού με τήν εργασία των δούλων πραγματοποιούσαν μεγάλο κέρδος με μικρό κόστος.

*Έτσι, οι μικροκαλλιεργητές και οι μικροτεχνίτες, οι άνθρωποι δηλαδή πού άλλοτε άποτελούσαν τό καύχημα της Ρώμης, μαζεύονται πιά στην πρωτεύουσα, όπου, με μόνο εφόδιο τον τίτλο του Ρωμαίου πολίτη, ζούν ως κοινωνικά παράσιτα. Άποτελούν ένα πλήθος χωρίς εργασία και συνείδηση, πού έμεινε γνωστό στην Ιστορία, με τό όνομα ο χ λ ο ς. Με τον καιρό συνήθισαν να ζούν από τίς έλεημοσύνες των πλουσίων και από τήν έποχή των Γράκχων από τίς κρατικές διανομές σιταριού. Ο κυριότερος πόρος τους ήταν η ψήφος τους στις λαϊκές συνελεύσεις και η μαρτυρία τους στα δικαστήρια.

2. Δυό νέες τάξεις παρουσιάζονται. Τά πλούτη πού μάζεψε τό ρωμαϊκό κράτος από τους πολέμους και εκείνα πού έστελναν συνεχώς οι κατακτημέ-

νες έπαρχίες, τὰ μοιράστηκαν μεταξύ τους δυό ολιγάνθρωπες νέες τάξεις πού αποτέλεσαν μιὰ ολιγαρχία πλούτου καί πολιτικής δύναμης. Οί τάξεις αυτές ήταν: οί Συγκλητικοί καί οί Πιπείς. Ή κοινωνική Ισότητα, πού οί Ρωμαίοι είχαν κατακτήσει τόσο δύσκολα στά παλαιά χρόνια μέ τούς άγώνες ανάμεσα στους πατρικίους καί τούς πληβείους, χάθηκε καί ένα καινούριο κοινωνικό χάσμα, πολύ πιό βαθύ τώρα, τούς χώρισε πάλι.

▲ Οί Συγκλητικοί ήταν ένας νέος τύπος ευγενών. Όλοι τους κρατούσαν από προγόνους πού είχαν άσκησει κάποιο ύψηλό δημόσιο αξίωμα¹. Ή καταγωγή αυτή έγινε τίτλος ευγενείας πού τούς ξεχώριζε. Ή νέα αυτή άριστοκρατική τάξη σχηματίστηκε από πρώην πατρικίους καί πληβείους πού οί πρόγονοί τους είχαν καταλάβει κάποιο από τά άνώτατα αξιώματα (στρατηγία, ύπατεία): τώρα αποτελοῦν Ιδιαίτερη τάξη, τήν τάξη τών ευγενών². Όσοι άνήκαν σ' αυτή διακρίνονταν σέ γένη μικρότερου ή μεγαλύτερου βαθμού ευγένειας: τά δεύτερα ήταν εκείνα πού μονοπωλοῦσαν τά ύψηλά δημόσια αξιώματα.

*Ετσι, από λίγες οικόγένειες, μέ τήν έξαγορά τών ψήφων άναδεικνύονταν οί ηγέτες τοῦ κράτους καί τοῦ στρατοῦ· π.χ. στή διάρκεια ογδόντα χρόνων (219 - 133 π.Χ.) έννέα μόνο οικόγένειες μοιράστηκαν διαδοχικά ογδόντα τρεις ύπατείες.

Οί Συγκλητικοί δέν έπιτρεπόταν νά άσχολοῦνται μέ κερδοφόρες έπιχειρήσεις. Τήν περιουσία τους αποτελοῦσαν μόνο μεγάλα άγροκτήματα. Είχαν όμως έξασφαλίσει τό προνόμιο νά εκλέγονται άρχοντες στά πιό σπουδαία δημόσια αξιώματα. Τούς έλεγαν Συγκλητικούς, γιατί αυτοί αποτελοῦσαν τό πιό σεβάσμιο σωμα τοῦ κράτους, τή Σύγκλητο. Σ' αυτή άρχισε σιγά σιγά νά συγκεντρώνεται ή πολιτική έξουσία, καθώς οί κατακτήσεις τῆς Ρώμης άπλώνονταν πρώτα σ' ολόκληρη τήν Ίταλία καί ύστερα πολύ πιό πέρα άπ' αυτή.

Τά αξιώματα όμως οί ευγενείς δέν τά έπαιρναν κληρονομικά, αλλά μέ εκλογές. Ή ψήφος λοιπόν τοῦ λαοῦ τούς ήταν άπαραίτητη, γιατί, όσο καί άν ή κρατική έξουσία μεταποτιζόταν πρὸς τή Σύγκλητο, ή δημοκρατία ήταν ακόμη σεβαστή.

*Ετσι καταφεύγουν στή μέθοδο τῆς έξαγορᾶς τών ψήφων καί στή συστηματική διαφθορά τοῦ οχλου. Έκτός από τίς έλεημοσύνες καί τίς συχνές δωρεές, είχαν υπό τήν προστασία τους ολόκληρες στρατιές φτωχών, τούς πελάτες³. Τό παλαιό τοῦτο όνομα τό ξαναβρίσκουμε τώρα μέ καινούρια σημασία: σημαίνει τούς φτωχούς καί έλευθερούς πολίτες πού είναι προσκολλημένοι στους ευγενείς μέ δεσμούς πολιτικής άφοσίωσης μέ άντάλλαγμα τροφή καί χρήματα. Ή κοινή γνώμη μετροῦσε τήν πολιτική δύναμη τών ισχυρῶν αὐτῶν ανθρώπων μέ τόν αριθμό τών πελατῶν τους.

1. Λατ. Cursus honorum (= τά αξιώματα τοῦ ταμιά, άγαρανόμου, στρατηγοῦ, ύπάτου, τιμητῆ, κ.ά.).

2. Λατ. Nobiles

3. Λατ. Clientes· ό Πλούταρχος χρησιμοποιεῖ τόν όρο, όπως εἶναι: ό κλιεις = γεν — ενος· ύστερα αποδόθηκε μέ τήν έλληνική λ. πελάτης (άπό τό π. πελάζω) = γείτονας, πάροικος, αυτός πού βάζει τόν εαυτό του κάτω από τήν προστασία κάποιου ισχυροῦ γείτονά του.

‘Ο Λούκιος Καϊκίλιος Γιουκοῦνδος ἀπὸ τὴν Πομπηία’ χάλκινη προτομή μιᾶς χαρακτηριστικῆς φυσιογνωμίας τοκογλύφου ἐκείνης τῆς ἐποχῆς.

Οἱ Συγκλητικοὶ ἀποτελοῦσαν ἔτσι μιὰ κλειστή τάξη, γεμάτη ἀλαζονεία, πού ἐπίμονα ἐπιδίωκε νά κρατήσῃ τὰ προνόμια καί τὴν κοινωνικὴ τῆς ὑπεροχῆ. Πολύ ζηλότυπα πρόσεχαν νά μὴν ἐκλεγεί κανένας πού δέν ἀνῆκε σ’ αὐτούς. Μόνο σέ ἔκτακτες περιπτώσεις μπορούσε νά γίνῃ αὐτό καί τότε ὁ μὴ εὐγενῆς, πού ἐκλεγόταν, διακρινόταν μὲ τὸ ἰδιαιτέρο ὄνομα: *νέος ἄνθρωπος*.

▲ **Οἱ Ἴππεις** ἦταν ἡ ἀριστοκρατία τοῦ χρήματος. Μόνο τὸ ὄνομά τους θύμιζε τὴν παλαιὰ ἀριστοκρατία τῆς καταγωγῆς, τότε πού, γιὰ νά ἀνῆκε κανεὶς σ’ αὐτὴ τὴν τάξη, ἔπρεπε νά διαθέτῃ τόσα εἰσοδήματα ἀπὸ ἀγροκτήματα, ὥστε νά μπορεῖ νά ἔχει σέ ὦρα πολέμου στή διάθεση τῆς πατρίδας ἕνα ἄλογο καί νά στρατεύεται ὁ ἴδιος ὡς ἰππέας.

Ἴππεις σ’ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ὀνομάζονται οἱ πλούσιοι πού ἔχουν χρηματικὴ περιουσία, ὅση χρειαζόταν ἄλλοτε, γιὰ νά ὑπηρετεῖ κανεὶς στοῦ ἵππικό. Δέν εἶναι τάξη μὲ ἰδιαιτέρα προνόμια καί καταγωγή. Εἶναι οἱ δυνατοὶ τοῦ πλούτου. Ἀσχολοῦνται μὲ κάθε ἐργασία πού ἀφήνει κέρδος: ἐμπόριο, πιστωτικὲς ἐπιχειρήσεις, τοκογλυφία, κατασκευὲς δημόσιων ἔργων, προμήθειες τοῦ στρατοῦ. Μά περισσότερο κερδοφόρα ἦταν ἡ ἐπιχείρηση τοῦ *δημοσίωνη*, τοῦ ἐκμισθωτῆ δηλαδή τῶν εἰσοδημάτων ἀπὸ τοὺς δημόσιους φόρους τῶν ἐπαρχιῶν. Τὸ κράτος, ἀντὶ νά ἐκμεταλλεῖται τὸ ἴδιο μὲ δικούς του ὑπαλλήλους τὰ μεταλλεῖα, τὰ λιμάνια, ἢ νά ἀσχολεῖται μὲ τὴν εἰσπραξὴ τῶν φόρων, νοίκιαζε τὰ δικαιώματά του σέ ἑταιρεῖες ἐπιχειρηματιῶν, τῶν δημοσιωνῶν. Οἱ ἑταιρεῖες αὐτὲς κατέβαλλαν στοῦ δημοσίου ταμεῖο προκαταβολικά τὰ προβλεπόμενα ἔσοδα ἀπὸ τίς εἰσπράξεις. Ὑστερα πουλοῦσαν τὸ δικαίωμα αὐτὸ σέ ἐπιχειρηματίες κάθε ἐπαρχίας ἢ περιοχῆς χωριστά πού λέγονταν *τελώνες*. Εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη μὲ πόσο σκληρὸ τρόπο προσπαθοῦσαν οἱ ἐπιχειρηματίες αὐτοὶ νά εἰσπράξουν πῶς πολλὰ.

Οἱ Ἴππεις δέν ἐπιτρεπόταν νά καταλάβουν τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα τῆς κρατικῆς ἱεραρχίας πού, ὅπως εἶπαμε, ἀνῆκαν ἀποκλειστικά στοὺς Συγκλητικούς. Γι’ αὐτὸ οἱ Ἴππεις κατὰ κανόνα βρίσκονταν σέ ἐχθρικές σχέσεις μὲ τοὺς Συγκλητικούς, δηλαδή τὴν ἀριστοκρατία τῶν ἀξιωματῶν.

3. Οἱ δοῦλοι πληθαίνουν. Σ’ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ ὁ παλαιὸς θεσμὸς

Ἡθοποιοὶ καὶ θιασάρχης. [Ψηφιδωτό Πομπηίας, Νεάπολη, Ἐθνικὸ Μουσεῖο]

τῆς δουλείας παίρνει ἀπότομα μιὰ πρωτοφανή ἐξάπλωση. Καί ὁ λόγος ἦταν ὅτι μέ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἐπιχειρήσεων παρουσιάστηκε μεγάλη ἀνάγκη ἀπὸ πολλή καὶ φτηνὴ ἐργασία. Αὐτὴ μπορούσαν νὰ τὴν προσφέρουν ὄχι οἱ ἐλεύθεροι, μὰ οἱ δούλοι, καί γι' αὐτὸ πλημμύρισε τὸ ρωμαϊκὸ κράτος ἀπ' αὐτούς.

Ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας ἦταν πολὺ ἀποδοτικὸς γιὰ τὴν τότε οἰκονομία. Γι' αὐτὸ οἱ στρατηγοὶ - κατακτητὲς τῆς Ρώμης ἀρπάζουν κατὰ χιλιάδες τοὺς πληθυσμούς τῶν νικημένων περιοχῶν καὶ τοὺς παραδίνουν στοὺς ἐμπόρους, γιὰ νὰ τοὺς πουλήσουν στὶς ἀγορὲς δούλων πού ἀφθονοῦσαν τότε στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο. Ἐπίσης τακτικὴ πηγὴ προμήθειας δούλων ἦταν ἡ πειρατεία. Ἡ μεγαλύτερη ἀγοραπωλησία δούλων γινόταν στὴ Δῆλο, ὅπου ἦταν δυνατὸ σέ μιὰ μέρα νὰ πουληθοῦν δέκα χιλιάδες δούλοι.

Κυριότερη ὅμως πηγὴ γιὰ τὴν προμήθεια δούλων παραμένουν οἱ κατακτητικοὶ πόλεμοι. Ἔτσι π.χ. ὁ Αἰμίλιος Παῦλος, παραδίνοντας στοὺς στρατιῶτες του ἑβδομήντα ἡπειρωτικὲς πόλεις νὰ τὶς λεηλατήσουν πούλησε δούλους 150 χιλιάδες κατοίκους τους. Καί ὁ Σκιπίων Αἰμιλιανὸς 35 χιλιάδες Καρχηδονίους.

Ἡ ζωὴ τῶν δούλων ἦταν πολὺ σκληρὴ. Δούλευαν στὶς πιὸ βαριές ἐργασίες, ἀπὸ τὸ ξημέρωμα ὡς τὴ νύχτα κάθε μέρα χωρὶς διακοπὴ. Ἐξαιρέσεις ὑπῆρχαν βέβαια, μὰ ἦταν σπάνιες. Ἄν ἐπιχειροῦσαν νὰ δραπετεῦσουν, οἱ τιμωρίες ἦταν ἀπάνθρωπες, π.χ. ραβδισμὸς, μαστίγωμα, δέσιμο μὲ ἀλυσίδες· συνηθισμένη ἦταν ἡ θανάτωση πάνω σέ σταυρό, δηλαδή σ' ἓνα πάσσαλο μὲ διχάλα ἀπὸ ὅπου τοὺς περνοῦσαν τὸ κεφάλι. Γι' αὐτὸ ἓνα ἄσβηστο μίσος χώριζε τοὺς κυρίους ἀπὸ τοὺς δούλους. Οἱ Ρωμαῖοι ἔβλεπαν σέ κάθε δούλο ἓναν ἐχθρό. Τὸ ἴδιο ὅμως ἔβλεπαν καὶ οἱ δούλοι τοὺς Ρωμαίους.

Τὸ μίσος αὐτὸ ξεσποῦσε συχνὰ σέ ἐπαναστάσεις, πού δέν ἦταν τίποτ' ἄλλο παρά κινήματα ἀπόγνωσης. Τὸ περισσότερο πού μπορούσαν νὰ ἐπιτύχουν, ἦταν νὰ φτάσουν ὡς τὰ σύνορα καὶ νὰ βρεθοῦν ἔξω ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας.

3 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΖΩΗΣ

1. Ὁ χαρακτήρας τῶν Ρωμαίων μεταμορφώνεται. Πρίν: Ἡ ζωὴ

τῶν Ρωμαίων πρὶν ἀπὸ τὶς κατακτήσεις ἦταν τραχιά καὶ μονότονη. Ἦταν χωρικοί προσκολλημένοι στὰ παλαιὰ τους ἔθιμα: ἀφοσίωση στὴν πατρίδα καὶ στοὺς νόμους, ὑπακοή στὸν πατέρα, εὐσέβεια, ἀφιλοκέρδεια. Ὅπως ὅλοι οἱ χωρικοί, ἀντιμετώπιζαν μὲ ὑποψία καὶ δυσπιστία κάθε νεωτερισμό. Ἐκεῖνο πού κρατοῦσε ψηλά τὴν ψυχὴ τους ἦταν μόνο τὸ δυνατό πατριωτικὸ φρόνημα καὶ ἡ ἱερὴ τους προσήλωση στὴν πατροπαράδοτη ἀρετὴ καὶ στὶς ἠθικὲς τους ἀρχές.

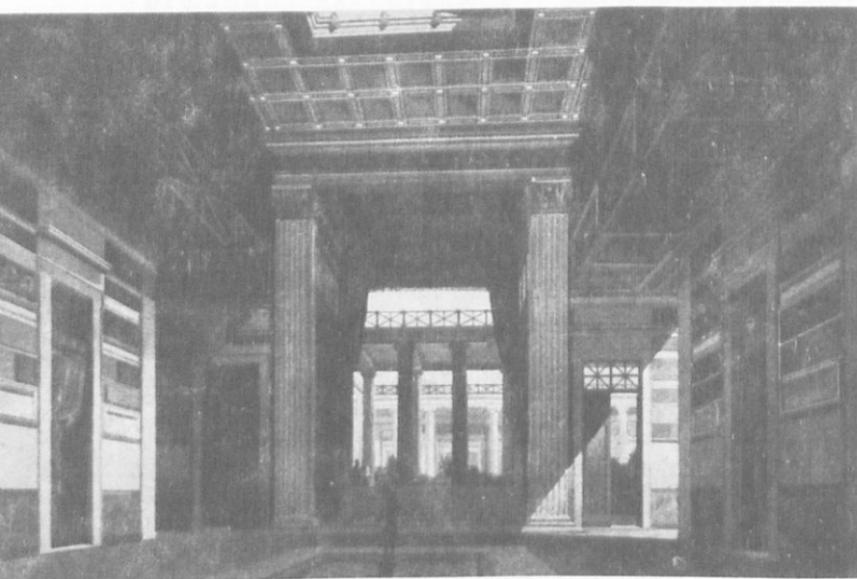
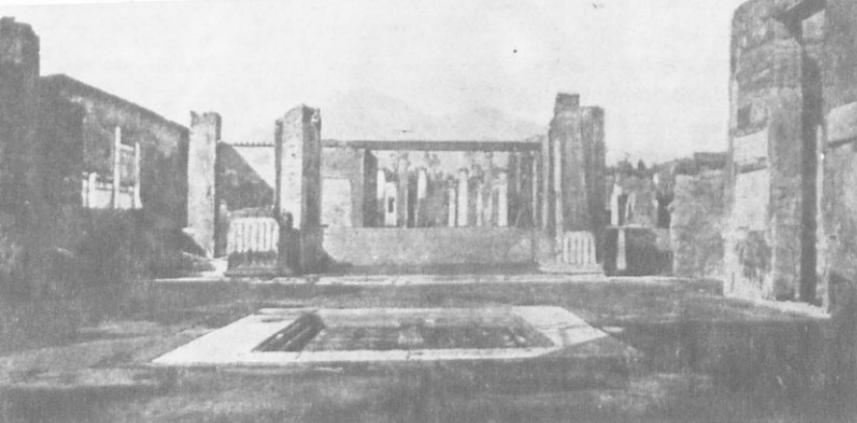
Τ ὠ ρ α : Ὅταν οἱ ἀπλοὶ αὐτοὶ ἄνθρωποι, ἀλλὰ γενναῖοι πολεμιστὲς πέτυχαν ἀκριβῶς χάρη στὴν ἀνδραγαθία τους, τοὺς γνωστοὺς πολεμικοὺς θριάμβους καὶ ἔγιναν κύριοι τῆς οἰκουμένης, ἀπομακρύνθηκαν πολὺ ἀπὸ τὶς ἀρχές αὐτές. Μὲ τὸ νὰ ὑποτάξουν τὶς ἑλληνικὲς χῶρες πού οἱ λαοὶ τους ἦταν συνηθισμένοι ἀπὸ αἰῶνες σὲ μιὰ ζωὴ ἐκλεπτυσμένη, πλοῦσια σὲ ἀνέσεις καὶ ἀπολαύσεις, ἔπαθαν ὅ,τι παθαίνουν πάντα σ' αὐτὲς τὶς περιστάσεις οἱ κατακτητὲς: γοητεύθηκαν ἀπὸ τὴν καλοζωία τῶν νικημένων καὶ παραδόθηκαν σ' αὐτὴν χωρὶς ἀντίσταση, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ χάσουν τὴ φυσιογνωμία τους. Ἡ ἐ λ λ η ν ι σ τ ι κ ῆ κ α λ ο ζ ω ῖ α — ἡ π ο λ υ τ ἔ λ ε ι α, ὅπως τὴ λένε ἀλλιῶς — μάγεψε σάν τὴν Κίρκη τοὺς ἀδάμαστους μαχητὲς καὶ ἀγροίκους Ρωμαίους, καὶ τοὺς ἄλλαξε ὄλωσδιόλου τὸ χαρακτήρα. Ἦταν κι αὐτὸ μιὰ ἐκδίκηση τῶν νικημένων γιὰ τὴν ὑποταγὴ τους. Ἀκολούθησε μιὰ ὀρμητικὴ *εἰσβολὴ τοῦ ἑλληνιστικοῦ πολιτισμοῦ στὴ ρωμαϊκὴ κοινωνία*. Ὁ πολιτισμὸς ὅμως αὐτὸς δὲν ἦταν ὁ παλιὸς ἑλληνικὸς πολιτισμὸς. Εἶχε κι αὐτὸς δεχτῆ στὸ μεταξύ τὴν ἐπίδραση τῶν ἀνατολικῶν πολιτισμῶν καὶ εἶχε χάσει τὴν παλαιὰ του ἀγνότητα. Παρασέρνει τοὺς Ρωμαίους, καὶ, ἐπειδὴ δὲν διαθέτουν πολλὴ δύναμη ἀντίστασης καὶ δημιουργικῆς ἀφομοίωσης, ἀντὶ καλὸ τοὺς κάνει κακὸ. Ἡ στροφὴ πρὸς τὸν ἑλληνιστικὸ τρόπο ζωῆς ἔγινε συρμὸς πού κόντευε νὰ καταντῆσει μανία.

Οἱ ζωντανοὶ φορεῖς τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ, οἱ Ἕλληνες δάσκαλοι, γίνονται περιζήτητοι καὶ οἱ μεγιστάνες τοῦ πλοῦτου πληρώνουν πολὺ ἀκριβὰ, γιὰ νὰ τοὺς ἔχουν κοντά τους. Παντοῦ, σὲ κάθε ἐκδήλωση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἡ ἀρχαία ρωμαϊκὴ παράδοση ἐκτοπίζεται καὶ τὴ θέση της τὴν παίρνουν καινούριοι τρόποι:

▲ **Θρησκεία.** Ἡ θρησκεία τῶν Ρωμαίων, ὅπως ἦταν πρὶν, ἀνταποκρινόταν στὶς συνθήκες τῆς ζωῆς τους πρὶν ἀπὸ τὶς κατακτήσεις. Οἱ θεοὶ ἦταν οἱ προστάτες τῆς ζωῆς καὶ τοῦ μικροῦ τους κράτους πού περιοριζόταν σὲ μιὰ μικρὴ ἔκταση γύρω ἀπὸ τὴ Ρώμη. Τώρα ὅμως, πού οἱ Ρωμαῖοι ἔχουν κατακτήσει τὸν κόσμον, δὲν τοὺς ἱκανοποιεῖ πιά.

Τώρα, τόσο οἱ κατακτημένοι πού ἔχασαν τὰ κράτη καὶ τοὺς θεοὺς των, ὅσο καὶ οἱ κατακτητὲς νιώθουν μέσα στὴ μεσογειακὴ οἰκουμένη τὴν ἀνεπάρκεια τῶν δικῶν τους θεῶν. Ἀφισαν λοιπὸν τοὺς ἑλληνικοὺς θεοὺς νὰ εἰσβάλουν στὴ θρησκεία τους.

Ἄλλὰ ἡ ἑλληνικὴ θρησκεία τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶχε χάσει πιά ἐντελῶς τὸν ἐθνικὸ χαρακτήρα της καὶ εἶχε γίνει ἕνα κράμα μὲ τὸ μυστικισμό τῆς Ἀνατολῆς. Αὐτὸ τὸ θρησκευτικὸ κράμα μπῆκε στὴν Ἰταλία. Ἐτσι π.χ. ἀπὸ τὸ 204 π.Χ. ἔγινε δεκτὴ ἐπίσημα ἀπὸ τὸ κράτος ἡ λατρεία τῆς φρυγικῆς Μητέρας τῶν θεῶν Κυβέλης

Ἡ «οἰκία τοῦ Φαύνου», μιὰ πλούσια κατοικία τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ. στήν Πομπηία.

Ἀποψη τῶν εἰρειῶν [ἐπάνω] καί ἀναπαράσταση [κάτω] τοῦ χώρου ὑποδοχῆς τῆς οἰκίας τοῦ Φαύνου (ὅπως ὀνομάζεται ἀπό ἓνα χάλκινο ἀγαλματάκι αὐτοῦ τοῦ θεοῦ πού βρέθηκε ἐκεῖ). Ἡ κατοικία ἀποτελεῖται ἀπό ἓνα αἶθριο (= χώρος ὑποδοχῆς), ἀπό τό τ α β λ ῖ ν ο (= αἴθουσα ἀναμονῆς πίσω ἀπό τό αἶθριο) καί δύο ἐνῶχωρες περίστυλες αὐλές ἢ κήπους. Ὅλοι αὐτοί οἱ χώροι ἔχουν γύρω γύρω κάθε λογῆς δωμάτια διημέρευσης καί ὑποδοχῆς, κρεβατοκάμαρες, τραπεζαρίες κτλ. Ἡ κατοικία αὐτή ἦταν ἓνα ἀπό τά μεγαλύτερα καί ὁμορφότερα ἰδιωτικά οἰκοδομήματα τῆς Πομπηίας. Οἱ ἰδιοκτῆτες διατήρησαν τόν ἐσωτερικό διάκοσμο, ὅπως πρωτόγινε στό 2ο αἰῶνα π.Χ. ὅταν οἱ ἐξελληνισμένοι Σαμνῖτες — πού μερικοί ἦταν μεγάλοι γαιοκτήμονες — κατεῖχαν τήν πόλη. Ὅμορφα ψηφιδωτά στόλιζαν τά δάπεδα.

Ἡ οἰκία τοῦ Φαίνου χρωστά τή μεγάλη τῆς φήμῃ στά ὀνομαστά ψηφιδωτά πού βρέθηκαν ἐκεῖ καί εἰκονίζουν σκηνές ἀπό τήν κρίσιμη μάχη τῆς Ἰσοῦ μεταξύ Μ. Ἀλεξάνδρου καί Δαρείου· τό ψηφιδωτό αὐτό εἶναι ἴσως ἀντίγραφο πρωτότυπου ἐλληνικοῦ ἔργου (τοῦ Φιλόξενου τῆς Ἐρέτριας;) τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ. Παραθέτουμε δύο ἀποσπάσματα ἀπό τή γνωστή σύνθεση πού παριστάνει τό Μ. Ἀλέξανδρο νά ὀρμᾷ ἀκάθεκτος ἐναντίον τοῦ Δαρείου· τόν ἔχει πλησιάσει πολύ, κι ὁ Πέρσης βασιλιάς, τριγυρισμένος ἀπό τοὺς ἀξιωματούχους του, ἀντιμετωπίζει μέ δέος τήν ἐπίθεση, ἔτοιμος γιά τή φυγή πού θά ἀκολουθήσει (Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσείο).

καί λίγο ἀργότερα οἱ ὀργιαστικές τελετές τοῦ Βάκχου κλπ. Οἱ θεοὶ αὐτοὶ εἶναι γεμάτοι ἀπό μαγεία καί τοὺς λάτρευαν μέ τό μυστηριακό τρόπο πού συνήθιζαν ὡς τώρα στήν Ἀνατολή.

▲ **Γράμματα.** Οἱ Ρωμαῖοι ὡς τότε δέν εἶχαν οὔτε βιβλία οὔτε θεάτρα, ἐκτός ἀπό μερικές παντομίμες καί αὐτοσχέδιες σκηνικές παραστάσεις μέ πρόχειρα τραγούδια, χωρίς διάλογο καί θεατρική δράση. Ὄταν στό τέλος τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνα ἄρχισε ἡ κατάκτηση τῆς ἐλληνικῆς Ἀνατολῆς, οἱ Ρωμαῖοι γνώρισαν Ἕλληνες φιλοσόφους καί λογίους καί νιώσανε τήν ἔλξη τῆς πνευματικῆς τους καλλιέργειας. Αὐτό συνέβη προπάντων σ' αὐτοὺς πού ἀνῆκαν στίς ἀνώτερες τάξεις. Ἀρχισαν νά μιλοῦν τήν ἐλληνική γλῶσσα πού λογαριαζόταν πιά ὡς γλῶσσα τῶν μορφωμένων.

Εἶναι γνωστό πῶς ὁ στρατηγός Φλαμίνιος στόν πόλεμο ἐναντίον τῶν Μακεδόνων προκάλεσε ἀληθινή ἐκπληξη στοὺς Ἕλληνες γιά τὰ ἄρτια ἐλληνικά του.

Δέν ἄργησε νά γίνει συρμός στή Ρώμη τό νά μιλά κανεῖς μέ εὐκολία ἐλληνικά. Στή διάδοση τῆς ἐλληνικῆς παιδείας συνέβαλαν μερικοὶ ἐπιφανεῖς ἄνδρες τῆς ἐποχῆς, ὅπως ὁ Αἰμίλιος Παῦλος πού ἔφερε στή Ρώμη πλῆθος ἐλλήνων διδασκάλων, καθώς καί τήν πλοῦσια βιβλιοθήκη τοῦ Περσέα. Κυρίως ὁμως ὁ γιός του Σκιπίων, ὁ πορθητής τῆς Καρχηδόνας, πού συγκέντρωσε γύρω του πολλοὺς καλλιεργημένους Ἕλληνες (π.χ. τόν Πολύβιο, Παναίτιο τό Ρόδιο κ.ἄ.) καθώς καί Ρωμαίους (τόν «κύκλο τῶν Σκιπιώνων» ὅπως ὀνομάστηκαν).

Τώρα κάνουν τήν ἐμφάνισή τους στή λατινική γλῶσσα τὰ πρῶτα λογοτεχνικά ἔργα. Ἄλλοτε εἶναι μεταφράσεις ἢ μιμήσεις ἀπό τὰ ἐλληνικά, καί ἄλλοτε εἶναι ἔργα ὀλωσδιόλου δικά τους. Τότε περίπου παρουσιάζεται ὁ Ἕλληνας ἀπελεύθερος ἀπό τόν Τάραντα, ὁ Λίβιος Ἀνδρόνικος (272 - 207 π.Χ.), δάσκαλος, ἠθοποιός καί μεταφραστής τῆς Ὀδύσειας καί ἀρχαίων ἐλληνικῶν δραμάτων.

Πλανόδιοι μουσικοί στό δρόμο· μιá γυναίκα μέ διπλό αὐλό συνοδεύει τό χορό δύο ἀνδρῶν, ενός τυμπανιστή καί ενός κνυβαλιστή. [Εἶναι ψηφιδωτό ἀπό τή Πομπηία τοῦ σάμιου Διοσκουρίδη. Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσείο].

Ἀπό αὐτόν δόθηκε ἡ πρώτη δραματική παράσταση σέ ρωμαϊκή σκηνή τό 240 π.Χ.

Τήν προτίμηση τοῦ κοινοῦ συγκεντρώνουν οἱ κωμωδίες· γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο δύο πολύ ἄξιοι ποιητές πού παρουσιάζονται κιόλας, ὁ Πλαῦτος καί ὁ Τερέντιος, γράφουν μόνο κωμωδίες. Ἰδιαίτερα μιμήθηκαν τή νέα ἄττική κωμωδία, δηλαδή τήν κωμωδία ἀνθρώπινων τύπων, ὅπως π.χ. εἶναι σέ κωμωδίες τοῦ Πλαῦ-

του ό συκοφάντης, ό καυχησιάρης στρατιώτης, ό φιλάργυρος, ή έπαγγελματι-
κων τύπων, όπως π.χ. ό γιατρός, ό ψαράς κλπ.

Στήν κωμωδία τους διακρίνουμε δυό είδη: τήν κωμωδία έλληνο-τύπου¹ που οί ήθοποιοί φοροῦσαν έλληνικά ρούχα· συνήθως ήταν διασκευές από τή νέα έλληνική κωμωδία· καί τήν κωμωδία με ρωμαϊκό περιεχόμε-
νο², που οί ήθοποιοί φοροῦσαν ρωμαϊκά ρούχα καί τά θέματα ήταν από τή
ζωή τής Ρώμης ή τών γειτονικων πόλεων· αναφέρονται σε πρόσωπα τής χα-
μηλῆς τάξης καί γι' αυτό όνομάζεται καί κωμωδία τής ταβέρνας.

Καί ή έπική ποίηση τήν έποχή αυτή έχει ένα μεγάλο εκπρόσωπο, τόν ήμι-
έλληνα Έννιο από τήν Μεσσαπία. Ήταν πολύμορφος ποιητής, δηλαδή συνθέτει
δράματα, διδακτικά ποιήματα καί έπικά έγκωμιαστικού χαρακτήρα. Τέτοιο είναι
τό ποίημά του «Χρονικά».

▲ **Τέχνες.** Τούς άκομψους καί άκαλλιέργητους ως τώρα Ρωμαίους τούς έντυ-
πωσίασαν κυρίως τά έργα τής έλληνικής γλυπτικής, αρχιτεκτονικής καί διακο-
σμητικής. Ή ρωμαϊκή τέχνη αυτής τής έποχής είναι έλληνιστική, καί μεταφυ-
τεύτηκε στή Ρώμη από τά μεγάλα καλλιτεχνικά κέντρα τής Άλεξάνδρειας,
τής Ρόδου καί τής Περγάμου.

Ή πρώτη γνωριμία τών Ρωμαίων με τήν έλληνική τέχνη έγινε τό 272 π.Χ.
μέ τήν πτώση του Τάραντα καί ό πρώτος Ρωμαίος που μετέφερε έλληνικά έργα
τέχνης στή Ρώμη ήταν ό Μάρκος Κλαύδιος Μάρκελλος μετά τήν άλωση τών Συ-
ρακουσων (211 π.Χ.).

Κυρίως όμως μετά τήν πτώση τής Μακεδονίας εισάγονται στή Ρώμη από
τόν Αίμίλιο Παῦλο πάρα πολλά έργα τέχνης καί από τότε γίνεται συνήθεια στους
Ρωμαίους στρατηγούς που κατακτοῦσαν έλληνικές πόλεις ή δήωση καί ή άρπαγή
έργων τέχνης.

Οί πλούσιοι άρχισαν συστηματικά νά στολίζουν τίς έπαύλεις τους με έλλη-
νικά άγάλματα, με κομφοτεχνήματα, με ζωγραφίες, με πρωτότυπα, αντίγραφα
ή άπομιμήσεις. Τό πράγμα έγινε συρμός. Τούς κυρίεψε ή μαγία τής επίδειξης. Παρά-
βγαιναν σαν νεόπλουτοι ποιός θά έχει τά περισσότερα καί τά καλύτερα.

▲ **Έκπαίδευση.** Ένας Ρωμαίος μέ οικονομική άνεση έπρεπε, για νά τόν έκτι-
μά ή κοινωνία, νά μιλά έλληνικά καί προπάντων νά έχει για τά παιδιά του Έλ-
ληνα δάσκαλο, δούλο ή έλεύθερο. Μπήκε έτσι στή ζωή τους ή δίψα για μόρφωση
καί ή Ρώμη πλημύρισε από Έλληνες δασκάλους που δίδασκαν στα παιδιά γραμ-
ματική καί μουσική, καθώς κι από καθηγητές τής φιλοσοφίας καί τής ρητορικής
για τούς έφήβους.

Οί οικόσιτοι Έλληνες δούλοι ή αίχμάλωτοι πολέμου έγιναν σημαντικοί άγω-
γοί διάδοσης του έλληνικού τρόπου ζωής καί σκέψης στις οικογένειες τών εύκα-
τάστατων Ρωμαίων· πολλοί άπ' αυτούς ήταν δάσκαλοι καί παιδαγωγοί, — ό-

1. Λατ. Fabula palliata (άπό τή λ. pallium = έλληνικός μανδύας).

2. Λατ. Fabula togata (άπό τή λ. toga = είδος ρωμαϊκού ένδύματος)

Δάσκαλος και μαθητές.

Τμήμα από επιτύμβιο ανάγλυφο ενός πλούσιου εμπόρου από τους Τρεβήρους της Γαλλίας. Από παιδιά κάθονται σέ πολυθρόνες κρατώντας εισητάρια. 'Ανάμεσά τους κάθεται ό παγωνοφόρος δάσκαλος. "Ένα τρίτο παιδί ήρθε καθυστερημένο και προβάλλει κάποια δικαιολογία, ενώ δέχεται παρηγορησεις από τό δάσκαλο. (2ος αιώνας μ.Χ. Μουσείο Τρεβές).

πως έκεινοι πού άκολουθήσαν τό βασιλέα Περσέα στήν αίχμαλωσία —, γραμματικοί, σοφιστές και ρήτορες, ζωγράφοι και έκπαιδευτές στό κυνήγι, όπως έκεινοι πού δίδαξαν τά παιδιά του Αιμιλίου Παύλου μετά τήν έπιστροφή του από τή Μακεδονία. 'Ο Έλληνας αίχμάλωτος πολέμου, πού έργαζόταν στό ρωμαϊκό σπίτι ως έμπιστος γραμματέας ή έσωτερικός παιδαγωγός, έφερνε τήν οίκογένεια του κυρίου του σέ έπασφή μ' ένα πολιτισμό πιά ώριμο από τό δικό του και γι' αυτό πιά έλκυστικό· δέν ήταν δύσκολο λοιπόν νά παρασυρθούν οι Ρωμαίοι σέ άλλαγή του τρόπου ζωής τους και έγκατάλειψη τής πατροπαράδοτης άρετής τους· έτσι, από τήν πλευρά αυτή, ό περίφημος στίχος του 'Οράτιου «ή κατακτημένη 'Ελλάδα κατάκτησε τό σκληρό νικητή και έφερε τίς τέχνες στό άγροτικό Λάτιο»¹ βρήκε μιά έπαλήθευση πολύ βαθιά άπ' ό,τι στήν πρώτη ματιά φαίνεται· σημαίνει δηλαδή ότι ό "Έλληνας αίχμάλωτος αίχμαλώτισε τό νικητή του.

Τό ίδιο συνέβη στήν κατοικία, στό ντύσιμό, στά έπιπλά ά τους· δανείστηκαν τήν κομψότητα, τήν άνεση και τήν πολυτέλεια από τους "Έλληνες. Τό ίδιο και στό φαγητό· έδώ όμως έδειξαν μέ μιά άπλοϊκή ύπερβολή πόσο τους άρεσε ή πολυφαγία. Καί στήν ψυχολογία επίσης τους έλειψε τό γούστο και ή λεπτή καλλιτεχνική αίσθηση.

'Εκείνο πού περισσότερο και από τό θέατρο και από τίς τέχνες τους συγκινοϋσε ήταν οι μόνον αμαχίες, ένα έθιμο πού τό πήραν από τους Τυρρηνοϋς²:

1. Λατ. Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio
2. Λατ. Etruski

Κράνος μονομάχου. [Βρέθηκε σ' ένα καταυλισμό τους στην Πομπηία].

νά παρακολουθοῦν ἀγῶνες ἀνθρώπων πού μονομαχοῦσαν μέχρι θανάτου. Τό ἀνθρώπινο αἷμα, πού χυνόταν ἐμπρός στά μάτια τους, ἔφτασε νά εἶναι ἢ πιο ἀκριβή διασκέδασή τους.

ΔΥΟ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΝΑ ΔΙΟΡΘΩΘΕΙ Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Οἱ ἀλλαγές πού ἐκθέσαμε παραπάνω δέν ἦταν δυνατὸ νά μὴ προκαλέσουν ἀντίδραση. Ἡ ρωμαϊκὴ ἀρετὴ, πού εἶχε τεθεῖ στό περιθώριο, δέν εἶχε σβῆσει ἀπὸ τὴ μνήμη τῶν συντηρητικῶν καὶ τῶν πιο ἡλικιωμένων. Ἀντίθετα μάλιστα, πολλοὶ εἶχαν τὴν πεποίθηση ὅτι, ἂν οἱ Ρωμαῖοι ξαναγύριζαν σ' αὐτήν, ἡ πατρίδα, πού τὴν ἐβλεπαν νά κατρακυλᾷ στὴ διαφθορά, θά σωζόταν. Καὶ καθὼς οἱ ἀλλαγές ἦταν πρόσφατες, μερικοὶ αἰσιόδοξοι νοσταλγοὶ τοῦ καλοῦ παλιοῦ καιροῦ δέν εἶχαν ἐγκαταλείψει τὴν ἐλπίδα πὼς θά μπορούσαν κάπως νά ἀντιδράσουν.

1. Μιά φωνὴ διαμαρτυρίας: Ἕνας ἄρχοντας συντηρητικῶν ἀρχῶν.

Τέτοιοι ἦταν ἕνας ἠθικὰ ἄφογος στὴ ζωὴ του καὶ πολὺ μορφωμένος Ρωμαῖος, ὁ Κάτων ὁ Τιμητής (184 π.Χ.). Ὀνομάστηκε Τιμητής, γιατί, ἀφοῦ πέρασε ἀπὸ ἄλλα ὑψηλά ἀξιώματα, πῆρε τὸ 184 π.Χ. τὸ ἀξίωμα τοῦ Τιμητῆ, πού τοῦ ἔδινε τὸ δικαίωμα νά ἐπιβλέπει τὰ ἤθη τῶν δημόσιων ἀρχόντων, ρυθμίζοντας — σύμφωνα μὲ παλαιὰ παράδοση — ποιοὶ συγκέντρωναν τὰ ἀπαραίτητα περιουσιακά καὶ ἠθικὰ προσόντα, γιὰ νά εἶναι Συγκλητικοί.

Ἄσκώντας λοιπὸν αὐτὸ τὸ δικαίωμα ὁ Κάτων ἐπιχείρησε τὴν κάθαρση τῆς τάξης τῶν Συγκλητικῶν καὶ τῶν Ἱππέων. Προσπάτησε νά περιορίσει τὴν πλεονεξία τῶν Ἱππέων ἀνεβάζοντας τὸ μίσθωμα τῶν φόρων καὶ μειώνοντας τὸ μίσθωμα τῶν δημοσίων ἔργων. Ἐπίσης ἀπαγόρευσε σὲ ὀρισμένες ἑταιρείες δημοσιωνῶν νά συμμετέχουν σὲ δημοπρασίες, ἐπειδὴ εἶχαν δώσει δείγματα στοῦ παρελθόν ὅτι δέν εἶναι συνεπεῖς στὶς ὑποχρεώσεις τους. Ἀκόμη ἀπομάκρυνε ἀπὸ τὴ Σύγκλητο ἑπτὰ μέλη τῆς ἑξαιτίας τῆς σπάταλης ζωῆς τους καὶ ἔβαλε σκοπὸ του νά σταμα-

τήσει τή χαλάρωση τῶν ἠθῶν καί νά ἐμποδίσει τή διάδοση ἐλληνικῶν συνθηθειῶν.

Ἐπί τῶν Κάτων, ἄν καί ἤξερε καλά ἐλληνικά καί ἦταν μέγας συγγραφέας, πίστευε βαθιά πῶς τό σαράκι πού κρυφώτρωγε τίς ρίζες τῆς Ρώμης τό εἶχαν φέρεי οἱ ἐλληνικές συνήθειες. Συμβούλευε τό γιό του νά ἀποφεύγει καθεὶ ἐλληνικό — ἀκόμη καί τοὺς Ἑλληνας γιατροὺς καί νά προτιμᾷ τὰ γιατροσόφια — γιατί, καθώς λέει μέ τό κάπως στενό μυαλό του, οἱ Ἑλληνας ἔχουν συνωμοτήσει, γιά νά ἐξοντώσουν ὅλους τοὺς «βαρβάρους».

Αὐτές οἱ ἀντιλήψεις τόν ὀδηγοῦν σέ μεγάλη ἐχθρα μέ τόν κύκλο τῶν Σκιπιωνῶν πού εἶχε ἀντίθετες ἰδέες ἀπό τό συντηρητικό Κάτωνα. Αὐτοὶ δέχτηκαν μέ ἐνθουσιασμό κάθε ἐλληνικό νεωτερισμό.

Ἐτσι ἀγωνίστηκε σέ ὅλη του τή ζωή ὁ ζηλωτής αὐτός τῆς πατροπαράδοτης ἀρετῆς. Ἡ πρόθεσή του ἦταν εὐγενική, ὁ ἀγῶνας του ὅμως ἦταν μάταιος καί δέν ἔφερε ἀποτελέσματα. Γιατί δέν ἦταν δυνατό πιά νά χτυπηθεῖ τό κακό στή ρίζα του.

2. Μιά πράξη διαμαρτυρίας : ἡ γενναία ἀπόπειρα μεταρρυθμίσεως ἀπό τοὺς ἀδελφοὺς Γράκχους. Ὅπως εἶναι γνωστό ἀπό τήν παλαιότερη ρωμαϊκή ἱστορία, στή διάρκεια τοῦ 5ου καί 4ου π.Χ. αἰῶνα ἐγίναν σκληροὶ ἀγῶνες ἀνάμεσα στοὺς πατρικίους καί στοὺς πληβείους γιά τήν ἀπόκτηση ἴσων δικαιωμάτων.

Ἡ ἰσοπολιτεία κατορθώθηκε στίς ἀρχές τοῦ 3ου αἰῶνα καί δημιούργησε μία κοινωνική ἰσορροπία πού διατηρήθηκε σέ ὅλη τήν περίοδο τῆς Μέρσης Δημοκρατίας (287 - 133 π.Χ.). Στήν ἐξίσωση τῶν δύο τάξεων, συντελεῖ ἡ ἐφαρμογή τῶν Λικίνιων - Σέξτιων νόμων πού σταματᾷ τήν κοινωνική ἀναταραχή. Οἱ ἐσωτερικές διαμάχες ἀτονοῦν σέ μεγάλο βαθμό καί αὐτό ἐπιτρέπει στή Ρώμη νά πραγματοποιήσῃ τίς μεγάλες κατακτήσεις τῆς.

Ὅπως ὅμως ἐγίνε φανερό πιο πάνω, οἱ μεγάλες κατακτήσεις δημιούργησαν τίς αἰτίες γιά νέα κοινωνική ἀνισότητα. Ἡ κυριότερη αἰτία ὑπῆρξε ὁ σφετερισμός τῆς δημόσιας γῆς ἀπό τοὺς νέους γαιοκτῆμονες¹. Ἐνῶ παλαιότερα ἡ κατακτώμενη γῆ ἀνήκει καί οὐσιαστικά καί τυπικά στό δημόσιο πού τήν παραχωρεῖ στοὺς ἰδιῶτες μέ ἐνοίκιο, στήν περίοδο τῶν κατακτῆσεων ἡ πολύχρονη χρησιμότητα τῆς νοικιασμένης γῆς ἐξελίχθηκε σέ πλήρη ἰδιοκτησία καί μάλιστα κληρονομική. Ἡ ὀλοένα ἀυξανόμενη συγκέντρωση περισσότερης δημόσιας γῆς στά χέρια λιγότερων ἰδιοκτητῶν προκαλοῦσε τήν αὐξηση τοῦ πλῆθους τῶν ἀκτημόνων. Τοῦτο ὀδηγεῖ σέ μία νέα σοβαρή κοινωνική ἀρρυθμία καί προκαλεῖ ἐσωτερικές ἀναστατώσεις πού ἀρχίζουν μέ τό μεταρρυθμιστικό κίνημα τῶν ἀδελφῶν Τιβερίου καί Γαίου Γράκχων.

Τό νά ἔχει ὁ Ρωμαῖος πολίτης ἔγγεια ἰδιοκτησία παίζει μεγάλο ρόλο γιά τή συμμετοχή του στή δημόσια ζωή καί γιά τήν κοινωνική του θέση. Μέ βάση τήν

1. Λατ. Possessores

Έγχεια ιδιοκτησία γινόταν ή τίμηση¹, δηλαδή ή διάκριση καί κατάταξη sé κοινωνικές τάξεις. Γι' αυτό από πολύ ωρίς αναπτύχθηκαν άγώνες γιά τή διανομή τής δημόσιας γής πού προκάλεσαν τήν ψήφιση μιᾶς σειράς από άγροτικούς νόμους.

Ἐπί τού 367 π.Χ. ψηφίστηκαν οἱ Λικίνιοι - Σέξτιοι νόμοι πού περιόριζαν τήν κατοχή δημόσιας γής sé 1150 στρέμματα².

Οἱ νόμοι ὁμως αὐτοί μέ τόν καιρό καταστρατηγήθηκαν, ἐνῶ παράλληλα ή ἔκταση τής δημόσιας γής ὁλοένα μεγάλωνε ή ἀπό τή δήμευση τής γής τῶν πόλεων πού βοήθησαν τόν Ἀννίβα, ή ἀπό τίς κατακτήσεις τής ἐντεῦθεν τῶν Ἀλπεων Γαλατίας.

▲ **Τιβέριος Γράκχος.** Ἐπί τόν πατέρα του ἀνήκε στήν ὀνομαστή οἰκογένεια τῶν Σεμπρωνίων, πληβειακῆς καταγωγῆς. Πολλοί ἀπό τοὺς προγόνους του εἶχαν ἀνέβει sé μεγάλα δημόσια ἀξιώματα. Ἐπομένως ἀνήκε στήν ἀριστοκρατία τῶν ἀξιωματῶν. Ὅμως ή πληβειακή του προέλευση, ή ἑλληνική του παιδεία, ἀλλά προπάντων ή προσωπική ἐμπειρία πού ἀπόκτησε γιά τήν ὑπὸ νόμηση τοῦ ρωμαϊκοῦ μεγαλείου ἀπό τήν κοινωνική ἀνισότητα τόν ὀδήγησαν νά δράσει γιά τή διάσωση τής πατρίδας του. Ὁ πόθος του εἶναι ὁ ἴδιος μέ τοῦ Κάτωνα τοῦ Τιμητῆ, δηλαδή συντηρητικός. Ἡ κατεύθυνση καί ὁ τρόπος διαφέρουν.

Λέγεται ὅτι στή διάρκεια τής πολεμικῆς του δράσης (διακρίθηκε πολεμώντας στήν ἄλωση τής Καρχηδόνας καί πιό ὕστερα στή Νουμαντία) περῶντας ἀπό τήν Τυρρηνία εἶδε ὡς καλλιεργητές στοὺς ἀγρούς καί βοσκούς στά λιβάδια δούλους καί πουθενά ἐλεύθερους Ρωμαίους γεωργούς.

Σοβαρή ἐπίδραση ἄσκησαν πάνω του οἱ διδάσκαλοί του Διοφάνης ὁ Μυτιληναῖος καί Βλόσσιος ὁ Κυμαῖος πού ή διδασκαλία τους ἐμπνεόταν ἀπό τίς στωικές ἀντιλήψεις γιά κοινωνική ἰσότητα.

Γι' αὐτό ὁ Τιβέριος, μόλις ἔγινε Δήμαρχος, πρότεινε στή συνέλευση τοῦ λαοῦ τόν Ἀγροτικό νόμο. Μ' αὐτόν ἐπιδιώκει νά ἔρθουν πάλι sé ἰσχύ οἱ Λικίνιοι - Σέξτιοι νόμοι πού εἶχαν στό μεταξύ πέσει sé ἀχρηστία.

Σύμφωνα μέ τή συγκαταβατική διατύπωση τοῦ Τιβηρίου Γράκχου δέν ἐπιτρεπόταν νά κατέχει κανένας πολίτης ἀπό τή δημόσια γῆ περισσότερα ἀπό 500 πλῆθρα (1150 στρέμματα). Μποροῦσε μάλιστα, ἂν εἶχε τότε περισσότερη δημόσια γῆ, νά κρατήσει καί 250 πλῆθρα γιά κάθε ἕνα ἀπό τά δυό του ἀγῶρια. Δέν ἔπρεπε ὁμως ή δημόσια γῆ κάθε οἰκογένειας νά ξεπερνᾷ στό σύνολό της τά χίλια πλῆθρα. Ὅση γῆ θά ἐπιστρεφόταν μέ τήν ἐφαρμογή τοῦ νόμου θά μοιραζόταν ἀνά τριάντα πλῆθρα ἀναπαλλοτρίωτα sé κάθε ἀκτήμονα. Καί ἀκόμη ὀριζόταν ἀποποζημῖωση ἀπό τό δημόσιο ταμεῖο γιά ὅλα τά κτίσματα καί τίς ἐγγυοβελτιώσεις πού εἶχαν γίνει.

Ὁ νόμος ψηφίστηκε ἀπό τή συνέλευση. Προκάλεσε ὁμως τή βίαιη ἀντίδραση

1. Λατ. Censu

2. Λατ. 500 Jugera

τῶν γαιοκτημόνων πού εἶχαν ἐπικεφαλῆς τους τή Σύγκλητο. "Ὁμως, ὅσο δυνατό καί ἄν ἦταν τό ἀριστοκρατικό αὐτό σῶμα, δέν μποροῦσε νά ἀκυρώσει νόμο τῆς συνέλευσης; γι' αὐτό προσπάθησαν νά σπάσουν τό σύνδεσμο τοῦ λαοῦ μέ τόν ἡγέτη του χρησιμοποιοῦντας τήν ἐξαγορά τῶν συνειδήσεων καί τή συκοφαντία.

Ἐξαγόρασαν τόν συνδήμαρχό του Μάρκο Ὁκτάβιο, πού εἶχε μεγάλη ἔκταση γῆς, γιά νά προβάλει ἔνσταση ἐναντίον τοῦ νόμου. Ὁ Τιβέριος τότε πρότεινε καί πέτυχε τήν καθάριση τοῦ Ὁκταβίου. Στό τέλος ὁμως ἡ Σύγκλητος χρησιμοποίησε τή βία τῶν ὄπλων καί μέ ἓνα ἔνοπλο ἀπόσπασμα ἐξόντωσε τετρακόσιους ὄπαδούς τοῦ Τιβερίου καί τόν ἴδιο μέ τή διαβολή ὅτι εἶχε ζητήσει τό βασιλικό διάδημα. Τό νόμο ὁμως δέν τόλμησαν νά τόν καταργήσουν, ἀλλά οὔτε τόν ἐφάρμοσαν ποτέ.

Ἡ μεταρρυθμιστική ἀπόπειρα τοῦ Τιβερίου Γράκχου ἦταν γενναία καί τά μέτρα του τολμηρά. Ἀλλά μέ τήν καθάριση τοῦ συνδημάρχου του Μάρκου Ὁκταβίου ἐγινε γιά πρώτη φορά τότε προσβολή τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀπαραβίαστου τῆς δημαρχικῆς ἐξουσίας. Μιά ἄλλη παραβίαση ἦταν ἀκόμη πιό σοβαρή καί τήν ἐκμεταλλεύτηκε εἰς βάρος του ἡ Σύγκλητος: Μέ τήν ἀπόπειρα ἐπανεκλογῆς του ὡς Δημάρχου (133 π.Χ.) παραβίαζε ἓνα αὐστηρό νόμο¹ πού ἀπαγόρευε ἀπολύτως τήν ἐπανεκλογή τοῦ ἴδιου ἄρχοντα στόν ἀμέσως ἐπόμενο χρόνο.

Θαρραλέα ἐνέργειά του καί ἐνδεικτική τῶν ἀναμορφωτικῶν του προθέσεων ἦταν ἡ πρότασή του σχετικά μέ τή διάθεση τῶν θησαυρῶν τοῦ βασιλιᾶ τῆς Περγᾶμου Ἀττάλου Γ' πού πεθαίνοντας ἄφηνε κληρονόμο τοῦ κράτους του τό ρωμαϊκό λαό. Ἡ πρόταση τοῦ Τ. Γράκχου ἦταν νά μοιραστοῦν οἱ θησαυροί τοῦ Ἀττάλου στους ἀκτῆμονες, γιά νά ἀγοράσουν ἐργαλεῖα νά καλλιεργήσουν τά κτήματα πού θά ἀποκοτούσαν.

▲ **Γάιος Γράκχος.** Δέκα χρόνια ἀργότερα, τό 123 π.Χ., γίνεται Δήμαρχος. Ἐχει καί αὐτός τίς ἴδιες ιδέες καί τόν ἴδιο ἐνθουσιασμό μέ τόν ἀδελφό του. Ἐχει ὁμως κάτι πάρα πάνω: τήν πείρα ἀπό τό πάθημα τοῦ ἀδελφοῦ του πού τόν δίδαξε πῶς, γιά νά πετύχει ἡ μεταρρύθμιση, ἔπρεπε νά συντρίψει πρῶτα τό πολιτικό ὄχηρό τῆς ἀριστοκρατίας, τή Σύγκλητο.

Οἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ Γαίου εἶναι:

Κοινωνικές :

Μέ τό κοινωνικό του πρόγραμμα ἐπιδιώκει:

- νά συνεχίσει τό ἀγροτικό ἔργο τοῦ ἀδελφοῦ του
- νά ἰδρύσει ἀποικίες, γιά νά ἐγκαταστήσει ἀκτῆμονες
- νά δίνει μέ τακτικές διανομές σιτάρι στους κατοίκους τῆς Ρώμης
- νά μειώσει τό ὄριο ἡλικίας τῶν στρατευσίμων.

Ἔτσι, ἓνα μέρος ἀπό τή δημόσια γῆ μοιράστηκε στους Ρωμαίους πολίτες. Οἱ κλῆροι ἦταν ἀρκετά μεγάλοι καί στίς περιοχές πού ἐγιναν οἱ διανομές κατα-

1. Λατ. Lex villia annalis (181 π.Χ.)

σκευάστηκαν νέοι δρόμοι, για να διευκολύνεται η μεταφορά των προϊόντων.

Έπειδή όμως η δημόσια γη που απόμεινε δέν έφτανε, για να εξασφαλίσει κλήρων στους άκτήμονες, ο Γάιος με ιδιαίτερο νομοσχέδιο πρότεινε την ίδρυση αποικιών κυρίως στη Ν. Ίταλία. Οί καλοί όροι έγκατάστασης και τό μέγεθος των κλήρων οδήγησε εκεί όχι μόνο άκτήμονες, αλλά και εύπόρους. Οί νέες αποικίες που ιδρύθηκαν κυρίως σε παραθαλάσσιες περιοχές με αναπτυγμένο ελληνικό έμπόριο είχαν περισσότερο έμπορικό παρά γεωργικό χαρακτήρα. Η πιο αξιολογη αποικιστική προσπάθεια του Γαίου έγινε με την ίδρυση της πρώτης υπερπόντιας ρωμαϊκής αποικίας στο έδαφος της καταστραμμένης Καρχηδόνας που πήρε τό όνομα 'Η ρ α ί α¹.

Μέ τις διανομές σιταριού ήθελε να άνακουφίσει τόν πληθυσμό της Ρώμης που, ιδίως σε περιόδους σιτοδείας, ύπόφερε από την έλλειψη σιταριού και έπεφτε θύμα στην κερδοσκοπία των σιτοπωλών. Τό μέτρο αυτό άνακούφιζε πράγματι τό λαό, μά έχει και τό σοβαρό μειονέκτημα ότι προσελκύει πολύ άγροτικό πληθυσμό στη Ρώμη και, στους μεταγενέστερους χρόνους, θά γίνει τό άποκλειστικό μέσο εξαγοράς ψηφοφόρων από την άριστοκρατία των κρατικών αξιωμάτων.

Μέ τό στρατιωτικό του νόμο ο Γάιος άπαγόρευε την κατάταξη στο στρατό των νέων πριν γίνουν 17 χρονών και μεγάλωνε τό στρατιωτικό μισθό.

▲ Πολιτικές :

● Για να άποδυναμώσει τή συγκλητική άριστοκρατία, εισηγήθηκε δικαστικό νόμο που καθόριζε τή συγκρότηση των δικαστηρίων για τήν έκδικαση ύποθέσεων καταχρήσεων όχι από Συγκλητικούς, όπως πριν, αλλά από Ίππεις. Μέ τόν τρόπο αυτό οί διοικητές των έπαρχιών που ήταν της συγκλητικής τάξης δέ θά κρίνονταν για τίς παρανομίες τους από ανθρώπους της δικής τους τάξης, αλλά από Ίππεις.

● Για να έμποδίσει τή Σύγκλητο να επιλέγει με τρόπο αυθαίρετο τίς δυό συγκλητικές έπαρχίες που προορίζονταν για τούς κάθε φορά άπερχόμενους συγκλητικούς, καθόρισε να γίνεται η επιλογή αυτή, πριν εκλεγούν οί ύπατοι που θά τούς δίνονταν η διοίκησή τους· έτσι οί συγκλητικές έπαρχίες επιλέγονταν 18 μήνες πριν από τό διορισμό των διοικητών τους, γιατί στην τελευταία περίοδο της δημοκρατίας αναλάμβαναν τά καθήκοντα τους συνήθως 6 μήνες μετά την έκλογή τους.

● Μέ άλλο νόμο ρύθμισε τά φορολογικά ζητήματα της νέας ρωμαϊκής έπαρχίας της Άσίας. Η εισπραξη ανατίθεται σε εταιρείες από δημοσιώνες και όριζε ότι η πλειοδοτική δημοπρασία έπρεπε να γίνεται στη Ρώμη. Έτσι όμως, χωρίς να τό επιδιώξει, παραδίνει ο Γάιος τούς έπαρχιώτες στην εκμετάλλευση των κερδοσκοπικών εταιρειών της πρωτεύουσας. Η Σύγκλητος όμως πέτυχε ο,τι και μέ τόν Τιβέριο. Μέ άπατηλές ύποσχέσεις στο λαό πώς θά έδινε περισσότερο, κατάφερε να τόν άποσπάσει από τό Γάιο και να τόν άπομονώσει. Τήν αντίσταση των άφο-

1. Αζτ. Junonia.

σιωμένων οπαδών του τήν έπνιξε στό αίμα καί τόν ίδιο τόν δόγησε στήν αυτοκτονία, όταν επιδίωξε νά επιτύχει τήν επανεκλογή του γιά τρίτη φορά.

Τό κίνημα τών Γράκχων σημείωσε άποτυχία, γιατί στηριζόταν μόνο στήν καλή διάθεσή τους νά άποκαταστήσουν τήν κοινωνική ίσορροπία καί τό περασμένο μεγαλείο τής Ρώμης. Οί καιροί όμως είχαν αλλάξει. Καί ή άλλαγή άποδείχτηκε δυνατότερη, όπως θά δοῦμε, άπό τίς καλές προθέσεις τών αδελφών Γράκχων.

Παρ' όλα αυτά ό άγροτικός νόμος τοῦ 111 π.Χ. δείχνει ότι μερικοί τουλάχιστο άπό τούς κλήρους πού δόθηκαν άπό τούς Γράκχους έμειναν στά χέρια τών άκτημόνων.

1 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

- Μετά τις μεγάλες κατακτήσεις παίρνει μεγάλη ανάπτυξη τό εμπόριο κι ή βιοτεχνία: στή θέση τῆς ἐργασίας τῶν ἐλευθέρων ἔρχεται ή ἐργασία τῶν δούλων.
- Ἐξαφανίζονται οἱ μικρές ἐπιχειρήσεις καί οἱ μικρές ἀγροτικές ἰδιοκτησίες.

2 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

- Οἱ μικροκαλλιεργητές καί οἱ μικροτεχνίτες, ή μεσαία τάξη, χάνονται καί γίνονται ἀνεργος ὄχλος.
- Δυό νέες τάξεις εἶναι κυρίαρχες: α. Οἱ Συγκλητικοί, οἱ εὐγενεῖς μέ τήν πολιτική δύναμη, καί β. Οἱ Ἴππεῖς, οἱ ἐπιχειρηματίες μέ τή δύναμη τοῦ πλοῦτου.
- Πληθαίνουν σέ καταπληκτικό βαθμό οἱ δούλοι, τό πολυάριθμο αὐτό πλῆθος τῶν ἀνθρώπων, πού δέν λογαριάζονταν γιά ἀνθρώποι.

3 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΖΩΗΣ

- Κυριεῦει τοὺς Ρωμαίους ή καλοζωία. Ὁ ἑλληνιστικός συρμός εἰσορμᾷ στή θρησκεία, στά γράμματα, στίς τέχνες, στήν ἐκπαίδευση, στήν ψυχαγωγία.

4 ΔΥΟ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΝΑ ΔΙΟΡΘΩΘΕΙ Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

- Ὁ Κάτων, ἕνας συντηρητικός ἄρχοντας, ὅταν πῆρε τό ἀξίωμα τοῦ Τιμητῆ [184 π.Χ.] ἔλαβε πολλά αὐστηρά, ἀλλά μάταια μέτρα, γιά νά σώσει τίς παλιές συνήθειες τῶν Ρωμαίων.
 - Οἱ δυό ἀδελφοί Γράκχοι ὡς δήμαρχοι προσπαθοῦν νά ἀναστήσουν τή μεσαία τάξη:
 - α. Ὁ Τιβέριος [133 π.Χ.] μ' ἕναν ἀγροτικό νόμο πού ξανάδινε γεωργικό κλῆρο στοὺς ἀκτῆμονες.
 - β. Ὁ Γάιος [123 π.Χ.] μέ διάφορους νόμους πού θά περιορίζαν τήν πολιτική δύναμη τῶν εὐγενῶν.
- Καί οἱ δυό προσπάθειες δέν ἔφεραν ἀποτέλεσμα.

Νά συγκρατηθῶν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

— «πεντηκοντακαιτριετής χρόνος»
— Συγκλητικοί — Ἴππεις — δημοσιῶνες — πελάτες — «νέοι ἄνθρωποι» — τιμητής — ἀγροτικό ζήτημα — ἀγροτικός νόμος — δημόσια γῆ — ἀριστοκρατία ἀξιωματῶν — Λικίνιοι - Σέξτιοι νόμοι — κωμωδία ἑλληνικοῦ τύπου — κωμωδία μέ ρωμαϊκό περιεχόμενο

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Πεντηκοντακαιτριετής χρόνος	221 - 168 π.Χ.
Ὁ Κάτων γίνεται τιμητής	184 π.Χ.
Μέση Δημοκρατία	287 - 133 π.Χ.
Λικίνιοι - Σέξτιοι νόμοι	367 π.Χ.
Ἀγροτικός νόμος τοῦ Τιβερίου Γράκχου	133 π.Χ.
Μεταρρυθμίσεις τοῦ Γαῖου Γράκχου	123 π.Χ.

Κείμενα

1. Πῶς ἀντιμετώπισε ὁ Μ. Κάτων τή διαφθορά τῶν ἡθῶν

Τούς πιά πολλούς τούς δυσaréστησε προπάντων, γιατί τούς περιόρισε τήν πολυτέλεια· νά τή χτυπήσει ριζικά σέ στιγμές πού ἡ πλειοψηφία εἶχε πειραχτεῖ καί διαφθαρεῖ ἀπ' αὐτήν ἦταν ἀδύνατο· γι' αὐτό τό λόγο ἀντιμετώπισε μέ τρόπο τή δυσκολία διατιμώντας στό δεκαπλάσιο τά φορέματα, τά ἀμάξια, τά γυναικεῖα κοσμήματα, τά οἰκιακά σκεύη, ὅσα στοίχιζαν περισσότερο ἀπό χίλιες πεντακόσιες δραχμές· ὄρισε τήν ἐπί πλέον ἀξία τους νά τήν παίρνει ὡς ἔσοδο τό Δημόσιο. Καί τούς πρόσθεσε καί ἕνα μικρό φόρο σέ ὅσα στοίχιζαν πάνω ἀπό χίλιες δραχμές, γιά νά βαρεθοῦν νά πληρώνουν καί, βλέποντας τούς ἀνθρώπους τῆς ἀπλῆς καί ἀπέριττης ζωῆς νά πληρώνουν γιά ἴση περιουσία λιγότερα, νά βαριεστήσουν. Ἦταν ἀγανακτισμένοι λοιπόν μ' αὐτόν ἐκεῖνοι πού προτιμοῦσαν νά πληρώνουν, γιά νά διατηρήσουν τήν πολυτέλεια, μά ἀγανακτοῦσαν ἐπίσης καί ἐκεῖνοι πού ἄφηναν τήν πολυτέλεια ἐξαιτίας τῆς φορολογίας.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

[Μ. Κάτων 18, 2. Μετάφραση¹]

2. Τό ἀγροτικό ζήτημα

Οἱ Ρωμαῖοι, ἀπ' ὅση γῆ τῶν γειτονικῶν τους λαῶν κυρίευαν, ἕνα μέρος τῆς τό πουλοῦσαν καί τήν ὑπόλοιπη τήν ἔκαναν δημόσια καί τήν ἔδιναν στούς ἀκτῆμονες καί στούς ἀπόρους νά τήν ἐκμεταλλεῦνται, πληρώνοντας ἕνα μικρό ποσό στό Δημόσιο. Ἐπειδή ὅμως οἱ πλούσιοι ἄρχισαν νά ἀυξάνουν αὐτά τά ποσά κι ἔτσι ἔδιωχναν

1) Ὅπου δέ σημειώνεται ὁ μεταφραστής, ἡ μετάφραση εἶναι τοῦ συγγραφέα τοῦ ἐγχειριδίου.

τούς φτωχούς, ψηφίστηκε νόμος νά μήν επιτρέπεται νά ἔχει κανένας γῆ περισσότερη ἀπό πεντακόσια πλῆθρα. Γιά λίγο καιρό ἡ διάταξη αὐτή σταμάτησε τήν πλεονεξία καί βοήθησε τούς φτωχοί. Κατοικοῦσαν στά κτήματα πού εἶχαν νοικιάσει καί καλλιεργοῦσαν τό μερίδιό πού ἔτυχε ἐξαρχῆς στόν καθένα.

Ἦστερα ὁμως οἱ πλούσιοι πού γειτόνευαν μαζί τους, ἄρχισαν νά τούς παίρουν τά νοικιασμένα κτήματά τους μέ βαλτούς ἀνθρώπους καί στό τέλος τούς ἔπαιρναν πιά φανερά γιά λογαριασμό τους τά περισσότερα. Οἱ φτωχοί, ἀφοῦ βρέθηκαν διωγμένοι ἀπό τή γῆ τους, δέν ἔδειξαν πιά προθυμία νά ὑπηρετοῦν στό στρατό καί παραμελοῦσαν τήν ἀνατροφή τῶν παιδιῶν τους.

Ἔτσι γρήγορα ἔνωσε ὅλη ἡ Ἰταλία πῶς τῆς ἔλειπαν οἱ ἐλεύθεροι, ἐνῶ εἶχε πλημυρίσει ἀπό στρατόπεδα βαρβάρων ἀναγκαστικῆς ἐργασίας, γιατί μέ αὐτούς οἱ πλούσιοι καλλιεργοῦσαν τή γῆ, ἀφοῦ ἀπομάκρυναν τούς πολίτες.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

(Τιβέριος Γράχκος, 8, 1-3. Μετάφραση)

3. Ἡ θλιβερή κατάσταση τῶν φτωχῶν.

Ὁ Τιβέριος, ἐπειδή ἀγωνιζόταν γιά μιὰ ὑπόθεση ὠραία καί δίκαιη, μποροῦσε μέ τή δύναμη τῆς ὀμιλίας του ἀκόμη καί τά ἄσχημα νά τά δείξει ὁμορφα. Ἦταν ἐξοχος καί ἀκαταμάχητος, ὅταν, ἀνεβαίνοντας στό βῆμα μέ τό λαό νά συνωστίζεται γύρω του, ἔλεγε γιά τούς φτωχοί:

«Τά θηρία πού ζοῦν στήν Ἰταλία ἔχουν καί φωλιά καί διαθέτουν τό καθένα ἓνα λαγούμι μέσα στή γῆ, γιά νά τρυπώσουν καί νά κοιμηθοῦν. Ἐνῶ σ' ἐκείνους πού πολεμοῦν καί πεθαίνουν γιά τήν Ἰταλία, ἀπόμεινε ὁ ἀγέρας καί τό φῶς καί τίποτ' ἄλλο. Μέ τά παιδιά καί τίς γυναῖκες τους γυρίζουν ἐδῶ κι ἐκεῖ ἀνέστιοι καί ἄστεγοι. Καί οἱ στρατηγοί λένε ψέματα, ὅταν τούς παρακινοῦν στίς μάχες νά χτυποῦν τούς ἐχθρούς, γιά νά σωθοῦν οἱ τάφοι καί τά ἱερά. Γιά τήν καλοπέραση καί τόν πλουτισμό τῶν ἄλλων. Καί ἐνῶ τούς λένε ἀφέντες τῆς οἰκουμένης, δέν ἔχουν δικό τους οὔτε ἓνα βόλο γῆς.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

(Τιβέριος Γράχκος, 9, 4. Μετάφραση)

4. Ἀφράνταστα πλούτη καί καλοζωία

Ἀλήθεια ἡ ζωὴ τοῦ Λούκουλου μοιάζει μέ ἀρχαία κωμῶδια, γιατί στό πρῶτο μέρος της μπορεῖ νά βρεῖ κανεὶς πολιτικὴ δράση καί ἐκστρατείες, στά γεράματά του ὁμως συμπόσια, γεύματα ἀκόμη καί ξεφαντώματα καί λαμπαδηφορίες καί κάθε λογῆς ἀπολαύσεις. Γιατί ἂν ἀπολαύσεις λογαριάζω καί τίς πολυτελεῖς οἰκοδομές καί τά πάρκα καί τίς ζωγραφιές καί τ' ἀγάλματα καί τήν ἀσχολία του μέ ὅλ' αὐτά τά ἔργα τέχνης πού τά συγκέντρωσε μέ μεγάλες δαπάνες, σπαταλώνοντας ἀσυλλόγιστα τά πλούτη πού τόσο ἀφθονα μάζεψε ἀπό τίς ἐκστρατείες του. . .

Αὐτό ὁμως πού προπάντων φάνερνε τὴν νεόπλουτο ἦταν τό καθημερινό φαγητό τοῦ Λούκουλου πού ἐντυπωσίαζε τούς ἀκαλλιέργητους ἀνθρώπους μέ τά βουσινιά

στρωσίδια του και τὰ λιθοκόλλητα ποτήρια και τούς χορούς και τίς ποικιλίες τῶν φαγητῶν και τὰ ἐξαιρετικῆς ποιότητος γλυκίσματά του. Εἶναι νόστιμο ἐκεῖνο πού λένε πώς ἐγινε μέ τόν Πομπήϊο. Κάποτε πού ἦταν ἄρρωστος και τοῦ διόρισε ὁ γιατρός νά φάει τσίχλα οἱ ὑπηρετές του τοῦ εἶπαν ὅτι μέσα στοῦ καλοκαίρι εἶναι ἀδύνατο νά βρεθεῖ ἄλλοῦ τσίχλα, ἐκτός ἀπό τὰ ὀρθοτροφεῖα τοῦ Λούκουλου. Μά ὁ Πομπήϊος δέν ἄφρασε νά πάρουν ἀπό ἐκεῖ και εἶπε στό γιατρό:

«—Ὡστε λοιπόν, ἄν ὁ Λούκουλος δέν ἦταν καλοζωιστής, ὁ Πομπήϊος θά πέθαινε;

Και ὅταν μιὰ φορά ἐπρόκειτο νά καθήσει ὁ Λούκουλος νά φάει μόνος του, και γι' αὐτό τοῦ ἔστρωσαν τραπέζι και τοῦ ἐτοίμασαν ἕνα μέτριο δεῖπνο, ἐκεῖνος ἀγανάκτησε και φώναξε τόν ὑπηρετή. Αὐτός τοῦ ἀποκρίθηκε ὅτι νόμισε πώς δέν χρειαζόταν πολυτέλεια στό τραπέζι, ἀφοῦ δέν εἶχε κανένα καλεσμένο. Ὁ Λούκουλος τότε τοῦ εἶπε:

«—Τί λές; Δέν ξέρεις ὅτι σήμερα στοῦ Λούκουλου τρώει ὁ Λούκουλος;. . .»

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

(Λούκουλος, κεφ. 139-141. Ἀποσπάσματα. Μετάφραση)

5. Εἰσβολή τῆς πολυτέλειας στή ζωὴ τῶν Ρωμαίων

Γιὰ πρώτη φορά παρουσιάστηκε στό Σκιπίωνα ὀρμηὴ και ζῆλος γιὰ τὴν ἐνάρετη ζωὴ μέ τὴ φιλοδοξία νά ἀποκτήσει τὴ φήμη γιὰ σωφροσύνη και σ' αὐτό τὸ σημεῖο νά ξεπεράσει ὅλους τοὺς συνομήλικούς του τότε. Κι ἡ κατάκτηση αὐτῆς τῆς φήμης πού πάντοτε εἶναι σημαντικὴ και δυσκολόφραστη, ἐκεῖνα τὰ χρόνια ἦταν εὐκολόπιαστη στή Ρώμη· και ὁ λόγος ἦταν πού στοὺς πιό πολλοὺς νέους ὑπῆρχε μιὰ τάση πρὸς τὴ διαφθορά· οἱ πιό πολλοὶ ἀπ' αὐτούς εἶχαν παραδοθεῖ στίς σαρκικὲς ἀπολαύσεις και σέ μουσικὲς διασκεδάσεις και σέ γλέντια και στήν πολυτέλεια τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῶν. Γιατί στή διάρκεια τοῦ πολέμου ἐναντίον τοῦ Περσέα εἶχαν πολὺ γρήγορα πάρει ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας τὴν κλίση τους σ' αὐτά. Και τόσο πολὺ ἀσυγκράτητοι ἦταν οἱ νέοι στίς τέτοιου εἴδους ἐκδηλώσεις πού πολλοὶ πλήρωναν γιὰ μιὰ ἐρωμένη ἕνα τάλαντο κι ἄλλοι τρακόσιες δραχμὲς γιὰ ἕνα βαζάκι χαβιάρι ἀπὸ τόν Πόντο. Ἀπ' αὐτὰ ἀγανακτισμένος ὁ Μάρκος Κάτων εἶπε κάποτε σέ δημόσια ὁμιλία του ὅτι βλέπει ὀλοφάνερα τὸ κράτος νά κατακυλᾶ στόν κατήφορο, τὴ στιγμή πού οἱ ὄμορφες κοπέλες στοιχίζουσι πιὸ ἀκριβὰ ἀπὸ τὰ ἀγροκτήματα και τὰ βαζάκια μέ χαβιάρι περισσότερο ἀπὸ τοὺς ζευγογάτες. Κι αὐτό τὸ κακὸ ἔχει παραγίνει τώρα, πρῶτα - πρῶτα γιὰτί πιστεύουν ὅτι μετὰ τὴν κατάλυση τοῦ βασιλείου τῆς Μακεδονίας εἶναι ἀνοιχτός ὁ δρόμος γιὰ τὴν παγκόσμια κυριαρχία τῆς Ρώμης κι ὕστερα, γιὰτί, ἀφοῦ μετακομίστηκαν στή Ρώμη τὰ πλούτη τῆς Μακεδονίας, παρουσιάστηκε μιὰ εὐημερία και στήν ἰδιωτικὴ και στή δημόσια ζωὴ.

Ὁ Σκιπίων ὅμως ἀκολούθησε στή ζωὴ του τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση· ἀντιτάχθηκε σ' ὅλες τίς ἐπιθυμίες και διαμόρφωσε ἀπὸ κάθε ἀποψη στόν ἑαυτό του ἕνα τρόπο ζωῆς γεμάτο συνέπεια και αὐστηρότητα. Ἔτσι μέσα στά πέντε πρῶτα χρόνια κατόρθωσε και κέρδισε σ' ὅλο τὸν κόσμο τὴ φήμη τοῦ ἀνθρώπου πού ξεχωρίζει γιὰ τὴ φρονιμάδα και τὴν τάξη του.

ΠΟΛΥΒΙΟΣ

(Βιβλ. XXXI, 25. Προσαρμογὴ και ἀπόδοση)

Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΛΟΝΙΖΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΜΦΥΛΙΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ προσπάθεια τῶν Γράκχων δὲν ξανάφερε τὴν κοινωνικὴ ἰσορροπία μὲ τὴν ἀποκατάσταση τῆς μεσαίας τάξης πού ἐπιδίωζαν. Ἡ διάσωση τῆς μικρῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας ἦταν ἀδύνατη. Τό κακό παραμένει καί ἀπὸ τῶρα μάλιστα ἔχι μόνο χειροτερεύει, μὰ προστίθεται καί ἄλλο ἓνα, πολιτικό αὐτό, ἡ διάσταση μεταξὺ Συγκλήτου καί λαοῦ.

Ἡ μεταρρυθμιστικὴ ἀπόπειρα τῶν Γράκχων τοὺς ὀδήγησε σὲ φανερὴ σύγκρουση μὲ τὴ Σύγκλητο. Τό μεγάλο αὐτό σῶμα παρουσιάστηκε νά βρίσκεται σὲ διάσταση μὲ ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ. Τό κίνημα τῶν Γράκχων ἔδειξε πῶς καθαρὰ τὴ ρήξη αὐτή. Ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ περιφρόνηση πρὸς τὴ Σύγκλητο. Ἡ διάσταση Συγκλήτου καί λαοῦ θά βάλει τὴ σφραγίδα τῆς στοὺς πολιτικούς ἀγῶνες πού θά ἀκολουθήσουν στὴν περίοδο πού ἐξετάζουμε.

Ἡ πολῦτιμη ἐξισορρόπηση τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτεύματος, πού μὲ θαυμασμό περιγράφει ὁ ἱστορικός Πολύβιος στό ΣΤ' βιβλίον τῶν Ἱστοριῶν του (ἄρχοντες - Σύγκλητος, ἄρχοντες - λαός, Σύγκλητος - λαός), κλονίστηκε πιά ἀνεπανόρθωτα.

Στὴν περίοδο αὐτὴ διακρίνουμε τὰ παρακάτω γνωρίσματα:

▲ Ἡ Δημοκρατία ἀντιμετωπίζει δυσκολίες. Τό πατροπαράδοτο αὐτό πολίτευμα προσπαθεῖ ἐναγώνια νά διατηρηθεῖ. Ἀκόμη βέβαια ἐμπνέει σεβασμό, πολλὰ σημάδια ὅμως δείχνουν ὅτι τὴν ἀπειλοῦν δύο σοβαροὶ κίνδυνοι:

● Ἡ Δημοκρατία ἐκείνου τοῦ καιροῦ ταίριαζε στὰ ὀλιγάνθρωπα μικρὰ κράτη - πόλεις πού σχηματίζονταν μὲ κέντρο μιά πόλη. Τέτοιο ἦταν καί τό παλαιὸ κράτος τῆς Ρώμης. Τώρα ὅμως πού τό κράτος - Ρώμη μεταβάλλεται σὲ κράτος - Ἰταλία καί ἀργότερα σὲ κράτος - Οἰκουμένη, τό πολίτευμα αὐτό, ὅσο καλὸ καί ἀγαπητὸ καί ἄν ἦταν, δὲν ταίριαζει πιά. Τότε οἱ ἄνθρωποι δὲν ἤξεραν τὴ Δημοκρατία μὲ τό ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα πού

εφαρμόζεται στα νεώτερα χρόνια σε κράτη με μεγάλη εδαφική έκταση.

● Μά δέν ἔφταιγε μόνο τό ὅτι μεγάλωσε τόσο πολύ τό κράτος. Μεγάλωσαν συγχρόνως τά οικονομικά συμφέροντα πού ἔχουν οἱ διάφορες μερίδες τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ καί σκλήρυναν οἱ ἀντιθέσεις καί τά μίσση ἀνάμεσά τους. Αὐτά εἶναι δύσκολο νά τακτοποιοῦνται μέ τό συμβιβαστικό τρόπο τῆς Δημοκρατίας.

▲ Τό πολίτευμα ἐξελίσσεται πρὸς τόν ἕναν ἄνδρα-κυβερνήτη. Οἱ κατακτήσεις σ' αὐτό τόν αἰώνα συνεχίστηκαν, καί μ' αὐτές τό κράτος αὐξήσε τή δύναμή του στό ἐσωτερικό του καί πῆρε μεγάλη ἔκταση πέρα ἀπό τά παλαιά του σύνορα. Πάνω ὅμως ἀπ' αὐτά τά γεγονότα βλέπουμε νά πλανιέται ἡ σκιά τοῦ ἐνόβου. Εἶναι ὁ αἰώνας τῶν δυναμικῶν καί φιλόδοξων στρατηγῶν.

▲ Ὁ στρατός γίνεται ὄργανο τῶν δυναμικῶν ἀνδρῶν. Ἡ πολιτική δύναμη δέν ἐξασφαλίζεται εὐκόλα, γιατί ἡ Δημοκρατία λειτουργεῖ ἀκόμη καί ἡ ἀνάδειξη στά ὑψηλά δημόσια ἀξιώματα στηρίζεται στήν ψῆφο τοῦ λαοῦ. Πιο σίγουρη καί ἀποτελεσματική ἦταν ἡ δύναμη τῶν ὅπλων πού τοὺς ἔδωσε ὁ στρατός μέ μιὰ πολύ σοβαρή μεταρρύθμιση: ἀπό δύναμη τῆς πατρίδας ἔγινε δύναμη στά χέρια τῶν φιλόδοξων στρατηγῶν.

▲ Ἡ Δημοκρατία ἀρροσβῆνει. Παρακολουθώντας λοιπόν τά μεγάλα γεγονότα πού διαδραματίζονται τό 1ο π.Χ. αἰώνα μέ πρωταγωνιστές πολύ σπουδαῖες μορφές, πρέπει συγχρόνως νά παρακολουθοῦμε καί τήν ἀγωνία τῆς Δημοκρατίας πού περνᾷ τίς τελευταῖες τῆς ὥρες. Στό τέλος αὐτοῦ τοῦ αἰώνα ἕνας ἀπό αὐτούς τοὺς ἰσχυροῦς ἄνδρες, ὁ Ὀκταβιανός, θά τῆς δώσει τή χαρακτηριστική βολή καί θά ἱδρύσει μιὰ μοναρχική Δημοκρατία, δηλαδή ἕναν τύπο πολιτεύματος, ὅπου, ἐνῶ ὅλες οἱ ἐξουσίες καί τά ἀξιώματα τῆς Δημοκρατίας παραμένουν, ἀπό τήν ἴδια τῆ Δημοκρατία δέν ἀπόμεινε τίποτε, γιατί οἱ ἐξουσίες αὐτές συγκεντρώθηκαν στά χέρια ἑνός μόνο ἀνθρώπου.

▲ Ἡ πραγματική ὅμως πηγὴ τοῦ κινδύνου, πού ἀπειλεῖ τή ρωμαϊκή Δημοκρατία καί θά φέρεי στό τέλος τοῦ αἰώνα αὐτοῦ καί τό θάνατό της, εἶναι ἡ σύγκρουση, μετά τό κίνημα τῶν Γράκχων, ἀνάμεσα σέ δύο πολιτικές παρατάξεις: τοὺς ἀριστοκρατικοὺς¹ πού ἀντιπροσώπευαν κυρίως τήν τάξη τῶν συγκλητικῶν μεγαλογαιοκτημόνων καί τοὺς δημοκρατικοὺς² πού ἀντιπροσώπευαν τά πολυάνθρωπα στρώματα τῶν ἐλεύθερων Ρωμαίων πολιτῶν πού κατὰ κανόνα ἀποτελοῦσαν τοὺς νέους πληθεῖους τῶν πόλεων.

Οἱ πολιτικές αὐτές παρατάξεις δέν ἦταν πολιτικά κόμματα, ὅπως τά ἐνοσοῦμε σήμερα. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἀριστοκρατικῶν μπορούσαν νά περάσουν στήν ἡγεσία τῆς παράταξης τῶν δημοκρατικῶν καί οἱ ἡγέτες τῶν δημοκρατικῶν νά βρεθοῦν ἐπικεφαλῆς τῶν ἀριστοκρατικῶν. Οἱ προσωπικές ἀντιθέσεις παίζουν

1. Λατ. Optimates

2. Λατ. Populares.

μεγάλο ρόλο και υποδαυλίζουν τούς αγώνες μεταξύ των δυναμικῶν ἡγετῶν τῶν δύο μερίδων γιά ἐπικράτηση.

Οἱ δυναμικοὶ αὐτοὶ ἄνδρες, γιά νά συμβιβάζουν τή δίψα τους γιά προσωπι- κή ἐπικράτηση μέ τό σεβασμό στή Δημοκρατία, ἔπρεπε νά ἔχουν νόμιμη πολι- τική δύναμη. Γι' αὐτό ἄλλοι διακήρυσσαν πῶς φροντίζουν γιά τά συμφέροντα τοῦ λαοῦ καί ἄλλοι μέ διάφορα συνθήματα ἀγωνίζονταν γιά τήν ἀριστοκρατία.

Ο ΜΑΡΙΟΣ ΚΑΙ Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

1. Ἦταν ὁ πρῶτος στή σειρά δυναμικός ἄνδρας. Ἦνῃκε στούς Ἰπ- πεῖς. Ἄσπονδος ἐχθρός τῶν εὐγενῶν. Ἄπό εὐπορη οἰκογένεια, ἀλλά καταγωγῆς ἀγροτικῆς. Ἦταν γιός χωρικοῦ ἀπό τό Ἄρπινο τοῦ Λατίου. Γι' αὐτό καί τό πα- ρουσιαστικό του ἦταν τραχύ· τό ἴδιο καί οἱ τρόποι του. Ἦταν ὁ τύπος τοῦ στρα- τιωτικοῦ πού τόν λατρεῖ ὁ στρατός του· μονοκόμματος καί εὐθύς. Στήν πολι- τική ὁμως δέν εἶχε ἱκανότητες, ἐνῶ ὁ ἀντίπαλός του, ὁ Σύλλας, εἶχε, ὅπως θά δοῦ- με, πολλές. Εὐκαιρίες νά δράσει καί νά δείξει τήν ἀξία του, τοῦ ἔδωσαν δυό πό- λεμοι:

Πρῶτα : ὁ πόλεμος τῶν Ρωμαίων μέ τόν Ἰ ο υ γ ο ὕ ρ θ α. Αὐτός ἦταν βα- σιλιάς τῆς Νουμιδίας, τῆς σημερινῆς Ἀλγερίας, καί εἶχε ἔρθει σέ πόλεμο μέ τούς Ρωμαίους. Σ' αὐτό τόν πόλεμο αὐτός ὁ βασιλιάς ἐξαγόραζε τόσο εὐκόλα μέ τό χρυσάφι του τίς συνειδήσεις τῶν ἀριστοκρατικῶν πού ἦταν ἐπικεφαλῆς τοῦ στρα- τοῦ καί τοῦ κράτους τῶν ἀντιπάλων του, ὥστε τό γόητρο τῆς Ρώμης κινδύνεψε σοβαρά. Ὁ Ἰουγοῦρθας καταγγεῖλε τήν πολιτική ἡγεσία τῆς Ρώμης λέγοντας ὅτι ὁποῖος εἶχε τό ἀπαιτούμενο χρυσάφι, μπορούσε εὐκολότατα νά τήν ἀγοράσει.

Ἄπό τόν ἐξευτελισμό αὐτό ἀνάλαβε νά τή σώσει ὁ Μάριος, ν ε ο ς ἄ ν θ ρ ω - π ο ς, πού ἦταν ὑπαρχος τοῦ ὑπάτου Μετέλλου. Ὁ Μίετλος συγκατατέ- θηκε καί ὁ Μάριος πῆγε στή Ρώμη. Ἔτσι, σ' αὐτόν χρωστοῦσε τήν ἀνάδειξή του σέ ὑπατο καί τήν ἀνάθεση τῆς ἀρχηγίας τοῦ στρατοῦ (104 π.Χ.). Ὁ Μάριος νί- κησε τόν Ἰουγοῦρθα, ὑπέταξε τή χώρα του καί τόν ἴδιο τόν ἔφερε στή Ρώμη δε- μένο καί τόν ἔριξε στή φυλακή.

Ἔστερα : Οἱ Κί μ β ρ ο ι καί οἱ Τ ε ὑ τ ο ν ε ς. Οἱ γερμανικοὶ αὐτοὶ λαοὶ ἐξέκνησαν ἀπό τίς χῶρες τῆς Βαλτικῆς θάλασσας καί ἔκαναν φοβερές ἐπιδρομές καί λεηλασίες στή σημερινή Κεντρική Εὐρώπη (Αὐστρία, Οὐγγαρία, Ἑλβετία). Ἔφτασαν ὡς τή Γαλιτία καί τήν Ἰσπανία. Ἀπειλοῦσαν πιά τήν ἴδια τήν Ἰτα- λία, ἀφοῦ σέ ἐπανελημμένες μάχες νίκησαν τούς Ρωμαίους. Ἡ ἦττα τους προ- πάντων κοντά στή σημερινή Ὀράγγη (γαλ. Orange) τῆς Ναρβωνικῆς Γαλιτίας (105 π.Χ.) ἦταν ἡ πιό συντριπτική πού δοκίμασε ὁ ρωμαϊκός στρατός μετά τίς Κάννες ἀπό τόν Ἄννιβα.

Οἱ Ρωμαῖοι ἀναθέτουν στό Μάριο, τό νικητή τοῦ Ἰουγοῦρθα, νά ἀποκρούσει

τούς επιδρομείς, και από τό 105 ως τό 101 π.Χ. τόν εκλέγουν συνεχῶς ὑπάτο — κάτι πού δέν εἶχε ξαναγίνει ὡς τότε στή Ρώμη—. Πραγματικά ὁ Μάριος κατόρθωσε νά τούς χωρίσει καί νά τούς ἐξοντώσει. Πρῶτα τούς Τεύτονες στά Σέξτια "Υδατα τῆς Προβηγκίας (102 π.Χ.) καί ἕνα χρόνο ἀργότερα τούς Κίμβρους στήν πεδιάδα τῶν Βερκελλῶν τῆς Β. Ἰταλίας.

2. Ὁ Μάριος ἀλλάζει τό χαρακτήρα καί τήν τακτική τοῦ στρατοῦ.

Μέ τό ἀξίωμα τοῦ ὑπάτου, πού τοῦ ἀνανέωνε πιά συνεχῶς ὁ λαός, αὐτός ὁ «νέος ἄνθρωπος» ἔφερε τίς ἀκόλουθες τρεῖς βαθεῖς ἀλλαγές στό στρατό:

- Ἀντί νά στρατολογοῦνται, ὅπως γινόταν ὡς τώρα, μόνο ὅσοι εἶχαν γεωργικό κλῆρο, γιά νά ἐπανδρωθοῦν οἱ λεγεῶνες, γίνονται δεκτοί στό στρατό καί ἀκτῆμονες μέ μόνη προϋπόθεση νά εἶναι ἱκανοί γιά στρατιωτική ὑπηρεσία. Ἐτσι ὁ στρατός πού εἶχε ἄλλοτε μόνο στρατολογημένους πολίτες, ἀπό τώρα καί στό ἐξῆς ἀποτελεῖται ἀπό ἐπαγγελματίες πολεμιστές.

- Ὄταν τελειῶνε ἡ θητεία καί ἀποσύρονταν ἀπό τή στρατιωτική ὑπηρεσία, — δηλαδή γίνονταν παλαίμαχοι¹ — τό κράτος τούς ἔδινε γεωργικό κλῆρο.

- Μεταρρύθμισε τήν ὡς τότε πολεμική τακτική μέ τήν ἀλλαγὴ τῆς συγκρότησης τῆς λεγεώνας. Αὐξήσε τή λεγεώνα σέ ἕξι χιλιάδες ἄνδρες καί ἀντιπατάστησε τήν παλαιά βασική μονάδα τῆς, τή σπείρα², μέ τό τάγμα, τήν κοόρτη³, δύναμης 350 - 500 ἀνδρῶν. Ἡ κάθε λεγεώνα ἔχει 10 κοόρτες πού εἶναι οἱ νέες τακτικές μονάδες μάχης. Οἱ λεγεωνάριοι ἐκπαιδεύονται τώρα μέ πρότυπο τούς μονομάχους· αὐτό τούς κάνει ἱκανούς γιά πάλι σῶμα μέ σῶμα. Ἐτσι ἀναπτύχθηκε στόν ἐπαγγελματικό αὐτό στρατό ἕνα ἀξιόμαχο πολεμικό φρόνημα.

Οἱ μεταρρυθμίσεις αὐτές ἐπιτρέπουν στό Μάριο νά κερδίσει στίς μάχες του καί ἐτοιμάζουν τίς μελλοντικές νίκες τῶν Ρωμαίων στρατηγῶν.

3. Συνέπειες τῶν ἀλλαγῶν.

- Ὁ στρατός γίνεταί ἐπαγγελματικός καί ἀφοσιώνεται, ὄχι στήν πατρίδα, ἀλλά στό στρατηγό του.

- Οἱ στρατηγοί, ἔχοντας πιά στή διάθεσή τους μιά τέτοια δύναμη, ἀρχίζουν νά μή σέβονται τή Σύγκλητο καί τούς νόμους.

- Ὁ στρατός, μέ τόν πειρασμό τῶν λαφύρων, εὐκόλα χάνει τό στόχο του, πού ἦταν τό μεγαλεῖο τῆς Ρώμης, καί ὀδηγεῖται τυφλά σέ κάθε πόλεμο πού θά τοῦ ἐξασφαλίσει λεία, ἀκόμη καί στόν ἐμφύλιο.

4. Ὁ Μάριος στήν πολιτική σημειώνει ἀποτυχία.— Ἡ ἀνάμειξη τοῦ νέου στρατοῦ στά πολιτικά πράγματα.— Ἡ μεταρρύθμιση τοῦ Σατουρνίνου. Ὁ Μάριος ἔγινε πιά ἡ πῖο σημαντική προσωπικότητα τῆς ἐπο-

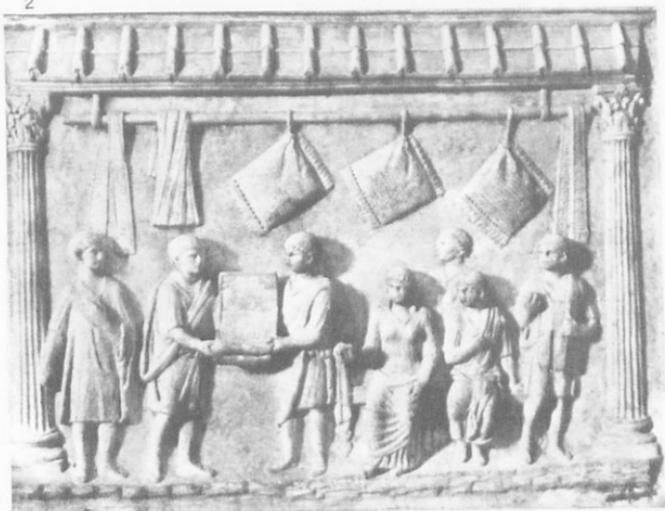
1. Λατ. Veterani

2. Λατ. Manipulus

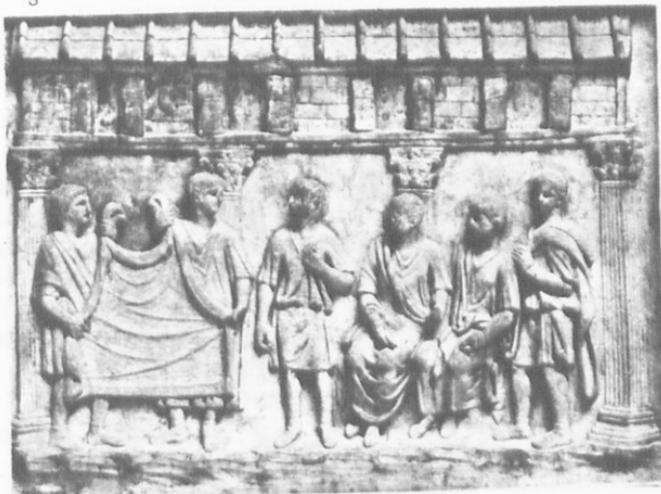
3. Λατ. Cohors.

2

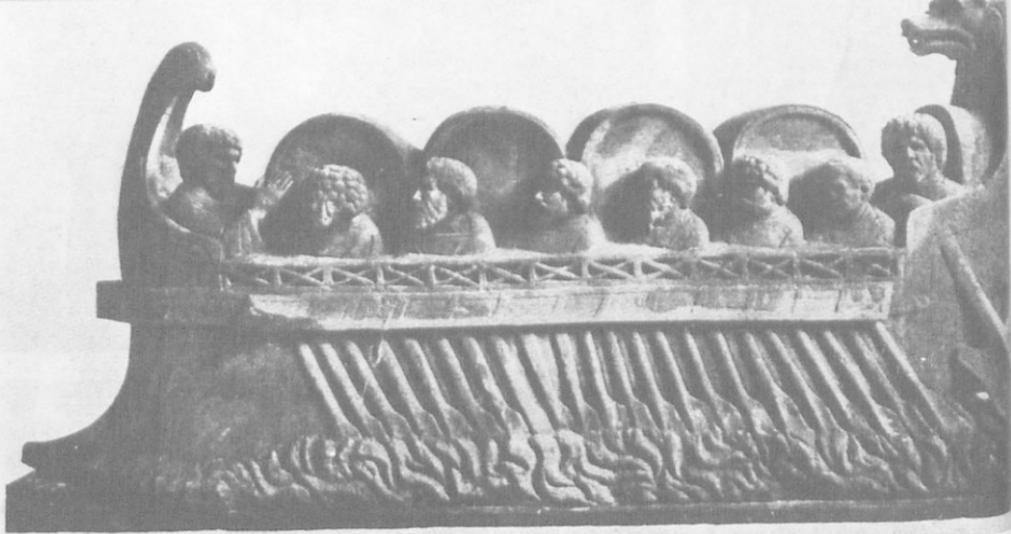
3

4

Ἐμπόριο καὶ βιοτεχνία

1. Ναυπηγείο. 2. Σιδηροουργείο.
3. Ἐμπορικό κατάστημα πω-
λιούνται ζῶνες καὶ μαξιλάρια.
4. Ἐμπορικό κατάστημα ὑφα-
σμάτων ἐπίδειξη τοῦ εἴδους.

Ἐμπόριο

Μιά κωπήλατη φορτηγίδα πού μεταφέρει τέσσερα κρασοβάρελα¹ διακρίνονται ἔξι κωπηλάτες, ὁ τιμογιέρης δεξιὰ καί ἀριστερά ἄλλος στήν πλώρη πού δίνει τό ρυθμό χτυπώντας παλαμάκια. Ἡ πλώρη εἶναι διακοσμημένη μέ κεφάλι κριοῦ κι ἡ πρύμνη μέ κεφάλι λύκων. (Ἀπό ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο, Μουσεῖο, Τρένες).

χῆς του. Οἱ στρατιωτικές του ἐπιτυχίες τοῦ ἔδωσαν γιά πέντε ἀλλεπάλληλα χρόνια τήν ὑπατεία μέ ἔγκριση τῆς ἐκκλησίας τοῦ λαοῦ, πού παραβίαζε ἔτσι τό σχετικό αὐστηρό νόμο¹.

Τήν ἐποχή αὐτή ἐκδηλώθηκε ἡ ἀντίθεση τοῦ Λευκίου Σατουρνίνου πρὸς τήν Σύγκλητο, δημάρχου τό 103 π.Χ. Ὁ Σατουρνίνος, ἀπό προσωπικούς λόγους στήν ἀρχή, ἔγινε ὁ μεγαλύτερος μετά τό Γάιο Γράκχο ἐχθρός τῆς Συγκλήτου καί τῶν ἀριστοκρατικῶν. Ξανάφερε σέ ἰσχύ δύο μέτρα πού τά εἶχε εισηγηθεῖ ὁ Γ. Γράκχος:

- τή μηνιαία διανομή σιταριοῦ στούς πολίτες σέ μειωμένη τιμή καί
- τή διανομή γεωργικοῦ κλήρου στούς παλαίμαχους στρατιῶτες τοῦ Μαρίου ἀπό τόν ἰουγουρθικό πόλεμο.

Κατόρθωσε νά ἐκλεγεῖ γιά δεύτερη φορά δήμαρχος καί τάχθηκε μέ τό μέρος τοῦ Μαρίου. Ὁ νικηφόρος στρατηγός, ὁ Μάριος, πού στή φήμη ἔφτανε καί τό Σκιπίωνα τόν Ἀφρικανό, γιά νά δλοκληρώσει τό ἔργο του ἔπρεπε νά προχωρήσει σέ μεταρρυθμίσεις ἀνάλογες μέ τίς μεταρρυθμίσεις τῶν Γράκχων. Ἀλλά ὁ Μάριος δέν εἶχε τήν ἱκανότητα νά συλλάβει καί νά ἐκτελέσει συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα. Ἦταν ἄξιος στρατιωτικός, μά ὄχι πολιτικός. Γι' αὐτό, γιά νά μοιράσει γῆ στούς ἀποστρατευόμενους στρατιῶτες του, ἀνάθεσε στό Σατουρνῖνο τήν ψήφιση τῶν νόμων πού χρειάζοταν.

1. Λατ. Lex villia annalis

‘Ο Σατουρνίνος λοιπόν φρόντισε και ψηφίστηκαν (100 π.Χ.) τρία μέτρα που θα εξυπηρετούσαν το Μάριο:

- Παροχή γης, που βρισκόταν στη Ν. Γαλατία.
- Ίδρυση στρατιωτικών αποικιών στη Σικελία, Άχαία (= κυρίως Έλλάδα) και Μακεδονία.
- Γενική στρατολογία πολεμικών δυνάμεων, για να έπιτεθούν εναντίον των πειρατών της Ά. Μεσογείου και κατόπιν εναντίον του Μιθριδάτη, βασιλιά του Πόντου. Η άρχηγία των δυνάμεων και έπιχειρήσεων θα δινόταν στο Μάριο.

Για να εξουδετερώσει την ένδεχόμενη αντιπολίτευση και άντενέργεια της Συγκλήτου, ύποχρεώσε τους συγκλητικούς να δώσουν όρκο σεβασμού στους νόμους αυτούς: άρνηση του όρκου σήμαινε έξορία.

Η Σύγκλητος, για να άντιδράσει στον άντίπαλό της, ένεργει, όπως και στην περίπτωση του Γάιου Γράκχου: έπιχείρησε να έξεγείρει τους άκτήμονες της Ρώμης εναντίον του δεύτερου μέτρου με το έπιχείρημα ότι από τις στρατιωτικές άποικίες θα έβγαιναν ώφελημένοι μόνο οι Λατίνοι και οι Ίταλοι στρατιώτες που μαζί με το γεωργικό κληρο σ' αυτές τις άποικίες θα άποκτούσαν και το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη.

Σ' αυτό τον άγώνα η Σύγκλητος κατόρθωσε να προσεταιριστεί σε κάποια φάση του τον ίδιο το Μάριο. ‘Ο Σατουρνίνος θανατώθηκε από το λαό.

Μετά το θάνατό του η Σύγκλητος κήρυξε άκυρη τη νομοθεσία του, που ήταν μεγάλο πλήγμα για το Μάριο. Άλλά θεωρείται πιθανό πως τελικά δόθηκαν γεωργικοί κληροι στους μαριανούς βετεράνους: η άνάθεση όμως στο Μάριο της άρχηγίας του πειρατικού πολέμου άκυρώθηκε. Άπογοητευμένος έγκατέλειψε την Ίταλία, αφήνοντας πάλι έλεύθερο το πεδίο δράσης στη Σύγκλητο.

2 Ο ΣΥΛΛΑΣ: ΠΡΩΤΗ ΔΟΚΙΜΗ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ

1. ‘Η φυσιογνωμία και η πολεμική του δράση. Στη Ρώμη μένει κυρίαρχη πάλι η άριστοκρατία και στη θέση του Μαρίου ανατέλλει το άστρο ενός ύπάρχου του, του Σύλλα.

Γνωρίσματά του : Άπό άριστοκρατική οικογένεια, αλλά όχι με πλούτη. Φανατικός έχθρος των δημοκρατικών. Πιστεύει ότι αυτό που μπορεί άκόμη να σώσει τη Ρώμη είναι μια άριστοκρατική Δημοκρατία, που θα συγκεντρώσει δηλαδή την κρατική έξουσία στα χέρια της Συγκλήτου. Έχει άπέραντη φιλοδοξία και άπάνθρωπη σκληρότητα. Ξέρει να χρησιμοποιεί όλα τα μέσα, για να έξυπηρετήσει τους σκοπούς του. Για να έχει το στρατό με το μέρος του, του έπιτρέπει άπερίοριστα τον πλουτισμό με τη λαφυραγία. Ήταν καλός στρατιωτικός, μά πάνω από όλα ήταν ίκανός στην πολιτική και στη διπλωματία.

Οι εύκαιρίες που τον βοήθησαν να άναδειχτεί ήταν οι άκόλουθες:

Πρώτα: ‘Ο Συμμαχικός πόλεμος. Ήταν ένας πολύ δύσκολος πό-

λεμος με τούς Συμμάχους τῆς Ρώμης. Ἐτσι λέγονταν οἱ ἄλλοι λαοὶ τῆς Ἰταλίας, πού δέν παραδέχονταν νά εἶναι κατώτεροι ἀπό τούς κατοίκους τῆς Ρώμης καί πῆραν τά ὄπλα. Ζητοῦσαν καί αὐτοὶ νά ἀποκτήσουν τά δικαίωματα τοῦ Ρωμαίου πολίτη, δηλαδή τή ρωμαϊκή ἰθαγένεια.

Οἱ Ρωμαῖοι νίκησαν, ἀλλά παρά τήν ἐπιτυχία τους ὑποχρεώθηκαν νά δώσουν στους Ἰταλοὺς ὅ,τι στήν ἀρχή εἶχαν ἀρνηθεῖ καί εἶχε γίνει ἡ αἰτία τοῦ Συμμαχικοῦ πολέμου. Τό 89 π.Χ. δύο δήμαρχοι φρόντισαν νά ψηφιστεῖ νόμος¹ πού ὀριζε ὅτι ὅλοι οἱ Ἰταλοὶ μπορούσαν νά ἀποκτήσουν τήν ἰδιότητα τοῦ Ρωμαίου πολίτη, ἀρκεῖ νά ὑποβάλουν μέσα σέ 60 ἡμέρες σχετική αἴτηση.

Αὐτή ἡ παραχώρηση ἔφερε μιὰ πολύ σοβαρή ἀλλαγὴ. Ἡ πόλη-κράτος Ρώμη μέ τό δημοκρατικό της πολίτευμα, δέν εἶναι πιά τό μοναδικά κυρίαρχο κράτος, ἐνῶ ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς ὑπόλοιπης Ἰταλίας εἶναι ὑπήκοοί του. Τώρα γίνεται ρωμαϊκό κράτος τῆς Ἰταλίας μέ πολίτες ὅλους τούς Ἰταλοὺς πού φτάνει πρὸς Β. ὡς τόν ποταμὸ Ρουβίκωνα. Ἡ Ρώμη ἀπόμεινε ἡ πρωτεύουσα τοῦ κράτους αὐτοῦ.

Ἰστορία: Ὁ πόλεμος μέ τό Μιθριδάτη. Ἀπό τήν ἐποχὴ τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἰδρύθηκε ἀπὸ κάποιον Πέρση Μιθριδάτη τό βασιλεῖο τοῦ Πόντου, μικρὸ καί ἄσημο τότε. Μέ τόν καιρὸ ἀπλώθηκε καί στίς ἑλληνικές παράλιες πόλεις καί μεγάλωσε. Τό 120 π.Χ. τό στέμμα τοῦ Πόντου τό πῆρε ὁ νεαρός πρίγκιπας Μιθριδάτης ΣΤ' ὁ Εὐπάτωρ. Ἄν καί εἶχε μόρφωση ἑλληνική, διατήρησε σ' ὅλη τή ζωὴ του τό χαρακτῆρα τοῦ ἀνατολίτη. Βρῆκε ἀπασχολημένη τή Ρώμη μέ τό συμμαχικό πόλεμο, κατέλαβε τή Γαλατία καί τήν Καππαδοκία καί σέ λίγο ἀπέστεισε ὅλους τούς συμμάχους τῆς Ρώμης στή Μ. Ἀσία, στήν κυρίως Ἑλλάδα, τὰ περισσότερα νησιά καί τή ρωμαϊκὴ ἐπαρχία Μακεδονία. Πίστα στους Ρωμαίους ἔμειναν ἀπὸ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου ἡ Ρόδος καί ἡ Χίος.

Συνεπαρμένους ἀπὸ τίς εὐκόλες αὐτές κατακτήσεις του καί γιά νά προσδέσει πιό σταθερά μέ τό κράτος του τούς κατοίκους τῶν περιοχῶν πού κατέκτησε, διάταξε γενική σφαγὴ τῶν Ρωμαίων καί Ἰταλῶν πού βρισκόνταν στή Μ. Ἀσία καί τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου. Τόν ἀριθμὸ τῶν θυμάτων ἀπὸ τίς σφαγές αὐτές ὁ Πλούταρχος τόν ἀνεβάζει κάπως ὑπερβολικά στίς 150 χιλιάδες· ἄλλη πηγὴ τόν περιορίζει μέ περισσότερη πιθανότητα σέ 80 χιλιάδες. Ἡ διαταγὴ τῆς σφαγῆς ἐκδόθηκε στήν Ἔφεσο ἀπὸ τό Μιθριδάτη· γι' αὐτό πολλοὶ νεώτεροι ὀνομάζουν αὐτές τίς σφαγές τῶν Ρωμαίων στή Μ. Ἀσία καί τὰ νησιά μέ τόν γενικό ὄρο « Ἐφεσιὸς ἐσπερινός ».

Μέ τό κήρυγμα τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ὁ Μιθριδάτης ἐπιχείρησε νά ἀποσπάσει καί τήν εὐρωπαϊκὴ Ἑλλάδα ἀπὸ τούς Ρωμαίους. Πρῶτῃ ἡ Ἀθήνα προσχώρησε στό κήρυγμά του.

Τέτοιο κίνδυνος εἶχε νά δοκιμάσει ἡ Ρώμη ἀπὸ τόν καιρὸ τοῦ Ἄννιβα. Ὁ Σύλλας κατόρθωσε νά ἐκτοπίσει τό Μάριο καί νά πάρει ὁ ἴδιος τήν ἀρχηγία τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς. Ἡ πλοῦσια Ἀνατολὴ ὑποσχόταν ἀφθονά λάφυρα.

1. Λατ. Lex Plautia Papiria

Ἀποβιβάζεται τό 87 π.Χ. στήν Ἑλλάδα καί μέ δύναμη 30 χιλιάδες ἄνδρες ἀρχίζει τήν πολιορκία τῆς Ἀθήνας καί τοῦ Πειραιᾶ. Οἱ Ἀθηναῖοι πολέμησαν μέ πείσμα ἐναντίον τοῦ Σύλλα, πού κατέλαβε τήν πόλη τους ὕστερα ἀπό ἕνα χρόνο, ἀφοῦ τή σώριασε σέ ἐρείπια καί κατέσφαξε χιλιάδες κατοίκους της. Σέ λίγο παραδόθηκε καί ὁ Πειραιάς.

Ὁ ἀγώνας μέ τά ποντιακά στρατεύματα πού ἔστειλε ἐναντίον του ὁ Μιθριδάτης κρίθηκε σέ δυό μάχες (86 π.Χ.) στή Βοιωτία. Ἡ πρώτη στή Χαιρώνεια (πού τίς λεπτομερείες της περιγράφει ὁ Πλούταρχος) καί ἡ δεύτερη στόν Ὀρχομενῶ. Οἱ πολεμικές δυνάμεις τοῦ Μιθριδάτη ἐκμηδενίστηκαν.

Τέλος, σέ προσωπική συνάντηση μέ τό Μιθριδάτη στή Δάρδανο τῆς Τρωάδας, ὁ Σύλλας τόν ὑποχρέωσε νά ὑπογράψει εἰρήνη, τήν εἰρήνη τῆς Δαρδανίου (85 π.Χ.). Σύμφωνα μ' αὐτή ὁ Μιθριδάτης ὑποχρεωνόταν νά ἐκκενώσει ὅσα ἐδάφη εἶχε καταλάβει στή Μ. Ἀσία, νά παραδώσει τό στόλο του καί νά πληρώσει μιά μέτρια ἀποζημίωση.

Οἱ ὄροι τῆς εἰρήνης ἦταν σχετικά ἐλαφροί, γιατί ὁ Σύλλας βιαζόταν νά γυρίσει στήν Ἰταλία ὅπου στήν ἀπουσία του οἱ ὄπαδοί τοῦ Μαρίου μέ ἐπικεφαλῆς τόν ἴδιο στήν ἀρχή καί μετά τό θάνατό του τόν Κορνήλιο Κίνα ἐγιναν κύριοι τῆς κατάστασης καί προχώρησαν σέ ἐξόντωση τῶν ἡγετῶν τῆς ἀριστοκρατικῆς παράταξης.

2. Ἡ πολιτική του δράση: Τρομοκρατία στή Ρώμη. Ἐπειδή στό μεταξύ εἶχαν ἀναθαρρέψει στή Ρώμη οἱ ὄπαδοί τοῦ Μαρίου — ὁ ἴδιος εἶχε πιά πεθάνει —, ὁ Σύλλας ὀδήγησε τό στρατό του ἐκεῖ. Τότε ξέσπασε ὄλο τό ἀγριο μίσος του ἐναντίον τους. Ἡ Ρώμη καί οἱ κυριότερες πόλεις τῆς Ἰταλίας πέρασαν ἡμέρες ἀνήλεως σφαγῆς. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Σύλλα παραδόθηκαν δίχως ἔλεος στή μανία ἀναρτημένοι κατάλογοι αὐτῶν πού ἤθελε ὁ καθένας νά θανατώσει καί μάλιστα μέ ἀμοιβή. Ἡ περιουσία τους ἐβγαίνει σέ δημοπρασία ὅσο ὅσο καί πολλοί ὄπαδοί τοῦ Σύλλα σχημάτισαν ἔτσι τεράστιες περιουσίες. Οἱ φόνοι μέ τόν τρόπο αὐτό ὀνομάστηκαν **π ρ ο γ ρ α φ έ ς**.

3. Πολιτικές ἀλλαγές: πρὸς τήν ἀριστοκρατική Δημοκρατία ἢ τή Μοναρχία: Ὁ Σύλλας, γιά νά πραγματοποιήσει τό πολιτικό του πρόγραμμα, ἔπρεπε νά μεταρρυθμίσει τό πολίτευμα πρὸς τό συμφέρον τῆς ἀριστοκρατικῆς μερίδας πού ἦταν ἡγέτης της. Γιά νά τό ἐπιτύχει αὐτοχειροτονήθηκε δικτάτορας μέ ἀπεριόριστη διάρκεια. Ἡ δικτατορία του κράτησε τέσσερα χρόνια (82 - 79 π.Χ.) καί τοῦ ἔδινε τήν ἐξουσία νά ἐνεργεῖ σύμφωνα μέ τή θέλησή του χωρὶς νά μπορεῖ νά διαφωνήσει ἢ νά ἀντιπράξει σ' αὐτόν οὔτε ἡ συνέλευση τοῦ λαοῦ οὔτε ἄλλος ἀρχοντας.

Γιά νά νομιμοποιηθοῦν οἱ ἐνέργειές του αὐτές, ἡ Σύγκλητος μέ δική του εἰσήγηση ὑπέβαλε στήν ἐκκλησία τοῦ λαοῦ δυό νομοσχέδια πού ἐγκρίθηκαν. Μέ τό πρῶτο δινόταν ἀναδρομικά ἡ λαϊκή ἐγκριση γιά ὄλες τίς δημεύσεις καί τίς προ-

γραφές που είχε κάνει ή παράταξή του. Με τό δεύτερο δινόταν ή έγκριση νά πάρει τό δικτατορικό άξίωμα μέ σκοπό νά αναδιοργανώσει τό πολίτευμα.

Παντοδύναμος τώρα ό Σύλλας, μέ δικούς του νόμους φέρνει μεγάλες πολιτικές αλλαγές. Καί μέ τούς νόμους καί μέ τίς ενέργειές του μοιάζει νά ταλαντεύεται μπροστά στό δίλημμα: Νά τραβήξει γιά μιá Δημοκρατία εὐγενῶν ή γιά μιá προσωπική μοναρχική έξουσία;

Νά οί νόμοι του:

- Γιά νά δώσει άριστοκρατική μορφή στό πολίτευμα έπρεπε ή έξουσία νά περάσει στά χέρια τής Συγκλήτου· αυτή νά κυβερνά άνενόχλητη από κάθε συνδυσμένη αντίδραση τῶν Δημοκρατικών καί τῶν Ίππέων. Γι' αυτό ένισχύει τό σῶμα τής Συγκλήτου αύξάνοντας τόν αριθμό τῶν μελῶν τής σέ 450. Τά περισσότερα από τά νέα μέλη τά διάλεξε από τούς Ίππεις τῶν Ιταλικῶν πόλεων που είχαν ταχθει μέ τό μέρος του. Έτσι προσεταιρίστηκε τήν έπαρχιακή κοινοτική άριστοκρατία τής Ίταλίας, φρόντισε όμως νά διατηρήσει ή παλαιά συγκλητική άριστοκρατία τόν πλήρη έλεγχο καί στα άνώτατα άξιώματα καί στό ίδιο τό σῶμα τής Συγκλήτου.

- Κατοχύρωσε μέ ειδικό νόμο τό άξίωμα καί τήν έξουσία τής Συγκλήτου. Ένώ ως τότε ή δικαιοδοσία τής στηριζόταν στην παράδοση, ό Σύλλας επιβάλλει τώρα νά χρειάζονται οί νόμοι που ψηφίζει ή έκκλησία τήν κύρωση τής Συγκλήτου. Έπίσης άφαιρεί από τούς Δημάρχους τό μεγαλύτερο μέρος από τά παλαιά δικαιώματά τους.

- Συνεχίστηκε ή χορήγηση του δικαιώματος του Ρωμαίου πολίτη καί ή έγγραφή στις ρωμαϊκές φυλές στους κατοίκους τῶν Ιταλικῶν πόλεων εκτός από εκείνες που του είχαν άντιταχθει.

- Κατάργησε τό προνόμιο τῶν Ίππέων νά μετέχουν στα όρκωτά δικαστήρια καί όρισε νά μετέχουν μόνο μέλη τής Συγκλήτου.

Νά καί οί ενέργειές του:

- Στους νόμους του έδωσε τόν τίτλο Κορνήλιο, από τό όνομα τής γεϊνιάς του, γιατί πάντοτε όλοι οί νόμοι έπαιρναν τό όνομά τους από τόν εισηγητή τους.

- Έγκατέστησε 120 χιλιάδες βετεράνους στρατιῶτες του σέ έδάφη τῶν έχθρικών του περιοχῶν τής Ίταλίας, δηλαδή τής Τυρρηνίας καί τής έντεϋθεν τῶν Άλπεων Γαλατίας. Παράλληλα όμως επιτρέπει τήν επίσημη ένταξη τῶν Ίταλῶν στίς άρχαίες 35 ρωμαϊκές φυλές, δίχως διάκριση από τά παλαιά μέλη τῶν φυλῶν. Έτσι ολοκληρώθηκε ή έξομοίωση τῶν Ίταλῶν μέ τούς κατοίκους τής Ρώμης.

- Ό ίδιος ζήτησε νά τόν ονομάζουν Εύτυχη καί Έπαφρόδιτο, δηλαδή εύνοούμενο τής θεάς Τύχης καί τής Άφροδίτης. Πίστευε πολύ στό θεϊκό ενδιαφέρον γιά τό πρόσωπό του· όταν άποσύρθηκε (79 π.Χ.) όμως από τήν έξουσία, φρόντισε νά διατηρήσει τήν προσωπική του φρουρά από 10 χιλιάδες δούλους που τούς είχε άπελευθερώσει. Αυτά δείχνουν πώς ή δύναμη τῶν δημόσιων άνδρῶν άνα-

ζητεί πιά νά βρεῖ μιὰ δῆθεν ἀπόκοσμη ἐκτόρευση καί ὄχι τή λαϊκή ἔγκριση.

"Όταν πέθανε, τόν ἔθαψαν στό Πεδίο τοῦ Ἄρεως, ὅπου θάβονταν τόν παλιό καιρό οἱ βασιλιάδες καί κανένας οὔτε παραξευεύτηκε οὔτε ἀνησύχησε γι' αὐτό. Τά πάντα δείχνουν ὅτι ἡ ὥρα τοῦ ἑνός κυβερνήτη πλησιάζει.

Η ΠΡΩΤΗ ΤΡΙΑΝΑΡΙΑ: Η ΠΕΡΙΕΡΓΗ ΦΑΣΗ ΤΗΣ ΤΡΙΠΡΟΣΩΠΗΣ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ

Μέ τό θάνατο τοῦ Σύλλα τό ἔργο του δέν ἔζησε πολύ. Οἱ παλαιοί ὀπαδοί του, Κράσσος καί Πομπήιος, γιά νά κερδίσουν τή συμπάθεια τοῦ λαοῦ, κατάργησαν τοὺς ἀριστοκρατικούς νόμους τοῦ Σύλλα. Τό παράδειγμα ὁμως τοῦ δικτάτορα τό μιμήθηκαν ὕστερα πολλοί.

1. Πομπήιος, ὁ νέος δυναμικός ἄνθρωπος τῆς ἡμέρας. Ἀριστοκράτης μέ πολιτικές ἰδέες ὄχι σταθερές. Ματαιόδοξος καί μέτριος στρατιωτικός. Τόν χαρακτήριζε ὁμως σέ ὄλη του τή ζωή μιὰ μοναδική εὐνοια τῆς τύχης. Κέρδισε καί ὁ ἴδιος πολλούς πολέμους, ἀλλά τοὺς πτιό πολλοὺς τοὺς ἔφταναν οἱ ἄλλοι κοντά στή νίκη: αὐτός τοὺς ὀλοκλήρωνε καί ἔπαιρνε τό στεφάνι τοῦ νικητῆ.

2. Τά πολεμικά του κατορθώματα.

▲ **Στήν Ἰσπανία:** Ξερίζωσε ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει ἀπό τό κίνημα τῶν ὀπαδῶν τοῦ Μαρίου, συντρίβοντας τήν ἡρωική ἀντίσταση τοῦ Σερτωρίου ἐκεῖ.

▲ **Στήν Ἰταλία:** Ἔδωσε τό τελευταῖο χτύπημα στή μεγάλη ἐξέγερση τῶν δούλων τοῦ Σπάρτακου, πού συγκλόνησε τήν παντοδύναμη Ρώμη (73 - 71 π.Χ.)

Ἡ ἐξέγερση αὐτή ἄρχισε τό 73 π.Χ. μέ τή δραπέτευση 70 περίπου μονομάχων ἀπό τήν Καπύη, ὅπου ἦταν φυλακισμένοι, μέ ἄρχηγό τό γενναῖο σύντροφό τους ἀπό τή Θράκη Σπάρτακο. Σέ μικρό διάστημα ἔγιναν 70 χιλιάδες καί ἡ Ρώμη δοκίμασε μεγάλο κίνδυνο. Μέ ὄλες τίς ἰκανότητές του ὁμως ὁ Σπάρτακος δέν μπόρεσε νά πειθαρχήσει τά στίφη αὐτά, καί ἔτσι νικήθηκαν ἀπό τόν Κράσσο τό 71 π.Χ. καί σκοτώθηκε καί ὁ ἄρχηγός τους πολεμώντας. Δυό μόνο χιλιάδες, πού προσπάθησαν νά περάσουν τίς Ἄλπεις γιά τήν πατρίδα τους, τοὺς συνάντησε ὁ Πομπήιος καί τοὺς ἐξόντωσε.

Ἄπο Πομπήιος

▲ **Στή Μεσόγειο:** Καθάρισε τις θάλασσες από τις φωλιές τῶν πειρατῶν. Αὐτοὶ προέρχονταν κυρίως ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Κιλικίας. Τὸ 78 π.Χ. ἄρχισε συστηματικὴ ἐπίθεση ἐναντίον τους στὴ Λυκία μὲ τὸν ἀνθύπατο Πόπλιο Σερβίλιο. Τὸ 76 π.Χ. τοὺς ἀπομάκρυνε ἀπὸ τὴν Παμφυλία καὶ ἀπὸ ἓνα μέρος τῆς Κιλικίας. Οἱ πειρατὲς ὅμως ἀπλῶναν τὴ δραστηριότητά τους καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τῆς Μεσογείου.

Εἶχαν πληθύνει τόσο πολὺ στὴ Μεσόγειο, ὥστε εἶχε παραλῦσει δόλοτελα τὸ ἐμπόριο ἀπὸ τὴ θάλασσα καὶ προπάντων ἢ μεταφορὰ σιταριοῦ. Γι' αὐτὸ σταμάτησαν καὶ οἱ διανομὲς στοῦ λαοῦ.

Ἡ πίεση ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε ἐγίνε δεκτὴ ἡ πρόταση τοῦ δημάρχου Γαβίνιου νὰ ἀνατεθεῖ σ' ἓνα ναύαρχο ἢ ἐκκαθάριση τῆς Μεσογείου. Γιὰ νὰ ἐπιτύχει τὸ σκοπὸ του, νὰ τοῦ δώσουν τὸν τίτλο τοῦ ἀνθύπατου γιὰ μιά τριετία μὲ δικαίωμα νὰ κυβερνᾷ σύμφωνα μὲ τὴν κρίση του ὅλα τὰ παράλια, ὡς 400 στάδια (δηλαδὴ 74 χιλιόμετρα) στοῦ ἐσωτερικοῦ. Ἡ μοναρχικὴ αὐτὴ ἐξουσία δόθηκε στὸν Πομπήιο καὶ αὐτὸς ἀπάλλαξε πραγματικὰ τὴ Μεσόγειο ἀπὸ τοὺς πειρατὲς (67 π.Χ.).

▲ **Στὴν Ἀνατολή:** Πρὶν ἐπιστρέψει ὁ Πομπήιος στὴ Ρώμη τοῦ ἀνακοινώθηκε ὅτι ὁ δῆμαρχος Γάιος Μανίλιος ἔκαμε πρόταση καὶ ἡ λαϊκὴ συνέλευση τοῦ ἔδωσε τὴ στρατηγία στὸν τρίτο πόλεμο (66 π.Χ.) ἐναντίον τοῦ Μιθριδάτη. Εἶχε πάλι πλήρη ἐξουσιοδότηση νὰ ὑποτάξει τὴ Βιθυνία, τὴν Κιλικία καὶ τὴν ὑπόλοιπη Μ. Ἀσία. Ἐπίσης θὰ μπορούσε νὰ ρυθμίζει τὶς τύχες τῶν κρατῶν ἐκεῖ σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη του· αὐτὸ ἔμοιαζε μὲ παραχώρηση μοναρχικῆς ἐξουσίας σ' ἓνα μῆμα τοῦ κράτους.

Μὲ τὴν ἐξουσία αὐτὴ ὁ Πομπήιος διευθέτησε σύμφωνα μὲ τὴν κρίση του τὰ ζητήματα τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς· π.χ. ἐνόησε τὸν Τιγράνη, τὸ βασιλιά τῆς Ἀρμενίας καὶ τὸ Φαρνάκη, ἀφαίρεσε τὴ Συρία ἀπὸ τοὺς Σελευκίδες καὶ δημιούργησε νέες ἐπαρχίες τῆς Συρίας καὶ τοῦ Πόντου· ἴδρυσε νέες πόλεις. Ὑπολογίζεται ὅτι στὴ Μ. Ἀσία καὶ στὴ Συρία ἴδρυσε ἢ ἀνοικοδόμησε 40 περίπου πόλεις.

Καὶ στὴν ἀποστολὴ ἐναντίον τοῦ Μιθριδάτη ἀνταποκρίθηκε μὲ ἐπιτυχία ὁ Πομπήιος. Ἐξουδετέρωσε τελειῶς αὐτὸν καὶ τοὺς συμμάχους του καὶ ἔφερε τὰ σύνορα τοῦ κράτους στὸν ποταμὸ Εὐφράτη.

3. Ἡ συνωμοσία τοῦ Κατιλίνα. Τὸν καιρὸ πού ἔλειπε στὴν Ἀνατολὴ ὁ Πομπήιος ἔδρασε στὴ Ρώμη ὡς πολιτικὸς ὁ ὀνομαστός ρήτορας Κικέρων. Ἐπιδίωξή του ἦταν ἡ κοινωνικὴ γαλήνη μὲ τὴν «ἀρμονία τῶν τάξεων»¹. Μὲ αὐτὸ τὸ κήρυγμά του ἀποβλέπει νὰ συμφιλίωσει τὴ συγκλητικὴ ἀριστοκρατία μὲ τὴν τάξη τῶν Ἱππέων. Στὶς πολιτικὲς του ὅμως ἰδέες καὶ προτιμήσεις δὲν ἦταν σταθερός.

Ἀξιόλογη δράση ἀνέπτυξε, ὅταν ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους του, ὁ εὐγενὴς Κατιλίνας, μὲ πολλοὺς ἱκανοὺς συνεργάτες ἐτοίμασε μιά σοβαρὴ συνωμοσία, γιὰ νὰ ἀνατρέψει τὸ πολιτικὸ καθεστῶς. Ὁ Κατιλίνας ἦταν συνυπο-

1. Λατ. Concordia ordinum

Ψήφιος του Κικέρωνα στήν ύπατεία του 63 π.Χ. πού επικράτησε ο δεύτερος.

Οι λεπτομέρειες τῆς συνωμοσίας δέν εἶναι πολύ γνωστές. Ὁ Κικέρων τήν ἀποκάλυψε καί τήν ἐπνιξε, πρὶν ἐκδηλωθεῖ. Γιά τήν ἐπιτυχία του αὐτή πήρε τόν τίτλο «πατέρας τῆς πατρίδας».

4. Πολιτική δράση τοῦ Πομπήιου : Ἡ πρώτη Τριανδρία. Ἐξί χρόνια ἔμεινε ὁ Πομπήιος στή μακρινή Ἀνατολή καί τακτοποιοῦσε τά ζητήματα ἐκεῖ, ὅπως μόνος του ἔκρινε, χωρίς νά ρωτᾶ τή Σύγκλητο. Στή Ρώμη ἐρχόταν ἡ φήμη γιά τίς ἐπιτυχίες καί γιά τή δύναμή του καί δημιουργοῦσε ἀνησυχίες στούς ἡγετικούς κύκλους.

Στό τέλος τοῦ 62 π.Χ. γύρισε θριαμβευτής. Ἐχοντας ἐμπιστοσύνη στήν ἀκτινοβολία τῆς φήμης του, ὅταν ἀποβιβάστηκε στό Βρινδήσιο, διέλυσε τό στρατό του. Ἡ Σύγκλητος ὁμως, πού εἶδε αὐτό τό λάθος του, ἀρνήθηκε νά ἐπικυρώσει τίς ἐνέργειές του στήν Ἀνατολή καί τή διανομή γῆς στούς συμπολεμιστές του.

Αὐτό τόν ἐσπρωξε νά συνεργαστεῖ μέ δυό ἄλλους, ἐπίσης δυσαρεστημένους ἄνδρες, τόν πλουσιότατο Κράσσο καί τόν εὐγενή στήν καταγωγή, ἀλλά δημοκρατικό στίς πεποιθήσεις, Ἰούλιο Καίσαρα. Καί οἱ τρεῖς παραμέρισαν τίς διαφορές τους, καί συγκροτώντας ἕνα καινούριο πολιτειακό σχῆμα πού ὀνομάστηκε π ρ ὶ τ η Τ ρ ι α ν δ ρ ι α, (60 π.Χ.) μοίρασαν μεταξύ τους τά πολιτικά καί στρατιωτικά ἀξιώματα.

Ἡ συμφωνία αὐτή ἔδωσε προσωρινή ἱκανοποίηση στίς ἄμεσες φιλοδοξίες τοῦ καθενός. Σύμφωνα μέ αὐτήν ὁ Πομπήιος θά ὑποστήριζε μέ τοὺς ὄπαδούς του στίς ὑπατικές ἐκλογές τόν ἄλλο χρόνο (59 π.Χ.) τόν Καίσαρα ὡς ὑπατο, πού πραγματικά τηρήθηκε. Καί μέ τῆ λήξη τῆς ὑπατείας (58 π.Χ.), τοῦ ἀνάθεσαν τή διοίκηση τῆς Γαλατίας καί Ἰλλυρίας.

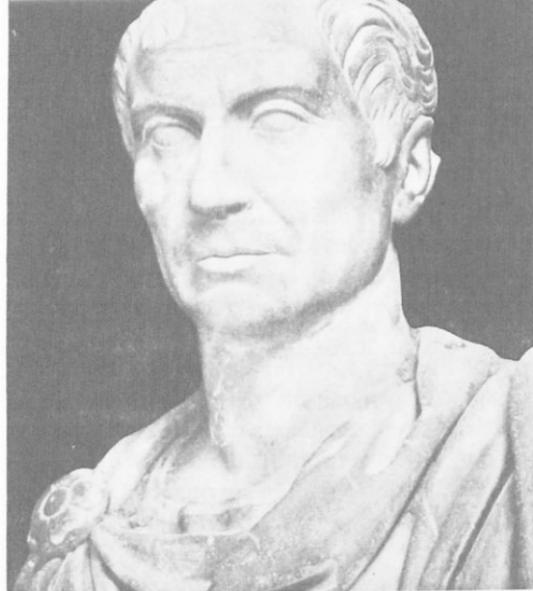
Παράλληλα ὁ Πομπήιος πέτυχε τήν ἐπικύρωση τῶν ἐνεργειῶν του στήν Ἀνατολή καί τή διανομή γῆς στούς στρατιῶτες του. Ὁ Κράσσος πήρε ἀργότερα τή διοίκηση τῆς Συρίας.

Γρήγορα ὁμως φάνηκε πῶς ἡ συναρχία αὐτή θά διαλυόταν, γιά νά ἀφήσει τή θέση της στήν πιό ἐπιβλητική μορφή πού ξεχώριζε ἀπό τίς ἄλλες δυό. Αὐτός ἦταν ὁ Ἰ ο ὄ λ ι ο ς Κ α ῖ σ α ρ.

4 Ο ΙΟΥΛΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡ ΚΑΙ Η ΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

1. Ἡ φυσιογνωμία του. Στά στρατιωτικά, ἀπό τοὺς πιό μεγάλους στρατηγούς τῶν αἰώνων.

- Στή μ ὄ ρ φ ω σ η, δόκιμος χειριστής τοῦ πεζοῦ λόγου καί ὀνομαστός ἱστορικός συγγραφέας.
- Στήν π ο λ ι τ ι κ ῆ, λογαριαζόταν σάν θερμός θιασώτης τῆς Δημοκρατίας καί εἶχε καταδιωχτεῖ πολύ γιά τίς ἰδέες του.
- Στό χ α ρ α κ τ ῆ ρ α, εἶχε μιά θέληση ἀλύγιστη καί ἕναν ἐγωισμό χωρίς ὅρια.

Ὁ Ἰούλιος Καίσαρ.

● Στὴ ζωὴ του, ἀπερίσκεπτα γενναϊόδωρος καὶ σπάταλος. Στὴν ἀρχὴ τῆς σταδιοδρομίας του ζοῦσε μὲ δάνεια.

2. Πολεμικές του ἐπιτυχίες. Τὸ 59 π.Χ., ὅπως εἶδαμε, ἐγίνε ὑπάτος καὶ πῆρε τὸ μερίδιό του ἀπὸ τὴν Τριανδρία, δηλαδή τὴ διοίκηση τῆς ἐντεῦθεν τῶν Ἑλλήνων Γαλατίας, τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς Ἰταλικῆς Γαλατίας, γιὰ πέντε χρόνια. Συγκρότησε ἕνα ἀφοσιωμένο στρατὸ καὶ, ξεκινώντας ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες του, ρί-

χτηκε στὴν κατάκτηση τῆς ὑπόλοιπης Γαλατίας. Πραγματικά, στὴ διάρκεια ὀκτώ ἐτῶν (58 - 50 π.Χ.) ἡ ρωμαϊκὴ Δημοκρατία, μὲ τὶς στρατιές τοῦ ἐνδοξοῦ αὐτοῦ στρατηλάτη, λύγισε τὴν ἡρωικὴ καὶ ἐπίμονη ἀντίσταση τῶν λαῶν ποὺ κατοικοῦσαν ἀπὸ τὰ Πυρρηναῖα ὡς τὸ Ρῆνο καὶ κατάκτησε τὶς χῶρες τους.

Ἐξιομνημόνευτο εἶναι οἱ ἐπικοὶ ἀγῶνες ποὺ διεξήγαγε ὁ Βερκιγκεντόριξ¹ ἐναντίον τοῦ Καίσαρα· ἡγέτης στὴν ἀρχὴ μιᾶς γαλατικῆς φυλῆς ἀναδείχτηκε κατόπιν σὲ ἡγέτη τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῶν Γαλατῶν καὶ ὀργάνωσε τὴν ἀντίστασή τους.

Οἱ κατακτήσεις αὐτές τοῦ Καίσαρα δὲν ἦταν μόνο ἕνα στρατιωτικὸ κατόρθωμα, ἀλλὰ καὶ ἕνα μεγάλο γεγονός στὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ χῶρες αὐτές, ἡ Γαλατία καὶ ἡ Βρετανία — ὅπου μὲ σκληροὺς ἀγῶνες προσπάθησε νὰ δημιουργήσει προσβάσεις —, ὅσο καὶ ἂν ὑποφέρανε ἀπὸ τὴν σκληρὴν κατάκτηση καὶ ὑποταγή, ὠφελήθηκαν πολὺ, γιατί δέχτηκαν τὸν ἑλληνορωμαϊκὸ πολιτισμό. Γι' αὐτὸ οἱ Γάλλοι θεωροῦν τὸν Καίσαρα ὡς τὸν μεγαλύτερο ἐκπολιτιστὴ τῆς χώρας τους.

3. Πολιτικές του ἐπιτυχίες. Ὅταν ὁ Καίσαρ γυρίζει θριαμβευτὴς στὴ Ρώμη συναντᾷ τὴν ἴδια ἐχθρότητα ποὺ συνάντησε ἄλλοτε καὶ ὁ Πομπήιος γυρίζοντας ἀπὸ τὴν Ἄνατολή. Τὴν ἐμπνέει μάλιστα καὶ τὴν καθοδηγεῖ τώρα ὁ ἴδιος ὁ Πομπήιος, ὁ παλιὸς του σύντροφος στὴν Τριανδρία. Ὁ Καίσαρ ὁμως δὲν κάνει τὸ λάθος νὰ διαλύσει τὸ στρατὸ του. Ἀντίθετα μάλιστα. Ἀδίσταχτος περνᾷ τὸ τότε σύνορο τῆς Ἰταλίας, τὸν ποταμὸ Ρουβίκωνα, καὶ ὀδηγεῖ τὸν ἀφοσιωμένο

1. Λατ. Vercingetorix

στρατό του στή Ρώμη, ενώ ο Πομπήιος, άνέτοιμος νά τόν άντιμετωπίσει, φεύγει στήν "Ηπειρο, όπου έτοιμάζει στρατό από τίς ελληνικές περιοχές.

"Υστερα από λίγους μήνες ο Καίσαρ καταδιώκει τόν Πομπήιο και τόν νικά στά Φάρσαλα τής Θεσσαλίας (48 π.Χ.). "Η μάχη αυτή τερματίζει ουσιαστικά τή ζωή τής ρωμαϊκής Δημοκρατίας. Συνεχίζει τήν καταδίωξη του Πομπήιου και τόν ίδιο χρόνο φτάνει στήν Αίγυπτο.

Μόλις ο Καίσαρ αποβιβάστηκε στήν "Αλεξάνδρεια, ο βασιλιάς Πτολεμαίος, για νά κερδίσει τήν εύνοιά του, του πρόσφερε τό κεφάλι του άντιπάλου του και τό δαχτυλίδι του. Οι όπαδοί όμως του Πομπήιου εξακολουθούν νά είναι ισχυροί σέ άλλες περιοχές του ρωμαϊκού κράτους.

Μόνο μετά από δύο δύσκολες νίκες, τήν πρώτη στή Θάψο (46 π.Χ.) τής Νουμιδίας ("Αφρική) και τή δεύτερη στή Μούνδα (45 π.Χ.) τής "Ισπανίας, ο Καίσαρ κατορθώνει νά επιβάλει τήν άπόλυτη έπικράτησή του. Τά περιστατικά αυτά είναι από τίς πιο δραματικές φάσεις των εμφύλιων πολέμων αυτής τής έποχής (49 - 45 π.Χ.).

4. "Η Δικτατορία του. "Ο Καίσαρ, εύθύς μετά τή νίκη του στή Θάψο, είχε επιτρέψει στή Σύγκλητο και στό λαό νά τόν άνακηρύξουν δικτάτορα, στήν άρχή για δέκα χρόνια και άργότερα για άπεριόριστο χρόνο. Συγχρόνως, με διάφορα προσχήματα και τίτλους, πέρασαν στά χέρια του όλα τά αξιώματα του κράτους.

Μέ συγκεντρωμένες όλες τίς έξουσίες στό πρόσωπό του (46 - 44 π.Χ.) άρχισε νά εφαρμόζει ένα μεγάλο σχέδιο έσωτερικής πολιτικής που τό διέκοψε ο θάνατός του. Μέ αυτό επιδίωξε:

- **Νά μεταβάλει τό πολιτεύμα σέ μία μορφή στρατιωτικής δικτατορίας.** Για τό σκοπό αυτό φρόντισε νά αποδυναμώσει τήν έξουσία τής Συγκλήτου μεγάλωνοντας τόν αριθμό των μελών της από εξακόσιους σέ έννιακόσιους. Τή συμπλήρωση του αριθμού των μελών τήν έκαμε με όπαδούς του από τήν "Ιταλία και τίς έπαρχίες. Δέν καταπολέμησε όμως με προγραφές τους άντιπάλους του, όπως άλλοτε ο Σύλλας, αλλά με κήρυγμα συμφιλίωσης και έπιείκειας.

- **Νά έκρωμαίσει τίς έπαρχίες και νά δημιουργήσει έτσι ένότητα στό κράτος.** Για τό σκοπό αυτό περιόρισε σημαντικά τή φορολογική έκμετάλλευση των έπαρχιών. Μέ αυστηρούς νόμους τιμωρεί τίς αυθαιρεσίες και τίς καταχρήσεις των δημοσιωνών και όρίζει νά εισπράττεται άπευθείας από τό κράτος ένα μέρος από τους άμεσους φόρους. "Ετσι οι φορολογούμενοι των έπαρχιών βρίσκουν τώρα περισσότερη δικαιοσύνη.

- **Για τόν ίδιο σκοπό, και για νά ενισχύσει τή μεσαία τάξη, έβαλε σέ εφαρμογή ένα εύρο έποικιστικό πρόγραμμα.** Τίς 300 χιλιάδες του παρασιτικού όχλου που ζούσαν στή Ρώμη με έξοδα του κράτους τους περιόρισε στους μισούς. Τους άλλους μισούς τους μοίρασε στις έπαρχίες, δίνοντάς τους κτήματα, για νά δημιουργήσουν εκεί έστιές έκρωμαίσμου.

Σκηνές πολέμου καί θριάμβου.

Έπ ά ν ω: Τμήμα από ανάγλυφο που εικονίζει σκηνή ναυμαχίας του ρωμαϊκού στόλου. Διακρίνουμε έδώ μι ά λι β υ ρ η ί δ α (liburnica), ένα αντιπροσωπευτικό πολεμικό πλοίο, από τά καλύτερά τους, με μι ά σειρά κωπηλατών κι ένα άγχημα από λεγεωνάριους. Τό σχήμα του πλοίουν καί ό κροκόδειλος στήν πλώρη μπορεί νά υποδηλώνουν τή ναυμαχία στό "Ακτιό (1ος αιώνας π.Χ. Βατικανό, Ρώμη).

Δ ε ξ ι ά: Τμήμα από ανάγλυφο που διακοσμούσε ένα μνημείο άναμνηστικό μι άς μεγάλης νίκης έναντιόν ενός ανατολικού λαού (Πάρθων ή "Αρμενίων). Εικονίζει ένα μέρος μι άς παρέλασης θριάμβου. Δεξιά ύψώνεται ένα τόξο πάνω από μι ά λεωφόρο τής Ρώμης. Τέσσερις άνδρες (σώζονται μόνο οι δύο) μεταφέρουν χειράμαξα με όπλισμό των νικημένων αντιπάλων καί δύο μορφές αιχμαλώτων με άνατολική ένδυμασία, γονατισμένοι σέ προσκέφαλα κοσμοίν τό τρόπαιο (1ος αιώνας π.Χ., Μουσείο Θερωών, Ρώμη. Σύμφωνα με τόν Μ. Rostovtzeff).

Τό ίδιο νόημα είχε και ἡ ἀποκατάσταση τῶν βετεράνων του. Τούς χώρισε σέ μικρά τμήματα, τούς μοίρασε στίς ἰσοπολίτιδες περιοχές καί στίς ἀποικίες τῆς Ἰταλίας, ἀφοῦ τούς δώρισε τή γῆ πού τούς εἶχε ὑποσχεθεῖ.

Μέσα στά πλαίσια τῆς πολιτικῆς του γιά τήν ἀνόρθωση καί τόν ἐκρωμαϊσμό τῶν ἐπαρχιῶν ἴδρυνε πλῆθος ἀποικιῶν στή Μ. Ἀσία, στήν Ἑλλάδα, στήν Ἀφρική, στήν Ἰσπανία καί στή Γαλιατία. Τότε ξαναχτίστηκε ἡ Κόρινθος καί ἡ Καρχηδόνα. Ὁ Καίσαρ βλέπει πρῶτος τό ρωμαϊκό κράτος ὄχι πιά ὡς Ρώμη, ἤ ὡς Ἰταλία, ἀλλά ὡς μιά αὐτοκρατορική ἐνότητα ἀπό τόν Ἀτλαντικό ὡς τόν Εὐφράτη.

Στήν ἐξωτερική του πολιτική. Σχεδίαζε πολέμους ἐναντίον τῶν Δακῶν, λαοῦ θρακικῆς καταγωγῆς, πού κατοικοῦσαν στή σημερινή Ρουμανία καί Τρανσυλβανία. *Τό μεγάλο ὄμως κατακτητικό ὄνειρο τοῦ Καίσαρα* — εἶχε κιόλας προσδιορίσει χρονολογικά τήν ἐπιχείρησή του τό 44 - 42 π.Χ. — ἦταν ἡ συντριβή τῶν Πάρθων.

Ἀπό τά ποικίλα ἄλλα μέτρα του πρέπει νά σημειωθεῖ ἡ βελτίωση τοῦ ρωμαϊκοῦ ἡμερολογίου, μέ βάση τούς ὑπολογισμούς τοῦ ἀλεξανδρινοῦ Σωσιγένη. Τό ἡμερολόγιο αὐτό ἐλαφρά τροποποιημένο υἱοθετήθηκε ἀπό τόν πάπα Γρηγόριο ΙΓ' καί ἰσχύει ὡς σήμερα.

5. Ὁ θάνατός του. Τή δράση καί τά σχέδιά του τά σταμάτησε ὁ θάνατός του. Παλαιοί ἑταῖροι του καί τώρα ἀντίπαλοί του ἀποφάσισαν νά τόν δολοφονήσουν, γιατί νόμισαν πούς ἔτσι θά σώσουν τή Δημοκρατία. Τόν θανάτωσαν στίς 15 Μαρτίου τοῦ 44 π.Χ. Ἀρχηγοί τῆς συνωμοσίας ἦταν ὁ Γάιος Κάσσιος Λογγίνος καί κυρίως ὁ Μάρκος Βρούτος, πρῶν πομπηιανοί ἀμνηστευμένοι.

6. Ἡ δευτέρη Τριανδρία καί ὁ θάνατος τῆς Δημοκρατίας. Τῆ Δημοκρατία ὄμως δέν τήν ἔσωσαν. Αὐτό ξεπερνοῦσε τίς δυνάμεις τους. Ἀντίθετα, μέ τή δολοφονία του ἀνοίχτηκε πιό γρήγορα ὁ δρόμος πρὸς τό θάνατό της. Οἱ ἐκδικητές τοῦ Καίσαρα, Ἀντώνιος καί Ὀκταβιανός,* νίκησαν τούς συνωμότες στούς Φιλίππους τῆς Μακεδονίας (42 π.Χ.) καί μοιράστηκαν τό ἀπέραντο κράτος. Ὁ Ἀντώνιος πῆρε τήν Ἀνατολή καί ὁ Ὀκταβιανός τή Δύση.

Ἡ Δημοκρατία βρίσκεται πιά στίς τελευταῖες στιγμές της. Ὁ μονάρχης πού θά τήν ἐνταφιάσει εἶναι ἔτοιμος. Εἶναι ὁ Ὀκταβιανός. Συνέτριψε στό Ἀκτιό (31 π.Χ.) τίς στρατιωτικές δυνάμεις τοῦ ἀντιπάλου του Ἀντωνίου καί ἔμεινε μόνος κυρίαρχος.

4 ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1. Ἡ νομική θέση τῆς Ἑλλάδας μετά τήν κατάλυση τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας. Μετά τήν καταστροφή τῆς Κόρινθου ἀπό τό Μόμμιο (146 π.Χ.) ἡ Σύγκλητος ἔστειλε πρεσβεία ἀπό δέκα μέλη, γιά νά ρυθμίσει τή θέση τῆς

* Τρίτο μέλος τῆς Τριανδρίας ἦταν ὁ Λέπιδος πού ἔπαιξε δευτερεύοντα ρόλο.

κυρίως Ἑλλάδας μέσα στό ρωμαϊκό κράτος. Δέν υπάρχουν ἐξακριβωμένες πληροφορίες πῶς ἔγινε αὐτή ἡ ρύθμιση :

● Φαίνεται ὅτι εὐθύς μετὰ τό 146 π.Χ. ἡ κυρίως Ἑλλάδα εἶχε προσαρτηθεῖ στήν ἐπαρχία τῆς Μακεδονίας.

● Οἱ πηγές μᾶς πληροφοροῦν ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἐπιβάλανε φορολογία στίς ἑλληνικές πόλεις πού εἶχαν ἀναμιχτεῖ στόν πόλεμο ἐναντίον τους (π.χ. Κορινθιακές Γαῖες, Βοιωτία, Φωκίδα, Εὐβοία), ὄχι ὅμως σ' ὅσες ἔμειναν πιστές σ' αὐτούς. Ἔτσι π.χ. φαίνεται ὅτι ἡ Σπάρτη, ἡ Σικυώνα, ἴσως καί ἡ Ἀθήνα ἔμειναν ἐλεύθερες καί ἀφορολόγητες.

● Στίς κατακτημένες ἀπό τούς Ρωμαίους πόλεις ἀντικαταστάθηκε τό δημοκρατικό πολίτευμα ἀπό τιμοκρατικό.

● Ἀπαγορεύθηκε στούς Ἀχαιοὺς τό δικαίωμα ἰδιοκτησίας γῆς καί οἰκοδομῶν ἔξω ἀπό τά σύνορα τῆς πόλης τους. Τοῦτο ἐπιτρεπόταν καί ἐφαρμοζόταν σέ μεγάλη κλίμακα, ὅσο ὑπῆρχε ἡ Συμπολιτεία τους, καί εἶχε συντελέσει πολύ στήν κατάργηση τοῦ τοπικιστικοῦ πατριωτισμοῦ.

● Εἶναι πιθανό ὅτι διαλύθηκαν ἀπό τούς Ρωμαίους οἱ Συμπολιτείες πού πολέμησαν ἐναντίον τους, ὅπως π.χ. ἡ Ἀχαϊκή καί ἡ Φωκική, ἀλλά καί αὐτές μόνο προσωρινά.

Γενικά οἱ πηγές συμφωνοῦν ὅτι ὁ Μόμμιος παραχώρησε ἐλευθερία καί αὐτονομία σ' ὅλες τίς ἑλληνικές πόλεις, ἐκτός τῆς Κορίνθου, ἂν καί φορολογήθηκαν. Κατά τύπους λοιπόν ἡ νομική θέση τῆς κυρίως Ἑλλάδας δέν ἀλλάξε μετὰ τό 146 π.Χ. Στήν πραγματικότητα ὅμως ἡ ἐπιτήρηση τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων γίνεται τώρα πύο συστηματικά καί μόνιμα, γιατί ἀσκεῖται ἀπό τό Ρωμαῖο διοικητή τῆς Μακεδονίας, ἐνῶ πρωτύτερα γινόταν εὐκαιριακά μέ τήν ἀποστολή ἐδικῶν γιά τό σκοπό αὐτό πρεσβευτῶν ἀπό τή Σύγκλητο.

Στά χρόνια πού ἀκολούθησαν φαίνεται ὅτι ἡ Ρώμη πολλές φορές ἀμφισβήτησε τά δικαιώματα τῶν ἐλευθέρων πόλεων τῆς Ἑλλάδας καί τή σχέση τους μέ τούς διοικητές τῆς Μακεδονίας καί ἡ στάση της συχνά ἀλλάξε. Αὐτό ἔγινε ἐπί Κικέρωνα (61 ἢ 60 π.Χ.) καί ἐπί Ἰουλίου Καίσαρα (59 π.Χ.)

Τά δικαιώματα λοιπόν αὐτά δέν ἦταν καθορισμένα μέ ἀκρίβεια. Ἡ ἔκταση καί τό περιεχόμενό τους ἦταν ἐξαρτημένα κάθε φορά ἀπό τήν καλή διάθεση τῶν διοικητῶν τῆς Μακεδονίας, ἀπό τήν ψήφιση ἐδικῶν νόμων ἢ τήν ἔκδοση σχετικῶν συγκλητικῶν δογμάτων. Γι' αὐτό συχνά παραβιάζονται καί παραχωροῦνται πάλι νέα δικαιώματα αὐτονομίας, ὅπως π.χ. ἔγινε ἀπό τό Νέρωνα τό 67 μ.Χ., πού παραχώρησε στούς Ἕλληνες ἐλευθερία καί ἀνεξαρτησία, δηλαδή φορολογική ἀτέλεια.

2. Οἱ ἑλληνικές πόλεις ἀπό τήν κατάλυση τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας ὡς τήν ἔναρξη τοῦ μιθριδατικοῦ πολέμου (146-88 π.Χ.) Στό διάστημα αὐτό ἡ ἱστορία τῆς κυρίως Ἑλλάδας εἶναι ἐλάχιστα γνωστή. Καταπονημένη ἀπό τούς μακροχρόνιους πολέμους ἀνάμεσα στίς πόλεις της ἐγκαταλείπει τόν ἡγετικό ἱστορικό ρόλο της. Εἰδικότερα :

● Σ' όλη τήν έκτασή της *επικρατεῖ ἡ ἡρεμία ρωμαϊκής ἐπαρχίας* καί στή θέση τῆς παλαιᾶς ἔντονης πολιτικῆς ζωῆς ἔρχεται τώρα μιά ἀσήμαντη κοινοτική ἀπασχόληση.

● Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς αὐτῆς πολύ λίγο ἀναφέρονται στά ἑλληνικά πράγματα. Ἡ Ἑλλάδα μοιάζει σάν νά μήν ὑπάρχει.

Στήν περίοδο εἰρήνης πού ἐπικρατεῖ ἀνάμεσα στό 146 καί 88 π.Χ. (δηλαδή τήν ἀρχή τοῦ πρώτου Μιθριδατικοῦ πολέμου) οἱ ἑλληνικές πόλεις προσπαθοῦν νά ἀναρρώσουν ἀπό τήν οικονομική καχεξία πού προκάλεσαν οἱ προηγούμενοι συνεχεῖς πόλεμοι.

● Ἔτσι π.χ. σέ μερικές περιοχές ὅπως στήν Ἀθήνα, στή Μεσσήνη, στή Σπάρτη, στούς Δελφούς καί πάνω ἀπό ὅλες *στή Δῆλο παρουσιάζεται ὑλική εὐημερία*. Ἰδιαίτερα ἀναπτύχθηκε οικονομικά ἡ Ἀθήνα μέ τό προνόμιο τῆς ἐλευθερίας καί ἀτέλειας πού τῆς παραχωρήθηκε καί τό λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ πού κληρονόμησε τήν ἐμπορική κίνηση τῆς Κορίνθου καί τῆς Ρόδου.

● Ἡ Σπάρτη εἶχε ταχθεῖ μέ τό μέρος τῶν Ρωμαίων στόν Ἀχαικό πόλεμο καί γι' αὐτό τιμήθηκε μέ πολλά προνόμια ἀπό τή Ρώμη.

● Ἡ εὐημερία ὁμως πού ἀπολαύσανε οἱ λίγες προνομιοῦχες πόλεις βρίσκεται σέ πλήρη ἀντίθεση μέ τή γενική *κατάπτωση πολλῶν ἄλλων καί μέ τό φαινόμενο τῆς ἐλάττωσης τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ*. Ὁ ἱστορικός Πολύβιος *ἐπισημαίνει σάν αἰτία τῆς παρακμῆς τῆς Ἑλλάδας τήν «ἀπαίδεια» καί «ὀλιγανοπία»*.

● Ἐμφανίζεται ἓνα ἔντονο μεταναστευτικό ρεῦμα τῶν Ἑλλήνων πρὸς τή Ρώμη καί τήν ὑπόλοιπη Ἰταλία γιά ἀναζήτηση τύχης.

● Προκαλοῦνται *κοινωνικές ἀναταραχές* πού τίς δημιουργοῦν οἱ οικονομικές συνθήκες τῆς χώρας μετά τήν ὑποταγή τῆς στή Ρώμη. Μιά τέτοιου χαρακτήρα σοβαρή ἐξέγερση ἔγινε στήν Ἀχαική Δύμη κάτω ἀπό τήν ἡγεσία τοῦ Σώσου. Ἐπιγραφή πού σώθηκε πληροφορεῖ ὅτι σύνθημα τῶν ἐπαναστατῶν ἦταν ἡ ἐξάλειψη τῶν χρεῶν (= *χρεωκοπία*) καί ἡ καταστροφή τῶν ἰδιωτικῶν συμβολαίων (= *ἀσυναλλασία*). Καί τά δύο αἰτήματα θυμίζουν τά παλαιά γιά ἀποκοπή χρεῶν καί ἀναδασμό γῆς.

● *Ξεσποῦν βίαιες ἐξεγέρσεις δοῦλων*: τό κίνημά τους μεταδόθηκε ἀπό τήν Ἰταλία στήν Ἑλλάδα καί τή Μ. Ἀσία. Ἔτσι π.χ. τό 134 - 133 οἱ πολυάριθμοι δοῦλοι τῆς Δήλου, πού ἦταν τό πιό σημαντικό κέντρο δουλεμπορίου στήν Ἀνατολή, καί οἱ δοῦλοι τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου ἐπαναστάτησαν ταυτόχρονα καί ἔφεραν σέ πολύ δύσκολη θέση τήν κυβέρνηση τῆς Ἀθήνας. Ἡ καταστολή τῶν ἐξεγέρσεων αὐτῶν ἔγινε πολύ δύσκολα καί μέ μεγάλες θυσίες.

● Οἱ ἑλληνικές περιοχές ὑποφέρουν πολύ ἀπό τίς πειρατικές ἐπιδρομές πού κύρια ὄρμητήριά τους ἦταν ἡ Τραχεία Κιλικία καί ἡ Κρήτη. Ἐπιγραφές μιλοῦν γιά ἐπιδρομές πειρατῶν στή Σίφνο, στά παράλια τῆς Πελοποννήσου κ.ά.

● Ὑποφέρει ἐπίσης ἡ Ἑλλάδα ἀπό *βαρβαρικές ἐπιδρομές*. Ἄν

καί οί στρατιωτικές ρωμαϊκές δυνάμεις τῆς Μακεδονίας ἀποκρούουν τά κύματα αὐτῶν τῶν ἐπιδρομῶν, συχνά διάφοροι βάρβαροι ποικίλης προέλευσης (π.χ. Κέλτες, Θράκες, Ἰλλυριοί, Δάρδανοι κ.ά.) κατόρθωναν νά εἰσδύσουν στήν κυρίως Ἑλλάδα. Στόχοι τους ἦταν τά μαντεῖα καί τά ἱερά, ἐξαιτίας τῆς πλούσιας λείας πού προμήθευαν.

3. Οἱ ἑλληνικές πόλεις στή διάρκεια τοῦ Α' μιθριδατικοῦ πολέμου (88-85 π.Χ.) Ὅπως εἴπαμε (σελ. 36), ὁ βασιλιάς τοῦ Πόντου Μιθριδάτης ΣΤ' ὁ Εὐπάτωρ πολεμώντας ἐναντίον τῶν Ρωμαίων πέτυχε, χρησιμοποιώντας τὸ κήρυγμα τῆς ἀπελευθέρωσης, νά πάρει μέ τό μέρος του πρῶτα τοὺς Ἑλληνες τῆς Μ. Ἀσίας καί ὕστερα τοὺς Ἑλληνες τῆς κυρίως Ἑλλάδας. Συγχρόνως τοὺς ὑποσχόταν ἀτέλεια φόρων, ἀπαλλαγὴ γιά πέντε χρόνια ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία καί ἀπόσβεση δημόσιων καί ἰδιωτικῶν χρεῶν.

Οἱ Ἑλληνες τὸν χαιρέτισαν ὡς ἐλευθερωτὴ. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς πού προσχώρησαν ἀναφέρονται οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Πελοποννήσιοι καί οἱ Βοιωτοί, ἐκτός ἀπὸ τοὺς Θεσπιεῖς. Εἶχαμε τὴν εὐκαιρία νά δοῦμε (σελ. 37) ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἐγίνε τό θέατρο τῶν πολεμικῶν συγκρούσεων μεταξύ τοῦ Σύλλα καί τοῦ Μιθριδάτη καί ἐξαιτίας αὐτοῦ ἔπαθε μεγάλες συμφορές. Ἰδιαιτέρα δοκιμάστηκαν ἡ Ἀττικὴ καί ἡ Βοιωτία. Ἡ Ἀθήνα ποτέ πιά δέν συνῆρε ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τοῦ 86 π.Χ. Ἡ Πειραιάς καταστράφηκε ὀλωσδιόλου. Ἡ Δῆλος πού ἦταν ἀθηναϊκὴ κληροῦχια ἔπαψε πιά νά εἶναι μεγάλη ἐμπορικὴ πόλη.

4. Οἱ ἑλληνικές πόλεις στό διάστημα 85-27 π.Χ. Τά πενήντα χρόνια πού μεσολάβησαν ἀπὸ τό τέλος τοῦ Α' μιθριδατικοῦ πολέμου ὡς τὴ νίκη τοῦ Αὐγούστου στό Ἄκτιο εἶναι τά πιό θλιβερά χρόνια τῆς ρωμαιοκρατίας. Οἱ πειρατές συνεχίζουν τίς ἐπιδρομές τους ὡς τό 67, πού ὁ Πομπήιος ἀπάλλαξε τὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο ἀπ' αὐτούς. Ἰδιαιτέρα ὁμως ἡ Ἑλλάδα βυθίστηκε σέ οικονομικὴ ἐξαθλίωση ἀπὸ τίς διαρπαγές καί τίς καταχρήσεις τῶν Ρωμαίων ἐπιστῆμων πού εἴτε ἀνῆκαν στήν ἐπαρχιακὴ διοίκηση τῆς Μακεδονίας, εἴτε στίς ρωμαϊκές δυνάμεις πού δροῦσαν στήν Ἑλλάδα.

Ἐπειδὴ ἡ Ἑλλάδα χρησιμοποιήθηκε στά χρόνια αὐτά ὡς τόπος ἐξορίας ἢ ὡς τόπος ἀναφυχῆς καί παιδείας, πολλοὶ ἐπίσημοι Ρωμαῖοι τὴν ἐπισκέφτηκαν γιά τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο λόγο· πολλοὶ πῆγαν ἐκεῖ, γιά νά σπουδάσουν στίς περίφημες ρητορικές καί φιλοσοφικές σχολές της.

Ἰδιαιτέρα ἡ Ἀθήνα αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἔδινε τὴν ἐντύπωση μεγάλης πανεπιστημιοῦπολης· τέτοιοι ὀνομαστοὶ Ρωμαῖοι πού τὴν ἐπισκέφτηκαν εἶναι ὁ ἀνθύπατος Λεύκιος Αἰμίλιος Παῦλος, ὁ ρήτορας Κικέρων, ὁ τραπεζίτης Τίτος Πομπώνιος Ἀττικός, ὁ Μάρκος Ἀντώνιος, ὁ Μάρκος Βροῦτος, ὁ ποιητὴς Ὀράτιος, ὁ Ὀβίδιος, ὁ Προπέρτιος κ.ά.

Καί οἱ δύο ἐμφύλιοι πόλεμοι πού ἀκολούθησαν μετὰ τὴν Α' καί Β' Τριανδρία εἶχαν θέατρο τῶν πολεμικῶν συγκρούσεων τὴν Ἑλλάδα καί γι' αὐτό τῆς πρόσθεσαν νέες καταστροφές.

Στόν ἔνοπλο ἀγώνα τοῦ Ἰουλίου Καίσαρα μέ τόν Πομπήϊο ἡ Ἑλλάδα δοκιμάστηκε σκληρά. Ὁ Πομπήϊος καί χρηματικές εισφορές ἐπέβαλε στίς πόλεις τῆς Πελοποννήσου καί ἀπό τή Θεσσαλία ἀνεφοδιαζόταν μέ τό ἀπαραίτητο σιτάρι καί ἐπιστράτευση ἔκαμε σ' ὄλες σχεδόν τίς ἑλληνικές περιοχές.

Μετά τή νίκη του στό Φάρσαλα ὁ Ἰούλιος Καίσαρ παραχώρησε ἀτέλεια καί αὐτονομία μόνο στούς Θεσσαλοῦς καί τοῦς Ἀθηναίους· τίς ὑπόλοιπες ἑλληνικές περιοχές τίς ἀπέσπασε ἀπό τή Μακεδονία καί δημιούργησε αὐτοτελή ρωμαϊκή ἐπαρχία τήν Ἀχαΐα.

Πρῶτο διοικητή τῆς νέας ἐπαρχίας διόρισε ὁ Καίσαρ (46 π.Χ.) τό λόγιο ἀξιωματικό του Σέρβιο Σουλπίκιο, φίλο τοῦ Κικέρωνα.

Μετά τή μάχη τῶν Φιλίππων ἡ Μακεδονία καί ἡ κυρίως Ἑλλάδα πέρασαν στήν ἐξουσία τοῦ Ἀντωνίου· αὐτός ἔνωσε πάλι καί τίς δυό ἐπαρχίες σέ μιά καί τοποθέτησε ὡς πρεσβευτή του τό Λεύκιο Μάρκιο Κηνσωρίνο (42 - 40 π.Χ.).

Ἀκολούθησαν οἱ συγκρούσεις Ἀντωνίου καί Ὀκταβιανοῦ πού προκάλεσαν νέες μεγάλες συμφορές στούς Ἕλληνες, ὅπως π.χ. καταπίσεις, ἐπιτάξεις κ.ἄ. Μετά τή νίκη του στό Ἄκτιο (31 π.Χ.) ὁ Ὀκταβιανός εὐνόησε τοῦς Λακεδαιμόνιους καί τοῦς Ἀθηναίους. Ἡ ἴδρυση ἀπ' αὐτόν τῆς Νικόπολης στήν Ἠπειρο εἶχε ἐπιζήμιες συνέπειες γιά τή Δ. Ἑλλάδα, γιατί τήν συνοίκισε μέ ὑποχρεωτική μετακίνηση τῶν κατοίκων τῶν περιοχῶν· αὐτό ὁδήγησε στήν ἐρήμωσή τους. Τίς ἴδιες συνέπειες εἶχε καί ἡ ἴδρυση ἀπό τόν Αὐγουστο τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικίας τῶν Πατρῶν γιά τοῦς κατοίκους τῆς Ἀχαΐας, τῆς Λοκρίδας (ἐκτός τῆς Ἀμφισσας) καί τῆς ἀνατολικῆς Αἰτωλίας. Ἡ νέα ἀποικία πῆρε τό ὄνομα του¹ καί κηρύχθηκε αὐτόνομη, ὅπως κι ἡ Νικόπολη.

Τό 27 π.Χ. πού ὁ Αὐγουστος μοίρασε μέ τή Σύγκλητο τίς ἐπαρχίες τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, ἀπέσπασε, ὀριστικά πιά, τήν κυρίως Ἑλλάδα ἀπό τή Μακεδονία· σχημάτισε ἔτσι δυό χωριστές ρωμαϊκές ἐπαρχίες, τή Μακεδονία καί τήν Ἀχαΐα, πού τίς παραχώρησε στή Σύγκλητο.

1. Λατ. Colonia Augusta Aroe Patrensis.

1 Ο ΜΑΡΙΟΣ ΚΑΙ Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

● Νικᾶ τόν 'Ιουγούρθα [104 π.Χ.] καί τούς Κίμβρους καί Τεύτονες [101 π.Χ.]. Κάνει ριζικές ἀλλαγές στή στρατολογία· ὁ στρατός γίνεται ὄργανο στά χέρια τῶν δυναμικῶν ἀνδρῶν.

2 Ο ΣΥΛΛΑΣ: ΠΡΩΤΗ ΔΟΚΙΜΗ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ

● Πολεμική του δράση: 1. Ἀντιμετωπίζει νικηφόρα τήν ἐξέγερση τῶν «συμμάχων» τῆς Ἰταλίας [88 π.Χ.]. Τούς δίνει τά δικαιώματα τοῦ Ρωμαίου πολίτη. 2. Κατανικᾶ τό βασιλιά τοῦ Πόντου Μιθριδάτη (85 π.Χ.) καί τόν ὑποχρεώνει νά συνθηκολογήσει.

● Πολιτική του δράση: Μέ τήν τρομοκρατία καί τίς προγραφές καταδιώκει τούς ὀπαδοῦς τοῦ Μαρίου. Μέ μιά σειρά νόμους περιορίζει τή δύναμη τῶν Δημάρχων καί τῆς Συνέλευσης καί ἐνισχύει τή Σύγκλητο.

3 ΠΡΩΤΗ ΤΡΙΑΝΔΡΙΑ — Η ΠΕΡΙΕΡΓΗ ΦΑΣΗ ΤΗΣ ΤΡΙΠΡΟΣΩΠΗΣ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ

● Ὁ Πομπήιος καταργεῖ τούς νόμους τοῦ Σύλλα. Ὑστερα ἀπό μιά ἐξαιρετικά πλούσια πολεμική δράση ἐπιστρέφει στή Ρώμη καί βρῖσκει τή Σύγκλητο ἐχθρική· συνεννοεῖται μέ τόν Κράσσο καί τόν 'Ιούλιο Καίσαρα νά ἀντιδράσουν μαζί· αὐτός ὁ συνασπισμός λέγεται πρώτη Τριανδρία. (60 π.Χ.).

4 Ο ΙΟΥΛΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡ ΚΑΙ Η ΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

● Μέσα στήν Τριανδρία ξεχωρίζει ἡ προσωπικότητα τοῦ 'Ιουλίου Καίσαρα. Τό μεγάλο στρατιωτικό του κατόρθωμα εἶναι ἡ κατάκτηση τῆς Γαλατίας [58 - 50 π.Χ.]. Καταδιώκει τόν πολιτικό του ἀντίπαλο Πομπήιο καί τόν συντρίβει στό τέλος. Ὑστερα γίνεται ἰσόβιος δικτάτορας καί δείχνει φιλομοναρχικές διαθέσεις.

● Ὁ 'Ιούλιος Καίσαρ δολοφονεῖται [44 π.Χ.] ἀπό τούς πιστούς στήν ἰδέα τῆς Δημοκρατίας· αὐτούς τούς ἐξουδετερώνουν στρατιωτικά στούς Φιλίππους [42 π.Χ.] ὁ Ἀντώνιος κι ὁ Ὀκταβιανός πού σχημάτισαν μέ τό Λέπιδο τή δεύτερη Τριανδρία. Ὑστερα ἔρχονται καί αὐτοί σέ σύγκρουση καί στό τέλος μέ τή ναυμαχία στό Ἄκτιο [31 π.Χ.] μένει νικητῆς καί μόνος κυρίαρχος ὁ Ὀκταβιανός.

ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

● Δημιουργείται μία ιδιότυπη νομική θέση τῶν διάφορων ἑλληνικῶν περιοχῶν μετὰ τὸ 146 π.Χ.

● Ἐκ τῆς 146 ὡς τὸ 88 π.Χ. στὶς ἑλληνικὲς περιοχὲς ἐπικρατεῖ μαρσαμὸς.

● Στὴ διάρκεια τοῦ Α' μιθριδατικοῦ πολέμου (88 - 85 π.Χ.) οἱ κυριότερες περιοχὲς καὶ ἰδιαίτερα ἡ Ἄττική καὶ ἡ Βοιωτία δοκίμασαν μεγάλες καταστροφές.

● Ἐκ τῆς 85 ὡς τὸ τέλος τοῦ Α' μιθριδατικοῦ πολέμου ὡς τὸ τέλος τῶν δυὸ ἐμφυλίων πολέμων (Καίσαρ - Πομπήιου καὶ Ἀντωνίου - Ὀκταβιανοῦ) ἄλλαξε συχνὰ ἡ τύχη τῆς κυρίως Ἑλλάδας. Τὸ 27 π.Χ. χωρίστηκε σὲ δυὸ συγκλητικές ἑπαρχίες, τὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ἀχαΐα.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

Παλαίμαχοι (= βετεράνοι) — σύμμαχοι — προγραφές — δικτάτορας — σπεῖρα — κούρτη — «Ἐφέσιος ἔσπερινός» — ἀριστοκρατικὴ δημοκρατία — τριανδρία — Ρομβίκων — μοναρχικὴ δημοκρατία — Κορνήλιοι νόμοι — ἀπαίδια — ὀλιγανθρωπία — χρεωκοπία — ἀσυναλλαξία.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Πόλεμος μετὰ τὸν Ἰουγούρθα	104 π.Χ.
Πόλεμοι μετὰ Κίμβρους καὶ Τεύτονες	105 - 101 π.Χ.
Κίνημα Σατουρνίνου	100 π.Χ.
Συμμαχικὸς πόλεμος	90 - 88 π.Χ.
Α' Πόλεμος μετὰ Μιθριδάτη	88 - 85 π.Χ.
Δουλικὸς πόλεμος (Σπάρτακος)	73 - 71 π.Χ.
Πειρατικὸς πόλεμος	67 π.Χ.
Συνωμοσία Κατιλίνα	63 π.Χ.
Α' Τριανδρία	60 π.Χ.
Ἰούλιος Καίσαρ	59 - 44 π.Χ.
Κατάκτηση τῆς Γαλατίας	58 - 50 π.Χ.
Μάχη στὰ Φάρσαλα	48 π.Χ.
Νίκη στή Θάσο	46 π.Χ.
Νίκη στή Μοῦνδα	45 π.Χ.
Δικτατορία τοῦ Καίσαρα	46 - 44 π.Χ.
Δολοφονία τοῦ Καίσαρα	15 Μαρτίου 44 π.Χ.
Β' Τριανδρία	42 π.Χ.
Μάχη στοὺς Φιλίππους	42 π.Χ.
Ναυμαχία στό Ἄκτιο	31 π.Χ.
Ἰδρυση τῶν συγκλητικῶν ἀποικιῶν	
Μακεδονίας καὶ Ἀχαΐας ἀπὸ τὸν Αὐγουστο	27 π.Χ.

Κείμενα

1. Καταστροφές και λεηλασίες του Σύλλα στην Ελλάδα

Στήν Αθήνα, πού ἔξαιτίας τοῦ Ἀριστίωνα εἶχαν τυραννικό πολίτευμα, ξαναγύρισε αἰφνιδιαστικά καί πολιορκοῦσε τόν Πειραιά· τοποθέτησε κάθε λογῆς μηχανές καί ἔκαμε πολλές μάχες, μόλο πού μπορούσε, δίχως νά περάσει πολὺς χρόνος, νά κυριέψει τήν ἄνω πόλη (τήν Ἀθήνα) πού ἀπό τήν πείνα, καί ἐπειδὴ τῆς ἔλειψαν τὰ ἀπαράτητα, εἶχε πιά φτάσει σέ ἀπελπιστική θέση.

Ἐπειδὴ ὅμως βιαζόταν νά γυρίσει στή Ρώμη, γιατί δέν ἤξερε τί τόν περίμενε ἐκεῖ, ἤθελε νά τελειώσει τόν πόλεμο μέ πολλοὺς κινδύνους, μέ πολλές μάχες καί μεγάλα ἐξοδα. Ἐκτός ἀπό τίς ἄλλες πολεμικές ἐτοιμασίες, τοῦ χρειάζονταν κάθε μέρα γιά τίς ἀνάγκες τῶν πολιορκητικῶν μηχανῶν δέκα χιλιάδες ζευγάρια μουλάρια. Καί ἐπειδὴ ἔλειψαν τὰ ξύλα, γιατί πολλά ἀπό τὰ ἔργα καταστρέφονταν ἀπό τό ἴδιο τό βάρος τους καί μέ ἐπιθέσεις τὰ ἔκαιγαν οἱ ἐχθροί, ἀποφάσισε νά προμηθευτεῖ τήν ξυλεία, κόβοντας τὰ δέντρα ἀπό τὰ ἱερά ἄλση καί ξεχέρσωσε τήν Ἀκαδημία, πού ἦταν ἀπό τὰ προάστια ἢ πιο πλούσια σέ δέντρα, καί τό Λύκειο. Μά, ἐπειδὴ τοῦ χρειάζονταν καί πολλά χρήματα γιά τόν πόλεμο δέν ἄφησε ἄθικτα οὔτε τὰ ἀπαραβίαστα ἄσυλα τῆς Ἑλλάδας καί, παίρνοντας ἀπό τήν Ἐπίδαυρο καί τήν Ὀλυμπία τὰ πιο ὠραία καί πολύτιμα ἀφιερῶματα, ἔγραψε καί στοὺς Ἀμφικτύονες στοὺς Δελφοὺς, πῶς ἦταν καλύτερα νά μεταφερθοῦν σ' αὐτόν τὰ χρήματα τοῦ Θεοῦ· γιατί ἢ θά τὰ φυλάξει πιο καλά ἢ, ἂν τὰ ξοδέψει γιά τίς ἀνάγκες του, θά τὰ ἐπιστρέψει στό ἀκέραιο.

Ἔστειλε ἕναν ἀπό τοὺς φίλους του, τόν Κάφη ἀπό τή Φωκίδα, καί τοῦ παράγγειλε νά τὰ παραλάβει, ἀφοῦ ζυγίσει τό καθένα. Ὁ Κάφης πῆγε στοὺς Δελφοὺς, ἀλλά δίσταζε ν' ἀγγίξει τὰ ἱερά· ὅταν οἱ Ἀμφικτύονες τόν παρακαλοῦσαν, τόν πῆραν τὰ κλάματα, γιατί ἦταν ἀναγκασμένοι νά τὰ πάρει. Ὅταν ὅμως μερικοὶ τοῦ εἶπαν ὅτι ἄκουσαν τήν κιθάρα τοῦ Ἀπόλλωνα, πού ἦταν μέσα στό ἱερό, νά βγάζει ἤχους, ἢ γιατί τό πίστεψε ἢ γιατί ἤθελε νά ξυπνήσει τή δεισιδαιμονία μέσα στήν ψυχὴ τοῦ Σύλλα, τοῦ τό ἔγραψε. Κι ἐκεῖνος, περιπαίζοντάς τον, τοῦ ἀποκρίθηκε, ὅτι ἀπορεῖ πῶς ὁ Κάφης δέν κατάλαβε ὅτι τό νά τραγουδᾷ ὁ θεός εἶναι ἀπόδειξη πῶς εἶναι χαρούμενος καί ὄχι θυμωμένος· ἔτσι τόν πρόσταξε νά πάρει μέ θάρρος τὰ ἀφιερῶματα, γιατί ὁ θεός μέ εὐχαρίστηση τὰ δίνει.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

(Παράλληλοι Βίοι - Σύλλας, Κεφ. ΙΒ'. Ἐλεύθερη μετάφραση)

2. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Κατιλίνα (Ἀπόσπασμα ἀπὸ ἓνα λόγο του)

α. . . Ἀλλὰ ἡ ψυχὴ μου μέρα μέ τῆ μέρα περισσότερο ἀναστατώνεται, ὅταν συλλογίζομαι τί μάς περιμένει, ἂν ἐμεῖς οἱ ἴδιοι δέν ξαναφέρουμε τοὺς ἑαυτοὺς μας στήν ἐλευθερία. Γιατί, ὅταν τό κράτος παραδόθηκε στήν κυριαρχία καί στό νόμο λίγων ἰσχυρῶν ἀνθρώπων, σ' ἐκείνους συνεχῶς εἶναι ὑποτελεῖς βασιλιάδες, τετράρχες, καί τοὺς πληρώνουν φόρους λαοὶ καί ἔθνη. Ἐνῶ ἐμεῖς οἱ ἄλλοι ὄλοιοι, οἱ ἐργατικοί, οἱ καλοὶ, οἱ

εὐγενικοί κι οἱ ἄγνωστοι, ὑπῆρξαμε ὄχλος περιφρονημένοι καὶ ἄχαρος, ὑποταχτικοί σ' αὐτούς πού, ἂν τό κράτος στεκόταν καλά, θά μᾶς ἔτρεμαν. Γι' αὐτό κάθε χάρη, κάθε δύναμη, κάθε τιμὴ καὶ κάθε πλοῦτος, βρίσκονται στά χέρια ἐκείνων ἢ σέ ὅποιους ἐκεῖνοι θέλουν. Σέ μᾶς ἄφησαν τούς κινδύνους, τίς ἀτυχίες, τὰ δικαστήρια, τὴ φτώχεια.

Μὰ αὐτά ὡς πότε θά τὰ ἀνέχεστε, γενναῖοι ἄνδρες; Δέν εἶναι προτιμότερο νά πεθάνεις παλληκαρία, παρά νά χάσεις τὴ ζωὴ σου μέσα στήν ταπείνωση καὶ στήν ἀτίμωση καὶ νά γίνεσαι παιχνίδι στή διάθεση τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ ἄλλου; Κι ὅμως, γιά τ' ὄνομα τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, ἡ νίκη βρίσκεται στά χέρια μας! Βρισκόμαστε στό ἄνθος τῆς ἡλικίας μας κι' ἡ ψυχὴ μας εἶναι γεμάτη ὄρμη· ἐνῶ σ' ἐκείνους, μαζί μέ τὰ χρόνια καὶ τὰ πλοῦτη, ὅλα εἶναι γερασμένα. Μόνο ἀπόφαση χρειάζεται· ὅσο γιά τὰ ὑπόλοιπα θά γίνουν, ὅπως τὰ φέρει ἡ περίστασι.

Ποιὸς ἄνθρωπος μέ φιλότιμο μπορεῖ ν' ἀνέχεται, σ' ἐκείνους νά περισσεύουν τὰ πλοῦτη καὶ νά τὰ σκορποῦν παραχώνοντας τὴ θάλασσα καὶ ἰσοπεδώνοντας τὰ βουνά, καὶ σ' ἐμᾶς νά μὴ φτάνουν οὔτε γιά τό καθημερινό μας; Ἐκεῖνοι νά ἔχουν σπίτια διπλά καὶ τριδιπλά κι ἐμεῖς νά μὴν ἔχουμε πουθενά στέγη νά σκεπαστοῦμε; Ἐνῶ ἀγοράζουν ζωγραφιές, ἀγάλματα, εἶδη πολυτέλειας, τὰ νέα γκρεμίζουν, ἄλλα φτιάχνουν· τέλος μέ κάθε τρόπο σπαταλοῦν τὰ λεφτά τους καὶ τὰ πετᾶνε, ὅμως ἀπό τόν ὑπερβολικό καλοζωισμό δέν μποροῦν νά κυβερνήσουν αὐτοί, μὰ τούς κυβερνᾷ τό χρήμα.

ΣΑΛΛΟΥΣΤΙΟΣ

(Περὶ συννομῆς τοῦ Κατιλίνα. Κεφ. 40. Μετάφραση)

3. Ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ στή συνοριακὴ πόλη Ἀρίμινο ἀποφασίζει νά περάσει τό Ρουβίκωνα

Τὴ διοίκηση [τοῦ Ἀριμίνου] τὴν ἄφησε στὸν Ὀρτήσιο· κι ὁ ἴδιος τὴ μέρα παρουσιαζόταν φανερά νά ἐπιβλέπει σέ ἀγῶνες μονομάχων καὶ νά τούς παρακολουθεῖ. Λίγο πρὶν σουρουπώσει, ἀφοῦ περιποιήθηκε τό σῶμα του, μπῆκε στό διαμέρισμά του κι ἀφοῦ ἔμεινε λίγο μέ τούς καλεσμένους στό δεῖπνο, σηκώθηκε, ὅταν ἄρχισε νά σκοτεινιάζει, κι ἀφοῦ μέ εὐγένεια μίλησε στοὺς ὑπόλοιπους, τοὺς εἶπε νά τόν περιμένουν κι ὅτι θά γυρίσει. Σέ λίγους πάλι φίλους, καὶ ὄχι σέ ὄλους, εἶπε τό ἴδιο· σέ ἄλλους ὅμως εἶπε ὅτι πηγαίνει ἄλλου. Ἀφοῦ ἀνέβηκε πάνω σέ μιὰ ἀπό τίς μισθωτές ἀμαξες, πρῶτα ἀκολούθησε ἄλλο δρόμο κι ὕστερα τράβηξε πρὸς τό Ἀρίμινο.

Ὅταν ἦλθε στὸν ποταμό, πού χωρίζει τὴν ἐντεῦθεν τῶν Ἀλπεων Γαλατία ἀπὸ τὴν ἄλλη Ἰταλία - ὀνομάζεται Ρουβίκωνας - καὶ σκέφτηκε πὼς πλησιάζει ἡ κρίσιμη στιγμή καὶ τόν ἀνησυχοῦσε ἡ τόσο τολμηρὴ πράξη πού σχεδίαζε, στάθηκε καὶ δέν ἀποφασίζει τὴν προέλαση τοῦ στρατοῦ καὶ πολλὰ συλλογιζόταν μόνος του, σιωπηλὰ γυρίζοντας τὴ σκέψη του πότε ἀπὸ δῶ, πότε ἀπὸ κεῖ καὶ ἄλλαξε πολλές φορές ἀπόφαση. Πολλὲς ἀμφιβολίες διατύπωσε καὶ στοὺς φίλους πού ἦταν κοντά του — ἀνάμεσά τους ἦταν καὶ ὁ Ἀσίνιος Πολλίωνας — γιὰτὶ ἀναλογιζόταν τί συμφορὲς θά φέρει σέ ὄλους τοὺς ἀνθρώπους τό πέρασμα ἐκεῖνο καὶ τί θά λένε γι' αὐτό οἱ κατοπινοί.

Στό τέλος ὅμως μέ κάποιον πάθος, ἀφοῦ παράτησε κάθε δισταγμὸ καὶ ἐμπιστεύτηκε τόν ἑαυτό του στό μέλλον, εἶπε ἐκεῖνο πού λένε ὅσοι ρίχνονται στήν ἀβέβαιη τύ-

χη, τή γνωστή εκείνη παροιμία τῶν τολμηρῶν: «'Ανερρίφθω ὁ κύβος!» καί ἔβρησε στό πέρασμα τοῦ ποταμοῦ.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

(*Παράλληλοι Βίοι - 'Ιούλιος Καίσαρ*: Κεφ. 32.
'Ελεύθερη μετάφραση)

4. 'Ο 'Ιούλιος Καίσαρ καί ὁ πειρασμός τῆς μοναρχίας

Γιόρταζαν τότε τά Λουπερκάλια, πού, ὅπως γράφουν πολλοί, ἦταν τόν καλιό καιρό ποιμενική γιορτή καί μοιάζουν λίγο μέ τά ἀρκαδικά Λύκεια. Τότε πολλοί ἀπό τοὺς εὐγενεῖς νέους καί τοὺς ἀρχόντες τρέχουν μέσα ἀπό τήν πόλη γυμνοί καί, στ' ἀστεῖα καί γιά διασκέδαση, χτυποῦν ὅποιον συναντοῦν μέ τριχωτά δέρματα. . .

"Ένας ἀπό αὐτούς, πού ἔτρεχαν τόν ἱερό δρόμο, ἦταν κι ὁ 'Αντώνιος, γιατί ἦταν ὕπατος τότε. "Όταν λοιπόν μπῆκε στήν ἀγορά καί τό πλήθος παραμέρισε μπρός του, αὐτός, φορώντας ἕνα διάδημα μπλεγμένο μέσα σ' ἕνα στεφάνι δάφνης, τό πρόσφερε στόν Καίσαρα. 'Ακούστηκαν τότε χειροκροτήματα ὄχι ζωηρά, ἀλλά λίγα καί προσχεδιασμένα. 'Ο Καίσαρ τότε ἀπομάκρυνε τό διάδημα καί τότε ὄλος ὁ λαός χειροκρότησε. 'Ο 'Αντώνιος τοῦ τό πρόσφερε καί πάλι καί τότε ξανά χειροκρότησαν λίγοι κι ἐπειδή ἐκεῖνος πάλι δέν τό δέχτηκε, χειροκρότησαν ὅλοι. Βλέποντας ὁ Καίσαρ ποῦ θά τελείωνε τό πράγμα σηκώθηκε καί ἔδωσε διαταγή νά πᾶνε τό στεφάνι στό Καπιτώλιο.

"'Όστερ' ἀπό αὐτό βρέθηκαν τ' ἀγάλματα στολισμένα μέ βασιλικά διαδήματα. "Όμως ἔτρεξαν καί τά ἐβγάλαν οἱ δυό δήμαρχοι, ὁ Φλάβιος καί ὁ Μάρυλλος, καί ἀφοῦ ἀνακάλυψαν τοὺς πρώτους πού χαιρέτισαν τόν Καίσαρα ὡς βασιλιά, τοὺς ἐκλείσαν στή φυλακή.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

(*Παράλληλοι Βίοι - 'Ιούλιος Καίσαρ*: Κεφ. 61.
'Ελεύθερη μετάφραση)

5. 'Ο μαρσμός τῶν ἑλληνικῶν πόλεων στή Ρωμαιοκρατία

Στήν ἐποχή μας ἐπικρατεῖ σ' ὀλόκληρη τήν 'Ελλάδα ἀ π α κ ι δ ί α καί ὀ λ ι γ α ν θ ρ ω π ί α· αὐτά ἦταν ἡ αἰτία, ὥστε ἀπό τή μιά νά ἐρημωθοῦν οἱ πόλεις, κι ἀπό τήν ἄλλη νά λιγοστεύει ἡ παραγωγή στήν ὑπαιθρο, μόνο πού δέν δοκιμαστήκαμε οὔτε ἀπό συνεχεῖς πολέμους οὔτε ἀπό ἀρρώστιας. . . Οἱ ἄνθρωποι ἀποφεύγουν τό γάμο ἀπό ἀλαζονεία, φιλοχρηματία καί ὀνηρία ἢ ὅσες φορές παντρεύονται ἀποφεύγουν νά ἀνατρέφουν τά παιδιά πού γεννιοῦνται, ἐκτός ἀπό ἕνα ἢ τό πολύ δυό, γιά νά τοὺς ἀφήσουν μεγάλη περιουσία καί γιά νά μὴ δυσκολευτοῦν οἱ ἴδιοι νά τά μεγαλώσουν· αὐτό εἶναι ὅλη ἡ αἰτία τῶν συμφορῶν μας. Γιατί, ἂν ὁ πόλεμος ἀρπάξει τό ἕνα παιδί κι ἡ ἀρρώστια τό ἄλλο, εἶναι φανερό πῶς ἡ οἰκογένεια μένει χωρίς κληρονόμους κι ἡ πόλη χάνει τή δύναμη ἀπό ἔλλειψη κατοίκων, ὅπως ἀκριβῶς ἀδυνατίζει ἡ κυψέλη, ὅταν τήν ἐγκαταλείπουν τά σμάρια ἀπό τίς μέλισσες.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

(*Ἱστορία* XXXVI, 17, 5-8. Μετάφραση)

1. 'Η φράση αὐτή σημαίνει: «πῆρα τήν ἀπόφαση!»

ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΕΞΑΣΦΑΛΙΖΕΙ ΣΤΟΥΣ ΛΑΟΥΣ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΕΥΝΟΜΙΑ, ΕΙΡΗΝΗ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Στο προηγούμενο κεφάλαιο διακρίναμε καθαρά τὰ σημάδια πού προηγουόσαν τόν έρχομό τ ο υ έ ν ο ς . Αὐτός ἦταν ὁ Ὁκταβιανός. Τό 29 π.Χ., γυρίζοντας θριαμβευτής στή Ρώμη, ἔκλεισε τήν περίοδο τῆς Δημοκρατίας καί ἐγκαινίασε μιὰ καινούρια, τήν περίοδο τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ Δημοκρατία, ἀπό τά χρόνια τοῦ Σύλλα καί ὕστερα, χαροπάλευε. Οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι πού ἀκολούθησαν ἦταν ὀλοφάνερα συμπτώματα τῆς βαριᾶς τῆς ἀρρώστιας. Τό πολίτευμα πόλη - κράτος τῆς Ρώμης δέν μπορούσε νά εἶναι τό πολίτευμα τῆς ρωμαϊκῆς οἰκουμένης. "Ὅπως εἶδαμε, ἀπό τά χρόνια κίβλας τῆς δικτατορίας τοῦ Ἰουλίου Καίσαρα, μά πρό πάντων ἀπό τή ναυμαχία στό Ἄκτιο, ἡ ζωή τῆς τελειώνει.

Στή θέση τῆς ὁ Ὁκταβιανός ἐγκαθίδρυσε ἕνα ἰδιότυπο πολίτευμα, πού δείχνει πόσο δυνατή ἦταν ἀκόμη ἡ ἀνάμνηση τῆς Δημοκρατίας, μά καί πόσο δυνατή ἡ πίεση τῆς ἱστορικῆς ἀνάγκης.

Τό πολίτευμα πού καθιερώνεται τώρα ἦταν ἕνα εἶδος μ ο ν α ρ χ ι κ ῆ ς Δ η μ ο κ ρ α τ ι α ς· δηλαδή μιὰ Μοναρχία πού ἔκρυβε τό ἀληθινό τῆς πρόσωπο πίσω ἀπό δημοκρατικά προσχήματα καί λέξεις.

Ἡ Δημοκρατία ἀποδείχτηκε στά χρόνια αὐτά ξεπερασμένη. Αὐτό ὁ Ὁκταβιανός τό κατάλαβε καλά καί φέρθηκε πολύ ἐπιδέξια. Ὁ λαός καί ἡ Σύγκλητος μέ πολλή ἀπλοχεριά ἔσπευσαν καί τοῦ πρόσφεραν ἕνα ἕνα ὅλα τά δημοκρατικά ἀξιώματα. Καί ἐνώ τά συγκέντρωσε ὅλα στά χέρια του, ὥστε ἀπό τή Δημοκρατία δέν ἔμεινε παρά μόνο ἡ λέξη, δέ δέχτηκε νά ὀνομαστεῖ δικτάτορας, ὅπως εἶχε δεχτεῖ ἄλλοτε ὁ Καίσαρ.

▲ Ὁ Ὁκταβιανός μέ τό νέο του πολίτευμα, δημιούργησε τή χ ρ υ σ ῆ ἔ - π ο χ ῆ τ ῆ ς Ρ ῶ μ ῆ ς (30 π.Χ. - 14 μ.Χ.). Ἀπό τότε ὡς τό τέλος τοῦ 2ου

μ.Χ. αιώνα τό ρωμαϊκό κράτος βρίσκειτα στά χρόνια τῆς μεγάλης του ἀκμῆς. Παρακολουθοῦμε μιά θεαματική παρέλαση ἀπό αὐτοκράτορες πολύ γνωστούς στήν ἱστορία γιά τά καλά καί τά κακά τους ἔργα. "Ἄλλοι ἦταν γνωστικοί κυβερνητές, ἄλλοι ἐνδοξοί πολέμαρχοι, ἄλλοι ἡμεροί καί σοφοί, μερικοί ὅμως ἦταν παρανοϊκοί καί ἐγκληματίες. Τή δύναμή τους τή στήριζαν στό στρατό, στίς κολακείες πρὸς τό λαό καί τή Σύγκλητο. Κυβερνοῦν σάν ἀπόλυτοι μονάρχες μέσα σέ βαθιά ριζωμένες δημοκρατικές παραδόσεις. Ἡ δυαρχία αὐτή, δηλαδή ὁ διαχωρισμός καί συνδυασμός τῶν ἐξουσιῶν ἀνάμεσα σέ δύο φορεῖς, τόν αὐτοκράτορα καί τή Σύγκλητο, πού ἐγκαινίασε ὁ Αὐγούστος, εἶναι τό κύριο γνῶρισμα τοῦ νέου πολιτεύματος, πού διατηρήθηκε τρεῖς αἰῶνες περίπου.

▲ Συγχρόνως ὅμως στοὺς δύο αὐτοὺς αἰῶνες παρατηροῦμε μιά *ζωηρὴ ἐνίσχυση καί προβολὴ τῶν ἐπαρχιῶν*. "Ὅχι μόνο δείχνουν πρόοδο, ἀλλὰ φτάνουν νά ξεπεράσουν τή Ρώμη καί τήν Ἰταλία καί παίρνουν συχνά, μέ δικούς τους ἐκπροσώπους, τό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα. Αὐτό ἔγινε σιγά σιγά καί ὑποβοηθήθηκε μέ τή διάδοση τῆς λατινικῆς γλώσσας καί μέ τή χορήγηση τῆς ἰδιότητος τοῦ Ρωμαίου πολίτη σ' ὅλες τίς ἐπαρχίες.

Τὴν πιό μεγάλη λάμψη του τό ρωμαϊκό κράτος τή γνῶρισε μέ τοὺς Ἄντωνίους (96 - 192 μ.Χ.) πού ἦταν ὅλοι τους ἀπὸ ἐπαρχίες.

▲ Οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι σταμάτησαν πιά ὀριστικά καί μιά ἐσωτερικὴ τὰ ξη, εἰ ρ ῆ ν η καί ἰ σ φ ἄ λ ε ι α βασιλεύει ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη στήν οἰκουμένη. Τώρα καί ὁ ρωμαϊκὸς στρατὸς βρῖσκει τόν ἀληθινὸ προορισμό του: νά φυλάει τό κράτος ἀπὸ κάθε ἐσωτερικὸ ἢ ἐξωτερικὸ κίνδυνο. Σχορπισμένος παντοῦ σέ ἐπίκαιρες θέσεις παραλύει κάθε διάθεση τῶν ὑποταγμένων λαῶν γιά ἐπανάσταση. "Ἐγινε ἀληθινὴ «ἀσπίδα τοῦ κράτους». Ἄλλὰ καί ἐπέκταση τῶν συνόρων ἀκόμη μεγαλύτερη σημειώθηκε σ' αὐτά τὰ χρόνια μέ νέες κατακτήσεις. Τὴν πιό μεγάλη ἔκταση τὴν πῆραν τὰ σύνορα στά χρόνια τοῦ Τραϊανοῦ.

▲ Μέσα στό ρωμαϊκό κράτος ἀρχίζου ν ὅ λ ο ι οἱ κ ἄ τ ο ι κ ο ι τῆς Ἰταλίας καί τῶν ἐπαρχιῶν ν ἄ α ἰ σ θ ἄ ν ο ν τ α ι σ ἄ ν ἓ ν α ς λ ἄ ὄ ς. Ἡ Μεσόγειος πῆρε ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς τό ἀγέρωχο ὄνομα «ἡ θ ἄ λ ἄ σ σ ἄ μ α ς», ἀλλὰ καί οἱ κατακτημένοι ἀντικρίζουν τό ρωμαϊκό κράτος σάν τὴν ἀναγκαία δύναμη ἐνότητος: μέσα στά σύνορά της ἀρχίζουν νά λησμονοῦν τή γλώσσα τους, τίς ἰδιομορφίες τῆς ζωῆς τους, τίς ἰδέες τους καί τή θρησκεία τους. Ἡ ὑποταγὴ τους στό ζυγὸ τῶν Ρωμαίων, ὅσο βαριά καί ἂν ἦταν, ἔφερε αὐτό τό μεγάλο καλὸ: *δημιούργησε ἀνάμεσά τους τὴν ἐνότητα τῶν μεσογειακῶν λαῶν*.

▲ Αὐτὴ ἡ ἐνότητα δέν ἦταν μιά πραγματικότητα εὐεργετικὴ γιά ὅλους τοὺς λαούς. Δηλαδή ἀπλώθηκε σέ ὅλους ἡ τὰ ξη καί ὁ νόμος τῶν Ρωμαίων. Γι' αὐτό πῆρε τό ὄνομα ρ ω μ α ἰ κ ῆ εἰ ρ ῆ ν η. Τά ἐμπορικὰ πλοῖα διασχίζουν μέ ἀσφάλεια τίς θάλασσες, ἐνῶ στή στεριά θαυμάσιοι δρόμοι εὐκολύνουν τὴ διακίνηση τῶν ἀγαθῶν ἀπὸ χώρα σέ χώρα.

▲ Ὁ στρατός ἐδρεύει στίς παραμεθόριες ἐπαρχίες καί ἐξασφαλίζει τήν ἀσφάλεια τοῦ κράτους μέ τά ὄχυρωματικά ἔργα πού κατασκευάζει σ' ὄλο τό μῆκος τοῦ «ρωμαϊκοῦ συνόρου»¹ (Ρῆνος - Δούναβης στήν Εὐρώπη καί Εὐφράτης στήν Ἀσία). Ἔτσι ὁ στρατός εἶναι ἐγγύηση γιά τήν ἀσφάλεια τῶν ἐμπόρων² καί ὁ νόμος τῆς Ρώμης ἐγγύηση γιά τίς συναλλαγές, γιά τίς συμφωνίες, γιά τήν ἰδιοκτησία τους. Ἦταν μεγάλες οἱ διευκολύνσεις πού γνώρισε τότε τό ἐμπόριο καί οἱ κάθε λογῆς οικονομικές ἐπιχειρήσεις.

▲ Μέσα σ' αὐτό τόν κόσμο, ὅπου κυριάρχησε ὁ νόμος καί ἡ τάξη τῶν Ρωμαίων, ἦταν φυσικό νά κυριαρχήσει καί ὁ πολιτισμός τους καί ὁ τρόπος τῆς ζωῆς τους καί ἡ γλώσσα τους. Μά ὁ πολιτισμός αὐτός δέν εἶναι πιά ρωμαϊκός· ἔχει γίνει ἑλληνιστικός. Αὐτός λοιπόν κυριάρχησε σ' ὄλους τοὺς λαούς πού εἶχαν ἀποκοπεῖ πιά ἀπό τό δικό τους. Ἐγινε ἕνας βαθύς ἐκρωμαϊσμός τῶν ἐπαρχιῶν καί προπάντων στή Δύση.

Στίς ἀνατολικές ἐπαρχίες ἡ δύναμη τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἦταν τόσο ἰσχυρή, ὥστε ἀφομοίωσε καί τοὺς πολυάριθμους Ρωμαίους πού εἶτε σάν ἄποικοι εἶτε σάν ἐμπορευόμενοι, εἶτε σάν διοικητικοὶ ὑπάλληλοι, εἶτε σάν στρατιῶτες, πλημύρισαν τήν Ἀνατολή.

▲ Τό κάθε κράτος, πρὶν ἀπό τή ρωμαϊκή κατάκτηση, εἶχε δική του θρησκεία καί τή συντηροῦσε μέ πολύ ζῆλο. Τώρα ὅμως πού ἔσπασαν οἱ φραγμοὶ καί ὄλοι οἱ λαοὶ ἔχουν ἰσοπεδωθεῖ κάτω ἀπό τόν κατακτητή, ξεχύθηκαν ἀδέσμευτες οἱ θρησκείες ἔξω ἀπό τίς περιοχές πού τίς γέννησαν καί ἄρχισαν νά ἀγωνίζονται μεταξύ τους ποιά θά ἐπικρατήσει.

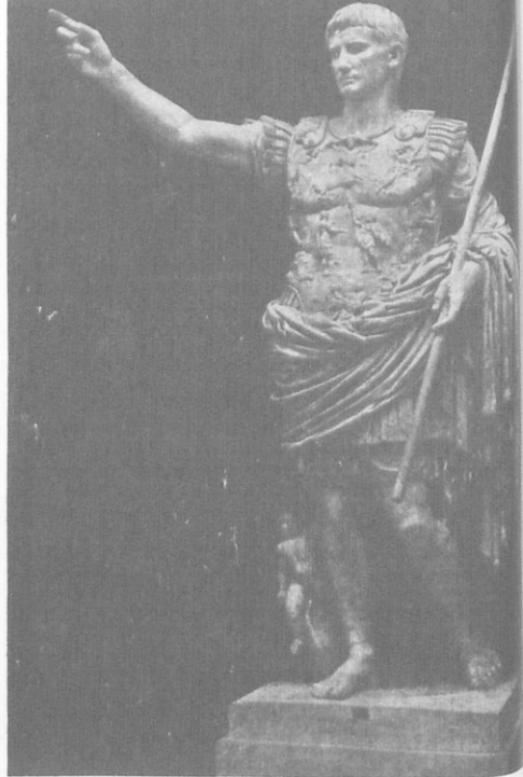
Πιό δυνατές ἀναδείχτηκαν οἱ ἀνατολικές, καί παραμέρισαν τίς ἄλλες. Ὁ λόγος ἦταν ὅτι αὐτές πρόσφεραν στοὺς ἀνθρώπους, σέ μεγαλύτερο βαθμό, ψυχική σιγουριά πού τήν εἶχαν στερηθεῖ ἀπό τότε πού εἶχε κατακτηθεῖ ἡ πατρίδα τους καί ἡ ἰδιαίτερη θρησκεία τους, μέσα στή γενική συγχώνευση τῶν θρησκειῶν, εἶχε πάψει νά τοὺς συγκινεῖ, ὅπως πρῶτα. Ἡ οἰκουμένη ἀρχίζει νά νιώθει τήν ἀνάγκη μιᾶς οἰκουμηνικῆς θρησκείας· αὐτό θά ὀδηγήσει ἀργότερα στήν ἐπικράτηση τοῦ Χριστιανισμοῦ.

1. Λατ. Limes romanus

2. Λατ. Negotiatores

Ὁ Αὐγουστος ὡς Μέγιστος Ἀρχιερέας [Pontifex Maximus] [Μουσεῖο Θεομῶν, Ρώμη]

Ὁ Αὐγουστος ὡς αὐτοκράτορας [Imperator] [Βατικανό, Ρώμη]

1 Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

1. Ἔνα νέο πολίτευμα θεμελιώνεται: μιὰ μοναρχική Δημοκρατία, πού στηρίζει τή δύναμή της στό στρατό. Μέ τή νίκη του στό Ἄκτιο (31 π.Χ.) ὁ Ὁκταβιανός ἔμεινε χωρίς ἀντίπαλο. Ἔνας πόθος κυριαρχοῦσε παντοῦ: νά σταματήσουν πιά οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι καί νά μπεῖ σέ τάξη τό κράτος. Σ' αὐτό ἦταν τώρα ὄλοι σύμφωνοι. Γιά νά ἐπικρατήσῃ ὁμως εἰρήνη στό κράτος, ἔπρεπε νά συγκεντρωθεῖ ἡ δύναμη στήν κορυφή του, νά. δ υ ν α μ ῶ σ ε ι ἡ κ ε ν τ ρ ι κ ῆ ἔ ξ ο υ σ ῖ α. Ἡ τύχη καί ἡ ἀσφάλεια τῆς οἰκουμένης νά μήν ἐξαρτᾶται ἀπό τίς γνώμες πολλῶν, ἀλλά μόνο ἐνός.

Ὁ Ὁκταβιανός δέ δυσκολεύτηκε νά καταλάβῃ αὐτό πού ζητοῦσε ἡ ἐποχή του. Καταλόγισε στή Δημοκρατία τήν εὐθύνη γιά τούς ἐμφύλιους πολέμους καί ἀποφάσισε μέ τό ἀδίσταχτό του χέρι νά βάλῃ τήν ὑπογραφή του κάτω ἀπό τήν ἱστορική καταδίκη της. Τό ἔκανε ὁμως μέ πολλή περίσκεψη. Πρόσεξε νά μήν πει-

ράξει τό δημοκρατικό αἶσθημα τῶν Ρωμαίων, ὅπως τόσο ἀπερίσκεπτα εἶχε κάνει ὁ Καῖσαρ. Ὁ Ὀκταβιανός δέ δέχτηκε τόν τίτλο τοῦ δικτάτορα. Ἐφῆσε τό λαό καί τή Σύγκλητο νά τοῦ προσφέρουν ὅλα τά ἀξιώματα καί τά προνόμια, πού ὡς τώρα μόνο μέ τή λαϊκή ψήφο τά κέρδιζαν οἱ ἀξιωματοῦχοι τῆς Δημοκρατίας. Ἔτσι ἦρθαν στά χέρια του ὅλες οἱ ἐξουσίες της, χωρίς νά πειραχτεῖ τίποτε ἀπό τήν ἐξωτερική της ὄψη.

Παραθέτουμε ἕναν κατάλογο μέ τούς πῖο σπουδαίους τίτλους καί τίς ἐξουσίες πού συγκέντρωσε:

Ἱμπεράτωρ¹. Ἡ λατινική αὐτή λέξη σημαίνει τό στρατηγό, ὕπατο ἢ πραι-τωρα, πού νίκησε σέ μιά ἀποφασιστική μάχη φονεύοντας ἕξι χιλιάδες τουλάχιστο ἐχθρούς· τόν τίτλο τόν ἔδινε ὁ στρατός του· στά ἑλληνικά σημαίνει στρατηγός αὐτοκράτωρ. Μέ τόν τίτλο αὐτό ἔγινε νόμιμα ὁ ἀνώτατος ἀρχηγός τῶν πολεμικῶν δυνάμεων τοῦ κράτους.

Ἵπατος². Ἐπίσημος ἀρχηγός τοῦ κράτους μέ ὅλη τήν ἐκτελεστική ἐξουσία.

Ἀνθύπατος³. Ἀσκεῖ διοικητική ἐξουσία σ' ὅλες τίς ἐπαρχίες: Ὅσες ἀπ' αὐτές βρίσκονται σέ παραμεθόριες ἐπικίνδυνες περιοχές τίς διοικεῖ ὁ ἴδιος. Ὅσες εἶναι στό ἐσωτερικό καί γι' αὐτό πῖο ἀκίνδυνες, τίς διοικεῖ ἡ Σύγκλητος. Ἔτσι ἀπό τό 27 π.Χ. ἔγινε ἡ διάκριση τῶν ἐπαρχιῶν σέ σ υ γ κ λ η τ ι κ ἔ ς καί α ὐ τ ο κ ρ α τ ο ρ ι κ ἔ ς. Οἱ διοικητές τῶν δευτέρων ἦταν ἀντιπρόσωποι⁴ τοῦ αὐτοκράτορα.

Πρῶτος πολίτης τοῦ κράτους⁵. Προϊστάμενος τῆς Συγκλήτου πού ἡ γνώμη του ἐπιβάλλεται χωρίς ἀντίρρηση.

Δῆμαρχος⁶. Συγκαλεῖ τή συνέλευση τοῦ λαοῦ καί τή Σύγκλητο, προτείνει τούς νόμους πού θέλει καί ἐξουδετερώνει κάθε ἀντίθετη γνώμη μέ τό β ἔ τ ο. (λατ. veto).

Μέγιστος Ποντίφηξ⁷. Ἀρχιερέας, δηλαδή ὁ ἀνώτατος θρησκευτικός ἀρχοντας.

Ἐπειδή ὁμως ἦταν ἀδύνατο ὅλες αὐτές τίς ἐξουσίες νά τίς ἀσκεῖ προσωπικά ὁ ἴδιος, βρέθηκε στήν ἀνάγκη νά προσλάβει βοηθούς. Τέτοιοι π.χ. ἦταν οἱ πρεσβευτές του πού τόν ἀντιπροσώπευαν στίς ἐπαρχίες, οἱ διάφοροι ἐπαρχοί⁸, ὁ ἀρχηγός τῶν πραιτωριανῶν κ.ἄ. Ἐπίσης δημιούργησε ἕνα συμβουλευτικό σῶμα, τό Σ υ μ β ο ὄ λ ι ο τ ο ὕ α ὐ τ ο κ ρ ά τ ο ρ α⁹.

1. Λατ. Imperator

2. Λατ. Consul

3. Λατ. Proconsul

4. Λατ. Legati Augusti

5. Λατ. Princeps· ἀπό τόν τίτλο αὐτό τό αὐτοκρατορικό πολίτευμα στούς τρεῖς πρώτους αἰῶνες ὀνομάζεται Principatus

6. Λατ. Tribunus plebis

7. Λατ. Pontifex Maximus

8. Λατ. Praefecti

9. Λατ. Consilium principis

‘Ο Όκταβιανός σέ κάποια στιγμή προσποιήθηκε πώς άποφάσισε νά παραιτηθεΐ άπό όλα τά αξιώματα καί νά ζήσει σάν ιδιώτης. Αυτό όμως ήταν τέχνασμα. ‘Η Σύγκλητος τόν ίκέτεψε νά τά κρατήσει καί τόν όνόμασε Α υ γ ο υ σ τ ο (=σεβαστό) πού σήμαινε κάτι ανάλογο μέ τό δικό μας ά γ ι ο ς. Μόνο τούς θεούς όνόμαζαν ώς τότε έτσι. Μ’ αυτό τόν τρόπο βρέθηκε μιά πρώτης τάξεως δικαιολογία γιά τόν άνθρωπο πού είχε κυριολεκτικά παραβιάσει όλη τήν ουσία τής Δημοκρατίας καί είχε άφήσει μόνο τίς λέξεις. ‘Αφού τόν αναγνώριζαν έπίσημα σάν υπεράνθρωπο όν, μέ θεϊκή λάμψη, μπορούσε νά τό κάμει αυτό.

‘Ο Όκταβιανός λοιπόν κυβέρνησε σάν βασιλιάς, χωρίς νά άκουστεί καθόλου αυτή ή λέξη. Τά πάντα γύρω έδιναν τήν έντύπωση πώς τίποτε δέν άλλαξε άπό τή Δημοκρατία. Καί όμως δέν είχε άπομείνει τίποτα άπό αυτήν. Μέ τόν καιρό ξεχάστηκε καί τό όνομά της.

‘Ο κόσμος μπήκε, χωρίς νά ύπάρχει περίπτωση νά γυρίσει πίσω, *στήν πρώτη φάση τής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.*

2. Φροντίδα γιά τό στρατό, τό στήριγμα του νέου πολιτεύματος.

‘Ο Αύγουστος δέν άνήκει στούς μεγάλους κατακτητές. ‘Η προσοχή του ήταν προπάντων δοσμένη στήν έσωτερική τάξη. Κυρίως είναι ειρηνικός ήγέτης καί άναμορφωτής. Σκοπό του δέν έβαλε τήν επέκταση τών συνόρων, αλλά τήν άσφάλειά τους. Τούς πολέμους πού μεγαλώνουν τό κράτος — άν καί έκανε καί κατακτητικούς πολέμους — δέν τούς συμπαθοΐσε, γιατί μεγαλώνουν τή δύναμη τών στρατηγών καί τούς κάνουν επικίνδυνους αντίπαλους. ‘Επίσης κάνουν άπαιτητικό καί άπειθαρχο τό στρατό.

Φρόντισε νά ξαναφέρει στό στρατό τό πνεΐμα τής τάξης καί τής πειθαρχίας. Τόν άπομάκρυνε άπό τή Ρώμη καί τόν σκόρπισε σέ μόνιμες στρατιωτικές βάσεις, στά πιό μακρινά καί επικίνδυνα σύνορα, τό Ρήνο, τό Δούναβη, τόν Εϋφράτη.

Καί στή Ρώμη όμως, πού ήταν ή καρδιά τής εξουσίας του, δέν μπορούσε νά αισθάνεται σίγουρος καί δυνατός χωρίς στρατό. Γι’ αυτό άποφάσισε νά παραβεί τήν παράδοση. Κράτησε καί διατήρησε κοντά στήν πρωτεύουσα ξι κ ο ό ρ τ ε ι ς — μονάδες στρατιωτικές άπό χίλιους στρατιώτες ή καθεμιά — καί άλλες τρεις μέσα στήν πόλη. Οί έννιά αυτές μονάδες δέν πήγαιναν στίς έκστρατεΐες, αλλά έμεναν στίς θέσεις τους σάν ιδιαίτερη φρουρά του π ρ α ι τ ω ρ ί ο υ, όπως παλαιότερα όνομαζόταν ή έδρα του στρατηγού.

‘Από τόν όρο αυτό προέρχονται οί Π ρ α ι τ ω ρ ι α ν ο ί. Ήταν τό στήριγμα του νέου μονάρχη, μά άργότερα έγιναν ένας μεγάλος κίνδυνος: αυτοί πολλές φορές άνέβραζαν καί κατέβραζαν τούς αυτοκράτορες σύμφωνα μέ τίς επιθυμίες τους.

3. Τά σύνορα του κράτους επέκτείνονται. ‘Ο Αύγουστος, μόλο πού δέν ήταν κυρίως, όπως είπαμε, ήγέτης μέ κατακτητική έξωτερική πολιτική, έκαμε κι ό ίδιος κατακτήσεις, καί μάλιστα μερικές άξιόλογες:

▲ Στήν περιοχή τών *Α λ π ε ω ν ό ίδιος ό Αύγουστος υπέταξε τούς πολεμικούς Λίγυες κ.ά., άνυπότακτους ώς τότε λαούς. Σέ άνάμνηση αυτής τής

νίκης του ό Αύγουστος ίδρυσε κοντά στό σημερινό Μονακό τής Προβηγκίας μεγαλόπρεπο τρόπαιο¹, εφάμιλλο μέ τό τρόπαιο πού θά ιδρύσει άργότερα ό Τραϊανός στή Δοβρουσά (Adam Klissi).

▲ Στο σύνορο του Δούναβη κατέκτησε τή Μοισία (τή σημερινή Β. Βουλγαρία) και από εκεί όλα τά έθνη ως τίς Άλπεις (τή σημερινή Αυστρία, Βαυαρία και άλλα μέρη πού λέγονταν τότε Νωρικό, Ραιτία και Παννονία). Πιο βορηνά έκαμε τον πιο ένδοξο και δύσκολό του πόλεμο: νίκησε τους Γερμανούς που ζούσαν ανάμεσα στο Ρήνο και στον Έλβα και για μία στιγμή έφτασε τα σύνορα στο δεύτερο αυτό ποταμό. Άργότερα όμως ξέσπασε στα μέρη αυτά μία φοβερή επανάσταση από τους υπερέφανους κατοίκους τους και του έξόντωσαν τρεις όλόκληρες λεγεώνες. Τό άτύχημα αυτό του στοίχισε πολύ και πήρε πια όριστική απόφαση: ξανάφερε τά σύνορά του στο Ρήνο και άφησε από κει και πέρα τους Γερμανούς ελεύθερους.

Στή Δύση συμπλήρωσε τήν κατάκτηση τής Ίσπανίας.

Στό Νότο έκαμε ρωμαϊκή έπαρχία τήν Αίγυπτο, αφού στήν αρχή τής σταδιοδρομίας του συνέτριψε τους αντίπαλους του Άντώνιο και Κλεοπάτρα, τήν τελευταία βασίλισσα τής πλούσιας αυτής χώρας.

4. **Έπιστροφή στην παράδοση.** Ό Αύγουστος ζει στή μεγάλη ώρα του ρωμαϊκού κράτους. Καταλαβαίνει όμως ότι ένα τόσο μεγάλο κράτος, όσο και άν έντυπωσιάζει μέ τήν έξωτερική του λάμψη, δέν είναι σταθερό, άν δέ στηριχτεί σε ίσχυρά ιδεολογικά θεμέλια. Γι' αυτό, μέ όλόκληρη σειρά από νόμους και μέ τήν προσωπική του συμπεριφορά, *επιχειρεί να ξαναγυρίσει στις ρίζες τής ρωμαϊκής παράδοσης, για να αποκαταστήσει τήν ηθική και τή θρησκεία.*

Προσπαθεί να ξαναστυλώσει ό,τι ό παροξυσμός τής μίμησης παραμέρισε, να δυναμώσει τήν οικογένεια, τό γάμο, να ξαναφέρει τή γυναικεία άρετή, όπως ήταν πριν, να ένθαρρύνει τήν τεκνοποίηση. Συγχρόνως γίνεται προσπάθεια να αναθερμανθεί ή πατροπαράδοτη θρησκεία και λατρεία των Ρωμαίων. Έπαναφέρονται στή μνήμη του λαού προφητείες, παλαιοί μύθοι, αρχαία έθιμα τής λατρείας και λησμονημένες άγροτικές θεότητες. Όλα επιστρατεύονται. Τό ρωμαϊκό κράτος, στήν ώρα τής μεγάλης άκμής του, χρειάζεται και άντάξίες ιδέες. Ό Αύγουστος μέ πολλή έπιμονή και μέ σύστημα προσπάθησε να ξαναφέρει τους Ρωμαίους πίσω στήν παλαιά παράδοση, για να βρουν αυτές τίς ιδέες.

Κατά βάθος όμως δέν ήταν βέβαιος πως αυτή ή προσπάθεια μπορούσε να του φέρει τά άποτελέσματα πού προσδοκούσε. Γι' αυτό επιχείρησε κάτι άλλο πού ήταν πιο σύγχρονο και πιο άποτελεσματικό. Προσπάθησε να κάμει τους ανθρώπους να πιστέψουν σε μία αύτοκρατορική θρησκεία. Άφου έλειπε ή θρησκεία πού θά ένωνε τίς ψυχές των κατακτητών και των κατακτημένων σε μία πίστη, σκέφτηκε να τους ένώσει μέ τή λατρεία στήν κρατική έξουσία. Αυτό του χρειαζόταν προπάντων στις έπαρχίες.

1. Γάλλ. La trophée d' Auguste

Πραγματικά, εκεί βλέπουμε, σ' αυτά τὰ χρόνια, νά λατρεύεται ἡ θεά Ρώμη καί ὁ Αὐγουστος καί νά τοὺς χτίζουν παντοῦ ναοὺς. "Ἐνα τέτοιο ναὸ ἔχτισαν οἱ Ἀθηναῖοι στὴν ἴδια τὴν Ἀκρόπολη τῆς Ἀθήνας, μπροστά στὸν Παρθενώνα. Στὴ Ρώμη, ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ θρησκεία δέν μποροῦσε νά ριζώσει καί δέ χρειαζόταν, λατρεύτηκε ὁ Αὐγουστος καί οἱ ἐφέστιοι θεοὶ τῆς οἰκόμενιάς του.

Στὸ τέλος μάλιστα, ὅταν πέθανε, ἡ Σύγκλητος τοῦ ἔκαμε Ἀποθέωση, δηλαδή κήρυξε πῶς πεθαίνοντας ἔγινε θεός. Αὐτό καί ὁ ἴδιος τό ἔχει καθιερώσει γιὰ τὸ θετὸ πατέρα του Ἰούλιο Καίσαρα. Μετὰ τὸν Ὀκταβιανό ἡ ἀποθέωση ἔγινε θεσμός τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων, ὅταν δέν εἶχαν ὑποστῆ κατὰ δικτῆς μνημῆς¹ τους.

5. Ἡ λογοτεχνία στὴν ὑπηρεσία τοῦ κρατικοῦ μεγαλείου. "Ὅλες αὐτές οἱ ἀναμορφωτικές προσπάθειες τοῦ Αὐγούστου θά ἔμεναν χωρὶς ἀπήχηση, ἂν δέν ἐπιστρατευόταν ἡ λογοτεχνία μέ τὴ δύναμη πού ἔχει νά ἐνώνει τοὺς ἀνθρώπους. Χρειαζόταν μιὰ αὐτοκρατορική προπαγάνδα. Τὸ νέο καθεστῶς καί οἱ προγονικές ἀρετές βρῆκαν φωνὴ νά μιλήσουν μέ τὰ ἔργα πού ἔδωσαν τότε μεγάλοι λογοτέχνες, οἱ μεγαλύτεροι πού γνώρισε ποτέ ἡ Ρώμη. Γι' αὐτὸ καί αὐτὴ ἡ ἐποχὴ εἶναι ἡ χρυσὴ ἐποχὴ τῆς ρωμαϊκῆς λογοτεχνίας καί λέγεται ὁ αἰὼνας τοῦ Αὐγούστου. Ἀπ' ὅλα τὰ μεγάλα ὀνόματα ἐκείνου τοῦ καιροῦ ἀναφέρουμε τὸ Βιργίλιο, πού σ' ἕνα μεγάλο ποίημά του, τὴν Αἰνεΐδα, προσπάθησε μέ δυνατὸ παλμό νά συνδέσει τὴν ἐποχὴ τοῦ Αὐγούστου μέ τὴν παμπάλαια μυθολογικὴ παράδοση τῆς Ρώμης. Τὸν Ὀράτιο, πού τὰ ποιήματά του εἶναι ὕμνοι στό πολεμικὸ καί εἰρηνικὸ ἔργο τοῦ Αὐγούστου. Καί τὸν ἱστορικὸ Τίτο Λίβιο, πού ἦταν στὸν πεζὸ λόγο ὅ,τι ὁ Βιργίλιος στὸν ποιητικὸ.

6. Ἡ ἐδραίωση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸν Αὐγουστο

● Εἶχε ἀπέχθεια πρὸς τίς αὐταρχικὲς μεθόδους καί δέν ἀκολούθησε οὔτε τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰουλίου Καίσαρα οὔτε τοῦ παλαιότερου Σύλλα.

Στὴν κατανομὴ τῶν ἐξουσιῶν ἀκολούθησε τακτικὴ συμβιβασμοῦ.

● Κράτησε ὁ ἴδιος τὴ διεύθυνση τῶν στρατιωτικῶν ζητημάτων, τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καί τῆ γενικὴ ἐποπτεία τῆς πολιτικῆς διοίκησης.

● Τὶς λεπτομέρειες τῆς διακυβέρνησης ἄφηνε στὶς δύο προνομιούχες τάξεις δημόσιων ἀνδρῶν:

- τὴ συγκλητικὴ τάξη² καί
- τὴν ἱππικὴ τάξη³

Πέτυχε γιὰ τὸν ἑαυτὸ του καί τὸ συνεργάτη του Ἀγρίππα τὴν παραχώρηση τοῦ ἀξιώματος τοῦ τιμητῆ καί μ' αὐτὸ προχώρησε σὲ ριζικὴ ἐκκαθάριση

1. Λατ. *Damnatio memoriae*.

2. Λατ. *Senatorius ordo*

3. Λατ. *Equester ordo*

Ὁ βωμός τῆς Εἰρήνης τοῦ Αὐγούστου

Ἀνάγλυφη πλάκα πού προέρχεται ἀπό τὸ βωμὸ τῆς Εἰρήνης τοῦ Αὐγούστου. Παριστάνει μιά ἀπὸ τίς προσφιλέστερες ἰδέες τοῦ Ὀκταβιανοῦ: Στὸ κέντρο ἡ Γῆ - Μήτηρ [Terra Mater] μέ καρπούς στὴν ποδιά της, δυὸ μωρὰ στὰ γόνατά της, καὶ γύρω γύρω λουλούδια καὶ στάχυα. Στὰ πόδια της τὸ βόδι συμβολίζει τὴ γεωργία καὶ τὸ πρόβατο τὴν κτηνοτροφία. Ἀριστερὰ τῆς προσωποποίησης ἴσως τῶν ποταμῶν (ἡ μορφή πάνω στὸν κύκνο) καὶ δεξιὰ τῆς θάλασσα (ἡ μορφή πάνω στὸ θαλάσσιο δράκοντα).

Ἡ Gemma Augustea

Ὁ περίφημος δαχτυλιόλιθος τοῦ Αὐγούστου (Gemma Augustea). Εἰκονίζει τὸν αὐτοκράτορα στὴ δόξα του. Εἶναι καθισμένος σ' ἓνα ρωμαϊκὸ subsellium, σύμβολο τῆς δημαρχικῆς ἐξουσίας, δίπλα στὴ θεὰ Ρώμη. Κάτω ἀπὸ τὰ πόδια του ὄπλα κατακτημένων λαῶν. Κοντὰ του στὸ ἔδαφος ὁ ἀετὸς τοῦ Δία καὶ τῆς Ρώμης. Ἡ «Οἰκουμένη» (Orbis Romanus), προσωποποίηση τοῦ ἐνομοῦμενου κόσμου, κρατᾷ ἓνα στεφάνι πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του. Στὸ κάτω διάζωμα Ρωμαῖοι στρατιῶτες στήνουν τρόπαιο, ἐνῶ Παννόνιοι αἰχμάλωτοι, ἄντρες καὶ γυναῖκες, εἶναι σὲ στάση ἀπόγνωσης ἢ ἰκεσίας. [Χρόνια τοῦ Τιβερίου. Μουσεῖο, Βιέννη. Σύμφωνα με τὸ Μ. Rostovtzeff]

τῆς Συγκλήτου. Τά κενά πού δημιουργήθηκαν τά κάλυψε ἀπό μιά νέα Senatorius ordo πού συγκρότησε θεσπίζοντας ὀρισμένες νέες προϋποθέσεις:

- προσωπική ἠθική ἀκεραιότητα.
- ἐκπλήρωση γιά καθορισμένο χρονικό διάστημα στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας.
- μεγάλη περιουσία (μίνιμουμ 800.000 καί ἀργότερα 1.000.000 σηστερτίους).

Ἐνάλογες προϋποθέσεις ἔθεσε καί στήν ἵππική τάξη· γιά τήν τάξη ὁμως αὐτή ἀρκοῦσαν 400.000 σηστερτίοι.

Καθιερώθηκε σχεδόν νά συγκροτοῦνται οἱ δυό αὐτές τάξεις ἀπό τούς κατόχους τῆς ἐξουσίας στούς Ἰταλικούς δήμους, καί μέ λίγους ἀπό τίς ρωμαϊκές ἀποικίες τῆς Γαλατίας καί Ἰσπανίας, ἀλλά Ἰταλικῆς καταγωγῆς. Ἡ συγκλητική τάξη ἔτσι ἔτεινε νά γίνεῖ σύμφωνα μέ τήν ἐπιθυμία τοῦ Αὐγούστου κληρονομικό σῶμα πού τήν ἀποτελοῦσαν οἱ ἐπιζῶντες ἀπό τίς παλιές οἰκογένειες πού εἶχαν ἀσκήσει κάποτε ὑψηλά δημόσια ἀξιώματα.

● Τήν αὐτοκρατορική ἐκτελεστική ἐξουσία τή διενεργεῖ μέ διοικητικούς ἀξιωματούχους πού σταδιοδρομοῦσαν σάν ἐπαγγελματίες ὑπάλληλοι παίρνοντας μισθό ἀπό τό κράτος. Ἡ ἀντικατάσταση τῶν εὐκαιριακῶν ἀρχόντων τῆς δημοκρατικῆς περιόδου μέ τήν ἐπαγγελματική δημόσια ὑπηρεσία ὑπῆρξε μιά ἀπό τίς μεταβολές στή διοίκηση πού ἐπῆρέασε πολύ βαθιά τή μελλοντική δομή τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους· ἔβαλε στά χέρια τοῦ αὐτοκράτορα ἕνα ἐκτελεστικό ὄργανο πολύ πιό ἰσχυρό καί πειθῆνιο ἀπ' ὅ,τι διέθετε ὡς τώρα ἡ Σύγκλητος.

● Προνόησε ἰδιαιτέρως γιά τήν πόλη τῆς Ρώμης κατασκευάζοντας μεγάλα δημόσια ἔργα (ὅπως π.χ. τό Forum Augusti κ. ἄ.) τόσης σημασίας καί λαμπρότητας, ὥστε ἰσχυριζόταν κάπως ὑπερβολικά ὅτι παρέλαβε τή Ρώμη χτισμένη μέ πλῆθρες καί τήν ἄφησε μιά πόλη ἀπό μάρμαρο· ἐπίσης ὀργάνωσε ἕνα πολύ ἐξυπηρετικό σύστημα ὕδρευσης, ἐγκαταστάσεις λουτρῶν, ὑπηρεσία ἐπισιτισμοῦ, πυροσβεστική καί ἀστυνομική ὑπηρεσία κ.ἄ.

● Πῆρε εἰδική φροντίδα γιά τήν ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ· στά χρόνια του ὁ στρατός φτάνει τούς 250.000 ὡς 3.000.000 ἄνδρες· ἀπ' αὐτούς οἱ μισοί ὑπηρετοῦσαν στίς λεγεῶνες κι οἱ ἄλλοι μισοί σέ βοηθητικά σῶματα· ἡ δύναμη αὐτή μόλις ἀρκοῦσε γιά νά κρατᾷ τή συνοριακή γραμμή πού τό μήκος της ἔφτανε τά 4.000 χιλιόμετρα· ἡ στρατιωτική ὑπηρεσία καθορίζεται σέ 16 - 20 χρόνια, ἀνάλογα μέ τό σῶμα πού ὑπηρετοῦσε καθένας.

● Τό αἶτημα τῆς ἐπιβίωσης τῆς Ἰταλικῆς φυλῆς ὕστερα ἀπό τήν ἀφαίμαξη τῶν ἐμφυλίων καί κατακτητικῶν πολέμων τοῦ Ιου π.Χ. αἰ. ἦταν οὐσιαστικό αἶτημα διατήρησης τῆς ἐξουσίας στά χέρια τῶν Ρωμαίων καί Ἰταλῶν· γι' αὐτό μέ εἰδική νομοθεσία ἐνθαρρύνει τό γάμο — «Ἰούλιοι νόμοι» γιά τό γάμο¹ — ἔτσι π.Χ. ὑποχρέωσε τούς ἀγαμούς πάνω ἀπό ὀρισμένη ἡλικία νά παντρεύονται, καταδίωξε μέ αὐστηρές ποινές τή μοιχεία κ.ἄ. οἱ σχετικοί ὁμως νόμοι δημιούργησαν σοβαρά προβλήματα στήν ἐφαρμογή καί ἡ προσπάθεια αὐτή σημείωσε μόνο μερικὴ ἐπιτυχία.

1. Λατ. *Leges Juliae de maritandis ordinibus*

2 ΜΕ ΤΟ ΝΕΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΚΥΛΟΥΝ ΔΥΟ ΑΙΩΝΕΣ

1. Οι σχέσεις ανάμεσα στη Σύγκλητο και στον αυτοκράτορα. Το πολίτευμα του πρώτου άνδρος, που καθιέρωσε ο Αύγουστος, ήταν μία διαρχία έξουσιων με φορείς τόν αυτοκράτορα και τή Σύγκλητο. Έπειδή οι σχέσεις και οι αρμοδιότητες των δυο αυτών πολιτειακών παραγόντων δέν ήταν καθορισμένες με ακρίβεια, προκαλούνται συχνά πολλές προστριβές, αντιθέσεις και συγκρούσεις σοβαρές ανάμεσά τους. Έτσι τό δίμορφο πολίτευμα οδηγεί σέ δύσλυτα πολιτειακά προβλήματα: π.χ. ποιός είναι ή πηγή τής έξουσίας, ή πώς θά γίνεται ή διαδοχή του μονάρχη; Η άρχή τής κληρονομικής διαδοχής ήταν αντίθετη μέ τή δημοκρατική παράδοση. Γι' αυτό καθιερώθηκε στην άρχή ή συνήθεια από σεβασμό στό πρόσωπο του αυτοκράτορα, νά τόν διαδέχονται οι συγγενείς του. Αυτό όμως δέν άρεσε στη Σύγκλητο και έτσι στόν 1ο αιώνα δέν υπήρχε συνεννόηση και συνεργασία μεταξύ τους. Μόνο στά χρόνια των Άντωνίνων βελτιώθηκαν οι σχέσεις Συγκλήτου και αυτοκράτορα, γιατί ή άνώτατη έξουσία βρέθηκε στα χέρια ίκανών αυτοκρατόρων· γι' αυτό ή ρωμαϊκή αυτοκρατορία μέ τούς Άντωνίνους οδηγήθηκε στη μεγαλύτερή της άκμή.

2. Ο ρόλος των επαρχιών στην έκλογή του αυτοκράτορα. Από τό θάνατο του Αύγουστου (14 μ.Χ.) ως τό τέλος του 2ου αιώνα μ.Χ. έχουμε κυρίως τρεις δυναστείες αυτοκρατόρων. Η καθεμιά τους ξεχωρίζει από τήν άλλη για δύο λόγους:

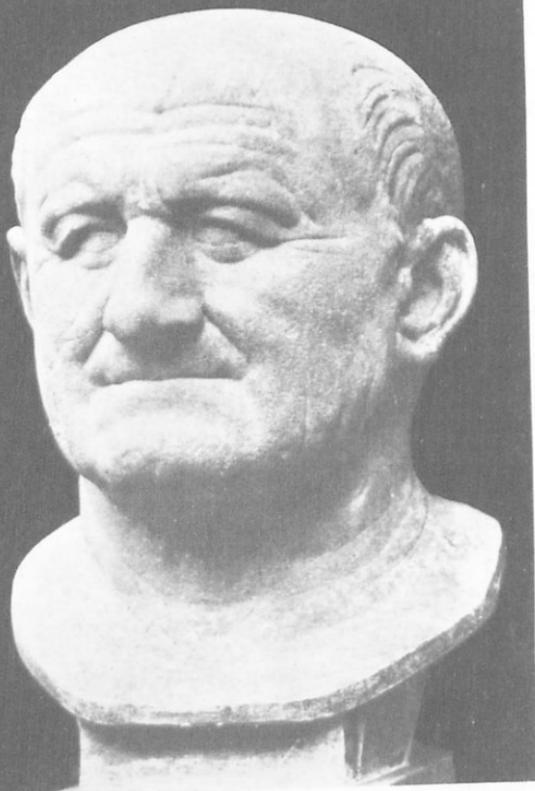
- Γιατί άνήκουν σέ διαφορετικές οικογένειες.
- Γιατί ή γεωγραφική τους προέλευση είναι διαφορετική.

Τής πρώτης οι αυτοκράτορες είναι από τή Ρώμη, τής δεύτερης από τήν Ίταλία και τής τρίτης από τις επαρχίες. Αυτό τό τελευταίο δείχνει καθαρά πώς ο ρόλος των επαρχιών γίνεται ολοένα πιο σημαντικός. Όταν ο ρόλος αυτός φτάνει στό κορύφωμά του — στην εποχή των Άντωνίνων —, τότε ακριβώς τό κράτος βρίσκεται στην άνώτατη άκμή του.

3. Αυτοκράτορες από τή Ρώμη — Η «Ίουλιο-Κλαυδιανή» δυναστεία (14-68 μ.Χ.). Τή δυναστεία αυτή αποτελούν τέσσερις αυτοκράτορες που κυβερνοούν μισό αιώνα, παγιώνουν τό πολιτειακό σχήμα του Αύγουστου και λέγονται έτσι, γιατί συνδέονται έξ αίματος ή υίοθεσίας μ' εκείνον ή μέ τήν τρίτη του γυναίκα, τή Λιβία. Τά όνόματά τους μέ χρονολογική σειρά είναι: Τιβέριος (14 - 37 μ.Χ.) — Καλιγούλας (37 - 41 μ.Χ.) — Κλαύδιος (41 - 54 μ.Χ.) και Νέρων (54 - 68 μ.Χ.).

Μέ αυτούς έδωσε τίς πρώτες εξετάσεις του τό νέο πολίτευμα. Τά αποτελέσματα δέν ήταν ικανοποιητικά. Οι περισσότεροι έδειξαν μέ τά έργα τους πούμπορεί νά οδηγήσει τό κράτος ένα πολίτευμα, όταν έξαρτά τήν τύχη ενός όλόκληρου κόσμου από τήν κρίση ενός μονάχα ανθρώπου, και μάλιστα όταν τύχει αυτός νά μήν είναι διανοητικά ύγιής. Παράδειγμα ο Νέρων, πού έγινε διαβόητος για τήν τρέλα και τήν κακουργία του.

Προτομή του Βεσπασιανού [Κοπεγχάγη, Γλυπτοθήκη].

4. Ένας κρίσιμος χρόνος (68-69 μ.Χ.). Το κράτος πάλι μπροστά στο χάος τῶν ἐμφύλιων πολέμων. Ὁ Νέρων εἶναι ὁ τελευταῖος αὐτοκράτορας ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τοῦ Αὐγούστου. Μὲ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν δυναστεία αὐτὴ στὴν ἄλλη παρά λίγο ν' ἀρχίσουν πάλι ἐμφύλιοι πόλεμοι. Οἱ λεγεωνάριοι τῶν ἐπαρχιῶν καὶ οἱ πραιτωριανοὶ τῆς Ρώμης βρίσκονται ἀντιμέτωποι, θέλοντας νὰ ἐπιβάλουν ἐκείνους πού προτιμοῦν. Ἡ Σύγκλητος ἀνίσχυρη, ὑποχρεώνεται κάθε φορά νὰ συμφωνήσει μὲ τὸν πιὸ ἰσχυρό. Μέσα σὲ ἕνα χρόνο ἐγίναν τρεῖς αὐτοκράτορες, πού καὶ οἱ τρεῖς εἶχαν κακὸ τέλος. Τὸν τέταρτο τὸν ἀνάδειξαν οἱ λεγεῶνες τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὸν δέχτηκε πρόθυμα καὶ ὁ λαὸς καὶ ἡ Σύγ-

κλητος· αὐτὸς ἦταν ὁ Βεσπασιανός. Αὐτὰ συμβαίνουν σὲ μιά περίοδο πού τὸ κράτος εἶναι πανίσχυρο ἀπὸ κάθε ἀποψη καὶ γι' αὐτὸ εἶναι παροδικά. Εἶναι ὁμως ἕνα προμήνυμα μιᾶς καταιγίδας πού θὰ ξεσπάσει ἀργότερα.

5. Αὐτοκράτορες ἀπὸ τὴν Ἰταλία - Οἱ Φλάβιοι αὐτοκράτορες (69-96 μ.Χ.). Τὰ ὀνόματά τους: Βεσπασιανός, Τίτος, Δομιτιανός. Ὁ Βεσπασιανός εἶναι ἰδρυτὴς μιᾶς δυναστείας μὲ καλύτερους αὐτοκράτορες. Τοὺς ὀνομάζουν καὶ «ἀστούς αὐτοκράτορες», γιατί ὁ ἰδρυτὴς τῆς δυναστείας τους, ὁ Βεσπασιανός, πού ἦταν ὁ πιὸ ἀντιπροσωπευτικός, ἦταν ἀπὸ μιά Ἰταλικὴ πόλη, γιὸς εὐποροδημοσιῶν· δὲν κρατοῦσε δηλαδή ἀπὸ εὐγενεῖς. Εἶχε πραχτικὸ μυαλό καὶ ἦταν πολὺ συμπαθητικὸς μὲ τὴν ἀπλότητα καὶ καταδεχτικότητά του· ἐντιμὸς ἄνθρωπος καὶ ἀκούραστος, ἔβαλε σκοπὸ του νὰ νοικοκυρέψει καὶ νὰ ἀνορθώσει τὸ κράτος. Καὶ ὁ γιὸς του, ὁ Τίτος, ἦταν καταδεχτικὸς καὶ φιλάνθρωπος· γι' αὐτὸ τὸν ὀνόμαζαν «χάρμα τῆς οἰκουμένης».

Ὁ Δομιτιανός ἦταν σκληρὸς σάν τὸ Νέρωνα καὶ γι' αὐτὸ δολοφονήθηκε (66 - 70 μ.Χ.).

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ξέσπασε μεγάλη ἐπανάσταση τῶν Ἰουδαίων, πού τελείωσε μὲ τὴν καταστροφὴ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τὸν Τίτο (70 μ.Χ.) καὶ τὴν πυρπόληση τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶνα.

Τό 79 μ.Χ. ἔγινε ἡ ἔκρηξη τοῦ Βεζουβίου, καί κάτω ἀπό τή λάβα θάφτηκαν τρεῖς πόλεις: τό Ἡράκλειο, ἡ Πομπηία, καί οἱ Σταβίες.

6. Αὐτοκράτορες ἀπό τίς ἐπαρχίες. Ἡ ἐποχή τῆς μεγίστης ἀκμῆς. Οἱ Ἀντωνίνοι (96-192 μ.Χ.). Τά ὀνόματά τους: *Νέρβας, Τραϊανός, Ἀδριανός, Ἀντωνίνος, Μάρκος Αἰθρήλιος, Κόμμοδος.*

Οἱ φυσιολογικές τους.

Νέρβας (96-98 μ.Χ.): ὁ γέροντας συγκλητικός πού ἀναστύλωσε τό γόητρο τῆς Συγκλήτου.

Τραϊανός (98 - 117 μ.Χ.): Ἀπό τήν Ἰσπανία ὁ πρῶτος ἐπαρχιώτης ἄξιος στρατηγός, κατακτητής μέ λαμπρό ἦθος. Φέρνει στή Ρώμη τήν παλιά δημοκρατική ἀπλότητα. Δραστήριος καί οἰκονόμος.

Ἀδριανός (117-138 μ.Χ.): Τό ἀντίθετο τοῦ προηγούμενου. Δέν ἀγαποῦσε τοὺς πολέμους. Περιδεύει τίς ἐπαρχίες καί χιτίζει παντοῦ σ' αὐτές κάθε εἶδος δημόσια ἔργα. Ὁ Ἀδριανός εἶναι ὁ αὐτοκράτορας πού διαθέτει τή μερίδα τοῦ λέοντος ἀπό τό δημόσιο πλοῦτο, γιά νά ἐξωραΐζει καί νά ἐνισχύει τίς ἐπαρχίες. Ἡ Ἑλλάδα τοῦ τράβηξε περισσότερο τήν ἀγάπη καί τό ἐνδιαφέρον. Μέσα στή σημερινή Ἀθήνα εὐκόλα διακρίνει κανεῖς τὰ ἔργα πού τό μαρτυροῦν.

Ὁ Τραϊανός ὡς αὐτοκράτορας

Ἀντωνίνος (138 - 161 μ.Χ.): Ἦταν ἡ πιό ἡμερη φυσιογνωμία ἀπό ὄλους καί ἄφησε ἀγαθή ἀνάμνηση. Οἱ σχέσεις του μέ τή Σύγκλητο ἦταν ἀρμονικές. Αὐτός ἔδωσε σέ ὄλη τή δυναστεία τό δικό του ὄνομα καί πήρε τόν τίτλο *εὐσεβῆς*. Ἦταν προστάτης τῶν ἐπαρχιῶν καί εἰρηνοφίλος.

Μάρκος Αὐρήλιος (161 - 180 μ.Χ.): Φιλόσοφος καί συγγραφέας. Στοχαστικός, ἀπλός, σχεδόν ἀσκητικός. Ἦταν ὁ ἰδεώδης τύπος τοῦ «καλοῦ μονάρχου», ὅπως τόν ὄνειρευόταν τότε ἡ καινούρια ἐπαρχιακή ἀριστοκρατία. Μά ὑποχρεώθηκε νά περάσει τή ζωή του μέ πολέμους.

Κόμμοδος (180 - 192 μ.Χ.): Ὁ θλιβερός ἐπίλογος τῆς ἐνδοξης αὐτῆς δυναστείας. Μέ τή συμπεριφορά του κατέβασε τό κύρος τοῦ αὐτοκράτορα ἀπό τά ὕψη τῶν ἄλλων Ἀντωνίνων στό ταπεινό ἐπίπεδο τῆς ἐποχῆς τοῦ Νέρωνα.

7. Τό ρωμαϊκό κράτος στήν περίοδο τῆς δυναστείας τῶν Ἀντωνίνων.

Α. Ἐσωτερική πολιτική

▲ **Κοινωνική πρόνοια.** Ὁ αὐτοκράτορας Νέρβας ἔδωσε μόνιμες πιστώσεις ἀπό τό αὐτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο στούς Ἴταλούς γαιοκτῆμονες μέ τήν ὑποχρέωση νά καταβάλλουν 5 % τόκο στά ταμεῖα τῶν πόλεων τους· ἀπ' αὐτό τό εἰσόδημα θά ἐξασφάλιζαν οἱ πόλεις τή συντήρηση τῶν ἄπορων παιδιῶν. Αὐτός ὁ θεσμός «*για διατροφή*»¹ υἰοθετήθηκε καί ἐπεκτάθηκε ἀπό ὄλους τοὺς Ἀντωνίνους. Καί μάλιστα ὁ Ἀδριανός τόν μονιμοποίησε καί τόν ὀργάνωσε καλύτερα τοποθετώντας ἕνα προϊστάμενο τῶν τροφείων², γιά νά παρακολουθεῖ τή διαχείριση αὐτῶν τῶν χορηγιῶν τοῦ θησαυροφυλάκιου. Ὁ Τραϊανός ἐξασφάλισε εἰδικές κρατικές προμήθειες, γιά νά μοιράζεται δωρεάν σιτάρι σέ 5 χιλιάδες ἄπορα παιδιά τῆς Ρώμης καί διέθετε σημαντικά ποσά γιά πρόσθετες διανομές κρασιοῦ καί λαδιοῦ στό λαό της.

▲ **Δημόσια ἔργα.** Ὁ Νέρβας βελτίωσε τό ὄδικο δίκτυο τῆς Ἰταλίας κι ὁ Τραϊανός κατασκεύασε νέο ὄρεινό δρόμο Ρώμης - Βρινδησιῶν μέσα ἀπό τά Ἀπέννινα· ἔγιναν μεγάλα λιμενικά ἔργα στήν Ἀγκώνα καί στήν Ὠστια. Ἰδιαίτερα ὁμως ἐπιχορηγήθηκαν ἀπό τόν Ἀδριανό δημόσια ἔργα στίς ἐπαρχίες· ἐκτός ἀπ' αὐτά ἐπιδεικνύεται ἀπό τόν αὐτοκράτορα αὐτόν ἐνδιαφέρον νά ἐνισχύσει μέ δωρεές τήν ἐκπαίδευση στίς ἐπαρχιακές πόλεις.

▲ **Δημοσιονομική πολιτική.** Οἱ Ἀντωνίνοι, μόλο πού δαπανοῦσαν πολλὰ γιά δημόσια ἔργα, κατόρθωσαν νά μειώσουν τοὺς φόρους καταργώντας καθυστερημένες ἀδικες ὀφειλές καί παραχωρώντας ἀτέλειες στούς εἰσαγωγεῖς εἰδῶν πρῶτης ἀνάγκης στή Ρώμη. Τό αὐτοκρατορικό εἰσόδημα ἄντεχε στίς περικοπές αὐτές, γιατί ὁ Τραϊανός τό ἐνίσχυσε πολύ μέ τοὺς θησαυροὺς τοῦ βασιλείου τῶν Δακῶν καί τήν ἐκμετάλλευση τῶν ὄρυχείων τους. Ἡ οικονομική εὐρωστία ὁμως ὀφειλόταν κυρίως στή γενική αὔξηση τοῦ κρατικοῦ εἰσοδήματος ἀπό φόρους

1. Λατ. Alimentum

2. Λατ. Praefectus alimentorum.

Αυτή η καλή φορολογική οργάνωση άρχισε από τον Αύγουστο και το Βεσπασιανό. Σύμφωνα με αυτό το φορολογικό σύστημα, οι άμεσοι φόροι εισπράττονταν από τις τοπικές αρχές και οι έμμεσοι από ιδιαίτερους εισπράκτορες που κατοικούσαν στην περιοχή κι ήταν υπεύθυνοι για την εισπραξη. Για την επίβλεψη και τον περιορισμό των παράνομων έκβασμών υπήρχαν ανώτεροι κρατικοί υπάλληλοι, έξουσιοδοτημένοι με την παραλαβή των εισπράξεων και αυτοκρατορικοί φορολογικοί έπόπτες. Αυτό το σύστημα έποπτείας μεταφέρθηκε από το σύστημα εισπραξης των μισθωμάτων των αυτοκρατορικών κτημάτων· σ' αυτά ό επιβλέπων¹ την ένοικίαση υπενοικίαζε σε μικρά τμήματα τους αυτοκρατορικούς άγρους σε κολωνός, δηλ. έξαρτημένους καλλιεργητές νοικιασμένης γης και έπαιρνε τα μισθώματα για λογαριασμό του αυτοκράτορα. Για τις υπηρεσίες του αυτές μπορούσε να άπαιτηθεί από τους κολωνούς όρισμένη δωρεάν εργασία για την καλλιέργεια του ιδιαίτερου δικού του κτήματος. Σε κάθε κτήμα ή ομάδα κτημάτων ό αυτοκρατορικός έπόπτης² που έμενε εκεί φρόντιζε για τους όρους εκμίσθωσης και για τη ρύθμιση ζητημάτων που τυχόν θα άνέκυπταν.

▲ **Ένδιαφέρον για τις έπαρχίες.** Οι Άντωνίνοι, όπως έγινε λόγος πιο πάνω, είναι όλοι έπαρχιακής καταγωγής και οι πιο πολλοί Ισπανικής. Αυτή η καταγωγή τους, μά προπάντων η έμπεδωμένη πια άντίληψη για την χωρίς διακρίσεις ένότητα όλων των έπαρχιών μέσα στο ένιαίο ρωμαϊκό κράτος, τους όδηγηση να προφυλάξουν τις συγκλητικές ειδικά έπαρχίες από την κακοδιοίκηση· μά και για τις αυτοκρατορικές τό ένδιαφέρον είναι μεγάλο, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από την άλληλογραφία του Τραϊανού με τον ειδικό άπεσταλμένο του στη Βιθυνία της Μ. Άσίας, τον Πλίνιο τό Νεώτερο. Τό ένδιαφέρον για τις έπαρχίες κυρίως εκδηλώνεται στις έπιθεωρήσεις που ένεργεί ό ίδιος ό Άδριανός με μία μεγάλη σειρά περιοδείες σ' αυτές· έτσι π.χ. τό 121 - 126 μ.Χ. έπισκέφτηκε τό σύνορο Ρήνου - Δούναβη, έφτασε στη Βρετανία, από εκεί στην Ισπανία, Μαυριτανία, για να καταλήξει σε μία μακρόχρονη παραμονή του στη Μ. Άσία και την Έλλάδα. Τό 129 - 134 μ.Χ. έπισκέφεται τις άνατολικές έπαρχίες και την Αίγυπτο. Σκοπός του ήταν η ένημέρωση με προσωπική έπαφή για την έπαρχιακή διοίκηση, η γνώση των συνθηκών που επικρατούσαν και ό έλεγχος με σκοπό τη βελτίωσή τους.

Β. Έξωτερική πολιτική

Κύριο χαρακτηριστικό της είναι η επέκταση και σταθεροποίηση των ρωμαϊκών συνόρων. Με τον Τραϊανό τό ρωμαϊκό κράτος φτάνει στη μεγαλύτερη έκταση που σημειώθηκε μετά τον Αύγουστο. Στα μέσα του 2ου αί. μ.Χ. ύπολογίζεται ότι τό ρωμαϊκό κράτος έχει έκταση 1.700.000 τετραγωνικά μίλια περίπου:

▲ **Β. Δ. Άφρική.** Κρατιέται σταθερά η Μαυριτανία ως τό όροπέδιο του Άλαντα και άποκροούνται οι έπιδρομές των άπομακρυσμένων φυλών της Δ. Σα-

1. Conductor
2. Procurator

χάρας. Διατηρείται επίσης η Νουμιδία και στά χρόνια του 'Αδριανού έπεκτείνονται τό ρωμαϊκό σύνορο πίο νότια και δυτικά από τή λίμνη Τριτωνίδα· στήν περιοχή αυτή και σήμερα ακόμη σώζονται έρείπια από τά στρατόπεδα τής συνοριακής λεγεώνας, όπως π.χ. ή έδρα (τό π ρ α ι τ ώ ρ ι ο) τής ρωμαϊκής λεγεώνας στήν πόλη Λάμβαισα¹ στίς βόρειες πλαγιές του βουνού Αύρασιου .

▲ **Ανατολικά σύνορα.** Προσαρτήθηκε από τον Τραϊανό τό βασιλείο τής Πετραίας (ή Ναβαταίας) 'Αραβίας, τής χερσονήσου Α. τής Αιγύπτου μεταξύ τής Μεσογείου και τής 'Ερυθρής Θάλασσας· είχε μεγάλη έμπορική σημασία, γιατί από κεί περνούσαν τά καραβάνια που διενεργούσαν τίς μεταφορές έμπορευμάτων από τήν άραβική έρημο και τήν 'Ερυθρά Θάλασσα στήν Παλαιστίνη. 'Η Πετραία 'Αραβία αποτέλεσε τήν έπαρχία 'Αραβία· ή περιοχή τής Δαμασκου ένσωματώθηκε μέ τή Συρία και κατασκευάστηκε άσφαλής έμπορικός δρόμος που ένωνε τήν πόλη αυτή μέ τον Αίλιανικό κόλπο (σημ. Akaba).

Στόν Εύφράτη ο Τραϊανός προσάρτησε τήν 'Αρμενία φτάνοντας έτσι στή Μεσοποταμία. 'Υστερα πέρασε τον Εύφράτη και έκτοπιζοντας τούς Πάρθους προχώρησε στήν κατάκτηση τής Μεσοποταμίας ως τον Περσικό κόλπο· εκεί δημιούργησε νέα έπαρχία, τή Μεσοποταμία.

Μέ τίς κατακτήσεις αυτές ο Τραϊανός φαινόταν ότι έδινε τήν ποθητή λύση στό πρόβλημα τής 'Αρμενίας και του βασιλείου των Πάρθων που άπασχολούσε τό ρωμαϊκό κράτος από τά χρόνια του Πομπήιου. Οί ένοχλήσεις όμως από τούς Πάρθους δέ σταμάτησαν και ύποχρέωσαν τό φιλειρηνικό 'Αδριανό σε μία σύμπυξη των συνόρων εκεί· αντίθετα ο Μάρκος Αύρήλιος σταθεροποίησε πάλι τίς ρωμαϊκές θέσεις κατακτώντας τήν Κτησιφώντα και τή Σελεύκεια και οδηγώντας τίς ρωμαϊκές λεγεώνες ως τή Μηδία, τό άκραιο ανατολικό σημείο επέκτασης.

▲ **'Ιουδαία.** Τήν προσωρινή σύμπυξη των ρωμαϊκών συνόρων στήν 'Αρμενία και Μεσοποταμία από τον 'Αδριανό τήν ύπαγόρευσαν οί έξεγέρσεις των 'Ιουδαίων επί του προκατόχου του Τραϊανού· εκείνος τίς σταμάτησε, αλλά στά χρόνια του 'Αδριανού άνανέωθηκαν κι ο αυτοκράτορας άκολούθησε πολιτική βίαιης συγχώνευσης των 'Ιουδαίων στό ρωμαϊκό κράτος· έτσι μέ διάταγμα του καταργούσε τήν περιτομή και ίδρυσε στήν 'Ιερουσαλήμ άποικία μέ τίτλο Αίλίου Καπιτώλια· σύμφωνα μέ τήν άλλαγή αυτή προβλεπόταν άνέγερση ιερού του Καπιτώλιου Δία στήν περιοχή του Ναού του Σολομώντα. Οί 'Ιουδαίοι επαναστάτησαν πάλι (134 μ.Χ.). Στήν αντιμετώπιση αυτής τής νέας εξέγερσης οί Ρωμαίοι έξόντωσαν ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού τής Παλαιστίνης που οί πληροφορίες τούς άνεβάζουν σε 580.000. 'Ο έπανοικισμός τής Παλαιστίνης έγινε μέ έλληνίζοντες περίοικους· στους έπιζώντες 'Ιουδαίους άπαγορεύτηκε ή έπίσκεψη τής 'Ιερουσαλήμ έκτός από μία φορά τό χρόνο. 'Επί 'Αντωνίνου καταργήθηκε ή άπαγόρευση τής εφαρμογής του 'Ιουδαϊκού νόμου, διατηρήθηκε όμως ή άπαγόρευση του προσηλυτισμού.

'Ετσι επικράτησε για τό μέλλον ένας ιδιότυπος τρόπος συμβίωσης 'Ιουδαίων

1. Azr. Lambaesis'

καί Ρωμαίων. Σύμφωνα μ' αὐτόν οἱ Ἰουδαῖοι, στερημένοι πιά τήν πατρίδα καί τό κράτος τους, ἀσκοῦσαν τή λατρεία τους κι αὐτό τοῦς βοήθησε νά ἐπιζήσουν σάν ἰδιαίτερη ἐθνότητα.

▲ **Σύνορα τοῦ Δούναβη. Δακικοί πόλεμοι τοῦ Τραϊανοῦ. Προσάρτηση, ἀποικισμός καί ἐκρωμαϊσμός τῆς Δακίας.** Ἐπί Δομιτιανοῦ οἱ Δακικές φυλές, πού κατοικοῦσαν πρὸς Β. τοῦ Κάτω Δούναβη, ὑπὸ τήν ἀξία ἡγεσία τοῦ Δεκεβάλου παραβίαζαν τό ρωμαϊκὸ σύνορο ἐνεργώντας εἰσβολές καί μόνοι καί συμμαχώντας μέ γερμανικές φυλές. Τίς ἐπιδρομές αὐτές ἀντιμετώπισε ὁ Δομιτιανός κι ὁ πόλεμος ἐναντίον τους κατέληξε σέ εἰρήνη μέ ἀμοιβαῖες παραχωρήσεις. Τότε ὀχυρώθηκε ἡ ἐκεῖ συνοριακὴ γραμμὴ μέ μιὰ ἀλυσίδα στρατόπεδα κατὰ μήκος τοῦ Δούναβη ἀπὸ τῆ σημερινῆ Βιέννη καί τῆ Βουδαπέστη μέχρι τῆ Βραίλα.

Ἄ Τραϊανὸς προβλέποντας ἐπανάληψη τῶν δακικῶν ἐπιδρομῶν ἀρχίζει τὸ 101 μ.Χ. μιὰ προληπτικὴ ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Δεκεβάλου εἰσβάλλοντας στὴν Τρανσυλβανία ἀπὸ τίς διόδους τῶν Σιδηρῶν Πυλῶν τῶν Καρπαθίων. Οἱ πόλεμοι τοῦ Τραϊανοῦ ἐναντίον τῶν Δακῶν ἀπαθανάτισθαν στὴν ἀνάγλυφη διακόσμηση τοῦ ἀναμνηστικοῦ κίονα πού ἴδρυσε στῆ Ρώμη. Τὸ 102 μ.Χ. σημείωσε σημαντικὴ νίκη ἐναντίον τοῦ Δεκέβαλου κι ἐκλείσε μαζί του συγκαταβατικὴ εἰρήνη· ἔτσι τελείωσε ὁ **Α' Δακικός πόλεμος**.

Τὸ 105 μ.Χ. ὁ Δεκέβαλος παραβίασε τὴ συμφωνία εἰρήνης εἰσβάλλοντας στὴ Μοισία κι αὐτὸ ἔδωσε ἀφορμὴ στό **Β' Δακικό πόλεμο**, πού ὑπῆρξε ἕνας ἀπὸ τοῦς πιὸ μεγάλους πολέμους στῆ ρωμαϊκὴ ἱστορία. Ὁ Τραϊανὸς ἐπικεφαλῆς 12 λεγεῶνων (120.000 ἄνδρες περίπου) τὸν ἀπώθησε ἀπὸ τῆ Μοισία καί περῶντας τὸ Δούναβη νότια ἀπὸ τίς Σιδηρές Πύλες τὸν νίκησε σέ λαμπρὴ νίκη· ὁ Δεκέβαλος αὐτοκτόνησε κι ὁ στρατὸς του παραδόθηκε. Ἡ Δακία ἔγινε ρωμαϊκὴ ἐπαρχία καί κατοικήθηκε ἀπὸ ἀποίκους τῶν παραδουνάβιων περιοχῶν καί τῆς Μ. Ἀσίας. Τὰ βόρεια σύνορα τῆς ἐπαρχίας αὐτῆς δέν ἦταν μέ σαφήνεια καθορισμένα καί δύσκολα κρατήθηκε στῆ ρωμαϊκὴ ἐξουσία. Εἶχε ὅμως μεγάλη πολιτιστικὴ σημασία ἡ κατάκτηση αὐτῆ, γιατί οἱ μεγάλες αὐτές περιοχές ἀπὸ τῆ Δακία καί τήν Παννονία ὡς τήν Τρανσυλβανία ἐκρωμαίστηκαν ἐντελῶς.

▲ **Μαρκομαννικοί πόλεμοι.** Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἀντιμετώπισε στό Μέσο Δούναβη τίς εἰσβολές τῶν Γερμανῶν Μαρκομάνων, Κουάβων καί τῶν Βανδάλων, πού κάνουν τώρα τήν πρώτη τους ἐμφάνιση. Ἀπὸ τὸ 168 μ.Χ. τοῦς ἀντιμετώπιζε συνεχῶς μέ μικρὰ διαλείμματα ὡς τὸ 180 μ.Χ. πού πέθανε στῆ Βιέννη. Τελικὰ τοῦς ἀπώθησε ὀριστικά καί μάλιστα σχεδίαζε τήν ἴδρυση ἐκεῖ δυὸ ἐπαρχιῶν. Μετὰ τὸ θάνατό του ὅμως χάθηκαν καί τὰ κατακτητικὰ του ὄνειρα· τὸ ρωμαϊκὸ σύνορο ξαναγύρισε πάλι κοντὰ στό Δούναβη σέ ἀπόσταση 10 μίλια ἀπ' αὐτόν.

▲ **Βρετανία.** Ἡ ρωμαϊκὴ κατάκτηση τῆς Βρετανίας ἔγινε ἐπὶ Βεσπασιανοῦ καί Δομιτιανοῦ ἀπὸ τὸ Σέξτιο Φροντίνο καί προπάντων τὸ Γναῖο Ἀγρίκολα· κατακτῆθηκε ἡ κοιλὰδα τῆς Ἰόρκης, ἡ Οὐαλλία καί ἡ κατάκτηση προωθήθηκε μέσα στῆ Σκωτία (82 - 83 μ.Χ.). Ὁ Ἀγρίκολας μελετοῦσε εἰσβολὴ στὴν Ἴρλανδία, ἀλλὰ ὁ Δομιτιανὸς ματαίωσε τήν πραγματοποίησιν τῶν σχεδίων του. Τὸ

ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

1. 'Επί Αύγουστου, Τραϊανού και Άδριανού
1. ώς τό θάνατο τοῦ Αύγουστου - 14 μ.Χ.
2. 2. Κατακτήσεις
ἀπό τό 14 ὡς τό 98 μ.Χ.
3. 3. Κατά
Τραϊανό

κατακτημένο βρετανικό έδαφος διατηρήθηκε σταθερά με τρεις ρωμαϊκές λεγεῶνες και με μία αξιόλογη οχυρωματική γραμμή από φρούρια.

Στις αρχές τῆς βασιλείας τοῦ Ἀδριανοῦ ἐκεκνώθησαν ἀπὸ τῆς ρωμαϊκῆς δυνάμεις τὰ φρούρια. Ὑστερα ἀπὸ μίαν βρετανικὴ ἐξέγερση ἡ ρωμαϊκὴ κατάκτηση ἀποκαταστάθηκε πάλι καὶ νέο ἀμυντικὸ σύστημα κατασκευάστηκε πού τὸ ἐπιθεώρησε προσωπικὰ ὁ ἴδιος ὁ Ἀδριανὸς σὲ μίαν ἀπὸ τῆς περιοδείας του. Αὐτὸ τὸ τεῖχος τοῦ Ἀδριανοῦ ἦταν ἀπὸ τὰ πιὸ ἄρτια τῆς ρωμαϊκῆς ἀμυνας (17 μικρὰ φρούρια, πενήντα ἄλλοι χώροι στρατωνισμοῦ καὶ μίαν μεγάλην σιταποθήκη). Ὁ αὐτοκράτορας Ἀντωνίνος, ὕστερα ἀπὸ μίαν νέα ἐξέγερση, κατασκεύασε νέα οχυρωματικὴ γραμμὴ πού πλεονεχτοῦσε ἀπέναντι στὴ γραμμὴ τοῦ Ἀδριανοῦ, γιατί εἶχε λιγότερο μῆκος, δηλ. 36 μίλια ἀντὶ 73.

3 Ο ΡΩΜΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΑΚΜΗΣ

1. **Ὁ στρατὸς στὸν προορισμὸ του.** Ἀσφάλεια, τάξη καὶ εἰρήνη ἐπικρατοῦν ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη. Ἐξω ἀπὸ τὰ σύνορα κάθε διάθεση τῶν «βαρβάρων» νὰ ἐπιτεθοῦν παραλύει. Μέσα στὰ σύνορα παραλύει ἐπίσης κάθε διάθεση τῶν ὑποταγμένων λαῶν νὰ διεκδικήσουν τὴν ἐλευθερία τους. Γιὰ πρώτη φορὰ ὑποχρέωσε ἡ ρωμαϊκὴ κατάκτηση τοὺς λογγῆς λογγῆς λαοὺς τῆς Μεσογείου νὰ ἐνωθοῦν με τὴ βία.

Ἡ ἐνότητα αὐτή, ὅσο κι ἂν εἶχε γεννηθεῖ ἀπὸ τὴν κατάκτηση, τὴν καταπίεση καὶ τὴν ἐκμετάλλευση, εἶναι βέβαιο πὼς τελικὰ ὠφέλησε αὐτοὺς τοὺς λαοὺς — καὶ προπάντων τῆς Δύσης —, γιατί τοὺς ὀδήγησε σὲ ἀνώτερο πολιτισμὸ.

Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐπαρχίαι εὐεργετήθηκαν, ὅπως εἶπαμε, ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν αὐτοκρατόρων τῆς ἀκμῆς. Τοὺς ἀναγνωρίστηκε ὁ οἰκονομικός, στρατιωτικός καὶ πολιτικός ρόλος πού ἐπαιξαν στὴν προκοπὴ τοῦ κράτους καὶ πᾶρθησαν πολλὰ διοικητικὰ καὶ φορολογικὰ μέτρα πού καλυτέρευαν τὴ θέση τους. Τὸ πιὸ ἐντυπωσιακὸ μέτρο, λίγα χρόνια μετὰ τὴν ἐποχὴ αὐτή, ἦταν νὰ παραχωρηθεῖ ὁ αὐτοκράτορας *Καρακάλλας* σὲ ὅλους τοὺς ἐλεύθερους κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν τὴν ιδιότητα τοῦ *Ρωμαίου πολίτη* (212 μ.Χ.)· δηλαδή ὅλοι οἱ ἐλεύθεροι πολίτες τῆς αὐτοκρατορίας πολιτογραφήθηκαν Ῥωμαῖοι πολίτες.

Ἀπὸ τότε σβῆστηκε κάθε διάκριση ἀνάμεσα στοὺς κατοίκους τῆς Ἰταλίας καὶ στοὺς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν. Οἱ δυτικὲς ἐπαρχίαι ἐκρωμαίστηκαν ὁλότελα στὴ συμπεριφορὰ καὶ στὴ γλῶσσα.

2. **«Ρωμαϊκὴ εἰρήνη».** Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι πραγματοποίησαν γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία ἐκεῖνο πού εἶχε ἐπιδιώξει ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος: *ἐ ν α π α γ κ ὸ σ μ ι ο κ ρ ἄ τ ο ς*. Αὐτὸ εἶναι ἡ μεγαλύτερη ὑπηρεσία πού πρόσφεραν στὸν πολιτισμὸ. Μέσα στὰ σύνορα αὐτοῦ τοῦ κράτους δημιουργήθηκαν, γιὰ μίαν μερίδα τῶν κατοίκων του, συνθήκες ὑλικῆς ἀνεσης. Ἄνθισε τὸ ἐμπόριο καὶ ἡ βιοτεχνία, μὰ ἄνθισε καὶ ἡ γεωργικὴ παραγωγή, γιατί τὸ παγκόσμιο κράτος ρύθμιζε κάπως καὶ σχεδίασε τί θὰ καλλιεργεῖ ἡ κάθε ἐπαρχία.

“Ένα άπεράντο και πυκνό δίχτυ από καλούς δρόμους άνοίχτηκε από ’Ανατολή σέ Δύση και τά έμπορικά καραβάνια κυκλοφοροῦν άνετα, δίχως τό φόβο του ληστή. Τίς θαλάσσιες έπίσης μεταφορές τών έμπορευμάτων δέν τίς σκιάζει ό φόβος του πειρατή. ’Η εύφορη γή του Νείλου και ή υπόλοιπη Β. ’Αφρική, χάρη στα μεγάλα άποξηραντικά και άρδευτικά έργα, τροφοδοτούν μέ σιτάρι τήν ’Ιταλία και αυτή, μέ τή σειρά της, στέλνει παντού τά φρούτα, τίς έλιές και τό κρασί της. Οί δυτικές έπαρχίες προσφέρουν μέταλλα. Μεγάλα έμπορικά κέντρα και λιμάνια στην ’Ανατολή και στη Δύση εμφανίζουν πολύ ζωηρή οικονομική κίνηση. Ξεχωρίζουν ή ’Αλεξάνδρεια, ή ’Ωστία, τό λιμάνι τής Ρώμης, ή ’Εφεσος, Ρόδος κ.ά.

3. Ένότητα πολιτισμού. ’Η ένότητα τών λαών έφερε ένα κοινό τρόπο ζωής και σκέψης, δηλαδή έναν κοινό πολιτισμό. ’Ο πλούτος, ή τάξη και ή εύνομία τής «ρωμαϊκής ειρήνης» συγκολλοῦν και συγχωνεύουν τούς λαούς. Κυκλοφοροῦν έλευθερα οί ιδέες, οί μόδες, οί τεχνοτροπίες, οί συνήθειες και άρχίζει νά καθιερώνεται ή λατινική γλώσσα στη Δύση και ή έλληνική στην ’Ανατολή.

Τά μεγάλα έμπορικά κέντρα του ρωμαϊκού κράτους γίνονται τά χωνευτήρια όπου άνακατεύονται οί παλαιοί έθνικοί πολιτισμοί, για νά βγει ένας καινούριος, *ένας πολιτισμός όλου του κόσμου, ένας κοσμοπολιτισμός έλληνορωμαϊκός.*

4. Ρωμαϊκός νόμος. ’Ο κοσμοπολιτισμός αυτός έγινε αυτόματα. Οί Ρωμαίοι δέν τόν επιδίωξαν συνειδητά. ’Απλώς έδειχναν άνοχή σέ ό,τι ή ιστορία τούς έτοίμαζε, χωρίς οί ίδιοι νά τό καταλαβαίνουν.

Στην ένότητα βοήθησε πολύ ή ικανότητα πού είχαν πάντοτε οί Ρωμαίοι *νά βάζουν τάξη ανάμεσα στους ανθρώπους μέ τό νόμο.* ’Ο ρωμαϊκός νόμος, πού ρύθμιζε και τήν πιο μικρή λεπτομέρεια στις σχέσεις τών ανθρώπων, διαδόθηκε παντού και έγινε μιá γερή συγκολλητική δύναμη, πού έδесе σέ άράγιστο σύνολο τά άτομα και τούς λαούς. ’Ηταν ένα πολύτιμο δώρο τών Ρωμαίων στους ανθρώπους, και αυτό προπάντων ήταν πού ζήλευαν όσοι λαοί ζούσαν κοντά στα σύνορά τους.

5. Γράμματα - Τέχνη - Σκέψη. ’Αν όμως ό νόμος και ό τρόπος νά εξασφαλιζεται εξαιρετική άμυνα και διοίκηση είναι προσφορές τών Ρωμαίων στον καινούριο κόσμο πού δημιουργείται, ό πνευματικός πολιτισμός του κόσμου είναι κυρίως έλληνικός. Στην τέχνη επικρατεί ή συνήθεια νά μιμούνται τά πρότυπα πού βλέπουν στις μεγάλες έλληνιστικές πόλεις. Σύμφωνα μ’ αυτά έξωραίζουν τή Ρώμη και τά άλλα κέντρα τους, μόνο πού τό γούστο τους δέν είναι εξίσου λεπτό· λογαριάζουν για ώραίο ό,τι έντυπωσιάζει μέ τόν όγκο του.

’Η ίδια μίμηση επικρατεί και στη λογοτεχνία. Προπάντων όμως ή έλληνική γλώσσα καθιερώνεται σαν ισότιμη μέ τή λατινική. ’Επειδή είχε επικρατήσει από πριν στις χώρες τής ’Ανατολής σαν κοινό όργανο συνεννόησης, αναγνωρίζεται τώρα και από τούς Ρωμαίους και γίνεται άπ’ αυτούς τόσο εύπρόσδεκτη, ώστε πολλοί Ρωμαίοι και έπαρχιώτες λόγιοι, χρησιμοποιούν μόνο αυτή. ’Ακόμη και ένας μεγάλος αυτοκράτορας, ό Μάρκος Αϋρήλιος, τό βρήκε πολύ φυσικό νά γράψει τά φιλοσοφικά του βιβλία στα έλληνικά.

‘Ολοφάνερη είναι αυτή τήν εποχή ή επίδραση τῶν Ἑλλήνων στή σκέψη τῶν Ρωμαίων. Οἱ ἀνώτερες τάξεις καί οἱ καλλιεργημένοι Ρωμαῖοι ζητοῦσαν μέ τή φιλοσοφία νά δώσουν μιὰ ἱκανοποιητική λύση στά προβλήματα τῆς ζωῆς. Τοῦς ἀπασχολοῦσε πάνω ἀπό ὅλα τό πρόβλημα τῆς εὐτυχίας τοῦ ἀνθρώπου.

Δυό φιλοσοφίες, μέ ἑλληνική καταγωγή καί οἱ δυό, εἶχαν τότε μεγάλη διάδοση στοῦς κύκλους τῶν εὐπόρων καί καλλιεργημένων: α. ἡ Στωική, πού ὑποστήριζε πῶς, γιά νά φτάσουν οἱ ἀνθρώποι στήν εὐτυχία, πρέπει νά κάνουν πάντα τό καλό, νά βλέπουν ὅλους τοῦς ἀνθρώπους σάν ὁμοίους τους καί νά δέχονται τά βάσανα τῆς ζωῆς σάν ἀνάγκη φυσική καί β. ἡ Ἐπικουρεία, πού ὑποστήριζε πῶς ὁ καλύτερος τρόπος εἶναι νά ζητοῦν οἱ ἀνθρώποι μέσα στή ζωή τήν ἀπόλαυση, ἀναμετρώντας ὁμως ἀπό πρῖν προσεχτικά αὐτή τήν ἀπόλαυση, ὥστε νά μήν εἶναι μικρότερη ἀπό τίς πίκρες, πού θά τήν ἀκολουθήσουν ἴσως· καί τέτοια εἶναι ἡ πνευματική ἀπόλαυση. Καί οἱ δυό, ἐνῶ φαίνονται ἀντίθετες, στό βᾶθος συμφωνοῦν σ’ ἓνα σημεῖο: ὅλα τελειώνουν γιά τόν ἀνθρώπο μέ τό θάνατό του· πέρα ἀπό τόν τάφο δέν ὑπάρχει καμιὰ ἐλπίδα νά συνεχιστεῖ ἡ ζωή καί νά βροῦν τό δίκιο τους οἱ κατατρεγμένοι σ’ αὐτό τόν κόσμο.

6. **Θρησκείες τῆς Ἀνατολῆς.** Αὐτές ὁμως οἱ φιλοσοφικές ἰδέες ἦταν δύσκολο νά παρηγορήσουν τά ἑκατομύρια τῶν ἀνθρώπων, καί εἰδικά τῶν λαϊκῶν στρωμάτων. Σ’ αὐτά δέν εἶχαν πέραση οἱ ἑλληνιστικές φιλοσοφικές ἰδέες, ἀλλά οἱ ἀνατολικές θρησκείες τῆς Φρυγίας, τῆς Συρίας καί προπάντων τῆς Περσίας (ὁ Μιθρασμός) καί τῆς Αἰγύπτου (ἡ λατρεία τῆς Ἴσιδας), γιατί ἔφερναν τήν ἐπαγγελία μιᾶς πιο εὐτυχισμένης ζωῆς μετά τό θάνατο, καί ὑπόσχονταν ὅτι ὅσοι ἀδικήθηκαν καί βασανίστηκαν σ’ αὐτό τόν κόσμο θά ᾿βρισκαν τότε δικαιοσύνη.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

1

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

● Μιά μοναρχική δημοκρατία γεννιέται, πού στηρίζεται στή δύναμη τοῦ στρατοῦ. Εἶναι τό πολίτευμα τοῦ π ρ ώ τ ο υ ἀ ν δ ρ ό ς, τ ο ῦ α ὔ τ ο κ ρ ά τ ο ρ α.

● Ὁ Αὔγουστος κάνει τό στρατό στήριγμα τοῦ νέου πολιτεύματος καί τῶν συνόρων.

● Ἐπέκταση καί σταθεροποίηση τῶν συνόρων ἀπό τόν Αὔγουστο, πού εἶναι κυρίως εἰρηνικός κυβερνήτης.

● Γίνεται προσπάθεια ἐπιστροφῆς τῶν Ρωμαίων στίς παλιές τους παραδόσεις· μεγάλοι συγγραφεῖς καί ποιητές προσφέρουν τίς ὑπηρεσίες τους στό μεγαλεῖο τοῦ κράτους.

Παίρνονται σοβαρά μέτρα:

- γιά τήν ἐδραίωση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καί διοίκησης,
- γιά τήν πόλη τῆς Ρώμης,
- γιά τήν ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ.

2

ΜΕ ΤΟ ΝΕΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΚΥΛΟΥΝ ΔΥΟ ΑΙΩΝΕΣ

● Ἐνα δύσκολο στοιχεῖο στό νέο πολίτευμα εἶναι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στόν π ρ ώ τ ο, δηλ. τόν αὐτοκράτορα, καί στή Σύγκλητο.

● Ὁ ρόλος τῶν ἐπαρχιῶν γιά τή Σύγκλητο καί τήν αὐτοκρατορική ἐξουσία γίνεται πιό οὐσιαστικός.

● Ἡ «Ἰουλιο - Κλαυδιανή» δυναστεία (14 - 68 μ.Χ.)· οἱ περισσότεροι αὐτοκράτορες εἶναι μέτριοι καί ἀνάξιοι.

● Γιά ἕνα χρόνο (68 - 69 μ.Χ.) τό ρωμαϊκό κράτος ξαναβρίσκεται μπροστά στόν κίνδυνο νέας σειραῖς ἐμφύλιων πολέμων.

● Οἱ Φλάβιοι (69 - 96 μ.Χ.). Οἱ πρῶτοι αὐτοκράτορες ἀπό τήν περιοχή τῆς Ἰταλίας. Βεσπασιανός - Τίτος - Δομιτιανός.

● Ἡ ἐποχή τῆς μεγάλης ἀκμῆς (96 - 192 μ.Χ.). Οἱ αὐτοκράτορες ἀπό τίς ἐπαρχίες. Οἱ Ἄ ν τ ω ν ἰ ν ο ἰ Νέρβας - Τραϊανός - Μάρκος Αὐρήλιος - Κόμοδος.

● Τά σύνορα στήν περίοδο τῆς δυναστείας αὐτῆς ἀπλώνονται καί φτάνουν στήν μεγαλύτερή τους ἔκταση ἐπί Τραϊανοῦ (Πετραία Ἀραβία, Ἀρμενία, περιορισμός τῶν Πάρθων, ὑποταγή τῶν Ἰουδαίων, Δακικοί καί Μαρκομαννικοί πόλεμοι).

● Στο έσωτερικό στερεώνεται ή εξουσία του αυτοκράτορα, τό κύρος τής Συγκλήτου μεγαλώνει καί επικρατεί συνεννόηση μεταξύ τους. Παίρνονται πολλά μέτρα κοινωνικής πρόνοιας, οργανώνεται ή δημοσιονομική πολιτική καί, τό κυριότερο, επίδεικνύεται ειδικό ενδιαφέρον γιά τίς έπαρχίες.

3

Ο ΡΩΜΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΑΚΜΗΣ

● Τά σύνορα του κράτους απλώνονται καί ό στρατός πιά βρίσκει τον άληθινό προορισμό του, τή φρούρησή τους.

● Τό πίο μεγάλο κατόρθωμα των Ρωμαίων είναι ή ένότητα του μεσογειακού κόσμου.

● Στο άπέραντο κράτος τους βασιλεύει ειρήνη, ασφάλεια, τάξη. Αυτά βοηθούν στην ανάπτυξη του έμπορίου καί τής παραγωγής άφθονων αγαθών. Η οικονομική πρόοδος ένώνει άκόμη περισσότερο τους λαούς. Αυτό λέγεται «Ρωμαϊκή ειρήνη».

● Η πολιτική καί οικονομική ένότητα φέρνει καί ένότητα στον τρόπο ζωής καί σκέψης. Δημιουργείται παντού ένας όμοιος πολιτισμός. Είναι έλληνορωμαϊκός στις τέχνες, στα γράμματα καί στη σκέψη. Για νά συνεννοούνται οι λαοί μεταξύ τους χρησιμοποιούν ίσότητα τή λατινική καί τήν έλληνική γλώσσα. Οι θρησκευτικές ιδέες όμως πού κυκλοφορούν έρχονται από τίς άνατολικές χώρες.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

— μοναρχική δημοκρατία
— ρωμαϊκή ειρήνη — χρυσή εποχή τής Ρώμης — εκρωμαϊσμός των έπαρχιών
— ρωμαϊκό σύνορο — ιμπεράτορ — αὔγουστος — άνθύπατος — πραιτόριο — πραιτωριανοί — πρώτος πολίτης του κράτους — μέγιστος ποντίφηξ — συμβούλιο του αυτοκράτορα — αποθέωση — κοσμοπολιτισμός — αυτοκρατορική θρησκεία — οίκουμενική θρησκεία — κολωνοί.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Αὔγουστος	30 π.Χ. - 14 μ.Χ.
Συνεχιστές του	14 - 68 μ.Χ.
Φλάβιοι	69 - 96 μ.Χ.
Άντωνίνοι	96 - 192 μ.Χ.
Α' Δακικός πόλεμος	101 - 102 μ.Χ.
Προσάρτηση Πετραίας Άραβίας από τον Τραϊανό	105 μ.Χ.
Β' Δακικός πόλεμος	105 - 107 μ.Χ.
Προσάρτηση Άρμενίας από τον Τραϊανό	114 μ.Χ.
Περιοδεΐες Άδριανού στις έπαρχίες	121 - 126 μ.Χ. καί 129 - 134 μ.Χ.
Ίουδαϊκός πόλεμος	131 - 134 μ.Χ.
Μαρκομαννικοί πόλεμοι	167 - 178 μ.Χ.

1. Έγκώμιο τοῦ Αὐγούστου.

Ἄ Ο Φοῖβος, τῆ στιγμῆ πού ἤμουν ἔτοιμος νά τραγουδήσω γιά μάχες καί κουρσεμένες πολιτείες, μοῦ ἔδωσε μέ τῆ λύρα προσταγή νά μήν ἀνοίξω πανιά γιά τό Τυρρηνικό πέλαγος. Ἄ αἰώνας σου, Καίσαρά¹ μου, καί τά περιβόλια γέμισε μέ περίσιους καρπούς, καί τίς σημαῖες ἀπό τῶν περήφανων Πάρθων τίς πόρτες τίς πῆρε καί τίς ἔστησε στό Δία τοῦ Καπιτωλίου μας. Διπλομαντάλωσε τό ναό τοῦ Ἰανοῦ, γιατί ἀπόλειψαν πιά οἱ πόλεμοι, καί στήν ἀναρχία πού καταφρονεῖ τήν τάξη καί τό νόμο, ἔβαλε χαλινάρια καί ἔδωσε τέλος στό κακό. Ξανάφερε τούς παλαιούς τρόπους πού μεγάλωσαν τό λατινικό ὄνομα, τήν ἰταλική δύναμη καί φήμη· τό μεγαλεῖο τοῦ κράτους πού ἀπλώθηκε ἀπό Ἀνατολή σέ Δύση. Τώρα πού φυλάει τό κράτος ὁ Καίσαρ οὔτε ἡ ἀδελφοκτόνα μακία οὔτε ἡ βία θά διώξει τῆ γαλήνη οὔτε ἡ λύσσα τοῦ πολέμου πού ἀκονίζει τά σπαθιά καί σπέρνει τίς ἔχθρες στίς δυστυχημένες πολιτείες. Οὔτε ὅσοι πίνουν νερό ἀπό τό βαθύ Δούναβη θ' ἀψήφησουν τό νόμο τοῦ Καίσαρα οὔτε οἱ Γέτες οὔτε οἱ Σῆρες² ἢ οἱ ἄπιστοι Πέρσες οὔτε αὐτοί πού γεννήθηκαν κοντά στόν Τάναη ποταμό.

ΟΡΑΤΙΟΣ

(Ὡδές βιβλ. 4, 15 Μετάφραση)

2. Ὁ Βεσπασιανός, ἕνας αὐτοκράτορας μέ δημοκρατικούς τρόπους.

Νά πῶς φερνόταν στή ζωῆ του: Στό παλάτι ἔμενε λίγο· τόν περισσότερο καιρό τόν περνοῦσε στούς κήπους πού ὀνομάζονταν Σαλούστιοι κι ἐδῶ δεχόταν τόν καθένα κι ὄχι μόνο τούς συγκλητικούς. Μέ τούς στενοῦς του φίλους συνεργαζόταν, πρὶν σηκωθεῖ ἀκόμη ἀπό τό κρεβάτι, καί ἀπό τά ξεμερώματα ὄλοι τόν χαιρετοῦσαν στό δρόμο. Οἱ πόρτες τοῦ παλατιοῦ ἦταν ἀνοιχτές ὅλη μέρα καί κανένας φρουρός δέν ἦταν τοποθετημένος σ' αὐτές. Τίς συνεδριάσεις τῆς Συγκλήτου δὲ παρακολοῦθοῦσε ταχτικά καί συνεργαζόταν μαζί της σέ ὅλα τά ζητήματα καί πολλές φορές δικάζεε μέσα στήν ἀγορά. Ὅσα δέν μπορούσε ἀπό τά γεράματα νά ἀνακοινώσει ὁ ἴδιος ἢ καί ὅσα ἀπουσιάζοντας τά παράγγελλε στή Σύγκλητο, πρόσταζε συνήθως νά διαβάζονται ἀπό τούς γιούς του, θέλοντας καί μέ τόν τρόπο αὐτό νά τήν τιμήσει.

Συχνά ἔτρωγε μαζί μέ τούς συγκλητικούς καί συναναστρεφόταν μέ τούς ἄλλους πολίτες. Πολλές φορές κι ὁ ἴδιος ἔτρωγε στά σπίτια τῶν στενῶν του φίλων. Καί γενικά γιά τῆ φροντίδα τοῦ κράτους τόν θεωροῦσαν αὐτοκράτορα, σέ ὅλα τά ἄλλα ὅμως ἦταν ἕνας ἀπλός ἄνθρωπος, πού οἱ τρόποι του δέν ξεχώριζαν ἀπό τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καί ἀλλίστα τοῦ ἄρεσε νά κάνει λαϊκά ἀστεῖα καί εὐχαρίστως δεχόταν νά τοῦ κάνουν.

ΔΙΩΝ Ο ΚΑΣΣΙΟΣ

(Ρωμαϊκή Ἱστορία - Ἐπιτομή Βιβλ. 65 § 10, 4. Μετάφραση)

1. Εἶναι ὁ Αὐγούστος
2. Σῆρες = ἔθνος κοντά στίς Ἰνδίες.

MONUMENTUM ANCYRANUM

[᾿Αποσπάσματα¹]

Μεθρομνηνευμένα ὑπεγράφησαν πράξεις τε
καὶ δωρεαὶ Σεβαστοῦ θεοῦ, ἅς ἀπέλιπεν ἐπὶ
Ρώμης ἐνκεχαραγμένας χαλκαῖς στήλαις δυοῖν.

- I C. 1 Ἐτῶν δεκαε[ν]νέα ὄν τό στρατεύμα ἐμῆ γνώμη καὶ
ἐμοῖς ἀν[αλ]ώμασιν ἡτοί[μασα], δι' οὗ τὰ κοινὰ πρά-
γματα [ἐκ τῆ]ς τ[ῶ]ν συνο[μοσα]μένων δουλήας
[ἤλευ]θέρωσα. Ἐπὶ ο[ἷ]ς ἡ σύνκλητος ἐπαινέσασά
[με ψηφίσασαι] προσκατέλεξε τῆ βουλῆ Γαίω Πα[ν]σ[α]
[καὶ Αὔλω] Ἰοτίω ὑ[π]ά[το]ι[ς], ἐν τῇ τάξει τῶν ὑπα[τε]υσα[ν]-
[των τ]ῶ συ[μβου]λεύειν δοῦσα, ῥάβδου[ς] τέ μοι ἔδωκεν.
[περ]ὶ τὰ δημόσια πράγματα μή τι βλαβῆι, ἐμοὶ με-
[τὰ τῶν ὑπά]των προνοεῖν ἐπέτρεψεν ἀντὶ στρατηγοῦ
[ὄντι. § Ὅ δ] ἐ δ[η]μος τῶι αὐτῶι ἐνιαυτῶι, ἀμφοτέρων
[τῶν ὑπάτων ἐν π]ολέμωι πεπτω[κ]ό[τ]ων, ἐμέ ὑπα-
[τον ἀπέδειξ]εν καὶ τὴν τῶν τριῶν ἀνδρῶν ἔχον-
[τα ἀρχὴν ἐπὶ] τῇ καταστάσει τῶν δ[η]μοσιῶν πρα-
[γματῶν] εἴ[η]λατο].
- C. 2 [Τοῦς τόν πατέρα τόν ἐμόν φονεύ]σ[αν]τ[α]ς ἐξώρισα κρι-
[σεσιν ἐνδ]ίκοις τειμω[ρ]ησάμ[εν]ος αὐτῶν τό
[ἀσέβημα κ]αὶ [με]τὰ ταῦτα αὐτοὺς πόλεμον ἐ-
[πιφέροντας τῆ πα]τ[ρ]ίδι δις ἐνείκησα παρατάξει.
-
- II C. 4 Δίς ἐ[πὶ κέλητος ἐθριάμβευσα], τρις [ἐ]ψ' ἄροματος, εικο-
σά[κ]ις καὶ ἅπαξ προσηγορεύθην αὐτοκράτωρ, τῆς
[συνκλήτου ἐμοὶ πλείους θριάμβου]ς ψηφισσάμε-
νης, ὄν πάντων ἀπεσχόμην. Ἀπὸ τῶν ῥάβδ[ων] τὴν [δάφνην
ἀπέθηκα ἐν τῶι Καπιτωλίωι, τὰ]ς εὐχάς, [ἅς ἐν]-
τῶ[ι πολέμωι ἐκάστωι ἐποιησάμην, ἀποδ]οῦς. [Διὰ τὰς ἐμάς
πράξεις ἡ τὰς τῶν προεβεντῶν τῶν ἐ]μ[ῶν ἅς αἰσιος
οἰονοῖς καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν] κατώρθω-

1. ᾿Αποσπάσματα ἀπὸ τῆν ᾿Επιγραφῆ τῆς ᾿Αγκυρας, τῆς ἐπαρχίας Γαλατίας τῆς Μ. ᾿Ασίας [= ᾿Αγκυρανὸ Μνημεῖο = Monumentum ancyranum] εἶναι διγλωσση (στῆ Λατινικῆ γλώσσα μὲ ἑλληνικὴ μετάφραση)· παρόμοια βρέθηκε στῆν ᾿Απολλωνία (μόνο σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση) καὶ ἄλλη στῆν ᾿Αντιόχεια τῆς Πισιδίας. Τὴν καλύτερη ἔκδοσιν ἔκανε ὁ ἱστορικός Mommsen τό 1865 [Res gestae divi Augusti ex monumentis Ancyrano et Apolloniensi]· ἀντίγραφα τέτοια ὑπῆρχαν πολλά καὶ σὲ πολλά μέρη τῆς αὐτοκρατορίας. Τό πρωτότυπο τοποθετήθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στῆ Ρώμη μπροστά στό Μαυσαλεῖο πού ὁ ἴδιος ὁ Αὔγουστος ἔδωσε γιὰ τόν ἑαυτό του στό πεδίο

3. Ἡ ἐπιγραφή τῆς "Ἀγκυρας.

Ἀκολουθοῦν πρὸ κάτω σέ μετάφραση πράξεις καὶ δωρεές τοῦ Σεβαστοῦ Θεοῦ, πού τις ἄφησε στή Ρώμη χαραγμένες σέ δύο χάλκινες στήλες.

1
[Πρώτες πράξεις -
πρῶτα ἀξιώματα]

I. C. 1. Σέ ἡλικία δεκαεννέα ἐτῶν μέ δική μου γνώμη καὶ δικές μου δαπάνες ἐτοίμασα τό στράτευμα μέ τό ὅποιο ἀπάλλαξα τήν πολιτεία ἀπό τήν ἀπειλή νά υποδουλωθεῖ στά σχέδια τῶν συνωμοτῶν. Ἀνταμείβοντας αὐτό ἡ σύγκλητος μέ ψήφισμά της μοῦ ἀπένειμε ἔπαινο καί μέ διόρισε μέλος τῆς βουλῆς μαζί μέ τούς ὑπάτους Γάιο Πάνσα καί Αὔλο Ἰρτιο παραχωρώντας μοι τήν [ὑπατική δικαιοδοσία] ἐπί πλέον μοῦ ἔδωσε τά ὑπατικά ἐμβλήματα. Καί μοῦ ἀνάθεσε μαζί μέ τούς ὑπάτους, ἂν καί δέν εἶχα ἀσκήσει στρατηγική ἐξουσία, νά φροντίζω γιά τήν ἀσφάλεια τοῦ κράτους [= ne quid respubica detrimenti capiat]. Κι ὁ δῆμος τόν ἴδιο χρόνο, ἐπειδὴ κι οἱ δύο ὑπατοὶ σκοτώθηκαν σέ πόλεμο, μέ ἀνέδειξε ὑπατο καί μοῦ ἐνέκρινε τή συμμετοχή μου στήν τριανδρία μέ σκοπό τή ρύθμιση τῶν δημόσιων πραγμάτων. Τούς δολοφόνους τοῦ πατέρα μου καταδίκασα σέ ἐξορία χρησιμοποιώντας τά ἔνδικα μέσα ἐναντίον τοῦ [ἀσεβοῦς] ἐγκλήματός τους κι ὅταν αὐτοὶ κήρυξαν πόλεμο ἐναντίον τῆς πατρίδας δύο φορές τούς νίκησα ἐκ παρατάξεως.

.

2
[Θριάμβοι - Τιμητικές διακρίσεις - Ἄρνηση ἀποδοχῆς δημοσίων ἀξιομάτων]

II. C. 4 Δυὸ φορές τέλεσα θρίαμβο πάνω σέ κέλητα, τρεῖς πάνω σέ ἄρμα, εἴκοσι μία φορές μοῦ δόθηκε ὁ τίτλος τοῦ αὐτοκράτορα, κι ἡ σύγκλητος μοῦ παραχώρησε ἀκόμη περισσότερους θριάμβους κι ἐγώ τούς ἀρνῆθηκα ὅλους. Τήν ὑπατική δάφνη τῆς νίκης ἀφιέρωσα στό Καπιτώλιο, τίς εὐχές, πού σέ κάθε πόλεμο χωριστά ἔκαμα στους θεούς, τίς ἐκπλήρωσα. Γιά ὅσα κατόρθωσα μέ τή βοήθεια τῶν θεῶν καί κατὰ ξηρὰν καί κατὰ θάλασσα πενήντα μία φορές ἡ σύγ-

τοῦ Ἄρεως τό 28 π.Χ. Στὴν ἐπιγραφή ἀριθμοῦνται οἱ πράξεις κι οἱ δαπάνες πού ἔκανε ὁ Ὀκταβιανός γιά τό Ρωμαϊκὸ κράτος καί τό λαό. Τά ἀποσπάσματα προέρχονται ἀπὸ τὴν ἔκδοση : *Scriptores Graeci et Latini jussu Beniti Mussolini Consilio R. Academiae Lynceorum editi-Romae*. CIO IO CCCC XXXVII ἔκδ. Concepta Barini. [Ὁ πλήρης τίτλος τῆς ἐπιγραφῆς : *Res gestae divi Augusti quibus orbem terrarum imperio populi romani subiecit et impensae quas in rem publicam populumque romanum fecit*].

σα, π[εντ]ηκοντάκις [καί] πεντά[κις ἐψ]ηφίσατο ἢ
 σύ[γκλητ]τος θεοῖς δεῖ[ν]θύεσθαι. [Ἡμ]έραι οὖν αὐ-
 [τα]μι ἐ[κ] συ[ν]κλήτου] δ[ό]γμα[το]ς ἐγένοντο ὀκτα[κ]όσιαι ἐνεσί-
 [κοντα]. Ἐν [τ]οῖς ἐμοῖς [θροιάμ]βοις [πρὸ τοῦ] ἔμοῦ ἄρ-
 [ματος βασι]λεῖς ἢ [βασιλέων παῖ]δες [προήχθ]ησαν
 ἐννέα. § [Ἐπάτ]ε[ρ]ον τοῖς καὶ δέκ[α]τον, ὅτε τ[αῦτα] ἔγραφον,
 καὶ ἤμην τρια[κ]οστού[ν] καὶ ἑβδομ[ον] δημαρχ[ικῆς]
 ἔξουσίας

III. C. 5 Ἀδτεξούσιόν μοι ἀρχὴν καὶ ἀπόντι καὶ παρόντι
 διδομένην [ὑ]πό τε τοῦ δήμου καὶ τῆς συνκλήτου
 Μ[άρ]κοι [Μ]αρκέλλωι καὶ Λευκίωι Ἀρρουντίωι ὑπάτοις
 οὐκ ἔδεξάμην. § Οὐ παρητησάμην ἐν τῇ μεγίστη
 [τοῦ] σ[είτ]ον σπάνει τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἀγορᾶς, ἣν οὐ-
 [τως ἐπετίθην]σα, ὥστ' ἐν ὀλίγαις ἡμέρο[ις] τοῦ παρόντος
 φόβου καὶ κινδύνου ταῖς ἐμαῖς δαπάναις τὸν δῆμον
 ἐλευθερώσα[ι]. Ὑπατεῖαν τέ μοι τότε δι[δ]ομένην καὶ
 ἐ[ν]ιαύσιον κατ[ὶ] δι[ά] βίου οὐκ ἔδεξάμην.

C. 6 τῆς [τε] συν[κλήτου] καὶ τοῦ [δήμου] τῶν
 Ρωμαίων ὁμολογ[ο]ύντων, ἵνα ἐπιμε[λητῆς]
 τῶν τε νόμων καὶ τῶν [τρό]πων ἐ[πί] με[γίστη]
 [ἐξ]ουσ[ίαι] μ[ό]νο[ι]ς [χειρ]οτονηθῶι, § ἀρχ[ὴν] οὐδε-
 μ[ία]ν παρὰ τὰ πά[τρια] ἔ[θ]η διδομένην ἀνεδε-
 ξά[μην] § ἄ[δ]ε τότε δι' ἔμοῦ ἢ σύνκλητος οἰ-
 κονομεῖσθαι [ἐ]βούλετο, τῆς δημαρχ[ικῆς] ἐξο[ρ]-
 σίας ὧν ἐτέλε[σα].

IV. C. 7 Τριῶν ἀνδρῶν ἐγενομένη δημοσίων πραγμάτων
 κατορθωτῆς συνεχέσιν ἔτεσιν δέκα. § Πρῶτον
 ἀξιώματος τόπον ἔσχον τῆς συνκλήτου ἄχρι
 ταύτης τῆς ἡμέρας, ἣς ταῦτα ἔγραφον, ἐπὶ ἔτη τεσ-
 σαράκοντα. § Ἀρχιερεῦς, § αἴγουρ, § τῶν δεκαπέντε ἀν-
 δρῶν τῶν ἱεροποιῶν, § τῶν ἐπτά ἀνδρῶν ἱερο-
 ποιῶν, § ἀ[δ]ελφός ἀρουάλης, § ἑταῖρος Τίτιος, § φητιάλης.

C. 9 Εὐχὰς ὑπὲρ τῆς ἐμῆς σωτηρίας ἀναλαμβάνειν
 διὰ τῶν ὑπάτων καὶ ἱερέων καθ' ἑκάστην πεν-
 τετηρίδα ἐψηφίσατο ἢ σύνκλητος. Ἐκ τού-
 των τῶν εὐχῶν πλειστάκις ἐγένοντο θεαί,

κλητος με ψήφισμά της ὄρισε νά προσφερθοῦν θυσίες στούς θεούς. Οἱ μέρες λοιπόν αὐτές σύμφωνα μέ τήν ἐπίσημη συγκλητικὴ ἀπόφαση ἔφτασαν δικτακόσιες ἐνενήντα. Στούς θριάμβους μου μπροστά στό ἄρμα μου ὀδηγήθηκαν ἐννιά βασιλιάδες ἢ παιδιά βασιλιάδων. "Ὅταν τά ἔγραφα αὐτά βρισκόμουν στόν τριακοστό χρόνο τῆς ὑπατικῆς καί στόν τριακοστό ἔβδομο τῆς δημαρχικῆς ἐξουσίας.

3
[Ἄρνηση δικτατο-
ρικῆς ἐξουσίας -
Διατήρηση ἀξιο-
μάτων πού ὠφε-
λοῦσαν τό πλῆθος -
Ἄρνηση ὑπατείας
τότε]

III. C. 5 Δικτατορικὴ ἐξουσία, πού — κι ὅταν ἦμουν στή Ρώμη κι ὅταν ἀπουσίαζα — μέ εἰσήγηση τῶν ὑπάτων Μάρκου Μαρκέλλου καί Λευκίου Ἀρρουντίου μοῦ προσφερόταν κι ἀπό τό δῆμο καί ἀπό τή σύγκλητο, δέ δέχτηκα. Τήν ἐπιμελητεία τῆς ἀγορᾶς δέν ἀρνήθηκα, — γιατί ἐπικρατοῦσε φοβερὴ σιτοδεία, — καί μέ τέτοια ἐπιτυχία ἄσκησα τό ἀξίωμα αὐτό, ὥστε μέσα σέ λίγες μέρες μέ δαπάνες δικῆς μου ἀπάλλαξα τό δῆμο ἀπό τό φόβο καί τόν κίνδυνο πού ἀντιμετώπιζε. Τήν ὑπατεία πού μοῦ προσφερόταν τότε καί γιά ἓνα χρόνο καί γιά ὀλόκληρη τή ζωὴ μου δέ δέχτηκα.

4
[Ἀρνεῖται τήν ἐκ-
χώρηση ἔκτακτων
ἐξουσιῶν κι ἀρκεῖ-
ται στή δημαρχικὴ
ἐξουσία]

C. 6 . . . μόλο πού ἡ σύγκλητος κι ὁ λαός τῶν Ρωμαίων συμφωνοῦσαν νά χειροτονηθῶ μόνος μου ἐπιμελητῆς καί τῶν νόμων καί τῶν τρόπων¹ συγκεντρώνοντας ἔτσι μέγιστη ἐξουσία, δέ δέχτηκα κανένα ἀξίωμα πού μοῦ προσφερόταν κι ἦταν ἀντίθετο μέ τήν παλιά παράδοση· καί τίς ἀνάγκες πού ἤθελε ἡ σύγκλητος νά ἀντιμετωπίσει τότε παραχωρώντας σέ μένα [τά ἀξιώματα αὐτά] τίς ἐξυπηρετήσα μέ τό ἀξίωμα τοῦ δημάρχου.

5
[Ἱερατικά ἀξιώ-
ματα]

IV. C. 7 *Ἐγίνα μέλος τῆς τριανδρίας ἐπὶ δέκα ἀλλεπάλληλα χρόνια μέ σκοπὸ τήν ταχτοποίηση καί διόρθωση τῶν δημόσιων πραγμάτων. Κράτησα τά ἀξιώματα πού μοῦ ἔδωσε ἡ σύγκλητος ἀπὸ τότε πού τά πρωτοπῆρα, ὡς τή στιγμή πού ἔγραφα αὐτά, σαράντα χρόνια: Ἄρχιερέας, οἰωνοσκόπος, ἱεροποῖός ἀπὸ τοὺς 15 ἄνδρες, ἱεροποῖός ἀπὸ τοὺς ἐπτὰ ἄνδρες, ἀδελφός Ἀρβάλης (= μέλος μιᾶς ἱερατικῆς 12μελοῦς συναρχίας), ἑταῖρος Τίτιος, φιτιάλιος (= εἰρηνοποῖός).

6
[Καθιερώνονται λα-
τρευτικὲς τελετές]

C. 9 Τελετές μέ δεήσεις γιά τή σωτηρία μου καθιέρωσε ἡ σύγκλητος μέ ψήφισμά της νά γίνονται ἀπὸ τοὺς ὑπάτους καί τοὺς ἱερεῖς

1. Λατ. praefectus morum· ὁ Σπ. Λάμπρος μεταφράζει τὸν ὄρο: τῶν τρόπων ἐπιστάτης.

τοτέ μὲν ἐκ τῆς συναρχίας τῶν τεσσάρων ἱερέων, τοτέ δε ὑπὸ τῶν ὑπάτων. Καὶ κατ' ἴδιαν δὲ καὶ κατὰ πόλεις σύνπαντες οἱ πολεῖται ὁμοθυμαδ[όν] συνεχῶς ἔθυσαν ὑπὲρ τῆς ἐμῆς σω[τ]ηρίας

- C. 10 Τὸ ὄν[ομ]ά μου συνκλήτου δόγματι ἐνπεριελήφθη εἰς τὸν]ς Σαλίων ἕμνονς. Καὶ ἵνα ἱερός ὦι διὰ[βί]ον [τ]ε τὴν δημοσυχικὴν ἔχωι ἐξουσίαν, νό[μ]ωι ἐκ]υρώθη, § Ἀρχιερωσύνην, ἣν ὁ πατήρ [μ]ου [ἐ]σχ]ήκει, τοῦ δήμου μοι καταφέροντος εἰς τὸν τοῦ ζῶντος τόπον, οὐ προσηδεξάμ[η]ν. § [Ῥ]Ἡ]ν ἀρχιερατείαν μετὰ τινος ἐνιαυτούς, ἀποθανόντος τοῦ προκατελιγφότος ἀ-τήν ἐν πολιτικαῖς ταραχαῖς, ἀνείληφα, εἰς τὰ ἐμά ἀρχαιρέσια ἐξ ὅλης τῆς Ἰταλίας τοσοῦτου πλήθους συνεληλυθότος, ὅσον οὐδεὶς ἐνπροσθεν ἰστόρησεν] ἐπὶ Ῥώμης γεγενῆσθαι Ποπλίωι Σουλπικίωι καὶ Γαίωι Οὐαλγίωι ὑπάτοις.
- VI. C. 11 Βωμόν Τύχης Σωτηρίου ὑπὲρ τῆς ἐμῆς ἐπανόδου πρὸς τῆι Καπήνηι πύλῃι ἢ σύνκλητος ἀφίερωσεν.
.....
- C. 12 ... § Ὅτε ἐξ Ἰσπανίας καὶ Γαλατίας, τῶν ἐν ταύταις ταῖς ἐπαρχείαις πραγμάτων κατὰ τὰς εὐχὰς τελεσθέντων, εἰς Ῥώμην ἐπανήλθον § Τιβερίωι [Νέ]ρωνι καὶ Ποπλίωι Κοιντιλίωι ὑπάτοις, Βωμόν Εἰρη]νήνης Σεβαστῆς ὑπὲρ τῆς ἐμῆς ἐπανόδου ἀφιερωθῆναι ἐψηφίσατο ἢ σύνκλητος ἐν πεδίωι Ἄρεως, πρὸς ὧι τοὺς τε ἐν ταῖς ἀρχαῖς καὶ τοὺς ἱερεῖς τὰς τε ἱερείας ἐνιαυσίους θυσίας ἐκέλευσε ποιεῖν. Πύλῃν Ἐννάλιον, ἣν κεκλίσθαι οἱ πατέρες ἡμῶν ἠθέλησαν εἰρηνομένης τῆς ὑπὸ Ῥωμα[ί]οις πάσης γῆς τε καὶ θαλάσσης, πρὸ μὲν ἐμοῦ, ἐξ οὗ ἡ πόλις ἐκτίσθη, τῶι παντὶ αἰῶνι δις μόνον κεκλεισθαι ὁμολογεῖται, ἐπὶ δὲ ἐμοῦ ἡγεμόνος τρις ἢ σύνκλητος ἐψηφίσατο κλεισθῆναι.
.....
- VII. C. 15 Δῆμωι Ῥωμα[ί]ω]ν κατ' ἄνδρα ἐβδομήκοντα π[έν]τε] δηνάρια ἐκάστωι ἡρίθμησα κατὰ διαθήκην τοῦ πατρός μου, καὶ τῶν ἐμῶι ὀνόματι ἐκ λαφύρων [π]ο[λέ]μων ἀνὰ ἑκατὸν δηνάρια πέμπτον ὑπατος ἔδωκα, § πάλιν τε δέ[κα]το]ν]
- VIII.

γι' αὐτόν. Παίρνει
τὸ ἀξίωμα τοῦ Με-
γίστου Ἀρχιερέα]

κάθε πέμπτο χρόνο. Σ' αὐτές τὶς τελετές πολλές φορές ἔγιναν ἀγῶ-
νες ποὺ ὀργανώθηκαν ἄλλοτε ἀπὸ τοὺς τέσσερις ἱερεῖς κι ἄλλοτε
ἀπὸ τοὺς ὑπάτους. Καί ὁ καθένας χωριστά, ἀλλὰ καὶ δημοσίᾳ κατὰ
πόλεις, ἔλοι οἱ πολῖτες μὲ κοινὴ προθυμία συνεχῶς πρόσφεραν θυ-
σίες γιὰ τὴ σωτηρία μου.

C. 10 Μὲ ἐπίσημο συγκλητικὸ ψήφισμα μπῆκε τὸ ὄνομά μου μέσα
στοὺς θρησκευτικούς ὕμνους τῶν Σαλιῶν. Καί γιὰ νὰ εἶμαι ἱερός
σ' ὅλη τὴ ζωὴ μου καὶ νὰ ἔχω τὴ δημαρχικὴ ἐξουσία μου ἐξασφαλί-
στηκε νομικὴ κύρωση. Τὸ ἀξίωμα τοῦ Μεγίστου Ἀρχιερέα, ποὺ ὁ
πατέρας μου εἶχε πάρει, ἂν καὶ ὁ δῆμος μου τὸ πρόσφερε, ἐνῶ ζοῦσε
ὁ κάτοχός του, δέν τὸ δέχτηκα. Αὐτὸ τὸ ἀξίωμα τὸ πῆρα ὕστερα
ἀπὸ μερικὰ χρόνια, ὅταν πέθανε ὁ προκατόχος του σέ πολιτικές τα-
ραχές· στὴν τελετὴ τῆς ἐκλογῆς μου εἶχε συγκεντρωθεῖ μὲ πρωτο-
βουλία τῶν ὑπάτων Π. Σουλπικίωνα καὶ Γ. Οὐαλγίωνα ἀπ' ὅλη
τὴν Ἰταλία τόσο πλῆθος, ὅσο κανένας προηγούμενα δέν ἀναφέρει
ὅτι συγκεντρώθηκε ποτέ στὴ Ρώμη. Βωμὸ τῆς Σωτήριας Τύχης
ἀφιέρωσε ἡ σύγκλητος γιὰ τὴν ἐπάνοδό μου κοντὰ στὴν πύλη [τοῦ
τείχους ποὺ ὀδηγοῦσε] πρὸς τὴ Καπύη.

6

[Ἡ ἐποχὴ τοῦ Αὐ-
γούστου εἶναι κυ-
ρίως ἐποχὴ εἰρη-
νης]

C. 12 "Ὅταν ξαναγύρισα ἀπὸ τὴν Ἰσπανία καὶ Γαλατία, ἀφοῦ τὰ
πάντα στίς ἐπαρχίες αὐτές πῆγαν κατ' εὐχὴν, ἐπὶ ὑπάτων Τιβερίου
Νέρωνα καὶ Ποπλίου Κοϊντιλίου μὲ ψήφισμά της ἡ σύγκλητος ἀπε-
φάσισε νὰ ἀφιερωθεῖ βωμὸς Εἰρήνης Σεβαστῆς γιὰ τὴν ἐπάνοδό μου
στό πεδίο τοῦ Ἄρεως καὶ σ' αὐτόν διέταξε καὶ τοὺς ἄρχοντες καὶ
τοὺς ἱερεῖς καὶ τὶς ἱερεῖες νὰ ἐκτελοῦν ἐτήσιες θυσίες. Ἡ Ἐνυάλια
πύλη, ποὺ οἱ πατέρες μας θέλησαν νὰ μένει κλειστὴ ὅσο ἐπικρατεῖ
εἰρήνη σ' ὅλοκληρὴ τὴ χώρα τῶν Ρωμαίων καὶ τὴ θάλασσα, πρὶν
ἀπὸ μένα, ἀπὸ τότε ποὺ χτίστηκε ἡ πόλη, σ' ὅλο τὸν καιρὸ αὐτὸ πι-
στεύεται πῶς κλείστηκε μόνο δυὸ φορές· ὅσο ἕμως κυβερνοῦσα ἐγώ,
ἡ σύγκλητος ἀποφάσισε νὰ κλειστεῖ τρεῖς φορές. . .

7

[Διανομὲς στό δῆ-
μο]

C. 15 Στὸ ρωμαϊκὸ δῆμο γιὰ κάθε ἄνδρα μέτρησα 75 δηνάρια σύμ-
φωνα μὲ τὴ διαθήκη τοῦ πατέρα μου, καὶ γιὰ λογαριασμό μου ἀπὸ
λάφυρα πολέμου ἔδωσα ἀπὸ 100 δηνάρια στὴν πέμπτη ὑπατεία μου
καὶ πάλι στὴ δέκατη ξαναμέτρησα ἀπὸ τὴ δική μου περιουσία ἀπὸ
100 δηνάρια· στὴν ἐνδέκατη δώδεκα μερίδια σιταριοῦ ἀπὸ τοὺς σι-

ὕπατεόν εκ τ[ῆ]ς ἐμῆς ὑπάρξεως ἀνά δηνά-
 ρια ἑκατὸν ἡρόθ[μ]ησα, [§] καὶ ἐνδέκατον ἕπατος
 δώδεκα σειτομετρήσεις ἐκ τοῦ ἐμοῦ βίον ἀπε-
 μέτησα, [§] καὶ δημοαρχικῆς ἐξουσίας τὸ δωδέ-
 κατον ἑκατὸν δηνάρια κατ' ἄνδρα ἔδωκα· αἰτ[ι]-
 νες ἐμαὶ ἐπιδόσεις οὐδέποτε ἦσσαν ἡλθ[ο]ν εἰς
 ἄνδρας μυριάδων εἴκοσι πέντε.

IX. C. 18 [Ἐπ' ἐκ]εῖνον τ[ο]ῦ ἐνιαυτοῦ, ἐ[ξ] οὗ Γναῖος καὶ Πόπλιος
 [Δ]έντλοι ἕπατοι ἐγένοντο, ὅτε ὑπέλειπον αἱ δη-
 [μό]σαι προσόδοι, ἄλλοτε μὲν δέκα μυριάσιν, ἄλ-
 [λοτε] δὲ πλείοσιν σειτικὰς καὶ ἀργυρικὰς συντάξεις
 ἐκ τῆς ἐμῆς ὑπάρξεως ἔδωκα.

X. C. 20 Καπιτώλ[ω]ν καὶ τὸ Πομπηίου θέατρον ἐκάτερον
 τὸ ἔργον ἀναλώμασιν μεγίστοις ἐπεσκεύασα ἄ-
 νεν ἐπιγραφῆς τοῦ ἐμοῦ ὀνόματος. § Ἄγορον ὕ-
 δάτω[ν] ἐν πλεί[στοις] τόποις τῆι παλαιότητι ὀλισ-
 θάνον[τας] ἐπ[ε]σκεύ[α]σα καὶ ὕδωρ τὸ καλούμενον
 Μάρτ[ιω]ν ἐδί[πλω]σα πηγῆν νέαν εἰς τὸ ρεῖθρον
 [αὐτοῦ] ἐποχετεύ[σ]ας. [§] Ἄγορον Ἰουλίαν καὶ βασι-
 [λικὴν] ἧτις ἦν μεταξὺ τ[οῦ] τε ναοῦ τῶν Διοσκό-
 [ρων] καὶ τοῦ Κρόνου προκατα]βεβλημένα ἔργα ὑπὸ τοῦ
 [πατρός μου] ἐτελείωσα καὶ τὴν αὐτὴν βασιλικὴν
 [κατακαυθεῖσαν ἐν ἀξηθέντι] ἐδάφει αὐτῆς ἐξ ἐπι-
 γραφῆς ὀνόματος τῶν ἐμῶν νύων ὑπ[η]ρξάμε[ν] κατ[λ].

XI. § Α[ύ]ο [καὶ ὄγδο]-
 ἦγοντα ναοὺς ἐν τῇ πόλ[ει] ἐκ[τ]ον ἕπ[ατος] δόγμα-
 τι συνκ[λ]ήτου ἐπεσκεύασα ο[ὗ] δένα π[ε]ρι[ι]κίων, ὅς]
 ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ ἐπισκευῆς ἐδεῖτο.

XII. [τοῖς] μονο[μαχ]ίας ἔδω[κα] τῶι ἐμῷ ὀνόματι καὶ
 [πεντάκις] τῶν νύων μου ἢ νύωνων ἐν αἷς μονο-
 [μαχίαις] ἐπέκτευσ[α]ν [ὡς] μύρι[ο]ι. Αἷς ἀθλητῶ[ν]
 παντ[όθεν] μετακεκλημένων τὴν τοῦ ἀγῶνος θέαν
 [τῶι] δήμῳ παρ[ε]σχον τ[ῶι] ἐμῷ ὀνόματι καὶ τρίτ[ο]ν
 τ[οῦ] ἐμοῦ νύωνοῦ.

XIII. C. 23 Ν[αυμαχίας] θέαν τῶι δήμῳ ἔδω[κα] πέ[ρ]ο[ν] τοῦ Τι-
 [βέριδος], ἐν οἷ τόπῳ νῦν ἐστιν ἄλσος Καισάρ[ω]ν,
 ἐκκεχω[σ]μένης τῆς γῆς] εἰς μῆκ[ρο]ς χιλίων ὀκτακο-
 σίων ποδῶν, εἰς π[λάτ]ο[ς] χιλίων διακο[σ]ίων. Ἐν ἧι

τοβολῶνες μου κι ὅταν πῆρα τὴ δημαρχικὴ ἐξουσία γιὰ δωδέκατη φορά ἔδωσα σέ κάθε ἄνδρα 100 δηνάρια· αὐτές οἱ δωρεές μου, ποτέ δέν ἔγιναν σέ λιγότερους ἀπὸ 250 χιλιάδες ἄνδρες.

IX. C. 18 Ἀπὸ τὸ χρόνο ἐκεῖνο πού ἔγιναν ὑπατοὶ οἱ Γναῖος καὶ Πόπλιος Λέντλοι, ὅταν λιγότεψαν καὶ δέν ἐπαρκοῦσαν τὰ δημόσια ἔσοδα, ἔδωσα ἄλλοτε σέ 10 χιλιάδες κι ἄλλοτε σέ περισσότερους παροχές σέ σιτάρι καὶ χρήματα ἀπὸ τὴν περιουσία μου.

8
[Δημόσια ἔργα]

C. 20 Τὸ Καπιτώλιο καὶ τὸ θέατρο τοῦ Πομπήϊου ἐπισκεύασα τὸ καθένα μὲ μέγιστες δαπάνες, δίχως νά βάλω στήν ἐπισκευή τὸ ὄνομά μου. Σέ πάρα πολλὰ μέρη ἔκαμα ἐπισκευές σέ ὑδραγωγεῖα πού χαλοῦσαν ἀπὸ τὴν πολυκαιρία καὶ διπλασίασα τὸ ὀνομαζόμενο Μάρτιο Ἰδωρ ἀποχετεύοντας στό ρεῖθρο του νέα πηγὴ. Τὴν Ἰουλίαν ἀγορὰ καὶ μιὰ βασιλικὴ πού βρισκόταν ἀνάμεσα στό ναὸ τῶν Διόσκουρων καὶ τοῦ Κρόνου, ἔργα πού εἶχαν μπεῖ τὰ θεμέλιά τους ἀπὸ τὸν πατέρα μου, τὰ τελείωσα καὶ τὴν ἴδια βασιλικὴ πού κάηκε τὴν ἄρχισα στό ὄνομα τῶν γιῶν μου σέ μεγαλύτερη ἔκταση ἐδάφους κτλ.

... Ὀγδόντα δυὸ ναοὺς στήν πόλη στήν ἕκτη ὑπατεία μου ἐπισκεύασα μὲ ἀπόφαση τῆς συγκλήτου καὶ δέν ἄφησα κανένα πού χρειάζοταν τότε ἐπισκευή.

9
[Θεάματα]

XII. Τρεῖς φορές πρόσφερα μονομαχίες ἐξ ὀνόματός μου καὶ πέντε φορές ἐξ ὀνόματος τῶν γιῶν καὶ τῶν ἐγγονῶν μου· στίς μονομαχίες αὐτές ἀγωνίστηκαν περίπου 10 χιλιάδες πυγμαχοί. Δυὸ φορές, ἀφοῦ μετακλήθησαν ἀπὸ παντοῦ ἀθλητές, πρόσφερα στό δῆμο θέαμα ἀγώνων ἐξ ὀνόματός μου καὶ ἐξ ὀνόματος τοῦ ἐγγονοῦ μου γιὰ τρίτη φορά.

C. 23 Θεάμα ναυμαχίας πρόσφερα στό δῆμο πέρα ἀπὸ τὸν Τίβερη, στό μέρος πού τώρα εἶναι ἄλλος Καισάρων, ἀφοῦ ἔγινε ἐκχωμάτωση σέ μῆκος 1800 πόδια καὶ πλάτος 1200. Σ' αὐτὴ τριάντα πα-

τροιάκο[ν]τα ναῦς ἔμβολα ἔχουσαι τροίρεις ἢ δι-
κροτ[οι, αἰ] δὲ ἥσσανες πλείους ἐναυμάχησαν.
Ἐν τ[ούτοι] τῷ στόλῳ ἠγωνίσαντο ἕξω τῶν ἐρετῶν
πρόσπ[ο]ν ἄνδρες το[ι]σχ[ε]ί[λ]ιοι.

XIII. C. 25 Θάλασσα[ν] πειρατευομένην ὑπὸ ἀποστατῶν δου-
λων [ειρήν]ευσα· ἐξ ὧν τρεῖς πονυριάδας τοῖς
δεσπότη[ι]ς εἰς κόλασιν παρέδωκα. § Ὡμοσεν
[εἰς τοὺς ἐμοὺς] λόγους ἅπανα ἢ Ἰταλία ἐκοῦσα κἀ-
[μὲ πολέμου], οἱ ἐπ' Ἀκτίῳ ἐνε[ί]κησα, ἠγγεμόνα ἐξη-
[τήσατο. Ὡ]μοσαν εἰς τοὺς [αὐτοῦ]ς λόγους ἐπα[ρ]-
χε[ί]αι Γαλα[τ]ία Ἰσπανία Λιβύη Σικελία Σαρδῶ.

XIV. C. 26 Πασῶν ἐπαρχειῶν δήμο[ν] Ρωμαίων, αἷς ὄμορα
ἦν ἔθνη τὰ μὴ ὑποτασσόμενα τῇ ἡμετέρῃ ἡ-
γεμονίᾳ, τοὺς ὄρους ἐπέ[ξ]ησα, [§] Γαλατίας καὶ Ἰσ-
πανίας, ὁμοίως δὲ καὶ Γερμανίαν καθὼς Ὡκεα-
νὸς περικλείει ἀπ[ὸ] Γαδελί[ω]ν μέχρι στόματος
Ἀλβίου ποταμοῦ ἐν εἰρήνῃ κατέστησα.

XV. C. 27 Αἴγυπτον δήμον Ρωμαίων ἠγγεμονίαι προσέθηκα.
Ἀρμενίαν τὴν μείζονα ἀνααιρεθέντος τοῦ βασιλέ-
ως δυνάμενος ἐπαρχίαν ποιῆσαι μᾶλλον ἐβου-
λήθην κατὰ τὰ πάτρια ἡμῶν ἔθνη βασιλείαν Τιγρά-
νη Ἀρταουάσδον νῖοι, νῖωνῶι δὲ Τιγράνου βασι-
λέως δ[ο]ν[α] διὰ Τιβερίου Νέρωνος, ὃς τότε μου
πρόγονος ἦν.

XV, C. 28 Ἀποικίας ἐν Λιβύῃ Σικελίᾳ Μακεδονίᾳ ἐν ἐκατέ-
ρᾳ τε Ἰσπανίᾳ Ἀχαΐᾳ Ἀσίᾳ Συρίᾳ Γαλατίᾳ τῇ πε-
ρὶ Νάρβωνα Πισιδίᾳ στρατιωτῶν κατήγαγον.

XV. C. 29 Πανονίων ἔθνη, οἷς πρὸ ἐμοῦ ἠγγεμόνος στρατεν-
μα Ρωμαίων οὐκ ἤργισεν, ἠσσηθέντα ὑπὸ Τιβερίου
Νέρωνος ὃς τότε μου ἦν πρόγονος καὶ πρεσβευτής,
ἠγγεμονίαι δήμον Ῥωμαίων ὑπέταξα [§] τὰ τε Ἰλλυρι-
κοῦ ὄρια μέχρι Ἰστρου ποταμοῦ προήγαγον· οὗ ἐπι-
τάδε Δάκων διαβάσα πολλὴ δύναμις ἐμοῖς αἰσίοις οἰω-
νοῖς κατεκόπη. Καὶ ὕστερον μεταχθὲν τὸ ἐμὸν στρα-
τευμα πέραν Ἰστρου τὰ Δάκων ἔθνη προστάγματα
δήμου Ῥωμαίων ὑπομένειν ἠνάγκασεν.

λεμικά πλοῖα — τριήρεις μέ ἔμβολα ἢ δίκροτοι (= μέ δύο σειρές κουπιά) — καί περισσότερα πῖο μικρά ναυμάχησαν. Σ' αὐτό τό στόλο ἀγωνίστηκαν ἐκτός ἀπό τούς κωπηλάτες τρεῖς χιλιάδες περίπου ἄνδρες.

10
[Ἐκκαθάριση τῆς
θάλασσης ἀπό δού-
λους-πειρατές. Ἡ-
γεμόνας τῶν δυτι-
κῶν ἐπαρχιῶν]

V. C. 25 Στή θάλασσα πού ἦταν στή διάθεση πειρατῶν - δούλων πού ἐπαναστάτησαν ἔφερα εἰρήνη· ἀπ' αὐτούς 30 χιλιάδες περίπου τούς παρέδωσα στούς κυρίους των νά τιμωρηθοῦν. Δῆλωσε ὑποταγή (τάχθηκε μέ τό μέρος μου) ἐκούσια ὅλη ἡ Ἰταλία καί μέ ἀναγνώρισε ἀρχηγό τοῦ πολέμου ἐκείνου πού νίκησα στό Ἄκτιο. Τό ἴδιο ἔκαμαν οἱ ἐπαρχίες Γαλατία, Ἰσπανία, Λιβύη, Σικελία, Σαρδῶ.

11
[Κατακτήσεις: α.
Γαλατία β. Ἰσπα-
νία. γ. Γερμανία]

XIV. C. 26 Ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ δήμου τῶν Ρωμαίων, ὅσες συνόρευαν μέ ἔθνη πού δέν ὑποτάσσονταν στό κράτος μας, μεγάλωσα τά σύνορα, τῆς Γαλατίας καί Ἰσπανίας· ἐπίσης καί τή Γερμανία καθῶς τήν περικυκλεῖ οἱ Ὠκεανός ἀπό τά Γάδειρα ὡς τήν ἐκβολή τοῦ Ἄλβιος ποταμοῦ τήν εἰρήνευσα.

16. Αἴγυπτος. ε.
Ἄρμενία]

XV. C. 27 Τήν Αἴγυπτο πρόσθεσα στό κράτος τοῦ δήμου τῶν Ρωμαίων. Τή μεγάλη Ἄρμενία, ὅταν σκοτώθηκε ὁ βασιλιάς της, ἐνῶ μπορούσα νά τήν κάμω ἐπαρχία, προτίμησα σύμφωνα μέ τήν παράδοσή μας νά τή δώσω διά τοῦ Τιβερίου Νέρωνα, πού ἦταν τότε πρόγονός μου, ὡς βασιλεία στόν Τιγράνη, τό γιό τοῦ Ἀρταβάσδου, ἐγγονό τοῦ Τιγράνη.

18. Ἀποικίες
στρατιωτῶν σ' ὅ-
λες τίς ἐπαρχίες]

C. 28. Ἐγκατέστησα ἀποικίες στρατιωτῶν στή Λιβύη, στή Σικελία, στή Μακεδονία, στίς δύο Ἰσπανίες, στήν Ἀχαΐα, στήν Ἀσία, στή Συρία, στή Γαλατία τή Ναρβωνική, στήν Πισιδία.

19. Παννονία η.
Δακία]

C. 29. Τά ἔθνη τῶν Παννονίων, πού πρῖν ἀπό τήν ἡγεμονία μου στρατός τῶν Ρωμαίων δέν τά πλησίασε, ἀφοῦ νικήθηκαν ἀπό τόν Τιβέριο Νέρωνα, πρόγονό μου τότε καί ὑπαρχο, τά ὑπέταξα στήν ἐξουσία τοῦ δήμου τῶν Ρωμαίων καί ἀπλώσα τά ὄρια τοῦ Ἰλλυρικοῦ ὡς τόν ποταμό Ἰστρο· αὐτόν, ὅταν τόν διάβηκαν μεγάλες δυνάμεις ἀπό Δάκες κατακόπηκαν μέ τή βοήθεια τῶν θεῶν. Καί ὕστερα τό στρατεύμά μου, ἀφοῦ προχώρησε πῖο πέρα ἀπό τόν Ἰστρο ὑπέρχρεωσε τά Δακικά ἔθνη νά ὑποταχθοῦν στήν προσταγή τοῦ δήμου τῶν Ρωμαίων.

4. "Ένας μεγάλος ιστορικός μιλά για την ελευθερία του πνεύματος στην εποχή των 'Αντωνίωνων.

(Το απόσπασμα αναφέρεται στα χρόνια της τυραννικής κυβέρνησης του αυτοκράτορα Δομιτιανού, 81-96 μ.Χ.)

... Διαβάζουμε πώς ο 'Αρουλίνος Ρούστικος¹ και ο 'Ερένιος Σενεκίωνας πλήρωσαν με τό κεφάλι τους τους έπαινους, που έκαναν ο ένας στό Ραίτο Θρασέα¹ και ο άλλος στον 'Ελβίδιο Πρίσκο¹. Και σά νά μήν έφτανε ότι τά έβαλαν με τους συγγραφείς αυτούς, δέ σεβάστηκαν ούτε τά έργα τους· έκαψαν στην αγορά τά έργα των μεγάλων αυτών άνδρών. 'Αναμφίβολα ή τυραννία νόμιζε πώς αυτές οι φλόγες θά τά έπνιγαν όλα: και τή φωνή του ρωμαϊκού λαού και τήν ελευθερία τής Συγκλήτου και τήν ανθρώπινη συνείδηση. Είχε καταδικάσει σέ σιωπή και εξορία τους σκεπτόμενους άνθρώπους και ήσους είχαν προσωπικότητα.

Βέβαια έμεις δώσαμε τότε ένα μεγάλο δείγμα ύπομονής και, αν οι πρόγονοί μας γνώρισαν κάποτε τήν τέλεια ελευθερία, έμεις γνωρίσαμε τήν τέλεια δουλεία· ακόμη και οι πιο άπλές συζητήσεις είχαν απαγορευτεί από μία μισητή κατασκοπεία. Θά είχαμε χάσει ακόμη και τή μνήμη μαζί με τήν όμιλία μας, αν μās ήταν εξίσου δυνατό τό νά ξεχάσουμε, όπως τό νά μή μιλούμε.

Μόλις τώρα αρχίζουμε νά παίρνουμε ανάσα. Μά, όσο και αν από τήν αυγή του ευτυχημένου αυτού αιώνα, ο αυτοκράτορας Νέρβας βρήκε τρόπο νά συμβιβάσει δύο πράγματα, που ήταν άλλοτε ασυμβίβαστα, τήν απόλυτη έξουσία και τήν ελευθερία, και ο Τραϊανός έκαμε τήν έξουσία κάθε μέρα πιο ήμερη. . . μοιλαταύτα, όπως στον όργανισμό μας ή θεραπεία με τά γιατρικά άργεί περισσότερο παρά ή άρρώστια, κι όπως τό σώμα του ανθρώπου μεγαλώνει σιγά σιγά, μά καταστρέφεται μεμιάς, έτσι είναι πολύ πιο εύκολο νά άφανισει κανείς τις προσωπικότητες και τήν ευγενική άμιλλα ανάμεσα τους, παρά νά τις ξαναζωτανέψει. Οι άνθρωποι συνηθίζουν νά βρίσκουν άρκετή άπόλαυση στην άπραξία κι ως τους ήταν πριν άντιπαθητική. . .

TAKITOS

('Η ζωή του 'Αγάτολα § 2 - 3
Μετάφραση)

5. 'Ο 'Αδριανός περιοδεύει στις έπαρχίες και φροντίζει για τό στρατό και τήν άμυνα του κράτους.

'Ο 'Αδριανός περιοδεύοντας στις έπαρχίες, τή μία μετά τήν άλλη, με προσωπικές επισκέψεις στις διάφορες περιοχές και πόλεις, έπιθεωρούσε όλα τά φρούρια και τά όχυρά. "Άλλα τά μετακινούσε σέ μέρη πιο έπίκαιρα, άλλα τά καταργούσε. "Άλλοτε δημιουργούσε και όργάνωνε νέα, προσωπικά ο ίδιος· φρόντιζε γενικά για όλα κι όχι μονάχα για τις συνηθισμένες εγκαταστάσεις στα στρατόπεδα, δηλαδή μηχανές και τάφρους και περιβολους και χαρκαώματα, αλλά φρόντιζε και για τις ιδιωτικές υποθέ-

1. Φιλελεύθεροι πολιτικοί άνδρες τής εποχής αυτής.

σεις, για τή ζωή, τή διαμονή και τή συμπεριφορά τῶν στρατιωτῶν και τῶν ἀξιωματικῶν τους.

Ὅταν παρατηροῦσε πὼς ἡ στρατιωτικὴ ζωὴ πήγαινε πολὺ πρὸς τὴν καλοπέραση και τὴ μαλθακότητά, ἐπενέβαινε και ἔκανε και ἀλλαγές. Ὅργανωνε κάθε λογῆς στρατιωτικὲς ἀσκήσεις και σὲ ἄλλους ἔδινε παράσημα, σὲ ἄλλους συμβουλές, κι ἔλους τοὺς δίδασκε ποῖο ἦταν τὸ καθήκον τους· γιὰ νὰ παίρουν καλὸ παράδειγμα, ὁ ἴδιος ζοῦσε παντοῦ τὴ σκληρὴ στρατιωτικὴ ζωὴ και πήγαινε ἢ πεζὸς ἢ καβάλα, ποτὲ ὅμως σὲ ἄρμα ἢ ἄμαξα. Στὸ κεφάλι του δὲν φοροῦσε τίποτα, οὔτε στὴ ζέστη οὔτε στὴν παγωνιά, ἀλλὰ τὸ εἶχε ἀκάλυπτο και στὰ κελτικά χιόνια και στὸ αἰγυπτιακὸ λιοπύρι. Μὲ λίγα λόγια, σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ καλλιέργησε μὲ τὰ λόγια και τὰ ἔργα τὴ στρατιωτικὴ ἀρετὴ και τὴν ἀνύψωσε τόσο πολὺ, ὥστε και σήμερὰ ἡ τάξη ποὺ ἔβαλε νὰ εἶναι ἀκόμη νόμος τοῦ στρατοῦ. Αὐτὸς κυρίως ἦταν ὁ λόγος ποὺ ἔζησε εἰρηνικὰ μὲ τοὺς ἀλλόφυλους. Δὲν ἔδειξαν ἐχθρικές διαθέσεις, γιὰτὶ δὲν τοὺς γινόταν καμιά ἀδικία και γιὰτὶ ἔπαιρναν χρήματα.

ΔΙΩΝ Ο ΚΑΣΣΙΟΣ

(Ρωμαϊκὴ Ἱστορία - Ἐπιτομὴ Βιβλ. 69 § 9 Μετάφραση)

6. Κόμμοδος : Ἡ διαγωγὴ ἑνὸς παρανοϊκοῦ αὐτοκράτορα.

Μπροστὰ ἀπὸ αὐτὸν στοὺς δρόμους μεταφερόταν ἡ λεοντὴ και τὸ ρόπαλό του και στὸ ἀμφιθέατρο τὰ ἔβαζαν ἐπάνω σὲ ἐπίχρυσο ἄρμα, εἴτε ἦταν αὐτὸς ἐκεῖ, εἴτε ὄχι. Ὁ ἴδιος ἔκανε τὴν εἴσοδό του μὲ ἐμφάνιση Ἐρμῆ και, ἀφοῦ τὰ ἔβγαζε ὅλα και ἔμεινε μὲ τὸ χιτῶνα, ξυπόλητος ἄρχιζε τὰ ἔργα του. Τὴν πρώτη μέρα μονάρχος του χτυπώντας μὲ ἀκόντιο ἀπὸ τὸν περίβολο κάτω στὸ στίβο σκότωσε ἑκατὸ ἀρκουδες. . .

. . .Τὶς ἄλλες μέρες κατεβαίνοντας ὁ ἴδιος κάτω στὸ στίβο ἄλλοτε κομμάτιαζε κατοικίδια ζῶα, ὅσα μπορούσε νὰ πλησιάσει, ἢ ἄγρια ζῶα ὅσα τοῦ τὰ ἔφερναν ἢ τὰ ἔριγναν μέσα σὲ δίχτυα. Ἔτσι ἔσφαξε μιὰ τίγρη, ἕναν ἵπποπόταμο κι ἕναν ἐλέφαντα. Μετὰ τὰ κατορθώματά του αὐτὰ ἀπομακρυνόταν, ἔτρωγε και μετὰ τὸ φαγητὸ μονομαχοῦσε. Φοροῦσε και χρησιμοποιοῦσε τὸν ὀπλισμὸ τοῦ σεκουράτορα¹, κρατώντας τὴν ἀσπίδα στὸ δεξιὸ χέρι, τὸ ξύλινο ξίφος στὸ ἀριστερὸ και ἦταν πολὺ ὑπερήφανος, γιὰτὶ ἦταν ζερβοχέρης.

ΔΙΩΝ Ο ΚΑΣΣΙΟΣ

(Ρωμαϊκὴ Ἱστορία - Ἐπιτομὴ Βιβλ. 73 § 18 - 19.
Ἀποσπάσματα. Μετάφραση)

1. Εἶδος μονομάχου.

ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΑΡΧΙΖΕΙ ΝΑ ΓΕΡΝΕΙ ΠΡΟΣ ΤΗ ΔΥΣΗ ΤΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ 'Ο 3ος μ.Χ. αιώνας είναι για τὸ ρωμαϊκὸ κράτος ἡ ἀρχὴ τοῦ τέλους. Στὸ προηγούμενο κεφάλαιο τὸ παρακολοιθήσαμε νὰ φτάνει μὲ τούς 'Αντωνί-
νους στὴν ἀνώτατη ἀκμὴ του. Στούς δυὸ αὐτοὺς αἰῶνες βοήθησε τοὺς ἀνθρώ-
πους ἐκεῖνης τῆς ἐποχῆς νὰ καλυτερέψουν τὴ ζωὴ τους. Ἐνωσε ὅλους τοὺς λα-
οὺς τῆς οἰκουμένης — τότε γιὰ οἰκουμένη λογαριαζόταν μόνο ἡ Μεσόγειος —
καὶ τοὺς ἔδесе σφιχτά μὲ τὸ ἄριστο διοικητικὸ του σύστημα καὶ τοὺς νόμους
του. Ἐπίσης, ἔχοντας παραλάβει ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας, ποὺ εἶχε κατακτήσει, τὸν
ὑψηλὸ πολιτισμὸ τους, βοήθησε νὰ διαδοθεῖ καὶ στὸν ὑπόλοιπο κόσμο. Ὅλ' αὐτὰ
βέβαια οἱ Ρωμαῖοι τὰ πραγματοποιοῦσαν χωρὶς νὰ τὸ ἀντιλαμβάνονται. Χωρὶς
νὰ τὸ ὑποψιάζονται, ἐνῶ καταπίεζαν καὶ ἐκμεταλλεύονταν τοὺς λαοὺς, δούλευαν
γιὰ τὴν πρόοδό τους.

▲ Ἀπὸ τίς ἀρχές ὅμως τοῦ 3ου μ.Χ. αἰώνα, ὅπως θὰ φανεῖ σ' αὐτὸ τὸ κε-
φάλαιο ἀπὸ δῶ κι ὕστερα, ἀρχίζει ἡ παρακμὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους:

- Στὸ ἐσωτερικὸ ἀρχίζουν οἱ ἐπαναστάσεις καὶ στὰ σύνορα οἱ ἐπι-
δρομές τῶν «βαρβάρων». Νέοι ἐπικίνδυνοι ἐχθροὶ ὀρθώνουν τὸ ἀνάστημά τους
ἀντίκρου στὴ Ρώμη. Δέν τοὺς ἐμπνέει πιά φόβος ὁ μύθος τοῦ ἀκατάλυτου μεγα-
λείου της.

- Στὴν οἰκονομία παρακάμζει τὸ ἐμπόριο καὶ οἱ ἄνθρωποι ξαναγυ-
ρίζουν στὴ γεωργία. Οἱ δούλοι ἀρχίζουν νὰ ζημιώνουν τοὺς κυρίους τους
τόσο πολὺ, ποὺ οἱ τελευταῖοι βρίσκουν πιὸ ἀποδοτικὸ νὰ τοὺς ἐλευθερώνουν καὶ
νὰ ἐργάζονται σάν ἐλεύθεροι ἢ ἐξαρτημένοι καλλιεργητές.

- Στὸ στρατὸ ἐπικρατεῖ ἀναρχία καὶ περιφρόνηση γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ
αὐτοκράτορα.

- Τὸ πολιτικὸ μαζαίξει σάν δυὸ ἄλογα ζεμένα στὸν ἴδιο ζυγὸ, τὸν αὐ-
τοκράτορα καὶ τὴ Σύγκλητο, ποὺ ἀλλοῦ κατευθύνεται τὸ ἓνα καὶ ἀλλοῦ τὸ ἄλλο.

- Ἀλλὰ τὸ σοβαρότερο ἀπ' ὅλα εἶναι ὅτι τὸ ρωμαϊκὸ κράτος εἶναι μιὰ οἰ-
κουμένη χωρὶς κοινὴ θρησκεία, ποὺ ἐνώνει τοὺς λαοὺς. Αὐτὸ δέν μπορούσε

νά τό προσφέρει ὁ ἑλληνορωμαϊκός πολιτισμός. Τό πρόσφερε ὁ Χριστιανισμός.

“Ὅλα δείχνουν ὅτι ὁ ἀρχαῖος κόσμος βαδίζει πρὸς τό τέλος του. Αὐτό τό ὀνομάζουμε παρακμή τοῦ ἀρχαίου κόσμου καί θά ὀδηγήσει ἀργότερα καί στήν πτώση του, ὅπως σέ ἄλλο κεφάλαιο θά δοῦμε.

1 Η ΜΕΓΑΛΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 3ου ΑΙΩΝΑ

1. Ἐσωτερική ἀναρχία. Μετά τό θάνατο τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἀρχίζει ἡ παρακμή τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Ἀπό τότε ὡς τήν ἐποχή τοῦ Διοκλητιανοῦ (180 - 284 μ.Χ.), δηλαδή ἐπί ἕνα περίπου αἰώνα, ἡ αὐτοκρατορία δοκιμάζεται ἀπό μιά βαθιά καί γενική κρίση. Ἀναρχία ἐπικρατεῖ στό ἐσωτερικό τοῦ κράτους καί ἐκδηλώνονται συχνά ἐπαναστάσεις στίς ἐπαρχίες.

Τήν ἀναρχία χειρότερεύει ἡ ἀνάμειξη τοῦ στρατοῦ στήν πολιτική. Ἡ στρατολογία γιά τήν ἐπάνδρωση τῶν ἐπαρχιακῶν λεγεώνων γινόταν συνήθως ἀπό κατοίκους τῶν ἴδιων ἐπαρχιῶν, ὅπου ἦταν τοποθετημένες οἱ στρατιωτικές μονάδες. Οἱ στρατιῶτες αὐτοί ἐμπνέονταν ἀπό ἕναν τοπικιστικό πατριωτισμό καί ἀπό τήν ἀνταγωνιστική διάθεση νά ἀνεβάσουν στό θρόνο τό δικό τους στρατιωτικό ἡγέτη.

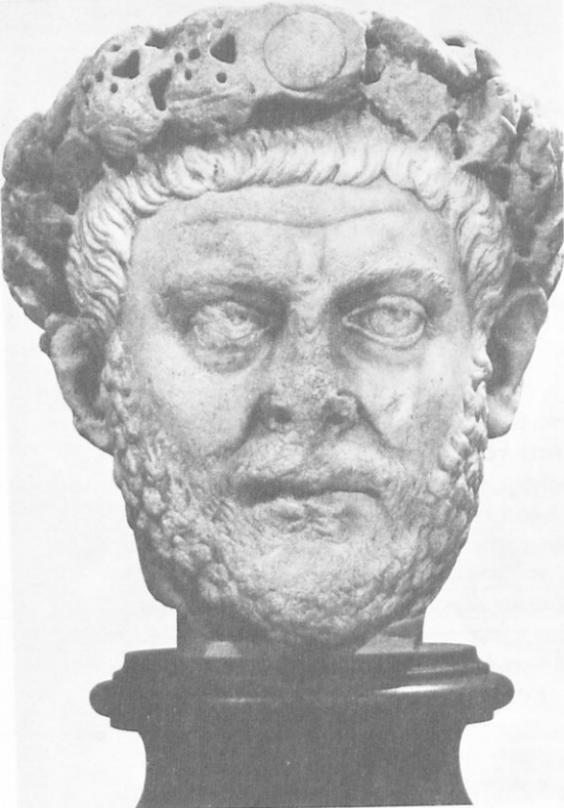
Συγχρόνως καί στή Ρώμη οἱ πραιτωριανοί ἀπό τή μιά μεριά καί ἡ Σύγκλητος ἀπό τήν ἄλλη ἤθελαν, γιά τό δικό τους συμφέρον, νά προωθήσουν στό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα ἡγέτη τῆς ἀρεσκείας τους. Ἔτσι ἦταν συνηθισμένο τό φαινόμενο νά ὑπάρχουν ταυτόχρονα σέ πολλά σημεία πολλοί διεκδικητές τοῦ ἀνώτατου ἀξιώματος καί, ὄχι σπάνια, νά ὑπάρχουν πολλοί αὐτοκράτορες. Αὐτό ὀνομάζεται στρατιωτική ἀναρχία.

2. Ἡ δυναστεία τῶν Σεβήρων. (193 - 235). Ἡ στρατιωτική ἀναρχία δημιούργησε σοβαρή κρίση στόν πολιτειακό θεσμό τοῦ Principatus πού καθιέρωσε πρῖν ἀπό δύο αἰῶνες ὁ Ὀκταβιανός. Αὐτή ἐκδηλώθηκε γιά πρώτη φορά μέ μιά σειρά συνωμοσιῶν ἐναντίον τοῦ Κομμόδου, πού τῆς προκάλεσε ἡ κακοδιοίκησή του. Τελικά τόν στραγγάλισαν στό λουτρό του.

Οἱ συνωμότες ἀνέβασαν στό θρόνο τό συγκλητικό Περτίνακα, πού ἔκανε μιά καλή προσπάθεια νά ἀποκαταστήσει συνετή διακυβέρνηση, μά κράτησε μόνο τρεῖς μῆνες, γιατί δολοφονήθηκε ἀπό τούς πραιτωριανούς.

Μετά τή δολοφονία του οἱ πραιτωριανές κούρτεις ἐβγαλαν σέ δημοπρασία τό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα καί τό κατακύρωσαν σ' ἕνα πάμπλουτο συγκλητικό πού πρόσφερε τό ἐπίστευτο ποσό τῶν 25 χιλιάδων σηστερτίων στόν κάθε στρατιώτη.

Οἱ λεγεῶνες τῶν συνοριακῶν ἐπαρχιῶν ἀπάντησαν στίς ἐνέργειες αὐτές τῶν

Ὁ Διοκλητιανὸς

Μετὴν ἀνοδο τοῦ Διοκλητιανοῦ στό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα (284 - 305) τερατίζεται ἡ στρατιωτική ἀναρχία καὶ τὸ ρωμαϊκὸ κράτος ἐξασφαλίζει πάλι γιὰ εἴκοσι χρόνια μιὰ σταθερὴ διακυβέρνηση.

πραιτωριανῶν τῆς Ρώμης μετὴν ἀνάδειξη τριῶν ὑποψηφίων: ἐνὸς στῆ Βρετανία, ἄλλου στῆν Ἄνω Παννονία καὶ ἄλλου στῆ Συρία.

Τελικά, με κεραυνοβόλα εἰσβολή στῆν Ἰταλία, ἐπικράτησε ὁ ὑποψήφιος τῆς Ἄνω Παννονίας Σεπτίμιος Σεβήρος (193 - 211). Ἦταν ἱκανὸς αὐτοκράτορας καὶ ἐπιδίωξε με σοβαρὲς στρατιωτικὲς καὶ πολιτικὲς μεταρρυθμίσεις νὰ συγκρατήσει τὸ ρωμαϊκὸ κράτος ἀπὸ τὴν ἀκατάσχετη πορεία του πρὸς τὴν πτώση. Ἐἶναι κυρίως στρατιωτικὸς αὐτοκράτορας καὶ ἱδρυτὴς τῆς δυναστείας τῶν Σεβήρων.

Οἱ κυριότερες μεταρρυθμίσεις του εἶναι:

▲ Στρατιωτικὲς μεταρρυθμίσεις. Μόλις κατέκτησε τὴν ἐξουσία ἀπέλυσε τῶν πραιτωριανῶν κοόρτες καὶ τῶν ἀντικατέστησε με ἐπαρχιακὲς λεγεῶνες. Με τὸν τρόπο αὐτὸ ἀφαίρεσε ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς τὸ ἀποκλειστικὸ προνόμιο νὰ ὑπηρετοῦν στὰ πραιτωριανὰ σώματα καὶ τὸ ἔδωσε σ' ὅλους τοὺς Ρωμαίους πολίτες τῆς αὐτοκρατορίας.

● Ὁργάνωσε στῆ συνοριακὴ γραμμὴ τὴν ἄμυνα συμπληρώνοντας καὶ ἐπεκτείνοντας με νέα ὀχυρωματικὰ ἔργα τὸ τεῖχος τοῦ Ἀδριανοῦ, ὥστε νὰ περιλάβει τὴν Ἄνω Γερμανία καὶ τὴ Ραιτία. Τὴν ἴδια φροντίδα πῆρε καὶ γιὰ τὴ συνοριακὴ ἄμυνα τῆς Β. Ἀφρικῆς.

● Γιὰ νὰ ἀποδυναμώσει τοὺς πραιτωριανούς καὶ νὰ προωθήσει στῆς θέσεις τοὺς ἐπαρχιωτὲς στρατιῶτες, αὔξησε τὸ ρωμαϊκὸ στρατὸ με τὴ δημιουργία τριῶν νέων ἐφεδρικῶν λεγεῶνων· οἱ δυὸ ἀπὸ αὐτὲς στάθμευαν στῆ Μεσοποταμία.

● Ἐπιτρέπει τὸ γάμο στους στρατιῶτες. Ἔτσι ἡ φύλαξη τῶν συνόρων ἐξασφαλίζεται με τὴ δημιουργία μόνιμων σχέσεων τῶν στρατιωτῶν με τῶν περιοχῶν πού φρουροῦσαν καὶ ἀνανεώνεται ὁ στρατὸς με νεοσύλλεκτους πού ἀκολουθοῦσαν τὴ σταδιοδρομίαν τοῦ πατέρα τους.

● Παραχώρησε σε ορισμένα συνοριακά βοηθητικά σώματα τήν κληρονομική εκμίσθωση ρωμαϊκής δημόσιας γῆς.

● Αύξησε τούς μισθούς τῶν λεγεωναρίων ἀπό 375 δηνάρια, πού τούς εἶχε καθορίσει ὁ Κόμοδος, σέ 500. Φαίνεται ὅτι αὐτό τό ὑπαγόρευσε ἡ πτώση τῆς ἀγοραστικῆς δύναμης τοῦ νομίσματος πού συνέβη στό μεταξύ. Ὅπως δὴποτε καί μέ τό μέτρο αὐτό καί μέ τά προηγούμενα ὁ Σεπτίμιος Σεβήρος προσπάθησε νά προσεταιριστεῖ τό στρατό καί νά τόν κάμει ὄργανο τῆς πολιτικῆς του στρέφοντας τον κυρίως ἐναντίον τῆς Συγκλήτου.

▲ Διοικητικές μεταρρυθμίσεις. Στρέφεται ἐναντίον τῆς Συγκλήτου ἀφαιρώντας της μεγάλο μέρος ἀπό τή δικαστική δικαιοδοσία της. Διακηρύσσει ἀπερίφραστα τήν ἀρχή ὅτι ἡ ἐξουσία τοῦ αὐτοκράτορα βασίζεται στήν ὑποστήριξη τοῦ στρατοῦ.

● Προωθεί σέ ἐπικαιρες διοικητικές θέσεις τῶν συγκλητικῶν ἐπαρχιῶν Ἴππεις, μέ παρελθόν καί ἀγωγή στρατιωτική. Ἔτσι, τό προνόμιο τῆς Συγκλήτου νά διοικεῖ τίς συγκλητικές ἐπαρχίες μέ δικά της μέλη, χωρίς νά καταργηθεῖ, ἀπομένει κενό γράμμα, γιατί ἡ ἀσκηση τῆς πραγματικῆς διοίκησης μετατίθεται σέ νέους ἀξιωματούχους, τούς πληρεξούσιους - διοικητές¹. Ὑπονομεύοντας ὁ Σεπτίμιος Σεβήρος τή διοικητική ἐξουσία τῶν συγκλητικῶν στίς ἐπαρχίες ἀφαιρεῖ ἕναν ἀπό τούς τελευταίους κρίκους πού ἔδεναν τήν ἐποχή του μέ τήν παράδοση τῆς ρωμαϊκῆς δημοκρατίας.

● Ἐκλείσει τά δικαστήρια ἀνώτατων ὑποθέσεων καί τίς ἀντίστοιχες δικαιοδοσίες τίς ἀνάθεσε γιά τή Ρώμη στόν ἐπαρχο τῆς πόλης² (= διοικητή Ἀστυνομίας) καί γιά τήν ὑπόλοιπη Ἰταλία καί τίς ἐπαρχίες στόν ἐπαρχο Πραιτωρίου³ πού εἶναι ἀνώτατος στρατιωτικός ἀξιωματοῦχος ἐπικεφαλῆς τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς. Στά χέρια τοῦ ἀξιωματοῦχου αὐτοῦ συγκεντρώνονται ἐκτός ἀπό τίς δικαστικές ἐξουσίες καί μεγάλες διοικητικές ἀρμοδιότητες, γιατί ἔγινε καί ἀντιπρόεδρος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ συμβουλίου.

Διάδοχοι τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου (211 - 235) εἶναι ὁ γιός του Καρακάλλας (211 - 217), ὁ Μακρίνος, ὁ Ἡλιογάβαλος καί τελευταῖος ὁ Ἀλέξανδρος Σεβήρος.

Ἵπως εἶδαμε (σελ. 74), ἀπό τά ἔργα τῶν διαδόχων τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου ἀξιωματημένοτο εἶναι τό διάταγμα τοῦ Καρακάλλα τό 212· μέ αὐτό πολιτογραφοῦσε ὡς Ρωμαίους πολῖτες ὅλους τούς ἐλεύθερους κατοίκους τῆς αὐτοκρατορίας. Λέγεται ὅτι τήν ἐκδοση τοῦ διατάγματος τήν ὑπαγόρευσαν οἱ οἰκονομικές ἀνάγκες πού ἀντιμετώπιζε ὁ αὐτοκράτορας, γιατί ἔτσι αὐξάνονταν τά ἔσοδα ἀπό τή φορολογία. Ἡ ἐρμηνεία αὐτή εἶναι ὑπερβολική καί μονομερής, ὅπως καί μιά ἄλλη πού ἐρμηνεύει τήν ἐκδοση αὐτή σάν τεκμήριο τῆς εὐρύτερης ὑψηλῆς πολιτικῆς του.

1. Λατ. Vicarii

2. Λατ. Praefectus urbi

3. Λατ. Praefectus praetorio

Γεγονός είναι ότι η πολιτογράφηση των ελεύθερων έπαρχιωτών είχε προχωρήσει πολύ από τους προκατόχους του. Τό διάταγμα του Καρακάλλα ξέλειψε επίσημα τή διάκριση ανάμεσα στους Ίταλούς και τους έπαρχιώτες και έτσι, ενώ ως τώρα στήν αυτοκρατορία διακρίνονται νικητές και νικημένοι, από τώρα αυτή γίνεται μιά κοινοπολιτεία ίσων «εταίρων».

3. Η εποχή των Τριάντα τυράννων. Ακολουθεί μιά περίοδος πού κράτησε πενήντα χρόνια (235 - 284). Η κρίση και η άναταραχή άποκορυφώθηκαν. Σ' αυτό τό διάστημα άνακηρύσσονται δεκάδες αυτοκράτορες από τό στρατό· μόνο 26 άναγνωρίστηκαν από τή Σύγκλητο. Από αυτούς ένας μόνο πέθανε από φυσικό θάνατο. Ονομάστηκαν Τριάντα τυράννοι, γιατί θύμιζαν τους Τριάντα τυράννους των Άθηνών.

Τόσο εύκολα και τόσο συχνά άλλαζαν οι αυτοκράτορες, ώστε είπαν κατόπιν πολύ εύστοχα, πώς τότε ό κάθε στρατιώτης είχε μέσα στίς άποσκευές του και μιά αυτοκρατορική στολή, μήπως τή χρειαστεί.

Η περίοδος αυτή είναι σκοτεινή, γιατί δέν έχουμε άρκετές ιστορικές πηγές.

4. Ξεσποϋν έπαναστάσεις. Στά ταραγμένα αυτά χρόνια δέν μπορούσε να διατηρηθεί ή παλαιά ασφάλεια και τάξη τής «ρωμαϊκής ειρήνης». Οί δυσαρστημένοι λαοί, τώρα πού χαλάρωσε ή έξουσία εξαιτίας τής άναρχίας, βρίσκουν εύκαιρία και άρχίζουν έξεγέρσεις. Αναφέρουμε τήν έξεγερση των Βαγαυδών, χωρικών τής Γαλατίας, πού ύποχρέωσαν τους μεγάλους γαιοκτήμονες, επειδή ή έξουσία του κράτους χάθηκε σχεδόν στίς έπαρχίες τους, να φροντίσουν μόνοι τους για τίς περιουσίες τους, οργανώνοντας δικές τους ένοπλες δυνάμεις για τήν άμυνά τους.

5. Νέοι έχθροί εμφανίζονται στα σύνορα. Τήν κατάσταση χειροτερεύουν άκόμη περισσότερο οι καινούριοι «βάρβαροι» πού πλησιάζουν από όλες τίς μεριές τό κράτος. Οί πιό πολλοί και οι πιό επικίνδυνοι κατεβαίνουν από τό Βορρά. Τους οδηγεί στο Νότο τό μαλακότερο κλίμα και τά έτοιμα πλούτη των Ρωμαίων. Τό περίφημο ρ ω μ α ι κ ό σ ύ ν ο ρ ο¹, δηλαδή ό Δούναβης και ό Ρήνος, πού ως τά χρόνια του Μάρκου Αύρηλιού άντεχε σαν άληθινός κυματοθραύστης, τώρα μεταβίβας συκρατιέται. Σέ πολλά σημεία σπάει και όρμουν μέσα λογιής ξένοι λαοί. Σκοπός τους είναι να άρπάξουν ό,τι μπορούν και να ξαναγυρίσουν στήν πατρίδα τους, ή να περάσουν τά ρωμαϊκά σύνορα και να έγκατασταθοϋν σε μικρές ομάδες, ώστε να ζήσουν ειρηνικά κάτω από τήν προστασία του ρωμαϊκού νόμου.

Αυτές είναι οι έ π ι δ ρ ο μ έ ς. Οί εισβολείς δέν έχουν άκόμη σκοπό να μπουν σε μεγάλες ομάδες και να έγκατασταθοϋν όριστικά. Οί λεγεώνες ως τό τέλος και του άλλου αίωνα μπορούν και τους άναχαιτίζουν.

Τέτοιοι λαοί είναι:

1. Λατ. Limes Pomanus

● **Στό Ρήνο οί γερμανοί Φράγκοι.** Ὑποδουλώνουν τούς παλαιότερους λαούς πού κατοικοῦσαν ἐκεῖ καί φτάνουν ὡς τό Ρήνο. Συχνά παραβιάζουν τό σύνορο αὐτό καί λεηλατώντας προχωροῦν ὡς τή Γαλατία. Οἱ Σάξονες φτάνουν ὡς τίς ἀκτές τῆς Βρετανίας καί οἱ Ἀλαμανοί ὡς τή Β. Ἰταλία.

● **Στό Δούναβη οἱ Γότθοι.** Εἶναι ἐπίσης Γερμανοί, πολυάριθμοι καί πολεμικοί. Εἶναι ἀκόμη εἰδωλολάτρες, μά στίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰώνα, ὅπως θά δοῦμε, ἀρχίζουν νά γίνονται Χριστιανοί. Μέχρι τά μέσα τοῦ 2ου αἰώνα ζοῦσαν γύρω ἀπό τή Βαλτική θάλασσα· σχεδόν δέν τούς γνωρίζουν οἱ Ρωμαῖοι. Ὑστερα ἐρχονται πῖο νότια καί στόν αἰώνα αὐτό πλημμυρίζουν τίς ἀπέραντες περιοχές ἀπό τό Δούναβη ὡς τίς βόρειες ἀκτές τοῦ Εὐξείνου Πόντου.

Ὅσες ρωμαϊκές κατακτήσεις ἔγιναν στά μέρη αὐτά ἀπό τούς Ἀντωνίνους χάθηκαν. Μέ τά πλοῖα τους κάνουν πειρατικές ἐπιδρομές καί φτάνουν καταστρέφοντας καί ἀρπάζοντας ὡς τό Αἰγαῖο. Σέ μία ἀπό αὐτές (267 - 268 μ.Χ.) λεηλάτησαν τήν Ἀθήνα, τήν Κόρινθο, τό Ἄργος καί τή Σπάρτη. Στήν Ἀθήνα τούς ἀπέκρουσε ὁ ἱστορικός Δέξιππος. Μαζί μέ τούς Γότθους ἦταν καί Ἐροῦλοι.

● **Στήν Ἀνατολή οἱ Πέρσες.** Τό κράτος τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ λαοῦ, πού διαλύθηκε ἀπό τό Μ. Ἀλέξανδρο, ἀναβιώνει μέ τήν περσική δυναστεία τῶν Σασσανιδῶν. Αὐτοί ἀνατρέψανε τό 224 τήν Παρθική δυναστεία τῶν Ἀρσακιδῶν. Ἐνας Ρωμαῖος αὐτοκράτορας, ὁ Βαλεριανός, πού πῆγε νά τούς πολεμήσει, νικήθηκε (260), πιάστηκε αἰχμάλωτος καί τόν ἔβαλαν νά περιποιοῖται τά ἄλογα τοῦ βασιλιᾶ τους. Σώθηκε ἕνα περσικό ἀνάγλυφο, πού μέ δικαιολογημένη ὑπερηφάνεια ὁ νικητής βασιλιάς κάθεται στό θρόνο του καί ὁ Ρωμαῖος τόν προσκυνάει γονατιστός.

6. **Ὀλόκληρες ἐπαρχίες γίνονται ἀνεξάρτητες.** Μερικές φορές, στά ἀνήσυχια αὐτά χρόνια, ὀλόκληρες ἐπαρχίες — κυρίως αὐτές πού ἦταν μακριά ἀπό τή Ρώμη — ἀνέδειξαν αὐτοκράτορα δικό τους, γιατί ἀντιμετώπιζαν κινδύνους ἐπιδρομῶν ἀπό γειτονικούς λαούς. Ἡ αὐτοκρατορία δίνει τήν εἰκόνα ἀποσύνθεσης, προπάντων στήν ἐποχή τοῦ αὐτοκράτορα Γαλλιανοῦ (253 - 268 μ.Χ.), διαδόχου τοῦ Βαλεριανοῦ.

Ὁ κίνδυνος ἀπό τίς γερμανικές ἐπιδρομές στή Δύση ὀδήγησε τή Γαλατία, τήν Ἰσπανία καί τή Βρετανία νά ἀποσπαστοῦν ἀπό τήν αὐτοκρατορία γιά 15 χρόνια καί νά ἀνακηρύξουν δικό τους αὐτοκράτορα, τόν Πόστουμο. Ὁ Γαλλιανός μπροστά στήν ἀνάγκη τόν ἀναγνώρισε. Τέτοιοι αὐτοκράτορες γιά λίγο χρόνο ἀναφέρονται πολλοί, π.χ. ὁ Αἰμιλιανός στή Μοισία, ὁ Ρηγιλιανός στή Πανονία κ.ἄ.

Τό πῖο ὀνομαστό ἀνεξάρτητο κράτος πού σχηματίστηκε αὐτή τήν ἐποχή ἦταν τό βασιλεῖο τῆς Παλμύρας. Βρισκόταν σέ μία ὄαση τῆς συριακῆς ἐρήμου, στόν ἐμπορικό δρόμο πού ἔνωσε τή Δαμασκό μέ τόν Εὐφράτη. Τό ἴδρυσε ὁ Ὀδαίνθος, πού ἦταν προηγουμένως διοικητής τῆς περιοχῆς αὐτῆς. Μετά τό θάνατό του τόν διαδέχτηκε ἡ σύζυγός του Ζηνοβία (267 - 273 μ.Χ.), ὁ-

νομαστή για την ελληνική της παιδεία, την όμορφιά της και τις διοικητικές της ικανότητες. Κυριέψε σχεδόν ολόκληρη τη Μ. Άσία, την Αίγυπτο και φιλοδοξούσε να ανασυστήσει το βασίλειο των Σελευκιδών.

7. Οι αιτίες της παρακμής του ρωμαϊκού κράτους. Οι αιτίες είναι πολλές και βαθιές. Μερικές μόλις διακρίνονται σ' αυτόν τον αιώνα. Πολύ καθαρότερα φαίνονται στον επόμενο. Τότε η παρακμή πλησιάζει να γίνει καταστροφή, όπως θά δούμε. Αναφέρουμε πολύ σύντομα τις κυριότερες αιτίες:

▲ **Τό αυτοκρατορικό αξίωμα περνά κρίση.** *Τό πολίτευμα του Όκταβιανού, δηλ. ή εξουσία του πρώτου πολίτη του κράτους και της Συγκλήτου, άφου εφαρμόστηκε μέ επιτυχία επί δυο αιώνες άποδείχτηκε πώς ήταν άπό δώ κι έμπρός άκατάλληλο, γιατί άπό τή φύση του ήταν άντιφατικό.* Ήταν μιά άνωμαλη διαρχία: Άπό τή μιά ό π ρ ώ τ ο ς πολίτης του κράτους, ό αυτοκράτορας, μέ τήν τάση νά επιβάλλει παντού τή θέλησή του. Άπό τήν άλλη ή Σ ύ γ κ λ η τ ο ς, τελευταίο κατάλοιπο τής δημοκρατίας, προσπαθούσε, όσο μπορούσε, νά βάζει χαλινό στήν άυταρχική αυτή τάση.

Μ' αυτή τή δύσκολη συμβίωση έφτασε στήν άκμή της ή αυτοκρατορία στους δυο πρώτους αιώνες. Όμως, έδω πού ήταν ή δύναμη, ήταν και ή αδυναμία του πολιτεύματος. Μέσα του ένεργοΰσαν δυο άντίρροπες δυνάμεις, πού δέν μπορούσαν νά συμβιβάζονται έπ' άπειρον. Άνάμεσα στις δυο ροπές, μιά πρós τή Μοναρχία και μιά πρós τή Δημοκρατία, τό πολίτευμα τείνει νά καταλήξει σ' ένα όμοιογενή τύπο. Καί έπειδή τώρα πιά δέν μπορούσε νά γίνει λόγος γιά έπικράτηση τής δημοκρατίας, όλα μαρτυροΰν πώς θά σβήσουν και τά τελευταία ίχνη της και στή θέση της διαμορφώνεται πιά μιά κ α θ α ρ ή ά π ο λ υ τ α ρ χ ί α .

▲ **Πορεία πρós τήν άπολυταρχία.** Τά πρώτα σοβαρά συμπτώματα πώς έκει θά κατέλυγε στό τέλος τό πολίτευμα παρουσιάστηκαν, όπως είδαμε, όταν κυβερνούσε ό Σεπτίμιος Σεβήρος (193 - 211 μ.Χ.). Έπί τής βασιλείας του έγειρε όριστικά ή ζυγαριά πρós τό μέρος τής μοναρχίας, γιατί ό αυτοκράτορας αυτός στηρίχτηκε όλωσδιόλου στό στρατό και μέ κάθε τρόπο παραμέρισε τή Σύγκλητο.

Άπό τότε τό σώμα αυτό διατηρήθηκε μόνο κατά τύπους. Ό Σεπτίμιος Σεβήρος πεθαινοντας άφησε παραγγελία στους γιούς του: «Νά 'σαστε μονοιασμένοι, νά πλουτίσετε τό στρατό και γιά τ' άλλα μή σ'ς νοιάζει». Άπό τότε άλλοι αυτοκράτορες ακολουθοΰν στήν πολιτική τους « σ υ γ κ λ η τ ι κ ή γ ρ α μ μ ή » και άλλοι « σ τ ρ α τ ι ω τ ι κ ή ». Τίποτε όμως δέν μπορούσε πιά νά ξαναδώσει στή Σύγκλητο τήν παλαιά της δύναμη.

▲ **Κρίση στήν οικονομία.** Άκόμη πιό βαθιά κρίση έκδηλώνεται στις οικονομικές σχέσεις των ανθρώπων. Καί τήν επιδεινώνει άκόμη περισσότερο ή πολιτική κρίση. Ή μιά μεγάλωνε τήν άλλη, έτσι πού είναι δύσκολο νά ξεχωρίσει κανείς ποιά είναι ή αίτία και ποιά τό άποτέλεσμα.

Άπ' αυτό τον αιώνα παρουσιάζεται μιά γενική όπισθοδρόμηση στήν οικονομική ζωή. Οι έπιδρομές και οι έπαναστάσεις, πού αναστατώνουν τις έπαρχίες, ά-

χίζουν νά νεκρώνουν τό εμπόριο. Κάθε οικονομική κίνηση πάει νά σταματήσει. Οί πόλεις, πού άλλοτε άνθουσαν από τά πλούτη τῆς «ρωμαϊκῆς εἰρήνης», τώρα παρακμάζουν· πρώτη φροντίδα τώρα εἶναι ἡ σωτηρία ἀπό τόν κίνδυνο. Αὐτό προπάντων θά συνεχιστεῖ καί θά ὀλοκληρωθεῖ στόν 4ο αἰώνα. Ἀφοῦ τό εμπόριο σταματᾷ, οἱ πόλεις σιγά σιγά ἀδειάζουν καί οἱ ἄνθρωποι ξαναγυρίζουν στήν ὑπαιθρο· παίρνει πάλι τήν πρώτη θέση ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς. Ἡ γῆ ὁμως παντοῦ βρίσκεται μοιρασμένη σέ ἀπέραντες γαιοκτησίες (= λ α τ ι φ ο ὑ ν τ ι α) — ὀλόκληρες περιοχές τώρα — πού ἀνήκουν σέ λίγους πανίσχυρους ἰδιοκτῆτες· αὐτοί σάν ἀληθινοί ἄρχοντες τά κυβερνοῦν καί τίς προστατεύουν ἀπό τίς ἐπιθέσεις, πολλές φορές μέ δικό τους ἰδιωτικό στρατό. Ἡ παλιά ἔπαυλη τους μέ ἓνα ὄχρωματικό περίβολο γύρω γύρω ἀρχίζει νά μετασχηματίζεται σέ μεσαιωνικό πύργο.

▲ **Κρίση στήν κοινωνία.** *Οἱ κοινωνικές τάξεις ἀλλάζουν.* Μέσα στή γενική παράλυση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, οἱ ἄνθρωποι ὅλων τῶν τάξεων καταφεύγουν στούς μεγάλους γαιοκτήμονες, γιά νά βροῦν « π ρ ο σ τ α σ ῖ α », ἀφοῦ δέν τοὺς τήν παρέχει πιά τό κράτος. Ὁ ἀριθμός τῶν δούλων παρουσιάζει ἀπό δῶ κι ἐμπρός μιᾶ σοβαρή μείωση. Ἐνα μεγάλο μέρος τους ἐξακολουθοῦσαν νά μένουν δούλοι. Πολλοί ὁμως ἀποκοτῶν τήν ἐλευθερία τους, γίνονται ἀ π ε λ ε ὑ θ ε ρ ο ι, καί μένουν προσκολλημένοι στά λατιφούντια, ὅπου οἱ κύριοι τῶν ἀπέραντων αὐτῶν κτημάτων τοὺς νοικιάζουν ἀπό ἓνα κομμάτι γῆς νά τό καλλιεργοῦν. Τό κομμάτι ὁμως τῆς γῆς καί ὁ καλλιεργητής του ἐξακολουθοῦν νά ἀνήκουν στό γαιοκτήμονα. Κι αὐτός κάθε χρόνο παίρνει ἀπό τό εἰσόδημα, πού δίνει τό κομμάτι τῆς γῆς, ἓνα ὀρισμένο μερίδιο.

Ἡ ἀπάσχοληση αὐτή προσελκύει σιγά σιγά καί τοὺς ἐλεύθερους καλλιεργητές — ὅσοι ἀπόμειναν ἀκόμη — καί τοὺς ἀνεργούς κατοίκους τῶν πόλεων. Ἔτσι ὅλοι ξαναγυρίζουν στήν ὑπαιθρο, γιά νά δουλέψουν μ' αὐτούς τοὺς ὄρους. Οἱ ἐλεύθεροι χάνουν ἓνα μέρος τῆς ἐλευθερίας τους, ἀφοῦ δέθηκαν ἀπό τό γαιοκτήμονα μέ τή γῆ, κερδίζουν ὁμως τήν « π ρ ο σ τ α σ ῖ α » του. Οἱ δούλοι πάλι κερδίζουν ἀρκετὴ ἐλευθερία, καί, τό κυριότερο, μπαίνουν ὑπὸ τήν προστασία τοῦ ρωμαϊκοῦ νόμου.

Ἔτσι οἱ ἐλεύθεροι καί οἱ πρῶν δούλοι συγχωνεύονται σέ μιᾶ καινούρια τάξη. Εἶναι προσκολλημένοι στή γῆ, χωρίς νά τοὺς ἀνήκει, ὡς *κολωνοί*, δηλ. *ἐξαρτημένοι καλλιεργητές ξένου κλήρου* (λατ. = *κολο ν ι*).

8. Ἀνακεφαλαίωση τῶν στοιχείων πού ὀδήγησαν στήν παρακμὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

▲ **Βαρβαρικές ἐπιδρομές καί ἀδυναμία ἄμυνας τῶν συνόρων.** Οἱ Πέρσες, οἱ Γότθοι, οἱ Ἀλαμανοὶ κ.ἄ. πού ἐφορμοῦν ἐναντίον τῶν συνόρων στόν 3ο αἰ. μ.Χ. βρίσκουν τώρα τίς ἀμυντικῆς ρωμαϊκῆς δυνάμεις σοβαρὰ ἐξασθενημένες. Οἱ Ἴταλοὶ στρατιῶτες ἔχουν πιά ὀλότελα ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ στρατιῶτες τῶν λιγότερο ἐκρωματισμένων περιοχῶν πού δέν εἶχαν οὔτε τίς ἰκανότητες καί τήν εὐστροφία τῶν πρῶτων οὔτε πειθαρχοῦσαν εὐκολα καί, τό κυριότερο, οἱ στρατιῶτες αὐτοὶ

Ἀγροτική ζωὴ τοῦ 3ου - 4ου αἰώνα μ.Χ.

Ψηφιδωτό τῆς Καρχηδόνας. Στὸ κέντρο τῆς εἰκόνας ὑπάρχει μιὰ μεγάλη ἔπαυλη, ποὺ εἶναι συνδυασμὸς μόνιμης κατοικίας καὶ ὄχυρου. Τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ δεσποῦν εἶναι δύο ψηλοὶ πύργοι στὶς γωνίες, ἓνα ὀγκώδες ἰσόγειο μὲ μιὰ ἀψιδωτὴ εἰσοδὸ ποὺ ἐπιτρέπει νὰ μπεῖ κανεὶς στὰ διαμερίσματα τοῦ ἰδιοκτήτη καὶ ἴσως σὲ μιὰ μεγάλη ἀλλή, στὸ πίσω μέρος· ἓνα ἄμφω χαγιάτι διακρίνεται στὸ πρῶτο πάτωμα ὅπου εἶναι συγκεντρωμένοι οἱ χώροι διαμονῆς. Πίσω ἀπὸ τὸ κύριο τμήμα τοῦ οικοδομήματος φαίνονται δύο ἰδιαίτερα χτίσματα, ὁ στάβλος ἢ τὸ αἶθριο καὶ ἓνας εὐρύχωρος λουτρόνας μὲ θολωτὲς στέγες. Ἡ ἔπαυλη εἶναι τριγυρισμένη ἀπὸ ἓνα πάρκο. Στὶς δύο πλευρὲς τῆς ἔπαυλης εἰκονίζεται ἔξοδος σὲ κνηγὶ τοῦ οικοδεσπότη. Στὸ πάνω καὶ κάτω διάζωμα τῆς εἰκόνας φαίνονται σκηνές τῆς καθημερινῆς ζωῆς τοῦ γαιοκτήματος. Κάθε ἐποχὴ καταλαμβάνει μιὰ γωνιά. Στὴν ἄνω ἀριστερῇ εἶναι χειμῶνας. Ἐνας ἄντρας μεταφέρει δύο ζωντανὲς πάπιες· δύο παιδιὰ μαζεύουν ἐλιές· μιὰ γυναῖκα σηκώνει ἓνα καλάθι γεμῆτο μαύρες ἐλιές. Εἶναι ἡ οἰκογένεια ἑνὸς κολωνοῦ ποὺ παριστάνεται στὶς σχέσεις τῆς μὲ τὸν ἰδιοκτήτη τοῦ μεγάλου γαιοκτήματος· προσφέρουν τοὺς καρποὺς τῆς ἐποχῆς στὴν οἰκοδέσποινα τῆς ἔπαυλης ποὺ κάθεται σ' ἓνα ἐπιβλητικὸ κάθισμα μὲ μιὰ βεντάλια στὸ χέρι· ἀνάλογες σκηνές εἰκονίζονται καὶ στὶς ὑπόλοιπες γωνίες. . . Τὸ ψηφιδωτὸ ἀποβλέπει νὰ τονίσει τὸ ρόλο ποὺ διαδραματίζουν οἱ κολωνοὶ στὴν οἰκονομία τοῦ μεγάλου γαιοκτήματος· ὅλη ἡ ζωὴ τῆς ἔπαυλης στηρίζεται στὸ μόνχο καὶ τίς εἰσφορὲς τους [3ος - 4ος αἰῶνας μ.Χ.; Τύνιδα, Μουσεῖο] [Ἀπόσπασμα ἀπὸ Μ. Rostovtzeff - A History of the ancient world. vol. II - Oxford 1933 σελ. 330].

άπασχολήθηκαν μόνιμα στόν 3ο αιώνα μέ τήν κερδοφόρα έπιχείρηση τής «κατασκευής» αὐτοκρατόρων καί πολύ λίγο ένδιαφέρον έδειχναν νά διατηρήσουν τίς κατακτήσεις. Έγινε μιά πλήρης έπαγγελματοποίηση τους, γιατί δέν άρνησαν νά ανακαλύψουν ότι ήταν άπαραίτητοι συντελεστές τής έξουσίας καί έπιζητούσαν νά έπιβάλλουν τούς όρους τους καί στόν αὐτοκράτορα καί στή Σύγκλητο. Γιά νά άποφεύγεται ό κίνδυνος τών στρατιωτικών πραξικοπημάτων καταφεύγουν οί αὐτοκράτορες στήν παροχή μεγαλύτερων μισθών καί συντάξεων.

▲ **Καταστροφή τοῦ αστικοῦ πληθυσμοῦ. Έγκατάλειψη τής γῆς. Εἴσοδος μεγάλου ἀριθμοῦ ἀγροτῶν στό στρατό.** Όπως άναπτύχθηκε πίο πάνω, οί βαρβαρικές έπιδρομές κι ή πολιτική καί στρατιωτική άναρχία πού έπικρατοῦν στόν 3ο αιώνα προκαλοῦν ένα διάχυτο αίσθημα άνασφάλειας στους πληθυσμούς τής ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας κυρίως γύρω στό 250 μ.Χ. Η σιγουριά κι ή έμπιστοσύνη τής «ρωμαϊκῆς εἰρήνης», πού έξασφάλιζε άλλοτε τήν οικονομική εὐημερία, ύπονομεύτηκαν πιά. Η οικονομική δραστηριότητα έξαιτίας αὐτοῦ σταματᾶ sé κάθε έκδήλωση.

Τό σύνολο τής καλλιεργήσιμης γῆς παθαίνει σοβαρή μείωση, όπως π.χ. στήν Ίταλία, τήν Ίσπανία καί τήν Αἴγυπτο. Μεγάλο μέρος άπό τούς άγρότες πού έγκαταλείπουν τήν καλλιέργεια τής γῆς βρίσκουν ως βιοποριστική διέξοδο τήν κατάταξη τους στό στρατό, γιατί έτσι έξασφαλίζουν κέρδη, άσυνδοσία, ασφάλεια καί καριέρα, άν έπιδείξουν ικανότητες. Τώρα παρουσιάζεται έντονα τό φαινόμενο τών έγκαταλειμμένων γαιῶν πού οὔτε μέ διατάξεις, όπως π.χ. τοῦ Αὐρηλιανού οὔτε μέ τήν μέθοδο τής ίδρυσης άποικιῶν βρίσκουν καλλιεργητές καί γι' αὐτό έρημώνονται. Ίδιαίτερα όμως δυσάρεστες ήταν οί συνέπειες γιά τή βιοτεχνία καί τό έμπόριο· οί οικονομικές αὐτές δραστηριότητες εύκολα έξαφανίζονται άπό μιά καταστραμμένη, ή ύποκείμενη sé κίνδυνο καταστροφῆς περιοχή, καί δύσκολα άναζωογονοῦνται. Η έξαφάνιση έξαιτίας τής άνασφάλειας τών ιδιωτικῶν έπιχειρήσεων ύποχρέωσε πολλούς αὐτοκράτορες νά ίδρύσουν κρατικά όπλοστάσια καί ύφαντήρια μέ καταναγκαστική εργασία γιά τίς ανάγκες τής έπιμελητείας τοῦ στρατοῦ.

▲ **Σμίκρυνση τῶν αστικῶν κέντρων. Διαμορφώνεται ιδιαίτερο καθεστῶς γαιοκτησίας καί βιοτεχνίας.** Η παρακμή τής βιοτεχνίας καί τοῦ έμπορίου όδήγησε στή σμίκρυνση τοῦ χώρου τών πόλεων. Έκτός άπό τή Ρώμη, πού έξακολουθοῦσε νά διατηρεῖ τόν υδροκεφαλισμό της έξαιτίας τοῦ όχλου πού ζοῦσε εκεί μέ τίς δωρεάν διανομές καί τήν ψυχαγωγία του, είναι όλοφάνερος τώρα ένας γενικός μαρασμός τῶν αστικῶν κέντρων· τοῦτο διαπιστώνεται εύκολα π.χ. στή Γαλατία όπου τά νέα κυκλικά τείχη στόν 3ο καί 4ο αἰ. περικλείουν συχνά λιγότερο άπό τό τό ένα τέταρτο τοῦ χώρου τῶν προηγούμενων αιώνων.

Οί οικονομικές αὐτές δυσκολίες, πού λιγοστεύουν παρά πολύ τούς αστικούς πληθυσμούς, λιγοστεύουν επίσης πολύ σοβαρά καί τούς έλεύθερους καλλιεργητές στήν ύπαιθρο, τούς μικρούς ιδιοκτήτες καί ένοικιαστές. Η συγκέντρωση τής έγγειας ιδιοκτησίας sé πολύ λίγα χέρια προχωρεῖ τώρα ραγδαία. Η άναζήτηση

προστασίας από τις βαρβαρικές εισβολές ή από την έκμετάλλευση των διοικητικών υπαλλήλων ανάγκασε τους μικροϊδιοκτήτες γης να παραδώσουν τα κτήματά τους στους εύπορους γείτονές τους που μπορούσαν να τους προφυλάξουν από τις επιδρομές των ληστών και από τους έπαρξιακούς αξιωματούχους στις όχρωμένους έπαυλεις τους. Μέ τον τρόπο αυτό ή μεγάλη γαιοκτησία — τό *latifundium* — γίνεται πιά ό κυρίαρχος τύπος άγροτικής ιδιοκτησίας και ή καλλιέργεια τής γης γίνεται από έξαρτημένους καλλιεργητές (*coloni*). Μά και ή θέση των καλλιεργητών αυτών μετά τον 3ο αϊ. αλλάζει. Ός τώρα ή προσωπική τους έλευθερία δέ δεσμεύεται έκτός από λίγες δωρεάν άγγαρείες τήν έποχή τής συγκομιδής στό άτομικό κτήμα του ιδιοκτήτη ή του άρχινοικιαστή αυτοκρατορικής γης¹. Από τώρα κι ύστερα οί ένοικιαστές - καλλιεργητές είναι ύποχρεωμένοι να μένουν ισόβια προσκολλημένοι στή μεγάλη γαιοκτησία. Δημιουργείται λοιπόν έτσι ό θεσμός τής δουλοπαροικίας μέ νομικά κατοχυρωμένους τίτλους· στήν έποχή του Μ. Κωνσταντίνου άναγνωρίζεται έπίσημα ό θεσμός από τήν αυτοκρατορική νομοθεσία.

Άλλά και στήν άσκηση τής ισχυής βιοτεχνίας και του έμπορίου που άπόμεινε παρατηρείται μιά άλλαγή συστήματος. Έτσι π.χ., γιά να έπιτύχει ό Άλέξανδρος Σεβήρος καλύτερο έφοδιασμό τής πρωτεύουσας, κατέγραψε τους έπαγγελματίες σέ ιδιαίτερες *συντεχνίες* — βιοτεχνικά *congiaria* και έμπορικά *collegia* —, ώστε να μπορεί να έλέγχει μέ κρατικούς ύπεύθυνους και να κατευθύνει όσους καταγίνονται μέ τή βιοτεχνία και τό έμπόριο. Τώρα όμως άρχίζουν να φθίνουν κι αυτά τά προνομιακά σωματεία. Γιά να τά περισώσουν οί κατοπινοί άυτοκράτορες, τά μετατρέπουν σέ κληρονομικές κλειστές επαγγελματικές κάστες· π.χ. στόν 4ο αϊ. ό μυλωνάς ή ό φορτωτής πλοίου έπρεπε να μένει ισόβια στό έπαγγελμά του και να τό διδάξει στους γιούς του. Δέν είναι γνωστό σέ πόσα έπαγγέλματα καθιερώθηκε ό κρατικός αυτός παρεμβατισμός κι αν ή έφαρμογή του ίσχυε και σέ πόσο βαθμό έξω από τή Ρώμη. Άργότερα όμως, στα χρόνια του Μ. Κωνσταντίνου, οί συντεχνίες αυτές — που ονομάζονται τώρα *συστήματα* — έχουν πιά όλότελα επικρατήσει στήν Κωνσταντινούπολη κι άπ' αυτό εύκολα βγαίνει τό συμπέρασμα ότι τό καθεστώς αυτό δέν περιορίστηκε μόνο εκεί, αλλά νωρίς άπλώθηκε σ' όλη τήν αυτοκρατορία.

Άπό τήν άνακεφαλαίωση αυτή βγαίνει τό συμπέρασμα ότι πολλά στοιχεία, — π.χ. επιδρομές βαρβάρων, άναρχία, άδυναμία συνοριακής άμυνας, επαγγελματοποίηση του στρατού, σοβαρές άλλαγές στήν οικονομική και κοινωνική δομή του ρωμαϊκού κράτους — οδηγούν στήν παρακμή τής αυτοκρατορίας. Άυτά όμως τά στοιχεία δέν είναι μόνο στοιχεία φθοράς. *Είναι συγχρόνως και στοιχεία που θα οδηγήσουν τον Άρχαίο κόσμο στό Μεσαιωνικό.* Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία μέ τίς άλλαγές αυτές πορεύεται πρós τήν πτώση της και ταυτόχρονα μεταστοιχείωνεται, γιά να συνεχίσει τή ζωή της μέ άλλες μορφές στή Δυτική Εύρώπη και στό Βυζάντιο.

1. Δστ. Conductor

Οι Τετράρχες

Σύνπλεγμα από πορφύριτη των Τετραρχῶν Ιου-
κλητιανοῦ, Μαξιμιανοῦ, Γαλερίου καί Κωνσταν-
τίνου Χλωροῦ (Βενετία, Ἅγιος Μάρκος, νότια γω-
νία. 300 μ.Χ. περίπου).

2 ΜΕ ΚΑΙΝΟΥΡΙΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΞΕΠΕΡΑΣΕ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ

1. Οι Ἰλλυριοὶ αὐτοκράτορες. Πορεία πρὸς τὴν ἀπολυταρχία.

Ὅπως φάνηκε ἀπὸ τὰ προηγούμενα, ἡ αὐτοκρατορία βάδιζε πρὸς τὴν κα-
ταστροφή, ἀλλὰ στὸ τέλος τοῦ 3ου αἰῶνα τὴν ἀπέφυγε χάρις στὰ ἀποτελεσμα-
τικά μέτρα πού πῆραν οἱ Ἰλλυριοὶ αὐτοκράτορες (270 - 305 μ.Χ.).

Ὀνομάστηκαν ἔτσι, γιατί προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἰλλυρία (σημ. Ἀλβανία
καὶ Γιουγκοσλαβία). Ἦταν ἀπλοὶ ἀγρότες, μὰ ἀξιοὶ στρατηγοί. Ἐχουν ἀξιόλο-
γες διοικητικὲς καὶ ὀργανωτικὲς ικανότητες. Μὲ τὰ μέτρα πού πῆραν πέτυχαν
νά συγκρατήσουν ἀπὸ τὴν κατάρρευση τὴν αὐτοκρατορία. Ἔτσι:

- Οἱ ἐχθροὶ τῆς Ρώμης ἀναχαιτίζονται παντοῦ,
- Ἐπιδιώκεται νά ἐξασφαλιστεῖ ἐνότητα, καί, τὸ κυριότερο,
- Γίνονται τολμηρὲς μεταρρυθμίσεις στὸ πολίτευμα καὶ στὴ διοίκηση.

Οἱ σπουδαιότεροι ἀπὸ τοὺς Ἰλλυριοὺς αὐτοκράτορες εἶναι δυό: ὁ Αὐρη-
λιανὸς (270 - 275 μ.Χ.) καὶ ὁ Διοκλητιανὸς (284 - 305 μ.Χ.).

Ὁ Αὐρηλιανὸς ὀνομάστηκε «ἐπανορθωτῆς τῆς οἰκουμένης», γιατί ξανάδωσε
στὸ κράτος (οἱ Ρωμαῖοι ὀνόμαζαν τὸ κράτος τους οἰκουμένη) τὴν ἐνότητά του μὲ
τὶς νίκες του κατὰ τῆς Ζηνοβίας στὴν Ἀνατολή καὶ μὲ τὴν ἀνάκτηση τοῦ ἐφήμε-

1. Λατ. Restitutor orbis

ρου κράτους τής Γαλατίας. Κατ'ασκεύασε επίσης νέο μεγαλύτερο τείχος γύρω από τή Ρώμη.

Ο Διοκλητιανός μέ τίς μεταρρυθμίσεις του δίνει νέα κατεύθυνση στην Ιστορία του ρωμαϊκού κράτους, καί, γιά νά τό σώσει, τό προσαρμόζει στις ανάγκες τής εποχής του, αλλάζοντας τό χαρακτήρα τής μοναρχίας.

Οι κυριότερες αλλαγές του Διοκλητιανού είναι:

▲ **Αλλάζει μορφή τό πολίτευμα.** *‘Ο πρώτος πολίτης του κράτους¹ γίνεται τώρα απόλυτος μονάρχης καί τό πολίτευμα γίνεται απόλυτη μοναρχία.*

Από τήν εποχή του Αύρηλιανού ὁ λατινικός τίτλος Princeps ἀχρηστεύεται καί στή θέση του καθιερώνεται ὁ τίτλος Dominus. Ἡ πολιτειακή μορφή του Principatus γίνεται Dominatus = απόλυτη μοναρχία.

Τό πολιτειακό σύστημα τής δυαρχίας (Σύγκλητος - Αυτοκράτορας) πού εἶχε καθιερώσει ὁ Ὁκταβιανός Αὐγούστος, δοκιμάστηκε σκληρά στόν αἰώνα αὐτό καί ἀποδείχτηκε πώς, γιά νά διατηρηθεῖ ἡ μοναρχία, ἔπρεπε τό πρόσωπο του αυτοκράτορα νά ἀποκτήσει ἐξωτερική αἴγλη.

Γιά νά πραγματοποιηθεῖ αὐτό, μιά λύση ὑπῆρχε: νά γίνει τό πρόσωπο του αυτοκράτορα ἱερό, ὅπως στίς ἀνατολικές μοναρχίες. Ὁ Αὐρηλιανός κιόλας παλαιότερα, σύμφωνα μέ τό ὑπόδειγμα πού πῆρε ἀπό τοὺς Σασσανίδες τής Περσίας, εἶχε καθιερώσει τό δ ι α δ η μ α καί τήν π ο ρ φ ῦ ρ α. Ὁ Διοκλητιανός ἐφάρμοσε στό παλάτι του τό ἀνατολικό π ρ ω τ ὀ κ ο λ λ ο. Ὁ αυτοκράτορας σπάνια ἐμφανίζεται στους ὑπηκόους του. Καθιερώθηκε τώρα καί ἡ π ρ ο σ κ ῦ ν η σ η. Ὅποιοι τόν πλησίαζε, γονάτιζε καί του φιλοῦσε τήν ἄκρη του φορέματός του.

Ἐνας αὐστηρός αὐλικός κώδικας παρμένος ἀπό τοὺς Σασσανίδες ἀντικαθιστᾷ τήν παλαιά ρωμαϊκή ἀπλότητα. Οἱ ὑπῆκοοι του κράτους χρησιμοποιοῦν πομπώδεις προσαγορεύσεις, ὅταν ἀπευθύνονται στόν αυτοκράτορα. Π.χ. ἡ γαληνότης σας, ἡ μεγαλειότης σας, ἡ αἰωνιότης σας κ.ἄ.

▲ **Ριζικές αλλαγές στή διοίκηση.** Ὁ Διοκλητιανός, ἂν καί εἶναι τόσο ἀπολυταρχικός, ὑποχρεώνεται ἀπό τίς συχνές ἐπαναστάσεις καί ἐπιδρομές, νά κάμει μιά τολμηρή ἀλλαγὴ στό διοικητικό σύστημα. Ἦταν ἀνάγκη, ὅταν παρουσιαζόταν κίνδυνος, νά παίρνονται ἄμεσα μέτρα ἄμυνας, χωρίς ἀργοπορία. Γι' αὐτό ἐγκαταλείπει τή Ρώμη καί ὀρίζει τέσσερα νέα κέντρα του κράτους, σέ ἰσάριθμα ἐπίκαιρα σημεῖα.

Πρῶτα δύο μεγάλα κέντρα: Τό ἕνα στή Δύση, στό Μιλάνο τής Β. Ἰταλίας καί τό ἄλλο στήν Ἀνατολή, στή Νικομήδεια τής Βιθυνίας. Οἱ ἐπικεφαλῆς τους ὀνομάστηκαν Α ὕ γ ο υ σ τ ο ι. Αὐγούστος τής Νικομήδειας ἔγινε ὁ ἴδιος ὁ Διοκλητιανός καί στό Μιλάνο διόρισε τό Μαξιμιανό.

Ἐστερα δύο μικρότερα κέντρα: τό ἕνα στήν ἀρχαία γαλατική πόλη Τρεβήρους καί τό ἄλλο στό Σίρμιο τής Σερβίας. Οἱ ἐπικεφαλῆς τους ὀνομάστηκαν Κ α ἰ σ α ρ ε ς. Καίσαρα στοὺς Τρεβήρους διόρισε τόν Κωνστάντιο Χλωρό καί στό Σίρμιο τό Γαλέριο.

1. Λατν. Princeps

Οί τέσσερις συνάρχοντες δέθηκαν με συγγενικούς δεσμούς και στην αρχή συνεργάστηκαν καλά.

Τό σύστημα αυτό ονομάστηκε **Τετραρχία**. Μέ αυτό κομματιάζεται τό κράτος, γιά νά φυλαχτοῦν καλά τά σύνορα ἀπό τούς ἐξωτερικούς ἐχθρούς και τό ἐσωτερικό ἀπό τούς ἀνταπαιτητές τῆς ἐξουσίας.

Εἶναι πολύ χαρακτηριστικό ὅτι σιγά σιγά οἱ νέοι μονάρχες ἀπομακρύνονται ἀπό τή Ρώμη, γιὰτί βρίσκεται πολύ μακριά ἀπό τίς περιοχές πού κινδυνεύουν και ἐκεῖ παραμένει ἡ ἔδρα τῆς Συγκλήτου, πού μέ δυσφορία ἀντιμετωπίζει τίς νέες ἀπολυταρχικές τάσεις. Οἱ δικαιοδοσίες τῆς περιορίστηκαν μόνο σ' ἕνα ρόλο ἀνάλογο μέ τό δημοτικό συμβούλιο τῆς Ρώμης. "Ἐνα δείγμα τῆς ἀνορθωτικῆς δραστηριότητας τοῦ Διοκλητιανοῦ, ἀλλά συγχρόνως και τῆς τάσης του νά ἐπιβάλλει αὐταρχικά λύσεις στό ἐσωτερικά ζητήματα μᾶς δίνει ἡ ἀπόπειρά του νά συγκρατήσει τήν ἀνοδο τῶν τιμῶν μ' ἕνα διάταγμα του τό 301 μ.Χ. πού καθόριζε τά ἀνώτατα ὄρια τους.

▲ **Χωρίζεται ἡ πολιτική ἐξουσία ἀπό τό στρατό.** "Ἐνα σπουδαῖο μέτρο στή διοίκηση ἦταν ὁ χωρισμός ὄλου τοῦ κράτους σέ μικρές ἐπαρχίες. Ἐπικεφαλῆς τους ἦταν μισθωτοί διοικητικοί ὑπάλληλοι πού διορίζονται ἀπό τόν αὐτοκράτορα. Αὐτοί δέν εἶχαν κανένα δικαίωμα πάνω στό στρατό τῆς περιφέρειᾶς τους. Οἱ ἀξιωματικοί τοῦ στρατοῦ εἶχαν δικούς τους προϊστάμενους.

Ἐκείνους τῆς στρατιωτικῆς ἀπό τήν πολιτική ἐξουσία στίς ἐπαρχίες εἶχε κίολας καθιερωθεῖ ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου σέ τέσσερις μεγάλες περιφέρειες¹ πού ἡ καθεμιά τους χωρίζοταν σέ διοικήσεις. Αὐτές, ἀνάλογα μέ τό μέγεθός τους, εἶχαν ἕνα διαφορετικό ἀριθμό ἐπαρχιῶν. Συνολικά οἱ διοικήσεις ἦταν 12 και οἱ ἐπαρχίες πού ἦταν στήν ἀρχή 60 ἢ 70, ἔφτασαν τελικά τίς 116. Μέ τόν τρόπο αὐτό οἱ διοικητές τῶν ἐπαρχιῶν ἐγιναν λιγότερο ἐπικίνδυνοι.

2. Μέγας Κωνσταντῖνος. Τό σύστημα τῆς Τετραρχίας δέν ἔφερε τά ἀποτελέσματα πού προσδοκοῦσε ὁ ἰδρυτής τῆς. Ἀντίθετα, ἔριξε τό κράτος σέ νέους ἐμφύλιους πολέμους ἀνάμεσα στούς διάφορους φιλόδοξους Αὐγουστους και Καίσαρες.

Ἐκείνους τῆς Διοκλητιανός τό 305 ἀποσύρθηκε ἀπό τήν ἐξουσία, γιά νά περάσει ἡσυχά τήν ὑπόλοιπη ζωή του. Γιά εἴκοσι χρόνια ἀφοῦ ἔφυγε (305 - 324 μ.Χ.), οἱ διάδοχοί του παλεύουν ποιός θά ἐξοντώσει τόν ἄλλο, γιά νά ἐπικρατήσει. Μέσα στούς ἀγῶνες αὐτούς παρουσιάζεται ἡ μορφή τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Ξεκίνησε Καίσαρας ἀπό τή Γαλατία και στό τέλος ἔμεινε μόνος κυρίαρχος στό κράτος.

● Ἀπό τά πολλά γεγονότα τῆς πολυτάραχης αὐτῆς ἐποχῆς ξεχωρίζουμε τά κυριότερα τρία, πού ὀδήγησαν τό Κωνσταντῖνο στή ἀνάδειξη τελικά και στήν ἐπικράτησή του.

Τό 312, στή Μουλβία γέφυρα τοῦ Τίβερη, ὁ Κωνσταντῖνος συντρίβει τόν

1. Λατ. Praefecturae

αντίπαλό του στη Δύση Μαξέντιο. Για ανάμνηση αυτής της νίκης κατασκευάστηκε και σώζεται ακόμη στη Ρώμη μία θριαμβευτική άψιδα.

● Τόν επόμενο χρόνο (τό 313) απομένουν δυό Αυγούστοι: 'Ο Κωνσταντίνος στη Δύση και ὁ Λικίνιος στην Ἄνατολή. Γίνεται μιά συνάντησή τους στό Μίλανο και συμφωνοῦν νά συνεργαστοῦν γιά τή διοίκηση ὅλου τοῦ κράτους.

● Τό 324, στίς πεδιάδες τῆς Ἀδριανούπολης, ὁ Κωνσταντίνος νίκησε τό στρατό τοῦ Λικινίου καί σέ λίγο θανάτωσε καί τόν ἴδιο. Ἐτσι ἀπόμεινε μονοκράτορας.

'Ο Μ. Κωνσταντίνος, ἀφοῦ ἔμεινε χωρίς ἀντίπαλο, ἀπομάκρυνε ὀριστικά πιά τή μοναρχία ἀπό τή ρωμαϊκή ἀντίληψη τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας, ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ὀκταβιανοῦ. Τήν ὁδήγησε πρὸς μιά πιό αὐστηρή ἀ π ο λ υ τ α ρ χ ί α. Ἀποφασιστική στροφή σημειώθηκε καί στό ζήτημα τῆς αὐτοκρατορικῆς λατρείας. Κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῶν χριστιανικῶν ἀντιλήψεων ὁ αὐτοκράτορας δέν εἶναι πιά «θεός», ἀλλά ὁ « ἡ θ ε λ η μ ἔ ν ο ς », ὁ « ἔ κ λ ε κ τ ὅ ς » τοῦ θεοῦ πού κυβερνᾷ μέ τή θεία χάρη. Τό παλάτι του πού εἶναι τό κέντρο τοῦ κράτους, παραμένει ἰ ε ρ ὁ. Μά ἱερά γίνονται καί ὅσα βρῖσκονται σέ στενή σχέση μέ αὐτόν τόν ἴδιο.

Μέσα σέ μιά στρατιά ἀπό ἀνακτορικούς ὑπαλλήλους καί τιτλοῦχοι (π.χ. περφεκτίσιμοι, νομπιλίσιοι κ.ἄ.) πού τόν περικυκλώνουν, ἡ ὄψη τοῦ αὐτοκράτορα χάνεται πιά γιά τό λαό καί γιά τή Σύγκλητο. Τό συμβούλιο αὐτό, πού ἔχει μεταφερθεῖ στη νέα πρωτεύουσα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἔμεινε ἕνα τιμητικό σῶμα πού δέν ἔχει ἄλλο προορισμό παρά μόνο νά πλαισιώνει τόν αὐτοκράτορα στίς δεξιώσεις. Τό νά γίνει ὁμως κανεῖς μέλος τῆς Συγκλήτου ἐξακολουθοῦσε πάντα νά εἶναι γιά τήν ἀνώτερη τάξη τιμητικό.

'Ο αὐτοκράτορας τώρα συμβουλευεταί ἄλλους καί προπάντων ἕνα νέο αὐτοκρατορικό συμβούλιο, τό ἱερό Κουσιστόριο. Κι αὐτό ὁμως, μόνο ὅταν θέλει ν' ἀκούσει τή γνώμη του.

3 Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΟΙΚΟΥΜΕΝΗ ΑΠΟΚΤΑ ΤΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΗΣ

1. Ἡ ἀναζήτηση τοῦ « Ἀγνώστου Θεοῦ ». Τό μεγάλο κατόρθωμα τῶν Ρωμαίων εἶναι πὼς ὀλοκλήρωσαν ὁ,τι ἄρχισε ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος: *Ἐνωσαν ὅλους τοὺς ἀλλόφυλους λαοὺς τῆς Μεσογείου σέ ἕνα οἰκουμενικό κράτος.* Ἀλλά ἡ ἔνωση αὐτή ἦταν τεχνητή. Ὁφειλόταν στους νόμους καί στή διοικητικὴ ὀργάνωση τῶν Ρωμαίων. Ἀκόμη καί στά μεγάλα χρόνια τοῦ Ιου καί 2ου μ.Χ. αἰῶνα οἱ Ρωμαῖοι δέν μπόρεσαν νά προχωρήσουν πιό πέρα. Δέν μπόρεσαν, στή θέση τῶν παλιῶν κρατῶν πού εἶχαν ὑποτάξει, νά δημιουργήσουν ἕνα κράτος πού νά εἶναι ζωτανικός ὀργανισμός, ὅπως ἦταν πρὶν τά μικρά. Ἡ «οἰκουμένη» τους ἦταν ἐντυπωσιακὴ στήν ἀπεραντοσύνη της, μά ἦταν μιά οἰκουμένη χωρίς ψυχικὴ ἐνότητα.

Χρειαζόταν μιά κοινὴ θρησκευτικὴ πίστη πού νά ἐνώσει καί ψυχικά τοὺς λαοὺς της. Χρειαζόταν, μ' ἄλλα λόγια, μιά οἰκουμενικὴ θρησκεία.

Ἡ ἀνάγκη παρουσιάστηκε ἀπὸ τότε πού τὸ ρωμαϊκὸ κράτος εἶχε ἀρ-
χίσει νὰ μεταμορφώνεται σὲ αὐτοκρατορία. Ὅσο κρατοῦσαν οἱ κατακτητὲς
τὴν ἀνάμνηση τῆς δημοκρατίας καὶ οἱ κατακτημένοι τὴν ἀνάμνηση ἀπὸ τὰ
καταλυμένα κράτη τους, οἱ ἀνθρώποι διατηροῦσαν τὴν παλιά τους ψυχικὴ
ἐνότητα.

Ὅταν ὅμως ἡ κατὰκτηση ὀλοκληρώθηκε, στὴ θέση τῆς δημοκρατίας ἦρθε ἡ
μοναρχία, πού κρατᾷ σὲ ἀπόσταση τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὸ κράτος. Οἱ ἀναμνή-
σεις τῶν χαμένων κρατῶν τους σιγὰ σιγὰ σβῆστηκαν. Ἡ ἀπέραντη οἰκουμένη
ἔφερε στοὺς ἀνθρώπους ψυχικὴ ἀπομόνωση.

2. Θρησκευτικὸς συγκρητισμὸς. Μιά τέτοια ἀπομόνωση δοκίμαζαν
ὡς τώρα οἱ λαοὶ πού στέναζαν κάτω ἀπὸ τίς μοναρχίες τῆς Ἀνατολῆς. Γι' αὐτὸ
ζήτησαν νὰ βροῦν μιά λύτρωση μὲ τίς θρησκείες τους· αὐτὲς ἦταν γεμάτες μυ-
στήριο, μαγεία καὶ θαύματα. Ἔτσι, μὲ τὴ βοήθειά τους ὅ,τι σ' αὐτὸ τὸν κόσμο
κάνει τὸν ἀνθρώπο νὰ ὑποφέρει, ἀντιμετωπίζεται εὐκολότερα· ὁ κόσμος μεταμορ-
φώνεται, γίνεται πιὸ ὑποφερτὸς μὲ τὴν ἐλπίδα. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος πού οἱ ἀνα-
τολικὲς θρησκείες ξεχύθηκαν καὶ κυριάρχησαν σ' ὅλη τὴ ρωμαϊκὴ οἰκουμένη. Συγ-
χωνεύτηκαν μεταξύ τους καὶ οἱ ἴδιες καὶ οἱ λατρεῖες τους. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ ὀνο-
μάστηκε **θρησκευτικὸς συγκρητισμὸς**¹.

Τρεῖς προπάντων θρησκείες διεκδικοῦσαν τὴν ἐπικράτηση:

● Ἡ νεώτερη περσικὴ, ὁ **Μιθραϊσμός**, πού πίστευε σὲ μιά αἰώνια πάλη
τοῦ καλοῦ μὲ τὸ κακό. Στὴν πάλη αὐτὴ νικᾷ τὸ καλὸ, μὲ τὴ βοήθεια ὅμως τῶν
ἀνθρώπων, πού μετὰ θάνατον ἀναταμείβονται.

● Ἡ **θρησκεία τῆς Ἰσιδα**, τῆς πονεμένης συζύγου καὶ μητέρας. Ἡ
λατρεία της ἦταν πολὺ ἡμερη καὶ ὑποβλητικὴ.

● Ὁ **Ἰουδαϊκὸς μονοθεϊσμός** πού πίστευε, σύμφωνα μὲ τοὺς προ-
φῆτες, στὸν ἐρχομὸ τοῦ ἀναμενόμενου Μεσσία, πού θὰ λυτρώσει τὸν κόσμο. Τὴ
νίκη ὅμως δέν τὴν κέρδισε καμιά ἀπ' αὐτὲς τίς τρεῖς θρησκείες. Ὅλες εἶχαν ἀποτυ-
πωμένα τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν κρατῶν πού εἶχαν διαλυθεῖ καὶ τὴν ἰδιαίτερη
νοοτροπία πού οἱ λαοὶ τους εἶχαν διαμορφώσει μὲ τὸν καιρὸ μέσα σ' αὐτά. Τὴ
νίκη τὴν κέρδισε μιά θρησκεία πολὺ πιὸ τέλεια, γιατί γεννήθηκε ἀκριβῶς σ' αὐ-
τοὺς εἰδικὰ τοὺς καιροὺς. Εἶχε ὅλα τὰ προσόντα τῶν ἄλλων, χωρὶς νὰ ἔχει τίς
ἀτέλειές τους. Ἡ **θρησκεία αὐτὴ ἦταν ὁ Χριστιανισμός**.

3. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ διδασκαλία του.

▲ **Τὶ παίρνει ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους.** Ὁ Χριστιανισμὸς βγήκε ἀπὸ τὸν Ἰουδαϊ-
κὸ μονοθεϊσμό. Μά ἦταν κάτι ἐντελῶς ἄλλο καὶ γρήγορα ἀποσπάστηκε ἀπὸ κεῖ-
νον. Τὸ κοινὸ στοιχεῖο ἦταν ἡ **παρήγορξη ἐνός Μεσσία**
πού, σύμφωνα μὲ τίς γραφές, θὰ ἐρχόταν στὸν κόσμο καὶ μὲ τὴ θυσία του θὰ ἐτοι-

1. Ἡ λέξις σημαίνει τὴν τεχνητὴ συγκόλληση. Βγήκε ἀπὸ τὴν παλαιὰ Κρήτη πού οἱ κάτοικοι
τῆς μπροστᾶ σὲ κοινὸ ἐχθρό, ξεχνοῦσαν τίς διαφορὰς τους καὶ μόνοιαζαν.

μαζε τό δρόμο γιά τόν τελικό θρίαμβο τῆς δικαιοσύνης. Ἡ Ἰουδαϊκή θρησκεία κηρύσσει τήν ἐκδίκηση, ὁ Χριστιανισμός τήν ἀπεριόριστη ἀγάπη πρὸς τό συνάνθρωπο, ἀκόμη κι ἂν εἶναι ἐχθρός. Ὁ Ἰουδαϊσμός δέχεται μιά μόνο φυλή διαλεχτή τοῦ Θεοῦ, τοὺς Ἰουδαίους. Ὁ Χριστιανισμός κηρύσσει τήν ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων ἀνεξάρτητα ἀπὸ τό ἔθνος, τάξη καί φύλο. Ἀνάλογη διαφορά ὑπάρχει καί στήν ἠθική διδασκαλία τοῦ Χριστιανισμοῦ πού βασιζέται στίς ἀρχές τῆς ταπεινοφροσύνης, τῆς συγχώρεσης, τῆς ἀγάπης πρὸς τόν πλησίον κ.ά.

Ὁ Χριστιανισμός κήρυξε ὅτι εἶχε ἔρθει πιά ἡ εὐλογημένη ὥρα τῶν προφητειῶν· πῶς στοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορα Αὐγούστου, σύμφωνα μέ τίς προφητείες, εἶχε γεννηθεῖ ὁ ἀναμενόμενος Μεσσίας (= Χριστός). Αὐτός ἦταν ὁ Ἰησοῦς πού γεννήθηκε στή Βηθλεέμ. Στά χρόνια τοῦ Τιβερίου ταπεινώθηκε καί βασανίστηκε, γιά νά σώσει τοὺς ἀνθρώπους. Στό τέλος σταυρώθηκε καί ἀναστήθηκε.

Ἀπὸ τότε οἱ ἄνθρωποι περιμένουν νά φτάσει τό πλήρωμα τοῦ χρόνου, ὅπου πάλι σύμφωνα μέ τίς προφητείες, θά ῥθει ὁ Μεσσίας σ' ὅλη του τῆ δόξα, νά κρίνει τοὺς ζωντανούς καί τοὺς πεθαμένους, νά ἀποδώσει στόν καθέναν δικαιοσύνη καί νά φέρει μιά χωρίς τέλος βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

▲ **Τί παίρνει ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες.** Ὁ Χριστιανισμός χρησιμοποίησε στήν Ἀνατολή καί στή Δύση τήν ἑλληνική γλώσσα στό κήρυγμά του καί διατύπωσε στήν κοινὴ ἑλληνικὴ τῆς ἐποχῆς του τὴ διδασκαλία του. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία γενικά διευκόλυσε τό Χριστιανισμό νά ἐκφράσει φιλοσοφικά τὰ δόγματά του.

Εἰδικὰ ἡ στωικὴ φιλοσοφία εἶχε μερικές ἰδέες πού ἄσκησαν ἐπίδραση στή νέα θρησκεία· π.χ. ἔλεγε ὅτι, γιά νά εἶμαστε εὐτυχησμένοι, πρέπει νά εἶμαστε ἐνῆρετοι, ταπεινοί καί φιλόανθρωποι. Τό πιό σπουδαῖο ὅμως πού ἔλεγε ἦταν ὅτι ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους δέν ὑπάρχει διάκριση ἔθνους, φύλου, γένους, πλοῦτου. Ὁ Χριστιανισμός προσθέτει στό κήρυγμα του ὅτι ὅλοι, πλούσιοι καί φτωχοί, δούλοι καί ἐλεύθεροι, ἄνδρες καί γυναῖκες, Ἕλληνες καί βάρβαροι, ζοῦν καί πεθαίνουν μέσα στοὺς κόλπους τοῦ ἴδιου Θεοῦ καί ἐπομένως εἶναι ἴσοι.

Αὐτό ἦταν ἀδύνατο νά τό παραδεχτοῦν οἱ Ἰουδαῖοι, γιατί θεωροῦσαν τὴ φυλὴ τους διαλεχτὴ τοῦ Θεοῦ. Οὔτε οἱ Ἕλληνες τό παραδέχονταν, γιατί ξεχώριζαν τὸν ἑαυτό τους ἀπὸ τοὺς ἄλλους λαοὺς πού τοὺς ὀνόμαζαν βαρβάρους.

Ἔτσι, ἡ νέα θρησκεία βρῆκε στήν ἀρχὴ μεγάλη ἀπτήχηση προπάντων στοὺς ταπεινοὺς καί ἀπόκληρους τῆς ρωμαϊκῆς κοινωνίας. Μά δέν ἄργησε νά ἀπλώσει τὴ γοητεία της καί στοὺς πλούσιους καί στοὺς ἰσχυροὺς μέ τὴ μεγάλη δύναμη τῆς μετάνοιας.

4. Πῶς ζοῦσαν οἱ πρῶτοι Χριστιανοί. Ἡ ζωὴ τῶν πρῶτων Χριστιανῶν καί ἡ λατρεία τους εἶχε πολλὴ ἀπλότητα καί θερμὴ πίστη. Ἀδιαφορώντας γιά τὴν περιφρόνηση πού ἐνιωθαν γι' αὐτοὺς οἱ ὄπαδοὶ τῶν ἄλλων θρησκειῶν, ἔκαναν τίς συγκεντρώσεις τους, τίς προσευχῆς τους, τό κήρυγμά τους, τίς νηστείες τους, σέ σπίτια ἢ σέ κατακόμβες. Ὅρισαν δικούς τους προϊστάμενους νά τοὺς διοικοῦν. Ὁ μεγάλος κανόνας στή ζωὴ τους ἦταν ἀγνή καρδιά καί ἀγάπη. Ἔτρωγαν ὀρισμένες φορές ὅλοι μαζί καί πρόσφεραν τίς περισουσίες τους μέ μεγάλη

τους εύχαρίστηση για τους «ἀδελφούς τους», όπως λέγονταν μεταξύ τους. Κέρδιζαν έτσι τήν εύτυχία νά νιώσουν τήν ψυχή τους λυτρωμένη από τήν άμαρτία. Μά και σ' αυτούς πού είχαν άμαρτήσει — και πολλές φορές πολύ βαριά — ο Θεός πρόσφερε τό έλεος του, τή συγχώρηση. Ήταν τά πιό αγαπημένα τέκνα του ουράνιου πατέρα. Μόνο ένα τους ζητούσε: μιá βαθιά πίστη και μετάνοια.

5. Γιατί έγιναν οι διωγμοί τών Χριστιανών: Τό ρωμαϊκό κράτος τους θεώρησε στήν άρχή ως όπαδούς κάποιας Ιουδαϊκής αίρεσης. Δέν τους ξεχώριζε και δέν τους έδωσε πολλή σημασία. Ήξερε πόσο φανατικοί ήταν οι Ίουδαίοι σέ ό,τι πίστευαν. Ήξάλλου οι Χριστιανοί δέν ήταν οι μόνοι πού έκαναν δικές τους περιέργες ανατολικές δοξασιές. Τό κράτος ήταν τότε από τήν ίδια φύση του στα θρησκευτικά ζητήματα συγκαταβατικό μέ όλους, φτάνει μόνο νά ήταν όλοι πειθαρχικοί σ' αυτό και νά τηρούσαν κάποιους τύπους τής αυτοκρατορικής λατρείας. Δέν άργησε ώστόσο νά 'ρθει σέ σύγκρουση μέ τή νέα θρησκεία. Μέσα στους τρεις πρώτους αιώνες και μάλιστα στό διάστημα 64 - 311 πολλές φορές ή Ρώμη ήρθε σέ άληθινή άναμέτρηση μέ τή νέα πίστη, ο Καίσαρας μέ τό Χριστό, όπως εύστοχα χαρακτήρισαν τήν πάλη αυτή οι νεώτεροι.

Γιατί όμως τό τόσο άνεξιθήρησκο και άνεκτικό ρωμαϊκό κράτος κατάτρεξε και, μάλιστα μέ τόση σκληρότητα, τό Χριστιανισμό; Ήναφέρουμε τίς κυριότερες αιτίες:

6. Οι Χριστιανοί ήταν αδιάλλακτοι στήν πίστη τους. Περιφρονούσαν τίς άλλες θρησκείες και γι' αυτό προκαλούσαν τό βαθύ μίσος τών όπαδών τους. Έτσι ρίζωσαν εύκολα πολλές διαβολές εναντίον τους, πού τίς έκμεταλλεύτηκε τό επίσημο κράτος.

Στίς διαβολές αυτές άφορμή έδινε ο ιδιόρρυθμος τρόπος ζωής τών πρώτων Χριστιανών πού περιφρονούσαν τίς διασκεδάσεις και έκαναν μυστικά τίς τελετές τής λατρείας τους.

● Δέ δέχονταν νά προσφέρουν θυσίες στό άγαλμα του αυτοκράτορα και στους θεούς τής Ρώμης. Τό θεωρούσαν καθαρή ειδωλολατρεία. Αύτή όμως ή άρνησή τους ήταν άνυπακοή στό κράτος, έγκλημα καθοσιώσεως, όπως λέμε σήμερα.

● Μέσα στίς χριστιανικές κοινότητες καταλυόταν ή κοινωνική τάξη τών Ρωμαίων και στή θέση της έμπαινε ή τάξη του Θεού. Τους δούλους τους θεωρούσαν ίσους μέ τους έλευθέρους και μάλιστα ή εκκλησία εύλογούσε τό γάμο μεταξύ έλευθέρων και δούλων.

● Μερικοί Χριστιανοί δέ δέχονταν νά ύπηρετήσουν στό ρωμαϊκό στρατό. Αυτό θεωρήθηκε σάν περιφρόνηση στήν έξουσία του επίσημου κράτους.

● Όλόκληρη ή διδασκαλία του Χριστιανισμού πού στηριζόταν στή δοξασία πώς δέν θά άργήσει νά έρθει ο Μεσσίας σάν τιμωρός και λυτρωτής, ήταν έχθρική πρós τή Ρώμη, γιατί προμάντευε τό τέλος τής αυτοκρατορίας της.

7. Διωγμοί. Για όλ' αυτά και γι' άλλα άκόμη στους τρεις πρώτους αιώνες τό κράτος διέταξε επίσημους διωγμούς κατά τών Χριστιανών. Τέτοιοι διωγμοί έγιναν συνολικά δέκα.

Ὁ πρῶτος ἔγινε τὸ 64 μ.Χ. ἀπὸ τὸ Νέρωνα καὶ τότε μαρτύρησαν στὴ Ρώμῃ οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος. Οἱ περισσότεροι γίνονται στὸν 3ο αἰῶνα, μετὰ τοὺς Ἀντωνίνους. Τὸ ρωμαϊκὸ κράτος ὅσο περισσότερο κλονίζεται ἀπὸ τὴ γενικὴ κρίση τῆς παρακμῆς του, τόσο γίνεται πιὸ σκληρό.

Οἱ μεγαλύτεροι διωγμοὶ εἶναι δύο: Ὁ ἓνας στὰ χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Δεκίου (249 - 251), πού εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς «Τριάντα τυράννους». Τὸν ἄλλο πού εἶναι ὁ τελευταῖος, μὰ καὶ γι' αὐτὸ ὁ πιὸ σκληρὸς ἀπ' ὅλους τοὺς προηγούμενους, τὸν διάταξε σ' ὅλη τὴν ἔκταση τῆς αὐτοκρατορίας ὁ Διοκλητιανός, ἀπὸ τὴ Νικομήδεια, παρακινημένος ἀπὸ τὸ Γαλέριο (303 - 311).

Ὁ Διοκλητιανός, πού ἔβαλε σκοπὸ του νὰ ἀναδιοργανώσῃ τὸ κράτος καὶ τὸ ἀξίωμα τῆς μοναρχίας, πίστεψε πῶς μὲ τὴν ἐξόντωση τῆς νέας πίστεως θὰ τοῦ ἐδίωκε ἐνότητα καὶ δύναμη. Ὁχτῶ χρόνια κράτησε ὁ ἀδυσώπητος αὐτὸς διωγμός. Μερικοὶ λιποψύχησαν, μὰ οἱ περισσότεροι ὑπέμειναν καρτερικὰ τὰ βασανιστήρια καὶ ἔγιναν μάρτυρες, δηλαδὴ μὲ τὴ θυσία τους «μαρτύρησαν» πόσο ἀληθινὴ ἦταν ἡ νέα πίστη.

Μερικὲς φορές οἱ διωγμοὶ διατάζονταν ἀπὸ τοὺς διοικητὲς τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἦταν τοπικοί. Ἔτσι συνέβαινε συχνὰ νὰ διώκεται ἡ Ἐκκλησία σὲ μιά ἐπαρχία, ἐνῶ στὶς ἄλλες ὄχι.

8. Ὁ Χριστιανισμὸς θριάμβευσε στὸ τέλος. Ὁ Γαλέριος, ὁ κύριος ἐμπνευστὴς τοῦ μεγάλου διωγμοῦ ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, ἀρρώστησε βαρῶς· καθὼς ἦταν δεισιδαίμονας, φοβήθηκε πῶς μ' αὐτὴ τὴν ἀρρώστια ὁ Θεὸς τῶν Χριστιανῶν τοῦ ἔδειχνε τὴν ὀργή του, γιατί εἶχε τόσο σκληρὰ κατατρέξει τοὺς ὁπαδοὺς του. Γιὰ νὰ ἐξίλησθῇ, ἐκδίδει στὴ Σαρδική (τὴ σημερινὴ πόλη Σόφια) νέο διάταγμα τὸ 311. Σύμφωνα μ' αὐτὸ σταματοῦσε πιά κάθε καταδίωξη τῶν Χριστιανῶν κι ἔτσι μπορούσαν κι αὐτοὶ ἐλεύθερα νὰ πιστεῦν καὶ νὰ λατρεύουν τὸ Θεό τους, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ὑπήκοοι.

Σὲ δύο χρόνια ἀπόμειναν ἀπὸ τοὺς συνάρχοντες τῆς Τετραρχίας μόνο δύο: ὁ Λικίνιος στὴν Ἀνατολή καὶ ὁ Μ. Κωνσταντῖνος στὴ Δύση. Συναντήθηκαν στὸ Μιλάνο τὸ 313 καὶ ἀποφάσισαν νὰ ἀκολουθήσουν στὰ ζητήματα τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τὸ διάταγμα τοῦ Γαλερίου. Γιὰ νὰ τεθεῖ σὲ ἐφαρμογὴ αὐτὴ ἡ ἀπόφασή τους ἐκδίδουν πρὸς τοὺς κυβερνήτες τῆς Μ. Ἀσίας τὸ *διάταγμα τῆς Νικομήδειας* καὶ γιὰ τὴ Δύση ἐκδίδουν τὸ *διάταγμα - ἐπιστολὴ τοῦ Μιλάνου* (313).

Εἶχε ὅμως καὶ δικούς του λόγους ὁ Μ. Κωνσταντῖνος νὰ ὑποστηρίξει τὴ νέα θρησκεία. Στὸ στρατὸ του ὑπηρετοῦσαν πολλοὶ Χριστιανοί. Ἡ μητέρα του Ἑλένη, πού βαστοῦσε ἀπὸ ἀσημὴ οἰκογένεια, ἦταν πιστὴ στὴ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας στὴν ἀρχὴ εἶχε πολὺ λίγο ξεκαθαρισμένες ἀντιλήψεις γιὰ τὸ Θεό. Πίστευε σὲ ἓναν «ὑπέρτατο» Θεὸ πού τὸν ἔλεγε «Ἀνίκητο Ἥλιο¹», ὅπως οἱ μυθραϊστὲς. Ἦταν πολὺ εὐκόλο τότε νὰ γίνῃ σύγχυση αὐτῆς τῆς θεότητος μὲ τὸ Χριστιανικὸ Θεό.

1. Αζτ. Sol Invictus

Ἀπό προσωπικές ἐπιφυλάξεις καί πολιτική σκοπιμότητα ἦταν στήν ἀρχή τῆς βασιλείας του συμβιβαστικός καί οὐδέτερος στά θρησκευτικά ζητήματα. Μέ τόν καιρό ὅμως ἔριξε τό βάρος τῆς πολιτικῆς του σάν ἀρχηγός τοῦ κράτους πρὸς τό μέρος τῶν Χριστιανῶν.

Ἀντίθετα μέ τό Διοκλητιανό, αὐτός πίστευε ὅτι τήν ἐνότητα καί τή δύναμη πού θά στήριζε τήν ἀπόλυτη μοναρχία του θά τήν ἐβρισκε στή νέα θρησκεία. Ἐπειθεῖ ὅμως, ἀκόμη καί στίς πιό χριστιανικές ἐπαρχίες (ὅπως ἦταν ἡ Μ. Ἀσία, τό τμήμα τῆς Θράκης κοντά στήν Κωνσταντινούπολη καί ἡ Ἀρμενία), οἱ Χριστιανοί δέν ξεπερνοῦσαν τό μισό πληθυσμό, ἀκολούθησε σέ ὅλη του τή ζωή πολιτική ἀνοχῆς κάθε θρησκείας.

Ἔτσι ὁ Χριστιανισμός ἔγινε ἀπό τό 313 ὀριστικά νόμιμη θρησκεία καί στό τέλος τοῦ 4ου αἰώνα θά γίνεῖ καί ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους.

4 Η ΤΕΧΝΗ ΤΩΝ ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

1. Γενικά χαρακτηριστικά. Πρὶν καταλυθεῖ (30 π.Χ.) τό τελευταῖο ἐλληνιστικό κράτος, ἡ Αἴγυπτος, ἦταν κιόλας γεμάτη ἡ Ρώμη ἀπό ἐλληνικά ἔργα τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν καί εἶχε ἐπικρατήσει ἀπὸ τό 2ο π.Χ. αἰώνα ἡ ἐλληνική ἀρχιτεκτονική στούς ναούς καί στά ἄλλα μνημεῖα τῆς Ρώμης.

Αὐτό ὅμως δέ σημαίνει πῶς ὅ,τι δημιούργησε ἡ τέχνη τότε μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἐλληνικό στή μορφή καί στίς ἰδέες· σέ πολλὰ ἔργα τέχνης εἶναι καταφάνερη ἡ σφραγίδα τοῦ ρωμαϊκοῦ χαρακτήρα καί τῶν ρωμαϊκῶν ἠθῶν. Σ' ἄλλα ὑπάρχει ἕνας τέτοιος συγκερασμός πού δέν μποροῦμε νά ξεχωρίσουμε πόση εἶναι ἡ συμβολή τοῦ ἑνός λαοῦ καί πόση τοῦ ἄλλου.

Ἰδιαίτερα ὅμως τό πραχτικό καί νηφάλιο πνεῦμα τῶν Ρωμαίων ἐκδηλώνεται:

- στήν ἀρχιτεκτονική,
- στό ἱστορικό ἀνάγλυφο καί
- ἐπηρεάζει πολύ τήν προσωπογραφική πλαστική.

2. Ἀρχιτεκτονική.

▲ Στήν τοιχοποιία συνεχίζεται ἀπὸ τήν ἐλληνιστική ἐποχή καί γενικεύεται τώρα ἡ χρήση ἑνός σκληροῦ μίγματος ἀπὸ ἀσβέστη, ἄμμο καί μικρές σπασμένες πέτρες πού μεταχειρίζονται σάν παραγέμισμα τῶν τοίχων, ἐνῶ τά ἐξωτερικά τους εἶναι πλιθόχτιστα ἢ λιθόχτιστα. Τήν ἐπιφάνεια τῶν τοίχων αὐτῶν τή σκεπάζουν ἢ μέ ἀσβεστοκοινίαμα ἢ μέ λεπτές μαρμάρινες πλάκες.

Ἀπὸ τοὺς ἐλληνικούς ἀρχιτεκτονικούς ρυθμούς κυριαρχεῖ, καί μάλιστα στοὺς τελευταίους αὐτοκρατορικούς χρόνους, ὁ Κορινθιακός. Ἀπὸ τόν 1ο μ.Χ. αἰώνα δημιουργήθηκε καί νέος τύπος κορινθιακοῦ κιονόκρανου, ὁ σύνθετος, πού συνδυάζει τά παλαιά στοιχεῖα, δηλαδή τόν κάλαθο καί τήν ἄκανθο, μέ τίς ἕλικες τετραμέτωπου ἰωνικοῦ κιονόκρανου. Ἄλλη παραλλαγή εἶναι ἡ ἐμφάνιση φύλλων φοίνικα γύρω ἀπὸ τό ἀνώτερο μέρος τοῦ καλάθου.

Στοὺς αὐτοκρατορικούς χρόνους ἐπικρατεῖ:

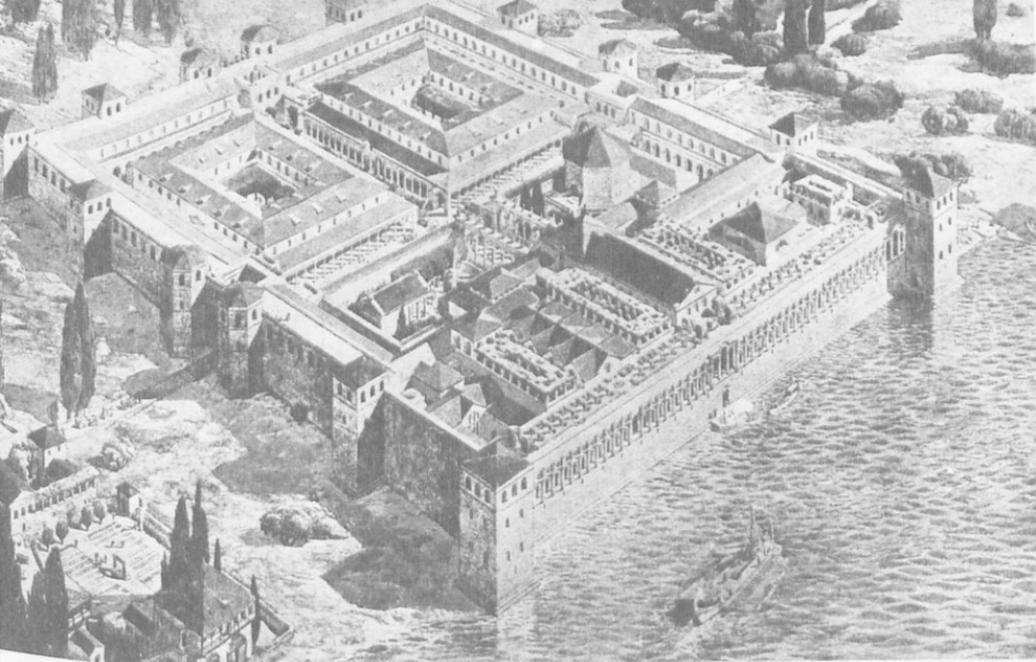
Τό Κολοσσαίο τῆς Ρώμης· γενική ἄποψη σήμερα.

Ἀμφιθέατρο πού ἡ οἰκοδόμησή του ἄρχισε ἀπό τό Βεσπασιανό, ὀλοκληρώθηκε ἀπό τόν Τίτο καί ἐξωραίστηκε ἀπό τό Δομιτιανό. Χωροῦσε περίπου 50 χιλιάδες θεατές. Στό στίβο του γίνονταν μομομαχίες καί κινήρια ἀγρίων ζώων (venationes). Οἱ μονομάχοι ἦταν ἢ ἐπαγγελματίες ἢ ἐγκληματίες καταδικασμένοι σέ θάνατο. Ὄταν ἄρχισαν οἱ Διωγοί, πολλοί Χριστιανοί βόηξαν τό θάνατο σά ἀμφιθέατρα τῆς Ρώμης καί τῶν ἐπαρχιῶν (Τέλος τοῦ Ιου αἰώνα μ.Χ.).

- τό τόξο ἢ ἀψίδα,
- ἡ καμάρα (συχνά μέ σταυροθόλιο),
- ἡ μεγάλη σφαιρική θόλος.

Παραδείγματα ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτῶν στοιχείων γνωρίζουμε πολλά καί σώθηκαν ἄρκετά. Τό κυριότερο εἶναι τό Πά ν θ ε ο τῆς Ρώμης. Χτίστηκε ἀπό τόν αὐτοκράτορα Ἀδριανό, γιά νά ἀντικαταστήσει ἕνα πῖο πρῶιμο ναό, ἴσως ὀρθογώνιο, τοῦ Ἀγρίππα. Ὁ νέος ναός τοῦ Ἀδριανοῦ σχεδιάστηκε σέ μορφή κυλινδρικοῦ οἰκοδομήματος (= ροτόντας) μέ διάμετρο 43,50 μέτρα. Στεγαζόταν ἀπό μιά γνήσια θόλο μέ ἕνα ἀνοιγμα στή μέση γιά τό φωτισμό. Τό κυλινδρικό αὐτό οἰκοδόμημα στήριζε τήν πελώρια θόλο, δίχως νά τήν ὑποβαστάζουν κίονες.

Στήν Ἑλλάδα ἀξιόλογο ἀνάλογο δεῖγμα ἔχουμε στή Θεσσαλονίκη τή θόλο (= ροτόντα) τοῦ Ἀ γ ί ο υ Γ ε ω ρ γ ί ο υ. Καί ἡ θόλος αὐτή – πολύ μικρότερων διαστάσεων ἀπό τό Πάνθεο τῆς Ρώμης – εἶναι ἕνα κυλινδρικό οἰκοδόμημα μέ θολωτή στέγη διαμέτρου 24 μέτρων. Τά παχιά τοιχώματά του διακόπτονται στήν ἐσωτερική του ἐπιφάνεια ἀπό καμαρωτές κόγχες μεγάλες, σά δωμάτια. Πά-

Τό ανάκτορο του Διοκλητιανού.

Αναπαράσταση του όχρωμένου ανάκτορου που έχτισε ο αυτοκράτορας Διοκλητιανός, για να κατοικήσει μετά την παραίτησή του (305 μ.Χ.), κοντά στη μεγάλη εμπορική πόλη της Δαλματίας Σάλων ή Σάλωνες. Τόν 7ο αιώνα οι περίοικοι τών Σαλώνων μεταφέρανε τις κατοικίες τους μέσα στό όχρωμένο παλάτι και τό μετασημάτισαν σέ πόλη του Spalato (άπό τή λατ. λ. palatium = παλάτι) που σώζεται ακόμη. Μέσα στά διαμερίσματα του παλατιού στεγάστηκαν πολλές ιδιωτικές κατοικίες και χτίστηκαν μέσα σ' αυτά δημόσια οικοδομήματα. Τό παλάτι του Διοκλητιανού είχε τή μορφή ενός όχρωμένου ρωμαϊκού στρατοπέδου περιτριγυρισμένον από ισχυρά τείχη μέ πύργους και μνημειώδεις πύλες (Αρχές του 4ου αιώνα).

Η γέφυρα του ποταμού Gard είναι τμήμα ύδραγωγείου που ύδρευε τήν πόλη Νέμανσο (Nimes) στη Ν.Α. Γαλιτία θεωρείται ως άριστοεργηματική κατασκευή τών ρωμαίων μηχανικών και αρχιτεκτόνων. Είναι ένα από τά αρχαιότερα δείγματα τών χτισμάτων αυτών ύψους 160 πόδια και τρείς επάλληλες σειρές τόξων. (Αρχές του 1ου αιώνα).

Ἡ ἀψίδα τοῦ Arausio
 Θωμαμβεντική ἀψίδα στή ρω-
 μαϊκή ἀποικία Ὁράγγη τῆς
 Ν. Γαλλίας (Arausio Se-
 cundanorum). Χτίστηκε ἴ-
 σως ἀπὸ τὸν πατέρα τοῦ κα-
 τῶπιν αὐτοκράτορα Τιβερίου
 σὲ ἀνάμνηση τῆς κατάκτη-
 σης τῆς Μασσαλίας ἀπὸ τὸν
 Ἰούλιο Καίσαρα.

νω ἀπὸ αὐτές ὑπῆρχαν γιὰ τὸ φωτισμὸ παράθυρα καὶ φεγγίτες. Ἀνήκει στοὺς τελευταίους χρόνους πρὶν ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἀρχικὰ φαίνεται ὅτι ἦταν τμῆμα ἀπὸ ὀλόκληρο χτιριακὸ συγκρότημα πού τὸ ἀποτελοῦσαν ἓνα παλάτι, ἓνα μαισωλεῖο καὶ ἡ ἀψίδα τοῦ Γαλερίου. Νωρὶς ὅμως φαίνεται πὼς ἔγινε ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

▲ Ἀφθονα ὅμως καὶ ἐντυπωσιακὰ μνημεῖα μέ τὰ στοιχεῖα πού ἀναφέραμε ὑπάρχουν πολλὰ μέ ποικίλο προορισμό.

Ὁ Βεσπασιανὸς στή Ρώμη γιὰ ἀνάμνηση τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολέμου ἔχτισε τὴν ἀψίδα τοῦ Τίτου καὶ τὸ Φλάβιο Ἀμφιθέατρο, γνωστὸ κατῶπιν σάν Κολοσσαῖο¹. Μποροῦσε νὰ χωρέσει 50 χιλιάδες θεατῆς καὶ—μόλο πού χρησιμοποιήθηκε πολλές φορές σὰ λατομεῖο γιὰ τοὺς ἀρχιτέκτονες τῆς Ἀναγέννησης—προκαλεῖ ἀκόμη τὸ θαυμασμό γιὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸ ἐπιμελημένο σύστημα τοῦ κοίλου του μέ ὑποκατασκευασμένες καμάρες κάτω ἀπὸ τὰ καθίσματα.

Πραχτικῶν χαρακτήρα δημόσια ἔργα οἰκοδομήθηκαν σ' ὅλη τὴν ἔκταση τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἰδιαίτερα ἀπὸ τοὺς Φλαβίους καὶ περισσότερο ἀπὸ τοὺς Ἀντωνίνους αὐτοκράτορες. Τέτοια π.χ. εἶναι:

▲ **Γέφυρες**, ὅπως π.χ. ἀπὸ τὸν Τραϊανὸ μιά κοντὰ στὶς Σιδηρές Πύλες τοῦ Δούναβη καὶ μιά ἄλλη στὸν ποταμὸ Τάγο κοντὰ στὴν Ἀλκαντάρρα, ὕψους 150 ποδῶν.

▲ **Ὑδραγωγεῖα**, ὅπως π.χ. τὸ θαυμαστὸ γιὰ τὴ διπλὴ σειρά τῶν τόξων του στή Σεγκόβια τῆς παλαιᾶς Καστίλης.

1. Λατ. Colosseum.

Έρευνα από τὸ Φόρουμ τοῦ Τραϊανοῦ στή Ρώμη. Στὸ πρῶτο πλάνο τῆς εἰκόνας ὑφώνεται ὁ κίονας τοῦ Τραϊανοῦ. Σ' ὁλόκληρη τὴν ἐπιφάνειά του μὴ ἀδιάκοπη σπειροειδῆς ταινία μὲ 2.500 σκαλισμένες μορφές ξετυλίγει σκηνὴ πρὸς σκηνὴ τὴν ἱστορία τῶν δακικῶν πολέμων τοῦ αὐτοκράτορα. Ὁνομάστηκε, γι' αὐτὸ τὸ λόγο, «λίθινο ἔπος». Στὸ κάπως ὑπερβολικὸ πλῆθος ἀπὸ λεπτομέρειες δίνει ἐνότητα ἢ μορφή τοῦ Τραϊανοῦ ποὺ ἐπαναλαμβάνεται συχνά. Οἱ διάφορες πολεμικὲς σκηνές εἶναι διευθετημένες ἔτσι, ὥστε νὰ καταλήγουν στὴ δραματικὴ ἀποκορύφωση, τὸ θάνατο τοῦ Δεκέβαλου κάτω ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς πρωτεύουσάς του.

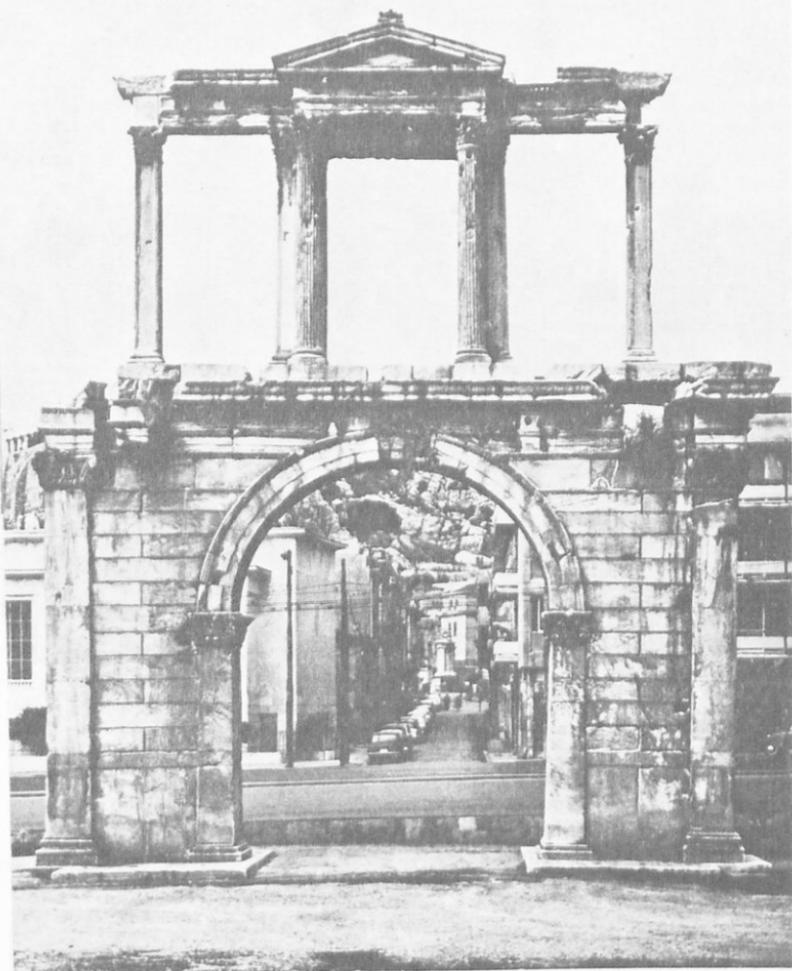
▲ **Θέρμες - λουτρά,** ὅπως π.χ. οἱ γιγάντιες θέρμες στή Ρώμη τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου καὶ τοῦ Καρακάλλα.

▲ **Νυμφαῖα** (= δεξαμενὲς ἀπόληξης ὑδραγωγείων), ὅπως π.χ. ἡ ἐξέδρα τοῦ Ἀδριανοῦ στὸ ἱερό τῆς Ὀλυμπίας. Εἶχε σχῆμα ὑψηλῆς μισῆς θόλου ποῦ τὴν διακόπτανε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἄλλες κόγχες καμπύλες καὶ τετράπλευρες ἐνάλλαξ. Μπροστά ἦταν ἡ δεξαμενὴ μὲ τὸ νερὸ ποῦ ἐρχόταν ἀπὸ τὸ ὑδραγωγεῖο.

▲ **Ἀγορὲς πόλεων¹,** ὅπως π.χ. ἡ ἀγορὰ τοῦ Αὐγούστου², ἡ ἀγορὰ τοῦ Βεσ-

1. Τὸ κέντρο τῆς ρωμαϊκῆς πόλης λέγεται Forum

2. Λατ. Forum Augusti

Ἡ πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ στήν Ἀθήνα.

πασιανού, οἱ ἀγορές τοῦ Δομιτιανοῦ καί τοῦ Νέρβα. Οἱ τέσσερις αὐτές ἀγορές συνδέονταν μαζί σ' ἓνα σύνολο. Σ' αὐτό πρόσθεσε ὁ Τραϊανός ἓνα τετράγωνο μέ τά περισσότερα δωμάτια ἀπ' ὅλα τά ἄλλα κτίσματα τῆς Ρώμης, τήν Ἀγορά τοῦ Τραϊανοῦ¹.

▲ Πύλες πόλεων, ὅπως π.χ. στήν Ἀθήνα ἡ πύλη τῶν νέων Ἀθη-
νῶν πού χτίστηκε ἀπό τόν Ἀδριανό, ἀφοῦ ἀποτελεῖωσε μέ αὐτοκρατορική ἐπι-

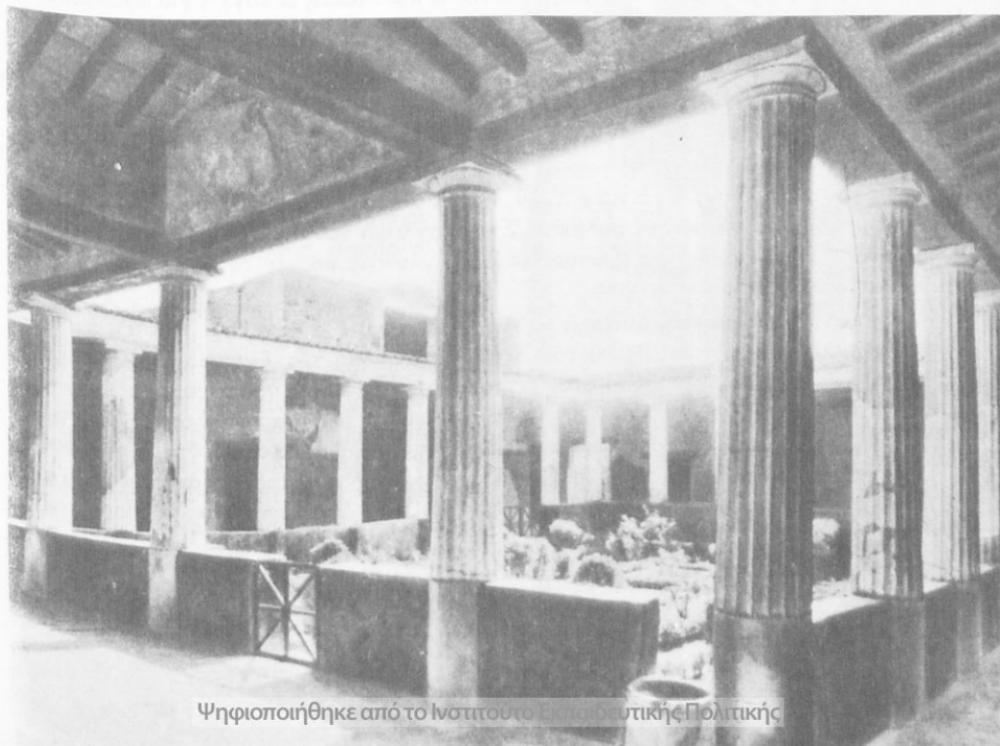
1. Λατ. Forum Trajani

χορήγηση τόν τεράστιο κορινθιακό ναό του Ὀλυμπίου Διός στήν Ἀθήνα, πού εἶχε μείνει μισοτελειωμένος ἀπό τόν καιρό τοῦ Πεισιστράτου. Ἡ πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ χωρίζει τήν τότε παλαιά πόλη ἀπό τήν καινούρια. Παρουσιάζει οὐσιαστική διαφορά ἀπό τίς τυπικές ρωμαϊκές θριαμβευτικές ἀψίδες (ἤ θριαμβευτικά τόξα) στό ὅτι τά ἄκρα τῆς πύλης ἀποτελοῦν μεγάλες κορινθιακές παραστάδες, ἐνῶ δεξιά καί ἀριστερά ἀπό τό τοξωτό ἀνοιγμά της στίς δυό προσόψεις της ὑπῆρχαν ἀπό δυό κορινθιακοί κίονες πού τίς ἔνωσε μέ τό κύριο σῶμα τῆς πύλης θ λ α σ τ ὁ ς ἦ γ υ ρ ι σ τ ὁ ς θ ρ ι γ κ ὁ ς καί ἀπό πάνω μιά πρόσταση μέ κίονες, ἕνα ἀέτωμα καί δυό παραθυρόσχημα ἀνοιγμάτων στά πλάγια.

▲ **᾽Ωδεῖα**, ὅπως π.χ. αὐτό πού ἔχτισε στήν Ἀθήνα ἕνας πάμπλουτος Ἀθηναῖος σοφιστής (100 - 175 μ.Χ.) καί πού πῆρε τό ὄνομά του, ᾽Ω δ ε ἰ ο τ ο ὕ Ἡ ρ ὠ δ ο υ τοῦ Ἀ τ τ ἰ κ ο ὕ. Εἶχε τό σχῆμα ρωμαϊκοῦ θεάτρου στεγασμένου, μέ λογεῖο ὕψους 1.10 μέτρων. Ἡ πρόσοψη τῆς σκηνῆς πρὸς τό λογεῖο ἦταν τριόροφη καί στολιζόταν μέ κορινθιακοὺς κίονες καί κόγχες γιά ἀγάλματα.

▲ **᾽Επαύλεις**, ὅπως π.χ. περιώνυμες ἦταν οἱ κατοικίες τῶν αὐτοκρατόρων, ὁ «Χρυσός οἶκος» τοῦ Νέρωνα, ὁ «Φλάβιος οἶκος» τοῦ Δομιτιανοῦ, ἡ ἔπαυλη τοῦ Ἀδριανοῦ στό Τρίβολι, ἕνα σύμπλεγμα χιτρίων σέ 160 ἑκτάρια ἐδάφους. Ἦταν μιά ὀλόκληρη πόλη σέ μικρογραφία, ἐφοδιασμένη μέ θέατρο, στάδιο καί δυό διαμερίσματα λουτρῶν. Ὁ Διοκλητιανός στά Σάλωνα τῆς Δαλματίας (Σπαλάτο)

Ἡ πλούσια ἔπαυλη τοῦ Μενάνδρου στήν Πομπηία στήν εἰκόνα φαίνεται τό αἶθροί του, δηλαδή ἡ ἐσωτερική αὐλή του μέ τό περιστύλο γύρω γύρω.

Τό 'Ὀδεῖο τοῦ 'Ἡρώδη τοῦ 'Αττικοῦ στήν 'Αθήνα. "Αποψη τοῦ κοίλου καί τῆς ὀρχήστρας τοῦ ἀπό τή Δύση.

ἔχτισε ἕνα εὐρύχωρο ἀνάκτορο σέ σχέδιο στρατοπέδου λεγεώνας. Ἐκεῖ πέρασε τὰ γεράματά του. Ὁ Κωνσταντῖνος καί ὁ Κωνσταντῖνος στούς Τρεβήρους¹ τῆς Γαλατίας ἐξωράισαν τίς κατοικίες τους μέ τό πιό ἀξιόλογο συγκρότημα χτισμάτων πού σώζεται στήν Εὐρώπη.

▲ **Βιβλιοθήκες**, ὅπως π.χ. στήν 'Αθήνα ἢ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀδριανοῦ πού τήν πολυτέλειά της θαύμασε ὁ Πausanias. Ἀπό ὅ,τι σώθηκε φαίνεται πῶς ἦταν μιά μεγάλη περίστυλη αὐλή μέ δεξαμενὴ στή μέση καί δωμάτια στό βάθος. Τήν εἴσοδο

στόλιζε κορινθιακό πρόπυλο. Στήν Ἔφεσο ἦταν μιά ἄλλη χτισμένη τό 100 μ.Χ. περίπου ἦταν τετράπλευρη μεγάλη αἴθουσα μέ κόγχες γιά τὰ βιβλία καί στήν πρόσοψή της ὑπῆρχαν δίστυλες κορινθιακές προστάσεις μέ κόγχες γιά ἀγάλματα.

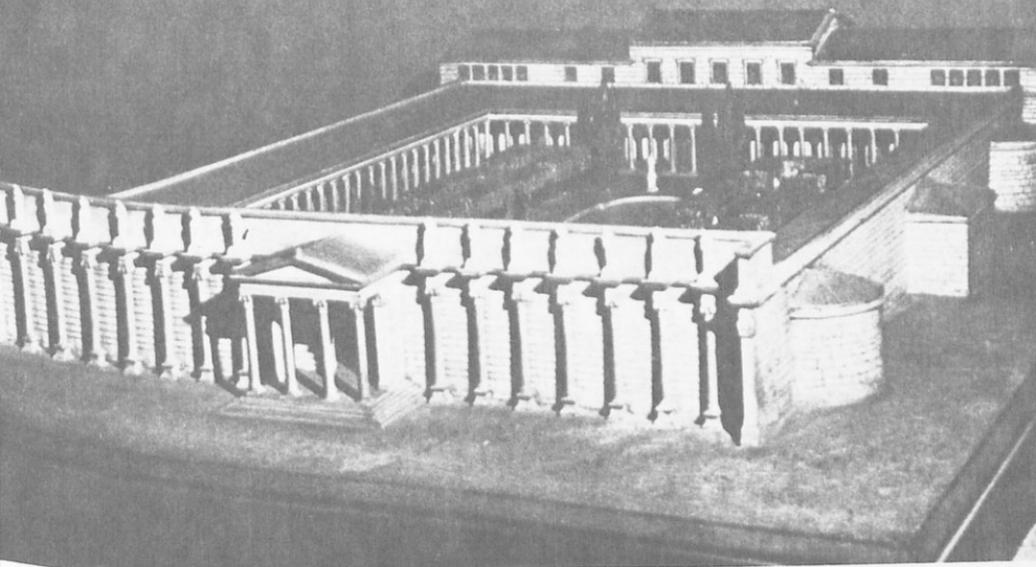
● Ἡ ἀνάγκη προβολῆς τῶν πολεμικῶν θριάμβων κυρίως ἐμπνέει καί τήν κατασκευὴ θριαμβικῶν ἀψίδων ἢ θριαμβικῶν τόξων ἢ κίωνων πού ἔχουν μεγάλη διάδοση στούς χρόνους αὐτοῦς. Τέτοια εἶναι ἡ :

● Ἡ Ἀψίδα τοῦ αὐτοκράτορα Τίτου, γιά νά θυμίζει τή νίκη του στόν Ἰουδαϊκό πόλεμο.

● Ὁ ἀνάγλυφος κίονας τοῦ Τραϊανοῦ, γιά νά θυμίζει τοὺς θριάμβους του στούς δακικούς πολέμους. Στά ἀνάγλυφά του εἶναι χαραγμένο ἕνα ἀληθινό «λίθινο ἔπος» πού ἐξιστορεῖ μέ 2.500 γλυπτές μορφές τὰ περιστατικά τῶν τεσσάρων ἐκστρατειῶν του.

● Στή Θεσσαλονίκη ὑπάρχει ἡ Ἀψίδα τοῦ Γαλερίου ἢ Καμάρα, ὅπως λέγεται σήμερα. Βρισκόταν στή διασταύρωση τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ μέ μιά ἄλλη ἐγκάρσια καί γι' αὐτό ἦταν τετραμέτωπη. Οἱ κύριες προσόψεις τῆς Ἀψίδας ἦταν ἡ δυτική καί ἡ ἀνατολική· τίς ἀποτελοῦσαν δυό παράλληλοι τοῖχοι ἐνωμένοι μεταξύ τους μέ τρεῖς καμαρωτές διόδους. Ἀπ' ὅλο τό συγκρότημα σώζεται σήμερα μόνο ἕνα μέρος ἀπό τή δυτική πρόσοψη μέ τρία τοξωτά ἀνοίγματα. Τὰ τόξα στηρίζονται σέ μεγάλα βάρθρα μέ ἐπένδυση ἀπό μαρμάρινες πλάκες. Στίς

1. Lat. Augusta Treverorum. Σημ. Trèves. Γερμ. Trier

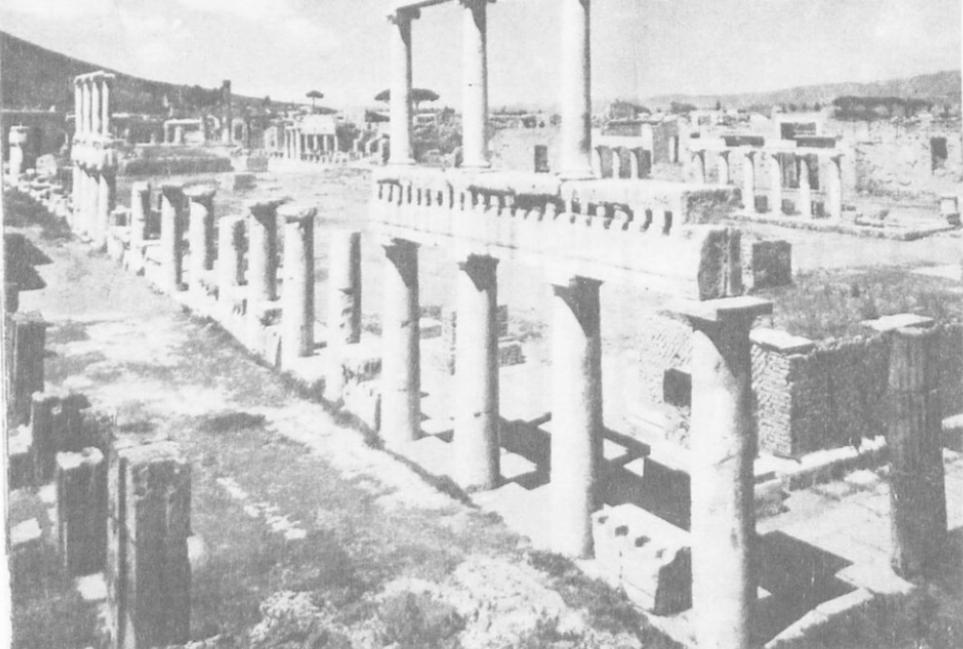
Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀδριανοῦ στὴν Ἀθήνα. Ἀναπαράσταση. [Museo della Civiltà Romana, Roma.] Κάτω δεξιά: Τοῖχος τῆς βιβλιοθήκης, ὅπως ἀώζεται σήμερα.

πλάκες ὑπάρχουν ἀνάγλυφες παραστάσεις πού ἐξιστοροῦν κατορθώματα τοῦ Γαλερίου ἀπὸ τῆς ἐκστρατείας του ἐναντίον τῶν Περσῶν.

Στὴ Ρώμη τὸ θριαμβευτικὸ τὸξο τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, γιὰ νὰ θυμίζει τὴ νίκη του ἐναντίον τοῦ Μαξεντίου στὴ Μουλβία γέφυρα τὸ 312 μ.Χ.

Στόν ἵππόδρομο τῆς Κωνσταντινούπολης ὁ ὀβελίσκος τοῦ Θεοδοσίου Α' (390 μ.Χ.). Τὸν ἀναφέρουμε ἐδῶ, γιὰτὶ θεωρεῖται πολὺ πιθανὸ ὅτι τὸν μετέφερε στὴ νέα του πρωτεύουσα ὁ Μ. Κωνσταντίνος καὶ ὅτι τὰ ἀνάγλυφα πού στολίζουν τῆς τέσσερις πλευρῆς τοῦ βάθρου του ἀπεικονίζουν σκηνές τῆς δίκῃς του ζωῆς, ὅπως π.χ. εἶναι ἡ σκηνὴ πού, καθισμένος σὸ τὸ θεωρεῖο τοῦ ἵππο-

Τό Φόρουμ τῆς Πομπηίας. Κάτω: Ἐνας κεντρικός δρόμος τῆς Πομπηίας πού ὀδηγοῦσε στό Φόρουμ.

Θριαμβευτική άψίδα του Γαλερίου στη Θεσσαλονίκη ('Ανατ. πλευρά). Ίδρύθηκε γύρω από τό 298 σε ανάμνηση τής νίκης του έναντιόν των Περσών καί τών έκστρατειών του στή Μεσοποταμία καί 'Αρμενία. Μόνο τό μισό από τήν άψιδωτή δίοδο διατηρείται. Είναι χτισμένη πάνω στήν 'Εγνατία 'Οδό [Via Egnatia], αλλά όχι ακριβώς πάνω στον ανατολικό-δυτικό άξονά της. Προς Β. ένα μακρό ορθογώνιο περίστολο όδηγοῦσε στό Μανσωλείο του αυτοκράτορα κι όχι μακριά προς Ν. ήταν τό Παλάτι κι ό 'Ιππόδρομος. 'Η ζωφόρος αρχίζει από τήν ανατολική πλευρά τής νότιας βάσης μέ τήν πρώτη νίκη στήν 'Αρμενία καί τελειώνει στή βόρεια βάση μέ τήν τελική φάση τής έκστρατείας, τή διάβαση του Εβφράτη.

Δ ε ξ ι ά : 'Η νότια βάση τής άψίδας' στήν άριστερή πλευρά τής (ανατολική όψη) εικονίζονται θρίαμβοι του αυτοκράτορα από τήν έκστρατεία του έναντιόν των Περσών τό 297.

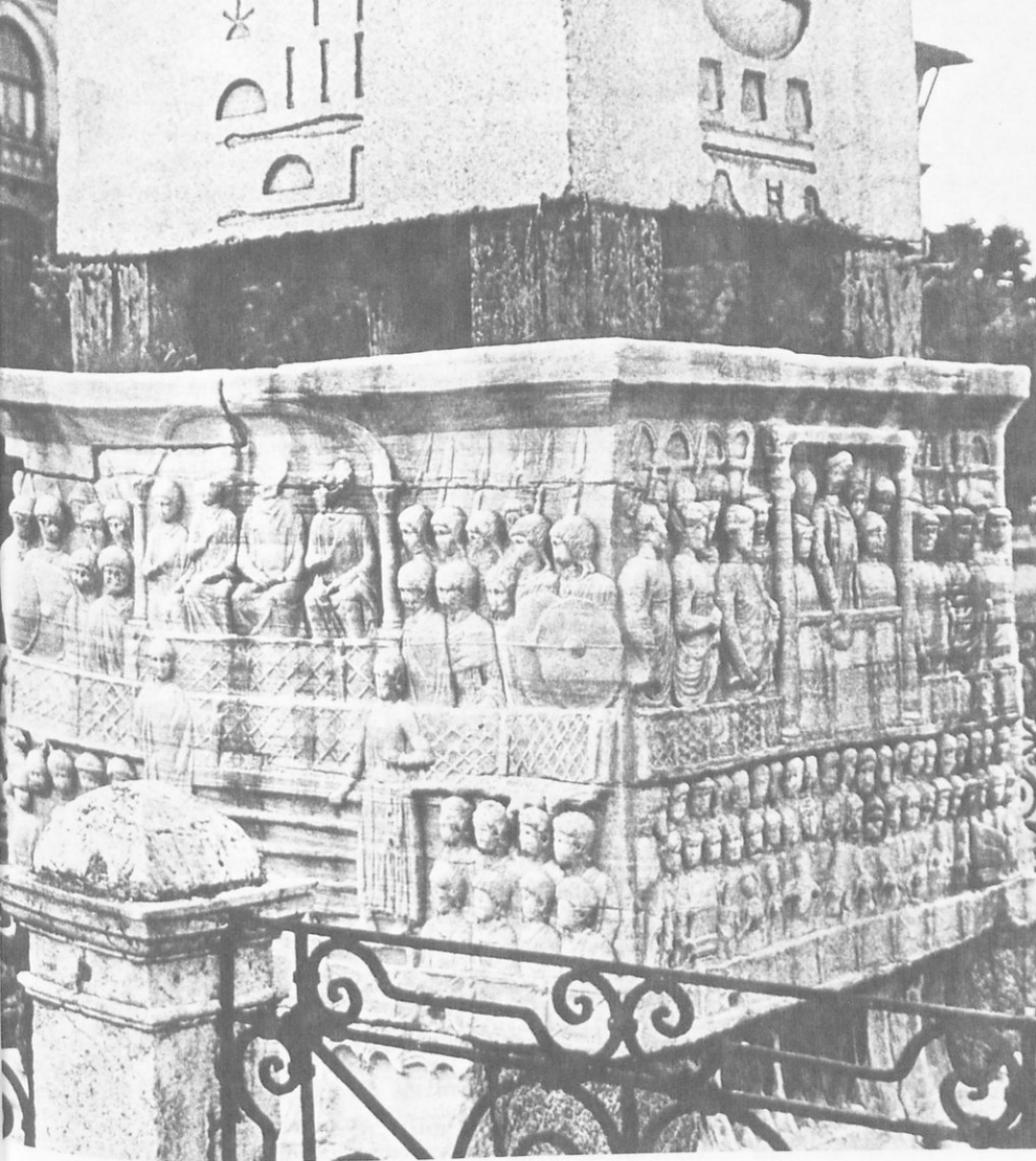

‘Η άψίδα του Μ. Κωνσταντίνου στη Ρώμη (312-315). *Αποψη από τή βόρεια πλευρά. Ίδρύθηκε με άπόφαση τής Συγκλήτου μετά τή νίκη του Μ. Κωνσταντίνου στη Μουλβία γέφυρα (312) με τήν εὐκαιρία τής έπετειού τής δεκαετίας του (315). Είναι ένσωματωμένα στό γλυπτό διάκοσμο πολλά ανάγλυφα τής έποχής του Τραιανού, Άδριανού και Μ. Αθηολίου. Σύγχρονα ανάγλυφα υπάχουν έξι, δυό σέ κάθε κρύα όψη (άμέσως πάνω από τά πλάγια τόξα) και άπό ένα σέ κάθε πλάγια πλευρά. Είσοδο στη Ρώμη κτλ.

δρόμου μέ τούς τρεις γιούς του και περιστοιχισμένος άπό δορυφόρους, δέχεται δώρα άπό βάρβαρους υπηκόους γονατισμένους μπροστά του.

Σύμφωνα μέ τά πιό πάνω, γενικά χαρακτηριστικά τής ρωμαϊκής άρχιτεκτονικής είναι:

- ‘Η τελειοποίηση τών πραχτικῶν οίκοδομικῶν μέσων.
- ‘Η τάση πρὸς τό κολοσιαίο.
- ‘Η μεγάλη ανάπτυξη τών καμπυλόγραμμων μορφῶν (τόξο, καμάρα, θόλος) σέ άντίθεση μέ τήν κλασική έλληνική τάση πρὸς τίς εὐθύγραμμες μορφές.

Ἡ βάση τοῦ Ὀβελίσκου τοῦ Θεοδοσίου Α' στὸν Ἰππόδρομο τῆς Κωνσταντινούπολης.
Ἐπάνω στή βάση, ὅπως διακρίνεται στήν εἰκόνα, πάνω σέ τέσσερα χάλκινα στηροῦματα ἀκονιμποῦ-
σε ὁ Ὀβελίσκος τοῦ φαραῶ Θούτμωση III (1504 - 1490 π.Χ.). Κάθε πλευρά τῆς βάσης εἶναι δια-
κοσμημένη μέ ἀνάγλυφες παραστάσεις. Καί στίς δύο πλευρές τῆς εἰκόνας παριστάνεται τό αὐτοκρα-
τορικό θεωρεῖο τοῦ Ἰππόδρουμου, τό κ ἄ θ ι σ μ α . Στήν ἀριστερή πλευρά ὁ Θεοδόσιος Α' μέ τοὺς
αὐλικούς του, τοὺς φρονοῦς καί θεατές· στή δεξιὰ παρόμοια σκηνή [Κωνσταντινούπολη, στή
Srina τοῦ Ἰππόδρουμου].

3. Πλαστική. Ἀπό τήν ἑλληνιστική παράδοση ἔρχεται καί ἐπικρατεῖ νω-
ρίσ στή Ρώμη ἡ νεοαττική πλαστική. Λέγεται ἔτσι, γιατί καλλιεργή-
θηκε ἀπό Ἀθηναίους πλάστες ἐγκαταστημένους στή Ρώμη πού ἐπιδίωκαν τήν
ἀναγέννηση τῆς παλαιᾶς ἀττικῆς τέχνης. Ἰδιαίτερα ἀναπτύχθηκαν τά κατ'
ἐξοχήν ἑλληνιστικά ἀνάγλυφα μέ γραφικά θέματα. Εἶναι αὐ-
τοτελή ἢ στολιζοῦν βάσεις, βωμούς, περιστόμια πηγαδιῶν, μαρμάρινα ἀγγεῖα
κ.ἄ. μέ θέματα εἰδυλλιακά (βράχοι, δένδρα, κατοικίδια ζῶα, ἀγρίμια, μυθολογικά
θέματα).

▲ **Ἰδιαίτερα καλλιεργήθηκε ἡ ρεαλιστική προσωπογραφική πλαστι-
κή** πού εἶχε βαθιές ρίζες στά ἤθη τῶν Ρωμαίων. Παλαιά συνήθειά τους ἦταν
νά φυλάγονται στά σπίτια τῶν πατρικίων κέρινα πορτραῖτα τῶν προγόνων.
Στά χρόνια αὐτά αὐξήθηκε ἡ χρήση στέρεας ὕλης καί διαδόθηκε ἡ κατασκευή εἰ-
κονικῶν ἀνδριάντων καί προτομῶν.

Ἔτσι ἡ νέα σχολή ρωμαϊκῆς γλυπτικῆς πού ἀναπτύχθηκε στήν ἐποχή τοῦ
Αὐγούστου διατηρεῖ τά ἀξιόλογα χαρακτηριστικά της πάνω ἀπό ἕνα αἰῶνα.
Κύριο γνώρισμα καί στό 2ο μ.Χ. αἰῶνα ὁ ρεαλισμός στήν ἀπεικόνιση.
Στά ἀνάγλυφα αὐτοκρατορικά πορτραῖτα διακρίνει κανεῖς εὐκόλα τό βλοσυρό
χαμόγελο στήν αὐστηρή, ἀλλά κατά βάθος καλότροπη φυσιογνωμία τοῦ Βεσ-
πασιανοῦ, τήν ἐφηβική λαμπεράδα στό πρόσωπο τοῦ Τίτου, τήν ἐρευνητική μα-
τιά τοῦ Ἀδριανοῦ καί τή σχεδόν σά μάσκα ἀπαθῆ φυσιογνωμία τοῦ Μάρκου
Αὐρηλίου. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς ἀπεικονίσεις στά συγκλητικά νομίσματα.

Ἐπιβόλη καί διάδοση παίρνει ἡ τέχνη αὐτή μέ τήν κατάχρηση πού γίνεται
ἀπό τοὺς ἑλληνιστικούς κίολας χρόνους στό νά ἰδρῦσουν τιμητικούς καί ἀναθημα-
τικούς ἀνδριάντες. Τέτοια ἔργα εἶναι ὁλόσωμα ἀγάλματα καί προτομές τοῦ Ἀ-
δριανοῦ, τοῦ εὐνοοῦμένου τοῦ Ἀντίνοου, κεφαλές κ ο σ μ η τ ῶ ν, δηλαδή ἐνιαύ-
σιων ἀρχόντων τῆς Ἀθήνας κ.ἄ.

Μεγάλη διάδοση ἐπίσης παρουσιάζεται στίς ἀνάγλυφες ἐπιτύμβιες στήλες
μέ ἐπιβίωση παλαιῶν μοτίβων, ὅπως π.χ. ἡ δεξιῶση, δηλ. ἡ χειραψία τοῦ
τελευταίου ἀποχαιρετισμοῦ.

▲ **Σαρκοφάγοι.** Εὐκαιρίες πολλές γιά ἀνάγλυφες παραστάσεις σέ ἐπιφάνειες
δίνουν τήν ἐποχή αὐτή οἱ μαρμάρινες σαρκοφάγοι, νεκρικά μνημεῖα.
Ἡ χρήση τους παλαιότερα ἦταν σπάνια. Τώρα ὁμως διαδίδεται πολύ στόν
ἑλληνικό καί ρωμαϊκό κόσμο. Ἔχουν σχῆμα σπιτιοῦ ἢ ναοῦ μέ σαμαρωτή στέγη
καί ἀετώματα. Ἐπικρατοῦν δύο τεχνοτροπίες στή διακόσμηση, ἡ ἑλληνική,
ὅπου δίνεται ἔμφαση στήν ἀρχιτεκτονική διαμόρφωση τοῦ μνημείου καί προσαρ-
μόζεται σ' αὐτή σάν κάτι δευτερεύον τό ἀνάγλυφο, καί ἡ ρωμαϊκή ὅπου:

● ἡ ἀνάγλυφη διακόσμηση εἶναι τό κύριο καί οὐσιαστικό στοιχεῖο καί κατα-
λαμβάνει ὅλη τή μπροστινὴ ὄψη καί τίς δύο πλάγιες.

● οἱ μορφές πυκνώνονται καί κατατάσσονται σέ περισσότερα ἐπίπεδα σέ
βάθος, ὥστε μπορεῖ νά προκύψει σύγχυση καί ἀσάφεια στίς παραστάσεις.

● τά θέματα παίρνονται ἢ ἀπό τήν ἑλληνική μυθολογία ἢ ἀπό ἄλλοῦ. Τό

θέμα πού ιδιαίτερα προτιμούν είναι τά μεθυσμένα παιδιά πού παίζουν μουσικά όργανα ή κρατούν στεφάνια, δαδιά κ.ά.

Άξιομνημόνευτη κατηγορία σαρκοφάγων πού θά άσκήσει επίδραση στις μεταγενέστερες χριστιανικές είναι οί σαρκοφάγοι τύπου Σιδάμαρας, άπό τήν όμώνυμη πόλη στό νομό Ίκονίου τής Μ. Άσίας, όπου βρέθηκε ένα άπό τά πιό άντιπροσωπευτικά δείγματα. Θεωρείται βέβαιο ότι ό τόπος πού εμφάνιστηκε ό τύπος αυτός είναι ή Μ. Άσία. Γνωρίσματα του είναι:

- Η επίφάνεια τής σαρκοφάγου παριστάνει πρόσοψη οίκοδομήματος.
- Τήν πρόσοψη αυτή στολίζουν σύμφωνα μέ τόν έλληνιστικό τρόπο παραστάσεις μέ κίονες πού στηρίζουν τόξα καί αετώματα, μέ άγάλματα μορφών, πιό συχνά μεμονωμένων, άνάμεσα στους κίονες.
- Οί ραβδώσεις τών κίωνων είναι έλικωτές, γύρω άπό τά φύλλα τών κιονοκράνων καί τίς άλλες άνάγλυφες διακοσμήσεις σκαλίζεται τό μάρμαρο, συνήθως μέ τρυπάνι, σέ βάθος καί δημιουργούνται έτσι έντονες σκιές.

▲ **Ίστορικά άνάγλυφα.** Τό ιστορικό άνάγλυφο είναι σύμφωνο μέ τό γενικό ρεαλιστικό χαρακτήρα τής ρωμαϊκής τέχνης. Είναι καί αυτό έμπνευσμένο άπό τήν τάση προβολής καί επίδειξης τών πολεμικών κυρίως θριάμβων άπό τούς αυτοκράτορες. Τό ιστορικό άνάγλυφο άποτελεί μεγάλο έπίτευγμα τής έποχής αυτής.

Τά θριαμβικά τόξα, οί άψίδες, οί κίονες ήταν σκεπασμένα — σ' ένα μικρό ή μεγάλο τμήμα τους καί κυρίως στό βάθρα — μέ γλυπτή εξιστόρηση πολεμικών κατορθωμάτων. Π.χ. του Τίτου εναντίον τών Ίουδαίων, του Τραϊανού εναντίον τών Δακών, του Μ. Αύρηλίου εναντίον τών Μαρκομάννων. Χαρακτηριστικά στήν τεχνοτροπία τών ιστορικών άναγλύφων είναι:

- Η παραβίαση τών κανόνων τής προοπτικής.
- Μέ τήν άνεπάρκεια τής προοπτικής οί πιό μακρινές σκηνές τοποθετούνται πάνω άπό τίς πιό κοντινές, γιά τό θεατή πού κατά κανόνα τίς βλέπει άπό κάτω.
- Έπικρατεί στό άνάγλυφα μία έντονη άτμόσφαιρα κίνησης καί ταραχής.
- Επίσης έπικρατεί μέγας συνωστισμός προσώπων, σκηνών καί λεπτομερειών. Καταβάλλεται προσπάθεια νά δημιουργείται άντίληψη εξέλιξης μέ τήν έπανάληψη τής εμφάνισης του κύριου προσώπου καί τήν άποκορύφωση τής δράσης στό τέλος τής παράστασης.

4. Ζωγραφική.

▲ Αναπτύσσεται ή προσωπογραφία καί προπάντων ή τοιχογραφία. Η μεγάλη άνάπτυξη τής τοιχογραφίας στόν 1ο π.Χ. καί 1ο μ.Χ. αιώνα δείχνει ότι ή ζωγραφική παίζει ρόλο κοσμητικό καί ύπηρετικό τής αρχιτεκτονικής. Κυρίαρχη τεχνοτροπία είναι ό έλληνιστικός νατουραλισμός. Τά πιό άντιπροσωπευτικά δείγματα έχουμε άπό τίς τοιχογραφίες πού βρέθηκαν στήν Πομπηία. Διακρίνονται τέσσερις πομπηιανοί ρυθμοί στή διακόσμηση τών τοίχων τών σπιτιών. Ό ένας μιμείται μαρμάρινους τοίχους, ένω οί τρεις άλλοι είναι καθαυτό ζωγραφικοί.

Ἡ Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνα [Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσείο]

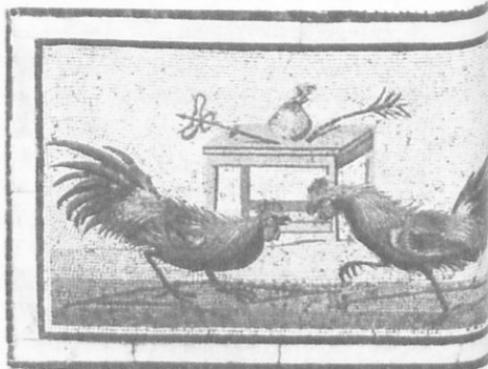
Σιληνός πάνει σέ γάιδωρο [Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσείο]

ΨΗΦΙΑΩΤΑ ΠΟΜΠΗΙΑΣ

Σκηνή τοῦ Νείλου [Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσείο]

Πουλίá καί γάτα πού ἐνεδρεύει [Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσείο]

Κοκορομαχία [Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσείο]

Σκύλος ἀλυσσοδεμένος [Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσείο]

Προσωπογραφία γυναίκας
(Ψηφιδωτό, Νεάπολη, Εθνικό
Μουσείο)

• Η πλαστική διαμόρφωση τῶν τοίχων μέ ἐσοχές καί ἐξοχές καταργεῖται· οἱ ἐπιφάνειες γίνονται ἐπίπεδες καί μόνο μέ χρώμα δηλώνονται σέ προοπτική ἀπόδοση οἱ βάσεις τῶν τοίχων, οἱ κίονες, τά γεισώματα κ.ἄ. Διακοσμοῦν μέ μορφές, μέ σκηνές καί συνηθίζουν νά ζωγραφίζουν ὑποθετικά ἀνοίγματα στό ὑπαιθρο, ἀπ' ὅπου φαίνονται ἡ ἄλλα οἰκοδομήματα ἡ τοπία ἡ μυθολογικές σκηνές. Ἐτσι ὁ χῶρος τῶν δωματίων ὀπτικά μεγαλώνει πολὺ.

• Ἐξαιρετικά δείγματα προσωπογραφικῆς τέχνης εἶναι οἱ λεπτοὶ ξύλινοι πίνακες, πού οἱ περισσότεροί προέρχονται ἀπό τήν ἐπαρχία τῆς Αἰγύπτου, τό Φαγιούμ (1ος ὡς τά μέσα τοῦ 3ου μ.Χ. αἰώνα). Ἦταν τοποθετημένοι πάνω στά πρόσωπα τῶν μουμιῶν καί εἶχαν σκοπό νά φυλάξουν ἀπό τή φθορά τά χαρακτηριστικά τους, σύμφωνα μέ τίς θρησκευτικές ἀντιλήψεις τῶν Αἰγυπτίων. Γι' αὐτό ἀποδίδουν μέ καταπληκτική ἐνέργεια τίς φυσιογνωμίες τῶν νεκρῶν. Ἀπό τήν εἰδική αὐτή σκοπιμότητα ἡ νατουραλιστική προσωπογραφία,

Ὁ Ὀδυσσεύς ἀνακαλύπτει τὸν Ἀχιλλεῦα στὸ ἀνάκτορο τοῦ Λυκομήδη, βασιλιᾶ τῆς Σκύρου.
Προέρχεται ἀπὸ τὴν «οἰκία τῶν Λισκοῦρων» [Νεάπολη, Ἐθνικὸ Μουσεῖο].

ὅπως καὶ οἱ πλαστικὲς ἀπεικονίσεις, πῆρε εὐρύτερη διάδοση καὶ ἔφτασε στὰ ὅρια τῆς κατάχρησης.

▲ **Ψηφιδωτά.** Ἔτσι ὀνομάζονται χρωματιστὲς εἰκόνες πού εἶναι ζωγραφισμένες ὄχι μὲ χρῶμα, ἀλλὰ σχηματίζονται μὲ συνδυασμούς ἀπὸ ποικιλία

Προσωπογραφία ενός άρτοπώλη με τή σύζυγό του (Πομπηία).

Χρωμες ψηφίδες, δηλαδή μικρά πετραδάκια ή κομμάτια από γυαλί ή ψημένο πηλό. Αυτά είναι κολλημένα πάνω σε μίγμα από άσβέστη και άμμο κ.ά. Παρουσιάζονται για πρώτη φορά στο τέλος του 4ου π.Χ. αιώνα στην Ελλάδα, διαδίδονται όμως στον 3ο αιώνα. Διασώθηκαν ονόματα διάσημων ψηφοθετών, όπως π.χ. είναι ο Σώσος, ο Ηράκλειτος κ.ά.

Στους ρωμαίους αυτοκρατορικούς χρόνους ή εξάπλωση των ψηφιδωτών είναι τεράστια. Σ' όλες τις χώρες της, από τη Μ. Ασία και τη Συρία ως τη Β. Αφρική, Ισπανία και Αγγλία, σώθηκαν ψηφιδωτά που σκεπάζουν τά δάπεδα και τους τοίχους των δημόσιων και ιδιωτικών οικοδομημάτων.

Αντιπροσωπευτικό δείγμα της τέχνης αυτής σ' αυτούς τους χρόνους είναι και τό ψηφιδωτό της Σπάρτης που απεικονίζει την άρπαγή της Εύρώπης από τό Δία. Από τον 3ο μ.Χ. αιώνα αρχίζουν νά διακοσμούν και τους τοίχους και τους κίονες με επιχρυσωμένες ψηφίδες.

Τή ζωγραφική μέ ψηφίδες καθώς και μέ χρώμα, όπως θά δοῦμε, τή συνεχίζει και τήν φτάνει σε μεγάλη έκφραστική τελειότητα τό Βυζάντιο από τους πρώτους κιόλας αιώνες τής διαμόρφωσής του. Αντίθετα, ή γλυπτική παρακμάζει, γιατί ή χριστιανική εκκλησία δέν εύνόησε καθόλου τήν ολόγλυφη πλαστική που τή θεώρησε κυρίως ειδωλολατρική τέχνη. Καλλιέργησε κυρίως τή διακοσμητική γλυπτική.

5 ΤΕΧΝΗ ΕΜΠΝΕΥΣΜΕΝΗ ΑΠΟ ΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟ

▲ Είναι ή τέχνη που εμπνέεται από τό Χριστιανισμό και αναπτύσσεται μέσα στους τρεις πρώτους αιώνες, δηλαδή ως τό τέλος των διωγμών (313 μ.Χ.).

Οί χώροι τής πρώτης εμφάνισης, ανάπτυξης και διαμόρφωσης τής τέχνης αυτής είναι οί χώροι τής λατρείας και τής ταφής των Χριστιανών στους αιώνες αυτούς.

Η τέχνη τής περιόδου (πρώτες εκκλησίες, κοιμητήρια, ζωγραφικός διάκοσμος, σαρκοφάγοι κ.ά.) εκφράζει τή θρησκευτικότητα των χριστιανικών κοινοτήτων που άσκοῦσαν τή λατρεία τους μέσα σε ένα κόσμο πολύ άλλιώτικο και έχθρικό γι' αυτές, γιατί σε ολόκληρη τή ρωμαϊκή οίκουμένη, σε κάθε πόλη, μικρή

ή μεγάλη, όλα τὰ ἔργα τέχνης (χτίσματα, ἀγάλματα, ναοί) συσσωρευμένα στό Forum της διατράνωναν μέ τή γλώσσα τῆς τέχνης ὅτι εἰδωλολατρική θρησκεία, αὐτοκρατορία καί ὑπακοή στό κράτος (πατριωτισμός) ἦταν στενά ἀλληλένδετα. Ἐπομένως οἱ Χριστιανοί, πού ἦταν ἀσυμβίβαστοι μέ τήν ἰδέα ἀπονομῆς λατρείας σέ ναοὺς «Αὐγούστου» ἢ «Ρώμης», αὐτόματα τοποθετοῦσαν τοὺς ἑαυτοὺς των ἔξω ἀπὸ τὸν ἐπίσημο καί νόμιμο δημόσιο βίو τῆς ἐποχῆς τους. Ἡ θρησκευτική τους ζωὴ ἀναπτύσσεται καί ἡ λατρεία τους ἀσκεῖται στό περιθώριο τῆς νομιμότητας μέ μεγάλες προφυλάξεις, γιὰ νὰ παρέχει λιγότερο στόχο στό ἐπίσημο κράτος.

▲ **Πρῶτες ἐκκλησίες.** Οἱ Χριστιανοί συγκεντρώνονταν σέ σπίτια πού εἶχε δωρίσει ἢ παραχωρήσει στῆ χριστιανικὴ ἀδελφότητα κάποιος ἀπὸ τοὺς πῖο πλούσιους προσήλυτους. Ἐκεῖ ἔκαναν τῖς συνελεύσεις, τῖς ἐκκλησίες τους, ὅπως ὀνομάστηκαν μέ τὸν ταυτόσημο ἀρχαῖο ἑλληνικὸ ὄρο. Στὰ σπίτια αὐτὰ ἡ διακόσμηση παραμένει ἑλληνιστικὴ ἢ ρωμαϊκὴ. Μερικὲς φορές τὰ μεταποιοῦσαν λίγο, ἢ γιὰ νὰ μεγαλώσουν ἓνα δωμάτιο, ἢ πρόσθεταν ἓνα λουτήρα γιὰ τὴν τελετὴ τῆς βάπτισης.

Ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνα οἱ χριστιανικὲς κοινότητες ὀργανώνονται καλύτερα καί καθιερώνεται ἰδιαίτερος χῶρος, σὰ μόνιμος τόπος λατρείας τοῦ Θεοῦ. Ὁ χῶρος αὐτὸς ἀποκλείεται ἀπὸ κάθε ἄλλη κοσμικὴ χρῆση καί φαίνεται πῶς ἀπὸ τὸ 200 μ.Χ. ὀνομάστηκε ἐκκλησία. Λεγόταν ἐπίσης καί οἶκος τοῦ Θεοῦ¹. Ὁ οἶκος αὐτὸς δὲν ξεχώριζε ἀπὸ τὰ ἄλλα ἰδιωτικὰ σπίτια καί μάλιστα φρόντιζαν, γιὰ λόγους προφύλαξης νὰ μὴν ξεχωρίζουν. Οἱ οἶκοι αὐτοὶ λατρείας, ἐκτὸς ἀπὸ ἓναν, ἐξαφανίστηκαν ἢ καταστράφηκαν ἀπὸ τοὺς διωγμούς ἢ — τὸ κυριότερο — μετὰ τὸ θρίαμβο τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀντικαταστάθηκαν μέ ἐπίσημους ναοὺς.

Ἀπὸ τοὺς πῖο παλαιοὺς (230 μ.Χ.) καί ἀντιπροσωπευτικοὺς τέτοιους οἶκους σώθηκε ἀπὸ ἱστορικὴ σύμπτωση ἓνας στῆ Δούρα (Εὐρωπὸς) τῆς Μεσοποταμίας πού εἶναι ἓνα ὀλόκληρο, ἑλληνιστικοῦ τύπου διόροφο σπίτι, διασκευασμένο κατόπιν, γιὰ νὰ ἐξυπηρετῆσει τὴ χριστιανικὴ λατρεία. Ἐνα διαμέρισμά του διαμορφώθηκε σέ βαπτιστήριο, ὅπως καθαρά τὸ φανερῶνει ἡ ὑπαρξὴ κόγχης μέ χριστὴ κολυμπήθρα καί μέ τὰ θρησκευτικὰ θέματα τῶν τοιχογραφιῶν του: ὁ Καλὸς Ποιμὴν, ὁ Ἀδὰμ καί ἡ Εὐὰ, ἡ θεραπεία τοῦ Παραλυτικοῦ, ὁ Χριστὸς πού βαδίζει πάνω στὰ κύματα, οἱ Μυροφόρες στό μῆμα κ.ἄ.

▲ **Ἡ ταφὴ στοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες. Κατακόμβες.** Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰῶνα δημιουργήθηκαν χριστιανικὰ κοιμητήρια. Συνήθως αὐτὰ ἦταν περιορισμένοι χῶροι ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς πόλης. Τοποθετοῦσαν τοὺς νεκροὺς ἀνάμεσα σέ δύο σειρὲς ἀπὸ κεραμίδια πού σχημάτιζαν στέγη. Ἀπὸ πάνω ὑπῆρχε ἐνεπίγραφη στήλη ἢ ἓνα ἀπλό μνημεῖο. Πότε πότε τοποθετοῦσαν σέ λίθινες σαρκοφάγους. Ἄλλοτε πάλι ἔσκαβαν θόλους σέ πλαγιὲς λόφων ἢ σέ βράχους. Μέσα

1. Domus Dei.

«Λεομένη» ανάμεσα σε δύο βοσκούς. (Λεπτομέρεια. Εικονογράφηση σε άρκοσόλιο του «Κοιμητηρίου του Μαιύς», Ρώμη. Τέλος του 3ου αιώνα.

«Λεομένη»: είναι γνωστή ως «Donna Vellata». (Νωπογραφία πάνω από τάφο στην κρύπτη «velatio virginis», Ρώμη, Κατακόμβη της Πρισκίλλας - 3ος αιώνας).

ΣΥΜΒΟΛΙΚΕΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΤΑΚΟΜΒΩΝ

«Χριστός - Όρφέας» με τὰ ζώα. Κρατά ποιμενική σύριγγα. (Λεπτομέρεια - Νωπογραφία, Ρώμη, κατακόμβη της Δομιτίλλας, 3ος αιώνας).

Πουλιά μπροστά σέ βάζο. (Ρώμη, κατακόμβη τής Λομιτίλλας, 3ος αιώνας).

Ψάρι καί ἄρτος. Ἴσως ἐποδηλόνεται τό θαῦμα τῶν ἄρτων καί ἰχθύων (Νωπογραφία ἀπό τήν κοπέτη τής Lucina στήν κατακόμβη τοῦ Ἁγίου Καλλιάνου, Ρώμη).

Ἐ Ἄριστοτέλης (:) ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν του. [Ρώμη, κατακόμβη τής νία Latina].

στόν ἴδιο τό βράχο, συχνά κάτω ἀπό τόξα, λάξευαν τίς σαρκοφάγους καί ἀπό ἐκεῖ πῆραν τό ὄνομα ἀ ρ κ ο σ ὀ λ ι α¹.

Ἰδιαίτερα στή Ρώμη οἱ Χριστιανοί καθιέρωσαν σάν κοιμητήριο ἓνα δίκτυο ἀπό ὑπόγειες σήραγγες, τίς κ α τ α κ ὀ μ β ε ς. Ὄταν γέμιζαν ὅλοι οἱ τάφοι μιᾶς σήραγγας συχνά μεγάλωναν τό ὕψος καί τό βάθος τους, γιά νά χωρέσουν καί ἄλλους τάφους. Δημιουργήθηκαν ἔτσι καί ἄλλοῦ, ἀλλά προπάντων στή Ρώμη ἀληθινοῦ ὑπόγειοι λαβύρινθοι πού ἐντυπωσιάζουν μέ τό μήκος τους.

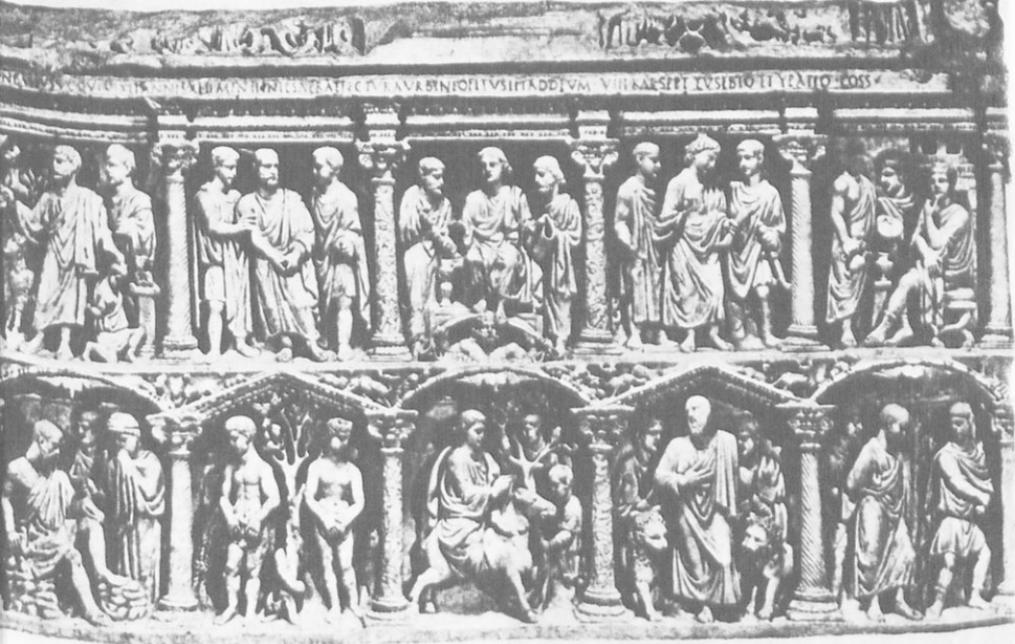
Εἰκονογραφία τῶν κατακομβῶν. Προέρχεται κυρίως ἀπό τή διακοσμητική τέχνη τῆς Πομπηίας. Τά παραδοσιακά εἰδωλολατρικά μοτίβα (π.χ. Ἐρωτες, οἱ ἐποχές τοῦ ἔτους, ζῶα κ.ἄ.) χρησιμοποιοῦνται συχνά μαζί μέ τά κυρίως χριστιανικά θέματα πού εἶναι στήν ἀρχή ἀπλά καί σ υ μ β ο λ ι κ ᾶ (ἄγκυρα, ἰχθύς, κληματίδα, παγώνια, περιστέρια, ἀετοί, ὁ σταυρός μέσα σέ φύλλα ἀκάνθου κ.ἄ.).

Κυριαρχεῖ ἡ παράσταση τοῦ Κ α λ ο ὕ Ποι μ ἔ ν ο ς. Προέρχεται ἀπό τήν εἰδωλολατρική τέχνη καί παριστάνει ἄλλοτε βοσκό περιτριγυρισμένο ἀπό τό κοπάδι του νά παίξει σύριγγα καί ἄλλοτε νά σηκώνει ἓνα ἄρνι στους ὠμούς του.

Συνηθισμένη παράσταση εἶναι τῆς Δ ε ο μ ἔ ν η ς. Πρόκειται γιά γυναικεία μορφή μέ τά χέρια ὑψωμένα σέ δέηση.

Στους τοίχους τῶν κατακομβῶν εἰκονίζονται ἐπίσης καί σκηνές ἀπό τήν Παλαιά καί τήν Καινή Διαθήκη. Δέ διαθέτουν ὁμως διαύγεια στήν περιγραφή τοῦ θέματος. Εἶναι συμβολικές καί γι' αὐτό εἶναι δύσκολο νά γίνει κατανοητή κάτω

1. Λατ. arcus = τόξο καί solium = σαρκοφάγος.

Ἡ σαρκοφάγος τοῦ Ἰουνίου Βάσσου. (Ρώμη, Βατικανό. Σύμφωνα μέ τήν ἐπιγραφή, πού διακρίνεται, ὁ Ἰ. Βάσσος πέθανε τό 359).

Ἡ γλυπτός διάκοσμος περιλαμβάνει σκηνές ἀπό τήν Παλαιά καί Καινή Διαθήκη.

— Ἐπάνω σειρά ἀπό ἀριστερά: 1. Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ. 2. Ἡ σύλληψη τοῦ Πέτρου. 3. Ὁ Χριστός δίνει τό νόμο στούς Πέτρο καί Παῦλο. 4. Ὁ Χριστός προσάγεται στόν Πιλάτο. 5. Ὁ Χριστός μπροστά στόν Πιλάτο.

— Κάτω σειρά ἀπό ἀριστερά: 1. Ἰώβ. 2. Ἀδάμ καί Εὔα. 3. Ἡ εἴσοδος στά Ἱεροσόλυμα. 4. Ὁ Δανιήλ στό λάκκο τῶν λεόντων. 5. Ὁ Παῦλος ὀδηγεῖται στό μαρτύριό του.

ἀπό τό σύμβολο ἡ παράσταση π.χ. τῆς θεραπείας τοῦ παραλυτικοῦ, ὁ Νῶε μέ τήν κιβωτό, ὁ Ἰωνᾶς, ὁ Δανιήλ στό λάκκο τῶν λεόντων κλπ.

▲ **Ἀνάγλυψη διακόσμηση. Σαρκοφάγοι.** Μπορεῖ κανεῖς νά μελετήσῃ τήν ἐξέλιξή τους ἀπό τίς εἰδωλολατρικές σαρκοφάγους τοῦ 2ου αἰώνα ὡς τίς ὠραιότατες χριστιανικές τοῦ 4ου αἰώνα. Δέν ὑπάρχει διακοπή· οἱ μαρμαρογλύπτες χρησιμοποιοῦσαν τά ἴδια ἐργαλεῖα καί τήν ἴδια τεχνική καί ἀκολουθοῦσαν τίς ἴδιες παραδόσεις. Μόνο μερικά διακοσμητικά μοτίβα ἦταν καινούρια, ἀλλά ἀκόμη καί τότε πολλές φορές χρησιμοποιοῦσαν τά ἴδια θέματα. Οἱ νεκροί παριστάνοντα, ἀκόμη σάν προτομές σέ μέταλλα, κατὰ τή ρωμαϊκή συνήθεια. Οἱ συμβολικές μορφές (Καλός Ποιμῆν, Δεομένη) τῶν κατακομβῶν ὑπάρχουν καί στίς σαρκοφάγους, ἀλλά ἀναμειγνύοντα μέ ἕνα παραδοσιακό φόντο ἀπό ἀρχιτεκτονικά στοιχεῖα ἢ φυλλώματα.

Λίγο ἀργότερα παρουσιάζονται βιβλικές σκηνές μέ μιά περίεργη ἀνάμειξη. Ὑπάρχουν πολλές σκηνές ἀπό τήν Παλαιά Διαθήκη: οἱ Πρωτόπλαστοι, ὁ προ-

φήτης Ἴωνᾶς, ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ, οἱ τρεῖς Παιδες, ὁ Μωυσεῖς πού παίρνει τίς πλάκες τοῦ νόμου ἢ πού βγάξει νερό ἀπό τήν πέτρα, ὁ Ἴώβ, κ.ἄ. Ἡ Καινή Διαθήκη ἀντιπροσωπεύεται μέ σκηνές ἀπό τήν παιδική ζωή τοῦ Ἰησοῦ, ἀπό τά θαύματα, ἀπό τά Πάθη καί καμιά φορά – ἀλλά σέ συμβολική μορφή – ἀπό τή Σταύρωση καί τήν Ἀνάσταση.

ΑΝΑΓΛΥΦΕΣ ΣΥΜΒΟΛΙΚΕΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΕ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΕΣ ΣΑΡΚΟΦΑΓΟΥΣ

Ἡ προσφιλέστερη συμβολική παράσταση τοῦ Χριστοῦ ἀπό τοῦς πιστοῦς τῶν πρώτων αἰώνων ἦταν ἡ ἀπεικόνισή του ὡς Καλοῦ Ποιμένου: ἀπεικονίζεται ὡς βοσκός πού σηκώνει στούς ὄμους του ἓνα ἄρνι. 1. Ἐπάνω: Τρεῖς «Καλοὶ Ποιμένες» (στὶς δύο ἄκρες καί στό κέντρο) σέ ἀνάγνωτο διάκοσμο τῆς πρόσθιας ὄψης τῆς σαρκοφάγου. Ὁ ὑπόλοιπος διάκοσμος ἔχει θέματα εἰδωλολατρικά (βασιλικές σκηνές, παιδιά, κλήματα κ.ἄ.) (Ρώμη, Μουσεῖο Λατερανοῦ, 4ος αἰώνας). 2. Στὴ μέση: «Καλὸς Ποιμὴν» τοιγρωσμένος μέ ἄρνι (Λεπιτομέρεια τοῦ κέντρου σέ σαρκοφάγο τοῦ Μουσείου τοῦ Λατερανοῦ, Ρώμη, 4ος αἰώνας). 3. «Καλὸς Ποιμὴν» ἀπὸ διακοσμητικῆς σύνθεσης πρόσθιας ἄλλης σαρκοφάγου.

1 Η ΜΕΓΑΛΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 3ου ΑΙΩΝΑ

- Από τó τέλος τών 'Αντωνίνων ως τήν άρχή τής δυναστείας τών 'Ιλλυριών αυτοκρατόρων (193 - 270) ή έσωτερική κατάσταση του κράτους είναι κρίσιμη. Ξεσπούν επαναστάσεις που άναστατώνουν τις έπαρχίες.

- Σέ όλα τά σύνορα έμφανίζονται καινούριοι επικίνδυνοι έχθροί που δύσκολα άναχαιτίζονται. Για νά αντιμετώπισουν αυτούς τούς κινδύνους μερικές έπαρχίες άνακηρύσσονται σε άνεξάρτητα κράτη.

- Πιό σοβαρές αίτιες για όλη αυτή τή δύσκολη κατάσταση που βρέθηκε τό κράτος ήταν:

- Τό πολίτευμα του «πρώτου πολίτη» δέν είναι πιά στους καιρούς αυτούς έξυπηρετικό.

- Παρουσιάζεται μιά όπισθοδρόμηση τής άλλοτε πλούσιας οικονομικής ζωής. Πάει νά επικρατήσει πάλι ή γεωργική παραγωγή μέ τή γη μοιρασμένη πολύ άνισα.

- Οί δούλοι και οί φτωχοί έλεύθεροι γίνονται κολωνοί, δηλαδή καλλιεργητές νοικιασμένου κλήρου.

2 ΜΕ ΚΑΙΝΟΥΡΙΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΞΕΠΕΡΑΣΕ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ

- Οί 'Ιλλυριοί αυτοκράτορες (270 - 305) σώζουν τό κράτος μέ τις μεταρρυθμίσεις τους:

- Τό πολίτευμα του «πρώτου άνδρα» γίνεται άπολυταρχία.

- Στή διοίκηση τής αυτοκρατορίας εφαρμόζεται τό σύστημα τής ττραρχίας.

- Χωρίζεται ό στρατός από τήν πολιτική διοίκηση.

- 'Η Τετραρχία καταλύεται (305 - 324) και μέσα στους άγώνες αυτούς άναδείχτηκε μονοκράτορας ό Μ. Κωνσταντίνος. Αύτός διαμορφώνει τό πολίτευμα όλωσδιόλου σε άπολυταρχία.

3 Η ΡΩΜΑ-ΓΚΗ ΟΙΚΟΥΜΕΝΗ ΑΠΟΚΤΑ ΤΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΗΣ

- Στο οίκουμενικό κράτος έμφανίζεται αυτή τήν εποχή ή άνάγκη οίκουμενικής θρησκείας.

- Μερικές θρησκείες τής 'Ανατολής δοκίμασαν μάταια νά ίκανοποιήσουν τήν άνάγκη αυτή.

- 'Ο Χριστιανισμός τό κατόρθωσε, γιατί ήταν τελειότερη θρησκεία και γι' αυτό παραμέρισε τις άλλες.

- Πολύ βοήθησε στη διάδοση του Χριστιανισμού ή άπλή ζωή κι ή άγνή πίστη τών όπαδών του εκείνα τά χρόνια.
- Τό ρωμαϊκό κράτος, ενώ στις άλλες θρησκείες ήταν συγκαταβατικό, πολλές φορές τούς Χριστιανούς τούς καταδίωξε σκληρά.
- Οί πιό μεγάλοι διωγμοί έγιναν τόν 3ο αιώνα κι ό πιό βίαιος καί τελευταίος (303 - 311) γίνεται από τό Διοκλητιανό καί τό Γαλέριο.
- Στο τέλος όμως ό Χριστιανισμός θριάμβευσε. Έγινε νόμιμος όριστικά μέ τά διατάγματα Σαρδικής - Νικομήδειας - Μιλάνου.

4 Η ΤΕΧΝΗ ΤΩΝ ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

- Γενικά: συγκερασμός έλληνικών καί ρωμαϊκών στοιχείων. 'Αρχιτεκτονική (τόξο - καμάρα - θόλος).
- Πρακτικοῦ χαρακτήρα δημόσια έργα: Γέφυρες - 'Υδραγωγεία - Θέρμες - Νυμφαία - 'Αγορές πόλεων - 'Υλεις πόλεων - 'Ωδεΐα - 'Επαύλεις - Βιβλιοθήκες.
- Έργα έπίδειξης: Θριαμβικές άψίδες - τόξα - κίονες.
- Πλαστική: 1. Ρεαλιστική προσωπογραφική πλαστική
2. 'Ανάγλυφη πλαστική (σαρκοφάγοι καί ιστορικά ανάγλυφα)
- Ζωγραφική: 1. Τοιχογραφία - ρυθμοί Πομπηίας
2. Νατουραλιστική προσωπογραφία - πίνακες Φαγιούμ.
3. Ψηφιδωτά - πορεία προς άκμή, ενώ ή μνημειακή πλαστική βαδίζει προς τό μαρασμό.

5 ΤΕΧΝΗ ΕΜΠΝΕΥΣΜΕΝΗ ΑΠΟ ΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟ

- Είναι ή τέχνη από τήν εμφάνιση του Χριστιανισμού ως τό τέλος τών διωγμών του (313 μ.Χ.). Φέρνει τή σφραγίδα του «έν διωγμῶ» Χριστιανισμού.
- Πρώτες εκκλησίες — είναι συγκεντρώσεις τών Χριστιανικῶν κοινοτήτων σέ κοινά άστικά σπίτια μέ μικρή μετασκευή γιά τίς άπλές λειτουργικές τους ανάγκες.
- Κατακόμβες — είναι ύπόγειες σήραγγες πού χρησίμευαν ως χριστιανικά κοιμητήρια - διαθέτουν είκονογραφημένο διάκοσμο μέ συμβολικές παραστάσεις καί σκηνές από τήν 'Αγία Γραφή.
- Σαρκοφάγοι - συνεχίζουν τήν έλληνορωμαϊκή παράδοση μέ ανάγλυφο διάκοσμο (συμβολικές παραστάσεις - Σκηνές από Π. καί Κ. Διαθήκη).

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

—principatus — ἑπαρχος πόλης —
 dominatus — ἑπαρχος πραιτωρίου
 — δουρχία (Συγκλήτου καί Αὐτοκράτορα) — «Συγκλητική» γραμμή — «στρατιωτική γραμμή» — ἀπόλυτη μοναρχία — διάδημα — πορφύρα — ἀνατόλικό πρωτόκολλο — προσκύνηση — τετραρχία — ἀπολυταρχία — Βαγαῦδες — «ἠθελήμενος» τοῦ θεοῦ — θρησκευτικός συγκρητισμός — Μιθραϊσμός — διάταγμα Νικομήδειας — διάταγμα > ἐπιστολή τοῦ Μιλάνου — τόξο ἢ ἀψίδα — καμάρα — σφαιρική θόλος — ροτόντα — θέρμες — νυμφαῖα — — σαρκοφάγοι (τύπου Σιδαμάρας) — ἑλληνιστικός νατουραλισμός — παλαιοχριστιανικοί οἴκοι τοῦ θεοῦ — συμβολικές παραστάσεις — «Καλός Ποιμὴν» — «Δεομένη» — κατακόμβες — ἀρκοσόλια.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

δυναστεία Σεβήρων	193 - 235
περίοδος τῶν 30 τυράννων	235 - 284
Ἰλλυριοὶ αὐτοκράτορες	270 - 305
Αὔρηλιανός	270 - 275
Διοκλητιανός	284 - 305
ἀπό τὴν Τετραρχία στή μοναρχία τοῦ Μ. Κωνσταντίνου	305 - 324
ὁ μέγας Διογμῶς	305 - 311
διάταγμα Σαρδικῆς > Νικομήδειας > Μιλάνου	311 - 313

Κείμενα

1. Ἀπὸ τῆ ζωῆ τῶν πρώτων Χριστιανῶν.

Ἀποτελοῦμε ἓνα σῶμα μέ τίς θρησκευτικές μας πεποιθήσεις, μέ τὴν ἐνότητα τῆς πειθαρχίας μας, μέ τὸ δεσμό τῆς ἰδίης ἐλπίδας. Κάνουμε συγκεντρώσεις, γιὰ νά ποιορκήσουμε, σάν ἱερός στρατός, τὸ Θεό μέ τίς προσευχές μας. Ἡ βία αὐτὴ ἀρέσει στό Θεό. Προσευχόμαστε γιὰ τὸ καλὸ τοῦ αὐτοκράτορα, γιὰ τοὺς συνεργάτες του καί γιὰ τίς ἄλλες ἐξουσίες, γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ κόσμου, γιὰ τὴν εἰρήνην ἀνάμεσα στά ἔθνη, γιὰ τὴν ἀναβολὴ τῆς συντέλειαις τῶν αἰώνων.

Καί ἂν ὑπάρχει σέ μᾶς κάποιον κοινὸ ταμεῖο, δὲ σχηματίστηκε αὐτὸ ἀπὸ δικαιώματα πού πληρώνουν ὅσοι παίρνουν ἀξιώματα, σάν νά ἐβγαίνε ἡ θρησκεία σέ πλει-

στηριασμό. 'Ο καθένας δίνει μία μικρή εισφορά σέ όρισμένη μέρα τοῦ μήνα ἢ ὅποτε θέλει, ἂν θέλει κι ἂν μπορεῖ. Τά χρήματα αὐτά εἶναι ἕνα κομπόδεμα εὐσέβειας. Πραγματικά δέν παίρνουμε ἀπό αὐτά, γιά νά ἐτοιμάσουμε φαγοπότια ἢ ἀνώφελες διασκευές, ἀλλά γιά τή διατροφή ἢ τόν ἐνταφιασμό τῶν ἀπόρων, γιά νά βοηθήσουμε τά φτωχά ὄρφανά ἢ τοὺς γέροντες ἢ τοὺς ὑπηρετές πού εἶναι ἀνίκανοι γιά ἐργασία, ὅπως ἐπίσης καί τοὺς ναυαγούς. "Αν ρίχτηκαν Χριστιανοί στά μεταλλεῖα, στά νησιά καί στίς φυλακές, ἐπειδή πίστεψαν στό Θεό μας, φυσικό εἶναι νά τοὺς προστατεύει ἡ θρησκεία μας.

ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΣ

('Απολογητικός - Κεφ. ΛΘ' Μετ. 'Ι. Φραγκούλη)

2. Κολωνοί, ἡ τάξη τῶν ἐλεύθερων, ἀλλά ἐξαρτημένων καλλιεργητῶν.

Τά δικαιώματα καί οἱ ὑποχρεώσεις τους.

"Αν ἕνας γαιοκτήμονας βρεθεῖ νά ἔχει στή δούλεψή του ἕνα κολωνό πού ἀνήκει σέ ἄλλο γαιοκτήμονα, εἶναι ὑποχρεωμένος ὄχι μόνο νά τόν ἐπιστρέψει στό κτῆμα πού γεννήθηκε, ἀλλά ἀκόμη νά πληρώσει καί τόν κεφαλικό του φόρο, γιά ὅσο διάστημα ὁ κολωνός τόν ὑπηρετοῦσε. . . ὅσο γιά τοὺς κολωνούς πού ἐπιχειροῦν νά δραπετεύσουν ἐπιτρέπεται νά ἀλυσσοδένονται, ὅπως ἀκριβῶς καί οἱ δούλοι.

.....
'Ο κολωνός εἶναι ἕνας ἰσόβιος κληρονομικός, ἀλλά ὄχι αὐτεξούσιος, ἀγρότης· ἡ προσκόλληση στό κτῆμα τοῦ κυρίου του εἶναι καί δικαίωμα ἀλλά καί ὑποχρέωση· δέν μπορεῖ νά ἀναλάβει δημόσια ὑπηρεσία πού θά τόν ἀπομακρύνει ἀπό τή γῆ, οὔτε νά χειροτονηθεῖ κληρικός· ἐκτός ἂν αὐτό γίνει μέσα στό κτῆμα πού καλλιεργεῖ καί ὑπό τόν ὄρο ὅτι θά μείνει σ' αὐτό. "Αν φύγει κρυφά, ὁ κύριός του ἔχει δικαίωμα νά τόν καταδιώξει, ὅπως ἕνα δούλο καί, ὅταν πιαστεῖ, θά τιμωρηθεῖ σκληρά καί ὁ ἴδιος καί αὐτός πού τόν δέχτηκε. 'Ο γαιοκτήμονας ὅμως δέν μπορεῖ νά πουλήσει τό κτῆμα του δίχως τοὺς κολωνούς οὔτε τοὺς κολωνούς δίχως τό κτῆμα οὔτε νά τοὺς μετακινεῖ ἀπό κτῆμα σέ κτῆμα.

FERNINANT LOT

(*The end of the ancient World and the beginnings of the Middle Ages* - New York 1961 σελ. 59-60)

3. 'Απόσπασμα ἀπό τό Διοκλητιάνειο "Εδικτο (= διάταγμα) περί τιμῶν¹

(Σταχυολόγημα ἀπό χαρακτηριστικές διατιμήσεις)

1. Πρόκειται γιά τόν ἀγορανομικό κώδικα (Edictum de pretiis rerum venalium) τοῦ Διοκλητιανοῦ πού κοινοποιήθηκε τό 301 μ.Χ. σ' ὅλα τά σημεῖα τῆς αὐτοκρατορίας καί σώθηκε σέ πολλές ἐπιγραφές. Καθορίζει τά ἀνώτατα ὅρια στίς τιμές τῶν ἀγορανομικῶν καί βιοτεχνικῶν προϊόντων. 'Επίσης καθορίζει διατίμηση στά μεταφορικά καί τά ἡμερομίσθια. Κλασική ἐκδοχή καί σχολιασμό ἔκαμε ὁ Mommsen (Hermes Τόμ. ΚΕ' σελ. 17-35) Τά τμήματα πού ἀναφέρονται ἐδῶ σταχυολογήθηκαν ἀπό ἕνα ἀπόσπασμα τῆς ἐπιγραφῆς πού βρέθηκε στή Θέλουσα τῆς Ἀρκαδίας (βλ. . 'Αρχ. Πετρονωτή — Νέο ἀπόσπασμα τοῦ Διοκλητιάνειου ἀγορανομικοῦ κώδικα ἀπό τή Θέλουσα τῆς Ἀρκαδίας — «Ἑλληνικά» Τόμ. 26 — σελ. 256-270-Θεσσαλονίκη 1973).

Στήλη Α (ραφτικά κ.κ.)

σέ ράφτη για μπάλωμα ιματίου καλής κατάστασης	δηνάρια ¹	6
για άνοιγμα (διεύρυνση) και μπάλωμα όλομέταξου ιματίου	»	50
.....		
σέ γιατρό ² για κάθε μάθημα τό μήνα	»	50
σέ παιδαγωγό για κάθε παιδί τό μήνα	»	50

Στήλη Β (δέρματα)

δέρμα προβάτου άκατέργαστο	»	20
δέρμα προβάτου κατεργασμένο	»	30
.....		
δέρμα έρίφιου άκατέργαστο	»	10
δέρμα έρίφιου κατεργασμένο	»	16
δέρμα έλάφου άκατέργαστο	»	100
.....		
δέρμα θαλασσινοῦ μόσχου, ήτοι φώκιας κατεργασμένο	»	1500
δέρμα λεοπάρδου άκατέργαστο	»	1000
δέρμα λιονταριοῦ άκατέργαστο	»	1000

Στήλη Γ (λουριά)

καπίστρι άλόγου μέ χαλκάδες και τό σχοινί του	»	75
χαλινάρι άλόγου μέ τό μεταλλικό ένστόμιο πλήρες	»	100
χαλινάρι μουλαριοῦ μέ τό περικράνιο	»	120
καπίστρι μουλαριοῦ	»	80
.....		
σαμάρι για γάιδαρο	»	250

4. 'Ο πρώτος διωγμός τῶν Χριστιανῶν από τόν Νέρωνα.

'Ο Νέρων κατηγόρησε ως υπεύθυνους για τήν πυρκαγιά τῆς Ρώμης και τιμώρησε πολύ σκληρά εκείνους, πού ό λαός όνόμαζε Χριστιανούς και όλοι τούς μισοῦσαν για τίς αίσχρότητές τους. 'Εκείνος πού τούς έδωσε τό όνομα αυτό, ό Χριστός, θανατώθηκε, όταν ό Τιβέριος ήταν αυτοκράτορας, από τόν έπαρχο Πόντιο Πιλάτο. Αύτή ή όλέθρια δεισιδαιμονία, άφού σταμάτησε προσωρινά, ξαναφούντωσε πάλι, όχι μόνο στην 'Ιουδαία, από όπου ξεκίνησε τό κακό αυτό, αλλά και στή Ρώμη όπου μαζεῦονται από όλες τίς μεριές και κυκλοφοροῦν όλα τά τέρατα και τά σημεῖα. Πρώτα λοιπόν πιάστηκαν όσοι όμολόγησαν· ύστερα από τίς καταθέσεις πιάστηκε ένα πλήθος από άνθρώπους πού δέν είχαν καμιά ευθύνη για τήν πυρκαγιά, αλλά τούς κυνηγοῦσε ή λαϊκή κατακραυγή. Και έδιναν ως μελλοθάνατοι ευκαιρίες για διασκέδαση, είτε όταν τούς

1. Δηνάριο (denarius) = άργυρό ρωμαϊκό νόμισμα αξίας 10 άσπριων. Κόπησε τό 268 μ.Χ. και διατηρήθηκε ως τό Μ. Κωνσταντίνο.

2. Κηρωματέτης = γιατρός πού καλύπτει τά έλκη μέ κήρωμα, αλοιφή μέ μίγμα κηριοῦ.

κατασπάραζαν τὰ σκυλιά, καθώς τούς είχαν τυλιγμένους μέσα σέ προβιές θηρίων, είτε όταν τούς θανάτωναν πάνω σέ σταυρό ή τούς έκαιγαν και, όταν νύχτωνε, τούς χρησιμοποιούσαν γιά νυχτερινό φωτισμό. 'Ο Νέρων άφηγε άνοιχτούς τούς κήπους σ' όποιον ήθελε νά παρακολουθήσει τό θέαμα ό ίδιος και έφοδίασε και τόν 'Ιππόδρομο μέ τέτοια θεάματα, πού τά απολάμβανε και αυτός άνακατεμένος μέσα στό πλήθος μέ στολή ήνιόχου ή επάνω σέ άμαξα. Γι' αυτό τό λόγο οι Χριστιανοί, άν και έφταιγαν και τούς άξιζαν οι σκληρότερες τιμωρίες, όμως προκαλούσαν τή συμπάθεια. έπειδή θανατώνονταν όχι γιά τό συμφέρον του συνόλου αλλά άπό τήν άγριότητα ενός.

TAKITOS
(Χρονικά Βιβλ. XV, § 44. Μετάφραση)

5. 'Η παράδοση γιά τό όραμα του Μ. Κωνσταντίνου.

... Αναζητούσε λοιπόν στίς εύχές του τό Θεό και μέ δάκρυα έκανε δέηση νά του φανερωθεϊ ποιός είναι και νά βάλει τό χέρι του στίς στενοχώριες πού τόν βρήκαν· και τή στιγμή πού ό βασιλιάς θερμοπαρακαλούσε έτσι, του παρουσιάζεται ένα σημείο, πάρα πολύ παράδοξο· αυτό ίσως δέν θά ήταν εύκολο νά τό περπαδεχτώ, άν τό άκουα από άλλον· όμως άφου ό ίδιος ό νικητής βασιλιάς, όταν άξιώθηκα νά τόν γνωρίσω και νά τόν συναναστραφώ πολύ καιρό άργότερα, σέ μένα πού τά έξι στορω αυτά, τά όμολόγησε και πήρε και έρκο γι' αυτά, πώς μπορω νά άμφιβάλλω γιά τήν αλήθεια τής διήγησης, άφου μάλιστα και ό χρόνος πού μεσολάβησε τά έπιβεβαιώσει;

Κατά τίς ώρες του μεσημεριού πάνω κάτω, όταν ή μέρα πήρε πιά νά γέρνει, είπε πώς είδε μέ τά ίδια του τά μάτια στόν ουρανό, πιό πάνω από τόν ήλιο, τό σημείο του σταυρου, σχηματισμένο από φώς μέ μιá έπιγραφή: «τούτω νίκα»· μέ τό θέαμα αυτό θαμπώθηκε και αυτός και ό στρατός όλόκληρος πού τόν άκολουθοϋσε σέ κάποια πορεία και έβλεπε τό θαύμα. Μπήκε σέ άπορία και έλεγε μέσα του: τί νά είναι αυτό τό όραμα; και ενώ βασάνιζε πολλή ώρα τό μυαλό του τόν βρήκε ή νύχτα νά συλλογιέται· τότε λοιπόν, τήν ώρα πού τόν πήρε ό ύπνος, του παρουσιάστηκε ό Χριστός, μαζί μέ τό σημείο πού φάνηκε στόν ουρανό, και τόν συμβούλεψε, άφου κάνει ένα όμοίωμα αυτού του σημείου νά τό έχει ως σύμβολο προστατευτικό στίς συγκρούσεις μέ τούς έχθρους. Μόλις ξημέρωσε και ξύπνησε, είπε στους φίλους του τό μυστικό· κι ύστερα κάλεσε τεχνίτες πού δούλευαν τό χρυσάφι και τίς πολύτιμες πέτρες, κάθησε στή μέση και τούς έδωσε οδηγίες, πώς νά μιμηθουν τήν παράσταση του όράματος μέ χρυσάφι και πετράδια. . .

... Ήταν κατασκευασμένο μέ τόν έξής τρόπο: "Ενα ψηλό και έπιχρυσωμένο κοντάρι είχε μιá έγκάρσια κεραία σέ σχήμα σταυρου. Στήν πάνω πάνω άκρη του κονταριου ήταν στερεωμένο ένα στεφάνι χρυσό και λιθοκόλλητο· και μέσα στόν κύκλο του στεφανιου ήταν δυό στοιχεΐα πού φανέρωναν τό όνομα του Χριστου μέ τά δυό πρώτα έλληνικά γράμματα δηλαδή Χ και Ρ, πλεχτά· αυτά συνήλιζε ύστερα νά τά βάζει ό βασιλιάς και στό κράνος του. 'Από τήν έγκάρσια κεραία, πού διασταυρωνόταν μέ τό κοντάρι, ήταν κρεμασμένο ένα πανί, άνεκτίμητης κατασκευής, μέ λογής λογής άκριβά πετράδια, ύφασμένα επάνω του, πού άστραφτοβολούσαν και πλούσια χρυσοστολι-

σμένο· ήταν απερίγραπτη ή εντύπωση που έκανε ή ομορφιά του. Αυτή λοιπόν ή σημαία κρεμόταν από τήν κεραία συμμετρικά στό μήκος και στό πλάτος. Τό έρθο κοντάρι ήταν μακρύτερο πρὸς τά πάνω και κάτω, πιό κάτω από τό σημείο που σχηματιζόταν σταυρός, και στίς άκρες του ύφασματος, που περιγράψαμε, ήταν ζωγραφισμένες χρυσές προτομές του θεαγάρητου βασιλιᾶ και τῶν παιδιῶν του.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ Ο ΠΑΜΦΙΛΟΥ
(«Εἰς τόν βίον Κωνσταντίνου βασιλέως» Α'. 28, 31. Μετάφραση)

6. 'Ο Χριστιανισμός γίνεται νόμιμη θρησκεία.

«Όταν ἐγώ ὁ αὐγουστος Κωνσταντῖνος καί ἐγώ ὁ αὐγουστος Λικίνιος εἶχαμε τήν εὐτυχία νά συναντηθοῦμε στό Μεδιόλανο¹ καί συζητήσαμε γιά ὅλα τά σχετικά μέ τό κοινό συμφέρο, κρίναμε ὅτι ἀνάμεσα στά ἄλλα που βλέπαμε ὅτι προπάντων θά ήταν χρήσιμα σέ ὅλους, πρῶτο καί κύριο ἀποφασίσαμε νά ρυθμιστεῖ ἐκεῖνο που σχετίζεται μέ τό σεβασμό στό θεῖο· δηλαδή νά ἀφήσουμε ἐλευθερία καί στούς Χριστιανούς καί σ' ὅλους νά ἀκολουθοῦν ὅποια θρησκεία θέλουν· ἔτσι ὅποιαδήποτε θεότητα καί οὐράνια δύναμη ὑπάρχει, νά μπορέσει νά γίνει δυνατό νά προστατεύει καί μᾶς καί τούς ὑπηκόους μας. Κρίναμε λοιπόν πολύ σωστό καί πρέπον νά τηρήσουμε τέτοια πολιτική, ὥστε σέ κανένα νά μήν ἀρνηθοῦμε τήν εὐκαιρία ν' ἀφοσιωθεῖ εἴτε στή θρησκεία τῶν Χριστιανῶν εἴτε σ' ὅποιαδήποτε ἄλλη θρησκεία νομίζει πῶς τοῦ ταιριάζει καλύτερα... Σύμφωνα μέ αὐτά λοιπόν νά γνωρίζει ἡ ἐντιμότητά σου, ὅτι ἀποφασίσαμε νά καταργηθοῦν ὀλωσδιόλου ὅλες οἱ προηγούμενες διαταγές που κοινοποιηθήκανε καί στήν ὑπηρεσία σου σχετικά μέ τούς Χριστιανούς καί ἀπό τώρα ἐλεύθερα καί ἀνενόηλητα, ὅποιος ἀπ' αὐτούς ἐπιθυμεῖ νά πιστεύει στή θρησκεία τῶν Χριστιανῶν, μπορεῖ νά τό κάνει αὐτό, δίχως κανέναν νά τόν πειράζει».

ΛΑΚΤΑΝΤΙΟΣ - ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ Ο ΠΑΜΦΙΛΟΥ
(Ἀποσπάσματα ἀπό τήν Παγκόσμιο Ἱστορία
Μ. Βολονάκη Τομ. Α' σελ. 6. 104-106. Μετάφραση)

1. Τό σημερινό Μιλάνο τῆς Β. Ἱταλίας.

ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [324 - 610]:

ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟ ΚΟΣΜΟ ΣΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Είδαμε ότι στον προηγούμενο αιώνα το ρωμαϊκό κράτος άρχισε νά παρακμάζει. Η παρακμή, πού περιγράψαμε στό προηγούμενο κεφάλαιο, έφερε σ' αυτή τήν περίοδο τήν πτώση του δυτικού του τμήματος. Τό άνατολικό τμήμα διατηρήθηκε, γιατί, όπως θά φανεί πάρα κάτω, στηρίχτηκε σέ νέες δυνάμεις πού τίς είχε ή 'Ανατολή και δέν τίς είχε ή Δύση.

Μέσα από τό χάος, πού έσυρε στήν καταστροφή τό μισό κράτος, θά ξεπροβάλλει ένας κόσμος διαφορετικός, ό Μεσαιωνικός. Τό άνατολικό του τμήμα τό ονομάζουμε Βυζαντινό.

Τό πέρασμα από τόν ένα κόσμο στόν άλλο δέ γίνεται μονομιώς· γίνεται μέ μιá σειρά αλλαγών πού θά ολοκληρωθούν σιγά σιγά μέσα σέ τρεις πολύ κρίσιμους αιώνες (4ο, 5ο και 6ο)· αλλά στή διάρκεια αυτού του μετασχηματισμού τό άνατολικό κράτος είναι κιόλας πιά βυζαντινό. Γι' αυτό αυτή ή περίοδος [324 - 610] ονομάζεται πρώιμη βυζαντινή περίοδος ή πρωτοβυζαντινή.

Αυτή τή μεταμόρφωση εκθέτουμε συνοπτικά στις διάφορες φάσεις της πάρα κάτω:

- Στό τέλος του 4ου αιώνα τό κράτος γίνεται επίσημα Χριστιανικό και χωρίζεται σέ δυό τμήματα. Τό σπουδαιότερο είναι τοϋτο: μέσα σ' αυτό τόν αιώνα τό κέντρο του βάρους του μετατοπίζεται οριστικά από τή Δύση στήν 'Ανατολή. Αυτό επισημοποιείται μέ τή μετάθεση τής πρωτεύουσάς του από τή Ρώμη στό Βυζάντιο. Μέ τήν μετάθεση αυτή βρίσκουν κατάλληλο έδαφος γιά νά ευδοκιμήσουν οι σπόροι τής καινούριας εποχής. Τό προσφέρει ή 'Ανατολή, πού διαθέτει δυό ζωογόνες δυνάμεις: τό Χριστιανισμό και τόν 'Ελληνισμό. Αυτές οι δυό θά ένωθούν στή νέα πρωτεύουσα του Μ. Κωνσταντίνου και σά δυό κοτυληθόνες θά αναπτύξουν τό γερό βλαστό του βυζαντινού πολιτισμού.

- Στόν 5ο αιώνα τό κράτος περνά πάλι από σοβαρές δοκιμασίες, έξωτερι-

κές και έσωτερικές. Σ' αυτό τόν αιώνα άκρωτηριάζεται άνεπανόρθωτα. Έπιμένει μολαταύτα ακόμη στήν ιδέα ότι είναι οικουμενικό.

● Συμβαίνει όμως και κάτι άλλο: ή γνωστή μορφή του άρχαίου κόσμου άρχίζει, σιγά άλλα σταθερά, νά ξεθωριάζει και στή θέση της νά σχηματίζεται μιá άλλη μορφή, πού θά έξελιχτεί στους επόμενους αιώνες σ' αυτό πού ονομάζουμε Μεσαίωνα.

▲ Έξωτερικές δοκιμασίες: Τό σύνορο του Ρήνου δέν άντέχει πιά. Διάφοροι γερμανικοί λαοί τό παραβιάζουν και εισσρομούν άκράτητοι στή ρωμαϊκή οικουμένη. Στόν κατακλυσμό αυτό τό δυτικό τμήμα χάνεται. Τό άνατολικό, όχι μόνο άντεξε, άλλα βγήκε και δυναμωμένο από τίς δοκιμασίες, γιατί, γιά νά τίς άντιμετωπίσει, δημιούργησε ως άντισώματα τά ιδιαίτερα γνωρίσματα πού θά του διαμορφώσουν μέσα στους αιώνες αυτούς τήν πλήρη βυζαντινή του φυσιογνωμία. Δέχτηκε κι εκείνο βίαιη επίθεση στό σύνορο του Δούναβη από τούς Γερμανούς και τούς Ούνους και πάλεψε σκληρά γιά τή σωτηρία του.

Πιο μεγάλο κίνδυνο δοκίμασε από τήν ειρηνική διείδυση των πρώτων, δηλαδή των Γερμανών Γόθων. Αυτοί, μέ ειδικές συμφωνίες, γλίστησαν κατά μυριάδες μέσα στά σύνορά του και λίγο έλειψε νά τό παραμορφώσουν. Δέν τό κατόρθωσαν όμως, γιατί ο κρατικός οργανισμός έδω άντέδρασε άποτελεσματικά και σώθηκε. Η αντίδραση αυτή ήταν ή άφύπνιση της ιδιαίτερης ελληνικής πολιτιστικής αίσθησης. Ο ελληνισμός, μέσα στους τρεις αιώνες πού θά κυλήσουν, δυναμώνει, ενώ αντίστοιχα ή δύναμη της ρωμαϊκής παράδοσης, όσο πάει λιγότευει.

▲ Έσωτερικές δοκιμασίες: Ο Χριστιανισμός, άφότου έγινε επίσημη θρησκεία, ήταν ανάγκη νά διαμορφώσει και τήν επίσημη δογματική φυσιογνωμία του. Αυτό όμως δέν ήταν καθόλου εύκολο. Αρχισαν πολλές συζητήσεις, πού όδηγοΰσαν σέ σφοδρές φιλονικίες γύρω από τήν όρθή έρμηνεία των δογμάτων του. Αυτό δημιουργούσε συχνά στους πιστούς φανατική έπιμονή στις δικές τους άπόψεις και άσπονδο μίσος γιά κείνους πού διαφωνούσαν. Τότε παρενέβαινε ή Έκκλησία και μέ επίσημη άπόφασή της έριζε ποιά ήταν τό σωστό. Αυτό όμως πού πίστευαν τό αντίθετο δύσκολα άλλαζαν γνώμη.

Η καταδικασμένη γνώμη λεγόταν αίρεση και οι όπαδοί της βρίσκονταν σέ αντίθεση όχι μονάχα μέ τήν Έκκλησία, άλλα και μέ τό ίδιο τό κράτος, γιατί αυτό έβλεπε τούς αίρετικούς σαν έχθρους της ενότητάς του.

Οι αίρέσεις — και προπάντων ή σοβαρότερη, ο Μονοφιστισμός — έφεραν έναν πολύ επικίνδυνο κλονισμό στό κράτος. Ο κλονισμός από τίς αίρέσεις έφτασε σέ πολύ επικίνδυνη έξαρση τόν 5ο αιώνα και συνεχίστηκε και ύστερα. Κι αυτό, γιατί συχνά όρισμένες επαρχίες (ειδικά ή Συρία και ή Αίγυπτος) έκρυβαν πίσω από τίς δογματικές τους διαφορές μέ τήν Κωνσταντινούπολη, μιá βαθύτερη διάσταση μαζί της και τόν πόθο γιά έθνική άνεξαρτησία.

Στήν πρώτη ματιά φαίνεται ότι όλόκληρο τόν 6ο αιώνα τό ρωμαϊκό

παρελθόν έχει ακόμη τή δύναμη νά εμπνέει κάθε εκδήλωση τῆς δημόσιας ζωῆς. Είναι ἡ ἐποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ἡ ἀναστάσις τῆς ρωμαϊκῆς οἰκουμένης, πού τήν ἀκρωτηρίασαν στή Δύση οἱ βάρβαροι, εἶναι ὁ ζωτικός μύθος του. Ὑστερα ἀπό ἐξαντλητικούς ἀγῶνες καί δαπάνες κατορθώνει νά ξαναπάρει ἀπό τοὺς γερμανοὺς σφετεριστές τό μεγαλύτερο μέρος καί νά ξανακάμει τή Μεσόγειο ρωμαϊκή λίμνη. Αὐτό ὅμως δέν κρατάει πολύ. Ἀμέσως κιόλας μετὰ τό θάνατό του οἱ διάδοχοί του, καθώς πιέζονται ἀπό τήν ἀνάγκη νά ὑπερασπίσουν τά πιά κοντινά σύνορα τοῦ Δούναβη ἀπό τοὺς Ἀβαροσλάβους καί τοῦ Εὐφράτη ἀπό τοὺς Πέρσες, ὑποχρεώνονται νά ἀφήσουν πάλι τό δυτικό τμήμα στό ἔλεος τῶν Γερμανῶν.

▲ Ὅταν ὅμως κοιτάζει κανεὶς πιά προσεκτικὰ τή δράσις καί τήν ἐποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ, εὐκόλα διαπιστώνει ὅτι τά πράγματα ἀκολούθησαν ἀπό μόνα τους ἱστορικῆ πορεία ἀντίθετη πρὸς τίς συνειδητές προθέσεις του. Ἐνῶ, ὅπως δείχνει τό πολεμικὸ του ἔργο, ἀφήνεται νά τόν παρασύρει πρὸς τά πίσω τό ὄραμα τοῦ παλαιοῦ ρωμαϊκοῦ μεγαλείου, στό εἰρηνικὸ του ἔργο ἀντίθετα πραγματοποιοῖ, χωρὶς νά τό ξέρει, θαρραλέα βήματα πρὸς τά εμπρός, πού ἀπομακρύνουν τήν ἐποχή του ἀπὸ τή ρωμαϊκὴ παράδοσις καί τήν ὁδηγοῦν γοργὰ πρὸς τό Βυζάντιο.

● Στό τέλος τοῦ 6ου αἰῶνα γίνεται μιὰ πολύ σοβαρὴ ἀλλαγὴ στό ρωμαϊκὸ διοικητικὸ σύστημα: ἡ πολιτικὴ καί ἡ στρατιωτικὴ ἐξουσία συνενώνονται στό ἴδιο πρόσωπο σέ δύο νευραλγικὲς ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας.

● Ἐπομένως, μέσα στοὺς τρεῖς αὐτοὺς αἰῶνες, σημειώθηκε ἓνα μεγάλο ἱστορικὸ γεγονός: ὁ ἀρχαῖος κόσμος γκρεμίστηκε καί ἀπὸ τά εἰρημιά του ξεπρόβαλε μιὰ νέα χριστιανικὴ αὐτοκρατορία, πού διατηρεῖ μόνο τίς ἀναμνήσεις τῆς προηγούμενης, τῆς ρωμαϊκῆς. Μὲ τόν καιρὸ ὅμως ἀπομακρύνεται ὁλοένα καί περισσότερο ἀπὸ ἐκείνη. Ὁ ἄξονας τῆς αὐτοκρατορίας μετατοπίζεται ἀπὸ τή Δύση στὶς ἐξελληνισμένες περιοχὲς τῆς γῆς αὐτὴ ἀρχίζει σιγὰ σιγὰ νά ἀδυνατίζει ἢ ἰδέα τῆς ρωμαϊκῆς συνέχειας καί ἡ ἀντλησις ζωτικῆς δυνάμεως γι' αὐτὸ τό νέο κόσμο, γίνεται τώρα ἀπειθεῖας ἀπὸ τήν ἑλληνικὴ παράδοσις.

Ἐτσι ἡ αὐτοκρατορία παραδίνεται ὁλοκληρωτικὰ στὸν ἑλληνισμό.

● Στό τέλος λοιπὸν αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, δηλαδὴ στό δεύτερο μισὸ τοῦ 6ου αἰῶνα, παρατηροῦμε ἓνα φαινόμενο, πού δείχνει πόση σημασία εἶχε ἡ μετάθεσις τῆς πρωτεύουσας στὴν Κωνσταντινούπολη. Βλέπουμε νά βρίσκονται σέ κίνδυνο ἡ Δύσις ἀπὸ τὴ μιὰ καί ἡ Ἀνατολὴ ἀπὸ τήν ἄλλη. Ὁ στρατὸς δέν ἀντέχει νά φυλάξει καί ἀπὸ τίς δύο μεριές τά σύνορα. Οἱ διάδοχοί τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρέπει νά διαλέξουν ἢ τὴ Δύσις ἢ τὴν Ἀνατολή. Διαλέγουν τὴν Ἀνατολή. Ἀπὸ τότε μετατοπίζεται ἐκεῖ τό ἐνδιαφέρον τῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ ἀνατολικὲς ἐπαρχίες μετὰ τό θάνατο τοῦ Ἰουστινιανοῦ παίρνουν τό προβάδισμα.

Ἐτσι τό κράτος παραδίνεται ὀριστικὰ στὸν ἑλληνισμό καί, μὲ τόν καιρὸ, ξεγυιῶνται καί οἱ τελευταῖες ρωμαϊκὲς ἀναμνήσεις. Ἡ καθυστερὴ βυζαντινὴ περίοδος δέν ἀργεῖ ἀκόμη πολύ.

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

1. Πρώτη φάση (324-395): Ἡ θεμελίωση τοῦ χριστιανικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους — Ἡ ἐναρξὴ τοῦ ἀγῶνα γιὰ τὸ ἐπίσημο δόγμα. Ἡ περίοδος αὐτὴ ἀρχίζει μὲ τὸ Μ. Κωνσταντῖνο (324-337) καὶ τελειώνει μὲ τὸ Θεοδοσίο Α' (379-395)¹. Τὸ ἔργο τοῦ πρώτου τὸ ὀλοκλήρωσε ὁ δεύτερος. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἐγκαταλείπεται στὸ παρελθόν, γίνεται ἡ στροφὴ πρὸς τὸ Μεσαίωνα καὶ καλλιεργεῖται τὸ ἔδαφος, ὅπου θ' ἀπλωθοῦν οἱ ρίζες τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

• Ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, πού ἀλλάξαν τὴν πορεία τοῦ κόσμου, τὰ κυριότερα εἶναι τ' ἀκόλουθα:

Ἐξουδετέρωσε τοὺς ἀντιπάλους του, ἔνωσε καὶ πάλι τὸ μεσογειακὸ κόσμον ἕνα ἰσχυρὸ κράτος. Γιὰ νὰ διατηρηθεῖ αὐτὸ τὸ κράτος καὶ στὸ μέλλον, διαμόρφωσε τὸ πολίτευμά του σύμφωνα μὲ τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τοῦ ἀνατολικοῦ δεσποτισμοῦ. Ὅμως, μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ὑπόδειγμα ἀπὸ τὴν Ἀνατολή, ἡ μοναρχία πού ἀρχίζει νὰ διαμορφώνεται ἔχει ἰδιαιτέρου τύπου, πού παραλλάζει ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ μοναρχία. Τὸν ἰδιαιτέρου τύπου δημιουργοῦν ἐδῶ:

▲ Ἡ ρωμαϊκὴ δημοκρατικὴ παράδοση.

▲ Ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδραση.

▲ Ὁ Χριστιανισμός, πού ἀρχίζει νὰ τὴ διαποτίζει μὲ τὸ πνεῦμα του.

Καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ Μ. Κωνσταντῖνο, ἀλλὰ ὀριστικὰ ἀπὸ τώρα κι ὕστερα, ὁ αὐτοκράτορας, μὲ τὴν ἐπίδραση τῶν ἑλληνιστικῶν μοναρχιῶν, γίνεται ἀπόλυτος μονάρχης. Ὁ παλαιὸς ρωμαϊκὸς ὄρος τῶν χρόνων τοῦ Αὐγουστου princeps (= πρῶτος πολίτης τοῦ κράτους), γίνεται τώρα dominus (= κυρίαρχος). Κυβερνᾷ πιά ὡς «ἡ θελημένος» ἢ «ἐκλεκτός» τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ ὡς κυβερνήτης πού τοῦ δόθηκε ἡ ἐξουσία μὲ τὴ θεία χάρι.

Ἐπὶ τούτων ὁμοῦ σοβαροὶ φραγμοί, πού περιορίζουν τὴ θέλησή του. Τέτοιον εἶναι ὅσοι θεσμοὶ διασώθηκαν ἀπὸ τὴν παλιὰ δημοκρατικὴ παράδοση τῆς Ρώμης, δηλαδὴ:

▲ Ὁ λαός

▲ Ὁ στρατός

▲ Ἡ Σύγκλητος

▲ Οἱ νόμοι. Καί, ἀπὸ δῶ κι ἔμπρός:

▲ Ἡ Ἐκκλησία, πού ἀξιῶνει ἀπὸ τὸ μονάρχη νὰ προσαρμοστῆ στὶς ἠθικὰς τῆς ἀρχῆς.

1. Στὸ μεταξύ βασιλεῖσαν: ὁ Κωνσταντῖνος (337-361), ὁ Ἰουλιανός (361-363), ὁ Ἰοβιανός (364), ὁ Βαλεντινιανός στή Δύση καὶ ὁ Βάλης στὴν Ἀνατολή (364-378).

● Ο Μ. Κωνσταντίνος αποφάσισε να στηρίξει τη ρωμαϊκή οίκουμένη με τό Χριστιανισμό. Η απόφασή του αυτή δέ φάνηκε καθαρά στην επίσημη θρησκευτική του πολιτική, γιατί, ὡσπου πέθανε, κυβέρνησε σάν αυτοκράτορας ὄλων τῶν Ρωμαίων. Κράτησε κι αὐτός κι οἱ πρῶτοι διάδοχοί του τόν ἀρχαίο εἰδωλολατρικό τίτλο Μέγιστος Ἀρχιερέας (Pontifex maximus).

Ἡ προτίμησή του ὅμως γιά τή νέα θρησκεία ἐκδηλώθηκε στίς πράξεις του. Συμφώνησε μέ τό Λικίνιο νά ἐκδώσουν τά διατάγματα τῆς ἀνεξιθρησκείας (Μιλάνο 313) κι ἔτσι ὁ Χριστιανισμός ἐγίνε νόμιμος σέ ὄλο τό κράτος. Πιο φανερά τόν εὐνόησε, ὅταν ἐγίνε μονοκράτορας. Προστάτεψε τό χριστιανισμό ἀπό τόν κίνδυνο τῶν αἰρέσεων. Ἐχτισε λαμπρές ἐκκλησίες ἰδίως στήν Κωνσταντινούπολη. Λίγο πρίν πεθάνει, βαφτίστηκε χριστιανός ἀπό τόν ἐπίσκοπο τῆς Νικομήδειας, Εὐσέβιο. Ὁ Μ. Κωνσταντίνος πέθανε σάν ὁ πρῶτος χριστιανός αυτοκράτορας τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

● Γιά νά στερεώσει τά δυό προηγούμενα ἔργα του, τήν ἀπόλυτη μοναρχία καί τόν προσανατολισμό τοῦ κράτους πρὸς τό Χριστιανισμό, *μετέφερε τήν πρωτεύουσα ἀπό τή Ρώμη στό Βυζάντιο*, στήν περίφημη τοποθεσία, ὅπου οἱ ἀρχαίοι Μεγαρίτες εἶχαν ἰδρύσει ἀποικία (658 π.Χ.) μέ οἰκιστή τό Βύζαντα.

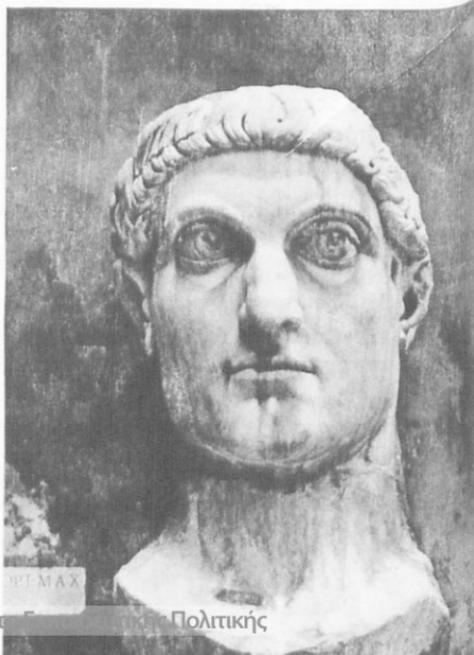
Ἡ πρωτεύουσα ἰδρύθηκε σύμφωνα μέ τά πρότυπα τῶν μεγάλων ρωμαϊκῶν πόλεων. Τά ἐγκαίνιά της ἐγίναν στίς 11 Μαΐου τοῦ 330. Ἀπό τήν πρώτη στιγμή στό διάκοσμό της δόθηκε ἔμφαση στό ἑλληνικό στοιχείο. Ἐπιπλέον κι ἡ γλώσσα πού ἀπό τήν ἀρχή ἐπικράτησε ἦταν ἡ ἑλληνική.

Ἡ μεταφορά τῆς πρωτεύουσας ἔχει κοσμοϊστορική σημασία. Ἐγκαταλείπεται ἡ Ρώμη, ἡ κιβωτός αὐτή τῆς ἀρχαίας παράδοσης. Τή στιγμή πού τά θεμέλια τοῦ παλιοῦ κόσμου τρίζουν ἀπό τά χτυπήματα τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, *τό ἀνατολικό τμήμα ἐξασφαλίζει σταθερά καί μόνιμα στηρίγματα, γιά νά συνεχίσει μιὰ ἱστορική ζωὴ ἔντεκα αἰώνων ἀκόμη*. Τά νέα αὐτά στηρίγματα εἶναι ἡ θ ι κ ἄ καί ὁ λ ι κ ἄ.

● Ἡθικά εἶναι ὁ Χριστιανισμός καί ὁ Ἑλληνισμός, οἱ δυό ἐκεῖνες δυνάμεις, πού θά ἀναζωογονήσουν τήν ὄρμη καί θά προσανατολίσουν σέ νέους στόχους τήν ἱστορική πορεία.

● Ὑλικά εἶναι ἡ *προνομακίῃ θέσῃ τῆς Κωνσταντινούπολης γιά τή στρατιωτική ἄμυνα καί τήν οικονομική ἀνάπτυξη τῆς αυτοκρατορίας*.

Ἁ Μῆγας Κωνσταντίνος
[Ρώμη, Palazzo dei Conservatori].

Ἡ νέα Βασιλεύουσα βρίσκεται κοντύτερα στά σύνορα τοῦ Δούναβη καί τοῦ Εὐφράτη· γι' αὐτό, πρὸς τὰ κεῖ ἀποβλέπει περισσότερο τό ἀμυντικό σύστημα τοῦ κράτους παρά πρὸς τὰ μακρινὰ σύνορα τῆς Δύσης. Στή Δύση ἡ οἰκονομική ζωὴ μαραζώνει, οἱ ἄνθρωποι ἐπιστρέφουν στήν καλλιέργεια τῆς γῆς. Οἱ πόλεις σβήνουν ἢ μιά μετὰ τὴν ἄλλη.

Στό ἀνατολικό τμήμα γίνεται τό ἀντίθετο. Τά μεγάλα ἀστικά κέντρα καί πρῶτη ἀπ' ὅλα ἡ Κωνσταντινούπολη, σφύζουν ἀπὸ οἰκονομική δραστηριότητα.

Τό ἔργο τοῦ Μ. Κωνσταντίνου τό συμπληρώνει, στό τέλος τοῦ 4ου αἰώνα, ὁ Μ. Θεοδοσίος (379 - 395). Τά κυριότερα σημεῖα τοῦ ἔργου του εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

- Μόλις ἀνέβηκε στό θρόνο, ἀντιμετώπισε μέ συμβιβαστική πολιτική τοὺς ἐπαναστατημένους Γόθους.

- Στὴν ἀρχὴ αὐτοῦ τοῦ αἰώνα ὁ Χριστιανισμός εἶχε δοκιμάσει τό μεγαλύτερο διωγμό του (303 - 311). Μέ τὸν αὐτοκράτορα Ἰουλιανό πέρασε μιά κρίση, παροδική. Χάρη στό Μ. Θεοδοσίο γίνεται τώρα κρατική θρησκεία.

- Γι' αὐτό τό λόγο τό κράτος καταδιώκει μέ ὅλα τὰ μέσα πού διαθέτει τοὺς ὀπαδοὺς τῶν αἰρέσεων καί τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν. Οἱ ἐχθροὶ τῆς θρησκείας γίνονται πιά ἐχθροὶ τοῦ κράτους. Ὁ Χριστιανισμός, μέ τὴν ὀρθόδοξη μορφή του, βρίσκεται σέ ὦρα θριάμβου. Τό κύρος τῆς Ἐκκλησίας μεγαλώνει παράλληλα μέ τὴ δύναμη τῆς κρατικῆς ἐξουσίας.

2. Δεύτερη φάση (395-518): Ἡ αὐτοκρατορία περιορίζεται προσωρινὰ στό ἀνατολικό τμήμα τῆς.— Μεγάλες ἐξωτερικὲς καί ἐσωτερικὲς δοκιμασίαι.— Βαθμιαῖος ἐξελληνισμός καί ἀποκρυστάλλωση τῆς Ὀρθοδοξίας. Ὁ Μ. Θεοδοσίος, πρὶν πεθάνει, μοίρασε τὴν αὐτοκρατορία στοὺς δύο γιούς του (395). Τό ἀνατολικό τμήμα τό ἔδωσε στὸν Ἀρκάδιο καί τό δυτικό στὸν Ὀνώριο. Σύμφωνα μέ τὴ διανομὴ αὐτή, τό Ἰλλυρικό (δυτικὴ καί νότια Βαλκανική μαζί μέ τὴν καθαυτὴ Ἑλλάδα), θά ἀνῆκε διοικητικά στό ἀνατολικό καί ἐκκλησιαστικά στό δυτικό τμήμα. Αὐτὴ ὅμως ἡ διοικητικὴ ἐξάρτηση διατάραξε τίς σχέσεις ἀνάμεσα στὰ δύο τμήματα, πού ἔφτασαν ἀκόμη καί σέ πολεμικὲς συγκρούσεις. Στό τέλος τό Ἰλλυρικό ἔμεινε ὀριστικά στό ἀνατολικό τμήμα, ἀλλὰ ἡ Ἑλλάδα ἔπαθε μεγάλη καταστροφή, γιατί ἔγινε πεδίο πολέμου.

Ἐκείνη τὴν ἐποχὴν ὁ χωρισμός τοῦ 395 εἶχε μεγάλη σημασία γιὰ τό μέλλον τῆς αὐτοκρατορίας:

- Ἀπὸ τότε βρίσκουν εὐκαιρία νὰ ἀναπτυχθοῦν στό κάθε τμήμα οἱ ἰδιομορφίαι του καί νὰ φανερωθεῖ ἀργότερα ἡ ξεχωριστὴ φυσιογνωμία τοῦ καθενός.

Τό δυτικό τμήμα, ἀδύνατο οἰκονομικά καί στρατιωτικά, θά δεχτεῖ σέ λίγα χρόνια (405 - 407), τὴ θύελλα τῶν βαρβαρικῶν εἰσβολῶν. Στό τέλος, θά καταρθεῖ καί τό τελευταῖο ἀπομεινάρει του (476). Ἀντίθετα, τό ἀνατολικό θά βρεῖ δυνάμεις νὰ ἀμυνθεῖ καί νὰ πάρει τὴ σκυτάλη τῆς ἱστορικῆς συνέχειας.

Γι' αὐτό τό 395 θεωρεῖται ἀπὸ μερικοὺς ἱστορικοὺς συμβατικὴ ἀφετηρία τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας.

Στό διάστημα 395 - 518 ανεβαίνουν στο θρόνο αυτοκράτορες από δύο δυναστείες, τή δυναστεία τοῦ Θεοδοσίου Α' (395 - 457) καί τή δυναστεία πού ιδρύει ὁ Λέων Α' ὁ Θράξ (457 - 518).

Ἀπό τή δυναστεία τοῦ Θεοδοσίου Α': ὁ Ἀρκάδιος (395 - 408), ὁ Θεοδοσίος Β' (408 - 450) καί ὁ Μαρκιανός (450 - 457). Ἀπό τή δυναστεία τοῦ Λέοντα Α': ὁ Λέων Α' ὁ Θράξ (457 - 474), ὁ Ζήνων (474 - 491) καί ὁ Ἀναστάσιος (491 - 518).

Οἱ δύο πρῶτοι διάδοχοι τοῦ Θεοδοσίου Α' ανεβαίνουν στό θρόνο ἀνήλικοι καί ἔχουν ἀσθενική κράση. Γενικά εἶναι προσωπικότητες ἀσήμαντες. Στήν ἐποχή τους ὁμως σημειώνονται ἀξιόλογα γεγονότα.

Οἱ αυτοκράτορες τῆς δυναστείας τοῦ Λέοντα Α' εἶναι πιό ἀξιοί. Στά χρόνια τους ὁ κρατικός μηχανισμός γλίτωσε ἀπό τή διάβρωση τῶν Γερμανῶν, τά οἰκονομικά καί ἡ ἄμυνα βελτιώθηκαν. Ἐγινε προσπάθεια νά προφυλαχτεῖ τό κράτος ἀπό τίς ἀποσυνθετικές συνέπειες τῶν αἰρέσεων.

Ἀπό τά γεγονότα πού σημαδεύουν τήν ἐποχή τῶν δύο αὐτῶν δυναστειῶν, τά πιό ἀξιωμακόμενα εἶναι τά ἀκόλουθα:

▲ **Οἱ θρησκευτικές αἰρέσεις ἀπειλοῦν τήν ἐνότητα τοῦ κράτους.** Καί στόν 4ο, ἀλλά προπάντων τώρα στόν 5ο αἰῶνα, οἱ αἰρέσεις ἀποτελέσαν μεγάλο κίνδυνο, ὄχι μόνο γιά τή θρησκευτική γαλήνη τῆς αυτοκρατορίας, ἀλλά καί γιά τήν ἐνότητα καί τήν ἑδαφική της ἀκεραιότητα.

Ἀπό τόν καιρό τοῦ Μ. Κωνσταντίνου οἱ ὁπαδοί τοῦ Χριστιανισμοῦ πληθαίνουν ραγδαίως. Σάν νεοφώτιστοι πού εἶναι, δείχνουν θερμό ζήλο στά ζητήματα τοῦ ὀρθοῦ δόγματος. Ἐξάλλου οἱ διάφοροι λαοί τῆς ἐπικράτειας, πού ἤ ἐξάρτησή τους ἀπό τήν κεντρική ἐξουσία ἦταν χαλαρή, ζητοῦσαν εὐκαιρία νά δείξουν τήν ἔχθρα τους πρὸς τή Βασιλεῦσα, κι ἀκόμη νά ἐπιδιώξουν τήν ἀνεξαρτησία τους. Γι' αὐτό, εὐκόλα ὑποστηρίζουν μιά δογματική ἄποψη, μόνο καί μόνο ἐπειδή δέ συμφωνεῖ μέ τήν ἄποψη τοῦ κλήρου τῆς πρωτεύουσας.

Ἔτσι π.χ. στό τέλος αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, οἱ δογματικές ἀντιρρήσεις τῶν περιοχῶν τῆς Συρίας καί τῆς Αἰγύπτου ὀδήγησαν σέ σοβαρές ταραχές καί ἀνταρσίες. Ὁ κίνδυνος ν' ἀποκοποῦν ἀπό τό κράτος οἱ πλούσιες αὐτές ἐπαρχίες ἦταν μεγάλος καί ἔβαλε σέ ζωηρή ἀνησυχία τοὺς αυτοκράτορες τῆς δυναστείας τοῦ Λέοντα τοῦ Α'. Ἐκαναν ὅ,τι μπορούσαν, γιά νά συμφιλιωθοῦν μαζί τους μέ συμβιβαστικά διατάγματα. Τά ἀποτελέσματα ὁμως, ὅπως θά δοῦμε, ἦταν πενιχρά.

▲ **Τό τέλος τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.** Ὁ πιό σοβαρός κίνδυνος αὐτῆν τήν ἐποχή εἶναι οἱ βαρβαρικές ἐισβολές. Οἱ Γερμανοί, ἀπό τόν 3ο κιόλας αἰῶνα, εἶχαν πλησιάσει τά σύνορα καί τά παραβίαζαν πότε πότε μέ παροδικές ἐπιδρομές. Ἀπό τίς ἀρχές ὁμως τοῦ 5ου αἰῶνα ὁρμοῦν στό ἐσωτερικό τοῦ δυτικοῦ κράτους, γιά νά ἐξασφαλίσουν μόνιμη ἐγκατάσταση. Ἡ βία πού τοὺς σπρώχνει εἶναι οἱ ἄγριοι νομάδες τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, οἱ Οὐνοί, πού πέρασαν τίς Πύλες τῆς Εὐρώπης (374) καί τοὺς καταδιώκουν.

Τό πρῶτο κύμα ἀπό τοὺς καταδιωκόμενους Γερμανοὺς, οἱ Γότθοι, πέτυχαν εἰρηνικά τήν ἐγκατάστασή τους στά νότια τοῦ Δούναβη. Τό ἀνατολικό κράτος

τούς παραχώρησε γῆ καί τούς χρησιμοποίησε στό στρατό καί στή διοίκηση.

Τό δυτικό ὅμως κράτος δέ σῶθηκε. Καταποντίστηκε μέσα στόν κατακλυσμό τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν τό 476.

▲ **Τό τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου κι ἡ ἀρχή τοῦ Μεσαίωνα.** Οἱ Γερμανοί ἔδωσαν στό ρωμαϊκό κόσμο τῆς Δύσης τή χαριστική βολή. Γι' αὐτό, τό 476 θεωρεῖται συμβατικό ὄροσημο πού κλείνει τήν ἱστορία τοῦ ἀρχαίου κόσμου.

Οἱ Γερμανοί ὅμως δέν εἶχαν μόνο διάθεση καταλυτική, ἀλλά καί ἀνανεωτική. Δείχνουν μεγάλο ζήλο νά συνεχίσουν πιά οἱ ἴδιοι τήν ἱστορία τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Ἡ ἴδια συμβατική χρονολογία – τό 476 – ἀποτελεῖ καί τήν ἀφετηρία τῆς **Μεσαιωνικῆς Ἱστορίας**.

Στό ἀνατολικό κράτος, ὅπως εἴπαμε, δέν ἔγινε κατάρρευση, ἀλλά συνέχιση τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας, βαθιά ἀνανεωμένης. Κι ἐδῶ ὅμως, στήν ἀρχή αὐτῆς τῆς περιόδου, σημειώνεται κάποια φθορά τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, στήν παλαιά κοινότητα του, τήν καθαυτή Ἑλλάδα, μέ τήν ἐπιδρομή τῶν Γότθων τοῦ Ἀλάριχου (396 - 398).

Ἡ ἐπιδρομή αὐτή συνδέεται μέ τήν καταστροφή πολλῶν ἀπό τά ἱερά ἱδρύματα καί τούς ναούς τῆς ἀρχαίας λατρείας. Ἄν καί πολλά διατάγματα τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Α' ἔκαναν ἀδύνατη τήν ἔθνική λατρεία καί ἀνυπόφορη τή ζωή τῶν πιστῶν τῆς, ἐν τούτοις τά εἰδωλολατρικά ἱερά ὑπῆρχαν ἀκόμη. Οἱ Γότθοι ὅμως τοῦ Ἀλάριχου στήν ἐπιδρομή τους ἐναντίον τῆς νοτιότερης Ἑλλάδας, χριστιανοί πιά καί ὄπαδοί τῆς Ἀρειανῆς αἵρεσης, παρακινημένοι ἀπό τούς μοναχοὺς τους, πού τούς οἰσθηλατοῦσε ἀληθινή μανία ἐναντίον τῆς εἰδωλολατρείας, κατάστρεψαν πολλά ἱερά ἱδρύματα καί ναούς σέ παντάλαιους χώρους τῆς ἀρχαίας λατρείας.

Τότε ἐρειπώθηκε τό Τελεστήριο τῆς Ἐλευσίνας, καταστράφηκαν τά Μέγαρα, ἡ Κόρινθος, ἡ Νεμέα, τό Ἄργος, ἡ Τεγέα, ἡ Σπάρτη. Χάθηκε ἕνα μεγάλο μέρος ἀπό τούς καλλιτεχνικούς θησαυροὺς τῆς Ὀλυμπίας, ἀφοῦ ἀπό τό 392 σταμάτησαν νά τελοῦνται οἱ ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες, πού γίνονταν χωρὶς διακοπή ἀπό τό 776 π.Χ.

Ἡ μερική αὐτή ὑλική φθορά – ἡ καί καταστροφή ἀκόμη – δέ σημαίνει διακοπή τῆς πολιτιστικῆς παράδοσης· στό πρῶμο καί ὠριμο Βυζάντιο ἡ ροή ἀπό τήν ἑλληνική ἀρχαιότητα δέν ἀνακόπτεται ποτέ ὀλότελα. Ὁ ἑλληνικός πολιτισμός, πλουτισμένος στή μεσαιωνική του περίοδο καί μέ ἄλλα στοιχεῖα (χριστιανικά - ἀνατολικά), συνεχίζεται.

▲ **Ἡ ἀναγέννηση τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ κι ἡ στράτευση του στόν ἀντιγερμανικό ἀγῶνα.** Ἐνῶ στή Δύση οἱ Γερμανοί σταμάτησαν τήν ἱστορία τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου, στήν Ἀνατολή μέ τό τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου δέν τερματίζεται καί ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καί στήν Ἀνατολή ὅμως, ἰδίως μετά τό θάνατο τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Α', παρουσιάστηκε **σοβαρός κίνδυνος ἐκγερμανισμοῦ τοῦ κράτους**. Ἀλλά ἐδῶ συνάντησε μιά ἀποτελεσματική ἐθνική ἀντίσταση, ρωμαϊκή στή μορφή, μέ πρωταγωνιστές Ἕλληνες λογίους καί πολιτικούς, ὅπως ὁ Αὐρηλιανός, ὁ Ἀνθέμιος, ὁ Συνέσιος κ.ἄ. Ἡ κίνηση πού ἀναπτύ-

χθηκε ήταν τόσο μεγάλη, ώστε πολλοί να μιλοῦν γιά ἓνα εἶδος ἔθνικοῦ κόμματος, πού καθοδηγεῖ καί ἐμπνέει τόν ἀντιγερμανικό αὐτόν ἀγώνα.

Ἡ ἔθνική αὐτή κίνηση ἔφερε τούς καρπούς της. Στήν περιοχή τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους οἱ Γερμανοὶ ἀγωνίστηκαν νά ριζώσουν, μά δέν τό κατόρθωσαν. Στό τέλος τοῦ 5ου αἰώνα ἐφυγαν πρὸς τή Δύση ἢ ἀφανίστηκαν.

▲ **Ἡ ἐπιβίωση τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους κι ἡ ἰδιαίτερη μορφή πού ἀρχίζει νά παίρνει.** Τό σπουδαιότερο γεγονός αὐτῆς τῆς ἐποχῆς (395 - 518) εἶναι ὅτι τό ἀνατολικό κράτος βγήκε ἀνέπαφο μέσα ἀπό τό χαλασμό, πού ἔφεραν οἱ γερμανικές ἐισβολές, οἱ ἐπιθέσεις τῶν Οὐνων κι ἡ κατάρρευση τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Στήν προσπάθεια γιά ἐπιβίωσή του μεταστοιχειώθηκε ὁλόκληρη ἡ φυσιογνωμία τοῦ προηγούμενου ρωμαϊκοῦ κράτους. Σημειώνουμε τρία κύρια στοιχεῖα, πού ἄλλαξαν ριζικά τό χαρακτήρα του:

▲ **Ἄ ἑξελληνισμός τοῦ κράτους.** Ὅσο πῶ βαθιά ἔριχνε τίς ρίζες της ἡ χριστιανική μοναρχία τόσο περισσότερο χρειάζοταν στελέχη μέ ὑψηλή μόρφωση. Γιά νά τό πετύχει αὐτό, ἐνίσχυε τήν ἐ λ λ η ν ο π ο ι ὀ δύναμη πού εἶχε ἡ Κωνσταντινούπολη, ἀπό τότε πού ἰδρύθηκε.

Τό κέντρο τοῦ βάρους τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος μετατοπίζεται ἀπό τήν εἰδωλολατρική Ἀθήνα στή χριστιανική Κωνσταντινούπολη. Στήν πόλη αὐτή παρουσιάζεται τώρα μιὰ ἐντονη ἀνάγκη γιά συστηματικές σπουδές σύμφωνες μέ τό πνεῦμα τῶν καιρῶν. Αὐτή ἡ ἀνάγκη ὀδήγησε τό Θεοδοσίο τό Β' στήν ἀπόφαση νά ἰδρύσει, μέ διάταγμά του (425) Π α ν ε π ι σ τ ῆ μ ι ο σ τ ῆ ν Κ ω ν σ τ α ν τ ι ν ο ὕ π ο λ η. Τό χαρακτηριστικότερο σημεῖο στήν ὀργάνωσή του ἦταν ὁ διορισμός 15 καθηγητῶν τῆς ἑλληνικῆς γραμματικῆς καί φιλολογίας, ἐνῶ γιά τή διδασκαλία τῆς λατινικῆς γλώσσας πού ὥστόσο εἶναι ἡ ἐπίσημη γλώσσα τοῦ κράτους ὀρίστηκαν μόνο 3 ρήτορες καί 10 γραμματικοί. Εἶναι ἡ πρώτη φορά πού, μέ ἐπίσημη αὐτοκρατορική ἐνέργεια, ἐκτοπίζεται ἡ λατινική ἀπό τήν ἑλληνική. Τήν ἐπικράτηση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου δείχνει περισσότερο ἡ ἔκδοση τῶν διαταγμάτων τοῦ 397 καί 439 πού ἐπιτρέπουν νά γίνεται ἡ σύνταξη τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων καί τῶν διαθηκῶν στήν ἑλληνική γλώσσα.

▲ **Ἄ ἑκχριστιανισμός τοῦ κράτους.** Τό ἀνατολικό κράτος πῆρε χριστιανική φυσιογνωμία. Ἡ νέα θρησκεία βρῆκε προστασία κάτω ἀπό τή σκέπη τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας καί διατύπωσε τή θεωρία πῶς ἡ οἰκουμένη μοναρχία συνεργάζεται μέ τή θρησκεία τῆς οἰκουμένης, τό Χριστιανισμό, γιά νά ἐξασφαλίσουν εὐτυχία καί εἰρήνη στοὺς ἀνθρώπους.

Ἀπό τήν ἐποχή πού ἀνέβηκε στό θρόνο ὁ Μαρκιανός (450) καθιερώνεται ἡ σ υ μ β ο λ ι κ ῆ π ρ ᾶ ξ η τ ῆ ς σ τ ῆ ψ η ς. Σύμφωνα μέ τό θεσμό αὐτό, ὁ νέος αὐτοκράτορας στέφεται ἀπό τόν πατριάρχη τῆς Κωνσταντινούπολης. Εἶναι κι αὐτό μιὰ ἐκδήλωση τῆς συνεργασίας μεταξύ μοναρχίας καί Ἐκκλησίας.

Διαφωτιστική καταγραφή τῶν ἀλλαγῶν, πού ἔφερε ὁ Χριστιανισμός στό δημόσιο βίο καί στίς ἰδιωτικές σχέσεις τῶν ὑπηκόων τοῦ κράτους, βρίσκεται στό Θεοδοσιανό Κώδικα. Ἡ ἔκδοσή του ἔγινε (438) ἀπό τόν αὐτοκράτορα

Ὁ αὐτοκράτορας **Μαρκιανός** (;) *Χάλκινος ἀνδριάντας* πού εἶναι πιθανό ὅτι εἰκονίζει τόν αὐτοκράτορα **Μαρκιανό** (450 - 457). Λέγεται *κολοσσός* τῆς *Barletta* ἀπό τήν πόλη τῆς Ἰταλίας ὅπου βρέθηκε καί ἀπό τό ἀρχικό ὕψος του πού ἔφτανε περίπου τά 5 μέτρα. Ἡ ταύτισή του μέ τό **Μαρκιανό** ἀμφισβητεῖται (*Barletta*, μπροστά στήν ἐκκλησία τοῦ *San Sepolchro*).

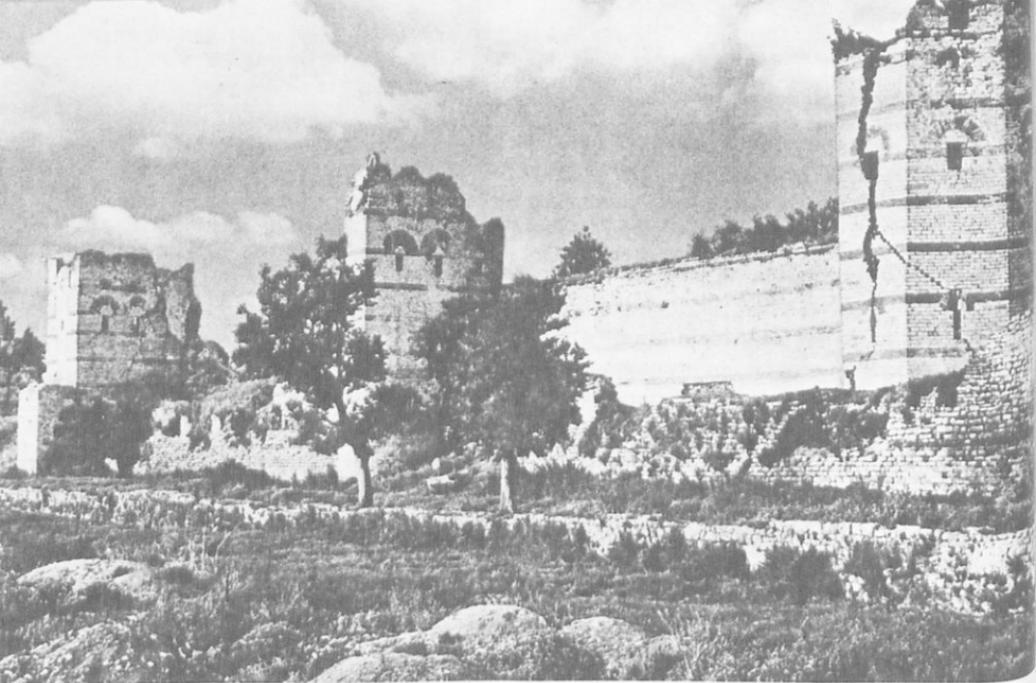
Θεοδόσιο τόν Β' στή λατινική γλώσσα. Ἦταν μιὰ συλλογή ἀπό νόμους καί διατάγματα τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων, ἀπό τό Μ. Κωνσταντῖνο ὡς τόν ἴδιο τό Θεοδόσιο τό Β' (312 - 437), καί εἶναι ἡ πρώτη κωδικοποίηση νόμων πού ἐμπνέονται ἀπό τή νέα θρησκεία. Μέ τή συλλογή αὐτή δημιουργεῖται χριστιανική συνείδηση τοῦ παρελθόντος τῆς μοναρχίας.

▲ **Στερέωση τοῦ ἀμυντικοῦ συστήματος.** Ἡ λεηλασία τῆς Ρώμης ἀπό τοὺς Γότθους τοῦ Ἀλάριχου (410), ὁ φόβος μήπως πάθει τό ἴδιο καί ἡ νέα πρωτεύουσα, ὁ μέγας κίνδυνος τῶν Οὐννων πού ἄρχισαν νά ἀπειλοῦν τά σύνορα, ἀλλά κι ἡ ραγδαία αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Βασιλεύουσας (πού ἔφτανε τώρα στίς 500 χιλιάδες ψυχές) ὀδήγησε στήν ἀνάγκη νά ἐπεκταθοῦν καί νά ἐνισχυθοῦν τά χερσαία τῆς τεῖχης.

Τό μεγάλο αὐτό ἔργο πραγματοποιήθηκε τήν ἐποχή τοῦ Θεοδοσίου Β' (413) ἀπό τόν πολιτικό του σύμβουλο Ἀνθέμιο. Ἐνα ἰσχυρό τεῖχος μέ πολλούς πύργους ὑψώθηκε ἀπό τήν Προποντίδα ὡς τόν Κεράτιο κόλπο. Τό ἔργο αὐτό συμπλήρωσε καί τό ὀλοκλήρωσε σέ λίγα χρόνια ὁ Κύρος ὁ Πανοπολίτης· αὐτός ἐχτισε καί παραλιακό τεῖχος σ' ὅλη τήν περίμετρο τῆς ἀκτῆς, ἀπό τήν Προποντίδα ὡς τό βάθος τοῦ Κεράτιου κόλπου.

Μέ τήν ὀχύρωση αὐτή ἡ πρωτεύουσα κρατήθηκε γιά δέκα αἰῶνες ἀληθινά **θ ε ο φ ρ ο ὑ ρ η τ η**.

Νέοι ἐχθροί ὑποχρεώνουν τόν αὐτοκράτορα Ἀναστάσιο (491 - 518) νά προφυλάξει ἀκόμη πιό πολύ τήν Κωνσταντινούπολη: χτίζει ἕνα ἀπέραντο τεῖχος, ἀπό τή Σηλυμβρία τῆς Προποντίδας ὡς τοὺς Δέρκους τοῦ Εὐξείνου Πόντου· εἶχε μήκος 65 χιλιόμετρα καί ὀνομάστηκε **Μ α κ ρ ὸ τ ε ἰ χ ο ς**.

Τμήμα του Θεοδοσιανού τείχους.

Τμήμα του οχυρωματικού περιβολού της Κωνσταντινούπολης που έγινε από το Θεοδοσίο Β' (413) όπως σώζεται σήμερα διακρίνονται καλά οι πύργοι και κυρίως η έναλλαγή της λίθινης και πλίνθινης τοιχοποιίας [Κωνσταντινούπολη, Τείχη του Θεοδοσίου Β, λεπτομέρεια]

2 Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΕΠΙΣΗΜΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1. Ο Μέγας Κωνσταντίνος ανοίγει το δρόμο στο Χριστιανισμό.

Όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, οι αντιφάσεις της θρησκευτικής πολιτικής του Μ. Κωνσταντίνου δημιούργησαν τό περιφημο ζήτημα της μεταστροφής του στο Χριστιανισμό.

Δέ συντρέχει κανένας λόγος να άρνηθεί κανείς πώς ο Μ. Κωνσταντίνος έγινε ειλικρινής όπαδός του Χριστιανισμού. Στην άρχή του αιώνα ή άριθμητική δύναμη των όπαδών του είναι μεγάλη κι ή ήθική άκτινοβολία τους μεγαλύτερη. Είναι λοιπόν φυσικό να δεχτούμε ότι ή νέα θρησκεία κέρδισε τό Μ. Κωνσταντίνο· έγινε έτσι ο πρώτος χριστιανός άυτοκράτορας.

Ο Μ. Κωνσταντίνος όμως δέν ήταν άπλως ένας όποιοςδήποτε άνθρωπος. Ήταν πρώτα άπ' όλα άυτοκράτορας όλων των Ρωμαίων. Γι' αυτό, ενώ άνοιξε τό δρόμο του Χριστιανισμού, φρόντισε να μή θίξει καθόλου τίς άλλες θρησκείες. Έμεινε ως τό θάνατό του άνεξιθρησκος άρχηγός όλων των ύπηκόων του.

2. Η πολιτική του Μ. Κωνσταντίνου άπέναντι στις αίρέσεις. Από τή στιγμή που ο Χριστιανισμός έγινε νόμιμη θρησκεία, άντιμετώπισε δύσκολα

δογματικά προβλήματα. Ήξαιτίας τους δοκιμάστηκε για δυό αιώνες από μιά βαθιά έσωτερική κρίση. Αυτό συνέβη, ώσπου νά άφομοιώσει ή νέα θρησκεία τήν παλιά νοοτροπία τών νέων όπαδών της.

Ό Μ. Κωνσταντίνος άντιμετώπισε τή δογματική κρίση σάν κρίση του ίδιου κράτους. Για νά τήν έξουδετερώσει, καθιέρωσε τό θεσμό τών Συνόδων καί τήν αυτοκρατορική άνάμειξη στήν προσπάθεια νά βρísκεται ή λύση στά προβλήματα τών δογμάτων μέ τή γνώμη τής πλειοψηφίας του άνωτερου κλήρου. Ή κρίση έκδηλώθηκε μέ τίσ αίρέσεις. "Ενα χριστιανικό δόγμα, πού πρώτο προκάλεσε πολλές δυσκολίες στήν κατανόησή του, ήταν ή τρισηπόστατη ένότητα του Θεού. Ήφερε σύγχυση καί δημιούργησε σειρά από αίρέσεις πού όνομάζονται χριστολογικές.

Τόν 4ο αιώνα όρισμένοι θεολόγοι ζήτησαν νά διευκρινίσουν τή σχέση Πατρός καί Υιού μέσα στήν Άγία Τριάδα καί τόν 5ο αιώνα άλλοι τή σχέση μέσα στόν ίδιο τόν Χριστό τής θεϊκής καί ανθρώπινης φύσης του. Τό πρώτο ζήτημα παρουσιάστηκε επί Μ. Κωνσταντίνου μέ τή διδασκαλία του Άρείου. Αύτός διακήρυξε πώς ό Χριστός είναι κτίσμα του Πατρός, πώς δημιουργήθηκε από τόν Πατέρα μέσα στό χρόνο καί έπομένως πώς δέν ύπήρχε, πριν γεννηθεί.

Ή διδασκαλία αύτή προκάλεσε μεγάλη άναστάτωση στήν Έκκλησία. Ήξαιτίας της κινδύνεψε σοβαρά ή γαλήνη καί ή ένότητα του κράτους. Μαχητικός αντίπαλός της ήταν ό διάκονος Άθανάσιος από τήν Έκκλησία τής Άλεξάνδρειας. Ό αυτοκράτορας, άφου μάταια προσπάθησε νά τούς συμφιλιώσει, καθιέρωσε για πρώτη φορά τήν παραπομπή του ζητήματος σέ οικουμενική Σύνοδο, ώστε νά δοθεί έγκυρη λύση.

Τή συγκάλεσε ό ίδιος τό 325 στή Νίκαια τής Βιθυνίας. Τόση σημασία έδωσε στό γεγονός, ώστε παραστάθηκε αυτοπροσώπως στήν έναρκτήρια συνεδρίασή της. Σέ προσφώνησή του στους 318 έπισκόπους πού έλαβαν μέρος στή Σύνοδο, τούς έκανε έκκληση νά σταματήσουν τίσ επικίνδυνες για τό κράτος διαφωνίες.

Στή Σύνοδο επικράτησε ό Άθανάσιος ή γνώμη του για τό όμοούσιο του Πατρός καί του Υιού άποτέλεσε τήν όρθόδοξη έρμηνεία του δόγματος αυτού, πού διατυπώθηκε επίσημα στό « Σύμβολο τής Πίστεως ». Από τότε όλοι οι Χριστιανοί ήταν ύποχρεωμένοι νά δέχονται τήν έρμηνεία τής Συνόδου του 325. Επί Μ. Θεοδοσίου χρειάστηκε νά συμπληρωθεί τό « Σύμβολο τής Πίστεως », για νά διευκρινιστεί καί ή θέση του Άγίου Πνεύματος μέσα στήν Άγία Τριάδα. Αυτό έγινε μέ τή Β' Οικουμενική Σύνοδο στήν Κωνσταντινούπολη τό 381.

3. Όριστικός θρίαμβος του Χριστιανισμού.

▲ Ήουλιάνος ό άποστάτης (361-363). Ό Μ. Κωνσταντίνος, όπως είπαμε, άνοιξε τό δρόμο του Χριστιανισμού. "Υστερ' άπ' αυτόν όλοι οι αυτοκράτορες είναι Χριστιανοί έκτός άπό τόν Ήουλιάνο. Αύτός, επειδή είχε πικραθεί στή νεότητά του από τόν προκάτοχό του στό θρόνο, τόν Κωνσταντίο, γιατί, άν καί στενός συγγενής του, άνέβηκε στό θρόνο θανατώνοντας τόν πατέρα του Ήουλιανού, ένιωσε άποστροφή προς τό Χριστιανισμό.

Ίουλιανός ὁ Ἀποστάτης (3) (361 - 363) *Ἡ γενειοφόρα μορφή με τὸ ἱερατικὸ διαδήμα στὸ κεφάλι, τὸ φιλοσοφικὸ μανδύα καὶ τὸν πάπυρο πού κρατᾶ στὸ δεξιὸ χέρι ταυτίζονται με τὸν Ίουλιανό, γιατί καὶ ὁ ἴδιος ἐμφανίζοταν συχνὰ ὡς εἰδωλολάτρης ἱερέας ἢ Ἕλληνας ρήτορας [Προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἰταλία. Παρίσι, Λουβρο].*

Συγχρόνως, ἡ μόρφωση πού πῆρε ἀπὸ μικρὸς τὸν γέμισε με θαυμασμό γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα. Ὁ θαυμασμός αὐτὸς μεγάλωσε καὶ ἔγινε πάθος του, ὅταν πῆγε γιὰ σπουδὲς στὶς φιλοσοφικὲς σχολὲς τῆς Ἀθήνας. Ἀπὸ τότε ἐπιδίωξε στὰ λίγα χρόνια τῆς βασιλείας του νὰ ἀναστήσει με διάφορα διατάγματα τὴν ἀρχαία θρησκεία. Ὀνομάστηκε ἀποστάτης ἢ παραβάτης.

Ὁ Χριστιανισμὸς ὅμως ἦταν μιὰ πραγματικότητα, ἐνῶ ἡ θρησκεία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶχε χαθεῖ ἀπὸ καιρὸ. Αὐτὸ πού θεωροῦσε ἑλληνικὴ θρησκεία ὁ

αὐτοκράτορας ἦταν ἡ θρησκεία ἐνὸς θεοῦ με τὸ περσικὸ στοιχεῖο τοῦ Ἥλιου - Μίθρα καὶ με λατρεία ὀλότελα ἀνατολική. Με τὸ θάνατο τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡ μάταιη προσπάθειά του σταμάτησε καὶ δὲν ἔμεινε ἀπ' αὐτὴν τίποτε.

▲ **Ὁ χρυσὸς αἰώνας τῆς Θεολογίας.** Σ' αὐτὰ τὰ χρόνια, δηλαδὴ στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 4ου αἰώνα κυρίως δόθηκε ἡ μεγάλη μάχη τῶν θεωρητικῶν τῆς ἐθνικῆς θρησκείας με τοὺς θεωρητικούς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀπὸ τοὺς πρώτους ξεχωρίζει ὁ Ἰουλιανός. Ἀπὸ τοὺς δεύτερους οἱ μεγάλες μορφὲς τῶν τριῶν θεολόγων ἀπὸ τὴν Καππαδοκία, οἱ «τρεῖς Καππαδόκες», ὅπως ὀνομάστηκαν: ὁ Μέγας Βασίλειος (330 - 379), ὁ ἀδερφὸς του Γρηγόριος ὁ Νύσσης, καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀπὸ τὴ Ναζιανζὸ τῆς Καππαδοκίας (328 - 389).

Χάρη σ' αὐτοὺς καὶ στὸν Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο (347 - 407) ὁ 4ος αἰώνας ὀνομάστηκε εἰδικὰ γιὰ τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς αὐτοκρατορίας *χρυσὸς αἰώνας τῆς θεολογίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ρητορικῆς.*

Ἄλλὰ καὶ στὸ δυτικὸ τμήμα γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους καὶ τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ ἀναδείχθηκαν ὀνομαστοὶ ὑπερασπιστὲς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ὅπως ὁ Λακτάντιος, (ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰώνα) καὶ ὁ Ἅγιος Αὐγουστίνος (354 - 430).

▲ **Καταδίωξη τῆς εἰδωλολατρείας.** Μετά τὸ θάνατο τοῦ Μ. Κωνσταντίνου τὸ ἐπίσημο κράτος σκλήρυνε τὴ στάση του ἀπέναντι στοὺς αἰρετικούς καὶ τοὺς ἔθνικούς. Ἡ σκόπιμη ἐπιείκεια τοῦ Μ. Κωνσταντίνου τερματίστηκε μὲ τὸ θάνατό του. Ἀπὸ τοὺς διαδόχους του ὁ Κωνσταντῖος Β', μὲ προκήρυξη του ἐναντίον τῶν ἔθνικῶν, καταδικάζει τὸ 341 τὰ λατρευτικά τους ἔθιμα. Τὸ 353 καὶ τὸ 356 μὲ αὐστηροὺς νόμους ἀπαγορεύει τὶς θυσίες καὶ γενικά τὴ λειτουργία τῶν ναῶν ἐπιβάλλοντας τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου καὶ τὴ δήμευση τῆς περιουσίας τους στοὺς παρὰβάτες καὶ στοὺς κρατικούς ὑπαλλήλους πού δὲ φρόντιζαν γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν αὐστηρῶν του νόμων. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι οἱ σκληροὶ αὐτοὶ νόμοι δὲν ἐφαρμόστηκαν γενικά καὶ ἀπόλυτα· εἶχαν περισσότερο τὸ χαρακτηριστὴρα φοβέρας γιὰ ὅσους δὲν ἐννοοῦσαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν ἀρχαία λατρεία.

Τὸν τελικὸ του ὁμως θρίαμβο ὁ Χριστιανισμὸς τὸν κέρδισε μὲ τὸ Μ. Θεοδοῖο. Μὲ δύο διατάγματά του (Φεβρουάριος καὶ Νοέμβριος τοῦ 392) ὁ Μ. Θεοδοῖος χαρακτήρισε τὴν ἀρχαία λατρεία «ἐθνικὴ δεισιδαιμονία» καὶ τὴν ἔθεσε ἐκτός νόμου. Ἡ παράβαση τῶν διαταγμάτων αὐτῶν θεωρήθηκε προσβολὴ τοῦ ἴδιου τοῦ αὐτοκράτορα. Συγχρόνως, μὲ οἰκονομικὰ αὐστηρὰ μέτρα ἀφαιρεῖ τὶς περιουσίες τῶν ἀρχαίων ἱερῶν. Ἀπὸ τὸ 392 κι ὕστερα δὲν τελοῦνται πιά οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες. Ἔτσι ὁ Χριστιανισμὸς ἐγινε πιά ἡ ἐπίσημη θρησκεία τοῦ Κράτους.

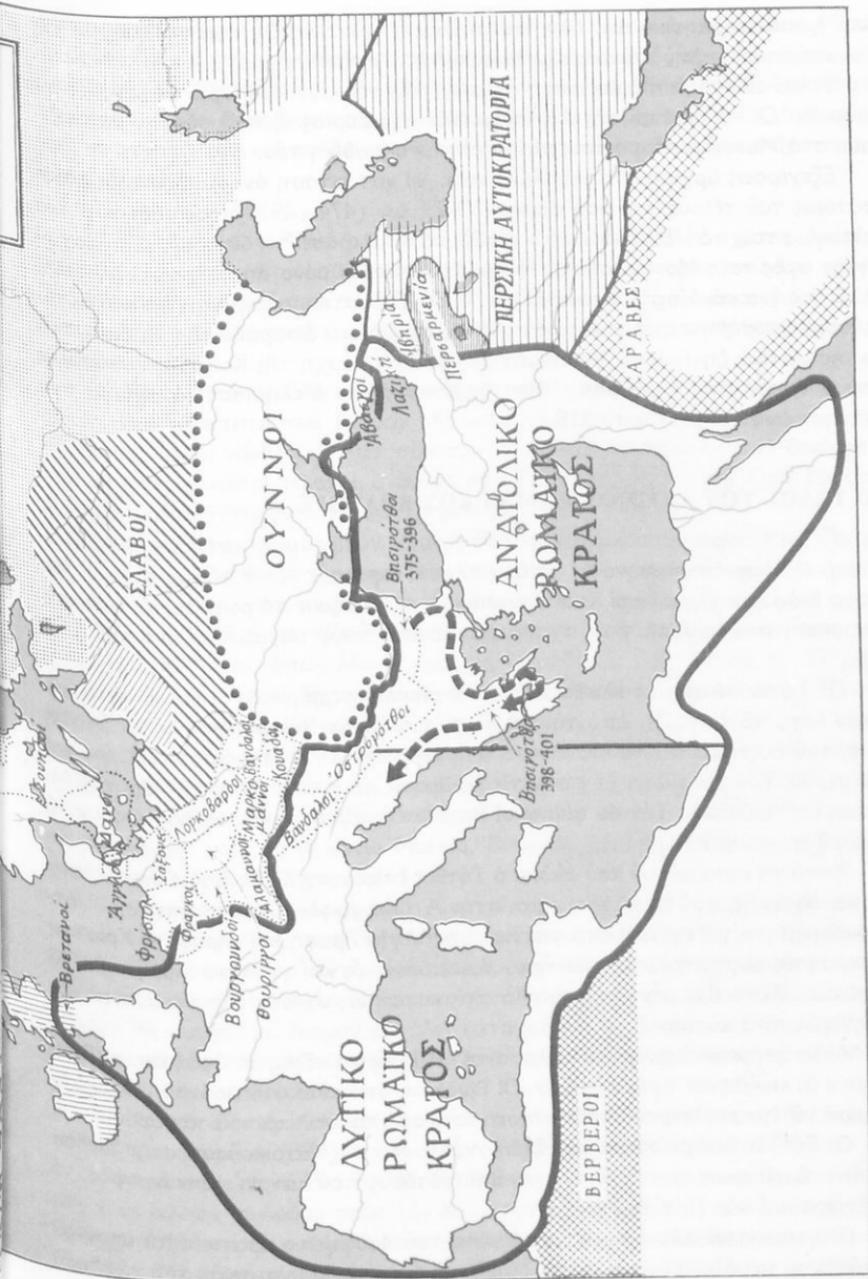
4. Ἡ μεγάλη ἐσωτερικὴ κρίση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὶς αἰρέσεις τοῦ 5ου αἰώνα. Μὲ τὴν ἐξουδετέρωση τοῦ Ἀρειανισμοῦ οἱ δογματικὲς διαμάχες δὲ σταμάτησαν. Ἀντίθετα, στὸν 5ο αἰῶνα φτάνουν στὴν πιά μεγάλη τους ἔξαρση. Τὴν κρίση τὴ δημιούργησε πάλι ἓνα χριστολογικὸ ζήτημα: Σέ ποιά σχέση καὶ ἀναλογία βρίσκονται μέσα στό Χριστό ἡ ἀνθρώπινη κι ἡ θεϊκὴ του ὑπόσταση;

Τὸ ζήτημα ξεκίνησε ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ Νεστορίου, πατριάρχου τῆς Κωνσταντινούπολης, τὸ 428 - 431 ὅτι ἡ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ εἶναι ὀλότελα ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ θεϊκὴ κι ὅτι ἡ Θεία Χάρη διάλεξε τὴν πρώτη, γιὰ νὰ τὴν ἐνώσει μὲ τὴ δεύτερη καὶ νὰ τὴν κάμει φορέα της.

Ἀντιμέτωπος σ' αὐτὴ τὴ διδασκαλίᾳ ὀρθώθηκε ὁ πατριάρχης τῆς Ἀλεξάνδρειας Κύριλλος (412 - 444) κι ὁ πάπας τῆς Ρώμης. Ἡ διδασκαλία τοῦ Νεστορίου καταδικάστηκε ὡς αἰρετικὴ ἀπὸ τὴν Γ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (431) πού ἐγινε στὴν Ἔφεσο.

Οἱ ὁπαδοὶ ὁμως τοῦ Κυρίλλου, ἀπὸ ἀντίπραξη πρὸς τὴν ἀποψη τῆς πρωτεύουσας, ἔφτασαν στό ἄλλο ἄκρο. Ἀρνήθηκαν τὴν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ ὑποστηρίζοντας ὅτι αὐτὴ ἀπορροφήθηκε ὀλότελα ἀπὸ τὴ θεϊκὴ. Ἐπομένως ὁ Χριστὸς ἔχει τὴ θεϊκὴ μόνου φύση, γιὰτὴ αὐτὴ ἐπικράτησε μέσα του.

Ἡ διδασκαλία αὐτὴ τῶν θεολόγων τῆς Ἀλεξάνδρειας ὀνομάστηκε Μονοφυσιτισμός. Ἐφερε μεγάλο σάλου στὴν Ἐκκλησία. Τελικὰ καταδικάστηκε ὡς αἵρεση ἀπὸ τὴν Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο στὴ Χαλκηδόνα (451). Ἡ Σύνοδος αὐτὴ

Οι Γερμανοί εισβάλλουν μέσα στο ρωμαϊκό κράτος. Η κατάσπαση άλλαξε επικίνδυνα για το ρωμαϊκό κράτος, μεταξύ 362 και 406. Οι Ούννοι προσοβόταν ως το Δούναβη και οι Γερμανοί, ως προδεδάτοι στην άσχη, Ξητόν να προστατευθούν μέσα στην άσχη. Είναι η περίοδος που το ρωμαϊκό κράτος καταφέρει στη λίσση της διαίσεως (395), για να εξασφαλίσει άμυντική έτοιμότητα. Δεν έφτασε όμως τον κίνδυνο. Το 405 ο γερμανός Στράλγκον στην 'Ιταλία, για να αντιμετωπίσει το γερμανό 'Α-λάλχο μ' άλλους γερμανούς, αναγκάζεται ν' αποσύρει από το σύνολο του Ρήνου τις ρωμαϊκές λεγεώνες. Τον επόμενο χρόνο ένας μεγάλος συνασπισμός κινήθηκε προς την ανατολική τμήρα της 'Ιταλίας. Την τελευταία μέρα του 406 είχαν πιά διαβεί τον παρωμένο Ρήνο στη Μαγρεντία.

είναι ή πιό έπιβλητική άπ' όλες και σήμανε σ' αυτό τό ζήτημα τό θρίαμβο τής Κωνσταντινούπολης πάνω στην άποψη τής 'Αλεξάνδρειας.

'Η καταδικασμένη όμως αυτή άποψη έριξε τήν αυτοκρατορία σε μεγάλες περιπέτειες. Οί πληθυσμοί τής Αιγύπτου και τής Συρίας έξακολούθησαν νά επιμένουν στό Μονοφυσιτισμό τους και μετά τήν καταδίκη του.

'Εξεγέρσεις άρχισαν νά εκδηλώνονται. 'Η κατάσταση άνησύχησε τούς αυτοκράτορες του τέλους του 5ου αιώνα. 'Ο Ζήνων (474 - 491) προσπάθησε μ' ένα διάταγμα του, τό «'Ε ν ω τ ι κ ό » (482), νά συμβιβάσει τίς διαφορές μέ παραχωρήσεις προς τούς Μονοφυσίτες. 'Η προσπάθεια όχι μόνο άποδείχτηκε άνώφελη, αλλά στό ένα κακό πρόσθεσε κι άλλο: 'Η συμβιβαστική αυτή ενέργεια του αυτοκράτορα θεωρήθηκε άπό τόν πάπα τής Ρώμης Φήλικα άπαραδέκτη επέμβαση στά έκκλησιαστικά ζητήματα. 'Αναθεμάτισε τόν πατριάρχη τής Κωνσταντινούπολης πού άνέχτηκε τήν επέμβαση. 'Ετσι δημιουργήθηκε έκκλησιαστικό σχίσμα πού κράτησε άπό τό 484 ως τό 518.

3 ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1. Οί Γερμανοί πιέζουν τά σύνορα. 'Επιδρομές και ειρηνική διείσδυση. 'Όπως άναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, άπό τίς άρχές του 3ου αιώνα διάφοροι γερμανικοί λαοί άρχισαν νά πλησιάζουν τό ρωμαϊκό κράτος στην συνοριακή του γραμμή πού σχηματίζεται άπό τούς ποταμούς Ρήνο και Δούναβη.

Οί Γότθοι, ό κύριος κλάδος των άνατολικών γερμανικών φύλων, μετακινήθηκαν κατά τό 150 μ.Χ. άπό τήν περιοχή του Κάτω Βιστούλα προς τίς βόρειες άκτές του Εϋξεινου Πόντου, άνάμεσα στις έκβολές των ποταμών Δνειστερου και Δνειπερου. Τόν 3ο αιώνα άρχισαν τίς επιδρομές τους στις άκτές τής Θράκης, Μ. 'Ασίας και 'Ελλάδας. Τόν 4ο αιώνα οί Ρωμαίοι άναγκάστηκαν νά έκκενώσουν τή Δακία (σημερινή Ρουμανία).

Κατά τά μέσα αυτού του αιώνα ό Γότθος έπίσκοπος Ούλφίλας, έλληνογοθτικής καταγωγής, πού είχε λάβει μέρος στην Α' Οικουμενική Σύνοδο, έπινόησε γοτθικό αλφάβητο, μετέφρασε στα γοτθικά τήν 'Αγία Γραφή και κήρυξε τό Χριστιανισμό στους συμπατριώτες του· ήταν όμως άρειανός και γι' αυτό δίδαξε τόν 'Αρειανισμό. Αυτό είχε μεγάλη σημασία στις κατοπινές σχέσεις των Γότθων μέ τόν έλληνορωμαϊκό κόσμο.

'Αλλα γερμανικά φύλα, οί 'Αλαμανοί, οί Βουργούνδιοι, οί Φράγκοι, οί Βάνδαλοι κ.ά. κινήθηκαν προς τό Ρήνο. Οί Ρωμαίοι, όπως και στό Δούναβη, άναγκάστηκαν νά εγκαταλείψουν κάθε κτήση τους στα άνατολικά του ποταμού.

Οί Γότθοι διακρίνονταν σε 'Οστρογότθους πού κατοικούσαν στην περιοχή του Δνειπερου ποταμού και σε Βησιγότθους πού μετακινήθηκαν προς τό Δνειστερο και τόν Προϋθο.

Οί γερμανικοί αυτοί λαοί ως τά μέσα του 4ου αιώνα κρατιούνται σταθερά έξω άπό τά ρωμαϊκά σύνορα. Μόνο επιδρομές έπιχειρούν πότε πότε άπό τήν ξηρά

ή από τή θάλασσα (Εϋξείνος Πόντος). Ἡ συνοριακή ἄμυνα ἀντέχει ἀκόμη. Ὅπου τή βρίσκουν πιά χαλαρή (κυρίως στή Δύση) κάνουν καί βαθύτερες διεισδύσεις στό ἔσωτερικό, ἀλλά παροδικές. Καταφεύγουν στήν τακτική τῆς εἰρηνικῆς διείσδυσης. Γίνονται δηλαδή δεκτοί ἀπό τό ρωμαϊκό κράτος σέ μικρές ὁμάδες ὡς μισθοφόροι γιά τό στρατό του καί καλλιεργητές γιά τήν ἐρημωμένη ὑπαιθρο στίς παραμεθόριες περιοχές.

2. Πόλεμοι στό Ρῆνο καί στό Δούναβη. Μέ ὁμαλές σχέσεις ἀνάμεσα στό γερμανικό καί τό ρωμαϊκό κόσμο κύλησαν τά τρία τέταρτα τοῦ 4ου αἰώνα. Ἡ κατάσταση ἄλλαξε ἀπό τό 374, ὅταν ἀπλώθηκε ἀπό τήν ἀνατολική ὡς τή δυτική ἄκρη τῆς Εὐρώπης ἡ φήμη ὅτι ἐκείνη τή χρονιά εἶχαν περάσει τό Βόλγα οἱ Οὐνοί.

Οἱ Οὐνοί ἦταν νομάδες μογγολικῆς καταγωγῆς. Εἶχαν ξεκινήσει πολύ νωρίτερα ἀπό τίς στέπες τοῦ Τουράν τῆς κεντρικῆς Ἀσίας. Τούς ἐσπρωχναν πρὸς τά δυτικά ἄλλοι νομάδες. Ὅταν πέρασαν τό Βόλγα, οἱ πρῶτοι πού δοκίμασαν τήν ὀρμή τους ἦταν οἱ Ἄλανοί, ἀνάμεσα στό Βόλγα καί στόν Ντόν. Ὅσοι δέν ἐξοττώθηκαν, ὑποτάχτηκαν ἢ μετακινήθηκαν σέ ἄλλους τόπους.

Ὅταν οἱ Οὐνοί πέρασαν τόν Ντόν ἡ ἴδια τύχη περίμενε ἐκεῖ καί τούς Ὀστρογότθους, παρ' ὅλο πού ὁ γέροντας βασιλιάς τους, ὁ Ἑρμάνριχος, πρόβαλε ἡρωική ἀντίσταση καί μάλιστα σκοτώθηκε πολεμώντας τούς ἐπιδρομεῖς.

Τώρα ἦταν ἡ σειρά τῶν Βησιγότθων, γιάτί οἱ Οὐνοί προχωροῦσαν πρὸς τό Δούναβη. Αὐτοί, ὅπως λέει ἡ γραπτή παράδοση, μαζεύτηκαν τό 376 τρομαγμένοι στή βόρεια ὄχθη τοῦ ποταμοῦ καί μέ θρήνους ἰκέτευαν τούς ἀξιωματικούς τῶν συνοριακῶν μονάδων νά τούς ἐπιτρέψουν νά περάσουν τά σύνορα, γιά νά βροῦν προστασία καί νά ζήσουν εἰρηνικά. Τό αἴτημά τους εἰσακούστηκε ἀπό τόν τότε αὐτοκράτορα τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, τό Βάλη, καί δόθηκε ἡ ἄδεια νά περάσουν τό Δούναβη. Διακόσιες χιλιάδες περίπου ἐγκαταστάθηκαν μέ τίς οἰκογένειές τους στήν κάτω Μοισία, ἀνάμεσα στό Δούναβη καί στόν ΑἼμο (στή σημερινή Β. Βουλγαρία).

Ὁ αὐτοκράτορας σκέφτηκε ὅτι, ἐπιτρέποντάς τους νά ἐγκατασταθοῦν στό κράτος του, ἐξασφάλιζε πιστούς ὑπηκόους, καλοῦς καλλιεργητές καί προπάντων ἄξιους πολεμιστές. Καί μ' αὐτές τίς διαθέσεις ἔρχισαν τή ζωή τους μέσα στό κράτος οἱ Γότθοι μετανάστες. Ἀλλά οἱ κρατικοὶ ὑπάλληλοι, πού εἶχαν ἀναλάβει νά ἐφαρμόσουν τή συμφωνία, ἔκαμαν μεγάλες καταχρήσεις εἰς βάρος τους, κι αὐτό τούς ἐξώθησε νά ἐπαναστατήσουν. Ξεχύθηκαν στίς πεδιάδες τῆς Θράκης ἀπειλώντας ἀκόμη καί τή Βασιλεύουσα.

Ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας προσπάθησε νά τούς ἀντιμετωπίσει, ἀλλά ἔπαθε φοβερή καταστροφή (378) κοντά στήν Ἀδριανούπολη, ὅπου καί σκοτώθηκε.

Τό κράτος σώθηκε ἀπό τό Μ. Θεοδοσίο πού μέ τίς στρατιωτικές του δυνάμεις τούς ἔκλεισε τό δρόμο πρὸς τήν Κωνσταντινούπολη, καί, τό κυριότερο, ἀκολούθησε ἀπέναντί τους συμφιλιοτική πολιτική. Γι' αὐτό ὀνομάστηκε «φίλος τῶν Γότθων». Μέ εἰδική συμφωνία εἰρήνης (382) ἐπέτρεψε στούς Ὀστρογότθους νά

ἐγκατασταθῶν στήν Παννονία (σημ. Οὐγγαρία) καί στούς Βησιγόθους στήν Κάτω Μοισία (σημ. Β.Α. Βουλγαρία). Τούς δόθηκε πλήρης αὐτονομία καί φορολογική ἀτέλεια. Οἱ Γερμανοί αὐτοί θεωροῦνταν ὡς Ρωμαῖοι ὑπήκοοι· δέν ἀναγνωρίζονταν ὅμως ὡς ἔγκυροι οἱ γάμοι μεταξύ γόθων καί βυζαντινῶν. Οἱ ἀρχηγοί τους ἔπαιρναν ἀπό τό κράτος χρηματικές παροχές. Σέ ἀντάλλαγμα γι' αὐτές ἔπρεπε ὡς φοιδεράτοι, δηλ. ὑπόσπονδοι, νά μετέχουν στήν ἄμυνα τῶν συνόρων τῆς περιοχῆς τους καί νά ἀποκρούουν κάθε ἐπιδρομή ἐχθρῶν τῆς αὐτοκρατορίας.

Γιά τά προβλήματα πού δημιούργησε στό κράτος ἡ φιλογοθτική πολιτική τοῦ Μ. Θεοδοσίου ἔγινε λόγος πρωτύτερα. Τό σοβαρότερο ὅμως ἦταν πῶς ὁ ρωμαϊκός στρατός καί ἡ κρατική διοίκηση βρέθηκαν σιγά σιγά στά χέρια τῶν γόθων ἡγετῶν, πού συχνά ἔρχονταν σέ κρυφὸ ἢ φανερό πόλεμο μεταξύ τους ποῖος νά ἐξοντώσει τόν ἄλλον.

Ἐνα τέτοιο συνταραχτικό ἐπεισόδιο πού στοίχισε μεγάλες συμφορές στήν καθ'αυτὸ Ἑλλάδα ἦταν ἡ ἐπανάστασις κι ἡ ἐπιδρομὴ τοῦ Ἀλαρίχου (395) στό νοτιότερο Ἰλλυρικό, μέ τὴν ἀνοχὴ ἢ καί τὴν ἐνθάρρυνση τῆς Κωνσταντινουπόλης. Τὴν περιοχὴ αὐτὴ, ὅπως εἶδαμε, τὴ διεκδικοῦσε τό δυτικὸ ρωμαϊκὸ κράτος πού ἔστειλε ἐναντίον τοῦ Ἀλαρίχου ἕνα δικό του «βάρβαρο» στρατιωτικὸ ἡγέτη, τὸ Στηλίων. Αὐτὸς νίκησε τό στρατὸ τοῦ Ἀλαρίχου στό ἀρκαδικὸ ὄροπέδιο τῆς Φολῆς.

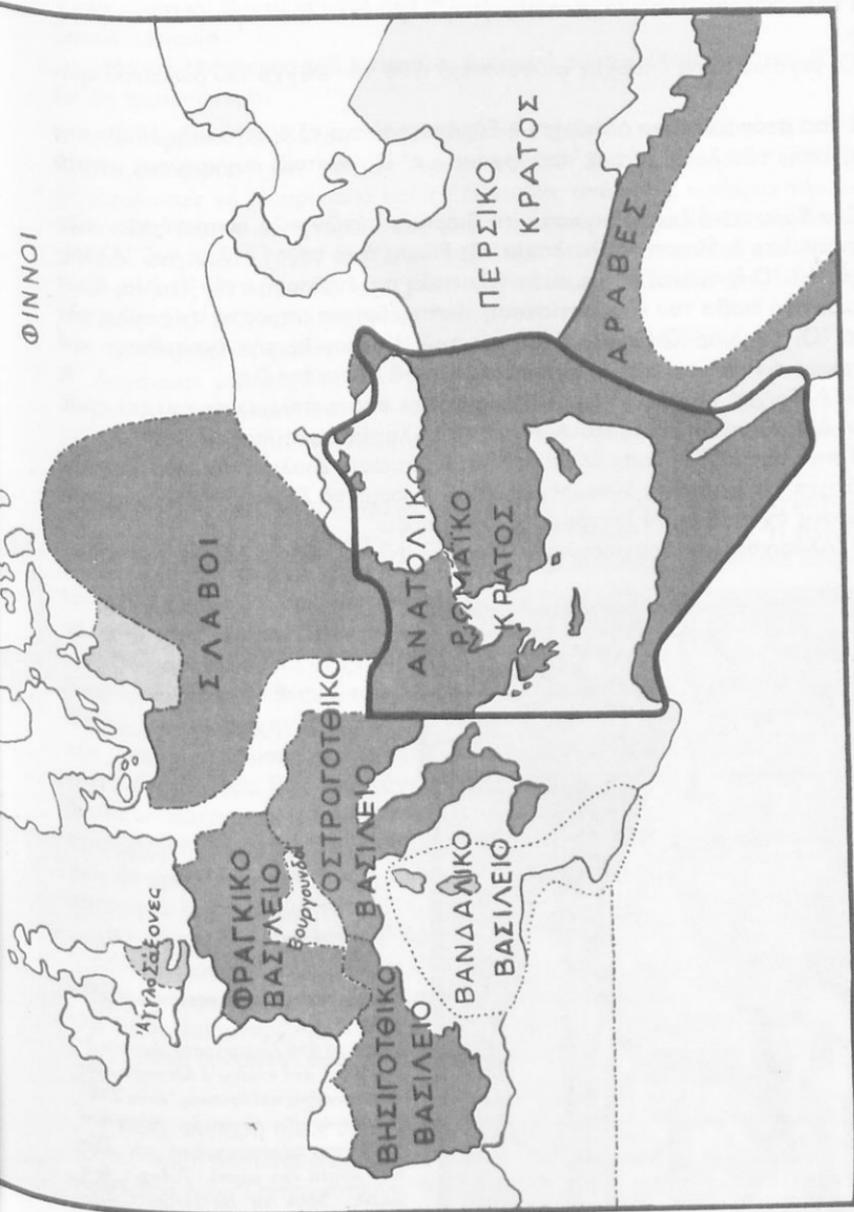
Γιά νά γλιτώσει τό Ἰλλυρικό ἀπὸ τὸν Στηλίων ἡ διπλωματία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους περιποιήθηκε τὸν Ἀλάριχο. Τὸν ἀνακήρυξε στρατιωτικὸ διοικητὴ του (Magister militum per Illvricum) καί στό τέλος κατάφερε νά τὸν κατευθύνει ἐναντίον τῆς Ἰταλίας (400).

3. Ὁ κατακλυσμὸς τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς. Ἡ Β. Ἰταλία δεινοπάθησε ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Ἀλαρίχου ὡς τὸ 403. Τότε γιὰ δευτέρη φορά ὁ Στηλίων τὸν νίκησε στήν Πολλεντία. Ὁ Ἀλάριχος ξαναγύρισε στήν Ἰλλυρία κι ἔτσι σῶθηκε προσωρινά ἡ Β. Ἰταλία, μὰ ἡ σωτηρία αὐτὴ στοίχισε πολὺ ἀκριβά:

Ὁ Στηλίων, γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει τὸν Ἀλάριχο στήν Ἰταλία, εἶχε ἀποσύρει τὴν ρωμαϊκὴν λεγεῶνα ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν τὴν πέρα ἀπὸ τὴν Ἄλπειν. Ἡ ἄμυνα τοῦ Ρήνου χαλάρωσε, γιὰ τὸν ὅτι οἱ μόνοι πού ἔμειναν ἐκεῖ γιὰ τὴ φύλαξήν του ἦσαν οἱ παρμεθόριοι φοιδεράτοι, βάρβαροι κι αὐτοί, ὅπως π.χ. ἦσαν οἱ Φράγκοι.

Οὐσιαστικὰ λοιπὸν ἀπὸ τότε ὅλο τό δυτικὸ ρωμαϊκὸ κράτος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἰταλία, ἔμεινε ἀνυπεράσπιστο. Τὸ 405, ἕνα χρόνον μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Ἀλαρίχου, ἄρχισε ἡ μεγάλη βαρβαρική ἐισβολὴ στήν Ἰταλία μέ ἀρχηγὸ τὸν Ραδάγαισο.

Σ' αὐτὴ τὴν πρώτη ἐισβολὴ πῆραν μέρος 200 περίπου χιλιάδες Σουηβοί, Βάνδαλοι, Βουργούνδιοι κ.ἄ. Οἱ ἐισβολεῖς ἀποκρούστηκαν, ὁ Ραδάγαισος αἰχμαλωτίστηκε καί πέθανε στήν αἰχμαλωσία. Ὅσα ἀπόμειναν ἀπὸ τὰ βαρβαρικά

Οι Γερμανοί ιδρύουν δικά τους βασίλεια στο δυτικό ρωμαϊκό κράτος.

· Η εισβολή των Γερμανών στη Δύση απέσπασε από τη «Ρωμαϊκή Οικογένεια» το δυτικό τμήμα της. Μετά το 476 και 493 στο χώρο αυτό της Εξόλης και της Αφρικής δημιουργούνται τα λεγόμενα «5 βασίλεια» των Γερμανών (υπολογίζονται και το βασίλειο των Βουρβουγνόνων). Σ' αυτή την κατάσταση βρέθηκε το κράτος ο Ιουστινιανός, όταν ανεβαίνει στο θρόνο [527]. Κύριο μέλημά του θα είναι η αποκατάσταση των συνόρων, η περίφημη *reconquis ita*.

του στρατεύματα ενώθηκαν με άλλα και τό 406 πέρασαν τό Ρήνο καί ξεχύθηκαν στή Γαλατία, στήν Ίσπανία, στή σημερινή Ήλβετία κι αργότερα (449) στή Βρετανία.

Οί μεγάλες αυτές έπαρχίες φεύγουν πιά από τόν έλεγχο του ρωμαϊκου κράτους.

Μέσα στον 5ο αιώνα ολόκληρη ή Εύρώπη γίνεται τό θέατρο μις αδιάκοπης μετακίνησης τών λαών αυτών που έρχονται σ' έξοντωτικές συγκρούσεις μεταξύ τους.

Ένα δραματικό έπεισόδιο κατά τή διάρκεια αυτών τών μετακινήσεων τών Γερμανών είναι ή άλωση καί λεηλασία τής Ρώμης από τους Γότθους του Άλάριχου τό 410. Ο ήγεμόνας αυτός, στήν τελευταία του επιδρομή στήν Ίταλία, έξουδετέρωσε στό διάβα του κάθε αντίσταση, ώσπου έφτασε μπροστά στις πύλες τής Ρώμης. Ο βασιλιάς Όνώριος, τρέμοντας τους επιδρομείς, τήν έγκατέλειψε καί κρύφτηκε στή Ραβέννα, πού τήν προστάτευαν τά γύρω της έλη.

Ο Άλάριχος παρέδωσε τήν «αίώνια πόλη» στους πολεμιστές του επί τρείς μέρες ν' αρπάξουν καί νά σφάξουν. Μόνο τίς εκκλησίες δέν πείραξαν.

Η περιπέτεια τής Ρώμης έκαμε μεγάλη έντύπωση. Διάλυσε τό μύθο για τήν αιωνιότητα τής ρωμαϊκής δύναμης καί έδωσε αφορμή νά δημιουργηθοῦν αψθones παραδόσεις σχετικά μέ τό ιστορικό αυτό έπεισόδιο.

Ο Άλάριχος, ενώ προχωρούσε στήν κάτω Ίταλία, για νά ιδρύσει εκεί Βησι-

Ο αυτοκράτορας Άναστάσιος (;)
(491 - 518).

Αίπιτυχο από έλεφαντοστό: έκτεπο άνάγλυφο· στο κέντρο ο αυτοκράτορας άρματωμένος καί έφιππος. Ένας Σκύθης του άγγίζει τό κοντάρι. Κάτω από τό άλογο προσωποποίηση τής Γής πού κρατά ένα καρπό. [Άρχές του αιώνα. Άπό τή Barberini Collection, Ρώμη, Παρίσι, Λουβρο].

γοθικό κράτος, πέθανε τόν ίδιο χρόνο. Ὁ διάδοχός του Ἀτάουλφος μετακίνησε τό λαό του καί ἱδρυσε κράτος στή Ν. Γαλατία. Ἀργότερα ἀπλώθηκε ὡς τή σημερινή Ἰσπανία.

Μά καί ὁλόκληρου τοῦ δυτικοῦ τμήματος ἡ τύχη κρίθηκε ὀριστικά μέ τά ἀκόλουθα περιστατικά:

- Οἱ Γερμανοὶ Βάνδαλοι, μέ βασιλιά τό Γιζέριχο, περνώντας τίς Ἡράκλειες Στήλες, ἀποβιβάστηκαν στή Β. Ἀφρική τό 429. Στό διάστημα 429 - 439, ἀφοῦ ὑποδούλωσαν τή Μαυριτανία καί τή Νουμιδία, στό τέλος κυρίεψαν τήν Καρχηδόνα. Τήν ἔκαναν ὀρημητήριό τους γιά πειρατικές ἐπιδρομές. Σέ μιά ἀπό αὐτές μπήκαν στή Ρώμη (455) καί ἔμεινε παροιματική στήν ἱστορία μέ τόν ὄρο β α ν δ α λ ι σ μ ὄ ς ἡ λεηλασία της, γιατί οἱ ἐπιδρομεῖς ἐσύλησαν καί κατάστρεψαν πολλούς ἀπό τοὺς καλλιτεχνικούς θησαυρούς της.

Τό ἀνατολικό κράτος ἀποφάσισε νά τοὺς διαλύσει. Στόν καιρό τοῦ Λέοντα Α' ὀργάνωσε μιά μεγάλη ναυτική δύναμη πού μετακινήθηκε ἐκεῖ μέ ἀρχηγό τό συγγενή του Βασιλίσκο. Ἡ ἐκστρατεία στοίχισε τεράστια ἐξοδα, προκάλεσε μεγάλες ἐλπίδες, τελείωσε ὅμως μέ μιά ἀξιοθρήνητη ἤττα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου (468).

- Ἀπό τά μέσα τοῦ 5ου αἰῶνα ἐπικρατεῖ στήν Ἰταλία ἕνα πραγματικό χάος στήν πολιτική καί στρατιωτική διοίκηση τοῦ δυτικοῦ κράτους. Ἡ ἡγεσία τοῦ στρατοῦ βρίσκεται στά χέρια τῶν Γερμανῶν μισθοφόρων. Στό θρόνο ἀνεβαίνουν καί ἀκαθεβαίνουν ὁ ἕνας μετά τόν ἄλλον ἀσήμαντοι αὐτοκράτορες. Ὑποδεικνύονται ἀπὸ τήν Κωνσταντινούπολη ἡ καί ἀπό τοὺς ἴδιους τοὺς Γερμανοὺς.

Οὐσιαστικά ὡς τό 476 τὸ θρόνο τόν συντηροῦσε ἕνας ἀόριστος σεβασμὸς τῶν βαρβάρων πρὸς τὸ θεσμό τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορα. Τό χρόνο αὐτό εἶχε ἀναδειχθεῖ γενικός ἀρχηγὸς ὄλων τῶν μισθοφορικῶν σπιτῶν πού εἶχαν κατακλύσει τήν Ἰταλία ὁ Ὀδοάκρος, ἀρχηγὸς τοῦ λαοῦ τῶν Ἐρούλων. Αὐτὸς καθαίρεσε τόν τότε αὐτοκράτορα Ρωμύλο Αὐγουστύλο, ὡς σφετεριστὴ τοῦ θρόνου, γιατί εἶχε ἀνέβει σ' αὐτόν χωρὶς τήν ἔγκριση τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἔστειλε ἐπίσημη πρεσβεία τῆς ρωμαϊκῆς Συγκλήτου στόν τότε αὐτοκράτορα Ζήνωνα· τοῦ μῆνυσε πῶς δέ χρειάζεται στή Δύση ἄλλος αὐτοκράτορας καί τοῦ πρότεινε νά κυβερνᾷ αὐτὸς γιά λογαριασμό του.

Ὁ Ζήνων δὲν εἶχε λόγο ν' ἀρνηθεῖ αὐτὴ τήν πρόταση καί ἀναγνώρισε τόν Ὀδοάκρο διοικητὴ τῆς Ἰταλίας δίνοντάς του τόν τίτλο τοῦ πατρίκιου. Ἀπὸ τό 476 δὲν κυβερνᾷ τὴ Δύση ἄλλος αὐτοκράτορας ὡς τό 800 πού πῆρε αὐτό τόν τίτλο ὁ Καρλομάγνος. Ἄν καί καμιά οὐσιαστικὴ ἀλλαγὴ δὲν ἔγινε τό 476, ἡ χρονολογία αὐτὴ θεωρεῖται σάν τό τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου κἢ ἡ ἀρχὴ τοῦ μεσαιωνικοῦ.

- Πολύ σοβαρὴ ὅμως ἀλλαγὴ στά πράγματα τῆς Ἰταλίας ἔγινε ἀργότερα. Ὄταν ἀκόμη βασιλεῦε ὁ Ζήνων, οἱ βόρειες ἐπαρχίες τῆς Βαλκανικῆς δεινοπάθησαν πολὺ ἀπὸ τοὺς Ὀστρογότθους, πού παλαιότερα τοὺς εἶχαν δεχθεῖ ἐκεῖ ὡς ὑπόσπονδους-φοιδεράτους. Γιά νά γλιτώσει ἀπὸ αὐτοὺς τό ἀνατολικό κράτος, παρα-

κίνησε τό 488 τόν ήγεμόνα τους Θεωδέριχο νά μετακινηθεῖ στήν Ἰταλία μέ τό λάό του καί ν' ἀπομακρύνει ἀπό ἐκεῖ τόν Ὀδοάκρο. Αὐτό καί ἔγινε. Ὑστερα ἀπό σκληρό ἀγώνα ὁ Θεωδέριχος κυρίεψε τήν πρωτεύουσα τοῦ Ὀδοάκρου, τή Ραβέννα (493), καί τήν ἔκαμε ἔδρα τοῦ βασιλείου του παίρνοντας ἀπό τόν τότε αὐτοκράτορα Ἀναστάσιο τόν τίτλο Ρ ή γ α ς (Rex). Ἔτσι ἰδρύθηκε τό Ὄστρογοτθικό βασίλειο τῆς Ἰταλίας.

4. Οἱ Οὔνοι. Τό κράτος κι οἱ ἐπιδρομές τους. Ἔγινε λόγος πιο πάνω γιά τούς Οὔνους πού ἀπό τό 374 μπαίνουν στήν Εὐρώπη. Στίς ἀρχές τοῦ 5ου αἰώνα οἱ Ἀσιάτες αὐτοί ἔχουν κιόλας ἀπλωθεῖ στίς μεγάλες ἐκτάσεις ἀνάμεσα στίς ἀκτές τῆς Βαλτικῆς καί τοῦ Εὐξείνου Πόντου καί τίς ὄχθες τοῦ Δούναβη καί τοῦ Βόλγα.

Δέν ἀποτελοῦσαν ἐνιαῖο κράτος, ἀλλά φυλές πολιτικά ἀσύνδετες. Στό τέλος τοῦ πρώτου τρίτου τοῦ 5ου αἰώνα ἐνώθηκαν σέ κράτος ἰσχυρό μέ κέντρο τήν Παννονία (τή σημερινή Οὐγγαρία).

Στή μεγαλύτερη ἀκμή του φτάνει τό κράτος τους, ὅταν ἔγινε ἀρχηγός του ὁ Ἀττίλας (434 - 453). Ἀπειλοῦσε ἀπό τό Δούναβη μέ τήν τεράστια δύναμή του τό ἀνατολικό κράτος στά χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδοσίου Β'. Ὁ Θεοδοσίος Β' ἔκλεισε πολλές φορές συμφωνίες μαζί του μέ τήν ταπεινωτική ὑποχρέωση νά τοῦ πληρώνει κάθε χρόνο μεγάλους φόρους, γιά νά ἐξασφαλίσει τήν ἐδαφική ἀκεραιότητα τοῦ κράτους του. Δέ γλίτωσε ὅμως τήν καταστροφή πού φοβόταν.

Ἡ ἀπληστία τῶν Οὔνων δέν μποροῦσε νά ἰκανοποιηθεῖ παρά μόνο μέ τίς ἐπιδρομές στά πλοῦσια ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας καί τή λεηλασία τῶν ἀστικῶν κέντρων της. Δυό καταστρεπτικές ἐπιδρομές πραγματοποιήθηκαν. Ἡ πρώτη τό 441 κι ἡ δεύτερη τό 447. Ἡ δεύτερη ἦταν καί ἡ φοβερότερη. Τότε ἐκπορθήθηκαν καί λεηλατήθηκαν περισσότερες ἀπό ἑβδομήντα πόλεις στή βόρεια Βαλκανική. Πέρασε στιγμές ἀγωνίας κι ἡ ἴδια ἡ Βασιλεύουσα. Σύμφωνα μέ τίς πηγές, μιά ἀπό τίς πόλεις πού λεηλατήθηκαν ἦταν κι ἡ Θερμόπολη πού βρισκόταν Ν.Α. τῆς Ἀγχιάλου (στή σημερινή Βουλγαρία). Αὐτό παρερμηνεύθηκε ἀπό μερικούς μεταγενέστερους ἱστορικούς καί ἰσχυρίστηκαν ὅτι ὁ Ἀττίλας ἔφτασε ὡς τίς Θερμοπύλες.

Ἡ διπλωματία τῆς Κωνσταντινούπολης κατάφερε νά κλείσει συμφωνία (448 - 450) μέ τόν Ἀττίλα. Μέ τή συμφωνία αὐτή ὁ Ἀττίλας δέ ζήτησε, ὅπως στίς προηγούμενες, μεγαλύτερες χρηματικές παροχές, ἀλλά τή δημιουργία μιᾶς οὐδέτερης ζώνης στά νότια τοῦ Δούναβη, ἀπό τή Σιγγιδόνα (σημερινό Βελιγράδι) ὡς τίς Νοναε (Sistova), μέ βάθος πέντε μέρες πορεία, δηλ. ὡς τή Ναϊσό. Αὐτή τήν πόλη λογάριζε νά τήν κάμει κέντρο ἐμπορικῶν ἀνταλλαγῶν μεταξὺ Οὔνων καί Βυζαντινῶν. Στήν πραγματικότητα ὅμως ὁ ὅρος αὐτός δέν ἐκπληρώθηκε, γιατί τό ἐνδιαφέρον τοῦ Οὔνου ἡγεμόνα κατευθύνθηκε ἄλλοῦ. Τίς διπλωματικές ἐπαφές μετά τό 448 πραγματοποίησε μιά βυζαντινὴ πρεσβεία μέ ἀρχηγό τόν Μαξιμίνο· τή συνόδευσε καί ὁ ἱστορικός Πρίσκος πού μᾶς ἄφησε μιά ζωηρὴ περιγραφή σχετικὰ μέ τίς συνήθειες καί τήν ἐθιμοτυπία τῆς αὐτῆς τοῦ Οὔνου ἡγεμόνα.

Ἄττιλας, μετά τήν ἐρήμωση τῶν περιοχῶν στά νότια τοῦ Δούναβη, ἐπιδιώκει νά μεταφέρει τή δράση του στή δυτική Εὐρώπη. Γι' αὐτό καί δέν ἀντιδρᾷ, ὅταν τό 450 ὁ αὐτοκράτορας Μαρκιανός δέν τοῦ στέλνει τή συνηθισμένη ἐτήσια χρηματική χορηγία. Ὁδηγεῖ πρὸς τή Γαλατία τίς ἀναρίθμητες πολεμικές του δυνάμεις. Περνάει τό Ρήνο καί φτάνει στήν Ὀρλεάνη, πού ἀποτελεῖ τήν εἰσοδο γιά τή Ν. Γαλατία.

Ἐκεῖ, στά λεγόμενα Καταλαυνικά Πεδία, κοντά στήν πόλη Troyes τόν ἀντιμετώπισαν τό καλοκαίρι τοῦ 451 τμήματα τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ μέ ἀρχηγό τόν πατρίκιο Ἀέτιο. Μέ τά στρατεύματά του συμπράξαε καί πολέμησαν ἡρωικά οἱ Βησιγότθοι τῆς Ν. Γαλατίας, οἱ Σουηβοί, οἱ Βουργουνδοί κ.ἄ.

Στή φοβερή αὐτή μάχη ἡ στρατιά τοῦ Ἄττιλα νικήθηκε. Ὁ ἴδιος ἔφυγε ἀπό τή Γαλατία καί ὄρμησε μέσα στήν Ἰταλία παραδίνοντας τά πάντα στόν ἀφανισμό, ὥσπου ἔφτασε ἔξω ἀπό τά τείχη τῆς Ρώμης.

Ἡ παράδοση λέει πῶς δέν πρόσταξε ἔφοδο ἐναντίον της, ἀλλά ὑποχώρησε ἀφήνοντάς την ἀπέιραχτη, γιατί ὁ πάπας Λέων Α', πού εἶχε βγεῖ νά τόν προὔπαντήσει ἐπικεφαλῆς μιᾶς πρεσβείας, γέμισε τήν ψυχή τοῦ Ἄττιλα μέ τρόμο θυμίζοντάς του τό θάνατο τοῦ Ἀλάριχου, πού εἶχε κι αὐτός ἐπιχειρήσει νά ἐπιτεθεῖ ἐναντίον τῆς Ρώμης πρὶν ἀπό 40 χρόνια. Ὁ ἀρχηγός τῶν Οὔνων γύρισε πίσω στήν πρωτεύουσά του ὅπου ἔζησε ὡς τό 453.

Μετά τό θάνατό του οἱ Οὔνοι σκορπίστηκαν σέ μικρές ὁμάδες. Μετακινούνταν διαρκῶς μέσα στήν κεντρική καί ἀνατολική Εὐρώπη καί φυτοζωοῦσαν ὡς μισθοφόροι, ὥσπου σιγά σιγά χάθηκαν ἢ ἀφομοιώθηκαν μέ ἄλλους λαούς.

4 Ο ΑΙΩΝΑΣ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΑΔΟΧΩΝ ΤΟΥ (518-610)¹

1. Ἀνασύσταση τῆς ρωμαϊκῆς οἰκουμένης [=reconquista]. Προσδευτική πορεία πρὸς τό Βυζάντιο. Στό μεγαλύτερο μέρος τοῦ βου αἰώνα κυριαρχεῖ ἡ ἐπιβλητική μορφή τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ (527 - 565). Ἰδρυτής τῆς δυναστείας αὐτῆς εἶναι ὁ θεῖος του, ὁ Ἰουστίνος, ἀπό ποιμενική οἰκογένεια τῆς Ἰλλυρικῆς Δαρδανίας (γύρω ἀπό τά σημερινά Σκόπια).

Ὅταν ὁ Ἀναστάσιος, ἄκλῆρος καί σέ βαθιά γεράματα, πέθανε τό 518, ὁ Ἰουστίνος, ἀρχηγός τῆς ἀνακτορικῆς φρουρᾶς, τόν διαδέχτηκε στό θρόνο. Ἐπειδή ὁμως ἦταν πολύ γέρος καί ἀμόρφωτος, πῆρε ἀπό ἠρόν τόν ἀνεψιό του Ἰουστινιανό ὡς σύμβουλο καί συγκυβερνήτη. Ἀνάμεσα στούς αὐτοκράτορες τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου ὁ Ἰουστινιανός εἶναι ἡ μεγαλύτερη φυσιογνωμία. Ἦταν ἄνθρωπος μέ ἀντοχή ἐκπληκτική. Διάλεξε συνεργάτες ἱκανούς καί τούς ἔταξε ἐπικεφαλῆς τοῦ κάθε τομέα τῆς κρατικῆς δραστηριότητας. Ἀξιόλογη ἐπίδραση ἔσκησε ἐπάνω του ἡ Θεοδώρα. Ὅπως λένε οἱ ἐχθροί της κυρίως, πρὶν γίνει αὐγούστα, ζοῦσε μιά ζωὴ ἄστατη καί ἠθικά ἐπιλήψιμη.

1. Οἱ αὐτοκράτορες σ' αὐτὴ τὴν περίοδο εἶναι μέ τὴ σειρά: ὁ Ἰουστίνος (518-527), ὁ Ἰουστινιανός (527-565), ὁ Ἰουστίνος Β' (565-578), ὁ Τιβέριος (578-582), ὁ Μαυρίκιος (582-602) καί ὁ Φωκάς (602-610).

‘Ο Ίουστινιανός. [Ψηφιδωτό Ἁγίου Βιταλίου, Ραβέννα. Λεπτομέρεια].

● Κεντρικός στόχος τῆς πλούσιας δράσης τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶναι: νά ἀποκαταστήσει τά σύνορα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως ἦταν πρὶν τῆς ἀφαιρέσων οἱ Γερμανοὶ τὸ δυτικὸ τμήμα, καί νά δημιουργήσει πάλι ἓνα οἰκουμενικὸ κράτος μὲ μιὰ ἰσχυρὴ συγκεντρωτικὴ μοναρχία.

● Ἐπιδιώκοντας μὲ τὸ πολεμικὸ του ἔργο τὴν ἀναστύλωση τῆς μεσογειακῆς κοσμοκρατορίας ἔκαμε στή Δύση ἐπιθετικὸς πολέμους γιὰ τὴν ἀνάκτηση ἐδαφῶν καί

στήν Ἀνατολή ἀμυντικὸς γιὰ τὴν ἀνάσχεση τῶν ἐκεῖ ἐχθρῶν.

● Ἔτσι οἱ διάδοχοί του — πού ἀνάμεσά τους ξεχωρίζουν ὁ Τιβέριος κι ὁ Μαυρίκιος, ἄξιοι κι οἱ δυο τους στρατιωτικοὶ αὐτοκράτορες — κληρονομοῦν ἀπὸ τὸ μεγάλο προκάτοχό τους μιὰ δυτικὴ Μεσόγειο πού ἀνήκει καί πάλι στήν αὐτοκρατορία, καί ὅπου τὰ κράτη πού εἶχαν ἰδρῦσει στὶς ἀκτὲς τῆς οἱ βάρβαροι ἔχουν ὄλα καταλυθεῖ. Κληρονομοῦν ὁμως καί ἓνα κράτος ἐξαντλημένο ἀπὸ τὶς μεγάλες δαπάνες πού χρειάστηκε νά γίνουν, καί κυρίως νέους κινδύνους σὺν Δούναβη καί, μεγαλύτερους τώρα ἀπὸ τοὺς παλιούς κινδύνους, στόν Εὐφράτη. Ὁρθώνεται ἐπίσης μπροστά τους ἓνα ἀμείλικτο δίλημμα: νά ρίξουν ὄλη τους τὴ προσπάθεια, γιὰ νά κρατήσουν τίς κατακτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἢ νά φυλάξουν τὰ βόρεια καί τὰ ἀνατολικά σύνορα ὀργανώνοντας στή Δύση τὴν ἄμυνα μόνο σ’ ἐκεῖνα τὰ σημεῖα πού μποροῦσαν νά κρατηθοῦν;

Ἡ ἀνάγκη τοὺς ἔκαμε νά προτιμήσουν τὴ δεύτερη λύση.

Παραθέτουμε ἐδῶ σύντομα τὰ σπουδαιότερα γεγονότα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, πρῶτα τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ κι ὕστερα τῶν διαδόχων του.

2. Τὸ πολεμικὸ ἔργο τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Κατακτητικοὶ πόλεμοι.

▲ Ἡ πολεμικὴ δράση πρὸς τὴ Δύση ἐμπνέεται ἀπὸ τὸν πόθο τοῦ αὐτοκράτορα νά ξαναπάρει ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ὅσα ἐδάφη τοῦ δυτικοῦ κράτους εἶχαν κατακτήσει καί ν’ ἀποκαταστήσει τὴ ρωμαϊκὴ οἰκουμένη στὰ παλιὰ σύνορά της. Γι’ αὐτὸ ἐκεῖ ἀκολούθησε κατακτητικὴ πολιτικὴ.

Ἡ Θεοδώρα. [Ψηφιδωτό Ἁγίου Βιταλίου
Ραβέννα. Λεπτομέρεια].

Πρὶν ὁμως ἐπιχειρήσει ὁ τιδή-
ποτε, συνέτριψε στό ἐσωτερικό μιά
ἐπανάσταση πού λίγο ἔλειψε νά
τοῦ στοιχίσει τὸ θρόνο. Γιὰ νά ἐ-
ξασφαλίσει ὕστερα τὰ νῶτα του
ἀπὸ τοὺς Πέρσες, ἔκλεισε μαζί τους
μέ βαριά οἰκονομικά ἀνταλλάγμα-
τα μιά συμφωνία μέ τὸν ὑπερβολι-
κό τίτλο αἰώνια εἰρήνη.

▲ Τὸ πρῶτο γερμανικό κράτος
πού ἐπιχείρησε νά καταλύσει ἦταν
τὸ βασίλειο τῶν Βανδάλων,
στή Β. Ἀφρική. Ἀρχηγός τῆς ἐκ-
στρατείας ὀρίστηκε ὁ στρατηγός
Βελισάριος.

Ἀπὸ τὸν πρῶτο χρόνο (533 - 534) τὸ βανδαλικὸ βασίλειο διαλύθηκε, τὰ με-
γάλα νησιά τῆς δυτικῆς Μεσογείου ξαναγύρισαν στὴν αὐτοκρατορία, καὶ ὁ νι-
κητὴς στρατηγός ἔσυρε ἀλυσσοδεμένο τὸ Βάνδαλο βασιλιά Γελίμερο μπρὸς στὰ
πόδια τοῦ αὐτοκράτορα.

▲ Μετὰ τοὺς Βανδάλους ἦρθε ἡ σειρά τῶν Ὀστρογότθων τῆς Ἰταλίας.
Γιὰ νά καταλυθεῖ τὸ βασίλειό τους χρειάστηκαν σκληροὶ ἀγῶνες μιᾶς εικοσαετίας
(535 - 554). Οἱ πολεμικὲς δυνάμεις πού χρησιμοποιήθηκαν στὴν ἀρχὴ ἦταν μι-
κρές, ἡ ἀντίσταση τῶν Γότθων γενναία κι ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ οἱ Πέρσες δημιούρ-
γησαν σοβαρὸ ἀντιπερισπασμό.

Στὴν πρώτη φάση τῶν κατακτητικῶν αὐτῶν ἐπιχειρήσεων (535 - 540), πού
τίς διευθύνει πάλι ὁ στρατηγός Βελισάριος, κυριεύονται ἡ Σικελία, ἡ Νεάπολη, ἡ
Ρώμη, καὶ τὸ 540 ἡ πρωτεύουσα τοῦ ὀστρογοθτικοῦ βασιλείου, ἡ Ραβέννα. Ὁ
ἥρωικός βασιλιάς Οὐίτιγης μέ τοὺς μεγιστάνες του ὀδηγήθηκε αἰχμάλωτος στὴν
Κωνσταντινούπολη. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν γοθτικῶν κρατιδίων τῆς Β. Ἰταλίας δήλω-
σαν ὑποταγὴ στὸν Ἰουστινιανό. Ἔτσι ὀλόκληρη ἡ Ἰταλία φαίντοταν πῶς ἀνακτή-
θηκε ὀριστικά.

Τότε ἀκριβῶς πῆρε διαταγὴ ὁ Βελισάριος νά ἀναλάβει τὴν ἀρχηγία τοῦ πο-
λέμου ἐναντίον τῶν Περσῶν. Οἱ Γότθοι ὁμως, πού διατηροῦσαν ἀκμαῖο τὸ φρόνη-
μά τους, βρῆκαν τὴν εὐκαιρία ἐνός πτό ὀρμητικοῦ πολεμικοῦ συναγεμῶ. Σήκω-
σαν πάνω στὴν ἀσπίδα καινούριο καὶ ἱκανὸ βασιλιά, τὸν Τωτίλα. Τὸ βασίλειο

τους όχι μόνο αναστήθηκε, αλλά κι η δύναμή του ήταν τώρα μεγαλύτερη από πριν.

Ο Βελισάριος πήρε διαταγή να γυρίσει πίσω στην Ίταλία, για ν' αντιμετωπίσει τή δύσκολη αυτή κατάσταση. Δέν έφερε όμως αποτέλεσμα, γιατί δέν του δόθηκαν αρκετές δυνάμεις. Άλλά ο Ίουστινιανός, θέλοντας να κερδίσει όπωσδήποτε τή νίκη, κινητοποίησε έπιβλητικό στρατό (25 χιλιάδες) με άφθονα πολεμικά μέσα και όρισε άρχηγό τής έκστρατείας τόν έπίσης λαμπρό στρατηγό Ναρσή.

Τό καλοκαίρι του 552 στα Άπέννινα τής Μέσης Ίταλίας, στή θέση *Busta Gallorum* [= οι τάφοι τών Γαλατών], έγινε μιá μάχη άποφασιστική πού θεωρείται ότι σημειώνει τήν κατάλυση τής έξουσίας τών Γότθων στήν Ίταλία.

Η άντίστασή τους συνεχίστηκε άπεγνωσμένα για δυό χρόνια άκόμη. Τό 554 όμως σταμάτησε όριστικά. Η Ίταλία ξαναγύρισε στήν αυτοκρατορική έξουσία. Ο Ίουστινιανός με μιá νομοθετική πράξη (554)¹ ρύθμισε και άποκατέστησε, όπως ήταν πριν, τά πράγματα τής Ίταλίας.

▲ Τόν ίδιο χρόνο (554) πού καταλύθηκε τό βασίλειο τών Όστρογότθων δυναστικές φιλονικίες για τή διαδοχή του θρόνου δίνουν στον Ίουστινιανό τήν ευκαιρία να επέμβει πολεμικά στο βασίλειο τών Βησιγότθων τής Ισπανίας. Του άπέσπασε τή νοτιοανατολική περιοχή του με κέντρο τής νέας αυτής έπαρχίας τήν Κόρδοβα.

3. Άμυντικοί πόλεμοι. Σύμφωνα με τήν κεντρική γραμμή τής έξωτερικής του πολιτικής ο Ίουστινιανός στήν Άνατολή και στο Δούναβη περιορίζεται να συγκρατεί τους έχθρους με άμυντικούς πολέμους και με χρηματικές χορηγίες.

▲ Στήν Περσία βασιλιάς είναι ο Χοσρόης Α', από τους πιό όνομαστους ηγέτες τής δυναστείας τών Σασσανιδών. Ο Ίουστινιανός, αν και απέβλεπε προπάντων στήν άνάκτηση του δυτικού τμήματος, δέν έδειξε μειωμένο ενδιαφέρον για τήν άπειλούμενη από τους Πέρσες Άνατολή. Έπί 30 περίπου χρόνια διεξάγει πολεμικούς άγώνες με τό φιλόδοξο αντίπαλό του πού διακόπτονται μερικές φορές με ύποχωρητικούς έλιγμούς ειρήνης και συμβιβασμού.

Με τήν «αίωνα ειρήνη» είχε κλείσει έναν πόλεμο πού ήταν άρχινισμένος από καιρό. Παρ' όλη όμως τήν ειρήνη αυτή ο αυτοκράτορας ήρθε δυό φορές σε πολεμική σύγκρουση με τόν Χοσρόη Α'.

Στόν πρώτο πόλεμο (540 - 543) ο Πέρσης βασιλιάς μπήκε στή Συρία και κατάστρεψε τήν Άντιόχεια. Στο δεύτερο πόλεμο (549 - 557) κατόρθωσε να πάρει με τό μέρος του τους κατοίκους τής άρχαίας Κολχίδας, πού ως τότε αναγνώριζαν τήν κυριαρχία τής Κωνσταντινούπολης. Έτσι δημιούργησε έμπορική έξοδο στον Εϋξεινο Πόντο. Και τους δυό αυτούς πολέμους ο Ίουστινιανός τους έκλεισε με συμφωνίες πού τελικά εύνοούσαν τό Βυζάντιο. Με τή λήξη τής πολεμικής αυτής άναμέτρησης [561] τό Βυζάντιο άναλαμβάνει τήν ύποχρέωση να δίνει στον Πέρση βασιλιά κάθε χρόνο 30.000 νομίσματα, αλλά κι οι Πέρσες ύπέγραψαν τήν παραι-

1. Αστ. *Pragmatica Sanctio pro petitione Vigilii* [= πραγματικός νόμος].

τησή τους από κάθε έδαφική αξίωση πάνω στη Λαζική (άρχ. Κολχίδα). 'Ως σύνορο τῶν δυο κρατῶν στήν Ἀρμενία καί Μεσοποταμία ἀναγνωρίστηκε τό ἴδιο πού καθόριζε πρίν ἀπό διακόσια χρόνια τό έδαφικό καθεστῶς ἀνάμεσα στά δυο κράτη.

Γενικά ὁ Ἰουστινιανός ἀντιμετώπισε τόν περσικό κίνδυνο μ' ἓνα προσεχτικά μελετημένο καί ὀργανωμένο σύστημα ἀμυνας στά ἀνατολικά σύνορα· αὐτό βασιζόταν σέ καλὰ ὀχυρωμένες πόλεις καί φρούρια μέ σκοπό νά ἀποφεύγει τίς μεγάλες πολεμικές συγκρούσεις. Ὁ ἔχθρος δηλ. ἦταν δυνατό νά ἐνεργεῖ ἐπιδρομικές διεισδύσεις, μά νά ἔχει πάντοτε ἐξασφαλισμένη τή δυνατότητα ὑποχώρησης καί ἐπιστροφῆς στήν ἀφετηρία του.

▲ Δυσάρεστη ὅμως ἦταν ἡ κατάσταση πού δημιουργήθηκε στά βόρεια σύνορα τοῦ κράτους. Νέοι ἔχθροι, Βούλγαροι, Σλάβοι, Ἄντες κ.ἄ. ἐνωμένοι μέ τά ὑπολείμματα τῶν Οὐνῶν τοῦ Ἀττίλα, παραβιάζουν συχνά τά ὀχυρά τῆς γραμμῆς τοῦ Δούναβη καί ἐνεργοῦν καταστρεπτικές ἐπιδρομές νοτιότερα. Σέ μιά ἀπό τίς ἐπιδρομές αὐτές (558) φτάνουν λεηλατώντας ὡς τίς ἀκτές τοῦ Ἰονίου, στόν Ἰσθμό τῆς Κορίνθου κι ἀκόμη ὡς τό ἀναστασιανό τεῖχος, δηλαδή στά πρόθυρα τῆς πρωτεύουσας.

Τόν ἴδιο χρόνο ἔφτασαν γιά πρώτη φορά στήν Κωνσταντινούπολη ἀπεσταλμένοι ἐνός νέου πολυάριθμου καί πολεμικοῦ λαοῦ, τῶν Ἀβάρων, τίου, ξεκινώντας ἀπό τίς στέπες τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, εἶχαν ἀπλωθεῖ ὡς τά βορινά τοῦ Καυκάσου.

4. Εἰρηνικά ἔργα. — Ἐσωτερική πολιτική τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Καί στήν ἐσωτερική πολιτική διαπιστώνεται ἡ ἴδια θαυμαστή μεγαλοπραγμοσύνη τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ.

Ὅπως τό πολεμικό του ἔργο ἐμπνέεται ἀπό μιά κεντρική ἰδέα, νά ἀποκαταστήσει τά σύνορα πού εἶχαν παραβιάσει οἱ βάρβαροι, ἔτσι καί τό εἰρηνικό του ἔργο ἐμπνέεται ἀπό τήν ἰδέα νά ἀποκαταστήσει τήν ἐνότητα τῶν λαῶν τῆς Μεσογείου μέ μιά ἀπόλυτη Μοναρχία.

Τό πρόγραμμα γιά τήν ἀνάκτηση τοῦ χαμένου δυτικοῦ μέρους τῆς αὐτοκρατορίας συνοδεύοταν ἀπό ἓνα ἐπίσης μεγαλεπήβολο πρόγραμμα γιά τήν ἀνασυγκόλληση τῆς ἐνότητας τῆς παλαιᾶς «ρωμαϊκῆς εἰρήνης».

Ἐπρεπε νά γίνει γενναία προσπάθεια νά ἐνοποιηθοῦν πάλι οἱ λαοί σέ μιά σφιχτή κοινότητα πολιτισμοῦ. Αὐτός ὁ πολιτισμός ὅμως ἔπρεπε νά ἀντλεῖ δύναμεις ἀπό καινούριες πηγές. Δηλαδή, γιά νά ἐπιζήσει ἡ οἰκουμένη τοῦ Ἰουστινιανοῦ καί νά μὴν ἔχει τήν ἴδια τύχη μέ τήν παλιά, ἔπρεπε νά γίνει οἰκουμένη χριστιανική. Γι' αὐτό ὁ Ἰουστινιανός, θυσιάζοντας τόση ἐνεργητικότητα στή συντηρητική «ρωμαϊκή ἰδέα» του, ἐργάστηκε, χωρὶς νά τό ὑποψιάζεταί ὅσο κανένας αὐτοκράτορας ὡς τότε, γιά τό ἔλληνοχριστιανικό Βυζάντιο πού ἐρχόταν ὡς συνέχεια τῆς ἀρχαίας Ρώμης. Στό εἰρηνικό του ἔργο τόν κατεῖθναν οἱ σύγχρονες ἱστορικές ροπές καί γι' αὐτό εἶναι προοδευτικό. Ἄντεξε στό χρόνο καί ὑπογράμμισε, πολύ περισσότερο ἀπό τό πολεμικό, τή μεγαλοσύνη τοῦ δημιουργοῦ του. Τά κύρια σημεῖα του εἶναι:

▲ Διαμορφώθηκε μιά ἀπόλυτη καί συγκεντρωτικὴ μοναρχία. Μ' αὐτὴν ἀποκο-

ρυφώθηκε ή τάση πρὸς τήν ἀπολυταρχία πού εἶχε διαμορφωθεῖ στά χρόνια τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Σχηματίστηκε μιά ἰσχυρή κυβέρνηση μέ κέντρο τό ἱερό παλάτι· ή ἐξουσία της ἐκπορεύεται ἀπό ἐνιαία πηγή, τή θέληση τοῦ μονάρχη. Ἀπό τή μοναρχική ἐξουσία ρυθμίζονταν ἀπευθείας ὅλα τά νήματα τῆς δημόσιας ζωῆς, δηλαδή, τῆς ἀμυνας, τῆς διοίκησης, τῶν οἰκονομικῶν, τῆς νομοθετικῆς καί δικαστικῆς τάξης ἀνάμεσα στούς ὑπηκόους.

Ἀφορμή γιά τήν ἀπολυταρχική διαμόρφωση τοῦ πολιτεύματος ἔδωσε ή Σ τ ἄ σ η τ ο Ὡ Ν ἱ κ α τό 532 Ἀρχισε σάν μιά ταραχή ἀπό τίς συνηθισμένες τά χρόνια ἐκεῖνα ἀνάμεσα στούς φιλάθλους τοῦ ἵππόδρομου τῆς πρωτεύουσας. Ἐξελίχτηκε ὁμως σέ πολιτική ἐπανάσταση, πού λίγο ἔλειψε νά ἀνατρέψει ἀπό τό θρόνο τό μεγάλο αὐτοκράτορα.

Ἐ ο λ α ὄ ς, ἀπό τά ἀρχαῖα χρόνια τοῦ ρωμαϊκοῦ δήμου, εἶχε κληρονομήσει καί τό πάθος γιά τίς ἀρματοδρομίες καί τή συνήθεια νά συνασπίζεται σέ φ α τ ρ ἱ ε ς πού ἀσχολοῦνταν μέ τή διοργάνωσή τους. Οἱ φατρίες ἦταν τέσσερις· ὀνομάζονταν μέ τόν ἀρχαῖο ἐλληνικό ὄρο Δ ἧ μ ο ι. Ἡ καθεμία εἶχε καί τό δικό της ὄνομα ἀνάλογα μέ τό χρῶμα τῆς στολῆς τῶν ἠνιόχων πού οἱ ὄπαδοί της προτιμοῦσαν. Οἱ κυριότεροι ἀπό τοὺς τέσσερις Δῆμοι ἦταν δύο, οἱ Π ρ ἄ σ ι ν ο ι κ ι οἱ Β ἔ ν ε τ ο ι (=οἱ θαλασσιοί).

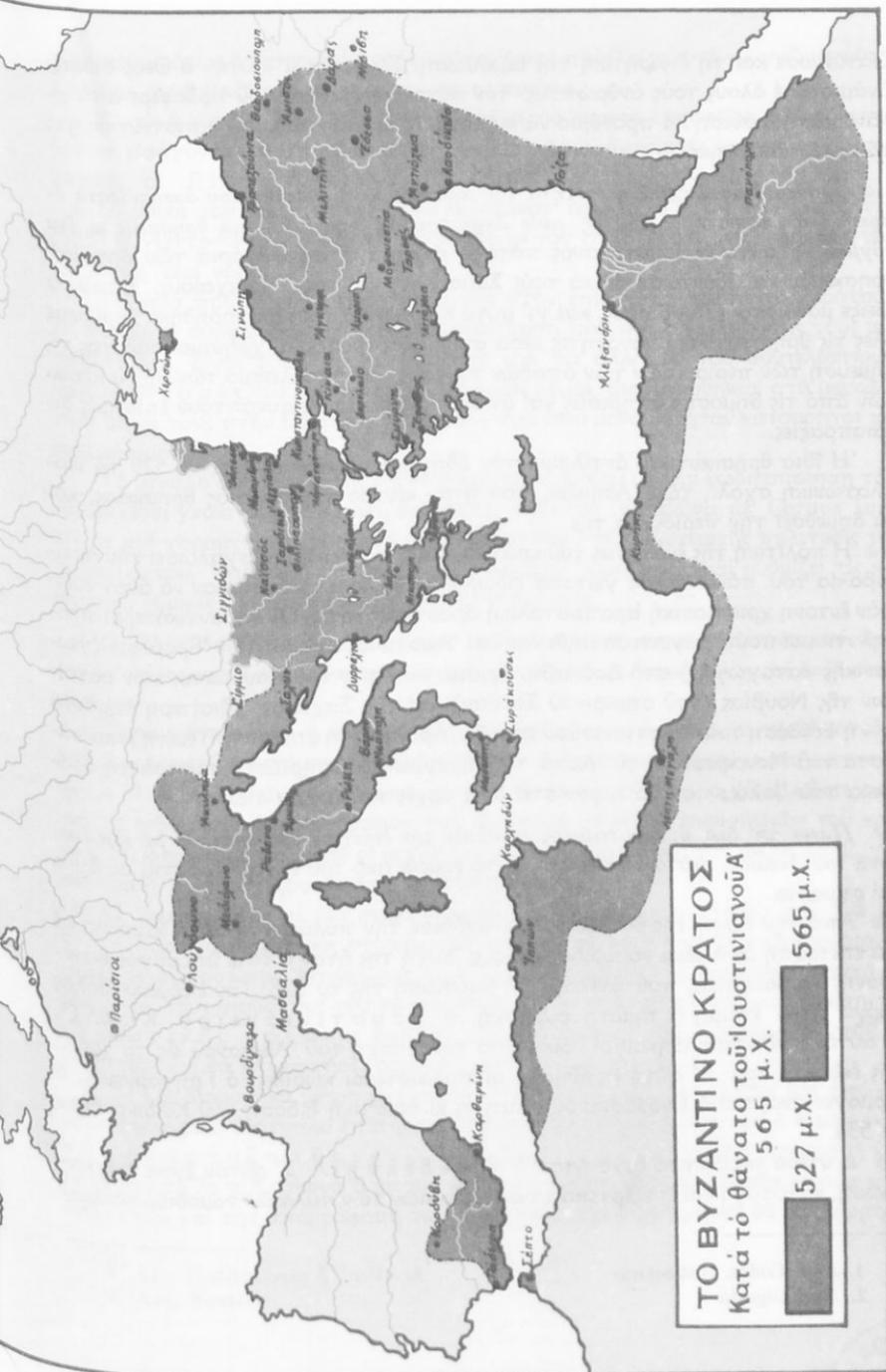
Οἱ δύο αὐτοὶ Δῆμοι μέ τόν καιρό ὀργανώθηκαν σέ μισοστρατιωτικά σώματα. Τούς χρησιμοποιοῦσε τό κράτος στά δημόσια ἔργα, ἤ ὡς πολιτοφυλακή γιά τήν ἀμυνα τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅταν ἡ ἀνάγκη τό ἀπαιτοῦσε καί ἔπαιρναν διαταγές ἀπό τόν Ἐπαρχό της.

Ὅταν ὁ αὐτοκράτορας ἐμφανίζοταν στόν ἵππόδρομο ἀπό τό θεωρεῖο του, οἱ Δῆμοι τοῦ ἀπευθύνανε πρῶτα χαιρετισμό κ ὕστερα τοῦ διατύπωναν τά αἰτήματα τους. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού οἱ Δῆμοι χαρακτηρίστηκαν σάν τό τελευταῖο καταφύγιο τῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν.

Σέ μιά τέτοια περίσταση, τήν ὥρα πού διατύπωναν τά παράπονά τους στόν Ἰουστινιανό, οἱ Δῆμοι διχονόησαν μεταξύ τους καί ὑπῆρξε κίνδυνος νά γίνουν ταραχές. Ὁ αὐτοκράτορας ἀποπειράθηκε μέ ἀμεροληψία νά τιμωρήσει τοὺς πρωταίτιους κ ι ἀπό τίς δύο μερίδες. Τότε ὁμως οἱ δύο φατρίες συμπράξαν καί κήρυξαν ἐπανάσταση πού κράτησε ἕξι μέρες. Ἀνακήρυξαν αὐτοκράτορα τόν Ὑπάτιο, ἀνεψιό τοῦ Ἀναστασίου, μέ τό σύνθημα «Νίκα» ξεχύθηκαν στούς δρόμους καί ἔκαψαν καί λεηλάτησαν τό μεγαλύτερο μέρος τῆς Πόλης.

Ἐ ο Ἰουστινιανός μπροστά σ' αὐτή τήν ἐξέγερση ἔχασε τό θάρρος του. Ὅταν εἶδε πῶς, μέ ὅλες τίς ὑποχωρήσεις του στούς ἐπαναστάτες, δέν μπορούσε νά τοὺς καταπραῖνει, ἀποφάσισε νά ἐγκαταλείψει τό θρόνο, γιά νά σωθεῖ. Ἡ Θεοδώρα ὁμως ἀρνήθηκε κατηγορηματικά νά συμφωνήσει μέ τήν ἀπόφασή του. Μπροστά στήν ἐπιμονή τῆς Αὐγούστας ὁ αὐτοκράτορας πρόσταξε τοὺς στρατηγούς του Βελισάριο καί Μούνδο ν' ἀντιμετωπίσουν τοὺς ἐπαναστάτες δυναμικά.

Αὐτοὶ κύκλωσαν μέσα στόν ἵππόδρομο τοὺς ἐπαναστάτες καί θέρισαν κάπου 30 χιλιάδες. Ἡ ἀπόλυτη μοναρχία καθιερώθηκε ὀλότελα. Ὁ ἴδιος ὁ Ἰουστινιανός

Τὸ ρωμαϊκὸ κράτος πρὶν καὶ μετὰ τὸν Ἰουστινιανό.

Ἐν τῷ Ἰουστινιανῷ κατάρθωσε νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸ ρωμαϊκὸ κράτος, ὅπως ἦταν πρὶν ἀπὸ τὶς γερμανικὰς κατακτήσεις. Ὁ χάρτης δείχνει τὸ ρωμαϊκὸ κράτος πρὶν καὶ μετὰ τὴν reconquista (=ἀνάκτηση).

διατύπωσε και τή θεωρητική της θεμελίωση. Σύμφωνα μ' αυτήν ο Θεός διάλεξε ανάμεσα σέ όλους τούς ανθρώπους τόν αυτοκράτορα και τοῦ πρόσφερε ἀπό φιλόνηρωπη διάθεση τό προνόμιο νά κυβερνᾶ τό κράτος πού τοῦ ἐμπιστεύτηκε γιά τό καλό τῶν ὑπηκόων του.

▲ *Γιά νά διαφυλαχτεῖ ἡ ἐνότητα τοῦ κράτους κι ἡ ἑδαφική του ἀκεραιότητα ἐπρεπε νά ἐπικρατήσει ἀπό τή μιά ἄκρη του ὡς τήν ἄλλη μιᾶ θρησκεία κι ἓνα δόγμα.* Γι' αὐτό ὁ Ἰουστινιανός πάταξε σκληρά τ' ἀπομεινάρια τῶν ἀρχαίων θρησκειῶν καί ἐξόντωσε εἰδικά τούς Σαμαρεῖτες καί τούς Μανιχαίους. Ἐπιείκεια ἔδειξε μόνο στούς Ἰουδαίους, καί γι' αὐτό ἡ θρησκεία τους διατηρήθηκε. Ξερίζωσε ὅλες τίς θρησκευτικές μειονότητες μέσα στήν αὐτοκρατορία, χρησιμοποιοῦντας τή δήμευση τῶν περιουσιῶν τῶν ὀπαδῶν τους καί τόν ἀποκλεισμό τῶν μὴ Χριστιανῶν ἀπό τίς δημόσιες ὑπηρεσίες καί ἀπό τό δικαίωμα νά συνάπτουν ἐπίσημες δικαιοπραξίες.

Ἡ ἴδια θρησκευτική ἀντίληψη τόν ὀδήγησε νά καταργήσει τό 529 τή νεοπλατωνική σχολή τῶν Ἀθηνῶν, πού ἦταν κέντρο τῆς ἀρχαίας θρησκείας, καί νά δημεύσει τήν περιουσία της.

▲ Ἡ πολιτική τῆς ἐνότητος τοῦ κράτους καί ἡ πολιτική νά μεγαλώσει τήν ἀκτινοβολία του πάνω στούς γείτονες εἰδωλολάτρες λαούς τόν ἔκαμαν νά ἀναπτύξει μιάν ἐντονη χριστιανική ἱεραποστολική δραστηριότητα. Οἱ σημαντικότεροι προσηλυτισμοί πού πραγματοποιήθηκαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ εἶναι τῶν Ἐρουλῶν (γερμανικῆς καταγωγῆς) στό Δούναβη, ὀρισμένων λαῶν τοῦ Καυκάσου, τῶν κατοίκων τῆς Νουβίας (τοῦ σημερινοῦ Σουδάν) καί τῆς Σαχάρας. Ἰδιαίτερη σημασία ἔχει ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ στή Ν. Ἀραβία (τῆ σημερινῆ Ἰεμένη) καί μάλιστα τοῦ Μονοφυσισμοῦ. Αὐτό τό κήρυγμα θά ἐπηρεάσει σοβαρά τή θρησκεία τοῦ Ἰσλάμ πού θά ἐμφανιστεῖ στίς ἀρχές τοῦ ἄλλου αἰώνα.

▲ *Πάνω ἀπ' ὅλα ὁ Ἰουστινιανός ἐπιδίωξε τήν ἐνότητα τοῦ κράτους μέ τήν ἐνότητα τοῦ Δικαίου.* Αὐτό τό πέτυχε μέ τό νομοθετικό του ἔργο, τεράστιο σέ ὄγκο καί σημασία.

● Ἀπό τήν ἀρχή τῆς βασιλείας του ἀνάθεσε τήν πολύμοχθη αὐτή ἐργασία σέ μιᾶ ἐπιτροπή ἀπό δέκα νομοδιδάσκαλους. Ψυχὴ της ἦταν ὁ τότε ὑπουργός δικαιοσύνης Τριβωνιανός, πού ἀνέλαβε τή διεύθυνσή της τό 528. Τόν ἐπόμενο κίολας χρόνο ἦταν ἔτοιμη ἡ πρώτη συλλογή, ὁ Ἰουστινιανέϊος Κώδιξ¹. Σ' αὐτόν κωδικοποιήθηκαν οἱ νόμοι ἀπὸ τήν ἐποχὴ τοῦ Ἀδριανοῦ ὡς τό χρόνο τῆς ἐκδόσῆς του· σ' αὐτό βοήθησαν οἱ παλαιότεροι κώδικες, ὁ Γρηγοριανός, ὁ Ἐρμογενιανός καί ὁ Θεοδοσιανός. Δεύτερη κι ὀριστική ἐκδοση τοῦ Κώδικα ἔγινε τό 534.

● Δεύτερο νομοθετικό ἔργο ἦταν ὁ Πανδέκτης.² Σ' αὐτόν ἔγινε συγκεντρωσὴ, κατάταξη καί ἐπεξεργασία τῶν ἐρμηνειῶν τῶν παλαιῶν νομοδιδάσκαλων

1. Λατ. Codex Iustinianus

2. Λατ. Digesta

συγχρόνως όμως ή επιτροπή τροποποίησε ή και παρέλειψε από τίς γνώμες αυτές ό,τι δέν συμβιβαζόταν μέ τό σύγχρονο πνεύμα.

● Σ' αυτά τά δυό έργα προστέθηκε κι ένα εϋσύννοπτο έγχειρίδιο, άπαραίτητο για νά εισάγονται οί σπουδαστές τής νομικής επιστήμης στις γενικές άρχές του δικαίου, οί *Εισηγήσεις*¹.

● Οί νόμοι του 'Ιουστινιανού που έκδόθηκαν από τό 534 ώς τό θάνατό του (565) συγκεντρώθηκαν σ' ένα τέταρτο έργο μέ τόν τίτλο *Νεαρές*², δηλαδή νέες διατάξεις, νέοι νόμοι.

Τά τρία πρώτα έργα είναι γραμμένα στην έπίσημη γλώσσα του κράτους, τή λατινική, σύμφωνα μέ τή ρωμαϊκή συνείδηση που είχε ό εμπνευστής τους αυτόκράτορας. Είναι όμως χαρακτηριστικό για τίς άλλαγές που συντελέστηκαν πώς οί *Νεαρές* του, οί δικοί του δηλαδή νόμοι, διατυπώθηκαν στο μεγαλύτερο μέρος τους στην έλληνική γλώσσα, γιατί έτσι μόνο θά ήταν κατανοητοί και εφαρμόσιμοι.

Τό μεγάλο αυτό έργο τής ένοποίησης του Δικαίου μέ τήν κωδικοποίηση των νόμων είναι γνωστό, στή νομική όρολογία, από τόν 16ο αιώνα ώς *Corpus juris civilis* και χαρακτηρίζεται ως τό μεγαλύτερο έργο τής έσωτερικής πολιτικής του 'Ιουστινιανού. 'Αποτελεί τή βάση τής νεώτερης νομοθεσίας και ρυθμίζει τίς κυριότερες νομικές σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους.

▲ *Ο 'Ιουστινιανός επίσης προχώρησε στην εφαρμογή μεταρρυθμίσεων στο διοικητικό σύστημα, πολύ άποφασιστικών για τή μελλοντική διαμόρφωση του βυζαντινού κράτους:*

● Τό κυριότερο είναι ή άλλαγή σε όρισμένες μεθοριακές έπαρχίες τής 'Ανατολής του διοικητικού συστήματος που έγκαινίασε ό Διοκλητιανός και συστηματοποίησε ό Μ. Κωνσταντίνος: σύμφωνα μέ τό παλαιό σύστημα, για νά έξουδετερώνεται τό ένδεχόμενο έπαναστάσεων από διοικητές μεγάλων περιφερειών του κράτους: 1. κατακερματίστηκαν οί μεγάλες περιφέρειες σε πολλές πιό μικρές και 2. χωρίστηκε ή πολιτική έξουσία από τή στρατιωτική.

● Ο 'Ιουστινιανός μέ μιá σειρά «Νεαρές», που έκδόθηκαν μεταξύ του 535 και 538/9, παραχώρησε στους στρατιωτικούς διοικητές και τήν πολιτική έξουσία, σε περιοχές περισσότερο έκτεθειμένες σε έχθρικές έπιδρομές. 'Η καινοτομία αυτή θά οδηγήσει τους διαδόχους του να άρχίσουν πιό συστηματικά τήν καθιέρωση τής «*θεματικής τάξης*», δηλαδή του νέου διοικητικού συστήματος που θά έπικρατεί και θά έπικρατήσει όριστικά από τόν 8ο αιώνα.

● Τό νέο διοικητικό μέτρο είχε σκοπό να προστατεύσει τό κράτος και από ένα άλλο έσωτερικό αντίπαλο επίσης επικίνδυνο και βλαβερό, όσο και ό έξωτερικός, τήν *ανάπτυξη της μεγáλης ιδιοκτησίας*. 'Από τήν έποχή των Γράκχων τό 2ο π.Χ. αιώνα ή πορεία προς τήν πλήρη έξαφάνιση των μικρών καλλιεργητών και τήν άπορρόφησή τους από τούς μεγαλοκτηματίες θά προχωρήσει

1. *Λατ. Institutiones ή Instituta*

2. *Λατ. Novellae*

χωρίς άνακοπή και θά επιτρέψει στη Λύση τή δημιουργία του φεουδαρχικού συστήματος.

Τήν πορεία αυτή στην Άνατολή τήν άναχαίτισε με ιδιαίτερα και άυστηρά μέτρα ο Ίουστινιανός, για να προστατεύσει τή συγκεντρωτική μοναρχία του άπό τούς άπληστους μεγαλοϊδιοκτήτες γής πού Ύψωναν τό κεφάλι και δημιουργούσαν σοβαρό κίνδυνο για τήν οικονομική και πολιτική ύπόσταση του κράτους. Μέ μία σειρά «Νεαρές» διατάζει τούς κυβερνήτες των έπαρχιών να πατάξουν με όποιοδήποτε τρόπο, — άκόμη και με τίσ στρατιωτικές του δυνάμεις —, τούς «δυνατούς», όπως αρχίζουν να ονομάζονται οι μεγαλοκτηματίες τής έποχής, άν έδειχναν τάσεις άυθαιρεσίας και άνυπακοής στους άυτοκρατορικούς νόμους.

Τά μέτρα αυτά, όπως θά φανεί στα έπόμενα κεφάλαια, κατόρθωσαν μόνο να περιορίσουν τήν ανάπτυξη τής μεγάλης γαιοκτησίας: δέν μπόρεσαν να ξεριζώσουν τελείως τόν κίνδυνο άπό τούς μεγαλογαιοκτήμονες. Αύτός όμως θά έκδηλωθει σε μεταγενέστερους αιώνες.

5. Χαρακτηρισμός του Έργου του Ίουστινιανού. Άπ' όσα έκθέσαμε πίο πάνω φαίνεται καθαρά ότι ο Ίουστινιανός αισθανόταν και ένεργούσε ως άυτοκράτορας τής πρώιμης βυζαντινης περιόδου. Βάραινε πάνω στις σκέψεις και τίσ ένεργειές του ή ρωμαϊκή παράδοση. Η ιδέα για τήν άνασύσταση του παγκόσμιου κράτους τής Μεσογείου δέν ήταν γέννημα προσωπικής ματαιοδοξίας, αλλά ιδέα πολύ φυσική για τήν έποχή του.

Μέ τή δυτική Μεσόγειο στην έξουσία των βαρβάρων κινδύνευε σοβαρά και ή Άνατολική προπάντων κλονιζόταν ή ιδέα τής οίκουμεινικότητας τής άυτοκρατορίας πού ήταν άκόμη ζωντανή κι όχι ξεπερασμένη.

Στήν έποχή του Ίουστινιανού ήταν άκόμη πρόωρο να παραιτηθεί ή άυτοκρατορία άπό τά δικαιώματά της στο δυτικό τμήμα τής ρωμαϊκής κληρονομιάς, για να φυλάξει τίσ δυνάμεις της για τούς κινδύνους πού αρχίζουν να διαφαίνονται στο βόρειο και στον άνατολικό όρίζοντα του κράτους. Άπό τά δικαιώματα άλλωστε αυτά δέν παραιτήθηκε τό Βυζάντιο ούτε άργότερα πού ή μεσογειακή του κυριαρχία κολοβώθηκε άνεπανόρθωτα άπό τούς Άραβες, ενώ άπό τή Δύση πρόσβαλλαν άνάμεσα στους ήγέτες των βαρβάρων δυναμικοί διεκδικητές τής ίδιας κληρονομιάς.

6. Οι διάδοχοι του Ίουστινιανού (565-610) — Η προσπάθειά τους να συγκρατήσουν τά σύνορα του Δούναβη και τής Άνατολής. Έγινε λόγος πίο πάνω πώς ο Ίουστινιανός πεθαινοντας άφησε στους διαδόχους του μία μεσογειακή Οίκουμένη άποκαταστημένη με μεγάλες θυσίες και συγχρόνως ένα δίλημμα: ν' άγωνιστούν να τή συγκρατήσουν ολόκληρη ή να περιοριστούν σε μία συντηρητική τακτική στη Δύση, για να μπορέσουν να σώσουν τήν Άνατολή πού κινδύνευε πολύ σοβαρά άπό τίσ εισβολές των Περσών και των Άβαροσλάβων;

▲ Η άνάγκη τούς έκαμε να προτιμήσουν τή δεύτερη λύση, γιατί ο κίνδυνος άπό τήν Άνατολή ήταν πίο κοντά στην πρωτεύουσα. Έτσι άπό τότε έχουμε μία

στροφή της εξωτερικής πολιτικής αντίθετη προς την πολιτική του Ίουστινιανού. Αύτη ή στροφή προς την Ανατολή θα οδηγήσει πιο γρήγορα το κράτος στην όριστική διαμόρφωση του βυζαντινού χαρακτήρα του, που είχε αρχίσει να διαγράφεται κιόλας σε άδρες γραμμές από τον 4ο ως τον 6ο αιώνα:

- Στη Δύση οι κατακτήσεις του Ίουστινιανού εϋθύς μετά το θάνατό του βρίσκονται σε κίνδυνο. Μόλις τρία χρόνια κατόπιν (568), οι Λογγοβάρδοι, Γερμανοί που ζούσαν ως τώρα στην Παννονία κρατώντας με μεγάλη έπιμονή τὰ χαρακτηριστικά της έθνικης τους ζωής, εισβάλλουν, σπρωγμένοι από τους Άβάρους, στη Β. Ίταλία και τήν κυριεύουν.

- Κυριεύουν κι ένα μεγάλο μέρος της Ν. Ίταλίας και φτάνουν ως το Βενεβέντο. Ίδρύνουν έτσι ένα ισχυρό γερμανικό βασίλειο. Από τις κατακτήσεις του Βελισαρίου και του Ναρσή διασώθηκαν μόνο ή Ραβέννα, ή περιοχή της Πεντάπολης, ή Ρώμη κι ή Νεάπολη.

- Στη Β. Αφρική οι κατακτήσεις επίσης κινδυνεύουν σοβαρά από τις επαναστάσεις των ιθαγενών Μαουρουσίων. Οι Ισπανικές κτήσεις χάθηκαν κι αυτές οριστικά τό 624.

- Για νά αντιμετωπιστούν οι κίνδυνοι αυτοί και νά σωθει ό,τι μπορούσε νά σωθει, εγκαινιάζεται στα χρόνια του αυτοκράτορα Μαυρικίου ό θεσμός των Έξαρχάτων, που εξασφαλίζει ταχύτερη και αποτελεσματικότερη άμυνα. Ίδρύνονται δυό Έξαρχάτα, τό ένα της Ραβέννας και τό άλλο της Αφρικής ή Καρχηδόνας. Στο στρατιωτικό διοικητή του, τον Έξαρχο (είδος αντιβασιλέα με λαμπρό παλάτι και μεγάλες τιμές), υπάγονται από έδώ κι εμπρός όλοι οι πολιτικοί άρχοντες της περιοχής.

▲ Αιτία για νά τηρηθει στη Δύση άμυντική τακτική, ήταν, όπως είπαμε, ό σοβαρός και πιο άμεσος κίνδυνος που άπειλούσε τὰ ανατολικά σύνορα από τους Πέρσες και τὰ βορινά από τους Άβαροσλάβους.

Οι διάδοχοι του Ίουστινιανού ήρθαν σε σύγκρουση με τους Πέρσες, γιατί θέλησαν νά αναπτύξουν στην Άσία πιο δραστήρια πολιτική. Τό μίλο της Έριδος είναι ή Περσαρμενία. Τή διεκδικεί κι ή Κωνσταντινούπολη κι ή Περσία. Έτσι τό 572 αρχίζει ένας πόλεμος ανάμεσα στα δυό κράτη που δείχνει τήν έπιμονή των νέων αυτοκρατόρων νά διεκδικήσουν σπιθαμή προς σπιθαμή τὰ ανατολικά έδάφη. Σ' αυτό τον πόλεμο δέχτηκαν και τή βοήθεια ενός πολυάριθμου άσιατικού λαού, των Τούρκων, άφου ήρθαν σ' έπίσημες διαπραγματεύσεις μαζί τους.

Ό αυτοκράτορας Μαυρίκιος είχε βοηθήσει τό βασιλιά των Περσών Χοσρόη Β' σε μιá έσωτερική επανάσταση στη χώρα του, νά κρατήσει τό θρόνο του. Ό Χοσρόης θεώρησε ευεργέτη του τον Μαυρίκιο κι έτσι ή νίκη του Βυζαντίου έναντι των Περσών έκλεισε (591) με πολύ εϋνοϊκούς όρους για τήν αυτοκρατορία.

Στό Δούναβη ή κρίση είναι ακόμη πιο σοβαρή. Οι Άβαροι, που τους αναφέραμε πιο πάνω, πολυάριθμος και πολεμικός λαός, τουρανικής καταγωγής, όπως κι οι Τούρκοι, ίδρυσαν ισχυρό κράτος στην κεντρική Εϋρώπη με κέντρο τήν Παννονία. Έφτασαν ως τό Δούναβη έχοντας ύποτακτικούς τους έναντι του Δούναβη ή κρίση είναι ακόμη πιο σοβαρή. Οι Άβαροι, που τους αναφέραμε πιο πάνω, πολυάριθμος και πολεμικός λαός, τουρανικής καταγωγής, όπως κι οι Τούρκοι, ίδρυσαν ισχυρό κράτος στην κεντρική Εϋρώπη με κέντρο τήν Παννονία. Έφτασαν ως τό Δούναβη έχοντας ύποτακτικούς τους έναντι

δρομές τους. Οί Ἀβαροσλάβοι στήν περίοδο 579 - 591, πού τό Βυζάντιο εἶναι ἀπασχολημένο μέ τούς Περσικούς πολέμους, παραβιάζουν τό σύνορο τοῦ Δούναβη καί κάνουν φοβερές ἐπιδρομές στή Β. Βαλκανική καί εἰδικά στή Θράκη. Φτάνουν ὡς τά Μακρά Τείχη τῆς πρωτεύουσας καί ἀφανίζουν ὀλόκληρες πόλεις, ὅπως π.χ. τό Σίρμιο, τή Σιγγηδόνα, τό Βιμινάκιο κ.ά.

Καί μετά τό 591 ἡ πίεση τῶν Ἀβάρων εἶναι ἰσχυρή κι οἱ εἰσβολές τους συνεχίζονται τό ἴδιο καταστρεπτικές· σέ μιά ἐπιδρομή τους πολιορκοῦν καί τή Θεσσαλονίκη. Μέ σκληρούς ἀγῶνες κατόρθωσε ὁ Μαυρίκιος νά τούς ἀπομακρύνει ἀπό τά αὐτοκρατορικά ἐδάφη. Μέ μιά συμφωνία τό 600 ὀρίζεται πάλι ἐπίσημα ὡς σύνορο ὁ Δούναβης.

Παλαιότερα ὑποστηρίχθηκε ἀπό τόν γερμανό Φαλλμεράυερ (1830) πῶς στίς ἐπιδρομές αὐτές τοῦ 6ου αἰῶνα ἐγίνε μιά τόσο βαθιά διείσδυση Σλάβων ὡς τήν Πελοπόννησο, ὥστε μέ τό κλείσιμο τῆς εἰρήνης τοῦ 600 τό Βυζάντιο δέν ὀριζε στήν κυρίως Ἑλλάδα παρά μόνο τούς παραλιακοῦς πληθυσμούς. Ἡ θεωρία αὕτη στηρίχθηκε σέ μιά φανερόν παρερμηνεία σχετικά μέ τόν τότε ὄρο «Ἑλλάς», ἑνός χωρίου τοῦ ἱστορικοῦ Εὐαγρίου, ὅπου ἐξιστορεῖται μιά ἐπιδρομή τοῦ 589. Σήμερα κανένας δέ δέχεται ὅτι στόν 6ο αἰῶνα σημειώθηκαν μόνιμες σλαβικές ἐγκαταστάσεις στήν κυρίως Ἑλλάδα.

5 Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (313 - 630)

Ἡ παλαιοχριστιανική περίοδος ἀρχίζει μέ τήν ἀναγνώριση τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς νόμιμης θρησκείας ἀπό τόν Μ. Κωνσταντῖνο καί τελειώνει μέ τήν ἀραβική κατάκτηση τῶν νότιων ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας.

1. Ἀρχιτεκτονική. Στό προηγούμενο κεφάλαιο ἐγίνε λόγος ὅτι στόν 3ο μ.Χ. αἰῶνα οἱ ἐκκλησίες, δηλαδή οἱ χώροι λατρείας τῶν Χριστιανῶν, — τόσο στή Ρώμη ὅσο καί στήν Ἀνατολή (Δούρα Μεσοποταμίας), — ἦταν ἐγκαταστημένες σέ συνηθισμένα ἀστικά σπίτια μέ διάφορα σχέδια. Στά σπίτια αὐτά διασκευαζόταν συνήθως ἕνα μέρος σέ εὐρύχωρη αἴθουσα γιά τίς λειτουργικές συνελεύσεις τους. Τό σχέδιο αὐτῶν τῶν αἰθουσῶν δέν ἦταν σταθερό.

Αὐτό δείχνει ὅτι τό λειτουργικό τυπικό δέν ἦταν ἀκόμη αὐστηρά καθορισμένο στόν 3ο μ.Χ. αἰῶνα.

▲ **Ὁ τύπος τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς.** Μαρτυρίες ἀπό τήν τελευταία ἐπί Διοκλητιανοῦ περίοδο τῶν διωγμῶν ἀναφέρουν ἐπανελημμένα τήν ὑπαρξή μέσα στοῦς οἴκους αὐτοῦ ἐπισκοπικοῦ καθίσματος. Γύρω ἀπό τό 303 οἱ οἴκοι αὐτοί ἀρχίζουν νά ὀνομάζονται β α σ ι λ ι κ έ ς¹. Οἱ βασιλικές ξεχωρίζουν ἀπό τούς ἀπλόους οἴκους λατρείας μόνο στό ἐσωτερικό, ὅπου, ἐκτός ἀπό τήν κρήνη ἢ τό πηγάδι γιά τίς τελετουργικές ἀνάγκες, ἔχουν καί ἀποθήκη σκευῶν, βιβλιοθήκη κ.ά.

1. Λατ. Basilicae

Ἡ μορφή τῆς ἐκκλησίας στήν περίοδο λίγο πρῖν ἀπό τήν κατάπαυση τοῦ τελευταίου μεγάλου διωγμοῦ εἶναι γνωστή ἀπό τή Θεοδωριανή — ἀπό τόν ἐπίσκοπο Θεόδωρο πού τήν ἔχτισε — βασιλική τῆς Ἀκυληίας στή Β. Ἀδριατική.

Εἶναι μιά γνήσια βασιλική καί ἔτσι τήν ὀνομάζει μιά ἐπιγραφή. Πρωτοχτίστηκε τό 300 μ.Χ. Μέ ἔξι ἐσωτερικούς πεσσούς χωρίζεται σέ τρία κλίτη ἴσου πλάτους, χωρίς νά ἔχει ὑπερυψωμένο τό μεσαῖο, ἀλλά στεγαζόταν μέ συνεχή ὀρίζοντα στέγη καί φωτιζόταν μέ παράθυρα στό πάνω μέρος τῶν τοίχων. Ἡ εἴσοδος τῆς δέν ἦταν ἀπό τή δυτική, ἀλλά ἀπό τή νότια πλευρά.

Εἶναι δηλαδή μιά ἐξέλιξη τοῦ οἴκου λατρείας τῆς Δούρας - Εὐρωποῦ τῆς Μεσοποταμίας.

Ὅταν ὁ Χριστιανισμός θριάμβευσε καί τό 313 ἀναγνωρίστηκε θρησκεία ἰσότιμη μέ τίς ἄλλες, τοῦτο ἔγινε ἀφορμή ὄχι μόνο νά μετασκευαστοῦν σπουδαῖοι εἰδωλολατρικοί ναοί σέ χριστιανικούς, ἀλλά προπάντων νά χτιστοῦν σ' ὅλη τήν αὐτοκρατορία καινούριοι, πού θέλουν νά μήν ὑστεροῦν ἀπό τούς εἰδωλολατρικούς σέ πολυτέλεια καί διαστάσεις, μέ τήν τάση τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς πρὸς τό κολοσσιαῖο.

Μιά μεγάλη σειρά ἀπό μεγαλοπρεπεῖς χριστιανικές ἐκκλησίες, τὰ Κωνσταντινεία κτίσματα, ἔγιναν στά Ἱεροσόλυμα, στήν Κωνσταντινούπολη, στή Νικομήδεια, στήν Ἡλιούπολη καί λίγο ἀργότερα στή Ρώμη.

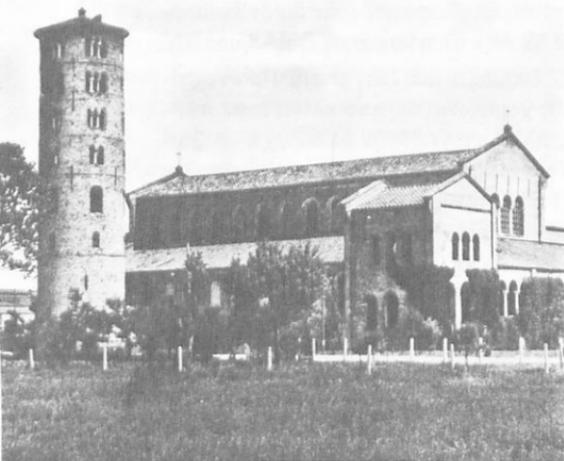
Ὅλες ἔχουν τό σχῆμα τῆς βασιλικῆς, πρὸς τόν ἑλληνικό του κυρίως τύπο εἶναι ἕνα ἐπίμηκες ὀρθογώνιο οἰκοδόμημα μέ τήν εἴσοδο σέ μιά ἀπό τίς στενές πλευρές του. Στήν ἀπέναντι τῆς εἰσόδου στενή πλευρά κατασκευαζόταν ἡμικυκλική κόγχη καί στό ἐσωτερικό δυό σειρές στηρίγματα παράλληλα πρὸς τίς μακριές πλευρές. Ἐτσι διαιροῦσαν τό χῶρο σέ τρία ἄνισα κλίτη. Συνήθως τό μεσαῖο ἦταν εὐρύτερο καί γι' αὐτό χρειάζοταν φωταγωγός. Γιά τό σκοπό αὐτό ἀργότερα εἶναι ὑπερυψωμένη ἡ στέγη του καί ἔχει παράθυρα στά πλάγια.

Σύμφωνα μέ τήν ἐπικρατέστερη θεωρία τό σχῆμα αὐτό ἐξελίχθηκε ὁμαλά ἀπό τό πρότυπο τῆς ρωμαϊκῆς βασιλικῆς.

Ἐτσι ἡ παλαιοχριστιανική βασιλική χωρίζεται μέ κιονοστοιχίες, ἀπλές ἢ ἐπάλληλες, σέ τρία ἢ πέντε κλίτη, πού κατευθύνονται πρὸς τήν ἀνατολή. Τό μεσαῖο εἶναι διπλάσιο στό πλάτος ἀπό τά πλάγια, ὑψώνεται πολύ πιο πάνω ἀπό αὐτά καί ἔχει φωταγωγό μέ μιά σειρά ἀπό μεγάλα παράθυρα. Καταλήγει πρὸς Α. σέ μεγάλη ἡμικυκλική ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ ὅπου βρίσκεται ἡ Ἀγία Τράπεζα· αὐτή προστατεύεται ἀπό τό κιβώριο, ἕνα τετρακίονιο στέγαστρο μέ ἡμισφαιρικό οὐρανό. Ἐχει καθίσματα σέ διάταξη μικροῦ θεάτρου, τό σὺνθρονο, καί πιο ψηλά στή μέση τους τόν ἐπίσκοπικό θρόνο.

Ἀπό τόν 4ο αἰώνα μπροστά στό Ἱερό δημιουργεῖται ἕνα ἐγκάρσιο κλίτος καί τό συνδέει μέ τό μεσαῖο ἕνα θριαμβευτικό τόξο. Τό Ἱερό χωρίζεται ἀπό τόν ὑπόλοιπο χῶρο μέ ἕνα κιγκλίδωμα ἀπό μαρμαρένια θωράκια καί στυλίσκους. Στό μεσαῖο κλίτος, τό πιο πολυτελές, βρίσκεται ὁ ἄμβων. Τά πλάγια κλίτη πού χωρίζονται ἀπό τό μεσαῖο μέ θωράκια εἶναι γιά τούς κοινούς πιστούς καί ὀνάρ-

1. Τύπος Βασιλικής.

Ὁ Ἅγιος Ἀπολλινάριος ἰν Classe στή Ραβέννα.
Ἡ οἰκοδόμησή της ἄρχισε ἀπό τόν ἀρχιεπίσκοπο Οὐρσικίνο (533 - 36) καί καθιερώθηκε τό 549. Ὡς τόν 9ο αἰώνα στήν ἐκκλησία φυλαγόταν τό σκήνωμα τοῦ Ἁγίου Ἀπολλινάριου πού μαρτύρησε ἰν Classis. Εἶναι τρίκλιτη βασιλική μέ τήν ἀψίδα της πάνω ἀπό τήν κρύπτη. Δίπλα ἀπό τήν κρύπτη, κι ἀπό τίς δύο μεριές, ὑπάρχουν σκευοφυλάκια.

Ὁ Ἅγιος Δημήτριος τῆς Θεσσαλονίκης. Εἶναι ξυλόστεγη πεντάκλιτη βασιλική. Στήν κρύπτη του πιστευόταν ὅτι ὑπῆρχε ὁ τάφος τοῦ ἐπώνυμου Ἁγίου. Ἡ σημερινή μορφή της ὀφείλεται σέ ἀναστήλωση μετά τήν καταστροφή της ἀπό τήν πυρκαγιά τοῦ 1917. Ἄν καί ἰδρῆθηκε ἀπό τό Λεόντιο, ἔπαρχο τοῦ Ἰλλυρικοῦ, γύρω ἀπό 412 - 13, μερικά ἀρχιτεκτονικά στοιχεῖα πού σόθηκαν ὑποδηλώνουν τό τέλος τοῦ 5ου αἰώνα. Ἡ ἐκκλησία καταστράφηκε ἀπό πυρκαγιά κατά τό διάστημα 629 - 634. Ξαναχτίστηκε μέ τροποποιήσεις· ἡ καλύτερη εἶναι τό ἐγκάρσιο κλίτος πού της δίνει σταυρικό σχῆμα.

Θεοτόκος ἢ Ἀχειροποίητος τῆς Θεσσαλονίκης.
Εἶναι τοῦ 5ου - 6ου αἰώνα. Ἔχει ὑποστεί πολλές καταστροφές καί εἶναι τώρα ἀναστηλωμένη. Τύπος βασιλικῆς τρίκλιτης μέ γυναικωνίτη. Οἱ κῆρυκες τῶν κίονων εἶναι στολισμένες μέ δημοῦφα ἀνάγλυφα κιονόκρανα. Ἰδιαιτέρως ὁμως θαυμάζονται οἱ ψηφιδωτές διακοσμῆσεις κάτω ἀπό τίς ἀψίδες. Θέματά τους: δοχεῖα μέ λουλούδια καί φρούτα, ἐπίσης ταινίες μέ λουλούδια, φρούτα καί πουλιά πού κάθονται πάνω σ' αὐτά καί τρῶνε.

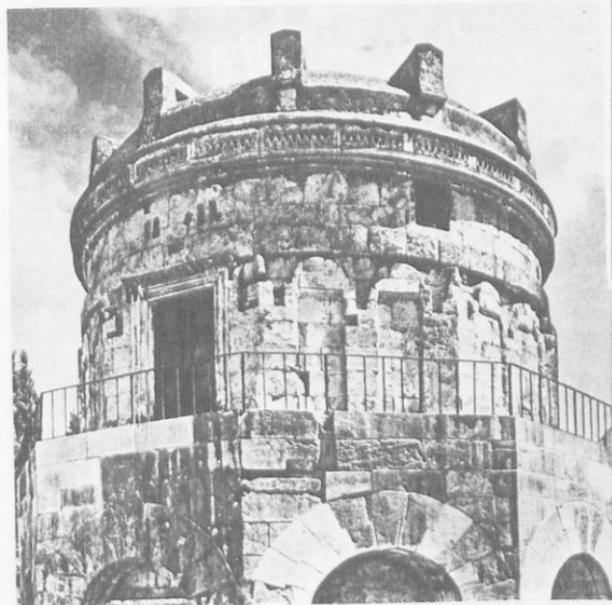
ΔΟΥ (313 - 630) — ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ:

2. Περίκεντρα κτίρια (Μαρτύρια, Μανσω- λεία, Βαπτιστήρια, Έκκλησίες).

Santo Stefano Rotondo (Ρώμη). Περίκεντρο κτίριο· ιδρύθηκε από τον πάπα Σιμπλίκιο [468 - 83] σύμφωνα με ανατολικά πρότυπα και προπύργων την Έκκλησία του Αγίου Τάφου των Ιεροσολύμων.

Τό Μανσωλείο του Θεοδέριχου (Ραβέννα). Τό μνημείο έμεινε άτελείωτο. Ο Άνώνμος Βαλεσιανός, λίγο μετά τό θάνατο του Θεοδέριχου και ό χρονογράφος Άγγελλος τόν 9ο αιώνα τό θεωροῦν ταφικό μνημείο. Έχει δύο πατώματα, θολωτή δομή, δεκαγωνικό στό κάτω πάτωμα και στό κάτω μέρος του άνω· τό υπερχεόμενο είναι κυκλικό. Η παλαιότερη θεωρία ότι είναι μνημείο γερμανικού χαρακτήρα δέ γίνεται πιά γενικά άποδεχτή. Σύμφωνα με τόν Dyggve ή άρχιτεκτονική του προέρχεται από τά ύστερορωμαϊκά ήρώα· Γι' αυτό έχει δύο πατώματα. Τό κάτω γιά τή σαρκοφάγο ή γιά οίκογενειακό κοιμητήριο, όπως τό Μανσωλείο τής Γάλλας Πλακιδίας και τό επάνω γιά νεκρικούς τελετουργικούς σκοπούς.

Η «φοτόντα» του Αγίου Γεωργίου (Θεσσαλονίκη). Τό άρχικό κτίριο ιδρύθηκε από τό Γαλέριο (305 - 311) μαζί με τήν θριαμβευτική του Άψίδα (καμάρα). Τό έχτισε ως Μανσωλείο του τό 300. Άπό τό Μανσωλείο μέ επίσημη όδός μήκους 90 μ. οδηγούσε στή θριαμβευτική Άψίδα του Γαλερίου. Τό 390 ό Θεοδόσιος τό μετατρέπει σε έκκλησία του άνατόλρου του και τό διακοσμεί με ψηφιδωτά. Άπ' αυτά μερικά διατηροῦνται στό άνω μέρος του τρούλου και στά τόξα που σχηματίζουν στήν έσωτερική επιφάνεια των τοίχων οι κόγχες.

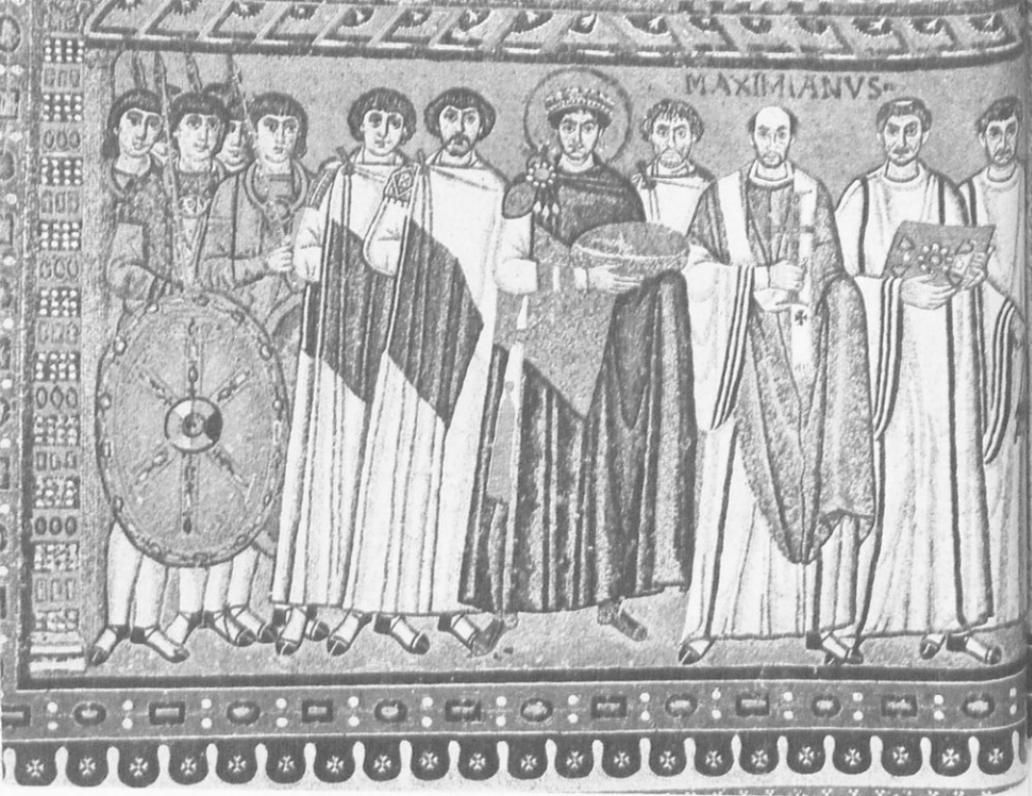

3. ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΣ ΠΕΡΙΚΕΝΤΡΟΥ ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ =
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΕ ΤΡΟΥΛΟ :
ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

▼ Άγια Σοφία τής Κωνσταντινούπολης: εσωτερική άποψη προς τόν τρούλο καί τήν άψίδα.

▼ Άγια Σοφία τής Κωνσταντινούπολης: εξωτερική άποψη από νοτιοδυτικά.

Ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανός καί ἡ ἀκολουθία του. (Ψηφιδωτό, Ραβέννα, "Άγιος Βιτάλιος", 547 μ.Χ. περίπου).

θηξιά γιά τούς κατηχούμενους. Μπροστά ἀπό τή δυτική πλευρά ὑπάρχει εὐρύχωρη αὐλή, τό αἶθριο μέ τή φιάλη.

▲ **Περίκεντρα κτίρια.** Ἀντίθετα μέ τόν τύπο τῆς βασιλικῆς δημιουργοῦνται καί περίκεντρα κτίρια πού ὁ ἀρχικός τους προορισμός ἦταν νά χρησιμεύσουν σάν μασσωλεῖα μαρτύρων, δηλαδή μαρτύρια ἢ βαπτιστήρια ἢ σημείωναν τόπους ὅπου ἔγιναν θεῖες ἐπιφάνειες ἢ θαύματα.

Ἐἶχαν πάντα στή μέση σάν σκεπή ἕνα μεγάλο χτιστό ἡμισφαιρικό θόλο πού ἀπαιτοῦσε ἕνα σχέδιο διαταγμένο γυρω ἀπό ἕνα κέντρο. Ἀντίθετα δηλαδή ἀπὸ τὴν ὀρθογώνια βασιλική, πού ὁ ἄξονάς της κατευθυνόταν κατά μήκος, στὰ περίκεντρα κτίρια κυριαρχεῖ ὁ κατακόρυφος ἄξονας πού ὑψώνεται πάνω ἀπὸ τὸ κέντρο τοῦ κτιρίου, τοῦ κύριου ὀργανικοῦ χώρου τῆς λατρευτικῆς δράσης.

Ὅταν ἀργότερα αὐτά τὰ κτίρια χρησιμοποιήθηκαν σάν ἐκκλησίες, χρειάστηκε νά προστεθεῖ καί ἰδιαίτερη ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ πού προσκολλήθηκε πρὸς Α. Ἔτσι τὸ κτίριο ἀπέκτησε καί δεύτερο ἄξονα πιο μικρό, κατά μήκος· μὰ πάντα κυριαρχοῦσε ὁ κατακόρυφος ἄξονας πού ἀνέβαζε τὰ μάτια καί τὴν ψυχὴ τοῦ πιστοῦ

Ἡ αυτοκράτειρα Θεοδώρα καί ἡ ἀκολουθία της. (Ψηφιδωτό, Ραβέννα, Ἅγιος Βιτάλιος, 547 μ.Χ. περίου).

στόν ἡμισφαιρικό θόλο, ἐπίγεια ἀναπαράσταση τοῦ οὐράνιου ὅπου κατοικοῦσε ὁ Θεός.

Τέτοια περικεντρικά κτίρια μέ κυκλική κιονοστοιχία πού σηκώνει τόν τροῦλο εἶναι ἡ Santa Constantza καί ὁ Santo Stefano rotondo στή Ρώμη. Ὁκταγωνικό εἶναι τό Μαρτύριο τοῦ Ἁγίου Φιλίππου στήν Ἱεράπολη τῆς Φρυγίας κ.ἄ.

Τήν τάση πρὸς τό περικεντρικό σύστημα δομῆς βλέπουμε καί στοὺς ἀρχιτέκτονες τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅπως τό φανερώνει ἡ ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Σεργίου καί Βάκχου στήν Κωνσταντινούπολη καί τοῦ Ἁγίου Βιταλίου στή Ραβέννα.

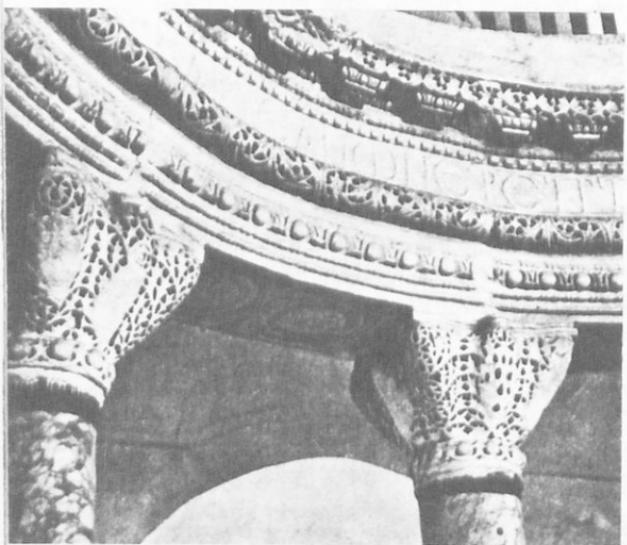
▲ **Βασιλική μέ τροῦλο.** — Ἡ Ἁγία Σοφία τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὅπως εἶπαμε στήν προηγούμενη παράγραφο, στά περικεντρα κτίρια, ὅταν ἐγιναν ἐκκλησίες, παρουσιάστηκε ἡ ἀνάγκη διῶ ἀξόνων. Αὐτό ἀποτελεῖ τόν πρόδρομο γιά τή δημιουργία ἐνός πῶ στενοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ συνδυασμοῦ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ὀρθογώνιας βασιλικῆς μέ τό περικεντρο σύστημα.

Ἀπό τό συνδυασμό αὐτό γεννήθηκε νέος ἀρχιτεκτονικός τύπος πού κυριάρ-

Ψηφιδωτό πάνω από την είσοδο του Μουσουλίου της Γάλλας Πλακιδίας στη Ραβέννα. Εικονίζεται ο Χριστός ως καλός Ποιμήν ανάμεσα στα αρνάκια του. [Τό Μουσουλείο χτίστηκε από τη Γάλλα Πλακιδία μετά το θάνατο του συζύγου της Κωνσταντίου ΙΙΙ (421) και του αδελφού της Όνωριου (423), ίσως γύρω στο 424 - 25, όταν γύρισε από την Κωνσταντινούπολη στη Ραβέννα. Πέθανε το 450 στη Ρώμη).

Κιονόκρανα και επιστύλιο από την εκκλησία των Άγιων Σεργίου και Βάκχου. Διακρίνεται τμήμα της κτιτορικής επιγραφής (Κωνσταντινούπολη, 525 περίπου).

χρησε από τον 6ο ως τον 10ο αιώνα, ο τύπος της βασιλικής με τροῦλο. Τό πιό τέλειο και πιό τολημηρό δείγμα του συνδυασμού αυτού είναι ή Άγία Σοφία της Κωνσταντινούπολης πού χτίστηκε (532 - 537) επί Όουστινιανού μί σχεδίο των μικρασιατών Έλλήνων Άνθεμιού από τή Μίλητο και Όσιν δώρου από τίς Τράλλεις.

Ό τεράστιος τροῦλος της (διάμ. 31 μέτρα) μέ τά σαράντα παρράθυρα πού άνοίγονται στη βάση του δίνει τήν έντύπωση πώς κρατιέται άνάερα σέ ύψος 54 μέτρων πάνω από τό δάπεδο. Άμέσως πιό κάτω άπ' αυτόν, πρós Α. και Δ., κατασκευάστηκε από έν α τ ε τ α ρ τ ο σ φ α ι ρ ί ο της ίδιης διαμέτρου μέ τον κεντρικό τροῦλο. Αυτά προεκτείνουν τήν έντύπωση εκείνου και διπλασιάζουν τό χώρο πού σκεπάζεται άπ' αυτόν.

Τό καθένα πάλι από τά τεταρτοσφαιρία αυτά άκούμπησε πάνω σέ δύο μεγάλες διόροφες ήμικυκλικές κόγχες πού τίς διατρυποῦν δύο ήμικυκλικές έξεδρες.

Πρós τίς Β. και Ν. πλευρές της μεγάλης εκκλησίας κατασκευάστηκαν μεταξύ των αντίστοιχων δύο και δύο πτεσσών και πάνω από τίς κιονοστοιχίες του γυναικωνίτη δύο ήμικυκλικά τόξα μέ μεγάλη διάμετρο και μικρό πάχος πού τό κλειστό τους τύμπανο είναι διάτρητο από παράρθυρα και τοξωτά άνοίγματα. Η μετάβαση από τό τετράγωνο πού σχηματίζεται έτσι, πρós τή στεφάνη της βάσης του τροῦλου έγινε μέ τέσσερα σφαιρικά τρίγωνα ή λο-

Ἄετός και φίδι. Λεπτομέρεια ἀπό τμήμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ Ἱεροῦ Παλατίου (Κωνσταντινούπολη. Ἴσως στά μέσα τοῦ βου αἰώνα).

Ἄγρι και γάιδαρος.

Ἐνα ἄγρι προσφέρει σέ ζεμπίλι τροφή σέ γάιδαρο (Ψηφιδωτό ἀπό τό δάπεδο τοῦ Ἱεροῦ Παλατίου, Κωνσταντινούπολη, 5ος [;] αἰώνας).

Γυναίκα που σηκώνει στάμνα. (Ψηφιδωτό από το δάπεδο του Ίερου Παλατίου, Κωνσταντινούπολης (2ος αιώνας).

φία που χτίστηκαν στα κενά ανάμεσα στα τέσσερα τόξα.

Έτσι η θέα του έσωτερικού τής Αγίας Σοφίας δημιουργεί στον επισκέπτη ένα πολύ δυνατό συναίσθημα θρησκευτικού δέους ανάμικτο με θαυμασμό.

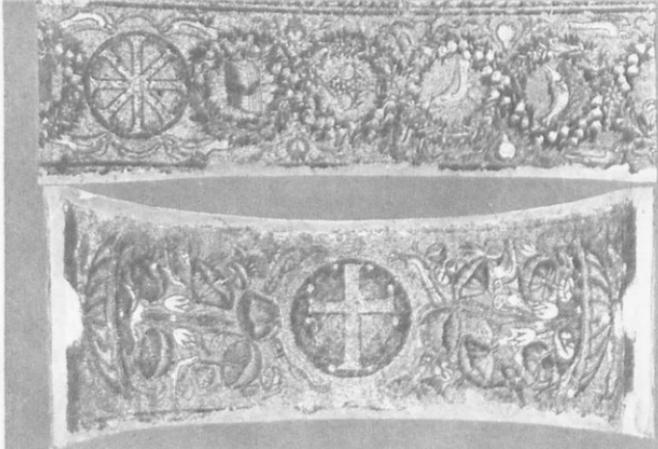
2. Ζωγραφική. Λίγα δείγματα μνημειακής ζωγραφικής σώθηκαν στην Κωνσταντινούπολη την περίοδο αυτή. Στη Θεσσαλονίκη σώζονται ευτυχώς ακόμη σημαντικές ψηφιδωτές διακοσμήσεις (Άγιος Γεώργιος, Άγιος Δημήτριος, Όσιος Δαβίδ, Άχειροποίητος). Επίσης στην Νικόπολη τής Ήπειρου και στην Κύπρο, στο Σινά και άλλου. Ανάλογες επίσης διακοσμήσεις διασώθηκαν στην Ίταλία, Ρώμη, Νεάπολη, Μιλάνο και κυρίως στην Ραβέννα (Μαυσωλείο τής Galla Placidia).

Είναι δυνατό να επισημάνουμε μια κυρίαρχουσα τάση προς την υπερβατική αναπαράσταση που καθορίζεται:

- από την τάση για προοδευτική αφαίρεση του όγκου στην παράσταση των μορφών, δηλαδή την τάση να επικρατήσει στην θέση τής πλαστικής γραμμική τεχνοτροπία.

Διακόσμηση κιοκοκράνων και τόξων. (Ραβέννα, Άγιος Βιτάλιος).

Βασιλική Ἀχειροποιήτου. Ψηφιδωτά τόξων.
(Θεσσαλονίκη - 5ος αἰώνας).

• από τήν τάση πρὸς τήν κάπως ἀφύσικη διάρθρωση τῶν μορφῶν πού συνήθως παριστάνονται σέ μετωπική στάση.

• ἀπὸ τήν αὐξανόμενη διάθεση νά δίνεται ἰδιαίτερη βαρὺτητα στήν ἔκφραση τοῦ προσώπου, ὅπου δεσπόζουν τὰ μεγάλα ὀρθάνοιχτα μάτια.

Ἐπιζητεῖ ὅμως ἀκόμη τό πνεῦμα τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, πού ὁμορφαίνει τὴν σκηνές, μέ τό εἰδυλλιακό τοπίο, μέ τή δύναμη τοῦ πορτραίτου. Ὅμως ἡ ἀρχόμενη ἔκφραση κάποιας μεγαλοπρέπειας στίς μορφές φανερώνει μιὰ ἀλλαγὴ στήν πνευματικὴ ὑπόσταση τοῦ ἔργου τέχνης πού συντελεῖται βαθμιαία.

Στῆ Ραβέννα ὑπῆρχαν ὀνομαστές ἐκκλησίες τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Σέ μερικές ἀπ' αὐτές, ὅπως π.χ. στὸν Ἅγιο Ἀπολλινάριο τὸ Νέο, στὸν Ἅγιο Ἀπολλινάριο in Classe καὶ στὸν Ἅγιο Βιτάλιο, ἔχουν σωθεῖ οἱ ψηφιδωτές διακοσμήσεις τους, πού τίς συνδέουν μέ τίς ἀντίστοιχες τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς, ὀρισμένες βασικὲς κοινὲς καλλιτεχνικὲς ἀντιλήψεις:

- *χρυσό βάθος σέ ἀντικατάσταση τοῦ γαλάζιου ἢ τοῦ γραφικοῦ τοπίου.*
- *κυριαρχικὴ θέση τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς στή σύνθεση σέ στάση κατὰ προτίμηση μετωπική.*
- *προσδευτικὴ ἐξαφάνιση τῆς ἀντίληψης τοῦ τριδιάστατου χώρου.*

3. Γλυπτική. Ἡ κατ' ἐξοχὴν τέχνη τοῦ Βυζαντίου εἶναι ἡ ζωγραφικὴ. Ἡ γλυπτικὴ ἀπὸ τήν πρῶνιμη περιόδου του περιορίστηκε σέ τέχνη δευτερεύουσας σημασίας μέ κυριότερο χαρακτήρα τό διακοσμητικό. Γίνεται ἔτσι ἡ θεραπαινίδα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, γιατί βασικός της προορισμός ἔμεινε νά λαξεύει ἀρχιτεκτονικά κοσμήματα, ὅπως π.χ. κιονόκρανα, θωράκια, ἐπιστύλια, περιθυρώματα, τέμπλα, γείσα κ.ἄ. Ἐπὶ πλέον σμιλεῖ ρηχὰ περίτεχνα ἀνάγλυφα σέ μάρμαρο, σέ ἔλεφαντοστό καὶ σέ μέταλλο.

Σκουλαρίκια από χρυσάφι και πο-
λύτιμους λίθους (6ος αιώνας -
Κων/πολη).

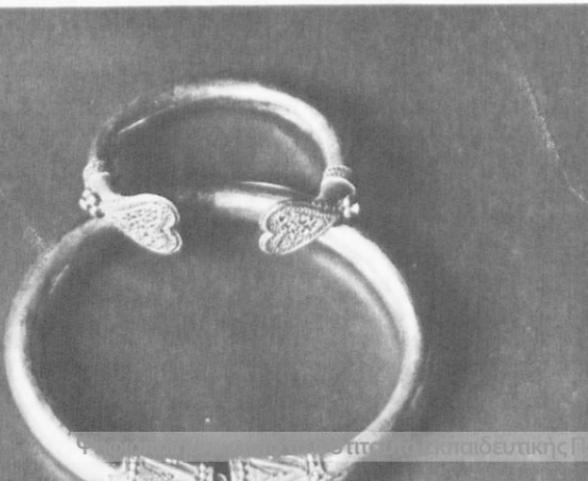

▲ Ο μαρασμός της γλυπτικής — και ιδιαίτερα της μνημειακής — άρχίζει στην Ε-
ληνιστική τέχνη και συνεχίζεται στην ύστερορωμαϊκή και παλαιοχριστιανική
περίοδο.

Αυτόν τό μαρασμό τόν επιτείνει ή αντίδραση τῶν Χριστιανῶν πρὸς μιὰ
τέχνη πού ἀναπτύχθηκε στήν ἐποχή τῆς εἰδωλολατρείας καί πού ἦταν ἀντίθετη
μέ τό ἰδεαλιστικό πνεῦμα πού ἐπικράτησε στή θρησκευτική βυζαντινή τέχνη, γιὰ
νά φτάσει τέλος σέ πλήρη ἐξαφάνιση.

Ἡ κοσμική αὐτοκρατορική γλυπτική ἀντεξε μεταβίβας ὡς τόν 7ο αἰώνα. Ἀπὸ
τά λίγα δείγματά της τά πιό γνωστά εἶναι τό σύμπλεγμα τῆς Τε-
τραρχίας, ἓνα ἔκτυπο ἀνάγλυφο στή Βενετία, ὁ αὐτοκράτορας Ἰουλιανός
Ἀποστάτης (361 - 363) στό Μουσεῖο τοῦ Λούβρου, ἓνα κεφάλι πιθανῶς τοῦ αὐ-
τοκράτορα Ἀρκαδίου (383 - 408) στό Μουσεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης, ὁ κο-
λοσσαῖος ἀνδριάντας τοῦ αὐτοκράτορα Μαρκιανοῦ (;) (450 - 457) στή Βα-
letta τῆς Ἰταλίας.

Τό πιό ὀνομαστό ἔργο τῆς περίοπτης κοσμικῆς πλαστικῆς σ' αὐτή τήν πε-
ρίοδο ἦταν ὁ ἔφιππος χάλκινος ἀνδριάντας τοῦ Ἰουστινιανοῦ στήν κορυφή ἐνός
κίονα δίπλα στήν Ἁγία Σοφία. Τό ἔργο εἶναι γνωστό μόνο ἀπό ἓνα παλαιό σχέ-
διο.

Ἐνα χρυσό βραχιόλι τοῦ 6ο
αἰώνα. (Κων/πολη).

1 ΔΥΟ ΑΙΩΝΕΣ — ΔΥΟ ΦΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪ- ΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΣΕ ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ (324 - 518)

● Πρώτη φάση: 4ος αιώνας (324 - 395). 'Ο Μ. Κωνσταντίνος ενθαρρύνει τὸ Χριστιανισμό καὶ μεταφέρει τὴν πρωτεύουσα στὸ ἀρχαῖο Βυζάντιο. Στὸ τέλος τὸ κράτος χωρίζεται σὲ ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ.

● Δεύτερη φάση: 5ος αἰώνας (395 - 518). Ἀρχίζει ἡ ἱστορία τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Τὸ ἀπειλοῦν σοβαροὶ κίνδυνοι: Οἱ βαρβαρικές εἰσβολές, πού τελικά καταστρέφουν τὸ δυτικὸ, κι οἱ αἱρέσεις, πού σ' αὐτὴν τὴν περίοδο παίρνουν ἐπικίνδυνο χαρακτήρα καὶ ἔνταση. Μέσα στοὺς κινδύνους ὅμως αὐτοὺς τὸ ἀνατολικὸ κράτος χάρη στὸν ἑλληνισμό, πού κυριαρχεῖ, σφυρηλατεῖ σιγά σιγά τὴν ἰδιαίτερη φυσιογνωμία του.

2 Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΕΠΙΣΗΜΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪ-ΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

● 'Ο Μ. Κωνσταντίνος ἀνοίγει τὸ δρόμο στὸ Χριστιανισμό.

● Μὲ πρωτοβουλία δική του ἐγκαινιάζεται ἡ συνεργασία κράτους καὶ Ἐκκλησίας γιὰ τὴν καταπολέμηση τῶν αἱρέσεων καὶ τοῦ ἔθνισμοῦ.

● Παρ' ὅλα τὰ ζητήματα πού δημιουργοῦν οἱ αἱρέσεις καὶ τὶς ἀντιδράσεις τῶν ἔθνικῶν ὁ Χριστιανισμὸς κερδίζει ἔδαφος.

● Μὲ τὸ Μ. Θεοδοσίο ὁ Χριστιανισμὸς γίνεται ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους μὲ τὴ μορφή τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ἀρχίζει νὰ καταδιώκει τοὺς ἀντιπάλους του.

● Στὸν 5ο αἰώνα ἡ αἵρεση τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ φέρνει μεγάλη κρίση στὸ κράτος, γιὰτὶ προσχωροῦν σ' αὐτὴν ὀλόκληρες ἐπαρχίες. Ἡ κρίση αὐτὴ συνεχίζεται καὶ στὸν 6ο αἰώνα.

3 ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΡΩΜΑΪ-ΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

● Στὸν 3ο αἰώνα οἱ βάρβαροι πλησιάζουν στὰ σύνορα καὶ κάνουν ἐπιδρομές. Ὑστερα ἀπὸ τὴ φάση αὐτὴ ἀκολουθεῖ μιά εἰρηνικὴ διείσδυση τους, πού ἀπειλεῖ τὸ κράτος μὲ διάβρωση.

● Στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰώνα μπαίνουν στὴν Εὐρώπη οἱ Οὐνοὶ (374) κι οἱ Γερμανοὶ περνοῦν τὰ σύνορα εἴτε ὡς εἰσβολεῖς εἴτε ὡς φοιδεράτοι. Πρῶτοι οἱ Βησιγότθοι περνοῦν τὸ Δούναβη.

● Ἀπὸ τὴν ἴδια ἀνάγκη πιέζονται κι οἱ Γερμανοὶ τοῦ Ρήνου καὶ σπᾶνε τὰ σύνορα. Τελικά ὅλοι μαζί καταλύουν τὸ δυτικὸ κράτος καὶ ἰδρύουν πέντε δικά τους βασιλεία.

● Οί Οὔνοι μέ τό βασιλιά τους Ἄττίλα ἐνεργοῦν ἐπιδρομές στό ἀνατολικό κράτος. Στό τέλος νικιοῦνται στή Δύση καί τό κράτος τους διαλύεται.

4 Ο ΑΙΩΝΑΣ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΑΔΟΧΩΝ ΤΟΥ (518-610)

● Ὁ 6ος αἰώνας (518 - 610). Κυριαρχική μορφή ὁ Ἰουστινιανός. Κεντρική γραμμή τῆς ἐξωτερικῆς του πολιτικῆς ἡ ἐνότητα κι ἡ ἀνάκτηση τῆς Δύσης ἀπό τοὺς βαρβάρους. Τά κατορθώνει σέ ἱκανοποιητικό βαθμό. Στήν ἐσωτερική πολιτική: πρόοδος στόν ἐκβυζαντινισμό καί στήν ἀπολυταρχία. Οἱ διάδοχοί του ἀλλάζουν τακτική: προσέχουν πολύ τήν Ἀνατολή καί λιγότερο τή Δύση.

5 Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (313-610)

● Στήν ἀρχιτεκτονική τῶν Ἐκκλησιῶν δημιουργοῦνται δύο τύποι: ἡ *παλαιοχριστιανική βασιλική* καί τὰ *περίκεντρα κτίρια*. Ὁ συνδυασμός τῶν δύο αὐτῶν τύπων δημιουργεῖ τή *βασιλική μέ τροῦλο*.

● Στή ζωγραφική ἀρχίζει νά ἐπικρατεῖ ἡ τάση πρὸς τήν *ὑπερβατική ἀναπαράσταση* (προοδευτική ἐπικράτηση τῆς γραμμικῆς τεχνοτροπίας, ἰδιαίτερη βαρύτητα στήν ἐκφραση τοῦ προσώπου, κυριαρχική θέση τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς κ.ἄ.).

● Στή γλυπτική παρουσιάζεται μαρασμός. Ἡ περίοπτη πλαστική περιορίζεται καί σιγά σιγά ἐξαφανίζεται. Διατηρεῖται μόνο ἡ ἀνάγλυφη διακοσμητική γλυπτική.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη :

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

αἱρέσεις — μονοφυσιτισμός — ἀποκρυστάλλωση τῆς Ὁρθοδοξίας — στέψη — βαρβαρική διείσδυση — βαρβαρικές εἰσβολές — φοιδεράτοι — ρήγας — «ἐνωτικό» — «θεματική τάξη» — Ἐξαρχάτα — Ἰουστινιάνειος Κώδικς — Πανδέκτης — Εἰσηγήσεις — Νεαρές — Corpus Juris Civilis — Πραγματικός νόμος (= Pragmatica Sanetio) — παλαιοχριστιανική βασιλική — κλίτη — περίκεντρα κτίρια — βασιλική μέ τροῦλο — ροτόντα — ὑπερβατική ἀναπαράσταση

Πρώτη φάση: Τό ρωμαϊκό κράτος γίνεται χριστιανικό	324-395
Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος μονοκράτορας	324-337
Ἐγκαίνια Κωνσταντινούπολης	330
Ὁ Χριστιανισμός γίνεται επίσημη θρησκεία τοῦ κράτους	392
Εἰσβολή τῶν Οὐνῶν στήν Εὐρώπη	374
Ἐγκατάσταση Βησιγότθων στήν Κάτω Μοισία	376
Ἐπιδρομή τοῦ Ἀλάριχου στήν Ἑλλάδα	395
Διαιρέση τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους σέ Δυτικό καί Ἀνατολικό τμήμα	395
Δεύτερη φάση: πρώτη περίοδος τοῦ Ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους	395-518
Εἰσβολή τῶν Γερμανῶν στό Δυτικό ρωμαϊκό κράτος	406
Ἄλωση τῆς Ρώμης ἀπό τόν Ἀλάριχο	410
Ἰδρυση τοῦ Πανεπιστημίου στήν Κωνσταντινούπολη	425
Θεοδοσιανός Κώδιξ	438
Ἐπιδρομές τοῦ Ἀττίλα στό Ἀνατολικό ρωμαϊκό κράτος	441 καί 447
Ἡττα τοῦ Ἀττίλα στά Καταλανικά πεδία	451
Δ' Οἰκουμενική Σύνοδος τῆς Χαλκηδῶνας	451
Ληλασία τῆς Ρώμης ἀπό τοὺς Βανδάλους	455
Κατάλυση τοῦ Δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους	476
«Ἐνωτικό» τοῦ Ζήνωνος	482
Τρίτη φάση: ὁ Ἰουστινιανός καί οἱ διάδοχοί του	518-610
Βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ	527-565
Διάλυση τοῦ βασιλείου τῶν Βανδάλων	533-534
Διάλυση τοῦ βασιλείου τῶν Ὀστρογότθων	535-554
Διάλυση τοῦ βασιλείου τῶν Βησιγότθων	554
Α' Περσικός πόλεμος	540-543
Β' Περσικός Πόλεμος	549-557
Στάση τοῦ Νίκα	532
Ἐκδοση τοῦ Ἰουστινιάνειου Κώδικα	534
Εἰσαγωγή τῆς «θεματικῆς τάξης» ἀπό τόν Ἰουστινιανό	535-539
Ἁγία Σοφία	532-537
Περσικοί πόλεμοι ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἰουστινιανοῦ	572-591
Ἀβαροσλαβικές ἐπιδρομές	579-600

Κείμενα

1. 'Ο ιερός Αύγουστίνος μιλάει για τὸ Μ. Θεοδοσίο.

... Μέσα σέ ὅλα αὐτὰ τὰ περιστατικά, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κιόλας τῆς βασιλείας του, δέν ἔπαψε νά στέκεται στό πλευρὸ τῆς Ἐκκλησίας πού βρισκόταν σέ πόλεμο μέ τούς ἐχθρούς της, καί αὐτὸ τὸ ἔκανε μέ νόμους πολὺ δίκαιους καί γεμάτους ἀπὸ διάθεση οἴκτου· γιατί ὁ ἀρετικός Βαλεντινιανός, πού εὐνοοῦσε τούς ἀρειανούς, τὴν εἶχε θίξει σκληρὰ, καί ὁ Θεοδοσίος εἶχε καλύτερη τύχη σάν μέλος τῆς Ἐκκλησίας, παρά σάν κυβερνήτης στό κράτος. Πρόσταξε νά γκρεμιστοῦν παντοῦ τὰ εἰδωλα τῶν ἐθνικῶν, γιατί ἤξερε καλά ὅτι τὰ ἀγαθὰ στὸν κόσμο αὐτὸ δέν ἐξαρτῶνται ἀπὸ τούς δαίμονες, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν ἕνα καί ἀληθινὸ Θεό. Ὁ Θεοδοσίος ὑπῆρξε ἀκόμη περισσότερο ἀξιωμαστος γιὰ τὴν ἐπιείκεια πού ἔδειξε στό φοβερὸ ἔγκλημα τῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλονίκης¹. Τὸν παρακάλεσαν οἱ ἐπίσκοποι καί ὑποσχέθηκε νά τούς συγχωρήσει. Ὁ Θεοδοσίος ὕστερα παρασύρθηκε ἀπὸ τίς διαμαρτυρίες καί τίς φωνές τῶν ἀξιωματικῶν καί αὐλικῶν καί ἀναγκάστηκε νά πάρει σκληρὴ ἐκδίκηση², χωρὶς νά τὸ θέλει. Μά ὅταν ὑποχρεώθηκε στὴν ἐκκλησιαστικὴ πειθαρχία, ἔδειξε τόση συντριβὴ καί μετάνοια, ὥστε ὁ λαὸς πῆρε τὸ μέρος του καί ἔχυναν δάκρυα καταλυτημένοι πού ἔβλεπαν τόση ταπεινωμένη τὴν αὐτοκρατορικὴ μεγαλειότητά του. . .

ΙΕΡΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ

[Θεολόγος τῆς Δύσης τοῦ 4-5ου αἰ.

[— Γιά τὴν πολιτεία τοῦ Θεοῦ. Βιβλ. 5. Κεφ. 26. Μετάφραση

2. "Ἐνα περιστατικὸ ἀπὸ τὴ ληλασία τῆς Ρώμης (410).

... Ἐνῶ οἱ βάρβαροι τριγύριζαν στὴν πόλη ψάχνοντας γιὰ λεία, ἕνας φοβερός Γότθος παραβίασε τὸ φτωχικὸ μῖσθ γριῶς μοναχῆς. Ὁ Γότθος λοιπὸν αὐτὸς ἀπαίτησε ἀμέσως, ὄχι μέ ἀσχημὸ τρόπο, ὅλο τὸ χρυσάφι καί τὸ ἀσήμι πού εἶχε ἡ μοναχὴ στὴν κατοχὴ της· τοῦ ἔκανε ὅμως ἐντύπωση μέ πόση γρηγοράδα ἡ καλόγρια τὸν ὀδήγησε σ' ἕνα θησαυρὸ ἀπὸ ἀσημένια καί χρυσὰ σκεύη, δουλεμένα μέ τὰ πιὸ ἀκριβὰ ὕλικά καί μέ ἀπερίγραπτη τέχνη. Ὁ βάρβαρος κοίταζε σαστισμένος αὐτὸ τὸ ἀνεκτίμητο εὕρημα ὡσὸτου ἡ καλόγρια τὸν σταμάτησε μέ τὰ παρακάτω σοβαρὰ λόγια:

— Αὐτὰ πού βλέπεις εἶναι ἱερά σκεύη καί ἀνήκουν στὸν Ἅγιο Πέτρο· ἂν λοιπὸν τολμήσεις νά τὰ ἀγγίξεις, ἡ ἱερόσυλη αὐτὴ πράξη θά βαραίνει γιὰ πάντα στὴ συνείδησή σου. Ἐγὼ βέβαια δέν μπορῶ νά κρατήσω ὅ,τι εἶναι ἀδύνατο νά περιφρουρήσω.

Τότε ὁ Γότθος ἀξιωματικὸς, γεμάτος θαυμασμὸ, ἔστειλε ἕναν ἀγγελιοφόρο νά πληροφορήσει τὸ βασιλιά, γιὰ τὸ θησαυρὸ πού εἶχε ἀνακαλύψει. Τότε πῆρε διαταγὴ ἀπὸ τὸν Ἀλάριχο νά μεταφερθοῦν τὰ ἱερά σκεύη στό ναὸ τοῦ Ἀποστόλου. Ἀπὸ τὴν ἄκρη λοιπὸν τοῦ Κυρηναίου ὡς τὴ μακρινὴ συνοικία τοῦ Βατικανοῦ ἕνα πολυάριθμο

1. Εἶχαν ἐπαναστατήσει ἐναντίον τῆς φρουρᾶς πού τὴν ἀποτελοῦσαν Γότθοι καί εἶχαν σκοτώσει τούς ἀξιωματικούς της.

2. Πρόσταξε τὴ φρουρὰ καί σκότωσαν μέσα στὸν Ἰππόδρομο 7 χιλιάδες Θεσσαλονικιώτες.

ἀπόσπασμα ἀπό Γότθους, προχωρώντας σέ σχηματισμό μάχης μέσα ἀπό τούς κεντρικούς δρόμους τῆς Ρώμης, συνόδευαν μέ τ' ἀστραφτερά τους ὅπλα τή μακριά παρέλαση τῶν εὐλαβικῶν συντρόφων τους πού ἔφεραν, κρατώντας τα ἐπάνω ἀπό τά κεφάλια τους, τά ἱερά σκεύη. Καί οἱ πολεμικές κραυγές τῶν βαρβάρων ἀντηχοῦσαν ἀνάμικτες μέ τίς ψαλμωδίες καί ἀπό ὅλα τά γύρω σπίτια ἕνα πλῆθος Χριστιανοί ἔτρεχαν νά πάρουν μέρος στή λιτανεία καί ἕνα πλῆθος φυγάδες κάθε ἡλικίας, βαθμοῦ καί ἀρεσῆς ἀκόμη, βρῆκαν τήν εὐκαιρία νά ζητήσουν προστασία στό ἀπαραβίαστο καί φιλόξενο ἄσυλο τοῦ Βατικανοῦ.

ΕΔ. ΓΙΒΒΩΝ

[— Ἡ παρακμή καί ἡ πτώση τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, Κεφ. 31
Μετάφραση]

3. Ἡ στάση τοῦ Νίκα ὁδηγεῖ στήν ἀπελπισία τόν Ἰουστινιανό καί ἡ Θεοδώρα τόν ἐνθαρρύνει.

Οἱ σύμβουλοι τοῦ βασιλιᾶ μπῆκαν σέ σκέψη ἄν εἶναι καλύτερα νά μείνουν ἢ νά μποῦν στά καράβια καί νά φύγουν· καί πολλά ἐπιχειρήματα πρόβαλαν γιά τή μιά καί τήν ἄλλη γνώμη. Τότε ἡ βασίλισσα Θεοδώρα μίλησε ἔτσι:

«Ἡ δική μου γνώμη εἶναι ὅτι ἡ φυγή σ' αὐτή τήν περίσταση — περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη φορά, κι ἄν ἀκόμη ἦταν ἡ μόνη σωτηρία, — εἶναι ἀταίριαστη· γιατί ὁ ἄνθρωπος πού γεννιέται εἶναι ἀδύνατο νά μήν πεθάνει κι ἐκεῖνος πού ἔγινε βασιλιάς εἶναι ἀπαραδέχτο νά γίνει φυγάς. Νά μή σώσω νά ζῶ, ἄν δέ φορῶ τή βασιλική αὐτή πορφύρα καί ἄν εἶναι νά ῥθει ἡ μέρα πού ἐκεῖνοι πού θά μέ συναντοῦν δέ θά μέ λένε Δέσποινα. Ἄν λοιπόν θέλεις, βασιλιά, νά σωθεῖς, δέν ὑπάρχει πιό εὐκόλο πράγμα· χρῆματα ἔχουμε πολλά· νά καί ἡ θάλασσα, νά καί τά καράβια. Συλλογίσου ὅμως μήπως, ἀφοῦ σωθεῖς, καταλάβεις πώς ὁ θάνατος ἦταν προτιμότερος ἀπό τή σωτηρία. Ὅσο γιά μένα ἀκολουθῶ ἐκεῖνο τόν παλιό λόγο· «ὄμορφο σάβανο εἶναι ἡ βασιλεία».

ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ

[Ἰσχύει τῶν πολέμων. Κεφ. 24. Μετάφραση]

4. Μιά θεωρία πού συμφιλιώνει τό Χριστιανισμό μέ τό κράτος.

... Ὅλοι οἱ λαοί τῆς γῆς ἀπό τά παλαιά τά χρόνια ἦταν χωρισμένοι καί ἡ ἀνθρωπότητα ὁλόκληρη ἦταν κομματιασμένη σ' ἐπαρχίες, ἐθναρχίες καί τοπαρχίες, σέ μοναρχίες καί πολυαρχίες. Γι' αὐτό ποτέ δέν τούς ἔλειπαν οἱ μάχες καί οἱ πόλεμοι καί οἱ λεηλασίες καί οἱ αἰχμαλωσίες στήν ὑπαιθρο καί στίς πολιτείες. Ἡ αἰτία αὐτῶν τῶν κακῶν δέν θά ἔπεφτε ἐξω, ἄν ἔλεγες ὅτι ὀφείλεται στήν πλάνη τῆς πολυθείας. Ὅταν ὅμως τό μέσο τῆς σωτηρίας — ἐννοῶ τό πανάγιο σῶμα τοῦ Χριστοῦ —, πού ἀποδείχτηκε ἀνώτερο ἀπό κάθε δαιμονική ἐνέργεια καί πλάνη, ἄρχισε νά ὑψώνεται σάν τρόπαιο πού συνέντριβε τούς δαίμονες καί ξόρκιζε ὅλα τά παλαιά κακά, ἄρχισαν νά διαλύονται ὅλα τά ἔργα τῶν δαιμόνων καί δέν ὑπῆρχαν πιά πολυαρχίες, μοναρχίες καί δημοκρατίες οὔτε ἐξαιτίας τους στίς πολιτείες καί στήν ὑπαιθρο λεηλασίες καί πολιορκίες, ἀλλά ἀπό τή μιά μεριά κηρύσσονταν ἕνας Θεός γιά ὅλους τούς ἀνθρώπους καί

ἀπό τήν ἄλλη ἐπικρατοῦσε μιά βασιλεία σέ ὅλους, ἡ ρωμαϊκή, καί ἔσβηνε μέ μιᾶς ἡ προαιώνια ἀνειρήνευτη καί ἀσυμβίβαστη ἔχθρα τῶν λαῶν. Καί καθῶς προσφερόταν σέ ὅλους τούς ἀνθρώπους τοῦ ἐνός Θεοῦ ἡ γνώση καί ἕνας τρόπος εὐσέβειας καί ἡ σωτήρια διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ, γι' αὐτό, ἀφοῦ μέσα στήν ἴδια περίοδο ἀναδείχτηκε σέ ὅλο τό ρωμαϊκό κράτος ἕνας βασιλιάς, βαθιά εἰρήνη ἐπικράτησε ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη. "Ἐτσι, μαζί καί κάτω ἀπό τίς ἴδιες συνθῆκες, ξεφύτρωσαν σάν ἀπό θεοῦ νεῦμα δύο βλαστοί εὐτυχίας γιά τούς ἀνθρώπους: ἡ ἐξουσία τῶν Ρωμαίων καί ἡ ἀληθινή θρησκεία. . .

ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ Ο ΠΑΜΦΙΛΟΥ

[— *Εἰς Κωνσταντῖνον τόν βασιλέα. Τριακονταετηρικός. Κεφ. 16. Μετάφραση*]

5. 'Ο 'Ιωάννης Χρυσόστομος πρὸς τόν Εὐτρόπιο¹. 'Η 'Ἐκκλησία στὸν ἀγῶνα τῆς νά ἐξυγιάνει τὰ ἦθη στό παλάτι.

. . . Σέ κάθε περίσταση, μά προπάντων τώρα, εἶναι ἐπίκαιρο νά πεῖ κανένας: στὸν κόσμο ἐπικρατεῖ ματαιότητα πάνω στή ματαιότητα· τὰ πάντα εἶναι ματαιότητα! Ποῦ εἶναι τώρα ἡ λαμπρὴ στολή τοῦ ὑπάτου πού φοροῦσες; Ποῦ οἱ χαρούμενες λαμπάδες, ποῦ οἱ φασαρίες κι οἱ χοροὶ καί τὰ γλέντια καί τὰ πανηγύρια; Ποῦ τὰ στεφάνια καί τὰ παραπετάσματα καί ὁ θόρυβος τοῦ λαοῦ καί οἱ ζητωκραυγές στίς ἵπποδρομίες καί οἱ κολακεῖες τῶν θεατῶν; "Ὅλα ἐκεῖνα χάθηκαν· ἕνας ἀέρας φύσηξε καί σάν φύλλα τὰ σῶριασε ὅλα μαζί χάμω· καί μᾶς φανέρωσε τό δέντρο γυμνὸ νά σειέται ἀπὸ τὴ ρίζα του. Ποῦ εἶναι τώρα αὐτοὶ πού σοῦ ἔκαναν τό φίλο; ποῦ τὰ συμπόσια καί τὰ φαγητά; Ποῦ εἶναι τό πλῆθος οἱ κόλακες καί τό κρασί πού ὅλη τὴ μέρα ξοδεύοταν καί οἱ περισσεις τέχνες τῶν μαγείρων καί οἱ λακέδες τῆς ἐξουσίας πού ἔλεγαν καί ἔκαναν τό καθεστὶ γι' αὐτή; Μιά νύχτα κι ἕνα ὄνειρο ἦταν ὅλα ἐκεῖνα καί μέ τό ξημέρωμα χάθηκαν· τῆς ἀνοιξῆς λουλούδια ἦταν καί μαράθηκαν. Μιά σκιά ἦταν καί πέρασε· ἕνας καπνὸς καί σκόρπισε· σαπουνόφουσκες καί σπάσανε· μιὰ ἀράχνη ἦταν καί σίστηκε.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

[— *Εἰς Εὐτρόπιον Λόγος. Μετάφραση*]

6. Τὰ εἰδῶλα γκρεμίζονται ἀπὸ τούς Χριστιανούς.

"Ὅταν ἀποβιβαστήκαμε μόλις μᾶς πῆραν εἰδήση οἱ Χριστιανοὶ τοῦ τόπου ἐκεῖνου, μᾶς δέχτηκαν μέ ψαλμωδίες· ἐπίσης καί ἀπὸ τήν πόλη ἦρθαν νά μᾶς προῦπαντήσουν μέ τό σημεῖο τοῦ Τιμίου Σταυροῦ καί ψάλλοντας κι αὐτοί. 'Ενώθηκαν καί ἀπὸ τὰ δύο μέρη καί ἔγινε ὄχι λίγος λαός· πῶ πολλοὶ ἦταν οἱ κάτοικοι τῆς παραλίας, γιατί ὑπῆρχαν ἐκεῖ πολλοὶ Αἰγύπτιοι, ἔμποροι κρασιοῦ. "Ὅσοι παραμένανε στή μανία τῆς εἰδωλολατρείας, βλέποντας ὅλα αὐτὰ ἔβραζαν ἀπὸ τό θυμὸ τους, μά δέν μπορούσαν νά κάνουν τίποτε, ἐπειδὴ οἱ ὁσιότατοι ἐπίσκοποι εἶχαν μεγάλη ἐκτίμησι ἀπὸ τούς βασιλιά-

1. Πρῶν δοῦλος πού ἔγινε πρωθυπουργός ἐπὶ Ἀρκαδίου. Κατάργησε τό ἄστυλο τῆς παλαιᾶς Ἀγίας Σοφίας· ὅταν ὁμως τόν καταδίδωξε ἕνας στρατηγὸς βάρβαρων μισθοφόρων, ἔντρομος ζήτησε ἐκεῖ σωτηρία.

δες και γιατί τά εἶδωλα ἐπρόκειτο νά καταστραφούν· γι' αὐτό ἦταν σέ μεγάλη ἔγνοια και στενοχώρια.

Μόλις μπήκαμε στήν πόλη, κοντά στό μέρος πού λεγόταν τετράμφοδο, ὑπῆρχε μιὰ στήλη μαρμάρηνη πού ἔλεγαν πώς εἶναι τῆς Ἀφροδίτης· ἦταν στημένη πάνω σ' ἕναν πέτρινο βωμό και εἶχε σκαλισμένη ἀπάνω στή στήλη μιὰ γυμνή γυναίκα μέ ὄλες τίς ἀσχήμες της. Πρόσφεραν τιμές στή στήλη ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς πόλης, μά προπάντων οἱ γυναῖκες ἀνάβοντας λυχνάρια και θυμιατίζοντας μέ λιβάνι. Γιατί ἔλεγαν γι' αὐτή ὅτι ἐπισκέπτεται στόν ὕπνο τους ὅσες θέλουν νά παντρευτοῦν, μά τά ἔλεγαν ψέματα ξεγελώντας ἢ μιὰ τήν ἄλλη. . .

Ὅταν λοιπόν φτάσαμε στήν πόλη, ὅπως εἶπαμε, και πλησίασαμε στό μέρος ὅπου ἦταν αὐτό τό εἶδωλο τῆς Ἀφροδίτης — οἱ Χριστιανοί σήκωναν τό τίμιο ξύλο τοῦ Χριστοῦ, δηλαδή τό σχῆμα τοῦ Σταυροῦ — θά μᾶς εἶδε ὁ δαίμονας πού κατοικοῦσε μέσα στή στήλη και μή ἀντέχοντας στή θέα τοῦ φοβεροῦ σημείου, ἀφοῦ πετάχτηκε ἔξω ἀπό τό μάρμαρο πολύ γρήγορα, ἔριξε κάτω τή στήλη και τήν ἔκανε χίλια κομμάτια. Καί δυό εἰδωλολατρῶν, πού ἔτυχε νά βρίσκονται κοντά στό βωμό πού ἦταν ἡ στήλη, τοῦ ἑνός τοῦ ἄνοιξε τό κεφάλι στά δυό και τοῦ ἄλλου τοῦ τσάκισε τόν ὄμο και τό χέρι· γιατί κι οἱ δυό τους στέκονταν και κορόιδευαν τόν ἄγιο λαό.

ΜΑΡΚΟΣ ΔΙΑΚΟΝΟΣ

[— Βίος τοῦ Ἁγίου Πορφύριου, Ἐπισκόπου Γάζης, 58-61. Μετάφραση]

7. Ἕνας ἐθνικός¹ φιλόσοφος ἀπευθύνεται πρὸς τό Μ. Θεοδόσιο και μιᾶ μέ ὑπερβολή γιά τίς καταστροφές τῶν ἀρχαίων ναῶν ἀπό τοὺς Χριστιανούς.

... Ἐσύ βέβαια οὔτε ἐβγαλες διαταγή νά μένουν κλειστά τά ἱερά οὔτε νά μή συχνάζει κανένας σέ αὐτά οὔτε ἀπαγόρευες τή φωτιά και τό λιβάνι οὔτε τίς τιμές ἀπό τά κάθε λογῆς θυμιατίσματα. Οἱ μαυροφόροι ὅμως αὐτοί πού, ἐνῶ τρῶνε περισσότερο και ἀπό τοὺς ἐλέφαντες. . . τό κρύβουν αὐτό μέ τέχνη πού ἐπινοήθηκε γι' αὐτό τό σκοπό, ὅσο ὑπάρχει, βασιλιά, ὁ νόμος σου και ἰσχύει, χυμοῦν ἐπάνω στά ἱερά μέ ξύλα, πέτρες και σίδηρα και ἄλλος χωρὶς αὐτά, μέ τά χέρια και τά πόδια. Ἐπειτα τά πάντα γίνονται λεία τῶν κατοίκων τῆς Μυσίας, ἀφοῦ γκρεμιστοῦν οἱ στέγες, κατεδαφιστοῦν τά σπίτια, κομματιαστοῦν τά ἀγάλματα, ἀναποδογυριστοῦν οἱ βωμοί, ἐνῶ οἱ ἱερεῖς πρέπει ἢ νά σωπαίνουν ἢ νά πεθάνουν. Ἀφοῦ γίνεи τό κακό πρώτη φορά, ὕστερα γίνεиται και δεύτερη και τρίτη ἐφοδος, και στό ἕνα παράνομο τρόπαιό τους, ἀκολουθεῖ τό ἄλλο. Τέτοιες ἐπιχειρήσεις γίνονται ἀκόμη και στίς πόλεις, μά προπάντων στήν ὕπαιθρο. Καί πολλοί εἶναι οἱ ἐχθροί, τό καθεῖνα ὅμως κακό μαζεῦεται χωριστά ὄλο μαζί σέ ἀμέτρητα κακά και ἀπαιτοῦνε μεταξύ τους ἀπολογισμό γιά ὅσα ἔκαναν και εἶναι ντροπή νά μήν ἔχει διαπράξει κανένας τίς μεγαλύτερες ἀδικίες.

ΛΙΒΑΝΙΟΣ

[— Πρὸς Θεοδόσιον. Ὑπέρ τῶν ἱερῶν. Παρ. 6. Μετάφραση]

1. Μὴ χριστιανός.

8. 'Απληστία καὶ σκληρότητα τῶν Δυνατῶν στὸ πρῶμο Βυζάντιο.

(614) γ' Θέλετε ὅμως νὰ ἀφήσουμε κι αὐτοὺς καὶ νὰ ῥθοῦμε στοὺς ἄλλους, σ' αὐτοὺς ἀκριβῶς πού λογαριάζονται γιὰ δικαιοῦτεροι; Ποιοὶ λοιπὸν εἶν' αὐτοὶ; Εἶναι οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν ἀγρῶν καὶ μαζεύουν γιὰ λογαριασμό τους τὸν πλοῦτο πού παράγει ἡ γῆ. Καὶ τί ὑπάρχει πιὸ ἄδικο ἀπ' αὐτοὺς;

Ἄν ἐξετάσει κανεὶς πῶς μεταχειρίζονται τοὺς ἄθλιους καὶ ταλαίπωρους γεωργούς, θὰ τοὺς βρεῖ πιὸ ὠμούς καὶ ἀπὸ τοὺς βαρβάρους. Γιατί σ' αὐτοὺς πού πεθαίνουν τῆς πείνας καὶ σ' ὅλη τῆ ζωὴ τους βασανίζονται, τοὺς προσθέτουν ἐπιπλέον δασίματα, ἀτελειωτὰ καὶ ἀφόρητα, καὶ τοὺς ὑποχρεώνουν σὲ ἐξαντλητικὲς ἀγγαρεῖες. Χρησιμοποιοῦν τὰ σώματά τους σάν νὰ ἦταν γάϊδαροι καὶ μουλάρια ἢ, πιὸ καλὰ, πέτρες. Καὶ οὔτε τοὺς ἀφήνουν νὰ πάρουν λίγη ἀνάσα, μὰ εἴτε ἡ γῆ βγάξει εἰσόδημα εἴτε δὲ βγάξει τὸ ἴδιο τοὺς ξεθεώνουν καὶ δὲ δείχνουν καμιὰ ἀπολύτως κατανόηση.

Καὶ εἶναι μεγάλος καημὸς νὰ βλέπεις, ὅταν, ἀφοῦ ὀλόκληρο τὸ χειμῶνα τοὺς φάει τὸ μεροδοῦλι κι ἡ παγωνιά κι οἱ μπόρες καὶ τὰ ξενύχτια, γυρίζουν πίσω μ' ἄδεια τὰ χέρια καὶ μὲ χρέος ἀπὸ πάνω. Καὶ μὲ περισσότερο φόβο καὶ φρίκη νὰ ἀναλογίζονται κι ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πείνα καὶ τὸ ναυάγιο τὰ βάσανα ἀπὸ τοὺς ἐπίτροπους καὶ τὰ τραβήγματα τους καὶ τίς ἀπαιτήσεις καὶ τὴν καταναγκαστικὴ ἐργασία καὶ τίς ἀναπόφευχτες ὑπηρεσίες.

Τί νὰ πεῖ κανεὶς γιὰ τὰ ἐμπορεύματα πού τοὺς πουλᾶνε καὶ τὴν κερδοσκοπία ἀπὸ τὰ εἶδη πρῶτης ἀνάγκης πού τοὺς προμηθεύουν; Ἀπὸ τὸ μόνον καὶ τὸν ἰδρώτα τους γεμίζουν πατητήρια καὶ στέρνες, ἐνῶ σ' αὐτοὺς τοὺς ἴδιους οὔτε λίγο μέρος ἀπὸ τὸ εἰσόδημα τοὺς ἐπιτρέπουν νὰ πάνε στὰ σπίτια τους, ἀλλὰ μ' ὀλόκληρο τὸν καρπὸ γεμίζουν τὰ πιθάρια τῆς παρανομίας τους καὶ ἔναντι αὐτοῦ τοὺς ρίχνουν ἕνα ἀσήμαντο χρηματικό ποσό. Καὶ ἐπιπλέον ἐπισοῦν καινούριους τρόπους τοκογλυφίας πού δὲν εἶναι οὔτε καθιερωμένοι ἀπὸ τοὺς νόμους τῶν Ἑλλήνων καὶ κρατᾶνε δανειστικούς λογαριασμοὺς πού μόνον τὸ ἀνάθεμα τοὺς ταιριάζει. Γιατί δὲ ζητοῦν τὸ ἑκατοστὸ τοῦ παντός, ἀλλὰ τὸ ἕμισυ τοῦ παντός ἀπαιτοῦν μὲ τὴ βία. Καὶ μάλιστα, ὅταν αὐτὸς πού τοῦ τὸ ἀπαιτοῦν καὶ γυνάικα ἔχει καὶ παιδιὰ ἀνατρέφει καὶ ἄνθρωπος εἶναι καὶ μὲ τὸ δικό του τὸ μόνον γεμίζει καὶ τ' ἄλωνα καὶ τὰ πατητήρια. Ἄλλὰ ἀπ' αὐτὰ τίποτα δὲν καταλαβαίνουν.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

[— Ὁμιλία εἰς κατὰ Ματθ. 61,3 - Migne 58,591
καὶ Ἱ. Καραγιαννοπούλου, Ἱστορία Βυζαντινοῦ κράτους,
Τόμ. Α'. Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 175-176]

9. Ὁ Ἰουστινιανὸς μὲ αὐστηρὰ μέτρα ἐναντίον τῆς προστασίας ἀναχαίττει στὴν Ἀνατολὴ τὴν πορεία πρὸς τὴ φεουδαρχία.

216.C.13. Καὶ προστασίες παράνομες, πού μαθαίνουμε ὅτι γίνονται στίς ἐπαρχίες μας, θὰ ἐπιδιώξεις μὲ κάθε τρόπο νὰ τίς σταματήσεις, μὴν ἐπιτρέποντας σὲ κανένα νὰ ζεῖ εἰς βάρος τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων οὔτε νὰ ἰδιοποιεῖται τὰ ἀγροκτῆματα πού δὲν τοῦ ἀνήκουν ἀπὸ πουθενά, οὔτε γιὰ ζημίαι ἄλλων νὰ ὑπόσχηται γιὰ ἀντιπαροχὴ

προστασία, ούτε να προβάλλουν τή δική τους δύναμη, για να εξουδετερώσουν τήν κρατική δύναμη. Και ούτε να σέ απασχολεί ποιά εξουσία διαθέτουν αυτοί που κάνουν αυτά. Σου είναι αρκετό πάλ' απ' όλα για τήν εξασφάλιση πληρέστατης εξουσίας να έχεις με τό μέρος σου και τό νόμο και του βασιλιᾶ τήν ευμένεια.

ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ Α'

[Νεαρά τοῦ 535, Ν.Ι. XVII, σ. 13. 'Από 'Ι. Καραγιαννοπούλου,
— 'Η Βυζαντινή 'Ιστορία από τās πηγάς, Θεσσαλονίκη 1974,
σ. 173. 'Ελεύθερη ἀπόδοση]

217 Προοίμ. Πληροφορηθήκαμε ὅτι στήν ἐπαρχία που κυβερνᾷς τόλμησαν μερικοί να ἐκμεταλλεῦτον τήν ευκαιρία τῆς κακῆς σοδειᾶς του σιταριοῦ και να δανείσουν σέ μερικούς ἐλάχιστο γέννημα (ποσό καρπῶν) και ἐναντι αὐτοῦ να τούς πάρουν ὅλη τή γῆ τους, ὥστε ἄλλοι ἀπό τούς γεωργούς να φύγουν, ἄλλοι να χαθοῦν ἀπό τό λιμό και να πέσει τόσο φοβερή καταστροφή που δέν εἶναι λιγότερη ἀπό βαρβαρική ἐπιδρομή.

C. 1. Διατάζουμε λοιπόν ὅλους ἐκείνους που δάνεισαν ὁσηδήποτε ποσότητα ὁποιοῦδήποτε εἶδους ξηρῶν καρπῶν να τό πάρουν πίσω τώρα, χωρίς να προσθέσουν ὅτιδήποτε, και να ἐπιστρέψουν τά κτηματάκια στους γεωργούς. Και κανένας να μήν τολμᾷ καθόλου μέ πρόφαση τά ἀνωτέρω δανείσματα, εἴτε ἐγιναν μέ λόγο εἴτε μέ γραπτό συμβόλαιο, να κατέχει ξένη γῆ. Και να εἰσπράξουν, ἂν τά δανεικά ἦταν καρποί, τό 1/8 του μωδίου για κάθε μώδιο ὀλόκληρο τό χρόνο, και ἂν τά δανεικά ἦταν νομίσματα, για κάθε νόμισμα, ἕνα κεράτιο τό χρόνο σάν τόκο. Και ἀφοῦ πάρουν οἱ δανειστές τό 1/8 του μωδίου για κάθε μώδιο τό χρόνο ἢ τό κεράτιο, να ἐπιστρέψουν ὁποσδήποτε τά ὑπόλοιπα, εἴτε γῆ τυχαίνει να κρατοῦν εἴτε κανένα ἄλλο ἐνέχυρο, π.χ. βόδια ἢ πρόβατα ἢ δούλους. Και ὁ νόμος αὐτός να ἱκανοποιεῖ συγχρόνως ὅλους, δηλαδή να θεωρεῖται φιλόθρωπος και εὐσεβής, γιατί ἐξυπηρετεῖ τούς φτωχοῦς και δίνει μιᾶ λογιική ἀποζημίωση στους δανειστές.

— 'Επίλ. Αὐτές λοιπόν εἶναι οἱ ἐντολές μας και να σπεύσει ἡ λαμπρότητά σου να τίς ἐκτελέσει κατά γράμμα. "Ἐτσι θά ξέρει ὁ δανειστής ὅτι, ἂν τολμήσει να ἐνεργήσει ἀντίθετα μ' αὐτά, θά χάσει τό δικαίωμα τῆς εἰσπραξῆς και ἐκεῖνος που πῆρε τό δάνειο θά δοκιμάσει τήν ἱκανοποίηση ὅτι και ὁ ἴδιος θά γλιτώσει ἀπό τό χρέος και τό δανειστή του θά δεῖ ὅτι χάνει ὅ,τι δικαιοῦται να εἰσπράξει.

ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ Α'

[Νεαρά τοῦ 535, Ν.Ι. XXXIII, ἀπό 'Ι. Καραγιαννοπούλου,
— 'Η Βυζαντινή 'Ιστορία από τās πηγάς, Θεσσαλονίκη 1974,
σελ. 173 - 174. 'Ελεύθερη ἀπόδοση]

ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [610-1081].

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: Ο ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ [610-717]. Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΕΙ ΑΠΟ ΠΑΝΤΟΥ ΣΟΒΑΡΟΥΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥΣ ΕΧΘΡΟΥΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΡΙΖΟΝΤΑΙ ΤΑ ΣΥΝΟΡΑ ΤΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Στο προηγούμενο κεφάλαιο εκθέσαμε πώς η αυτοκρατορία, πριν συνέλθει από την εσωτερική της κρίση, δέχτηκε όλη τή βιαιότητα των βαρβαρικών εισβολών: οι Γερμανοί τής πήραν ολόκληρο τό δυτικό τμήμα της, και, παραβιάζοντας τό χώρο και τήν ενότητα τής ρωμαϊκής Μεσογείου ίδρυσαν στίς άκτές της δικά τους κράτη. Ταυτόχρονα σημειώθηκε ή πτώση του άρχαίου κόσμου και μέσα από τά έρείπιά του, αναζητώντας νέες δυνάμεις για νά επιβιώσει, ή Οικουμένη άρχισε νά μετασχηματίζεται σέ μιά χριστιανική αυτοκρατορία, ρωμαϊκή στήν όργάνωση και έλληνοχριστιανική στόν πολιτισμό. Δείξαμε επίσης ότι, παρ' όλο πού τά αυτοκρατορικά έδάφη περιορίστηκαν, ή οίκουμενικότητα δέ χάθηκε σάν ιδέα, άφου αυτή έμπνέει τή δυτική πολιτική του Ίουστινιανού και των διαδόχων του, και άς εΐναι ύποχρεωμένοι οι τελευταίοι αυτοί νά μετατοπίσουν τό κέντρο βάρους τής πολιτικής του πρός τήν 'Ανατολή.

▲ Στήν περίοδο όμως πού άκολουθεΐ (610 - 717), ή ενότητα τής μεσογειακής Οικουμένης διατηρεΐται μόνο λίγα χρόνια μετά τό 628. Έκείνο τό χρόνο ό 'Ηράκλειος, ό ίδρυτής τής δυναστείας του μεγαλύτερου μέρους αυτής τής περιόδου (610 - 711), κατόρθωσε νά εξουδετερώσει τους Πέρσες, τους προαιώνιους ανταπαιτητές τής ανατολικής Μεσογείου, και νά τους αποκόψει τήν πρόσκαιρη έξοδό τους στίς άκτές τής Ν. 'Ανατολικής γωνίας της. Μά τόν επόμενο κιόλας χρόνο πληροφορεΐται τήν πρώτη επιθετική κρούση των 'Αράβων στά σύνορα τής Συρίας. Οι "Αραβες, πού ζούσαν ώς τώρα στή χερσόνησό τους νομαδικά, όργανώνονται τότε σέ έναϊο κράτος, τό Χ α λ ι φ ά τ ο, και ξεχύνονται πρός τή Μεσόγειο, για νά διεκδικήσουν τό δικαίωμα νά έγκατασταθούν κι αυτοί στά παράλια της.

▲ Οί εισβολές τῶν Ἀράβων δέ μοιάζουν καθόλου μέ τίς εισβολές τῶν Γερμανῶν, οὔτε στό χαρακτήρα οὔτε στό ἀποτελέσματα. Οἱ Γερμανοί, ὅταν κατακτοῦσαν μιά χώρα, ἀφήνονταν νά κατακτηθοῦν ἀπό τόν πολιτισμό τῶν κατακτημένων. Οἱ Ἀραβες μαχητές ὅμως εἶναι στήν ὑπηρεσία τοῦ κράτους τοῦ Ἀλλάχ καί γι' αὐτό οἱ κατακτήσεις τους εἶναι ἐξουθενωτικές γιά τούς κατακτημένους: ἐκτός ἀπό τούς Ἰουδαίους καί τούς Χριστιανούς, ὅταν δέν ἀλλάξοπιστοῦσαν θεληματικά, ὅλοι οἱ ἄλλοι λαοί ἔχαναν τή θρησκεία, τή γλώσσα, τόν ἔθνισμό τους καί ἰσοπεδώνονταν πέρα γιά πέρα μέσα στό ἀπέραντο πολιτικο-θρησκευτικό Χαλιφάτο.

Γι' αὐτό οἱ λαοί τῶν περιοχῶν πού κατακτήθηκαν ἀπό τούς Ἀραβες παρασύρθηκαν ἀπό τήν ἔλξη τοῦ ἀστερισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, καί σ' αὐτή τήν τροχιά κινοῦνται ὡς τίς μέρες μας.

▲ Στή Δύση, ἐνῶ ὁ Ἡράκλειος πολεμᾷ μέ τούς Πέρσες στήν Ἀνατολή, ὁ βασιλιάς τῶν Βησιγόθων τῆς Ἰσπανίας Σβινθίλας (621 - 631) κυριεύει τίς ἐκεῖ βυζαντινές κτήσεις.

Πολύ πιό κρίσιμη κατάσταση ὥστόσο δημιουργήσαν ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 7ου αἰῶνα οἱ εισβολές τῶν Ἀβάρων καί τῶν Σλάβων. Ἀπό τούς δευτέρους οἱ Κροάτες καί οἱ Σέρβοι δημιουργοῦν στά χρόνια τοῦ Ἡρακλείου μόνιμες ἐγκαταστάσεις στίς ἐρημωμένες ἀπό τούς Ἀβάρους περιοχές τῆς βορειοδυτικῆς Βαλκανικῆς καί ἄλλες σλαβικές φυλές βρίσκουν ἐπίσης μόνιμο καταφύγιο στήν Κάτω Μοισία ἀνάμεσα στό Δούναβη καί στόν Αἴμο.

Τό τελευταῖο τέταρτο αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα ἰδρύουν σ' αὐτή τήν περιοχή τό βασιλεῖο τους οἱ Βούλγαροι. Τό νεοσύστατο κράτος τους ἀναπτύσσεται μέσα σέ αὐτοκρατορικά ἐδάφη καί θά γίνεи ἀργότερα ἕνας ἀπό τούς πιό ἐπικίνδυνους ἀντιπάλους τοῦ Βυζαντίου.

▲ Ἐπομένως σ' αὐτή τήν περίοδο ἡ αὐτοκρατορία ἔπαθε σοβαρό ἀκρωτηριασμό. Αὐτό ἐπῆρασε πολύ βαθιά τό χαρακτήρα της. Ἀπό ἐδῶ κι ἐμπρός ὡς κυρίως ἐνδοχώρα τῆς αὐτοκρατορίας ἀπόμεινε ἡ Μ. Ἀσία, ἡ Θράκη, ἡ Μακεδονία καί ἡ νοτιότερη Ἑλλάδα μέ τά νησιά της, τμήματα τῆς Ἰταλίας καί Σικελίας· ἀργότερα θά ἐπεκταθοῦν πάλι τά ἀνατολικά ἐδάφη.

Οἱ πληθυσμοί τῶν περιοχῶν αὐτῶν εἶναι καθαρᾶ ἑλληνικοί, ὄχι μόνο στό ἀστικά κέντρα, ὅπως στίς ἀνατολικές ἐπαρχίες, ἀλλά καί στήν ὑπαιθρο. Καί δέν εἶναι μόνο ἑλληνικοί οἱ πληθυσμοί, ἀλλά καί ὁμόδοξοι. Ἡ ἀραβική κατάκτηση ἀπάλλαξε τήν αὐτοκρατορία ἀπό τά ἐδάφη ὅπου εὐδοκίμοῦσαν οἱ κάθε λογῆς αἱρέσεις. Συνέπεια λοιπόν τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐδαφικῆς ἔκτασης εἶναι νά ἀποκτήσει ἡ αὐτοκρατορία σέ μικρότερο χῶρο μεγαλύτερη ἔθνολογική καί θρησκευτική ὁμοιογένεια.

▲ Ἡ περίοδος λοιπόν 610 - 717 εἶναι περίοδος μεγάλων ἐξωτερικῶν κινήσεων. Γιά νά ἀντιμετωπιστοῦν αὐτοί οἱ κίνδυνοι καί νά ἐπιζήσει τό κράτος, χρειάστηκε νά ἐνδυναμωθοῦν καί νά ἐπεκταθοῦν σέ πολλούς τομεῖς οἱ μεταρρυθμίσεις πού ἐγκαινιάστηκαν στούς τρεῖς προηγούμενους αἰῶνες.

1 Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΣΕ ΣΚΛΗΡΟΥΣ ΠΟΛΕΜΙΚΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΣΩΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥΣ ΤΗΣ ΕΧΘΡΟΥΣ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

1. Ο Ήρακλειος και η δυναστεία του (610-717).¹

▲ **Η μορφή του.** Ο Ήρακλειος, γιός του ξαρχου τῆς Καρχηδόνας Ἁρακλείου, ξεκίνησε ἀπὸ τὸ Ἐξαρχάτο, σταλμένος ἀπὸ τὸν πατέρα του, μὲ στρατὸ καὶ στόλο γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴν ἐλευθέρωσε ἀπὸ τὴν τυραννίδα τοῦ αὐτοκράτορα Φωκά. Ἡ Σύγκλητος, πού εἶχε τὴν πρωτοβουλία τῆς πρόσκλησης αὐτῆς, καὶ ὁ λαὸς τὸν ἀνέβασαν στὸν ἄδειο θρόνο καὶ τὸν ἔστεψε αὐτοκράτορα ὁ πατριάρχης Σέργιος (5 Ὀκτωβρίου 610).

Μὲ τὸν Ἁράκλειο ὁ 7ος αἰώνας πρόσθεσε στὸ πάνθεο τῶν αὐτοκρατόρων μιὰ μοναδική μορφή. Ἦταν πλοῦσια προικισμένος μὲ φυσικὰ χαρίσματα: σπάνια ὁμορφιά στὸ ἐξωτερικὸ του, εὐγένεια καὶ ἠπιότητα στὸ ἦθος του, ἀδάμαστο θάρρος στὴ μάχη καὶ ἐξαιρετικὴ στρατηγικὴ ἱκανότητα.

Ο Ἁράκλειος ἐνσάρκωσε τέλεια τὸν τύπο τοῦ ἡγέτη πού ζητοῦσε ἡ συνεπαρμένη ἀπὸ θρησκευτικὴ ἐποχὴ του. Εἶναι ὁ πρῶτος χριστιανὸς αὐτοκράτορας, πού ἐμπνέεται ἀπὸ τὴ σταυροφορικὴ διάθεση νὰ πολεμήσει γιὰ τὴν πίστη του. Γι' αὐτὸ καὶ παίρνει μέρος στὶς ἐκστρατεῖες ὁ ἴδιος προσωπικὰ ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ.

Οἱ ἐκστρατεῖες του ἔχουν ὀρισμένα καινούρια χαρακτηριστικά: Φτάνει στὴ Βασιλεύουσα γιὰ νὰ τὴν ἐλευθερώσει ἀπὸ τὸ Φωκά, μὲ στόλο πού στὰ κατάρτια τῶν караβιῶν του ἀνεμίζουν σὰν νικητήρια σύμβολα εἰκόνες τῆς Παναγίας.

Ο μεγάλος πόλεμος μὲ τοὺς Πέρσες, πού ἀρχίζει τὸ 622, εἶναι ἕνας πόλεμος ἱερός πού κηρύσσεται «κατὰ βαρβάρων», δηλαδή μὴ Χριστιανῶν, μὲ τὸ σύνθημα νὰ ξαναπάρουν τὸν Τίμιο Σταυρὸ πού τὸν ἄρπαξαν οἱ πυρολάτρες καὶ τὸν πῆγαν στὴν Κτησιφώντα. Μὰ καὶ τὸ τέλος τοῦ πολέμου εἶναι ἀνάλογο: ἡ νίκη γίνεται γνωστὴ στὸ πλῆθος τὸ συγκεντρωμένο στὴν Ἁγία Σοφία τὴν Πεντηκοστὴ τοῦ 628 μ' ἕνα αὐτοκρατορικὸ διάγγελμα ὅπου ὁ νικητὴς ἀναγγέλλει τὸ θρίαμβο καὶ παραγγέλλει νὰ «ἀλαλάξουν στὸν Κύριο» τὶς εὐχαριστίες τους, γιατί ὁ «Θεομάχος Χοσρόης» γκρεμίστηκε «στὰ καταχθόνια» καὶ ὁ Σταυρὸς συνέτριψε τὸν Ζωροάστρη καὶ τοὺς Μάγους.

▲ **Ἡ βασιλεία του καὶ οἱ διάδοχοί του.** Στὴ διαδρομὴ τῆς βασιλείας τοῦ Ἁρακλείου (610 - 641) ξεχωρίζουμε τρεῖς περιόδους, πού ἡ καθεμιά τους ἀποτελεῖ καὶ μιὰ ἰδιαίτερη φάση στὴ δράση του.

● Στὴν πρώτη φάση (610 - 622), καθὼς παραλαβαίνει ἀπὸ τὸ Φωκά ἕνα κράτος σὲ πλήρη ἐσωτερικὴ διάλυση, ἀγωνίζεται νὰ τὸ ἀνασυντάξει. Εἶναι μιὰ

Σημ. 1. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς δυναστείας αὐτῆς εἶναι μὲ τὴ σειρά: Κωνσταντὸς Β' (641 - 668), ὁ Κωνσταντῖνος Δ' (668 - 685) σ' αὐτὸν ἀνήκει τὸ παρωνύμιο Πωγωνάτος), ὁ Ἰουστινιανὸς Β' (685 - 695 καὶ 705 - 711). Τὰ ὑπόλοιπα χρόνια 695 - 705 καὶ 711 - 717 εἶναι χρόνια ἀναρχίας.

Ἡ εἰσοδος στά Ἱεροσόλυμα.

[Μικρογραφία ἀπό τό μεγάλο κώδικα μέ εὐαγγέλια τοῦ βου αἰώνα. Εἶναι γνωστός ὡς *Codex purpureus Rossanensis - Rossano τῆς Καλαβρίας. Museo dell' Archivescovo*]. Εἶναι ἀπό τά ἀρχαιότερα δείγματα τοῦ πλήρως διαμορφωμένου πιά βυζαντινοῦ ρυθμοῦ στή ζωγραφική.

περίοδος ὅπου προσπαθεῖ νά διασφαλίσει τά νῶτα του ἀπό τούς ἐχθρούς τοῦ Δούναβη, γιά νά διαθέσει ὕστερα τίς κύριες δυνάμεις του ἐναντίον τῶν Περσῶν στήν Ἀνατολή.

- Στή δευτέρα φάση (622 - 630) μέ τρεῖς νικηφόρες ἐκστρατεῖες οἱ Πέρσες συντρίβονται, τά σύνορα ξανάρχονται στήν ἀρχική τους θέση καί ἡ Κωνσταντινούπολη σώζεται ἀπό τήν πολιορκία τῶν Ἀβάρων (626).

- Στήν τρίτη φάση (630 - 641) μετά τό θρίαμβο ἐρχεται ἡ ὀριστική σύμπτυξη τῶν συνόρων τοῦ Βυζαντίου στήν ἀνατολή καί στό νότο. Ὁ Ἡράκλειος, μέ ἐξασθενημένες τίς στρατιωτικές δυνάμεις του ἀπό τόν περσικό πόλεμο, ἀντιμετωπίζει τήν ὀρμή τῶν Ἀράβων καί προσπαθεῖ νά περισώσει ὅ,τι μπορεῖ νά περισωθεῖ.

- ▲ **Οἱ διάδοχοί του (641 - 711).** Δέν ἦταν ἀσήμαντοι κυβερνήτες. Εἶχαν ὅμως νά κυβερνήσουν μιά αὐτοκρατορία πού ἀντιμετώπιζε τό πρόβλημα πῶς θά ἐπιζοῦσε ἀπό τίς ἐπιθέσεις τῶν Σλάβων καί προπάντων τῶν Ἀράβων.

Στά χρόνια τοῦ πρώτου διαδόχου του, τοῦ Κώνσταντα Β' (641 - 668), ὁ σοβαρότερος κίνδυνος πού παρουσιάστηκε ἦταν ἡ δημιουργία τῆς πρώτης ναυτικής δύναμης τοῦ Χαλιφάτου καί ἡ ἀπόπειρά του νά θέσει ὑπό τόν ἐλεγχό του τό ἑλληνικό ἀρχιπέλαγος. Ἐπίσης ἡ κατακτητική του ἐπέκταση στή Β. Ἀφρική καί οἱ ἐπιθέσεις τῶν Σλάβων.

Συγχρόνως θρησκευτικές προστριβές μέ τήν ἐκκλησία τῆς Ρώμης ἔφεραν τίς Ἰταλικές κτήσεις σέ κίνδυνο. Πόσο κρίσιμη ἦταν ἡ κατάσταση δείχνει τό γεγονός ὅτι ὁ αὐτοκράτορας ἐνεργεῖ σπασμωδικά καί παράτολμα. Φτάνει στό σημεῖο νά

Ὁ Δαβὶδ θανατώνει τὴν ἄρκτο. [Μικρὸς ἀσημένιος δίσκος, διάμ. 14 ἐκ. Κύπρος. Λευκωσία, Κυπριακὸ Μουσεῖο. Χρονολογεῖται μεταξὺ 613 καὶ 629 - 630].

Ἀσημένιος δίσκος με παράσταση Σιληνοῦ καὶ Μαινάδας· προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. [Μεταξὺ 610 καὶ 629, Λένιγκραντ, Hermitage].

ἐκστρατεύσει ὁ ἴδιος στὴ Ν. Ἰταλία, γιὰ νὰ τὴν προφυλάξει ἀπὸ τοὺς Λογγοβάρδους, καὶ ὕστερα στὴ Σικελία ἀπ' ὅπου ἀναχαιτίζει προσωρινὰ τὴν ἀραβικὴ προέλαση στὴ Δύση.

Στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ γιοῦ του Κωνσταντίνου Δ' (668 - 685) οἱ ἐξωτερικοὶ κίνδυνοι ἔγιναν ἀκόμη μεγαλύτεροι· ἡ πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας πολιορκεῖται γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τοὺς Ἀραβες (673 - 677)· στὸν ἴδιο κίνδυνο βρέθηκε καὶ ἡ Θεσσαλονικὴ ἀπὸ τοὺς Σλάβους. Στὴ βασιλεία του ἐπίσης ἔγινε ἡ μόνιμη ἐγκατάσταση τῶν Βουλγάρων στὴν Κάτω Μοισία (σημερινὴ Β.Α. Βουλγαρία).

Στὸ ὑπόλοιπο διάστημα (685 - 717) κυρίαρχη μορφή εἶναι ὁ γιὸς του Ἰουστινιανὸς Β' ὁ Ρινόμητος, πού ἀνατρέπεται μὲ ἐπανάσταση καὶ ξαναπαίρνει πάλι τὸ θρόνο μὲ τὴ βία. Εἶναι φυσιογνωμία ἀντιφατικὴ καὶ νοσηρὴ.

Εἰδικὰ στὴν περίοδο τῆς δευτέρας βασιλείας του (705 - 711) καὶ στὴν «περίοδο ἀναρχίας», πρὶν καὶ μετὰ (695 - 705 καὶ 711 - 717), βρῆκαν τὴν εὐκαιρία οἱ Ἀραβες καὶ οἱ Βούλγαροι νὰ βελτιώσουν τίς θέσεις τους εἰς βάρος τῆς αὐτοκρατορίας.

2. Ἐχθρικές ἐισβολές στὸ Δούναβη καὶ στὴν Ἀνατολή.

▲ Ἐδαφικὴ σύμπτυξη στὰ βόρεια σύνορα. Μόνιμες ἐγκαταστάσεις σλαβικῶν φύλων στὴ Βαλκανικὴ χερσόνησο. Στὸ προηγούμενο κεφάλαιο ἔγινε λόγος γιὰ τίς ἀβαροσλαβικὲς ἐπιδρομὲς στὸ τέλος τοῦ βου αἰώνα. Αὐτὲς εἶχαν μόνον σκοπὸ τὴ λεηλασία· οἱ ἐπιδρομεῖς ξαναγύριζαν ὕστερα στὶς ἐστίες τους. Στὸ τέλος ἀκριβῶς τοῦ αἰώνα (600) ὁ Μαυρίκιος ὄχι μόνον ἀπώθει τοὺς ἐπιδρομεῖς καὶ ξανα-

Κιονόκρανο με ανάγλυφη διακόσμηση. (7ος αιώνας - Κων/πολη).

παίρνει τὰ χαμένα βαλκανικά ἐδάφη μὲ ἐπίσημη συμφωνία, ἀλλὰ προελαύνει μὲ ἀντεπίθεση καί πέρα ἀπὸ τὸ Δούναβη. Ἡ ἀνατροπὴ ὁμως τοῦ Μαυρικίου ἀπὸ τὸ Φωκᾶ ἄλλαξε ριζικὰ τὴν κατάσταση στὰ μέρη ἐκεῖνα εἰς βᾶρος τοῦ Βυζαντίου.

● Μέσα στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 7ου αἰῶνα (602 - 626) τὰ ὄχυρά τοῦ Δούναβη παραλύουν καί πλήθος Ἀβάρων καί Σλάβων ξεχύνονται σὲ ὀλόκληρη τὴ χερσόνησο ἀπὸ τὴν Ἀδριατικὴ ὡς τὶς ἀκτὲς τοῦ Αἰγαίου καί ἀπὸ τὸ Δούναβη ὡς τὴν Πελοπόννησο· τὴν ἀναζητοῦν ἐστῆς γιὰ ὀριστικὴ ἐγκατάσταση. Ἐφτασαν ὡς τὰ πρόθυρα τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἡ Θεσσαλονικὴ ἐγινε συχνὰ στόχος τους καί δέχτηκε μεγάλη ἐπίθεση στὰ χρόνια 617 - 619.

Ἔτσι δὲν μπόρεσε νὰ γίνῃ στὸ τέλος τοῦ 7ου αἰῶνα γίνεταί τὴν ὀριστικὴ ὑποχώρηση τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας στὸ βόρειο σύνορο καί αἰσθητὴ ἐθνολογικὴ ἀλλοίωση στὴ σύνθεση τῶν πληθυσμῶν τῆς βόρειας Βαλκανικῆς. Εἰδικότερα:

Στὶς παραδουνάβιες περιοχὲς χάνονται γιὰ πάντα ἀξιόλογες πόλεις καί μαζί τους σβῆνει ἐκεῖ καί ὁ Χριστιανισμός. Στὴν Ἰστρία καί στὴ Δαλματία οἱ κάτοικοι φεύγουν κυνηγημένοι πρὸς τὶς νοτιότερες ἀκτὲς καί πόλεις· ἀπὸ τὸ 614 ἔχουν ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ σλαβικὲς φυλές, οἱ Κροάτες καί οἱ Σέρβοι. Στὴν κάτω Μοισία (ἀνάμεσα στὸ Δούναβη καί στὸν Αἰμο) γίνεταί τὸ ἴδιο μὲ ἄλλες σλαβικὲς φυλές, πού εἶναι γνωστὲς ὡς Ἑπτάγενες. Καί στὴ νότια Βαλκανικὴ γίνονται ἐπίσης σλαβικοὶ ἐποικισμοί. Κατορθώνουν αὐτὸ τὸν αἰῶνα — καί προπάντων τὸν ἐπόμενον, τὸν 8ο — νὰ φτάσουν σὲ μικρὲς ὁμάδες ὡς τὸν Ταῦγετο τῆς Πελοποννήσου.

● Οἱ ἐγκαταστάσεις αὐτὲς, γνωστὲς μὲ τὸν ὄρο *Σκλαβηνίες*, εἶναι σποραδικὲς καί ἀραιὲς ἐποικιστικὲς νησίδες μέσα στὸν ἀκμαῖο ἐλληνικὸ πληθυσμὸ.

Πιο πυκνὲς εἶναι στὴ Θράκη, στὴ Μακεδονία καί λιγότερο στὴ Θεσσαλία. Φαίνεται πὼς ἡ σλαβικὴ διείσδυση στὴν Πελοπόννησο πῆρε διαστάσεις. Τελικὰ ὁμως ἐπικράτησε καί ἐκεῖ, ὅπως καί στὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα, τὸ ἐλληνικὸ στοιχεῖο. Αὐτό, μὲ ἀφετηρία τὶς ἀκτὲς καί τὰ ἀστικά κέντρα ἀπορρόφησε ὀλοτέλα τοὺς Σλάβους ἐποίκους, κι ἔτσι ἀναστυλῶθηκε πάλι ἡ βυζαντινὴ κυριαρχία στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο.

● Πιο ἐπικίνδυνοι ἀντίπαλοι ἀπὸ τοὺς Σλάβους εἶναι οἱ Ἀβάροι· αὐτοὶ

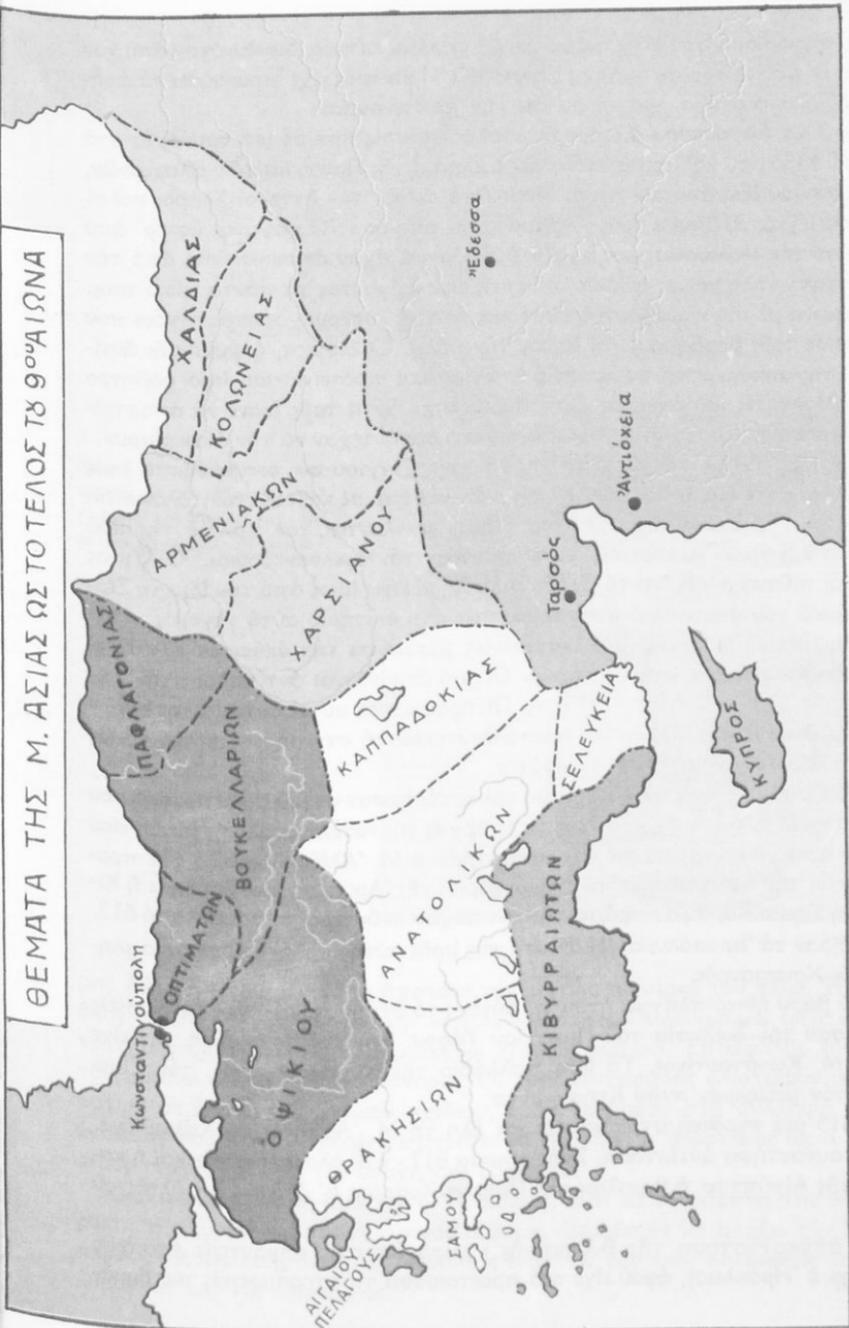
'Ο Άγιος Δημήτριος ανάμεσα
 στους ιδρυτές της εκκλησίας του.
 'Η εκκλησία του Άγιου Δημητρίου
 της Θεσσαλονίκης, όπως είναι γνω-
 στο, χτίστηκε τον 5ο αιώνα από τό
 στρατηγό Λεόντιο. Καταστράφη-
 κε όμως από πυρκαγιά μεταξύ 629
 και 634. Το 634 ξαναγίνεται από
 την αρχή ή ανοικοδόμηση και ή
 διακόσμησή της μέ ψηφιδωτά. 'Η
 ανοικοδόμηση έγινε από τον αρχιε-
 πίσκοπο 'Ιωάννη. Στην παράσταση
 εικονίζεται ο Άγιος Δημήτριος στη
 μέση, δεξιά του ο αρχικός κτίτορας
 Λεόντιος και αριστερά του ο ανοι-
 κοδομητής επίσκοπος 'Ιωάννης. 'Η
 κτιτορική επιγραφή που διακρίνεται
 στη βάση αναφέρει τή διάωση της
 Θεσσαλονίκης από μία επιδρομή
 Σλάβων (617 ή 619) μετά «κλύ-
 δωνα βαρβάρων», όπως λέει, που
 αποδόθηκε σέ θαύμα του προστάτη
 αποδόθηκε σέ θαύμα του προστάτη
 της Άγιου. Είναι άριστο και χαρα-
 κτηριστικό δείγμα ψηφιδωτής ζω-
 γραφικής της περιόδου μεταξύ των
 χρόνων του 'Ηρακλείου και της Ει-
 κονομαχίας. Δέν εικονίζονται, όπως
 θά ήταν φυσικό σέ μία τόσο ενθύ-
 χωση βασιλική, σκηνές από τή Βί-
 βλο, αλλά ομάδες κληρικών, προ-
 σκωνητές, δωρητές κ.ά.

αποτελούν τό μαχητικό στοιχείο των επιδρομών και ανοίγουν δρόμο στην έποικιστική διολίσθηση των Σλάβων προς τά νότια. Έπειδή είναι άσιατικός λαός, είναι ίκανοί πολεμιστές, μά προπάντων επιδέξιοι στην όργάνωση στρατού και κράτους.

▲ 'Η μεγαλύτερη επιχείρηση των Άβάρων εναντίον του Βυζαντίου είναι ή πολιορκία της Κωνσταντινούπολης μέ στρατό και στόλο από σλαβικά μονόξυλα τό 626. 'Ο ήγεμόνας (= χαγάνος) των Άβάρων, παραβιάζοντας τή συνθήκη ειρήνης που είχε κλείσει τό 619 μέ τον 'Ηράκλειο, εκμεταλλεύεται τή διπλή εύκαιρία, δηλαδή τήν άπουσία του αυτοκράτορα, που πολεμούσε τους Πέρσες κοντά στό κράτος τους, και τήν προέλαση μις περσικής στρατιάς ως τή Χαλκηδόνα και πολιορκεί από στεριά και από θάλασσα τή Βασιλείουσα μέ πλήθη Σλάβων, Βουλγάρων και Γετιδών.

'Η πολιορκία του χαγάνου πραγματοποιήθηκε μέ πολλές μυριάδες πεζικό και ίππικό. 'Ο Κεράτιος πλημμύρισε από τά σλαβοβουλγαρικά μονόξυλα, ενώ

ΘΕΜΑΤΑ ΤΗΣ Μ. ΑΣΙΑΣ ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩ 9^ο ΑΙΩΝΑ

* Η διοικητική οργάνωση του κράτους σε θέματα εμφανίζεται από τον 10ο αιώνα σε πλήρως διαμόρφωση.
 * Η οριστική διαμόρφωση του κράτους θα γίνει στους δύο επόμενους αιώνες. *Ο χάρτης δείχνει τη «θεματική τάξη» της Μ. Ασίας με τα πρώτα μεγάλα διαμερίσματα που χωρίζονται αργότερα σε μικρότερα θέματα, όπως σημειώνονται.

ή άμυνα, περιορισμένη σέ λίγο πεζικό καί 12 χιλιάδες ίππικό, διευθυνόταν από τόν πατρίκιο Βώνο καί τόν πατριάρχη Σέργιο. 'Ο 'Ηράκλειος είχε προνοήσει νά αφήσει καί αξιόλογο στόλο, γιά νά φυλάει τήν πρωτεύουσα.

Στίς 3 -4 Αύγουστου ό έχθρικός στόλος συντρίφτηκε σέ μιά ναυμαχία στό βάθος του Κερατίου κόλπου κοντά στήν έκκλησία τής Παναγίας τών Βλαχερνών, ενός προαστίου έξω από τά τείχη. Μετά από αυτήν τήν ήττα οί Σλάβοι καί οί Βούλγαροι εγκαταλείπουν τούς 'Αβάρους καί φεύγουν. 'Ο χαγάνος ύστερ' από αυτό έλυσε τήν πολιορκία, καί στίς 8 Αύγουστου είχαν άπομακρυνθει από τήν Κωνσταντινούπολη καί οί τελευταίοι ίππείς του καίγοντας τά πάντα πίσω τους.

Σύμφωνα μέ τήν παράδοση ή Θεοτόκος ήταν ή «ύπέρμαχος στρατηγός» πού διασκόρπισε τούς βαρβάρους καί έσωσε τήν πόλη. 'Ο Σέργιος, ή ψυχή τής αντίστασης, πηγαινοερχόταν πάνω στίς έπάλξεις καί πρότεινε σάν ιερό φόβητρο στους πολιορκητές μιά άχειροποίητη εικόνα της. Αυτή τούς έκανε νά άποστρέφουν τό πρόσωπο καί νά όπισθοχωρούν, γιατί δέν άντεχαν νά τήν άντικρίσουν.

Τό ίδιο βράδυ μέ πρόταση του πατριάρχη Σεργίου συγκεντρώθηκε ό λαός στήν έκκλησία τής Παναγίας τών Βλαχερνών καί εκεί σέ κατανυκτική όλονυκτία άνέπεμψε στή Θεοτόκο εύχαριστήρια δέηση ψάλλοντας τόν παλιό της ιερό 'Υμνο πού λεγόταν 'Ακάθιστος, γιατί πάντοτε τόν έψελναν όρθιοι. 'Ο 'Υμνος αυτός είναι πιθανό ότι εκείνο τό βράδυ συμπληρώθηκε έως από τόν ίδιο τό Σέργιο σέ μερικά του σημεία καί προσαρμόστηκε στό σωτήριο αυτό γεγονός.

▲ 'Ο 'Ηράκλειος μέ νικηφόρες έκστρατείες ματαιώνει τήν άπόπειρα τών Περσών νά εγκατασταθοϋν στή Μεσόγειο. Οί πιό επικίνδυνοι αντίπαλοι στήν κρίσιμη περίοδο 610 - 622 ήταν οί Πέρσες. Οί προαιώνιοι αυτοί άνταπαιτητές τών άκτών τής άνατολικής Μεσογείου έκμεταλλεύτηκαν τή στιγμή τής προσπάθειας του 'Ηρακλείου ν' άνασυντάξει τό κράτος.

Παραβίασαν τά άνατολικά σύνορα καί κατόρθωσαν σέ μιά δεκαετία περίπου νά θέσουν πάλι υπό τόν έλεγχο τους τίς έπαρχίες τής νοτιοανατολικής Μεσογείου πού πριν από χίλια χρόνια τίς είχε κατακτήσει ό Μ. 'Αλέξανδρος. Τό 612 προχώρησαν ώς τήν Καππαδοκία καί έγιναν κύριοι τής 'Αρμενίας. 'Ακολούθησε ή Κιλικία καί ή Συρία. Κυρίεψαν πρῶτα τήν 'Αντιόχεια κι ύστερα τή Δαμασκό τό 613. Τό 614 πήραν τά 'Ιεροσόλυμα. 'Η άλωση τής ιερής αυτής πόλης άφησε κατάπληκτους τούς Χριστιανούς.

Πολύ βαρύ ήθικό πλήγμα ήταν γι' αυτούς τό ότι οί πυρολάτρες κατακτητές πυρπόλησαν τήν έκκλησία του Παναγίου Τάφου. Τήν έκκλησία αυτή τήν είχε χτίσει ό Μ. Κωνσταντίνος. Τό ιερό παλλάδιο τής Χριστιανοσύνης, τόν Τίμιο Σταυρό, τόν μετέφεραν στήν Κτησιφώντα.

Τό 615 μιά περσική στρατιά πέρασε όλη τή Μ. 'Ασία ώς τή Χαλκηδόνα, χωρίς νά συναντήσει άντίσταση. Στήν τριετία 617 - 619 όλοκληρώθηκε καί ή κατάληψη τής Αίγύπτου· ό βασιλιάς τής Περσίας Χοσρόης Β' ζούσε ώρες άληθινού θριάμβου.

Τήν άποκατάσταση τής βυζαντινής κυριαρχίας στίς σημαντικές έπαρχίες τήν πέτυχε ό 'Ηράκλειος, άφού είχε πιά προετοιμάσει τίς στρατιωτικές του δυνά-

Χρυσό περιδέραιο καί μεν-
ταγιόν μέ τόν Εὐαγγελισμό.
[*Αρχές τοῦ 7ου αἰώνα, Βε-
ρολίνο, Staatliche Museum.*]

μεις. Αὐτή ἡ ἀποκατάσταση ἀποτελεῖ τόν μεγάλο πολέμικό του ἄθλο. Ἡ ἀντεπί-
θεσή του ἀναπτύχθηκε μέσα στήν περίοδο 622-628 καί περιλαμβάνει τρεῖς στρατιω-
τικές ἐπιχειρήσεις μέ εἰδικό στρατηγικό στόχο ἢ καθεμίᾳ. Ἐπικεφαλῆς τοῦ στρα-
τοῦ μπαίνει ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας. Οἱ τρεῖς ἐπιχειρήσεις ἀποτελοῦν μέρη ἐνός
ἄρτιου στρατιωτικοῦ γενικοῦ σχεδίου, τόσο τολμηροῦ στή σύλληψη καί τήν
ἐκτέλεση πού δικαιολογημένα ἐπιτρέπει νά θεωρηθεῖ ὁ Ἡράκλειος ὡς ὁ μεγαλύ-
τερος στρατηγός ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Τραϊανοῦ.

Σύμφωνα μέ τό σχέδιό του ὁ Ἡράκλειος, ἀντί νά ἐπιχειρήσει τήν ἀπελευθέ-
ρωση τῆς Συρίας καί τῆς Αἰγύπτου ἀμέσως, ἀπόφασισε νά πλήξει τήν ἴδια τήν
καρδιά τῆς περσικῆς δύναμης, ρίχνοντας ἐναντίον της τούς πολεμικούς λαούς τῆς
Ἀρμενίας καί τῆς Καυκασίας.

Ύφασματα - κεντήματα. Μεταξωτό ύφασμα σε κόκκινο βάθος με παράσταση του Εδαγγελισμού. Τα ύφασματα αυτά μιμοῦνται συριακά πρότυπα παλαιότερα. Η τεχνοτροπία του ύφασματος θυμίζει έντονα τό Βυζάντιο, ή τεχνική του όμως προέρχεται από τή Συρία [7ος (;) αιώνας. Από τή Sancta Sanctorum, Ρώμη, Βατικανό].

● Μέ τήν πρώτη έκστρατεία (άνοιξη - φθινόπωρο 622) άνοιξε πέρασμα από τίσ Πύλες τής Βιθυνίας προς τήν Ἄρμενία. Ὁ Πέρσης στρατηγός Σαρβαράς, ὕστερα από μιά ήττα του, άπομάκρυνε έντελῶς τίσ δυνάμεις του από τή Μ. Ἀσία. *Ἔτσι πραγματοποιήθηκε ὁ πρώτος σκοπός του σχεδίου, ή άπελευθέρωση τής Μ. Ἀσίας.*

● Ἡ δεύτερη επιχείρηση άρχίζει τήν άνοιξη του 623 καί τελειώνει τό 625. Ὁ Ἡράκλειος διασχίζει τήν Ἄρμενία, προελαύνει μέσα στην Ἄτροπατηνή Μηδία¹ τής Περσίας· τελικά κατευθύνεται προς τήν Κιλικία. Μέ μιά λαμπρή νίκη του ἐκεῖ, κοντά στό Σάρο ποταμό, άνάγ-

1. Τό σημερινό Ἄζερμπαϊτζάν.

κασε τό στρατηγὸ Σαρβαρά νά συμπύξει τόν κύριο ὄγκο τῶν δυναμέων του πέρα ἀπό τόν Εὐφράτη.

● Μὲ τὴν τρίτη ἐπιχείρησι, ἀφοῦ συγκέντρωσε πολλές δυνάμεις ἀπὸ τοὺς λαοὺς τοῦ Καυκάσου, ἐνεργεῖ τό 627 τὴν μεγάλη εἰσβολή του μέσα στό κέντρο τῆς περσικῆς αυτοκρατορίας. Διασχίζει τὴν Ἀτροπατηνὴ Μηδία μέ κατεύθυνση τὴν Κτησιφώντα. Στὶς 12 Δεκεμβρίου τοῦ ἴδιου χρόνου στά ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Νινευί κέρδισε τὴν πιὸ ἀποφασιστικὴ νίκη ὄλου τοῦ πολέμου.

Στὶς ἀρχές τοῦ 628 ὁ Χοσρόης Β' ἐκθρονίστηκε καί ὁ διάδοχός του Σιρόης ἔκλεισε μέ τόν Ἡράκλειο συνθήκη εἰρήνης. Σύμφωνα μ' αὐτὴ ἀποκαταστάθηκαν ἀνάμεσα στά δύο κράτη τὰ παλαιὰ σύνορα κι ἔτσι ξαναδόθηκαν στό Βυζάντιο οἱ μεγάλες ἀνατολικές ἐπαρχίες του. Τό 629 γύρισε ὁ Ἡράκλειος στήν πρωτεύουσα ὅπου τοῦ ἔγινε θριαμβευτικὴ ὑποδοχή. Τό 630, ὁ ἴδιος ὁ Ἡράκλειος πῆγε καί παρέλαβε στήν Ἱεράπολη τῆς Β. Συρίας τόν Τίμιο Σταυρό καί στὶς 21 Μαρτίου σέ μιά πανηγυρικὴ τελετὴ τόν ξανατοποθετεῖ στὴ θέση του στά Ἱεροσόλυμα.

▲ Ἡ διάλυση τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος τοῦ Μεσογειακοῦ κόσμου. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Ἰσλάμ στήν Ἀραβία. Ἡ θρησκευτικὴ καί πολιτικὴ ἔνωση τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου ἀπὸ τοὺς Ἀραβες. Μὲ τίς νίκες τοῦ Ἡρακλείου ἐναντίον τῶν Περσῶν φάνηκε γιὰ μιά στιγμὴ πὼς τό παγκόσμιο κράτος τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀποκαταστάθηκε πάλι στήν Ἀνατολή.

Τὰ γεγονότα ὅμως πού ἀκολουθοῦν δείχνουν πὼς ἡ ἀποκατάσταση αὐτὴ ἦταν ἐντελῶς προσωρινή, ἐνῶ οἱ συνέπειές της ὀριστικὰ ἐπιζήμιες μέσα στὴ γενικὴ οἰκονομία τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τοῦ 7ου αἰῶνα.

2 ΤΟ ΙΣΛΑΜ

1. Πότε κάνει τὴν ἐμφάνισή του. Τό 622, ὅταν ὁ Ἡράκλειος ἀρχίζει τίς πολεμικὲς του ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῶν Περσῶν, σημειώνεται στήν Ἀραβία ἓνα γεγονός πού κανένας δέν τό ὑποψίαστηκε τότε πὼς ἦταν κοσμοϊστορικό: ὁ Μωάμεθ, ὁ προφήτης καί ἰδρυτὴς μιᾶς νέας μονοθεϊτικῆς θρησκείας, τοῦ Ἰσλάμ, ἐγκαταλείπει τὴ Μέκκα, ὅπου τό κήρυγμά του δέν εἶχε βρεῖ ἀπὴχηση, καί μεταναστεύει στήν Αἰθριβή¹, πού θά γίνεῖ στό μέλλον ἡ ἀγαπημένη πόλη του Μεδίνα (= ἡ Πόλη τοῦ Προφήτη)². Ἀπὸ ἐκεῖ θά ξεχυθεῖ στὸν κόσμο ἡ θρησκεία του. Ἡ μετανάστευση αὐτὴ, ἡ Ἐγίρα³, ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴ τῆς διάδοσης τοῦ Ἰσλάμ καί τὴν ἀφετηρία τῆς μουσουλμανικῆς χρονολογίας.

Στὴ Μεδίνα ὁ Μωάμεθ ἀρχισε νά διαδίδει τό κήρυγμά του. Μὲ πυρῆνα μιά μικρὴ ομάδα πιστῶν, πού τόν ἀκολούθησαν ἀπὸ τὴ Μέκκα, ἔβαλε τίς βάσεις γιὰ τὴ δημιουργία τῆς πρώτης μουσουλμανικῆς κοινωvίας.

1. Yathreb.

2. Medinát an-nabi.

3. Hidjra.

Σύμφωνα μέ τό πρότυπό της, οί κατοπινοί *Αραβες διαμόρφωσαν τή δική τους κοινωνία καί θέλησαν νά τήν επιβάλουν καί στόν άλλο κόσμο. Κύριο στοιχείο τῆς πρώτης αὐτῆς κοινωνίας, πού στηριζόταν στίς ἀρχές τῆς ἀπλῆς διδασκαλίας τοῦ προφήτη, ἦταν ὅτι τερμάτιζε τήν πρωτόγονη φυλετική ὀργάνωση τῶν Ἀράβων καί τήν πολιτική τους διάσπαση.

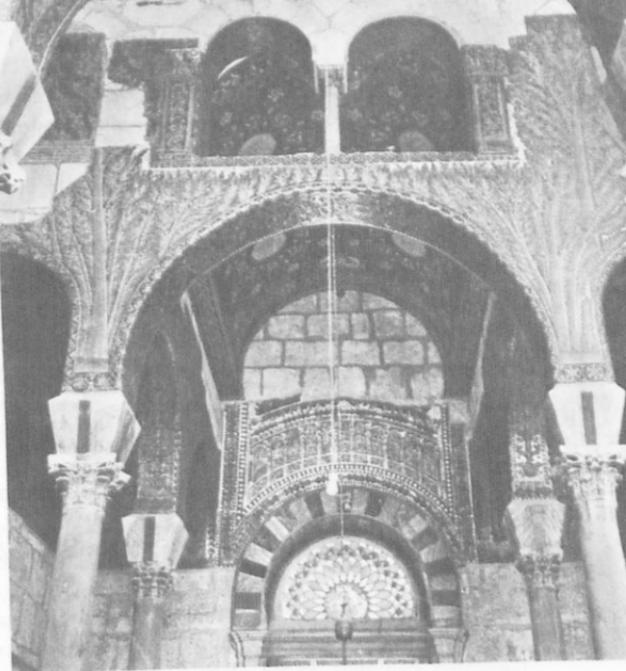
2. Ὁ ἀραβικός κόσμος πρὶν ἀπό τό Μωάμεθ. Ὁ χαρακτήρας τῆς νέας θρησκείας. Ἡ χώρα πού ἔγινε κοιτίδα τοῦ Ἰσλάμ, ἡ Ἀραβία, διακρίνεται γιά τήν ἐδαφική ἀνομοιομορφία της. Σέ ὀλόκληρη τήν κεντρική περιοχή τῆς μεγάλης αὐτῆς χερσονήσου κυριαρχεῖ μιά ἔρημος σταρμένη μέ ὀάσεις. Τό νερό εἶναι λίγο, γιατί βρέχει ἀραιά καί ἀταχτα. Αὐτές οί συνθήκες ἐπικρατοῦν ὡς τά βόρεια σύνορά της μέ τή Συρία καί ὡς τά ἀνατολικά καί νοτιότερα ὡς τίς ἀκτές τοῦ Περσικοῦ κόλπου καί τῆς θάλασσας τοῦ Ὀμάν.

Οἱ ὄροι ζωῆς τῶν κατοίκων τῆς ἐρήμου, τῶν Βεδουίνων, ἦταν ἐξαιρετικά σκληροί. Ζοῦσαν ἀποκλειστικά σχεδόν ἀπό τήν κτηνοτροφία. Ἦταν νομάδες, βρίσκονταν δηλαδή σέ ἀδιάκοπη μετακίνηση συγκροτημένοι σέ αὐτόνομες φυλετικές κοινότητες. Βάση τῆς ἐνότητάς τους ἦταν ὁ δεσμός αἵματος καί ἐκδηλώσεις της ὄλα τά γνωστά χαρακτηριστικά τοῦ παμπάλαιου αὐτοῦ συστήματος. Πίστευαν συνήθως σέ σκιερά δέντρα, σέ δροσερές πηγές καί σέ πέτρες. Ἰδιαίτερο λατρευτικό σεβασμό τοῦς ἐμπνέουν οἱ μετεωρίτες. Ἐπειδή ἡ ζωή τους ἦταν τραχιά,

Μουσουλμανική ἀρχιτεκτονική. Τό τέμενος τοῦ Kubbet es - Sakhrah τῶν Ἱεροσολύμων. [Ἱεροσόλυμα - Περίοδος Ὁμμεϊάδων, τέλος τοῦ 7ου αἰώνα].

Μουσουλμανική διακοσμητική και ζωγραφική. Έσωτερικό από τό Μεγάλο Τέμενος της Δαμασκού. Η μουσουλμανική τέχνη αποτελεί ένα δημιουργικό συνδυασμό βυζαντινής και περσικής τέχνης. Στη ζωγραφική και διακοσμητική η τέχνη στηρίχθηκε στο ανεικονικό ισλαμικό δόγμα και γι' αυτό κυριαρχούν κυρίως τά φντικά μοτίβα.

είχαν καταπληκτική άντοχή στις στερήσεις. Ήταν ξακουστοί πολεμιστές μέ γενναίο φρόνημα.

Οί φυλές βρίσκονταν σέ άέναη σύγκρουση μεταξύ τους κι αυτό τούς καλλιεργούσε τή μαχητική τους ικανότητα. Διαμόρφωσαν μάλιστα και ιδιαίτερη δική τους πολεμική τακτική μέ τίς περίφημες αίφνιδιαστικές επίδρομές διαρπαγής¹.

Όλότελα διαφορετική όψη έδάφους, κλίματος — και έπομένως και κοινωνικής και οικονομικής ζωής — είχε ή δυτική περιφέρεια τής Άραβίας, δηλαδή ή περιοχή προς τίς άκτές τής Έρυθράς Θάλασσας και ειδικά ή νοτιοδυτική άκρη της, ή Εύδαίμων Άραβία (Ύεμένη). Η περιοχή αυτή ήταν άρκετά εύφορη, γιατί έβρεχε συχνά και αναπτύχθηκε έδω και ή γεωργία. Ό κυριότερος όμως λόγος πού παρουσίαζε τέτοια οικονομική κίνηση εκεί ήταν ότι στίς πόλεις τής Ύεμένης γινόταν ή διαμετακόμιση τών έμπορευμάτων από τήν Άβησσυνία και από τίς Ίνδιες προς τίς άγορές τής Συρίας, τής Παλαιστίνης και τής Αιγύπτου.

Στό δρόμο πού άκολουθούσαν τά έμπορικά καραβάνια ανεβαίνοντας προς τά βόρεια ύπήρχε κι ένας άλλος σπουδαίος σταθμός: ήταν ή περιοχή τής Χετζάζης μέ δυό άξιόλογες και οικονομικά άνθηρές πόλεις, τή Μέκκα και τήν Αίθριβη. Έπομένως και στίς δυό αυτές περιοχές δέν έχουμε μόνο προχωρημένη γεωργική οικονομία μέ μόνιμη εγκατάσταση τών φυλών, αλλά και άστική ζωή μέ μία διοικητική άυτονομία σέ κάθε πόλη. Έλειπε λοιπόν από όλόκληρη τή χερσόνησο ή

1. Razzia.

πολιτική ένότητα και αυτή προπάντων αποζητούσε ο άραβικός κόσμος στον 7ο αιώνα. Μαζί μ' αυτήν αποζητούσε και τή θρησκευτική του ένότητα.

Στήν 'Υεμένη και στή Χετζάζη είχε αποκτήσει πολλούς όπαδούς ο μονοφυσικός Χριστιανισμός και ο 'Ιουδαϊσμός. 'Η διάδοσή τους όμως στάθηκε πάντα περιορισμένη. Μόνο στή Μέκκα, πού ήταν σημείο όπου διασταυρώνονταν οί ποικίλες άραβικές φυλές και κέντρο τών έμπορικών συναλλαγών, δημιουργήθηκε ένας πυρήνας έλξης τών φυλών αυτών γύρω από τήν κοινή λατρεία του μετεωρίτη Κααμπά. Τό κοινό αυτό άραβικό σέβασμα βρισκόταν κάτω από τήν επίβλεψη τής μεγάλης φυλής τών Κορεισιτών, πού όργάνωσαν τό χώρο τής προσκύνησης έτσι ώστε ή κάθε φυλή νά βρίσκει εκεί και ένα δικό της είδωλο.

3. Τί διδάσκει τό 'Ισλάμ. Τό 'Ισλάμ λοιπόν στή θρησκευτική - δογματική του έκφραση είναι ένας συγκερασμός:

- τής διδασκαλίας του μονοφυσικού Χριστιανισμού,
- του 'Ιουδαϊκού μονοθεϊσμού,
- τής λατρευτικής άραβικής παράδοσης πού αναπτύχθηκε στή Μέκκα, και
- τής άπλης ήθικης τών νομάδων.

Εύρύτερη όμως είναι ή σημασία του ως κινήματος. Τό 'Ισλάμ κατάργησε τά διάφορα φετίχ¹ τών φυλών και ανάδειξε πάνω από αυτά ένα μόνο Θεό, τόν 'Αλλάχ (άραβικά σημαίνει Θεός). Συγχρόνως ένωσε όλες τίσ φυλές σ' ένα κράτος, τό κ ρ ά τ ο ς τ ο υ ' Α λ λ ά χ. Οί 'Αραβες πιστοί, οί Μ ο υ σ λ ί μ, πρέπει νά άπαρνηθοῦν τήν ιδιαίτερη ζωή και τά έθιμα τής φυλετικής τους κοινότητας και νά άφοσιωθοῦν στό Θεό, νά λογαριάζουν τόν έαυτό τους στρατευμένο στό κράτος του. Τό κράτος αυτό είναι θρησκευτικό και πολιτικό μαζί.

Μετά τό θάνατο του Μωάμεθ (632) ονομάζεται Χ α λ ι φ ά τ ο και ό ήγέτης του, ό Χ α λ ι φ η ς², είχε στά χέρια του τή θρησκευτική και τήν πολιτική έξουσία.

Σύμφωνα μέ τό Κοράνιο, τό ιερό Βιβλίο πού περιλαμβάνει τή διδασκαλία του Μωάμεθ, τό δ ό γ μ α τ ο υ ' Ι σ λ ά μ στηρίζεται σε έξι ούσιαστικά άρθρα του, τούς «έξι στύλους του 'Ισλάμ»:

- στήν πίστη στον 'Αλλάχ, θεό μοναδικό, παντοδύναμο και αιώνιο.
- στους άγγέλους, ούράνιους υπηρέτες του 'Αλλάχ,
- στους προφήτες, άπεσταλμένους του 'Αλλάχ· ό τελευταίος τους στή σειρά είναι ό Μωάμεθ,
- στό Κοράνιο, πού είναι τό τελευταίο βιβλίο άποκάλυψης και έπομένως τό μόνο άναγκαίο,
- στήν ήμέρα τής 'Ανάστασης, όποτε θά κριθοῦν οί άξιοι και οί άνάξιοι,

1. Γαλ. Fétich· άψυχο αντικείμενο πού του αποδίδεται από τούς ήμίμαγριους λαούς δύναμη ύπερφυσική.

2. Khalifa.

● στο πεπρωμένο, πού προκαθορίζει τήν τύχη καί τίς πράξεις τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ μουσουλμανική λατρεία περιλαμβάνει ἐπίσης ἕξι θεμελιακές ὑποχρεώσεις:

● Τήν ὁμολογία τῆς πίστεως. Τό πρῶτο μέλημα γιά τόν πιστό εἶναι νά ἔχει συνεχῶς στά χεῖλη του τή διατύπωση τῆς ὁμολογίας τῆς βασικῆς ἀρχῆς: «Δέν ὑπάρχει θεός ἔξω ἀπό τόν Ἄλλάχ· ὁ Μωάμεθ εἶναι ὁ προφήτης τοῦ Ἄλλάχ». Ἡ καθολόγηση αὐτή γίνεται ἀπό τόν καθένα χωριστά, ἀκούγεται ὁμως καί γιά ὅλους μαζί πέντε φορές τήν ἡμέρα ἀπό τούς μιναρέδες.

● Τήν προσευχή. Γίνεται μέ τήν ἀπαγγελία ὀρισμένων ἀποσπασμάτων ἀπό τό Κοράνιο καί μέ ἕνα αὐστηρό τυπικό, πού ρυθμίζει τίς χειρονομίες καί τή στάση τήν ὥρα τῆς προσευχῆς. Εἶναι μιᾶ προσευχή ἀπλή, ἀτομική ἢ ὁμαδική. Μόνο γιά τήν ὁμαδική προσευχή, τήν ἱερή ἡμέρα, τήν Παρασκευή, ὑπάρχει ἕνας κοινός χῶρος, τό τζαμί, ὀλότελα λιτός, ὅπου ὁ ἱμάμης, τοποθετημένος μπροστά στούς πιστούς ἐκτελεῖ τό τυπικό τῆς προσευχῆς καί αὐτοί τό ἐπαλαμβάνουν· τό πρόσωπό τους εἶναι γυρισμένο πρὸς τήν Μέκκα.

● Τή νηστεία. Ὁ πιστός εἶναι ὑποχρεωμένος νά τηρεῖ νηστεία ὀλόκλη-

*Νισσογραφία ἀπό τό φρούριο τοῦ Qasr el Hair
στήν Παλμύρα τῆς Συρίας. [Ἐθνικό Συριακό Μουσείο, Δαμασκός, 8ος αἰώνας].*

Λεπτομέρεια ἀπό ψηφιδωτό μέ φυτική διακόσμηση ἀπό τό τέμενος τοῦ Kubbet es-Sakhrāh. [Ἱεροσόλυμα - Περίοδος Ὀρμενιδῶν, 7ος αἰώνας].

ρο τό μήνα τοῦ Ραμαζανιοῦ¹, ἀπέχοντας ἀπό κάθε τροφή καί πιστό τήν ἡμέρα ὡς τή δύση τοῦ ἡλίου· τή νύχτα ἡ ἀπαγόρευση αὐτή δέν ἰσχύει. Μιά ἡμέρα ἑορτῆς κλείνει τό μήνα τῆς νηστείας.

● Τήν ἐλεημοσύνη. Ἡ ὑποχρέωση αὐτή εἶναι δυό ειδῶν: ἡ προσφορὰ προαιρετικῆς ἐλεημοσύνης στούς φτωχοῦς καί ἡ ὑποχρεωτική ἐλεημοσύνη² πού τήν εἰσπράττει τό κράτος, γιά νά καλύπτει πρῶτα τίς ἀνάγκες τῶν φτωχῶν σύμφωνα μέ τό Κοράνιο καί ὕστερα τίς ὑπόλοιπες δικές του ἀνάγκες. Ἦταν δηλαδή ἕνας πραγματικός φόρος πού στήριζε τήν οἰκονομική εὐρωστία τοῦ Χαλιφάτου. Ὁ φόρος αὐτός ἦταν στήν ἀρχή τό ἕνα τεσσαρακοστό τῶν εἰσοδημάτων.

● Τήν προσκύνηση στή Μέκκα³. Ἡ ὑποχρέωση αὐτή ἀποτελεῖ τόν κυριότερο δεσμό τοῦ Ἰσλάμ μέ τήν παλαιά θρησκευτική παράδοση τῶν Ἀράβων. Σύμφωνα μ' αὐτήν ὁ πιστός ἔπρεπε τουλάχιστον μιᾶ φορά στή ζωῆ του νά ταξιδέψει στή Μέκκα καί νά προσκυνήσει τήν Κααμπά.

● Τόν Ἱερό πόλεμο⁴. Ἡ ὑποχρέωση αὐτή καθιερώθηκε μετά τήν Ἐγίρα, ὅταν ἔγινε ἡ πρώτη ἐξόρμηση τῶν πιστῶν τοῦ Μωάμεθ ἀπό τή Μεδίνα ἐναντίον τῶν караβανίων τῶν ἀντιπάλων του τῆς Μέκκας. Ὁ «Ἱερός πόλεμος» ἔγινε ἀπό τότε ὁ μέγας θεσμός τοῦ Ἰσλάμ καί ὀριζε στούς πιστούς ὡς ὑπέρτατο χρέος νά διαδίδουν τό Ἰσλάμ μέ τά ὄπλα. Σύμφωνα μ' αὐτό τό θεσμό, τό Ἰσλάμ εἶναι τό ἴδιο τό κράτος τοῦ Ἀλλάχ. Ὅλων τῶν γειτονικῶν λαῶν οἱ χῶρες, ἐφόσον δέν ἔχουν προσχωρήσει στή θρησκεία τοῦ Μωάμεθ, πρέπει νά κατακτηθοῦν μέ τό σπαθί, καί οἱ πληθυσμοί, ἂν δέχονταν νά γίνουν πιστοί τοῦ Ἰσλάμ, ἀποκτοῦσαν ὅλα τά δικαιώματα καί τίς ὑποχρεώσεις τῶν ἄλλων πιστῶν. Ἄν δέν ἤθελαν, γίνονταν ὑπήκοοι καί πλήρωναν εἰδικό φόρο⁵.

Τήν ἀνοχή αὐτή οἱ Μουσουλμάνοι τήν ἐδειχναν προπάντων στούς «λαούς τῆς βίβλου», δηλαδή τοὺς Χριστιανούς καί τοὺς Ἰουδαίους. Ὅσοι πρόβαλλαν ἀντίσταση στούς κατακτητές ἔχαναν τήν ἐλευθερία τους καί οἱ περιουσίες τους μοιράζονται ὡς λεία: τά τέσσερα πέμπτα στούς πολεμιστές· ἀπ' αὐτά τό ἕνα μερίδιο στούς πεζοῦς καί τά τρία στούς ἵππεις. Τό ὑπόλοιπο ἕνα πέμπτο τῆς πολεμικῆς λείας τό ἔπαιρνε ἡ πολιτεία. Μόνο οἱ κινητές περιουσίες δίνονταν ὡς λεία. Τά ἀκίνητα ἀγαθὰ ἀνῆκαν στήν πολιτεία.

Ὁ Ἱερός πόλεμος, ἐξασφάλιζε στούς μαχητές τοῦ Ἀλλάχ πλοῦσια λεία καί σ' αὐτούς πού ἔπεφταν πολεμώντας, «τούς μάρτυρες τῆς πίστεως», τήν εἴσοδο στόν παράδεισο. Ὁ θεσμός αὐτός ἔγινε ἕνας ἀπό τοὺς βασικούς παράγοντες τῆς ραγδαίας ἐξάπλωσης τοῦ Ἰσλάμ.

1. Ramadhan.

2. Zakat .

3. Hadj.

4. Djihad.

5. Ὅσοι πλήρωναν αὐτό τό φόρο λέγονταν dhimmi.

Ψηφιδωτό με φυτικό διάκοσμο. Από το δάπεδο της αλλής του μεγάλου τεμένους της Λαμασκού που ιδρύθηκε από το Χαλίφη Βαλίδ τό 715 με βυζαντινούς τεχνίτες.

3 ΟΙ ΑΡΑΒΕΣ ΕΞΟΡΜΟΥΝ ΓΙΑ ΝΑ ΔΙΑΔΩΣΟΥΝ ΤΟ ΙΣΛΑΜ

Μέ τους πρώτους διαδόχους του Μωάμεθ, τους χαλίφες Άμπου - Μπάκρ (632 - 634) και Όμάρ (634 - 644), αρχίζουν οι κατακτήσεις των Άράβων στις γειτονικές τους χώρες, τό Βυζάντιο και τήν Περσία. Οι άραβικές κατακτήσεις είναι άπό τά πιό έντυπωσιακά γεγονότα τής Ιστορίας, γιατί γίνονται μέ ταχύτητα άστραπής. Στίς πρώτες άραβικές κατακτήσεις ξεχωρίζουμε δύο φάσεις:

1. Πρώτη φάση (632-656). Κατάκτηση τής Περσίας και των βυζαντινών επαρχιών Συρίας, Παλαιστίνης και Αιγύπτου. Στά χρόνια του πρώτου χαλίφη Άμπου - Μπάκρ (632 - 634) ολοκληρώθηκε ή ένωση των λαών τής Άραβίας και πραγματοποιήθηκε ή πρώτη έξόρμηση έξω άπό αυτήν. Κυριεύτηκε ή περιοχή των Λαχιμιδών στά σύνορα μέ τήν Περσία και άρχισαν επιθέσεις έναντίον τής Παλαιστίνης. Οι πρώτες όμως μεγάλες κατακτήσεις συνδέονται μέ τό όνομα του χαλίφη Όμάρ (634 - 644). Μέ δυό σύγχρονες στρατιωτικές επιχειρήσεις ό Όμάρ χτύπησε τά δυό μεγάλα γειτονικά του κράτη, τήν Περσία και τό Βυζάντιο.

Τήν Περσία, μετά τήν ήττα της άπό τον Ήράκλειο, τή βρίσκει σέ πλήρη έσω-

τερική εξάρθρωση και τή διαλύει άμέσως. Ή πανάρχαια αυτή κοιτίδα του Ήρα-νικού πολιτισμού κατακτήθηκε και οι πληθυσμοί της άπορροφήθηκαν όλοτελα από τό κράτος του Άλλάχ.

Στήν ίδια εποχή περνούν τίς ίδιες κρίσιμες ώρες και οι μεγάλες έπαρχίες του Βυζαντίου Συρία, Παλαιστίνη και Αίγυπτος. Τό 633 ό στρατηγός Κάλεδ κυριεύει τό όχυρό Βόθρα στή Συρία· τό 635 πέφτει ή Δαμασκόσ.

Γιά νά άντιμετωπίσει τούς κατακτητές Άραβες ό Ήράκλειος, συγκρότησε στρατό από 30 χιλιάδες, κακά όργανωμένο όμως και χωρίς συνοχή. Στίς όχθες του Ήεροιάκα, παραπόταμου του Ήορδάνη, συγκρούστηκε τόν άραβικό στρατό και νικήθηκε (20 Αύγούστου 636). Μέ τή νίκη αυτή οι Άραβες παίρνουν τή Συρία και άνοίγεται ό δρόμος για τά Ήεροσόλυμα. Ή ιερή πόλη συνθηκολόγησε στο τέλος του 637 και τό Φεβρουάριο του 638 έκαμε τήν είσοδό του σ' αυτήν ό Όμάρ. Τό 639 όλοκλήρωσαν τήν κατάκτηση τής ύπόλοιπης Συρίας, κυριέψαν όλόκληρη τή Μεσοποταμία και τόν ίδιο χρόνο μπήκαν στήν Αίγυπτο. Τή μεγάλη αυτή έπαρχία τήν κυριέψε ό στρατηγός Άμρού (639 - 642). Στίς 17 Σεπτεμβρίου 642 όλοκληρώθηκε ή κατάληψή της μέ τήν άλωση τής Άλεξάνδρειας.

Τό άγέρωχο Χαλιφάτο, πού στά λίγα αυτά χρόνια ξεχύθηκε άκράτητο έξω από τά σύνορα τής Άραβίας, έσπασε τά φράγματα τής μεσογειακής έλληνορωμαϊκής Οίκουμένης πρώτα στή νοτιοανατολική της γωνία.

▲ **Ό ραγδαίος ρυθμός τής άραβικής εξάπλωσης.** Οι Άραβες νίκησαν ένα κόσμο πού ήταν έτοιμος νά καταρρεύσει από μόνος του. Οι έξαντλητικοί πόλεμοι του Ήρακλείου μέ τό Χοσρόη (622 - 628) είχαν επιδεινώσει τήν κατάσταση. Ή Περσία, σπαραγμένη και από έσωτερικές στάσεις, ύποκύπτει και χάνεται για πάντα. Τό Βυζάντιο άπλωώς άκρωτηριάζεται πληρώνοντας μέ τίς νότιες έπαρχίες του βαρύ τίμημα για τήν κακοδιοίκησή του, τή στρατιωτική του άνεπάρκεια στα μέρη εκείνα, τήν άνάπτυξη τής μεγάλης ιδιοκτησίας και τήν κακή φορολογική μεταχείριση τών πληθυσμών.

Γι' αυτούς όλους τούς λόγους ή Συρία, ή Παλαιστίνη και ή Αίγυπτος - περισσότερο οι πληθυσμοί τής ύπαίθρου και λιγότερο τών πόλεων — βρίσκονται σέ μόνιμη διάσταση μέ τόν έλληνορωμαϊκό κόσμο. Τό μαρτυρούν οι πολλές θρησκευτικές αίρέσεις πού ύπήρχαν στίς έπαρχίες αυτές, και προπάντων ή τελευταία, ό Μονοφυσιτισμός, πού τίς άποξένωνε άκόμη περισσότερο από τό Βυζάντιο.

Τό ύπόλοιπο Βυζάντιο σώθηκε και δέν είχε τήν τύχη τής Περσίας, γιατί ό Ήράκλειος, ενώ διαδραματίζονταν αυτά τά γεγονότα, έβαζε τίς στερεές βάσεις για μιá ριζική άνασύνταξη του κράτους, όπως θά δοϋμε πιό κάτω.

▲ **Ή συμφωνία για τήν παράδοση τών Ήεροσολύμων.** Ύστερα από πολύμηνη πολιορκία ό τότε πατριάρχης Σωφρόνιος άποφάσισε νά παραδώσει τήν ιερή πόλη, αλλά ζήτησε νά έρθει από τήν Άραβία ό ίδιος ό Όμάρ, για νά κλείσει μαζί του τή συμφωνία τής παράδοσης. Έτσι και έγινε. Ή συμφωνία πού κλείστηκε τότε ήταν ό πρῶτος π ρ ο ν ο μ ι α κ ὸ ς « ὀ ρ ι σ μ ὸ ς » — σύμφωνα μέ

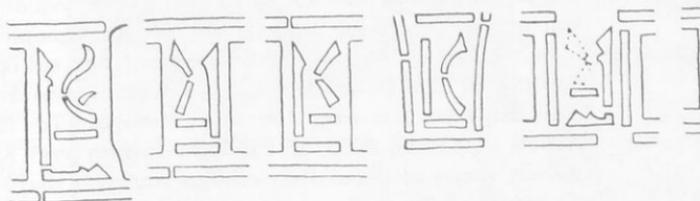
ΑΡΑΒΙΚΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΑ ΜΟΤΙΒΑ ΣΕ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ
ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

[Πολύ συχνά — και ιδιαίτερα στην Ἀθήνα — χρησιμοποιήθηκαν ὡς διακοσμητικά στοιχεία τὰ «κουφικά» δηλ. παλαιὰ ἀραβικά γράμματα· τὰ βρίσκουμε στή διακόσμηση ἐξωτερικῶν προσόψεων ἐκκλησιῶν, ἐπιστυλίων καί θωρακίων τέμπλων, σέ θυρώματα, γείσα κ.ἄ. Παραθέτουμε μερικά δείγματα].

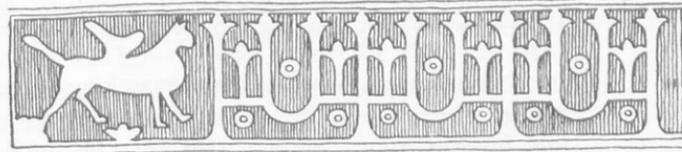
Κεραμικό κουφικό ἀπό τό ἱερό βῆμα τοῦ ναοῦ τῆς Σωτήρας Λυκοδήμου στήν Ἀθήνα, 1049.

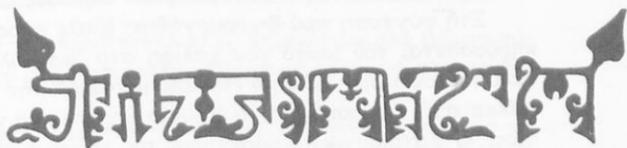
Κεραμικά κουφικά τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκά

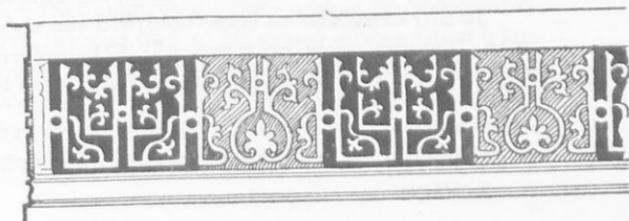
Ἀνάγλυφη κουφική διακόσμηση σέ ἐπιστύλια τοῦ ἱεροῦ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Καστοριάς.

Ἐπίτιλο ἀπό βυζαντινό χειρόγραφο τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων.

Κουφικά ἐπιπεδόγλυφα τοῦ λεγόμενου τάφου τοῦ Ρωμανοῦ στὸν Ὁσιο Λουκά.

μιά παράδοση ό «όρισμός» αυτός διασώθηκε και γραπτός — πού παραχωρήθηκε σέ προσκυνημένη χριστιανική πόλη. Ή πόλη γινόταν φόρου ύποτελής στό Χαλιφάτο και γιά τήν ακίνητη περιουσία τους έπρεπε οί παλαιοί ιδιοκτήτες νά πληρώνουν έναν έτήσιο κτηματικό φόρο, τό χ α ρ ά τ ζ ι ¹. Οί χριστιανοί κάτοικοι, λαϊκοί, κληρικοί, μοναχοί, διατηροῦν τήν προσωπική και θρησκευτική τους έλευθερία, τίς εκκλησίες τους και τά ιερά σκηνώματά τους, καθώς και τή λατρεία τους εκτός από μερικές έπουσιώδεις λεπτομέρειες. Γιά τήν προστασία τους αυτή από τό χαλιφάτο, πλήρωναν ένα κεφαλικό φόρο².

▲ **Οί Άραβες αποκτοῦν ναυτική δύναμη.** Στά χρόνια τοῦ Όσμάν (644 - 656), διαδόχου τοῦ Όμάρ, οί Άραβες ακολούθησαν τή νικηφόρα πορεία τους στά βόρεια παράλια τῆς Άφρικής. Κυρίεψαν τήν Κυρηναϊκή, τό 644 τήν Τριπολιτιδα και τό 648 τήν Καρχηδόνα. Παράλληλα στά παράλια τῆς Συρίας τό Χαλιφάτο προετοίμαζε τήν ανάδειξή του σέ αξιόλογη ναυτική δύναμη.

Ό δυναμικός διοικητής τῆς Συρίας Μωαβία, από τό γένος τῶν Όμμεϋαδῶν τῆς μεγάλης φυλῆς τῶν Κορεϊσιτῶν, πῆρε τήν έγκριση τοῦ χαλίφη νά χρησιμοποιήσει τήν ξυλεια τοῦ Λιβάνου και τοῦς εξισλαμισμένους κατοίκους τῶν παραλίων τῆς Συρίας. Άρχισε τό 649 τή ναυπήγηση και όργάνωση αξιόλογου στόλου πού σέ λίγο θά τοῦ έπιτρέψει νά άμφισβητήσει από τό Βυζάντιο τήν αποκλειστική κυριαρχία στήν άνατολική Μεσόγειο. Τόν ίδιο χρόνο λεηλάτησε τήν Κύπρο, τό 654 τή Ρόδο, τό 655 έκανε επίθεση στήν Κρήτη και στήν Κῶ. Συγχρόνως νίκησε τό βυζαντινό στόλο σέ ναυμαχία κοντά στό Φοίνικα τῆς Λυκίας. Ό δρόμος πρὸς τήν Κωνσταντινούπολη ἦταν άνοιχτός και σίγουρα ό δραστήριος έμίρης θά όδηγοῦσε άμέσως εκεί τίς ναυτικές του δυνάμεις, αν δέ μεσολαβοῦσε σοβαρή έσωτερική κρίση στό Χαλιφάτο.

2. Δεύτερη φάση (656-(717)-732). Έσωτερική κρίση και μεταβολή τοῦ χαρακτήρα τοῦ Χαλιφάτου (656-685). Άνανέωση τῆς κατακτητικής δράσης τῶν Άράβων (685-732). Μέ τή δολοφονία τοῦ χαλίφη Όσμάν (656) ακολούθησε στό Χαλιφάτο περίοδος έμφύλιων πολέμων.

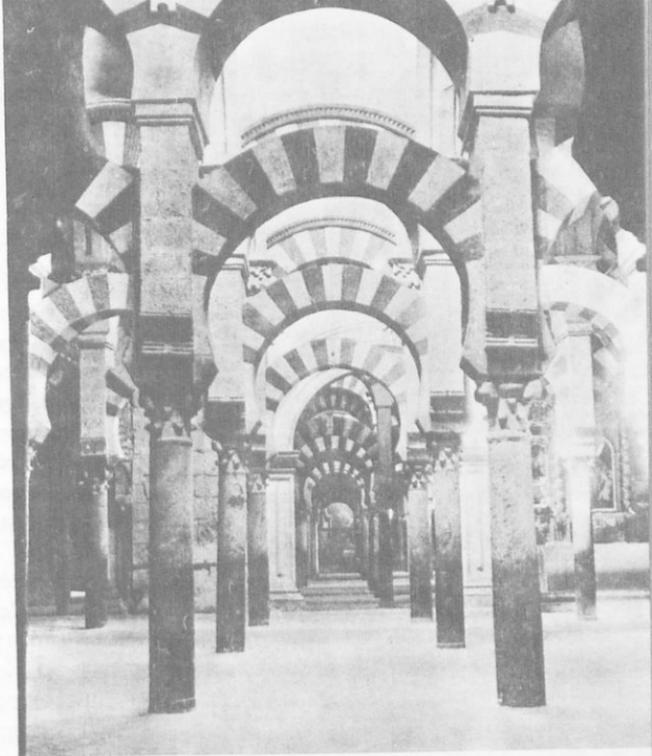
Στή σύγχυση πού δημιουργήθηκε έβαλε προσωρινά τέρμα ό Μωαβία ανακηρύσσοντας τόν εαυτό του χαλίφη στα Ίεροσόλυμα (660). Ένω εξακολουθεϊ άκόμη ή έσωτερική κρίση ό Μωαβία μεταφέρει τήν έδρα τοῦ Χαλιφάτου από τή Μέκκα στή Δαμασκό, και ή έξουσία έρχεται στα χέρια τῆς παλαιᾶς άριστοκρατίας. Ό πατριαρχικός χαρακτήρας τοῦ κράτους τῶν πρώτων χαλιφῶν αλλάζει ριζικά. Ή χαλιφεία γίνεται μία πολιτική και στρατιωτική μοναρχία κληρονομική.

Τό 670 κατευθύνει τή δραστηριότητά του πρὸς τήν ίδια τήν Κωνσταντινούπολη. Παραβιάζοντας τά στενά τοῦ Έλλησπόντου κυριεύει στήν Προποντιδα τή χερσόνησο τῆς Κυζίκου και δημιουργεϊ εκεί ένα επικίνδυνο όρμητήριο εναντίον

1. Kharadj.

2. Djizya.

Έσωτερικό του τεμένους της Κόρδοβας. Ἡ οἰκοδόμηση τοῦ τεμένους αὐτοῦ στήν πρωτεύουσα τοῦ Ἰσπανικοῦ χαλιφάτου τῶν Ὁμμεϊαδῶν ἀρχισε ἀπό τόν Ἀβδουαχμάν Α' τό 756. Στις ἐπόμενες τρεῖς Χαλιφείες ἔγιναν ἐπεκτάσεις πού κράτησαν 100 χρόνια.

τῆς Βασιλεύουσας. Τήν ἀπομόνωσε μέ μιά χαλαρή πολιορκία πού κράτησε πέντε χρόνια (673 - 677)· δέν μπόρεσε ὁμως νά τήν κυριέψει. Στήν ἄμυνα βοήθησε πολύ μιά ἐφεύρεση τοῦ Σύρον μηχανικοῦ Καλλίνικου, τό θαλάσσιο ἤ ὑγρό πῦρ. Οἱ ναυτικές δυνάμεις τῶν Ἀράβων ἔλυσαν τήν πολιορκία χωρίς ἀποτέλεσμα.

Ἀπό τό 685 πού σταθεροποιήθηκε ἔσωτερικά τό Χαλιφάτο, ἀνανεώνει πάλι τίς κατακτητικές του ἐπιθέσεις. Τό 717 ὅπου κλείνει ἡ περίοδος αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου βρίσκονται γιά δεύτερη φορά ἰσχυρές στρατιωτικές καί ναυτικές δυνάμεις ἔξω ἀπό τά τείχη τῆς πρωτεύουσας τοῦ Βυζαντίου.

4 ΟΙ ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ ΙΔΡΥΟΥΝ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΣΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟ

Στά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Δ' σημειώθηκε στά βόρεια σύνορα μιά ἐδαφική ἀπώλεια πού ἐπηρέασε πολύ σοβαρά τά ἱστορικά πεπρωμένα τῆς αὐτοκρατορίας.

Οἱ Βούλγαροι, λαός οὐνικῆς καταγωγῆς, κατόρθωσαν νά ἐξουσιάσουν τά ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας πού ὀρίζονται ἀπό τίς ἐκβολές τοῦ Δούναβη ὡς τή Βάρνα καί τόν Αἴμο (τήν περιοχή τῆς σημερινῆς Β. Βουλγαρίας μέ τή Δοβρουτσά) καί τό 681 νά τοὺς ἀναγνωριστεῖ ἐπίσημα ἀπό τό βυζαντινὸ αὐτοκράτορα ἡ κατάληψή τους. Q1 Βούλγαροι αὐτοί, πρὶν ἀποσπάσουν τά αὐτοκρατορικά ἐδάφη, ἀνῆκαν στους Ὀνογουρο-βουλγάρους πού ὡς τό 626 ἦταν ὑπήκοοι τῶν Ἀράβων· μετὰ τό 626 ὁμως μέ ἀρχηγό τόν Κοβράτο, ἀποκοτῶν τήν ἀνεξαρτησίαν τους καί ἰδρύουν ἓνα μεγάλο βασίλειο ἀνάμεσα στό Κουμπάν καί στήν Ἀζοφική θάλασσα.

Μινάρές από τό μέγα τέμενος τοῦ Ἰσπαχάν τῆς Περσίας. [Εἶναι μεταγενέστερης ἐποχῆς].

Ὅταν ἀποτίναξαν τό ζυγό τῶν Ἀβάρων, συμμαχησαν μέ τό Βυζάντιο, γιατί εἶχαν τοὺς ἴδιους ἐχθρούς. Τό κράτος ὅμως τοῦ Κοβράτου δέχτηκε τήν ἐπίθεση τῶν Χαζάρων καί τό μεγαλύτερο τμήμα του ὑποτάχτηκε σ' αὐτούς. Ἐνα μέρος του μόνο, μέ ἀρχηγό τό γιό τοῦ Κοβράτου Ἀσπαρούχ, μετακινήθηκε πρὸς τὰ δυτικά καί μέσα στό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 7ου αἰώνα ἐγκαταστάθηκε ἀρχικά στό στόμιο τοῦ Δούναβη.

Ὁ Κωνσταντῖνος Δ' ἐπιχείρησε μέ μιὰ ἐκστρατεία (680) νά ἀνακτήσει αὐτά τὰ ἐδάφη· νικήθηκε ὅμως καί οἱ Βούλγαροι ἄπλωσαν τήν κυριαρχία τους σ' ὅλη τήν Κάτω Μοισία ἀνάμεσα στό Δούναβη καί στόν Αἴμο. Τήν περιοχή τήν κατοικοῦσαν ἀπό τήν ἀρχή τοῦ αἰώνα οἱ πολυάνθρωπες σλαβικές φυλές, οἱ «Ἑπτὰ γενεές».

Ὁ βυζαντινός αὐτοκράτορας ὑποχρεώθηκε νά ἀναγνωρίσει ἐπίσημα τό κράτος τους. Ἀπό τότε ἰδρύεται τό βασίλειο τῶν Βουλγάρων μέσα στό ἔδαφος τῆς αὐτοκρατορίας (681).

Οἱ σλαβικές φυλές ὑποτάχτηκαν διοικητικά σ' αὐτούς. Μέ τή σειρά τους ὅμως ὑποκύπτουν κι αὐτοί στήν ἀριθμητικήν ὑπεροχή τῶν Σλάβων. Χάνουν τή γλῶσσα τους καί ἕνα μεγάλο μέρος ἀπό τόν ἐθνικό χαρακτήρα τους· καί καθώς διατηροῦν τήν ἀσιατική τους στρατιωτική ἱκανότητα καί κατακτητική ὁρμή, δείχνουν γρήγορα τή φιλόδοξη διάθεση νά προσαρτήσουν στό κράτος τους καί ὅλους τοὺς Σλάβους τῶν «Σκλαβηνῶν», πού ἦταν διάσπαρτες στά ὑπόλοιπα εὐρωπαϊκά ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας. Αὐτή ἡ ἀπαίτησή τους θά τοὺς κάμει μεγάλους ἀντίπαλους τοῦ Βυζαντίου καί θά τοὺς ὀδηγήσει στό μέλλον σέ φοβερές πολεμικές συγκρούσεις μαζί του.

Οἱ συγκρούσεις αὐτές θά εἶναι ἀπό τίς πιό κρίσιμες πού θά ἀντιμετωπίσει τό Βυζάντιο γιά δύο λόγους:

- Γιατί ο τόπος που έγκαταστάθηκαν είναι κοντά στην Κωνσταντινούπολη.
- Γιατί από την πρώτη στιγμή της γειτνιάσής τους με τό Βυζάντιο θά δειξουν διαθέσεις πολεμικής αναμέτρησης μαζί του

5 Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΝΕΤΑΙ ΣΕ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Εύκολα μπορεί νά παρατηρήσει κανείς ότι, στή μακρόχρονη βασιλεία του αυτοκράτορα Ήρακλείου, ή ένδοξη πολεμική περίοδος είναι πολύ μικρή (622 - 628). "Όλα τά υπόλοιπα χρόνια, πρίν από τήν περίοδο αυτή (610 - 621) καί ύστερα ως τό θάνατό του (641), τά σκεπάζει ένας ίσκιος πού ύποχρεώνει τούς ιστορικούς νά τά ονομάζουν «χρόνια δυσκολιών». Είναι βέβαιο πώς τά σκιερά αυτά χρόνια είναι πολύ γόνιμα σέ επέκταση καί ένδυνάμωση πολλών μεταρρυθμιστικών αλλαγών πού προετοιμάστηκαν από τούς τρεις προηγούμενους αιώνες· από τώρα μερικές απ' αυτές καθιερώνονται πιά όριστικά καί βάζουν τή σφραγίδα τους στή φυσιογνωμία τής αυτοκρατορίας.

Οί κυριότερες είναι:

▲ **Έθνολογική όμοιογένεια.** Στίς παραδουνάβιες έπαρχίες ή έγκατάσταση τών Σέρβων καί τών Κροατών στή Δαλματία (Βοσνία καί Έρζεγοβίνη), ή διοίσθηση άλλων σλαβικών φυλών στή Μακεδονία καί Θράκη καί ή ίδρυση του βουλγαρικού βασιλείου άργότερα στή Μοισία προκάλεσαν βαθιά έθνολογική αλλοίωση τών λαών τής Βαλκανικής χερσονήσου. Οί άβαρικές επιδρομές είχαν σχεδόν έξοντώσει τούς Ίλλυριούς καί τούς Θράκες, πού, έκρωματισμένοι από πολλούς αιώνας, συνέχιζαν τήν άρχαία ρωμαϊκή παράδοση καί είχαν προσφέρει ως τώρα καλούς στρατιώτες καί αξιόλογους ήγέτες στήν αυτοκρατορία. Οί νέοι σλαβικοί λαοί πού έγκαθίστανται μόνιμα πιά στίς άραιοκατοικημένες αυτές έπαρχίες δέν έχουν κανένα δεσμό μέ τήν άρχαία παράδοση.

Τό τέμενος του Όμάρ στά Ίεροσόλυμα. Μιά άλλη άποψη του τεμένους Kubbet es-Sakhram (= «θόλον του Βράχου»), πού είναι γνωστό ως τέμενος του Όμάρ, 7ος αιώνας.

Τό ίδιο συνέβη καί στίς ἀνατολικές καί νότιες περιοχές πού συνέχιζαν ὡς τώρα τήν ἑλληνιστική παράδοση. Οἱ ἀραβικές κατακτήσεις ἀποκόπτουν ὀριστικά ἀπό τήν αὐτοκρατορία τή Συρία, τήν Παλαιστίνη, τήν Αἴγυπτο καί τή Β. Ἄφρική. Ἀπό τόν 7ο αἰῶνα γίνεται κύρια βυζαντινὴ ἐνδοχώρα ἡ Μ. Ἀσία. Οἱ πληθυσμοὶ της, πού εἶναι βαθιά ἐξελληνισμένοι καί ὀρθόδοξοι, συνεχίζουν — καί ἀπό ἐδῶ καί πέρα ἰσχυροποιοῦν περισσότερο — τή συνείδηση ταυτότητας καί τῆς κρατικῆς τους ἐνότητας.

▲ **Ἐξελληνισμός τῆς αὐτοκρατορίας.** Ἀπό τήν ἀρχή τοῦ 7ου αἰῶνα οἱ ἔθνο-γραφικές ἀνατροπές πού σημειώθηκαν ἐνίσχυσαν ἐξαιρετικά τό ἑλληνικό στοιχεῖο. Ἀπό τά χρόνια τοῦ Ἡρακλείου ἐκτοπίζεται περισσότερο ἡ λατινική καί ἐπίσημη γλώσσα γίνεται ἡ ἑλληνική. Ὡς ἔνδειξη τοῦ ἐξελληνισμοῦ αὐτοῦ ἀναφέρουμε ὅτι ὁ Ἡράκλειος ἀπό τό 629 — τόν χρόνο τοῦ θριάμβου του ἐναντίον τῶν Περσῶν — ἀκολουθώντας τήν ἀνεπίσημη ἑλληνική λαϊκὴ προσφώνηση «βασίλεϋς» τήν καθιερώνει ἐπίσημα γιά τό ἀνώτατο ἀξίωμα τῆς πολιτείας. Ἡ ἀρχαιότερη μαρτυρία τῆς ἀλλαγῆς τοῦ μοναρχικοῦ τίτλου ἀνάγεται σ' ἐκεῖνο τό χρόνο μέ τή διατύπωση «Ἡράκλειος καί Ἡράκλειος νέος Κωνσταντῖνος, πιστοῖ ἐν Χριστῷ βασιλεῖς».

▲ **Θρησκευτική καί δογματική ὁμοιογένεια.** Στά χρόνια τοῦ Ἡρακλείου γίνεται ἡ δογματικὴ ἐκκαθάριση τῆς θρησκείας μέ τήν ὀριστικὴ ἀποκοπὴ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν πού ἀποτελοῦσαν τίς ἐστίες τῶν διάφορων αἵρέσεων. Ἀπό τώρα ἔχουμε μιὰ ἐνδυνάμωση τοῦ θρησκευτικοῦ χαρακτήρα τῆς αὐτοκρατορίας, ὥστε τό κράτος ταυτίστηκε μέ τήν Ὀρθοδοξία καί ὅλες οἱ ἐπίσημες κρατικὲς ἐκδηλώσεις συνοδεύονται ἀπὸ τελετές πού τίς ἐκτελεῖ ἡ Ἐκκλησία.

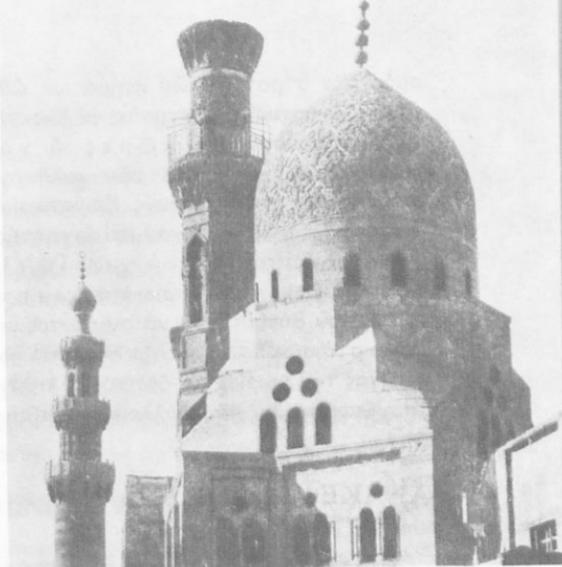
▲ **Σταθερότητα στό σύστημα τῆς διαδοχῆς τοῦ θρόνου.** Ὡς τώρα, σύμφωνα μέ τήν παλαιὰ παράδοση τῆς πρώτης φάσης τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐπικρατοῦσε ἀταξία στόν τρόπο διαδοχῆς τοῦ θρόνου.

Καθιερώνεται τώρα πιό σταθερά ἀπὸ πρῖν ὁ θεσμός τῆς συμβασιλείας: Ὁ αὐτοκράτορας, ὅσο ζεῖ, ἀνακηρύσσει ἓνα ἄλλο πρόσωπο — συνήθως τό γιό του — συναυτοκράτορά του, καί μετὰ τό θάνατό του ὁ θρόνος περνᾷ σ' αὐτόν.

▲ **Ὁργάνωση τῶν κεντρικῶν οικονομικῶν ὑπηρεσιῶν.** Γενικεύονται οἱ ὀργανωτικοὶ θεσμοὶ τοῦ κράτους πού εἶχαν ἀρχίσει ἀπὸ τόν Ἰουστινιανό καί κυρίως ἀπὸ τόν Μαυρίκιο. Ἔτσι π.χ. δημιουργοῦνται πολλές ἀνεξάρτητες οικονομικὲς ὑπηρεσίες πού καλύπτουν κάθε τομέα τῆς οικονομικῆς δραστηριότητος τοῦ κράτους εἴτε αὐτὴ ἀναφέρεται σέ εἰσπράξεις εἴτε σέ διάθεση δαπανῶν. Οἱ ὑπηρεσίες αὐτές ἔγιναν σπουδαιότατες, γιατί οὐσιαστικά αὐτές ἀποτελοῦσαν τήν κεντρικὴ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία. Ἀπλῶσαν γρήγορα τήν ἀρμοδιότητά τους καί σέ ἄλλους μὴ οικονομικοὺς τομεῖς. Τό χαρακτήρα τους αὐτό τόν ἐνισχύει καί ἡ ἀνάπτυξη στόν ἴδιο αἰῶνα μιᾶς κεντρικῆς ὑπηρεσίας οἰκονομικοῦ ἐλέγχου.

Οἱ εἰδικὲς ὑπηρεσίες ὀνομάζονται μέ τόν ἑλληνικό ὄρο Λογοθέσια καί

Μνημειακό τέμενος του Kait Bey. Είναι γνωστό για τὰ ἀργιλόπλαστα ἀραβουργήματα που διακοσμούν τό εξωτερικό του τρούλου του. [Περίοδος τῶν Μαμελούκων, 15ος αἰώνας].

οί ἐπικεφαλῆς τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτῶν Λογοθέτες. Τό κύριο χαρακτηριστικό αὐτῶν τῶν ὑπηρεσιῶν εἶναι ἡ αὐτοτέλειά τους. Δέν ὑπάρχει συντονισμός ἀκόμη στή δραστηριότητά τους.

▲ **Διοικητική ὀργάνωση.** Ἡ διοικητική μεταρρύθμιση πού εἶχε ἀρχίσει ἐπί Ἰουστινιανοῦ μέ τήν ἔναρξη τῆς κατάργησης τῆς διοικητικῆς παράδοσης τοῦ Διοκλητιανοῦ καί τήν ἀντικατάστασή της ἀπό τή «Θεματική τάξη» συνεχίζεται καί σ' αὐτή τήν περίοδο. Ὁ ρυθμός ἐπέκτασης καί ἐφαρμογῆς της εἶναι τώρα πιό ἀργός, γιατί τό κράτος εἶναι ἀπασχολημένο μέ τούς ἐξωτερικούς ἐχθρούς. Οἱ μεταρρυθμίσεις αὐτές, ὅπως θά δοῦμε, θά ὀλοκληρωθοῦν στήν ἐπόμενη περίοδο (717 - 867).

▲ **Διατήρηση καί προστασία τῆς μικρῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας.** Εἶδαμε ὅτι μέ τὰ ἀσύστηρά μέτρα τοῦ Ἰουστινιανοῦ σημειώθηκε σοβαρή ἀνάσχεση στήν ἀνάπτυξη τῶν Δυνατῶν, δηλ. τῶν μεγάλων γαιοκτηματιῶν καί ἐνίσχυση τῶν μικροἰδιοκτητῶν γῆς. Τώρα ἐνισχύεται περισσότερο ἡ προστασία τῶν μικροκαλλιεργητῶν, γιατί ἀπ' αὐτούς συγκροτοῦνται οἱ θεματικοί στρατοί. Εἰδικότερα, γιά νά εἶναι εὐκόλη ἡ πολεμική κινητοποίηση σέ ὦρα κινδύνου, στρατεύονται οἱ ἐγχώριοι πληθυσμοί τῶν περιοχῶν τῶν θεμάτων. Σ' αὐτούς τούς στρατιῶτες παραχωροῦνται ἀπό τό κράτος ἐλεύθερα ἀγροκτήματα, μέ πολύ ἐλαφριά φορολογία, ἀναπαλλοτρίωτα. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ γῆ θά μένει στήν οἰκογένεια τοῦ στρατιώτη - μικροκαλλιεργητῆ καί θά περνᾷ στόν ἀρσενικό κληρονόμο μέ τήν ἴδια ὑποχρέωση, δηλαδή νά στρατεύεται.

▲ Τά ἀγροκτήματα αὐτά λέγονται *στρατιωτικά κτήματα* ἢ *τόποι στρατείας* ἢ *κτήματα ἐξ ὧν αἱ στρατεῖαι ὑπηρετοῦνται*. Λέγονται ἐπίσης καί *στρατιω(τ)όπια*. Μέ τό θεσμό αὐτό οἱ θεματικοί στρατοί συγκροτήθηκαν ἀπό πολεμιστές ἐλεύθερους ἀγρότες ριζωμένους στή γῆ τους καί γι' αὐτό ἀφοσιωμένους στήν αὐτοκρατορία καί ἔτοιμους γιά κάθε θυσία.

Ἡ παρακμή τοῦ θεσμοῦ τῶν στρατιωτικῶν κτημάτων τόν 11ο αἰώνα θά φέρει καί τήν ἀρχή τῆς παρακμῆς τοῦ Βυζαντίου.

▲ **Γενίκευση καί ἐμπέδωση τῆς Κοινότητος τοῦ βυζαντινοῦ «χωρίου».** Ὁ θε-

σμός τῶν στρατιωτικῶν κτημάτων ὥθησε στή διατήρηση καί ἀνάπτυξη τῆς μικρῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας μέ ἰδιοκτῆτες ὄχι στρατιῶτες. Οἱ ἐλεύθεροι ἀγρότες κατοικοῦσαν σέ κῶμες ἢ χωρία καί ἀποτελοῦν κοινότητα. Τά βοσκοτόπια τοῦ κοινοῦ τῶν καλλιεργητῶν ἀνήκαν σέ ὄλους. Τά ζῶα τους ἔβασκαν μέ κοινούς βοσκούς. Κοινοτικοί ἐπίσης ἦταν καί οἱ ἀνεμόμυλοι καί οἱ νερόμυλοι· ἴσως νά ὑπῆρχαν καί ἐργαστήρια καί τεχνίτες κοινοτικοί.

Τό βυζαντινὸ αὐτὸ χωρίο εἶχε αὐτοδιοίκηση, τὸ διοικοῦσε τὸ κοινὸν τῶν πρωτοκωμητῶν. Μιά ἀπὸ τίς βασικῆς ὑποχρεώσεις τοῦ κοινοῦ αὐτοῦ ἦταν νά συγκεντρώνει τοὺς φόρους. Ὁ φόρος λογαριαζόταν πάνω στό σύνολο τῶν κτημάτων τοῦ χωρίου καί γι' αὐτὸ ὄλα τὰ μέλη τῆς κοινότητας τοῦ χωρίου τὰ δέσμευε ἀλληλέγγυα φορολογικῆ εὐθύνη· ἦταν δηλαδὴ ὑποχρεωμένοι νά καταβάλλουν τὸ βεβαιωμένο φόρο στό ἀκέραιο.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

1 Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΣΕ ΣΚΛΗΡΟΥΣ ΠΟΛΕΜΙΚΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΣΩΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥΣ ΤΗΣ ΕΧΘΡΟΥΣ

- Ὁ Ἡράκλειος ἀρχίζει μιά νέα δυναστεία (610 - 717). Νικᾷ τοὺς Πέρσες σ' ἓνα δύσκολο καί πολύχρονο πόλεμο (622 - 628), πού παίρνει γιὰ πρώτη φορά θρησκευτικὸ χαρακτήρα.

- Τό Βυζάντιο ἀντιμετωπίζει ἐχθρικές εἰσβολές στό Δούναβη.

- Οἱ ἀσιάτες Ἀβαροι συνεχίζουν τίς ἐπιδρομές τους, ἀλλά μετὰ τὸ 628 τίς σταματοῦν ὀριστικά.

- Σλαβικά φύλα κάνουν μόνιμη ἐγκατάσταση στή Β. Βαλκανικῆ. Λιγοστές σλαβικές φυλές γλιστροῦν καί μέσα στήν Ἑλλάδα, μέ τόν καιρὸ γίνονται κι αὐτοί Ἕλληνες καί ξεχνιοῦνται ὀλωσδιόλου.

2 ΤΟ ΙΣΛΑΜ

- Ὄταν ἀρχίζει ὁ Ἡράκλειος τὸν πόλεμο μέ τοὺς Πέρσες, παρουσιάζεται στήν Ἀραβία τὸ Ἰσλάμ.

- Τό Ἰσλάμ ἀναπτύσσεται μέσα στήν Ἀραβία, γιατί δέν εἶναι μόνο θρησκεία, ἀλλά κι ἓνα κίνημα ἐθνικὸ καί πολιτικὸ τοῦ ἀραβικοῦ λαοῦ.

- Οἱ «πέντε στύλοι» τοῦ Ἰσλάμ κι ἓνας ἔκτος ἀργότερα: ὁ ἱερός πόλεμος.

- Τό Ἰσλάμ ἔχει μεγάλη ἱστορικὴ σημασία, γιατί ἔγινε θρησκεία τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς.

3 ΟΙ ΑΡΑΒΕΣ ΕΞΟΡΜΟΥΝ ΓΙΑ ΝΑ ΔΙΑΔΩΣΟΥΝ ΤΟ ΙΣΛΑΜ

- Πρώτη φάση (633 - 644). Θέατρο τῶν ἐπιχειρήσεων εἶναι ἡ Ἀ-

νατολή. Πέφτει η Περσία και από το βυζαντινό κράτος ή Συρία, ή Παλαιστίνη κι ή Αίγυπτος.

● Δεύτερη φάση (644 - 683). Το χαλιφάτο μετατοπίζει τή δραστηριότητά του στη Μεσόγειο και τήν πρωτεύουσά του στη Δαμασκό. Συγχρόνως ύποφέρει από έσωτερικές κρίσεις και αλλάζει ό χαρακτήρας του.

● Τρίτη φάση (683 - 945). Αρχίζει ή φάση αυτή μέ θέατρο τών επιχειρήσεων τή Β. Αφρική, τή Δ. Εύρώπη, τή Μεσόγειο και τό Βυζάντιο.

4 ΟΙ ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ ΙΔΡΥΟΥΝ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΣΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟ

Έπί Κωνσταντίνου Δ' οί Βούλγαροι ιδρύουν βασίλειο στην Κάτω Μοισία (681) και μέ τόν καιρό έκσλαβίζονται.

5 Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΝΕΤΑΙ ΣΕ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Οί κυριότερες αλλαγές πού φέρνουν τή μεταμόρφωση:

● Τά μέρη πού απόμειναν είναι έλληνικά κι έτσι τό κράτος γίνεται έθνολογικά ένιατο.

● Έπειδή είναι και Όρθόδοξο, γίνεται και θρησκευτικά ένιατο.

● Στο θεσμό τού αυτοκράτορα, στην κεντρική διοίκηση και στη διοίκηση τών έπαρχιών γίνονται αλλαγές.

● Τό ίδιο και στην οικονομία και στην κοινωνία.

Νά συγκρατηθοϋν στη μνήμη

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

Άκάθιστος ύμνος — θεοκρατική
έποχή — Ίσλάμ — Έγίρα — Καά-
μπα — οί «πέντε στόλοι» τού Ίσλάμ
— ιερός πόλεμος — Σκλαβηνίες —
θέματα — στρατιωτόπια — πάροικοι
— κοινότητα κόμης —

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Ή βασιλεία τού Ήρακλείου	610 - 641
Ή δυναστεία τού Ήρακλείου	610 - 717
Πόλεμος μέ τούς Πέρσες	622 - 628
Πολιορκία τής Κωνσταντι- νούπολης από τούς Άβά- ρους	626
Ή πρώτη φάση τών άραβι- κών κατακτήσεων	633 - 644
Πρώτη πολιορκία τής Κων- σταντινούπολης από τούς Άραβες	673 - 677
Οί Άραβες περνοϋν τό Γι- βραλτάρ	711

Κείμενα

1. 'Η βασιλεύουσα ἀπευθύνει εὐχαριστίες στήν πολιοῦχο της, τήν Παναγία, γιατί τήν ἔσωσε ἀπό τούς Ἀβάρους (626).

Πρωτότυπο :

Τῆ ὑπερμάχῳ στρατηγῶ τά νικητήρια,
'Ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν εὐχαριστήρια
'Αναγράφω σοι, ἡ πόλις σου, Θεοτόκε.
'Ἄλλ' ὡς ἔχουσα τό κράτος ἀπροσμάχητον,
'Ἐκ παντοίων με κινδύνων ἐλευθέρωσον,
'Ἴνα κράζω σοι: χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτη.

Μετάφραση :

'Εγώ ἡ πόλις σου σέ Σένα, Θεοτόκε στρατηγέ, πού πολέμησες γιά μένα, χρωστώ τή νίκη καί σοῦ ἀπευθύνω τίς εὐχαριστίες μου, γιατί λυτρώθηκα ἀπό τόν κίνδυνο. Μά, ἐπειδή ἔχεις δύναμη ἀνίκητη, γλύτωσέ με ἀπό τούς κάθε λογῆς κινδύνους, γιά νά σοῦ φωνάζω: Χαῖρε, Νύμφη ἀνύμφευτη.

ΑΚΑΘΙΣΤΟΣ ΥΜΝΟΣ

2. 'Ο Ἡράκλειος πολεμᾷ μέ τούς Πέρσες (622 - 628). ("Ἐνα περιστατικό ἀπό τόν ἱερό πόλεμο μέ τούς πυρολάτρεις Πέρσες).

'Επειδή ἐκεῖνο τό χρόνο ὁ Ἡράκλειος μπῆκε στήν Περσία τό Σεπτέμβριο δίχως νά τό περιμένει κανείς ἐξαιτίας τοῦ χειμῶνα, ὁ Χοσρόης τά ἔχασε, ὅταν τό ἔμαθε. Κι οἱ Τοῦρκοι¹ βλέποντας ἀπό τή μιά τό χειμῶνα κι ἀπό τήν ἄλλη τίς ἀτέλειωτες ἐπιδρομές τῶν Περσῶν, δέν ἄντεχαν νά συμμερίζονται μέ τό βασιλιά τίς δοκιμασίες τοῦ πολέμου, κι ἄρχισαν νά σκορποῦν λίγαι λίγαι καί στό τέλος τόν ἄφησαν ὅλοι καί γύρισαν στήν πατρίδα τους. Τότε ὁ βασιλιάς διαλόγησε στό δικό του λαό:

«Γιά ἰδέτε, ἀδελφοί! Κανένας ἄλλος δέ θέλει νά πολεμήσει στό πλευρό μας, παρά μονάχα ὁ Θεός κι ἡ μητέρα πού τόν γέννησε, γιά νά δείξει τή δύναμή του· ἐπειδή ἡ σωτηρία δέ βρίσκεται στό πλῆθος, στά ὅπλα καί στούς λαούς, ἀλλά σ' ἐκείνους πού στηρίζουν τίς ἐλπίδες τους στό ἔλεός του, θά στείλει τή βοήθειά του.»

Κι ὁ Χοσρόης, ἀφοῦ σύναξε ἔλα τά στρατεύματά του ἐναντίον του, ὕρισε στρατηγό τό Ραζάτη, ἄνθρωπο ἀντρωμένο καί ἄξιο στόν πόλεμο, καί τόν ἔστειλε νά πολεμήσει τόν Ἡράκλειο. . .

. . . Στίς 12 τοῦ Δεκέμβρη, ἡμέρα Σάββατο, ἔγινε ἡ μάχη καί ὁ βασιλιάς, ἀφοῦ πήδησε μπροστά ἀπ' ὅλους, χτυπήθηκε μέ τόν ἀρχηγό τῶν Περσῶν· καί μέ τή δύναμη τοῦ Θεοῦ καί τή βοήθεια τῆς Θεοτόκου τόν νίκησε. Τοῦ ρίχτηκε καί τρίτος πού τόν χτύπησε μάλιστα μέ τό δόρυ στό χεῖλι καί τοῦ ἄνοιξε πληγή. Μά ὁ βασιλιάς κι αὐτόν τόν σκότωσε. Κι ὅταν ἠχῆσαν οἱ σάλπιγγες, ἄρχισε ἡ σύγκρουση καί ἀπό τίς

1. Ἦταν σύμμαχοι καί συμπολεμιστές τοῦ Ἡρακλείου.

δύο μεριές και άφου έγινε σφοδρή μάχη, πληγήθηκε από τούς πεζούς με μιά κονταριά στό μηρό τό άλλογο του βασιλιά που τό έλεγαν Δόρκωνα· μά και πολλές σπαθιές πήρε στό πρόσωπό του· έπειδή όμως φορούσε κατάφρακτο θώρακα, δέν έφερναν αποτέλεσμα, γιατί δέν του έκαναν κακό· πέφτει στόν πόλεμο ό Ραζάτης και οι τρεις τουρμαρχες των Περσών και οι άρχοντες σχεδόν όλοι και τό περισσότερο μέρος του στρατού. . .

ΘΕΟΦΑΝΗΣ Ο ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ

[Βυζαντινός Χρονογράφος του 8ου - 9ου αιώνα
Χρονογραφία — Έκδ. De Boor σ. 317 έξ. Μετάφραση]

3. Οι πρόσφυγες τής Συρίας και τών 'Ιεροσολύμων, μετά τήν κατάληψη από τούς Πέρσες (614), βρίσκουν προστασία στήν 'Αλεξάνδρεια από τόν Κύπριο πατριάρχη της 'Ιωάννη τόν 'Ελεήμονα (612-619).

Τόν καιρόν εκείνον έλεηλάτησαν τήν Συρίαν οι Πέρσαι και ήχημαλώτισαν όχλον άμέτρητον, από τούς όποιους ήδυνήθησαν και έφυγον πολλοί άρχοντες ύμού και άρχόμενοι, και κληρικοί και έπίσκοποι, οτινες ακούοντες τήν φήμην του Πατριάρχου, έδραμον ώσπερ εις λιμένα και καταφυγήν μόνιμον, ζητούντες ικανήν έλεημοσύνην.

"Όλους ό πλούσιος εκείνος και άστενοχώρητος έστίατωρ έδέχθη με ήλαρώτατον πρόσωπον, τούς έπαρηγόρησεν ώς πατήρ φιλότεκνος, και πλουσίως και δαψιλώς έλέησεν, ουχ ώς ξένους και παροίκους, άλλ' ώς αδελφούς του και τέκνα, χαρίζων αυτοίς τά προς τήν χρείαν, και μή αποβλέπων προς τό πλήθος τών δεομένων, αλλά προς τόν πλουσιόδωρον Θεόν, τόν άνοιγοντα χείρα και παντί ζώω ευδοκίαν μεταδίδοντα.

Τούς πληγωμένους έβαλεν εις πανδοχεΐα προστασσων τινάς νά τούς έπιμελήθουν με ήατρείας αναγκαιας και νά μή τούς βιάσσουν νά άναχωρήσουν, χωρίς νά θέλουν μόνον των. Εις δέ τούς ύγειεις προσέταξε νά δίδονται τόσα χρήματα εκάστου τήν ήμέραν και τών γυναικών τό διπλούν, λέγων ότι αι γυναΐκες έπρεπε νά παίρνουν περισσότερο, διότι δέν ήμπορούν νά γυρίσουν εις διαφόρους τόπους χωρίς κίνδυνον με τόσην εύκολίαν, ώσπερ οι άνδρες.

'Εφευγον από τήν Περσίαν πλήθος πολύ διά τόν διωγμόν, ώς άνωθεν ειρήται, και ήρχοντο εις τήν 'Αλεξάνδρειαν, όπου τούς ύπεδέχето ό Πατριάρχης με εύσπλαχνίαν πολλήν. Διά τουτο έδυστύχησεν ό κόσμος επί τина καιρόν και έγινε μεγάλη άκρίβεια, διότι ό Νεΐλος δέν επλήθυνε τόν χρόνον εκείνον νά ποτίση τόν κόσμον, και έμειναν ψυδρα τά χωράφια. Άφου λοιπόν έδαπάνησεν όλον τόν θησαυρόν τής 'Εκκλησίας έ Πατριάρχης, και χιλίας λίτρας χρυσίον που έδανείσθη και τό διεμοίρασεν όλον εις τούς πτωχούς, επλήθυνεν ή πείνα περισσότερο, και δέν εύρισκε πλέον νά δανεισθή, διότι έκαστος έφρόντιζε δι' έαυτόν.

(Βίος του 'Αγίου 'Ιωάννου του 'Ελεήμονος.

Μέγας Συναξαριστής, Κ. Δουκάκης. Τόμ. Γ' 1952. σελ. 253 και 263)

4. 'Ο 'Ηράκλειος γυρίζει στήν πρωτεύουσα νικητής.

Αυτό τό χρόνο (628), άφου κλείστηκε ειρήνη ανάμεσα στους Πέρσες και στους

Ρωμαίους, έστειλε ό 'Ηράκλειος τόν αδελφό του, τόν Θεόδωρο, μέ γράμματα και ανθρώπους τού Σιρόη, τού βασιλιά τών Περσών, στους Πέρσες πού έμεναν στην "Ε-δεσσα¹ και στην Παλαιστίνη και στα 'Ιεροσόλυμα και στις άλλες πόλεις τών Ρωμαίων να γυρίσουν ειρηνικά στην Περσία και να περάσουν μέσα από τή χώρα τών Ρωμαίων, χωρίς να πειράζουν τίποτα.

Ό βασιλιάς λοιπόν σέ έξι χρόνια [622 - 628], αφού νίκησε τήν Περσία, τόν έβδομο χρόνο έκλεισε ειρήνη και ξαναγύρισε στην Κωνσταντινούπολη μέ χαρά μεγάλη: έτσι σ' αυτό έβγαλε αληθινή μιá μυστική προφητεία. Γιατί ό Θεός, αφού δημιούργησε σέ έξι μέρες τή χτίση όλόκληρη, τήν έβδομη τήν όνόμασε μέρα τής ανάπαυσης. "Έτσι κι αυτός, αφού μέσα στα έξι χρόνια πέρασε πολλούς κόπους, τόν έβδομο χρόνο μέ ειρήνη και χαρά γύρισε στην πόλη και ξεκουράστηκε.

Κι ό λαός τής Πόλης, όταν μάθανε τόν έρχομό του, μέ ασυγκράτητο πόθο βγήκαν σέ προϋπάντησή του όλοι μαζί μέ τόν Πατριάρχη και τό γιό του τόν Κωνσταντίνο, βαστώντας κλαδιά έλιās και λαμπάδες: τόν χαιρετούσαν μέ δάκρυα και χαρά. Κι ό γιός του τόν πλησίασε κι έπεσε στα πόδια του και, αφού άγκαλιάστηκαν, έβρεξαν κι οί δυό τή γή μέ τά δάκρυά τους. Αυτό όταν είδε ό λαός, όλοι εύχαριστούσαν μέ ύμνους τό Θεό και έτσι, αφού παρέλαβαν τό βασιλιά, σκιρτώντας από χαρά μπήκαν στην πόλη.

ΘΕΟΦΑΝΗΣ Ο ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ

[Άπόσπασμα από τή Χρονογραφία. Μετάφραση]

5. Τό νικητήριο διάγγελμα τού 'Ηρακλείου μετά τή συντριβή τών Περσών (628).

Τό διάγγελμα τού αυτοκράτορα διαβάστηκε στις 15 'Απριλίου 628 στην εκκλησία τής 'Αγίας Σοφίας από τόν άμβωνα πανηγυρικά, μέσα σέ μιá χαρούμενη συρροή άπειρου λαού. Τό αυτοκρατορικό διάγγελμα αρχίζει έτσι:

«'Αλαλάξετε στό Θεό άπ' άκρη σ' άκρη όλη ή γή. Γίνετε δούλοι στον Κύριο μέ εύφροσύνη. 'Ελάτε μπροστά του μέ αγαλλίαση και μάθετε πώς ό Κύριος είναι ό Ύδιος ό Θεός, κι εμείς είμαστε δικός του λαός και πρόβατα τού κοπαδιού του.

Δοξολογείτε τό όνομά του, γιατί ό Χριστός είναι κύριος, πού τό έλεός του δέν έχει τέλος κι ή αλήθειά του θά ζει από γενιά σέ γενιά. "Άς εύφρανθούν οί ούρανοί κι άς άναγαλλιάσει ή γή κι άς χαρεί ή θάλασσα κι όλα πού είναι μέσα της. Κι όλοι οί Χριστιανοί μέ τόν άίνο και τή δοξολογία άς προσφέρουμε εύχαρίστηση στό μόνο Θεό, δοκιμάζοντας χαρά μεγάλη για τό άγιο όνομά του. Διατί έπεσε ό υπερέφανος και θεομάχος Χοσρόης. "Έπεσε και έμεινε σάν άψυχο πτώμα στα καταχθόνια και χάθηκε από τή γή και ή θύμησή του, αυτός πού καυχόταν και ξεστόμισε άδικο λόγο μέ ξιπασία και διάθεση να μή λογαριάσει καθόλου τόν Κύριο ήμών 'Ιησού Χριστό, τόν αληθινό Θεό

1. Πόλη τής Μεσοποταμίας.

καί τήν ἀχραντή μητέρα του τήν εὐλογημένην δέσποινά μας Θεοτόκο καί ἀειπάρθενη Μαρία.

Χάθηκε ὁ ἀσεβής καί ἀντιλάλησε ὁ κόσμος. Γύρισε ὁ πόνος στό δικό του κεφάλι. . .

ΠΑΣΧΑΛΙΟΝ ΧΡΟΝΙΚΟΝ
[727,15]

6. Πῶς οἱ Ἄβαροι νικηθήκαν καί ἔλυσαν τήν πολιορκία τῆς θεοφρού- ρητης πρωτεύουσας (626).

. . . Τρομερή ναυμαχία ἔγινε σ' ἓνα τόσο στενό μέρος, στό Χρυσό Κέρας, καί σ' αὐτήν ἀφανίστηκαν τά μονόξυλα τῶν Ἀβάρων. Οἱ χρονογράφοι ἀναφέρουν ὅτι ἐκτός ἀπό τή φανερή μάχη ἔγινε καί ἄλλη μυστηριώδης. «Ἀλήθεια ἡ Μητέρα τοῦ Θεοῦ τέντωνε τά τόξα, πρόβαλλε τίς ἀσπίδες, ἔριχνε ἀκόντια, στόμωνε τά σπαθιά, ἀναποδογύριζε καί βύθιζε τά πλοῖα, στέλνοντας τούς βαρβάρους νά κατοικήσουν στήν ἄβυσσο». . .

. . . Οἱ εὐσεβεῖς βυζαντινοί, τά ἐνθουσιώδη παιδιά τῆς Παρθένου, πίστευαν βαθιά ὅτι Ἐκεῖνη μόνο ἔκανε τό θαῦμα αὐτό. . .

Ὅταν καί οἱ τελευταῖοι στρατιῶτες τοῦ Χαγάνου¹ ἐξαφανίστηκαν ὁ λαός τῆς Κωνσταντινούπολης, ἀπό μόνος του χωρίς νά διατάξει κανεῖς, βάδισε πρός τίς Βλαχέρνες, πού ἦταν ἀκόμη μιά ἐξοχική ἐνορία ἔξω ἀπό τά τείχη.

Ἐκεῖ ἡ μητέρα τοῦ Θεοῦ πολέμησε αὐτοπροσώπως γιά τόν ἀγαπημένο της λαό. Ἐκεῖ ἦταν ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας τῆς Βλαχερνιώτισσας.

Πόσο μεγάλη χαρά δοκίμασαν, ὅταν εἶδαν ὅτι ἡ σεβαστή αὐτή ἐκκλησία ἦταν τό μόνο κτίριο πού γλύτωσε ἀπό τή μανία τῶν Ἀβάρων. «Ἄν κανένας ζωγράφος θέλει νά παραστήσει τή νίκη μας, φτάνει νά ζωγραφίσει τή Θεομήτορα» ἔλεγαν καί ξανάλεγαν ὅλοι.

ΓΟΥΣΤΑΒΟΣ ΣΛΟΥΜΠΕΡΖΕ
[Γάλλος Βυζαντινολόγος - Βυζαντινά Ἱστορήματα. Μετάφραση]

7. Τό Ἰσλάμ στήν πρώτη του ἐξόρμηση. (Μιά παράδοση σύμφωνα μέ τούς Ἄραβες χρονογράφους).

Τήν πρώτη πρεσβεία ὁ Μωάμεθ, ὅπως τουλάχιστον οἱ Ἄραβες χρονογράφοι ἐξιστοροῦν, τήν ἔστειλε στήν Περσία. Ὁ Χοσρόης, πού ἦταν τότε βασιλιάς, κάλεσε ἀμέσως τό διερμημένα του, γιά νά διαβάσει τό ἐγγράφο· ὅταν ὅμως ἄκουσε ἀπό τό στόμα του ὅτι κάποιος Μωάμεθ, ἀπόστολος Θεοῦ, δίχως νά σεβαστεῖ τήν ἀσιατική ἐθιμοτυπία, ὀνόμαζε τόν ἀρχηγό τῆς Περσίας Χοσρόη μόνο, ἄρπαξε τό γράμμα ἀπό τά χέρια τοῦ διερμημένα καί τό ξέσχισε. Στόν Ἡράκλειο ὅμως πῆγε τό μήνυμα ὁ Δοχίας, στό γένος Ἄραβας, ἡμέρος καί συμβιβαστικός. Ὁ διερμηνέας τῆς βυζαντινῆς αὐτῆς μετέφρασε τήν ἐπιστολή τοῦ Μωάμεθ ἔτσι:

«Στό ὄνομα τοῦ σπλαχνικοῦ καί προέλεου Θεοῦ, ὁ Μωάμεθ, γιός τοῦ Ἀβδαλάχ,

1. Χάνοι ἢ Χαγάνοι λέγονταν οἱ βασιλιάδες τῶν Ἀβάρων.

ἀπόστολος Θεοῦ, χαιρετᾷ τόν Ἡράκλειο, τόν αὐτοκράτορα τῶν Ρωμαίων. Εἰρήνη σέ κείνους πού βαδίζουν στό δρόμο τῆς ἀληθινῆς πίστεως! Βασιλιά, δέξου τό Ἰσλάμ! Στό ὄνομα τοῦ Θεοῦ, παραδέξου το. Γίνε μουσουλμάνος· γιατί θά ἔχεις διπλό μισθό ἀπό τό Θεό. Ἄλλιῶς, θά παρουσιαστεῖς κάποτε μπροστά στό φοβερό κριτήριό ἐνοχός εἰδωλολατρείας. Κι ἐσεῖς Χριστιανοί, ἐλάτε ἄς πάψουμε τίς διχόνοιες μεταξύ μας. Ἄς μὴ πιστέψουμε παρά στόν ἕνα καί μόνο Θεό. Γιατί αὐτός εἶναι ὁ μόνος Κύριος καί ἄλλον ὅμοιο του δέν ἔχει. Κι ἂν δέ δεχθεῖτε τό δόγμα τό ἀληθινό, ὁμολογήστε τουλάχιστον ὅτι ἐμεῖς εἴμαστε οἱ ἀληθινοί πιστοί.»

Σύμφωνα μέ τήν ἀφήγηση αὐτή, ὁ Ἡράκλειος ἄκουσε μέ προσοχή τήν ἀνάγνωση καί ἀκούμπησε τήν ἐπιστολή πάνω σ' ἕνα προσκέφαλο (αὐτό ἦταν, σύμφωνα μέ τόν Ἄραβ Ἱστορικό, πού τόν ἔσωσε καί αὐτόν καί τό γένος του)· ὕστερα γύρισε στό Δοχία καί μίλησε μαζί του μέ καλοσύνη καί στό τέλος τόν ξεπροβόδισε, ἀφοῦ τόν φίλεψε μέ περίσσια δῶρα.

ΣΠ. ΖΑΜΠΕΛΙΟΣ

[Ἑλληνας λόγιος τοῦ 19ου αἰώνα.

Βυζαντινά Μελέτα - Ἐν Ἀθήναις 1857, σελ. 175-176. Γλωσσική ἀπλούστευση]

8. Ἡ θρησκεία τοῦ Ἰσλάμ.

Τό πρότιστο ἠθικό καθῆκον κάθε μουσλίμ εἶναι νά ἐργάζεται γιά τή διάδοση καί τήν ἐπικράτηση τοῦ Ἰσλάμ πού τό κράτος του σ' αὐτό τόν κόσμο εἶναι ἡ ἴδια ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ στόν κόσμο. Ἀλλά ἐπειδή αὐτό τό κράτος δέν διαδίδεται στόν κόσμο μόνο μέ τό λόγο, μά προπάντων μέ τό σπαθί, καθῆκον κάθε μουσλίμ εἶναι νά πολεμᾷ γιά τήν πίστη.

Ἄλλοιοι πεθαίνει σ' αὐτό τόν πόλεμο εἶναι μάρτυρας τῆς πίστεως (σε χί τ) καί πηγαίνει ἀπευθείας στόν Παράδεισο. Ἄλλοιοι πολεμᾷ γενναῖα καί ἐπιζεῖ, εἶναι νικητής ἢ θριαμβευτής τῆς πίστεως (γα ζ ή). Κάτω ἀπό τή σκιά τῶν σπαθιῶν τῶν ἀπίστων εἶναι ἡ πύλη τοῦ Παραδείσου, σύμφωνα μέ τό ἱερό βιβλίό τοῦ Ἰσλάμ. Μέ ἄλλα λόγια, ὅποιος πολεμώντας μέ θάρρος φτάνει ὡς τή σκιά τοῦ σπαθιοῦ τοῦ ἐχθροῦ, εἶναι κιόλας στόν Παράδεισο.

Πρότιστο καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐπίσης νά λατρεύει τό θεό μέ καθαρῆ καρδιά. Τό πιό σπουδαῖο μέρος τῆς λατρείας εἶναι ἡ π ρ ο σ ε υ χ ή. Προσευχή εἶναι ἀπό τή μιά τό νά θυμᾶσαι συνεχῶς σέ κάθε στιγμή τό ὄνομα τοῦ Θεοῦ καί νά τό εὐλογεῖς καί ἀπό τήν ἄλλη νά τό κάνεις αὐτό στίς πέντε προσευχές πού γίνονται σέ πέντε ὀρισμένες γι' αὐτό τό σκοπό ὥρες τοῦ ἡμερονυκτίου.

Γενικά ἡ προσευχή εἶναι πράξη ὀλωσδιόλου ἰδιωτικῆ, πού γίνεται ἀπό τόν ἄνθρωπο ὅπουδήποτε, ὕστερ' ἀπό μιά συμβολική κάθαρση χεριῶν καί ποδιῶν, πού ἐκφράζει τήν κάθαρση τῆς ψυχῆς.

Οἱ ἐκκλησίες ὑπάρχουν, μόνο γιά νά προσεύχονται πολλοί μαζί στό ἴδιο μέρος, μά καί πάλι ὁ καθένας κι ἐδῶ προσεύχεται μόνος του, ἐκτός ἀπό λίγες κοινές εὐχές πού τίς ἀπαγγέλλει ὁ Ἰ μ ά μ η ς, δηλαδή ὁ ἐπιστάτης τῆς ἐκκλησίας.

Ἐπίσης οἱ ἐκκλησίες χρησιμεύουν καί γιά τήν ἠθική καί θρησκευτική διδασκα-

λία του λαού. 'Απαγορεύεται αυστηρά κάθε έσωτερική διακόσμηση με αγάλματα ή εικονογραφίες. 'Απαγορεύεται επίσης κάθε εικονική παράσταση τής θεότητας και κάθε τιμή σέ εικόνας. 'Εξάλλου ούτε θυσιαστήριο υπάρχει στους μωαμεθανούς, ούτε θυσίες, ούτε τελετές, ούτε ιερείς, ούτε ιεροσύνη, ούτε κλήρος.

'Η θυσία πού γίνεται μιά φορά τό χρόνο στους μωαμεθανούς με τό σφάξιμο ενός άρνιου είναι άπλή άναμνηστική πράξη τής θυσίας του 'Αβραάμ. Τήν κάνει κάθε μωαμεθανός μπροστά στό σπίτι του ή μπροστά στήν έκκλησία.

'Εορτές υπάρχουν μόνο δύο: α. 'Η έορτή τής αποκάλυψης του Θεού στον προφήτη (τό μέγα Μπαϊράμ), πού γίνεται μετά τό τέλος του ιεροϋ μήνα τής νηστείας Ραμαζάν και στήν αρχή του μήνα Σεβάλ. β. 70 μέρες ύστερα από αυτό τελείται τό μικρό Μπαϊράμ πού λέγεται και Μπαϊράμ τής θυσίας (κουρβάν - μπαϊράμ) για άνάμνηση τής θυσίας του 'Αβραάμ.

Η. ΚΑΡΟΛΙΑΣ

('Εγχειρίδιον βυζαντινής 'Ιστορίας. 'Αθήναι 1906. σελ. 101 - 102. Γλωσσική άπλούστευση).

9. Τό 'Ισλάμ.

('Αποσπάσματα από τό Κοράνιο)

Κεφάλαιο 2ο.

... [172. Δέ φτάνει, για νά δικαιωθής, νά στρέψεις τό πρόσωπό σου προς τήν 'Ανατολή ή τή Δύση' πρέπει ακόμα νά πιστεύεις στό Θεό, στήν έσχατη ήμέρα, στους άγγέλους, στό Κοράνιο, στους προφήτες' πρέπει για τήν αγάπη του Θεού, νά βοηθās τόν πλησίον σου, τά όρφανά, τούς φτωχούς, τούς ταξιδιώτες, τούς αλχημάλτους και εκείνους πού έπαιτοϋν' πρέπει νά προσεύχεσαι, νά κρατās τήν ύπόσχεσή σου, νά υποφέρεις ύπομονετικά τήν κακοτυχία από τά δεινά του πολέμου. Τέτοια είναι τά καθήκοντα τών αληθινών πιστών.

... [181. 'Ο μήνας του Ραμαζανιού, όπου τό Κοράνιο κατέβηκε στή γή, για νά είναι ό οδηγός, τό φώς τών ανθρώπων, και ό κανόνας τών καθηκόντων τους, είναι ό προορισμένος για τήν εγκράτεια καιρός. 'Οποιος δει τή σεληνή αυτού του μήνα πρέπει νά τηρεϊ αυτή τήν έντολή. 'Εκείνος πού είναι άρρωστος ή σέ ταξίδι θά νηστέψει ύστερα ίσο αριθμό ήμερών. 'Ο Θεός θέλει νά σās οδηγεί με επιτυχία, για νά εκτελείτε τίς έντολές και για νά ψάλλετε τούς άινους του. Φροντίζει νά σās οδηγεί ό 'Ιδιος, για νά τόν τιμάτε με τήν ευγνωμοσύνη σας.

... [192. Νά κάνετε τό προσκύνημα τής Μέκκας και τήν επίσκεψη του τεμέ- νους, προς τιμή του Θεού. Κι αν δέν μπορείτε, τουλάχιστον νά κάνετε ένα μικρό δώρο. Μήν γυρίζετε καθόλου τά κεφάλια σας, ώσπου τό θύμα νά φτάσει στον τόπο όπου θά τό θυσιάσετε. 'Εκείνος πού ή άρρώστια ή κάποιο άτύχημα θά τόν ύποχρεώσει νά ξυριστει, θά έχει για έξιλέωση τή νηστεία, τήν έλεημοσύνη ή τήν προσευχή. 'Οταν δέ θά ύπάρχει τίποτα για νά φοβηθούμε, εκείνος πού θά πάει για προσκύνημα στη Μέκκα, θά προσφέρει, αφού θά επισκεφτει τούς άγιους τόπους, εκείνο πού του επιτρέπει ή κατάσταση του. 'Εκείνος πού δέ θά μπορέσει νά προσφέρει τίποτα, θά νηστέψει τρεις

μέρες κατά τό ταξίδι του καί έπτά, όταν επιστρέψει. 'Η πλήρης αὐτή νηστεία θά εἶναι δεκαήμερη. 'Επιβάλλουμε αὐτή τήν ἀποψη σ' ἐκεῖνον πού δέ θά ἔχει καθόλου ἀντιπροσωπευτεῖ στό τέμενος τῆς Μέκκας. Νά φοβᾶστε τό Θεό· εἶναι φοβερός στήν ἐκδί-κησή του.

. . . [186 - 189. Καταπολεμηστε τοὺς ἐχθροὺς σας στὸν πόλεμο πού γίνεται γιὰ τὴ θρησκεία, ἀλλὰ μὴν ἐπιθεθεῖτε ποτέ πρῶτοι. 'Ο Θεός μισεῖ τοὺς ἐπιτιθέμενους.

Σκοτῶστε τοὺς ἐχθροὺς σας παντοῦ ὅπου τοὺς βρίσκετε· διῶξτε τους ἀπὸ τό φῶς ἀπ' ὅπου σᾶς ἐδιῶξαν. 'Ο κίνδυνος νά ἀλλάξετε θρησκεία εἶναι χειρότερος ἀπ' τό φόνο. Μὴν τοὺς πολεμᾶτε καθόλου κοντά στό τέμενος Χαράμ, ἐκτός ἂν σᾶς προκαλέσουν. "Αν σᾶς ἐπιθεθοῦν, κολυμπῆστε μέσα στό αἷμα τους. Αὐτή εἶναι ἡ ἀνταμοιβή πού χρω-στίεται στοὺς ἀπίστους.

"Αν ἐγκαταλείψετε τήν πλάνη, ὁ Κύριος εἶναι οἰκτίρμων καί πολυεύσπλαχνος.

Καπολεμηστε τοὺς ἐχθροὺς σας, ὥσπου νά μὴν ἔχετε πιά νά φοβᾶστε τόν πειρα-σμό καί ὥσπου νά ἀποκατασταθεῖ ἡ θεία λατρεία. Κάθε ἐχθρότητα νά καταπαύσει ἐναντίον ἐκείνων πού θά ἐγκαταλείψουν τὰ εἰδῶλα. Τό μίσος σας θά πρέπει νά ἀνάβει μόνον ἐναντίον τῶν διεστραμμένων.

. . . [265 - 266. 'Η ἀνθρωπιὰ στά λόγια καί στίς πράξεις, εἶναι προτιμότερη ἀπὸ τήν ἐλεημοσύνη καί ἄς ἀκολουθεῖ τήν ἀδικία. 'Ο Θεός εἶναι πλούσιος καί οἰκτίρ-μων.

"Ω πιστοί! Μὴ ματαιώνετε τήν ἀξία τῆς ἐλεημοσύνης σας μέ τήν κακολογία ἢ τήν ἀδικία. "Οποῖος ἐλεεῖ ἀπὸ ἐπίδειξη καί δέν πιστεῦει στό Θεό καί στήν ἡμέρα τῆς κρίσεως, μοιάζει μέ τό βράχο τό σκεπασμένο μέ σκόνη. "Ερχεται μιὰ δυνατὴ βροχὴ καί τοῦ ἀφήνει μόνον τὴ σκληράδα του. Οἱ πράξεις του δέν ἔχουν καμιά ἀξία γιὰ τόν Κύριο· γιατί δέν κατευθύνει τοὺς ἀπίστους.

'Εκεῖνοι πού χρησιμοποιοῦν τὰ πλοῦτη τους, γιὰ νά εἶναι εὐάρεστοι στὸν Κύριο, καί ἂν εἶναι σταθεροί στήν ἐφαρμογὴ τῶν ἀρετῶν, μοιάζουν μέ ἓνα κῆπο πού βρίσκε-ται σέ ἓνα λόφο· μιὰ εὐνοϊκὴ βροχὴ κι ἡ δροσιά νοτίζει τὴ γῆ καί εὐνοεῖ τήν ἀφθονή ἀνάπτυξη τῶν προϊόντων τους. 'Ο Θεός βλέπει τίς πράξεις τους.

[Τό Κοράνιον - Μετάφραση Γ.Ι. Πεντάκη

"Ἐκδ. «'Ελευθερουδάκης» - 'Εν 'Αθήναις - 1928 σελ. 33 - 47 Γλωσσικὴ ἀπλοῦστευση]

ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [610-1081]

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ [717-867]

Ο ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΞΕΠΕΡΝΑ ΝΙΚΗΦΟΡΑ ΤΙΣ
ΜΕΓΑΛΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ ΔΟΚΙΜΑΣΙΕΣ.
ΑΡΧΙΖΕΙ Η ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΝΤΕΠΙΘΕΣΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ
ΕΞΟΡΜΗΣΗ ΣΤΟΥΣ ΓΥΡΩ ΛΑΟΥΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Τό διάστημα 717 - 843 τής περιόδου, πού εξετάζεται στο κεφάλαιο αυτό, είναι κρίσιμο για τό μεσαιωνικό Έλληνισμό. Οί έξωτερικοί έχθροί, πού τόν προηγούμενο αιώνα άκρωτηρίασαν τήν αυτοκρατορία στήν περιφέρειά της — κυρίως οί "Αραβες και οί Βούλγαροι —, προχωροῦν τώρα πρὸς τό κέντρο και έχθétουn σέ κίνδυνο τήν ἴδια τήν ὑπαρξή της. "Όλα τά σύνορά της γίνονται πεδία μαχῶν και οί έχθροί, όντας στήν έξαρση τής πολεμικῆς όρμῆς τους, συμπίεζουn τό Βυζάντιο από παντοῦ, για νά τό έξουθενώσουn.

▲ **Βαλκάνια.** Οί Βούλγαροι μέσα σέ έχατό περίπου χρόνια (μετά τό 681) όργάνωσαν σέ δυνατό κράτος τίς ασύντακτες σλαβικές φυλές. Ένεργοῦn σοβαρές πολεμικές έξορμήσεις έξω από τά σύνορά τους, επιδιώκοντας νά προσαρτήσουn τίς «Σκλαβηνίες» τής υπόλοιπης βαλκανικῆς και νά μεγαλώσουn τήν επικράτειά τους από τό κενό πού θ' άφηγε ή άναμενόμενη διάλυση τοῦ κράτους τῶν Άβάρων.

▲ **Άνατολικό σύνορο.** Στήν αρχή τής περιόδου αὐτῆς ή βία τῶν Άράβων βρίσκεται στήν άποκορύφωσή της. Η πρωτεύουσα κατορθώνει νά άντισταθεϊ νικηφόρα στήν πολιορκία τῶν Άράβων (717 - 718), τήν πιό επικίνδυνη πού τῆς έγινε ως τώρα και νά άποκρούσει μιá είσβολή τους στή Μ. Άσία (740). Με επίμονους άγῶνες σ' όλη τήν έκταση αὐτοῦ τοῦ συνόρου κατορθώνει ό μεσαιωνικός έλληνισμός νά χαράξει όριστικά στίς άνατολικές παρυφές τῆς Μ. Άσίας τή διαχωριστική γραμμή του από τόν άραβικό κόσμο.

▲ **Μεσόγειος.** Έδῶ ή κατάσταση είναι πολύ χειρότερη από τά μέτωπα τῆς ξηρᾶς. Τό άραβικό Χαλιφάτο, διασπασμένο στά μέσα τοῦ 8ου αιώνα και άπω-

θημένο προς τό έσωτερικό τών ανατολικών έπαρχιων του, δημιουργεί μιάν ανεξάρτητη παραφυάδα του στην Ίσπανία (759). Από τό νέο αυτό άραβικό κράτος στό ευρωπαϊκό έδαφος ξεκινούν πειρατικοί στόλοι με άρχηγούς τυχοδιώκτες, πού λυμαίνονται έλη τή Μεσόγειο και ιδρύουν παντού ανεξάρτητα Έμιράτα. Από τίς επιδρομές αυτές δεινοπάθησαν πολύ όλα τά παράλια του Βυζαντίου. Ίδίως από τήν κατάληψη τής Κρήτης (823 - 827) και τήν αποβίβασή τους στή Σικελία (828) ή αυτοκρατορία κινδύνεψε σοβαρά νά χάσει έντελώς τήν κυριαρχία της στην ανατολική Μεσόγειο.

▲ **Ίταλία.** Έκει οι βυζαντινές κτήσεις είναι έκτεθειμένες στον έπεκτατισμό τών Λογγοβάρδων και πέφτουν στα χέρια τους ή μιá μετά τήν άλλη. Η άνάκτησή τους όμως ήταν χειρότερο κακό, γιατί έγινε από νέο αντίπαλο, τ ο υ ς Φ ρ ά γ κ ο υ ς τής Δ. Ευρώπης: απ' αυτούς ζήτησε βοήθεια ο πάπας τής Ρώμης.

Οι ιταλικές κτήσεις δέν ξαναδόθηκαν στην Κωνσταντινούπολη πού τής άνήκαν, αλλά αποτέλεσαν ένα ιδιαίτερο π α π ι κ ό κ ρ ά τ ο ς (754 - 756). Οι ίδιοι αυτοί αντίπαλοι θά ενώσουν σε λίγο (800) και για λίγο έλο τό βαρβαρικό χριστιανικό κόσμο τής Δύσης υπό ένα μεγάλο ήγέτη τους, τον Καρλομάγνο, και θά ιδρύσουν νέα χριστιανική αυτοκρατορία. Οι παλαιοί δηλαδή «βάρβαροι» διεκδικούν για λογαριασμό τους τήν κληρονομιά του ρωμαϊκού κράτους.

▲ **Έσωτερική κρίση.** Στο έσωτερικό μέτωπο τής αυτοκρατορίας ξεσπάει μιá βαθιά κρίση με προέλευση πάλι τήν Άνατολή. Είναι ή Ε ι κ ο ν ο μ α χ ι κ ή κ ρ ί σ η (726 - 843). Τό δυσεξιχνίαστο αυτό κίνημα, πού κλόνισε συθέμελα τήν αυτοκρατορία περισσότερο από ένα αιώνα, απείλησε με ολοκληρωτική άλλοίωση τον ευρωπαϊκό χαρακτήρα της.

Η νεώτερη έρευνα δέχεται ότι ή Εικονομαχία ήταν μιá πνευματική - θρησκευτική κίνηση με περιεχόμενο τό ζήτημα τής λατρείας τών εικόνων. Γεωγραφική έστία της είχε τή Μ. Άσία. Και δέν είναι υπερβολή νά πει κανείς ότι από τήν έκβασή της θά κρινόταν τελικά ή πολιτιστική φυσιογνωμία του Βυζαντίου, αν δηλαδή θά έμενε στή σφαίρα του έλληνοευρωπαϊκού κόσμου ή θά ξεκόβει και θά έντασσόταν στον ανατολικό. Η μάχη πού δόθηκε στον πνευματικό αυτό τομέα κερδήθηκε, όπως και εκείνη πού δόθηκε στα σύνορα του Ταύρου και του Ευφράτη και δέν είναι καθόλου μικρότερης σημασίας, όπως θά δοϋμε πιο κάτω.

▲ "Αν θέλουμε λοιπόν νά χαρακτηρίσουμε τό κρίσιμο διάστημα 717 - 843, μπορούμε νά πούμε ότι σ' αυτό άκριβώς κρίθηκε τό μέλλον τής φυσιογνωμίας του βυζαντινού πολιτισμού.

Τό Βυζάντιο κατόρθωσε νά επιζήσει σαν πολιτική και πολιτιστική κοινότητα πού αποτελεί συνέχεια τής έλληνορωμαϊκής παράδοσης. Τό απόγειο τής άραβικής επέκτασης πού σημειώνεται στό πρώτο μισό του 8ου αιώνα άνήκει

στό μακρινό παρελθόν. Από τό 843 ενδυναμώνεται μιá γενική αναγέννηση τῆς αυτοκρατορίας. Είναι ἡ ἐποχή τοῦ αυτοκράτορα Μιχαήλ τοῦ Γ'. Ἡ εἰκονομαχική κρίση τερματίζεται μέ νίκη τῶν Εἰκόνων τό 843.

Σημειώνεται τώρα μιá ἐντονότερη ἀπό πρὶν ἀναζωπύρωση τῆς σπουδῆς τῶν ἀρχαίων γραμμάτων. Ἐνα εἶδος ἰδιαίτερου «βυζαντινοῦ τρόπου» ζητᾶ τὴν ἐκφρασὴ του μέ διάφορους τρόπους. Ἡ αυτοκρατορία στήν πρώτη ρήξη της μέ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης γιά λόγους δογματικῆς καί λατρευτικῆς ἰδιοτυπίας θέτει ὑπό τὴν θρησκευτικὴ της κηδεμονία τοὺς Σλάβους τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης (863) καί τοὺς Βουλγάρους (864). Τό πιό ἐντυπωσιακό εἶναι ὅτι σχεδόν ταυτόχρονα ἀρχίζει στό ἀνατολικό μέτωπο ἡ πρώτη νικηφόρα ἀντεπίθεση τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων (859 καί 863). Είναι τό προανάκρουσμα τῆς «βυζαντινῆς ἐποποιίας» πού θά ἀκολουθήσει στήν ἐπόμενη δυναστεία. Γιά ἄλλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ἕνας νεώτερος ἱστορικός τοποθετεῖ στό 843 τὴν ἐναρξὴ μιᾶς «Νέας Ἐποχῆς» τοῦ Βυζαντίου.

1 ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΔΥΝΑΣΤΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 717-867.

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Τρεῖς δυναστικές φάσεις διακρίνονται στόν ἐνάμιση αὐτόν αἰῶνα (τίς ὀνομάζουμε ἔτσι, γιατί ἡ δεύτερη δέν περιλαμβάνει αὐτοκράτορες μέ ὁμαλή διαδοχή):

- Οἱ Ἰσαυροί (717 - 802).
- Οἱ διάδοχοί τους (802 - 820).
- Ἡ δυναστεία τοῦ Ἀμορίου (820 - 867).

Στὴν τελευταία φάση περιλαμβάνεται ὡς αὐτοτελὴς περίοδος ἡ ἐποχὴ τοῦ Μιχαήλ Γ' (842 - 867).

1. Οἱ Ἰσαυροί (717-802).¹ Αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες λέγονται Ἰσαυροί, γιατί ὁ ἰδρυτὴς τῆς δυναστείας, ὁ Λέων Γ', εἶχε μέν γεννηθεῖ στὴ Γερμανικαία τῆς Συρίας, ἀλλὰ ἡ οἰκογένειά του ἦταν ἀπὸ τὴν Ἰσαυρία τῆς κεντρικῆς Μ. Ἀσίας.

Ὁ Λέων Γ', ὅταν ἀνέβηκε στό θρόνο τερματίζοντας τὴν περίοδο ἀναρχίας τοῦ 711 - 717, ἦταν στρατηγός τοῦ Θέματος τῶν Ἀνατολικῶν. Ἀμέσως φανέρωσε τίς ἐξαιρετικὲς στρατιωτικὲς καί διοικητικὲς του ἱκανότητες: ὀνόμασε ἀπὸ νωρὶς συμβασιλεῖα τό γιό του Κωνσταντῖνο.

Μετά τό θάνατο τοῦ Λέοντα αὐτὸς βασιλέψε ὡς Κωνσταντῖνος Ε' (741 - 775). Είναι αὐτὸς πῶ οἱ ἄσπουδοὶ ἀντίπαλοί του θά τὸν παραδώσουν στὴ μνήμη τῶν

1. Οἱ αὐτοκράτορες αὐτῆς τῆς δυναστείας εἶναι μέ τὴ σειρά: Ὁ Λέων Γ' ὁ Ἰσαυρός (717 - 741), ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ὁ Κοπρώνυμος (741 - 775), ὁ Λέων Δ' ὁ Χάζαρος (775 - 780), ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' (780 - 797), ἡ Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία (797 - 802).

ΔΙΒΕΣ ΒΑΡΙΑΙΤΣΑΡΑΥΑΙΑ - ΗΕΟΛΥΩ
 ΕΛΛΗΝΟΥΛΚΟΥΒ'ΕΝ'ΕΔΙΟΧ'ΕΓΡΕΚΗΜΗ
 Ε ΠΑΡΧ'ΕΚΗΚΟΥΗΚΟΛΗΠΗΛΗΓΗ'Ε
 ΕΝ'ΕΠΗΜΗ - ΗΓ'ΕΚΡΥΒ'ΕΠΟΥΣΑΒΕΣ ΕΔΗ
 ΣΟΡΕΠΗΟΣ ΛΟΛΟΥ, ΒΑΡΗΠΗΒΑΔΗΓ'ΟΡΙΚΟ
 ΛΑΔΕΝ'ΕΤ'ΕΒΕΣ'ΙΠΟΥΣ ΑΕΓ:

'Ο Λέων Γ' ο Ίσαυρος (717 - 741)
 άποκρούει τούς Άραβες πού πο-
 λιώρκησαν τήν Κωνσταντινούπολη
 τό 717 - 718.

'Αριστερά μπροστά στό κονβούκλιο
 ό Λέων Γ' κάθεται σέ θρόνο καί
 δίπλα του ένας σωματοφύλακας μέ
 έλλειφοειδή άσπίδα. Μπροστά τους
 ένα τμήμα από ίππείς (επίκουροι
 Βούλγαροι;) κατατροπώνουν τόν
 αντίπαλο ("Άραβες"). (Μικρογραφία
 από τό χειρόγραφο του Χρονικού
 του Κωνσταντίνου Μανασσή).

μεταγενέστερων ως «Κοπρώνυμο». Τό 732 παντρεύτηκε τήν κόρη του χαγάνου
 των Χαζάρων, ενός τουρκικού λαού της Κριμαίας. Αυτή βαφτίστηκε μέ τό όνομα
 Ειρήνη καί έγινε ευσεβής χριστιανή.

'Ο γιός του, Λέων Δ' ο Χάζαρος (775 - 780) — όνομάστηκε έτσι από τήν κα-
 ταγωγή της μητέρας του —, πρίν άνακηρυχτεί βασιλιάς, είχε παντρευτεί (769)
 τήν Ειρήνη τήν Άθηναία, από άριστοκρατική οικογένεια των Άθηνών, γυναίκα
 έξαιρετικής όμορφιάς καί δυναμισμού, αλλά σκληρή καί φίλαρχη.

Στά χρόνια της βασιλείας του γιού του Κωνσταντίνου ΣΤ' (780 - 797), πού
 διαδέχτηκε τόν πατέρα του άνήλικος, άσκοούσε τήν πραγματική έξουσία ή μητέρα
 του. 'Ο Κωνσταντίνος ΣΤ', όταν ενηλικιώθηκε (790), έδειξε πώς είχε κάποιες ίκα-
 νότητες, αλλά δέν μπόρεσε νά κρατήσει μακριά από τή δημόσια δράση τή φιλό-
 δοξη μητέρα του καί μάλιστα τήν πηρε έπίσημα ως συμβασίλισσά του. 'Η συγκα-
 τάβαση αυτή του στοίχισε τό θρόνο. 'Η Ειρήνη ή Άθηναία έβαλε ανθρώπους της
 καί τόν τύφλωσαν (797): από τότε κυβέρνησε μόνη της ως τό 802. Αυτή ή πεν-
 ταετία της άμαρτωλής αύγούστας είναι μιά από τίς πιό άτυχες περιόδους της βυ-
 ζαντινής ιστορίας:

● Στην Δύση (800) ὁ Κ α ρ λ ο μ ά γ ν ο ς στέφεται ἀπὸ τὸν πάπα τῆς Ρώ-
μης αὐτοκράτορας καὶ στὴν Ἐνατολή ἕνας δεύτερος μεγάλος, ὁ Ἄραβας ἡγέτης
Χ α ρ ο ὕ ν - α ρ - Ρ α σ ῖ ν τ¹, δέχεται νὰ σταματήσει τίς ἐχθροπραξίες, μόνο ὅταν
τὸ Βυζάντιο ἀναλαμβάνει τὴν ὑποχρέωση νὰ τοῦ πληρώνει κάθε χρόνο βαρὺ
χρηματικὸ φόρο.

● Ἔτσι ἡ δυναστεία τῶν Ἰσαύρων τελειώνει τὸ 802 ὀλωσδιόλου ἄδοξα, ἀφοῦ
δυσὸ χρόνια πρωύτερα λίγο ἔλειψε, ἀπὸ ἀδέξιους χειρισμούς τῆς Εἰρήνης τῆς Ἀ-
θηναίας, νὰ μεταβιβαστοῦν στὸν Καρλομάγνο τὰ δικαιώματα στὴν κληρονομία
τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

● Αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ μεγάλος κίνδυνος προκάλεσε τὴν ἐξέγερση τῆς βυζαντινῆς
ἀριστοκρατίας ἐναντίον τῆς αὐγούστας, τὴν ἀνατροπὴ τῆς ἀπὸ τὸ θρόνο καὶ
τὴν ἐξορία τῆς στὴν Πρίγκιπο τῆς Προποντίδας καὶ σὲ λίγες μέρες στὴ Λέσβο,
ὅπου πέθανε στὴν ἀρχὴ τοῦ 803.

Τὸ ἔργο τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων εἶναι ἀξιόλογο στὴν πρώτη τῆς πε-
ρίοδο (717 - 775):

▲ **Στὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν.** Στούς δύο πρώτους Ἰσαύρους
ὀφείλεται ἡ ἀνάσχεση τῆς κατακτητικῆς ὀρμῆς τοῦ Χαλιφάτου τῶν Ὀμμεϊαδῶν
τὴν ἐποχὴ πού βρίσκεται στὸ ἀπόγειό του (705 - 743). Ἡ ἀνάσχεση αὐτὴ ἔχει
κοσμοϊστορικὴ σημασία. Ἐγινε μὲ τὴν ἀπόκρουση τῶν Ἀράβων ἀπὸ τὴν Κων-
σταντινούπολη (717 - 718) καὶ τὴν ἀπομάκρυνσή τους ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία (740).

Πολεμικὰ τρόπαια ἐναντίον τῶν ἰδίων ἐχθρῶν ἐξακολουθοῦν πολλὰ καὶ με-
γάλα στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ε' μέσα στὴν περίοδο 746 -
757, ἐνῶ συγχρόνως, γιὰ μιὰ ὀλόκληρη εἰκοσαετία σχεδόν (755 - 775), διασταυ-
ρώνει τὸ νικηφόρο ξίφος του μὲ τοὺς Βουλγάρους.

▲ **Στὸ νομοθετικὸ τομέα.** Γιὰ νὰ κατορθώσουν τὴν ἐσωτερικὴ ἀναδιοργάνω-
ση τῆς αὐτοκρατορίας οἱ δύο πρώτοι Ἰσαυροὶ δημοσίευσαν τὸ 726 τὴ νομοθετικὴ
συλλογὴ Ἐ κ λ ο γ ῆ τ ὠ ν ὀ μ ω ν. Σκοπὸς τῆς εἶναι μιὰ «ἐπιδιόρθωση» τῆς
νομοθεσίας «τοῦ μεγάλου Ἰουστινιανοῦ ἐ π ῖ τ ὀ φ ἰ λ α ν θ ρ ω π ὀ τ ε ρ ο ν». Ἐἶναι ἕνας νέος κώδικας τῶν Ἰσαύρων πού ἐκφράζει τίς βαθιές ἀλλαγές τῶν δύο
τελευταίων αἰώνων (534 - 726) ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ
Ἑλληνισμοῦ. Ἐπιχειρεῖ νὰ διευκρινίσει πολλὰ σημεῖα πού ἔγιναν στὸ μεταξὺ
«δυσδιάγνωστα» ἢ εἶχαν ἀλλάξει κάπως (π.χ. ζητήματα μνηστείας, γάμου, προί-
κας, δωρεῶν, διαθηκῶν κλπ.).

Ἡ Ἐκλογὴ δὲν ἦταν μόνο κώδικας τῆς ζωντανῆς νομοθεσίας, ἀλλὰ καὶ ἔχει-
ρίδιο κατάλληλο γιὰ τὴ διδασκαλία τοῦ Δικαίου.

Ἐπειδὴ ἡ Ἐ κ λ ο γ ῆ ἦταν σύντομη καὶ κατανοητὴ, χρησιμοποιοῦντο ὡς
βάση γιὰ τὴ νομοθεσία τῶν σλαβικῶν λαῶν.

▲ **Στὸ διοικητικὸ τομέα.** Γιὰ νὰ ἐξασφαλιστοῦν ἀξιόμαχοι καὶ μόνιμοι στρα-
τιωτικὲς δυνάμεις στὴ Μ. Ἀσία ἀρχικά, πού ἦταν πιὸ ἐκτεθειμένη στὶς ἐπιδρο-
μὲς τῶν Ἀράβων, καὶ στὴ Θράκη, πού ἦταν πεδίο τῶν εἰσβολῶν τῶν Βουλγάρ-

1. Harun - ar - Rachid.

ρων, γενικεύεται από τους δύο πρώτους 'Ισαύρους το σύστημα τῶν Θεμάτων στίς περιοχές αυτές· ἡ ἐπέκταση τοῦ θεσμοῦ συνεχίζεται ὡς τό τέλος τῆς δυναστείας μέ τήν πλήρη ἀπορρόφηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τους στρατηγούς καί μέ τήν κατάτμηση τῶν μεγάλων Θεμάτων σέ μικρότερα. Εἰδικότερα, μέ τό τέλος τοῦ δου αἰῶνα, ὅταν κάπως σταθεροποιήθηκαν τά μικρασιατικά καί τά βαλκανικά σύνορα, οἱ μεγάλες στρατιωτικές μονάδες, τά Θέματα, ὅπως π.χ. τῶν 'Αρμενικῶν, τῶν 'Ανατολικῶν, τῶν Θρακησίων, τῶν Καραβισιάνων ἢ τῶν Πλωιζομένων, τό 'Οψίκιο κ.ἄ., πού ὡς τότε μετακινούνταν, τοποθετοῦνται μόνιμα σέ μιά ὀρισμένη περιοχή κρατώντας τήν παλιά ὀνομασία τους.

▲ **Εἰκονομαχία.** Τό ὄνομα τῶν 'Ισαύρων συνδέθηκε προπάντων μέ τό κίνημα πού ἐγκαινίασε ὁ Λέων Γ' ἐναντίον τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων. Τό κίνημα αὐτό, ὅπως θά φανεῖ πιό κάτω, ἄγγιξε ὡς τίς ρίζες τῆς τήν ἴδια τήν ὑπόσταση τῆς αὐτοκρατορίας καί κόντεψε νά τῆς ἀλλάξει τήν πολιτιστική φυσιογνωμία τῆς. Προκαλεῖ βαθύ σχίσμα ἀνάμεσα στους βυζαντινοὺς πληθυσμούς καί πολλές ἐπαναστάσεις. Τελικά καταλήγει σέ ἀποτυχία καί οἱ Εἰκόνες θριαμβεύουν.

▲ **'Η ἐπιδημία τοῦ 746-748 καί οἱ μετοικεσίες τῶν πληθυσμῶν. Οἱ Παυλικιανοί.** Τό 746 ἕνας βουβωνικός λοιμός μεταφέρθηκε ἀπό τήν Αἴγυπτο μέ τους *Αραβες στήν 'Ελλάδα καί στά νησιά τῆς. *Ἀρχισε νά θερίζει ἐκεῖ τους πληθυσμούς, μά προπάντων ἔκαμε μεγάλη θραύση στήν Κωνσταντινούπολη καί τά περίχωρά τῆς τό 748. 'Η πρωτεύουσα κινδύνεψε νά ἐρημωθεῖ.

"Ὅταν πέρασε ἡ ἐπιδημία, ὁ Κωνσταντῖνος Ε' βρέθηκε στήν ἀνάγκη νά καταφύγει στό μέτρο τῆς ὁμαδικῆς μετακίνησης πληθυσμῶν πρὸς τή Βασιλεύουσα καί μάλιστα 'Ελλαδικῶν ἀπό τήν Πελοπόννησο. 'Η μετακίνηση αὐτή ἔχει μεγάλη σημασία, γιατί δείχνει πόσο πυκνός ἦταν ὁ ἑλληνικός πληθυσμός τῆς Πελοποννήσου ὡς τότε. Συγχρόνως ὅμως ἡ μετακίνηση ὁμάδων ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐπιτρέπει τήν ἐξάπλωση καί ἄλλων Σλάβων στόν πελοποννησιακό χῶρο.

Τήν ἴδια ἐποχὴ ὁ αὐτοκράτορας αὐτός μετατόπισε ἀπό τή Συρία καί τήν 'Αρμενία — πού μόλις εἶχε ἐπανακτήσει ἀπό τους *Αραβες τίς πόλεις Γερμανίκεια καί τή Θεοδοσιούπολη μέ τή Μελιτηνή — χιλιάδες κατοίκους πρὸς τή Θράκη. Οἱ μετοικοὶ αὐτοὶ ἦταν ὄπαδοὶ μιᾶς αἵρεσης καί λέγονταν Παυλικιανοί. 'Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἔδειξε ἐνδιαφέρον γι' αὐτούς, γιατί ὑπολόγιζε πολύ στήν πολεμικὴ ἱκανότητα καί ἀφοσίωσή τους.

*Ἔτσι ἔρχεται στό προσκήνιο ἡ αἵρεση αὐτή. Ξεκίνησε ἀπό τήν 'Αρμενία (660), διαδόθηκε σ' ὀλόκληρη τή Μ. Ἀσία, κέρδισε φανατικούς ὄπαδούς καί θά διαδραματίσει στό μέλλον σπουδαῖο ρόλο στά βυζαντινά πράγματα. Βάση τῆς αἰρετικῆς τους θεωρίας ἦταν τό αἴτημα νά ξανάρθει ὁ Χριστιανισμός στήν ἀπλότητα τῶν πρώτων αἰώνων.

2. Οἱ διάδοχοι τῶν 'Ισαύρων (802-820).¹ Τό τέλος τῆς δυναστείας τῶν

1. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς σειρᾶς αὐτῆς εἶναι: ὁ Νικηφόρος (802 - 811), ὁ Μιχαὴλ Α' ὁ Ραγκαβές (811 - 813), ὁ Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος (813 - 820).

Πόλεμοι έναντιόν των Βουλγάρων.

‘Ο Λέων Ε΄ ὁ Ἀρμένιος, στρατηγός τῶν Ἀνατολικῶν, ἀναχωρεῖ γιά τό πεδίο τῆς μάχης ἐναντιόν τῶν Βουλγάρων (‘Ιούνιος 813). (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).

Ἰσαύρων μέ τήν ἐκθρόνιση καί τήν ἐξορία τῆς Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας ἔδωσε τό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα στό Νικηφόρο (802 - 811). Αὐτός ἦταν Λογοθέτης τοῦ Γενικοῦ, δηλαδή ὑπουργός τῶν Οἰκονομικῶν. Οἱ ἀντίπαλοι πού ἀπειλοῦν τώρα τό κράτος εἶναι πολύ ἐπικίνδυνοι. Αὐτοί εἶναι:

▲ Ὁ Φράγκος Καρλομάγνος πού κυρίεψε τή Βενετία καί λεηλάτησε τίς δαλματικές ἀκτές (810).

▲ Ὁ ἀββασιδῆς χαλίφης Χαρούν - αρ - Ρασίντ πού ἐπέβαλε τώρα στό Βυζάντιο τόσο ἐξευτελιστικούς ὅρους, ὥστε ἔμοιαζαν μέ οἰκονομική ὑποτέλεια.

▲ Ὁ Κροῦμος, ὁ βασιλιάς τῆς Βουλγαρίας, πού τόν ἴδιο χρόνο τοῦ θανάτου τοῦ Χαρούν - αρ - Ρασίντ (809) ἄρχισε εἰσβολές στά βυζαντινά ἐδάφη. Ὁ Νικηφόρος εἰσβάλλει στή Βουλγαρία, ἀλλά σκοτώνεται στό πεδίο τῆς μάχης (811).

Τό 813, ἐνῶ τά στρατεύματα τοῦ Κρούμου πολιορκοῦν τή Βασιλεύουσα, ἀνεβαίνει στό θρόνο ὁ Λέων Ε΄ ὁ Ἀρμένιος. Μέ τήν ἀνακήρυξή του ἀνοίγει ἡ αὐλαία γιά τήν πρώτη πράξη ἑνός ἱστορικοῦ δράματος μέ ἥρωες τρεῖς στρατηγοῦς, πού ἐξελίχτηκε σέ τρεῖς πράξεις:

● Ὁ στρατηγός τῶν Ἀνατολικῶν Βαρδάνιος ὁ Τοῦρκος εἶχε ὀργανώσει συνωμοσία, γιά νά πάρει τό θρόνο ἀπό τό Νικηφόρο, μέ συνενόχους τούς τρεῖς ὑποστράτηγους του, τό Λέοντα τόν Ἀρμένιο, τό Μιχαήλ τόν Τραυλό ἀπό τή Φρυγία, καί τό Θωμᾶ τό Σλάβο. Ἡ συνωμοσία ἀπέτυχε κι ὁ ἀρχισυνωμότης θανατώθηκε· ἀπό τούς τρεῖς συνεργάτες του ὁμως πρῶτος ὁ Λέων Ε΄ ὁ Ἀρμένιος ἀνεβαίνει στό θρόνο (813 - 820).

Στά χρόνια του οἱ Βούλγαροι νικῆθηκαν καί ἔφυγαν ἀπό τή Θράκη. Ἐπίσης ἀνακινήθηκε τό οἰκονομαχικό ζήτημα, πού εἶχε κλείσει στήν ἐποχή τῆς Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας.

● Ἡ πρώτη πράξη κλεινεῖ μέ τό τέλος τῆς βασιλείας του. Συνεργάτες τοῦ παλαίου συμμαχητῆ του, Μιχαήλ τοῦ Τραυλοῦ, πού ἦταν φυλακισμένος, ἐπειδή εἶχε συνωμοτήσει ἐναντιόν τοῦ Λέοντα, σκότωσαν τόν αὐτοκράτορα καί ἀνέβασαν ἀλυσσοδεμένο ἀκόμη τόν Μιχαήλ, πού ἐγκαινιάζει τή δυναστεία τοῦ Ἀμορίου καί λέγεται ἔτσι, γιατί ἡ ἰδιαίτερη πατρίδα τοῦ ἰδρυτῆ της ἦταν τό Ἀμόριο τῆς Φρυγίας.

Στήν περίοδο τῶν διαδόχων τῶν Ἰσαύρων (802 - 820) ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ Νικηφόρου νά ἀνορθώσει τό κράτος.

▲ **Ἔνα ἀπό τά μέτρα πού πήρε ἀναφέρεται στήν ἐποικιστική του πολιτική.** Ἐγίνε λόγος πιο πάνω (σελ. 238) γιά τήν ἐρήμωση πού ἔφερε ἡ ἐπιδημία τοῦ 746/748 καί γιά τήν ἐξάπλωση τῶν Σλάβων στόν ἀραιοκατοικημένο νοτιότερο ἑλλαδικό χῶρο. Ἡ ἐξάπλωση ἔγινε ἰδιαίτερα αἰσθητή στήν Πελοπόννησο (στήν Ἡλιδα, τήν ὄρεινὴ Γορτυνία καί τόν Ταῦγετο). *Τό 805 μάλιστα, μέ τή συνεργασία καί μέ ναυτικές δυνάμεις τῶν Σαρακηνῶν οἱ ὑποταγμένοι πάροικοι Σλάβοι πολιορκήσαν τήν Πάτρα*, πού ἀμύνθηκε μέ ἐπιτυχία καί σώθηκε, σύμφωνα μέ τήν παράδοση, χάριη στή βοήθεια τοῦ πολιούχου της, τοῦ πρωτόκλητου Ἀνδρέα.

Τότε, ὅπως φαίνεται, ὁ Νικηφόρος ἔφερε ἀπό τή Μ. Ἀσία ἐξελληνισμένους πληθυσμούς. Τούς σκόρπισε ὡς ἀπὸ κ ο υ ς στίς «Σκλαβηνίες» καί τοὺς παραχώρησε στρατιωτόπια. Ἔτσι ὁ Νικηφόρος πέτυχε τήν πλήρη ἀποκατάσταση τοῦ ἑλληνισμοῦ στή Μακεδονία, τή Θράκη καί τή νοτιότερη Ἑλλάδα.

▲ **Οἰκονομική πολιτική.** Ἦταν προπάντων πολιτική οἰκονομικῆς περισυλλογῆς. Αὐτό ἐπιδιώχτηκε κυρίως μέ φορολογικά μέτρα: ἀναθέωρηση τῶν φορολογικῶν καταλόγων, αὔξηση τῶν τελῶν, κατάργηση τῶν χαριστικῶν « κ ο υ φ ι σ μ ῶ ν » τῆς Εἰρήνης, δηλαδή τῶν αὐθαίρετων φορολογικῶν ἀπαλλαγῶν.

3. **Ἡ δυναστεία τοῦ Ἀμορίου (820-867).**¹ Στή δυναστεία αὐτὴ ξεχωρίζουν δύο περίοδοι μέ ἰδιαίτερα γνωρίσματα ἢ καθεμιά:

▲ **Ἡ πρώτη περίοδος (820-842). Πρῶτα συμπτώματα γενικῆς ἀνάρρωσης τῆς αὐτοκρατορίας.** Μετά τήν τραγικὴ δολοφονία τοῦ Λέοντα Ε΄ τοῦ Ἀρμενίου ἀνεβαίνει στό θρόνο ὁ συμμαχητὴς του Μιχαὴλ Τραυλός (820-829), πού πατρίδα του ἦταν τό Ἀμόριο τῆς Φρυγίας στή Μ. Ἀσία.

Ἀφοῦ ἀνέβηκε στό θρόνο, φρόντισε νά στέψει συναυτοκράτορά του τό γιό του Θεόφιλο καί τήν ἴδια μέρα ἔγινε καί ἡ τελετὴ τοῦ γάμου του μέ τή Θεοδώρα Καματερὴ ἀπὸ τήν Παφλαγονία, πού ὁ πατέρας της ἦταν ἀνώτατος στρατιωτικὸς.

Ὁ Μιχαὴλ Τραυλός ἐξασφάλισε στό γιό του ἐκλεκτὴ παιδεία μέ παιδαγωγό τόν Ἰωάννη Γραμματικό, θερμό εἰκονομάχο, πού ἡ μόρφωσή του ἦταν μεγάλη καί νεωτεριστικὴ γιά τήν ἐποχὴ του.

Στά πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ ἡ αὐτοκρατορία συγκλονίστηκε ἀπὸ ἕναν ἐμφύλιο πόλεμο (821 - 823), πού ἀνοίγει τήν αὐλαία γιά τήν τελευταία πράξη τοῦ ἱστορικοῦ δράματος πού ἀναφέραμε πιο πάνω· πρόκειται γιά τό ἐπαναστατικὸ κίνημα πού εἶχε ἀρχηγό του τό Θ ω μ ᾶ τ ὁ Σ λ ᾶ β ο. Αὐτὸς ὁ στρατηγὸς κατόρθωσε νά συγκεντρώσει γύρω του κάθε λογῆς ἔθελοντές μισθο-

1. Οἱ αὐτοκράτορες αὐτῆς τῆς δυναστείας εἶναι μέ τή σειρά: ὁ Μιχαὴλ Β΄ ὁ Τραυλός (820 - 829), ὁ Θεόφιλος (829 - 842), ὁ Μιχαὴλ Γ΄ καί ἡ μητέρα του Θεοδώρα (842 - 856), ὁ Μιχαὴλ Γ΄ ὁ μόνος του (856 - 867).

Ὁ βούλγαρος Χάν Ὁμουρτάγ παρακολουθεῖ τὸ μαρτύριο τῶν «Μακεδόνων» αἰχμαλώτων.

Ὁ Κροῦμος ἐγκαταλείποντας τὰ βυζαντινὰ ἐδάφη (813) πήρε μαζί του δώδεκα χιλιάδες περίπου αἰχμαλώτους «Μακεδόνες» ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἀδριανούπολης. Σύμφωνα μὲ τὴ Συνέχεια τοῦ Θεοφάνη πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς βασανίστηκαν καὶ θανατώθηκαν, γιατί θέλησαν νὰ διαδώσουν τὸ Χριστιανισμό στους εἰδωλωλότερους ἀκόμη Βουλγάρους. Στὴν εἰκόνα διακρίνεται στὴ μέση ὁ Ὁμουρτάγ (σύμφωνα μὲ τὸ Θεοφάνη «Μουτράγ»), διάδοχος τοῦ Κρούμου, καθισμένος σὲ θρόνο νὰ παρακολουθεῖ τὴ θανάτωση τοῦ μητροπολίτη τῆς Ἀδριανούπολης Μανουήλ (ἀριστερά). Λίγες δεκαετίες ἀργότερα (864) ὁ διάδοχος τοῦ Ὁμουρτάγ Βόγορης δέχεται τὸ χριστιανικὸ βάπτισμα καὶ μαζί του τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν Βουλγάρων. [Μικρογραφία ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη].

φόρους ἀπὸ ὀλόκληρη τὴ Μ. Ἀσία καὶ νὰ ὑποστηριχθεῖ ἀπὸ τοὺς αἰρετικούς πληθυσμούς της καὶ προπάντων ἀπὸ τοὺς Ἀραβες. Στὴν Ἀντιόχεια μάλιστα τὸν ἔσπευε αὐτοκράτορα ὁ πατριάρχης της.

Μὲ μεγάλες δυνάμεις ὁ Θεωμᾶς πολιόρκησε δύο φορές τὴν Κωνσταντινούπολη (τέλη τοῦ 821 καὶ ἀρχὲς τοῦ 822). Μόλις κατάρφε οὗ Μιχαὴλ Β', μὲ τὴ βοήθεια τοῦ βασιλιᾶ τῶν Βουλγάρων Ὁμουρτάγ, νὰ σώσει τὴν πρωτεύουσα. Τὰ τελευταῖα ὑπολείμματα τῶν στασιαστῶν τὰ συνέτριψε στὴν Ἀδριανούπολη (Ὀκτώβριος 823).

Ἡ ἀνταρσία αὐτὴ ἔδωσε εὐκαιρία στους Σαρακηνούς τῆς Δύσης νὰ ἀναπτύξουν, ὅσο ποτὲ ἄλλοτε, τὴ ναυτικὴ τους δύναμη στὴν Ἀ. Μεσόγειο καὶ προπάντων νὰ ἐγκατασταθοῦν μόνιμα στὴν Κρήτη (823 - 827) καὶ στὴ Σικελία (828).

Μὲ τὸ θάνατο τοῦ Μιχαὴλ Β', στὸ θρόνο ἀνέβηκε ὁ γιὸς του Θεόφιλος (829 - 842).

Ὁ Θεόφιλος εἶχε πάρει ἐξαιρετικὴ μὀρφωση ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Γραμματικὸ πού τοῦ καλλιέργησε καὶ ἔντονο εἰκονομαχικὸ ζήλο. Στὴν ἐποχὴ του σημειώονται ἡ πρῶτη ἀναγέννηση τῶν γραμμάτων.

▲ Ἡ δευτέρη περίοδος τῆς δυναστείας τοῦ Ἀμορίου (842 - 867). Ἡ «Νέα Ἐποχὴ» τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Γ'. «Στῆς 20 Ἰανουαρίου τοῦ 842 ὁ Θεόφιλος πέθανε. Μετὰ τὸ θάνατό του ἡ εἰκονομαχία δὲν ἐπιζεῖ. Τὸ κίνημα αὐτὸ καταρρεῖ καὶ ἡ μεγάλη πνευματικὴ κρίση πού τὸ συνόδευσε τερματίζεται. Τὸ Βυζάντιο συνέρχεται ἀπὸ τὴν κρίση καὶ μιά Νέα Ἐποχὴ ἀρχίζει»¹.

1. Γ. Ὁστρογκόρσκυ.

Ὁ Θεόφιλος θανατώνει τοὺς δολοφόνους τοῦ Λέοντα Ε' τοῦ Ἀρμενίου.

Ἐπάνω: Τῆ μορφῆ τοῦ αὐτοκράτορα Θεόφιλου χαρακτηρίζαν ὀρισμένες ἰδιορρυθμίες. Ἡ κενρύτερη ἦταν ἡ δικαιοκρασία του. Ἐνα δείγμα της εἶναι ἡ θανάτωση τῶν συνεργῶν τοῦ πατέρα του Μιχαήλ Β' στή δολοφονία τοῦ Λέοντα Ε' τοῦ Ἀρμενίου τό 820. Αὐτή ἡ τιμωρία εἰκονίζεται ἐδῶ.

Κάτω: Ἀνάλογο δείγμα δικαιοκρασίας τοῦ Θεόφιλου παριστάνεται ἐδῶ: σύμφωνα μέ τή Συνέχεια τοῦ Θεοφάνη, γιά νά μήν τοῦ ξεφύγει καμιά ἀδικία ἀτιμώρητη, πήγαινε κάθε ἐβδομάδα ἐφιππος ἀπό τό παλάτι ὡς τήν ἐκκλησία τῆς Παναγίας τῶν Βλαχευῶν καί ρωτοῦσε δρόμο δρόμο νά μάθει καθετί σχετικό μέ τίς τιμές, τήν ποιότητα κλπ. τῶν τροφίμων, ὑφασμάτων κ.ἄ. συγχρόνως ἄκουγε ὁ ἴδιος τά παράπονα τῶν πολιτῶν. Στήν εἰκόνα διακρίνεται ὁ Θεόφιλος σέ μιά τέτοια ἐβδομαδιαία περιοδεία του νά φτάνει στήν ἐκκλησία τῶν Βλαχευῶν. [Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκολιτζη].

Ἡ Νέα αὐτή Ἐποχή, συνδέεται μέ τή βασιλεία τοῦ γιοῦ τοῦ Θεόφιλου, Μιχαήλ Γ' τοῦ Μεθύσου (842 - 867). Ἐνας ὀνομαστός βυζαντινολόγος¹, ἀγωνίστηκε μέ ζήλο νά ἀποκαταστήσει τή μορφή τοῦ τελευταίου αὐτοῦ Ἀμοριανοῦ αὐτοκράτορα, πού οἱ ἱστοριογράφοι τῆς βυζαντινῆς ἀκμῆς (μετά τό 867) τόν ἔριξαν στή σκιά, ἐνῶ ἡ λαϊκή ποιητική μούσα διατήρησε γι' αὐτόν μέσα στους αἰῶνες τή φήμη του σάν ἡρωικοῦ πολέμαρχου μέ τό ὄνομα Ἀρμούρης. Τό ὄνομα αὐτό φανερώνει τή γενέτειρα πόλη τῆς δυναστείας, τό Ἀμόριο. Ὁ Ἀρμούρης εἶναι ἕνας ἀδάμαστος ἀκριτικός ἦρωας, πού παίρνει ἐκδίκηση γιά τόν πατέρα του. Σύμφωνα μέ αὐτή τή γνώμη δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς γύρω ἀπό τά πολεμικά του ἀνδραγαθήματα (859 καί 863) πλέχτηκαν μερικά ἀπό τά πιό γνωστά ἀκριτικά τραγούδια.

Τά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ συκοφαντημένου αὐτοῦ αὐτοκράτορα ἀποτελοῦν μιά ἐποχή γενικῆς ἀνάτασης τοῦ Βυζαντίου καί εἰσάγει ἀπευθείας στή Χρυσή ἐποχή του (867-1025).

Ἀπό τό 856 τή διακυβέρνηση τοῦ κράτους τήν παίρνει ὁ ἴδιος ὁ Μιχαήλ Γ' μέ συνεργάτη τόν ἀδελφό τῆς μητέρας του, τό Βάρδα, μιά φυσιογνωμία ἐξαιρετικά δυναμική. Αὐτή ἡ περίοδος (856 - 867) εἶναι ὅπως θά φανεῖ πιό κάτω, μιά ἀληθινά λαμπρή περίοδος.

1. Ἐρ. Γκρεγκουάρ

2 Η ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΚΗ ΚΡΙΣΗ.

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΘΕΑΤΡΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΗΣ.

1. 'Η εικονομαχία. 'Η προέλευση και τό νότημά της. 'Υπάρχουν διάφορες θεωρίες πού προσπαθοῦν νά προσδιορίσουν τή δυσκολοξεδιάλυτη πνευματική ζύμωση πού έτοιμαζόταν από παλιά μέσα στους θεολογικούς κύκλους τῆς Μ. 'Ασίας και τώρα επί 'Ισαύρων έκδηλώθηκε ως Εικονομαχικό κίνημα.

Εικονομαχία ονομάζεται μιὰ μεγάλη πνευματική κίνηση πού άφετηρία της είναι ένα θεολογικό - λατρευτικό ζήτημα σχετικά μέ τή χρήση τῶν άγιών εικόνων. 'Η κίνηση αυτή έκδηλώθηκε στην άρχή σαν μιὰ επίσημη από μέρος του Λέοντα Γ' του 'Ισαύρου άμφισβήτηση τῆς καθιερωμένης παράδοσης στη Χριστιανική 'Εκκλησία νά άπονέμεται λατρεία στις εικόνες πού παρίσταναν τίς μορφές του Χριστού, τῆς Θεοτόκου και όλων τῶν άλλων ιερῶν προσώπων.

Οι δύο πρώτοι 'Ισαυροι, πού ήταν οι εισηγητές τῆς μεταρρύθμισης αυτής, δέν κήρυξαν μιὰ δική τους πρωτότυπη θεωρία. Δέχτηκαν μόνο επίσημα στην αυτοκρατορική τους πολιτική ό,τι διάχυτα κυκλοφορούσε στις άνατολικές έπαρχίες τῆς Μ. 'Ασίας.

Πραγματικά αυτές οι έπαρχίες τῆς Μ. 'Ασίας συντηροῦσαν από αιώνες τήν αντίληψη πώς ό Χριστιανισμός έπρεπε νά ξαναγυρίσει στην άπλότητα τῶν πρώτων του αιώνων. 'Εκτός από μεμονωμένους ιεράρχες τῆς περιοχῆς αυτής πού πολύ πριν από τον 8ο αιώνα κήρυξαν τέτοιες ιδέες, ύπήρχαν πλῆθος αίρέσεις μέ χιλιάδες όπαδούς, πού καταδίκαζαν τίς εικόνες.

Αυτοί δέχονταν μιὰ χριστιανική λατρεία άνεικονική, πού ήταν σύμφωνη μέ τήν αίρεση του Μονοφυσιτισμού και άπηχοῦσε τίς μεγάλες θρησκείες τῆς 'Ανατολῆς, τό 'Ισλάμ και τον 'Ιουδαισμό.

Οι θρησκείες αυτές, σύμφωνα μέ τό άνατολικό πνεῦμα πού τίς δημιούργησε, ήταν αντίθετες σε κάθε άνθρωπομορφισμό και σε κάθε μορφοπλαστική παράσταση τῶν δογμάτων και τῆς παράδοσῆς τους. Γι' αυτό οι Μουσουλμάνοι και οι 'Ιουδαίοι είναι άσυμβίβαστοι μέ τίς εικόνες και γι' αυτό οι δικόι τους χῶροι λατρείας, είναι χῶροι προσευχῆς και έρμηνείας τῶν 'Ιερῶν Γραφῶν τους.

'Η Μ. 'Ασία λοιπόν, ένα όλόκληρο αιώνα μετά τήν επικράτηση του 'Ισλάμ βρισκόταν υπό τή διάχυτη επίδραση αυτού του πνεύματος. 'Ετσι εύκολότερα καλλιεργήθηκαν εκεί οι εικονομαχικές ιδέες. 'Η επίσημη άποδοχή τους έγινε από τό Λέοντα Γ' και γι' αυτό οι αντίπαλοί του τον Έλεγαν «Σαρακηνόφρονα». Τό επίθετο αυτό τό δικαιολογοῦσαν από τό ότι, όταν άρχισε τήν εκστρατεία του έναντίον τῶν εικόνων, μιμήθηκε τό χαλίφη Γεζίντ Β' (Υαζιδ II), πού τό 723 μέ διάταγμα του είχε άπομακρύνει τίς εικόνες από τίς χριστιανικές εκκλησίες τῆς επικρατείας του.

2. Οι δύο φάσεις τῆς εικονομαχικῆς κρίσης:

▲ Πρώτη φάση (726 - 787). Δέν είναι γνωστό μέ ποιό συγκεκριμένο τρόπο έγκαινίασε τό 726 ό Λέων Γ' τήν επίθεσή του έναντίον τῶν εικόνων. Πιστεύεται

ὅτι τότε δημοσίευσε ἕνα διάταγμα πού ἀπλῶς καταδίκαιζε τίς ἅγιες εἰκόνες, χω-
ρίς ὅμως νά ἐπιβάλλει τήν κατάργησή τους.

Τό κυριότερο ἐπεισόδιο πού συνέβη τότε ἦταν ἡ διαταγή τοῦ Λέοντα Γ' νά ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τή Χαλκή, δηλαδή ἀπό τά προπύλαια τοῦ παλατιοῦ, ἡ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ τοῦ Ἀντιφωνητῆ.

Κυρίως ἡ σύγκρουση ἀρχίζει, ὅταν ὁ Λέων Γ' θέλησε νά ἐπισημοποιήσει τά εἰκονομαχικά του σχέδια καί ζήτησε ἀπό τόν τότε πατριάρχη Γερμανό νά τά ἐγκρίνει.

Αὐτός ἀρνήθηκε καί παραιτήθηκε (729) ὑποστηρίζοντας ὅτι χωρίς νά συγ-
κληθεῖ Σύνοδος δέν μπορούσε νά γίνει μιά τέτοια καινοτομία. Ὁ αὐτοκράτορας
ἀνέβασε στόν πατριαρχικό θρόνο ἄλλο πατριάρχη, τόν Ἀναστάσιο (730) πού
ἔβαλε τήν ὑπογραφή του στό πρῶτο διάταγμα ἐναντίον τῶν εἰκόνων. Τό περιε-
χόμενο τῶν διαταγμάτων δέν εἶναι ἀκριβῶς γνωστό.

Οἱ ἀποφάσεις τοῦ Λέοντα προκάλεσαν ἀπό τήν πρώτη στιγμή σφοδρή ἀντί-
δραση, προπάντων στίς εὐρωπαϊκές περιοχές. Οἱ ἀντιδράσεις αὐτές ἐξελίχτηκαν
σέ πραγματικές ἐπαναστάσεις. Τέτοιες ἐπαναστάσεις ἐκδηλώθηκαν σχεδόν ταυ-
τόχρονα δυό: μιά εἶναι ἡ στάση « τ ὠ ν κ α τ ω τ ι κ ὠ ν μ ε ρ ὠ ν », δηλαδή
τῆς κυρίως Ἑλλάδας, πού ἐκκλησιαστικά ἀνῆκαν ἀκόμη στή δικαιοδοσία τοῦ πά-
πα τῆς Ρώμης καί μιά ἀντιφορολογική ἀνταρσία σ τ ῖ ς β υ ζ α ν τ ι ν ἑ ς κ τ ῆ -
σ ε ι ς τ ῆ ς Ἰ τ α λ ῖ α ς. Καί οἱ δυό στάσεις ὑποκινήθηκαν ἀπό τούς πάπες Γρη-
γόριο Β' καί τό διάδοχό του Γρηγόριο Γ'. Ὁ Λέων κατέπειξε τήν ἀνταρσία
καί ἐπέβαλε κεφαλικό φόρο στίς σικελικές καί νοτιοϊταλικές κτήσεις τῆς παπι-
κῆς ἐκκλησίας.

Ὁ θεματικός στρατός καί στόλος τῶν Ἑλλαδικῶν, ἔχοντας ἐπικεφαλῆς τόν
τουρμάρχη Ἀγαλλιανό, ἀνακήρυξαν αὐτοκράτορα κάποιον Κοσμᾶ καί ἐστρατεύ-
σαν ἐναντίον τῆς Βασιλεύουσας, γιά νά καθαιρέσουν τόν εἰκονομάχο Λέοντα Γ'
καί νά ἀνεβάσουν στό θρόνο τόν εἰκονόφιλο Κοσμᾶ. Τῆ θαρραλέα τους ἀπόπειρα
τήν ἐξουδετέρωσε ὁ Λέων Γ', ἀφοῦ κατάστρεψε τό στόλο τους καί πῆρε τό κεφάλι
τοῦ ἀνταπαιτητῆ του.

Ὁ Γρηγόριος Γ' συγκάλεσε Σύνοδο στήν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Πέτρου, πού
ἀφόρισε τούς εἰκονομάχους (731).

Ὁ αὐτοκράτορας ἀντέδρασε ἀποφασιστικά: τιμώρησε τή Ρώμη ἀφαιρώντας
της τίς Ἐκκλησίες τῆς Καλαβρίας, τῆς Σικελίας καί ὀλόκληρου τοῦ Ἰλλυρικοῦ.

Ἡ κρίση ἔγινε ὀξύτερη στή βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου Ε' τοῦ Κοπρῶνυμου.
Τότε ἡ εἰκονομαχία πῆρε καί χαρακτήρα ἀντιμοναχικό· καταδιώχτηκαν μέ
σκληρότητα οἱ μοναχοί καί τά μοναστήρια, γιατί ἔγιναν ἐστίες ἀντικυβερνη-
τικῆς πολιτικῆς.

Τό κυριότερο μέτρο πού πῆρε ὁ δεύτερος Ἰσαυρος ἦταν ἡ *σύγκληση τό 754*
μιᾶς Συνόδου στό ἀνάκτορο τῆς Ἱερείας στήν ἀσιατική ἀκτὴ τοῦ Βοσπόρου. Αὐτή

‘Ο Κωνσταντίνος Ε΄ διατάζει τήν καταστροφή εικόνων καί ἐκκλησιῶν.

‘Η μικρογραφία εἶναι ἐμπνευσμένη ἀπό τόν εἰκονολατρικό ζήλο τοῦ Χρονογράφου Μανασσῆ. ‘Αναφέρεται σ’ ἕνα χωρίο πού περιγράφεται μέ ὑπερβολή τό εἰκονομαχικό μένος τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε΄ τοῦ Κοπρώνιμου. Εἰκονίζεται νά πετάγεται ὀρθῶς ἀπό τό θρόνο του καί μέ τετωμένο τό δεξιό χέρι νά προσταίνει τήν καταστροφή τῶν ἐκκλησιῶν. ‘Η προσταγή ἐκτελεῖται μπροστά του: δύο πολεμιστές μέ τσεκούρια ἔχουν ἀφήσει ἀπό μιά ἐκκλησία μόνο ἑρεῖτια. (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ).

καθιέρωσε τίς ἀπόψεις τῶν εἰκονομάχων σάν ἐπίσημες ἀπόψεις τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ κράτους. ‘Από τότε ἄρχισε σκληρός διωγμός ἐναντίον τῶν εἰκόνων καί τῶν ὀπαδῶν τῆς λατρείας τους, προπάντων τῶν μοναχῶν.

‘Η πρώτη φάση διακρίνεται γιά τίς ἀκρότητες τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄. *Τελειώνει μέ τή Σύνοδο τῆς Νικαίας τό 787* πού ἀναστήλωσε τίς εἰκόνες. ‘Η Σύνοδος αὐτή εἶναι γνωστή ὡς Ζ΄ Σύνοδος καί ἀκύρωσε τήν προηγούμενη τῆς Ἱερείας. ‘Η σύγκλησή της ὀφείλεται στίς προσπάθειες τῆς Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας, πού ἀπό τό 784 εἶχε ἀνεβάσει στόν πατριαρχικό θρόνο τόν εἰκονόφιλο Ταράσιο. Αὐτός εἶπε ὅτι ἡ λύση τοῦ ζητήματος ἔπρεπε νά δοθεῖ μέ οἰκουμενική Σύνοδο.

‘Η Σύνοδος ἀποφάσισε τήν ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων. Μέ τόν Ὄρο ὅμως πού ἐκδόθηκε ἐπιτρέπει τόν ἀσπασμό καί τήν προσκύνησή τους, ἀλλά ἀποκλείει τή λατρεία.

Κατά τή διάρκεια τῆς πρώτης αὐτῆς φάσης (726-787), καί μάλιστα στήν πρώτη ἐκδήλωση τῆς Εἰκονομαχίας, ὀρθώθηκε μέγας δογματικός της ἀντίπαλος ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, μιά ἀπό τίς μεγάλες μορφές πού ἔλαμψαν μέσα στό σκοτάδι τῆς πνευματικῆς ἐρήμωσης τοῦ 650 - 850. Ὁ θερμός αὐτός ἀπολογητής τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων στέκεται σέ ξένο ἔδαφος καί διασταυρῶνει τό ξίφος του μέ τό σθεναρό ἀντίπαλό του Λέοντα Γ΄. Εἶναι ὑπήκοος τοῦ Χαλιφάτου καί ζεῖ στή Δαμασκό. Πῆρε ἐξαιρετική μὀρφωση καί διακρίθηκε ἰδιαίτερα ὡς δογματικός, ὡς ἀνακαινιστής τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καί ὕμνογράφος. Ἀντί νά ἀκολουθῆσει τό στάδιο τοῦ πολιτικοῦ ὑπαλλήλου, ὅπως ὁ πατέρας του, ἔγινε μοναχός καί γι’ αὐτό ἀντιτάχθηκε μέ ἱερό μένος, ὅταν ἔφτασε στή Συρία ἡ εἶδηση γιά τήν ἐπίθεση ἐναντίον τῶν εἰκόνων. Ἐγινε ὑπέρμαχος τους μέ τρεῖς λόγους του «Πρός τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας».

▲ **Δεύτερη φάση (815 - 843).** ‘Η φάση αὐτή ἀρχίζει μέ μιά πρωτοβουλία τοῦ Λέοντα Ε΄ τοῦ Ἀρμένιου. Τό 815 συγκάλεσε Σύνοδο στίς Βλαχέρνες πού ξα-

νάφερε σέ ἰσχύ τίς ἀποφάσεις τῆς Ἱερείας (754) καί ἀφόρισε τούς εἰκονολάτρεις. Ἡ φάση αὐτή δέ φτάνει στίς ἀκρότητες τῆς πρώτης.

Ὁ πιό ἀδιάλλακτος εἰκονομάχος αὐτοκράτορας ἦταν ὁ Θεόφιλος, ἐνῶ ἡ Θεοδώρα, ὅσο ζοῦσε ἐκεῖνος, ἦταν κρυφή εἰκονολάτρισσα. Μόλις ὁμως πέθανε ὁ Θεόφιλος καί πῆρε ἡ ἴδια τήν οὐσιαστική διοίκηση τοῦ κράτους, πέτυχε μέ δική της ἐνέργεια νά συγκληθεῖ στή Κωνσταντινούπολη Σύνοδος τό 843, πού οὐσιαστικά ἔφερε σέ ἰσχύ τίς ἀποφάσεις τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ 787. Ἔτσι ἔγινε ὀριστική ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων στίς 11 Μαρτίου 843, τήν πρώτη Κυριακή τῆς Σαρακοστῆς. Ἀπό τότε ἡ μέρα αὐτή γιορτάζεται ὡς Κυριακή τῆς Ὁρθοδοξίας.

Στή δεύτερη αὐτή περίοδο ὀρθώνεται ἐναντίον τοῦ Λέοντα Ε' τοῦ Ἀρμενίου ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου, Θεόδωρος Στουδίτης.

Ὁ ἀσκητικός αὐτός μαχητής ὁμως δέν ἦταν ἕνας ἀπλός ὑπέραμαχος τῆς εἰκονόφιλης παράταξης. Ἦταν μιά ἀπό τίς μεγάλες ἐκεῖνες πνευματικές μορφές πού ὀδήγησαν τό Βυζάντιο στήν ἀναγέννηση τῆς Νέας Ἐποχῆς τοῦ Μιχαήλ Γ'.

3 ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΑΝΑΧΑΙΤΙΖΕΙ ΤΙΣ ΕΠΙΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΧΘΡΩΝ ΤΟΥ

1. Στή Μ. Ἀσία σταθεροποιεῖται τό σύνορο Βυζαντίου καί Ἀράβων. Πέντε μήνες μετά τή στέψη τοῦ Λέοντα Γ' μιά στρατιά ἀπό 80 χιλιάδες Ἀραβες μέ ἀρχηγό τό στρατηγό Μασλαμά, ἀδελφό τοῦ χαλίφη Σουλεῦμάν, διέσχισε τή Μ. Ἀσία καί διαπλέοντας ἀπό τήν Ἀβυδο τόν Ἑλλήσποντο μέ 1.800 πλοῖα πολιορκήσε ἀπό ξηρά καί θάλασσα τή Βασιλεύουσα ἕναν ὀλόκληρο χρόνο (Αὔγουστος 717 - Αὔγουστος 718).

Οἱ πολιορκητές ἔλαβαν καί πρόσθετες ἐνισχύσεις. Ὁ αὐτοκράτορας ὀργάνωσε θαυμαστή ἀντίσταση. Τόν βοήθησε τό «ὑγρόν πῦρ», μιά φοβερή ἐπιδημία, ἡ λιποταξία πολλῶν ἐπικούρων τῶν Ἀράβων καί ἡ βοήθεια πού τοῦ πρόσφεραν οἱ Βούλγαροι. Ἔτσι ἀναχαιτίστηκαν οἱ πολιορκητές καί στό χρόνο ἐπάνω ἔλυσαν τήν πολιορκία. Ἦταν ἡ σπουδαιότερη ἀπόπειρα τῶν Ἀράβων νά πλήξουν τό Βυζάντιο στήν καρδιά του καί νά ἀνοίξουν δρόμο πρὸς τήν Εὐρώπη. Ἡ ἀπόπειρα αὐτή ἦταν καί ἡ τελευταία.

Ἀπό τό 726 ἐπαναλαμβάνονται στή Μ. Ἀσία οἱ χαρακτηριστικές ἀραβικές εἰσβολές διαρπαγῆς¹. Ἡ μεγαλύτερη καί πιό τολμηρή ἔγινε τό 740. Οἱ Ἀραβες ἦταν πολυάριθμοι καί ἀκολούθησαν τρεῖς διαφορετικές κατευθύνσεις. Ἐνα τμήμα τους μέ ἀρχηγό τό θρυλικό ἥρωα Βαττάλ, σύμφωνα μέ τήν παράδοση, προχώρησε πρὸς τόν Ἑλλήσποντο. Στήν ἐλλησποντιακή Φρυγία τόν ἀντιμετώπισε ὁ Λέων Γ' καί ὁ γιός του Κωνσταντῖνος στόν Ἀκροηρό (Ἀφιόν - Καραχισσάρ) ὄπου νίκησαν τούς Ἀραβες καί τούς ὑποχρέωσαν ν' ἀπομακρυνθοῦν ἀπό τή Μ. Ἀσία.

Στά μέσα τοῦ 8ου αἰῶνα σημειώνεται κάμψη στίς συγκρούσεις μέ τούς Ἀρα-

1. Razzias.

βες, γιατί τό Χαλιφάτο περνᾶ μιά βαθιά έσωτερική κρίση. Τό 750 ἡ δυναστεία τῶν Ὁμμευαδῶν τῆς Δαμασκού ἔπεσε ὕστερα ἀπό ἑπαναστάσεις πού ξέσπασαν στίς Ἱρανικές περιοχές.

Σύμφωνα μέ τήν παράδοση, ἀπ' τούς 90 Ὁμμευάδες πού ἔπασαν ἀπό τό ξίφος τῶν ἑπαναστατῶν, γλίτωσε μονάχα ἓνας, ὁ Ἄβδουραχμάν, πού ἔφτασε στήν Ἰσπανία καί ἱδρυσε ἀνεξάρτητο χαλιφάτο.

Τό κέντρο τοῦ βάρους τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου μετακινήθηκε ἀπό τά παράλια τῆς Συρίας στό ἑσωτερικό καί ἡ νέα δυναστεία τῶν Ἀββασιδῶν μετέφερε τήν πρωτεύουσα ἀπό τή Δαμασκό στή Βαγδάτη (762). Παρ' ὅλο πού τό Χαλιφάτο δοκιμάστηκε σκληρά ἀπό τήν κρίση αὐτή καί διχοτομήθηκε – ἀφοῦ στήν Ἰσπανία ἱδρύθηκε ἄλλο ἀπό τούς Ὁμμευάδες μέ πρωτεύουσα τήν Κόρδοβα – οἱ Ἀββασίδες ὀδήγησαν πάλι τόν ἀραβικό κόσμο σέ νέα περίοδο ἀκμῆς. Ἡ κορύφωση τῆς ἀκμῆς αὐτῆς, πού συμπίπτει μέ τήν περίοδο τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀββασίδη χαλίφη Χαροῦν-αο - Ρασίντ (786 - 809), βρίσκει τό Βυζάντιο ὑπό τήν ἐξουσία τῆς Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας καί ἐπί Νικηφόρου σέ σοβαροῦς περισπασμούς ἀπό τούς Βουλγάρους τοῦ Κρούμου.

Ἡ μετατόπιση τοῦ ἀραβικοῦ κέντρου πρὸς τό ἑσωτερικό τῆς Ἀνατολῆς λιγότεψε τίς πολεμικές συγκρούσεις στή Μεσόγειο στό δεύτερο μισό τοῦ 8ου αἰώνα. Στό πρῶτο ὅμως μισό τοῦ 9ου αἰώνα, μέ ἀφετηρία τώρα τήν Ἰσπανία, ὁ χριστιανικός κόσμος τῆς Μεσογείου δέχεται σ' ὅλες τίς ἀκτές τῆς ἀλλεπάλληλα χτυπήματα ἀπό τούς Σαρακηνούς πειρατές.

Τό 816 οἱ Ἰσπανοί Σαρακηνοί τῆς Ἀνδαλουσίας, ἀφοῦ ἑπαναστάτησαν ἐναντίον τοῦ ἰσχυροῦ χαλίφη Ἄλ - Χακῆμ μετανάστευσαν καί ἐγκαταστάθηκαν προσωρινά στήν Ἀλεξάνδρεια. Οἱ Ἀββασίδες ὅμως τούς καταδίωξαν καί τότε αὐτοί κυρίεψαν τήν Κρήτη μεταξύ 823 καί 827 καί ἱδρυσαν ἐκεῖ ἀνεξάρτητο Ἐμιράτο μέ ἀρχηγό τόν Ἀβού - Χάφς - Ὁμάρ. Ἔτσι ἡ ἑλληνική μεγαλόνησος γιά 134 χρόνια (827 - 961) ἔγινε ἓνα φοβερό ὀρημητήριο ἀπό ὅπου οἱ πειρατές ἐρήμωναν τά παράλια τῆς Α. Μεσογείου.

Τό 828 ἀρχισε ἡ κατάληψη τῆς Σικελίας ἀπό ἄλλους ἀνεξάρτητους ἐμίρηδες τῆς Ἀφρικῆς.

Οἱ χερσαίες ἐπιχειρήσεις ἀρχίζουν μέ εἰσβολή τοῦ χαλίφη Ἄλ - Μαμούν στήν Καππαδοκία. Τόν ἀντιμετώπισε μέ νικηφόρες ἀντεπιθέσεις ὁ Θεόφιλος. Ὑστερα ἀπό μιά πρόσκαιρη εἰρήνευση, ὁ πόλεμος ξανάρχισε (837) μέ πρωτοβουλία τοῦ Θεόφιλου. Εἰσβάλλει στήν Ἄνω Μεσοποταμία καί κυριεύει τή Μελιτηνή καί τή Ζάπετρα. Ἡ δεύτερη αὐτή πόλη ἦταν ἡ ἰδιαίτερη πατρίδα τοῦ ἀντίπαλοῦ του χαλίφη Ἄλ - Μουτασέμ. Αὐτός παρακάλεσε τό Θεόφιλο νά τή σεβαστεῖ, ἀλλά αὐτός τή λεηλάτησε. Τότε ὁ Ἄραβας χαλίφης πῆρε σκληρή ἐκδίκηση. Τό 838 πολιορκῆσε δώδεκα μέρες τό Ἀμόριο, τή γενέτειρα τῆς βυζαντινῆς δυναστείας, τό κυρίεψε μέ προδοσία, καί γιά νά ἐκδικηθεῖ γιά τή Ζάπετρα, τό ἔκαψε καί ἀπό τούς κατοίκους του, ἄλλους τούς ἐσφαξε καί ἄλλους τούς πῆρε αἰχμάλωτους. Σαράντα δυό ἀξιωματικούς καί στρατηγούς, ἀφοῦ τούς κράτησε φυλακι-

σμένους στην πόλη Σαμάρρα έπτά χρόνια, τούς άποκεφάλισε και τά πτώματα τους τά έριξε στον Εύφρατη.

"Όταν ένηλικιώθηκε ο Μιχαήλ Γ', ο γιός του Θεοφίλου, παίρνει έκδίκηση για τό αίμα τών θυμάτων του Άμορίου εγκαινιάζοντας τήν έπική περίοδο του Βυζαντίου. Τό 859 ο Μιχαήλ Γ' και ο Βάρδας έπικεφαλής βυζαντινού στρατού κατευθύνουν τήν έπίθεσή τους προς τά Σαμόσατα.

Τό 863 ο Όμαρ, ο έμίρης τής Μελιτηνής, έκαμε είσβολή στό θέμα τών Άρμενικών και κυρίεψε τήν έπικαιρη παραλιακή πόλη Άμισό. Μιά βυζαντινή στρατιά, πού τή διοικούσε ο θεός του Μιχαήλ Γ', ο Πετρωνάς, *εξολόθρευε τίς δυνάμεις του έμίρη κοντά στον παραπόταμο του Άλυ Λαλακάντα*. Η νίκη αυτή άποτελεί τήν έκδίκηση τών Βυζαντινών για τή συμφορά του Άμορίου και συγχρόνως τό προανάκρουσμα τής «έποποιίας» πού θά άκολουθήσει στην έπόμενη δυναστεία.

2. Η πρώτη άναμέτρηση Βουλγάρων και Βυζαντίου. Οί Βούλγαροι στον αιώνα πού πέρασε από τήν έγκατάστασή τους στην Κάτω Μοισία (681), άσχολήθηκαν μέ τήν ένταξη τών Σλάβων τής περιοχής αυτής στό κράτος τους.

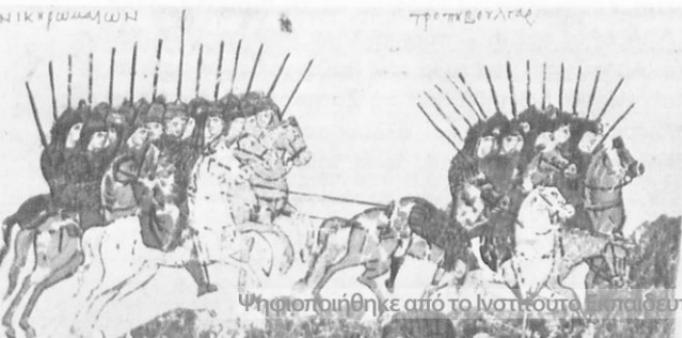
Αυτό δέν έγινε εύκολα, γιατί οί Σλάβοι ήταν περισσότεροι. Μέ τόν καιρό όμως Βούλγαροι και Σλάβοι ένώνονται σέ ένα κρατικό όργανισμό. Η πρωτοβουλία τής συγκρότησης του ίσχυρου κράτους των άνήκει στους Βουλγάρους. Οί Σλάβοι ύποτάσσονται και έντάσσονται στό νέο αυτό κράτος.

"Ός τή βασιλεία του Κωνσταντίνου Ε' οί σχέσεις τών Βουλγάρων μέ τό Βυζάντιο ήταν άμαλές. Πολλές φορές μάλιστα συμμαχοΰσαν. "Όταν όμως ο αυτοκράρας, για νά έξασφαλίσει τή Θράκη από τίς βλέψεις τους, μετατόπισε εκεί πολεμικούς μικρασιατικούς πληθυσμούς, άρχισε μία σειρά από πολεμικές συγκρούσεις άνάμεσα στα δύο κράτη (755 - 775).

"Ο Κωνσταντίνος Ε' χρησιμοποίησε τόν αυτοκρατορικό στόλο, για νά χτυπήσει άπευθείας τή Βουλγαρία από τά βορινά, μπαίνοντας μέσα στό Δούναβη. "Ο χάνος τών Βουλγάρων Τελέτζης πέρασε τόν Αίμο και μπήκε στή Θράκη. *Στήν Άρχιάλο (στον κόλπο του Μπουργκάζ) τό 763 έπαθε πανωλεθρία από τό βυζαντινό στρατό μέ έπικεφαλής τόν Κωνσταντίνο Ε'.*

Οί Βυζαντινοί καταδιώκουν τους Βουλγάρους.

Οί βυζαντινοί καταδιώκουν τό στρατεύμα του χάν Κρούμον. Άριστερά πάνω έπιγραφή: Νίκη Ρωμαίων. Δεξιά: Τροπή Βουλγάρων. (Μικρογραφία από τό Χειρόγραφο τής Μαδρίτης του Ιωάνη Σκυλίτζη).

Ἡ ἔκστρατεία τοῦ Νικηφόρου Α' ἐναντίον τῶν Βουλγάρων (811). Δυὸ τμήματα ἰππέων κατευθύνονται πρὸς τὰ δεξιὰ. Στὸ πρῶτο βρῖσκειται ἐπικεφαλῆς ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας Νικηφόρος Α' (802 - 811) πάνω σὲ ἄσπρο ἄλογο. (Μικρογραφία ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ).

Ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας τέλεσε μεγάλο θρίαμβο στὴν πρωτεύουσα γιὰ τὴ νίκη του αὐτῆ, ἐνῶ στὴ Βουλγαρία ἐξαιτίας τῆς ἥττας του ὁ Τελέτζης ἔπεσε ἀπὸ τὸ θρόνο. Ἀκολούθησε μιὰ διακοπὴ στὶς συγκρούσεις.

Οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις ἀνανεώθηκαν μὲ νέα εἰσβολὴ τῶν Βουλγάρων στὴ Θράκη, νέα νίκη τοῦ Κωνσταντίνου Ε' στὰ Λιθισώρια (772) καὶ νέο θρίαμβό του. Ἡ νέα αὐτῆ σύγκρουση ὀνομάστηκε «εὐγενὴς πόλεμος», γιὰτὶ δὲ χύθηκε πολὺ χριστιανικὸ αἷμα.

Στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' οἱ Βούλγαροι ξανάρχισαν τὶς ἐπιδρομὲς τους. Αὐτῆ τῆ φορά ὁμως ἐκεῖνοι νίκησαν τὸ βυζαντινὸ στρατὸ στὶς κλεισοῦρες τοῦ Αἴμου, κοντὰ στὸ μεθοριακὸ φρούριο Μαρκέλλες (792).

Ἀκόμη πιὸ μεγάλες διαστάσεις παίρνει ἡ πολεμικὴ ἀναμέτρηση τῆς Βουλγαρίας μὲ τὸ Βυζάντιο, ὅταν ἀρχηγὸς τῆς εἶναι ὁ Κροῦμος (803 - 814), ἰκανὸς πολεμικὸς ἡγέτης καὶ ὀργανωτὴς τοῦ κράτους του. Ἡ διάλυση τοῦ ἀβαρικοῦ κράτους ἀπὸ τὸν Καρλομάγνο (796) ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στὸν Κροῦμο νὰ ἐπεκτείνει τὰ σύνορά του, πρὸς τὰ βόρεια, γιὰ νὰ περιλάβει σ' αὐτὰ τοὺς Βούλγαρους τῆς Οὐγγ-

Ὁ Μιχαὴλ Α' ὁ Ραγκαβὲς (811 - 813) ἀνακηρύσσεται αὐτοκράτορας. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Νικηφόρου στὴ Βουλγαρία, ἀναγορεύτηκε ἀπὸ τὴ Σύγκλητο καὶ τὸ στρατὸ στὸν ἵππόδρομο αὐτοκράτορας ὁ γαμπρὸς του Μιχαὴλ Ραγκαβὲς. Ἡ παραστάση εἰκονίζει τὴν ἀναγόρευσὴ του «ἐπὶ τῆς ἀσπίδος» ἀπὸ τὸ στρατὸ σύμφωνα μὲ παλαιὸ ἔθιμο. (Μικρογραφία ἀπὸ τὸ Χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκωλίτζη).

γαρίας και της Τρανσυλβανίας που ως τώρα ήταν ύποταγμένοι στους Άβάρους. Συγχρόνως οι Βούλγαροι καταλαμβάνουν τις περιοχές της σημερινής Βλαχίας και Βεσσαραβίας και ή επιρροή τους έφτασε ως το Δνειέστερο.

Τό 809 ό Κροῦμος εισβάλλει στό βυζαντινό έδαφος, κυριεύει τή Σαρδική (τή σημερινή Σόφια) και σφάζει τούς έξι χιλιάδες άνδρες τής αυτοκρατορικής φρουράς τής.

Ό αυτοκράτορας Νικηφόρος ύστερα από αυτό αποφάσισε νά ένεργήσει μέ έξαιρετική πολεμική δραστηριότητα, αφού αφιέρωσε δυό χρόνια σέ προετοιμασίες. Τό 811 οδηγώντας ό ίδιος ένα λαμπρό στρατό πέρασε τόν Αίμο, μπήκε μέσα στό βουλγαρικό έδαφος και κυριέψε τήν πρωτεύουσα του Κρούμου, τήν Πλίσκα.

Ό Βούλγαρος ήγεμόνας, που είχε άποσυρθεί στα άπρόσιτα βουνά τής χώρας έστειλε προτάσεις ειρήνης, χωρίς όμως νά βρει ανταπόκριση. Τέλος σέ μιá άπεγνωσμένη άντεπιθέση του βρήκε τό στρατό του Νικηφόρου μέ χαλαρωμένη τήν πειθαρχία και του προξένησε αληθινή πανωλεθρία. Ό βυζαντινός στρατός διαλύθηκε, ό ίδιος ό Νικηφόρος σκοτώθηκε και μαζί του ένας μεγάλος αριθμός από πατρικίους και στρατηγούς.

Ό Κροῦμος έφτασε τό 813 έξω από τά τείχη τής Βασιλεύουσας, λίγες μέρες μετά τήν άνακήρυξη του Λέοντα Ε' του Άρμενίου ως αυτοκράτορα. Τά στρατεύματα του άκροβολίστηκαν σέ όλο τό μήκος των τειχών από τίς Βλαχέρνες (στό βάθος του Κερατίου) ως τή Χρυσή Πύλη στην Προποντίδα. Άρκέστηκε όμως νά κάνει μόνο επίδειξη θριάμβου. Ύστερα έγκατέλειψε τήν Κωνσταντινούπολη, γιατί είδε πώς τά τείχη τής ήταν άπόρθητα.

Ύποχωρώντας κατάστρεψε τήν Άδριανούπολη και πήρε μαζί του αίχμαλώτους δώδεκα χιλιάδες «Μακεδόνες» που έζησαν αίχμαλωτοι στη σημερινή Ρουμανία ως τό 836/837.

Ό Κροῦμος, ενώ έτοιμαζε νέα επίθεση, πέθανε ξαφνικά (814), και ό διάδοχός του Όμουρτάγ έκλεισε μέ τό Λέοντα Ε' ειρήνη γιά τριάντα χρόνια.

Ό αυτοκράτορας Λέων Ε' ό Άρμενιος (813 - 820) καταδιώκει τόν Κροῦμο. Ό Κροῦμος, καλπάζοντας μπροστά, προστατεύει τήν πλάτη του μέ μιá μεγάλη τριγωνική άσπίδα. Πίσω ό Λέων Ε' κρατά μέ τό άριστερό χέρι μιá στρογγυλή άσπίδα και μέ τό δεξιό έχει ύψωμένο τό σπαθί του εναντίον του Κρούμου. Τόν συνοδεύουν βυζαντινοί ίππείς μέ κοντάρια. Στο έδαφος διακρίνεται ένα ματωμένο πτώμα και κομμένα κεφάλια. (Μικρογραφία από τό χειρόγραφο του Χρονικού του Κωνσταντίνου Μανασση).

ΛΕΩΝΙΣΤΙΦΙΟΣΨΑΞΕΓΓΡΗΖΑΙΚΑΛΩΨΧΗ
ΚΟΛΓΗΝΩΜΑ ΛΕΒΕΛΑΡΜΕΝΙΗΝΕΡΑΖΗΗ

3. Ἡ πτώση τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας στήν Ἰταλία καί ἡ ἵδρυση τοῦ παπικοῦ κράτους τῆς Ρώμης. Ἡ εἰκονομαχική πολιτική τῶν Ἰσαύρων χαλάρωσε πολύ ἐπικίνδυνα τίς ὄχι πάντοτε καλές σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης μέ τό βυζαντινό κράτος. Εἰδικότερα:

● Ὁ πάπας Γρηγόριος Γ' ἀντιτάχθηκε πολύ ἔντονα στή θρησκευτική πολιτική τοῦ Λέοντα Γ'. Μέ δυό ἐπιστολές του πρός τό Λέοντα Γ' δέ δίστασε νά τοῦ ὁμολογήσει ὅτι ὀλόκληρη ἡ Ἰταλία καί ἡ ὑπόλοιπη Δύση θεωροῦσαν τόν Ἅγιο Πέτρο ὡς ἐθνικό τους προστάτη.

Παρ' ὅλο ὅμως πού οἱ Πάπες, μέ τίς ἐνέργειες αὐτές, ἀποκάλυπταν τή διάθεση νά τερματίσουν τήν ἐξάρτησή τους ἀπό τήν ἐξουσία τῆς Κωνσταντινούπολης, δέν τόλμησαν νά τό πραγματοποιήσουν, γιατί φοβόνταν τούς Λογγοβάρδους πού οἱ βλέψεις τους πρός τίς βυζαντινές κτήσεις καί τήν ἴδια τή Ρώμη γίνονταν ὀλοένα καί πιό ἀπειλητικές.

Ὅταν τό 751 ὁ βασιλιάς τους Ἀστόλφος κυριεψε τή Ραβέννα καί τήν Πεντάπολη, ἀνάγγειλε τήν πρόθεσή του νά βαδίσει πρός τή Ρώμη. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' δέν μπόρεσε νά βοηθήσει τήν Ἁγία Ἐδρα πού κινδύνευε. Ὁ πάπας Στέφανος Β' κατέφυγε στούς Φράγκους καί τούς ζήτησε βοήθεια ἐναντίον τῶν Λογγοβάρδων.

Στίς 6 Ἰανουαρίου τοῦ 754, ἐνῶ ἡ Ρώμη βρισκόταν πολιορκημένη ἀπό τούς Λογγοβάρδους, ὁ Πάπας κατόρθωσε νά φτάσει *«εἰς Πόντιον»*¹ *τῆς Γαλλίας καί νά χρίσει ἐπίσημα τόν Πιπίνου τόν Βραχὺ βασιλιά τῶν Φράγκων καί τούς γιούς του «πατριζίους τῶν Ρωμαίων».*

Ἁπό τήν ἐκστρατεία πέρασε τίς Ἄλπεις καί μέ δυό ἐκστρατείες (755 καί 756) πῆρε ἀπό τούς Λογγοβάρδους τίς βυζαντινές κτήσεις. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ζήτησε μέ ἀπεσταλμένους του νά τοῦ δοθοῦν αὐτά τά ἐδάφη, πού ἀνῆκαν στήν αὐτοκρατορία, ἀλλά ὁ Πιπίνος ἔδωσε τήν ἀπάντηση ὅτι τά δωρίζει στήν Ἁγία Ἐδρα μέ τό δίκαιο τῆς δωρικτησίας. Ἀπό τότε γεννήθηκε καί ἄρχισε τήν ἀνάπτυξή του στή Δύση τό παπικό κράτος.

● Οἱ σχέσεις ὅμως τοῦ Βυζαντίου μέ τή Δύση πέρασαν σέ πιό δύσκολη φάση, *ὅταν ἔγινε βασιλιάς τῶν Φράγκων ὁ Καρλομάγνος (768 - 814)*, ἡ μεγαλύτερη μορφή πού εἶχε ἀναδειχθεῖ ὡς τότε ὁ κόσμος τῶν «βαρβάρων».

Ὁ Καρλομάγνος ἔνωσε ὀλόκληρη σχεδόν τή δυτική Χριστιανοσύνη ὑπὸ τήν ἐξουσία του, καί ἄρχισε νά βλέπει τόν ἑαυτό του συνεχιστή τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Γιά τὴν ἐνώσει τόν οἶκο τῶν Φράγκων μέ τήν αὐλή τῆς Κωνσταντινούπολης ἄρραβώνισσε τήν κόρη του Ροτρούδη μέ τόν Ἰσαυρο Κωνσταντῖνο ΣΤ'. Τό συνοικέσιο ὅμως τό χάλασε ἡ μητέρα τοῦ αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου, ἡ Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία, προκαλώντας καί μέ ἄλλες ἄστοχες ἐνέργειές της τήν ἐχθρότητα τοῦ Φράγκου μονάρχη.

1. Ponthion.

Στις 25 Δεκεμβρίου του 800 ο Καρλομάγνος πήρε από τα χέρια του πάπα Λέοντα Γ' το στέμμα και ονομάστηκε αυτοκράτορας.

● Όπως λέει ο βιογράφος του, ο Έγινάρδος, τόσο ο Καρλομάγνος όσο και ο πάπας πού τον έστειπε, θεωρούσαν τη συνύπαρξη δυο αυτοκρατοριών άθεμιτο «σκάνδαλο». Αύτος ήταν και ο λόγος πού, για να βρεθεί τρόπος να συμβιβαστούν τά πράγματα, έστειλαν και ο Καρλομάγνος και ο Πάπας στην Κωνσταντινούπολη δυο «λεγάτους» (= άπεσταλμένους), για να προτείνουν στην Ειρήνη να παντρευτεί τον Κάρολο και να ένωθούν έτσι τά «έξω και τά έσπέρια», όπως λέει ο Θεοφάνης (802). Τό συνοικέσιο αυτό θά μπορούσε να έχει άνυπολόγιστες συνέπειες για τό μέλλον, αν τελεσφορούσε. Ήταν όμως κι από τίς δυο πλευρές άβέβαιο και σύμφωνα μέ τό χρονογράφο Θεοφάνη ο μυστικοσύμβουλος τής Ειρήνης Άέτιος τελικά τήν άνέτρεψε (802) και άνέβηκε στό θρόνο ο Νικηφόρος.

Οι έχθρικές σχέσεις Καρλομάγνου και Βυζαντίου έξομαλύνθηκαν μέ μία συνθήκη πού ύπογράφηκε τό 812. Σύμφωνα μέ αυτή του άναγνωρίστηκε ο τίτλος του βασιλιά και όχι του αυτοκράτορα.

4 ΠΡΩΤΑ ΣΥΜΠΙΩΜΑΤΑ ΑΚΜΗΣ: Η «ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ» ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ Γ'.

Ή «Νέα Έποχή» ή «Μεταβατική έποχή» συμπίπτει σχεδόν μέ τη βασιλεία του Μιχαήλ Γ' του Μεθύσου (842 - 867) και είναι μία έποχή Άναγέννησης του Βυζαντίου σ' όλες τίς έκδηλώσεις τής δημόσιας ζωής και του πνεύματος:

● Ο Έρρίκος Γκρεγκουάρ, έγκυρος μελετητής αυτής τής έποχής, ονομάζει τό διάστημα από τήν άλωση του Άμορίου ως τη συντριβή των Παυλικιανών από τον Βασίλειο Α' (838 - 872) *έπικη περίοδο του Βυζαντίου*.

Τά πολεμικά γεγονότα πού συνδέονται άμεσα μέ τήν προσωπική πολεμική δράση του Μιχαήλ Γ', όπως ή διάβαση του Εύφρατη τό 859 και ή συντριβή του έμίρη τής Μελιτηνής τό 863, τά διατήρησε και ή γραπτή άκριτική ποίηση και ή προφορική παράδοση.

Είναι διαφωτιστικό για τήν έποχή αυτή τό ότι προμηθεύει τό πρώτο ύλικό από ήρωικά κατορθώματα πού θά τροφοδοτήσουν τήν έπική έμπνευση των πληθυσμών τής Μ. Άσίας, ώστε από τότε ως σήμερα να μείνει ζωντανή και άδιάσπαστη ή έθνική μνήμη στην προφορική παράδοση του ελληνικού λαού.

● Άναφέρουμε δυο μεγάλες μορφές πού έγιναν φορείς του νέου πνεύματος τής έποχής αυτής, τον *Ίωάννη Γραμματικό*, πού έγινε και πατριάρχης και *προπάντων τό Λέοντα τό Φιλόσοφο ή Μαθηματικό*. Ο τελευταίος αυτός είχε τόση φήμη πού ο χαλίφης Μαμούν τον κάλεσε να διδάξει μαθηματικά στη Βαγδάτη· ο Θεόφιλος άρνήθηκε και του άνάθεσε διδασκαλική άποστολή στην Κωνσταντινούπολη. Ήγινε Μητροπολίτης τής Θεσσαλονίκης, μά άπέτηκε, γιατί ήταν εικονομάχος.

● *Τό 863 ο Βάρδας Ίδουσε τό όνομαστό Πανεπιστήμιο τής Μαγναύρας*, όπου κάλεσε να διδάξουν τους κορυφαίους λογίους τής έποχής. Τή διεύθυνση του Πανεπιστημίου αυτού τήν άνάθεσε στον Λέοντα, πού ή εύρυμάθειά του — μπορούσε να είναι έντελώς ένημερωμένος και στη φιλοσοφία και στα μαθηματικά και στην

ιατρική — δημιούργησε στους συγχρόνους του τήν έντύπωση πώς ήταν μάντης, γόης και μάγος.

Ο Βάρδας, μέ τό προσωπικό του ενδιαφέρον γιά τήν ανάπτυξη τοῦ Πανεπιστημίου του, συγκέντρωσε μία πλειάδα ἀπό ὀνομαστούς λογίους ὡς καθηγητές του: τόν Κωνσταντῖνο, πού σέ λίγο θά γίνει ἱεραπόστολος τῶν Σλάβων, γιά νά διδάσκει φιλοσοφία, τό Φῶτιο, τό πιό ἀξιόλογο καί ἐκπληκτικό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, πού θά τόν ἀνεβάσει ἀργότερα στόν πατριαρχικό θρόνο κ.ἄ. Αὐτή ἡ κίνηση θά ἐτοιμάσει τήν ὀλοκληρωτική ἀναβίωση τῶν ἀρχαίων γραμμάτων τοῦ 10ου αἰῶνα.

● Μέ τό ὄνομα τοῦ Φωτίου συνδέεται καί τό *πρῶτο Σχίσμα μεταξύ Ἀνατολικῆς καί Δυτικῆς Ἐκκλησίας*. Ἡ ἀυθαίρετη τοποθέτηση τοῦ Φωτίου στόν πατριαρχικό θρόνο τῆς Κωνσταντινούπολης (858) ἀπό τό Βάρδα πού ἐκθρόνισε τόν προηγούμενο πατριάρχη, τό συντηρητικό Ἰγνάτιο, καί τόν ἐξόρισε, προκάλεσε σφοδρές ἀντιδράσεις καί τῆς κοινῆς γνώμης καί τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

Ο Ἰπάπας τῆς Ρώμης βρῆκε τήν εὐκαιρία νά ἀναμιχθεῖ στά πράγματα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας: μέ μία σύνοδο στό Λατερανό (863) ζήτησε τήν ἀπομάκρυνση τοῦ Φωτίου ἀπό τό θρόνο. Αὐτή ἡ ἐνέργεια τοῦ Πάπα καί συγχρόνως ἡ προσπάθειά του νά ἐπιτύχει τήν πνευματική κηδεμονία τῆς νεοσύστατης βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας ὁδήγησαν στή ρήξη.

Ο Φώτιος στήν περίφημη *Ἐγκύκλιο ἐπιστολή του πρὸς τοὺς Πατριάρχους τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (867)* κωδικοποίησε ὅλες τίς δογματικές καί λειτουργικές ἀποκλίσεις τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἀπό τήν ὀρθόδοξη χριστιανική παράδοση καί προπάντων τή δογματική καινοτομία γιά τήν ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Ἡ ἀντίθεση αὐτή, ἂν ἦταν μόνο θεολογική, δέν θά εἶχε ἰδιαίτερη σημασία: πίσω ὅμως ἀπό τίς ἐπικρίσεις τοῦ Φωτίου κρύβονται σοβαρές διαφορές, πολιτικές καί ἐθνικές, πού ἀρχίζουν νά ὑπονομεύουν ἐπικίνδυνα τήν ἐνότητα τῶν δυῶ Ἐκκλησιῶν.

Τό 867 μία οἰκουμενική Σύνοδος στήν Κωνσταντινούπολη παρέδωσε τόν Πάπα στό ἀνάθεμα: «ὁ σοφός Φώτιος, διαχειριζόμενος τότε τό ζήτημα τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐξεδηλοῦτο μεγαλωστί πολιτικός ἐκπρόσωπος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀγωνιζομένου διά τήν τελείαν αὐτοῦ χειραφέτησιν ἀπό τῆς Ρώμης!». Τόν ἴδιο χρόνο (867) ὁ Βασίλειος Α', μόλις ἀνέβηκε στό θρόνο, καθάρωσε τό Φῶτιο καί ἀποκατέστησε τίς σχέσεις μέ τή Ρώμη.

● Ἡ ἀδιάφευστο σύμπτωση τῆς πρώτης αὐτῆς πνευματικῆς ἀκμῆς τοῦ Βυζαντίου εἶναι ἡ ἀκτινοβολία του στους ξένους λαούς. Αὐτῆς τῆς ἀκτινοβολίας ἀναφέρουμε δυό λαμπρές ἐκδηλώσεις:

▲ **Ἐκχριστιανισμός τῶν Σλάβων τῆς Μεγάλης Μοραβίας**. Τό 863 ὁ ἡγεμόνας τῶν Μοραβῶν Ρατισλάβος ζητᾶ ἀπό τόν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου νά

1. Ν. Βέης.

του στείλει ιεραποστόλους νά κηρύξουν στή χώρα του τό Χριστιανισμό. Ἦθελε μεταξύ τῶν ἄλλων νά ἐξουδετερώσει τή διείσδυση τῶν γερμανῶν ἱεραποστόλων. Τό κοσμοϊστορικό αὐτό ἔργο, νά ὀδηγήσουν στό Χριστιανισμό τούς Σλάβους τῆς Μεγάλης Μοραβίας τό ἀναλαμβάνουν δυό ἀδελφοί ἀπό τή Θεσσαλονίκη, ἑλληνικῆς καταγωγῆς καί παιδείας, ὁ Κύριλλος καί ὁ Μεθόδιος. Ἀπό τούς δυό ἀδελφούς ξεχωρίζει ὁ Κύριλλος. Τό κοσμικό του ὄνομα ἦταν Κωνσταντῖνος. Εἶχε πάει νέος στήν Κωνσταντινούπολη, ἔγινε μαθητής τοῦ Φωτίου, ὕστερα καθηγητής τῆς φιλοσοφίας, καί ἀργότερα πῆρε μέρος σέ μιά πρεσβεία στό ἀραβικό Χαλιφάτο. Ὁ Μεθόδιος εἶχε ὑπηρετήσει ὡς διοικητικός ὑπάλληλος τοῦ Βυζαντίου σέ περιοχή ὅπου ἦταν Σλάβοι· εἶναι πιθανό πῶς ἐκεῖ ἔμαθε τή σλοβενική γλῶσσα.

Οἱ δυό ἀδελφοί πῆγαν στή μακρινή Μοραβία καί Παννονία¹ καί κήρυξαν τή Χριστιανική διδασκαλία στά σλαβικά καί ὄχι στά λατινικά, ὅπως οἱ γερμανοὶ ἱεραποστολοί. Γι' αὐτό βρῆκε μεγάλη ἀπήχηση τό κήρυγμά τους. Ὁ Κύριλλος μάλιστα, γιά νά κάμει προσιτή τήν Ἁγία Γραφή στούς λαούς αὐτούς, διαμορφώνει τό λεγόμενο Γ λ α γ ο λ ι τ ι κ ὸ ἄ λ φ ἄ β ῆ τ ο μετασχηματίζοντας τήν ἑλληνική μικρογράμματη γραφή τῶν χρόνων του. Τό ἀλφάβητο αὐτό ἀντικαταστάθηκε τό 10ο αἰώνα στόν ὀρθόδοξο σλαβικό κόσμο ἀπό τό Κυρίλλειο ἀλφάβητο πού ἦταν βασισμένο στή μεγαλογράμματη ἑλληνική γραφή. Μέ τό γλαγολιτικό ἀλφάβητο πρωτομεταφράστηκαν τά Εὐαγγέλια καί λειτουργικά κείμενα. Τό προσηλυτιστικό ἔργο τῶν δυό ἀδελφῶν κράτησε τρία χρόνια. Ὑστερα, μετά ἀπό πρόσκληση τοῦ Πάπα πῆγαν στή Ρώμη. Ἐκεῖ σέ βυζαντινὸ μοναστήρι πέθανε καί τάφηκε ὁ Κύριλλος. Ἡ νεοφώτιστη Ἐκκλησία τῆς Μοραβίας εὐθύς ἀμέσως ἐξαρτήθηκε ἀπό τή Ρώμη, καί ὁ Μεθόδιος ἀναγνωρίστηκε ἀπό τόν Πάπα ἀρχιεπίσκοπος Παννονίας (μέ ἔδρα τό Σίρμιο) ὅπου καί ἔζησε ὡς τό θάνατό του.

▲ **Ἐκχριστιανισμός τῶν Βουλγάρων.** Τό Ρατισλάβο μιμήθηκε τό 864 ὁ τσάρος (= βασιλιάς) τῶν Βουλγάρων Βόγορης (Βόρης). Ὁ Βόγορης κατάλαβε ὅτι τό εἰδωλολατρικό κράτος του δέ θά μπορούσε νά ζήσει ἀνάμεσα στίς μεγάλες χριστιανικές μοναρχίες τῶν Φράγκων καί τῶν Βυζαντινῶν καί ἀποφάσισε τόν ἐκχριστιανισμό του. Συγχρόνως ἐπέδιωσε καί πέτυχε τήν ἀπόδοση ἀπό τό Βυζάντιο τῆς περιοχῆς μεταξύ Αἴμου καί Μπουργάζ, δηλαδή τῆς Ζαγοράς.

Γιά νά τά ἐπιτύχει αὐτά, ζήτησε ὁ Βόγορης ἀπό τό Μιχαήλ νά τοῦ στείλει ἕναν ἀρχιερέα ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, γιά νά βαπτιστεῖ. Αὐτός τόν βάπτισε ἐξ ὀνόματος τοῦ αὐτοκράτορα καί τοῦ ἔδωσε τό ὄνομα Μιχαήλ.

Ἐἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς στοὺς Βουλγάρους καὶ στοὺς Σλάβους εἶχε πολὺ μεγάλη σημασία γιὰ τὴν Εὐρώπην ὁλόκληρην καὶ ὄχι μόνον γιὰ τοὺς λαοὺς αὐτοὺς. Ἀπὸ τότε μόνον ἐπικοινωνήσαν οἱ νότιοι Σλάβοι μέ τὸν ἑλληνικὸν καὶ τὸ λατινικὸν ἀκόμη πνευματικὸν πολιτισμὸν, ἀνάπτυσαν τὰ πρῶ-

1. Σημερινή Τσεχοσλοβακία καί Οὐγγαρία.

Ἡ προσέλευση τῶν Βουλγάρων στό Χριστιανισμό. Ἡ παράσταση στηρίζεται στή βουλγαρική παράδοση ὅτι ὁ ἐκχριστιανισμός τῶν Βουλγάρων ἔγινε ἐπί Θεοδώρας καί Μιχαήλ Γ' (842 - 867). Ἀριστερά, μπροστά στό οἰκοδόμημα, ὁ αὐτοκράτορας μέ μακριά μαλλιά κι ἀραιά γένια καί ἡ Θεοδόρα, ἡ μητέρα του. Μέσα στήν κολυμπήθρα εἶναι καθισμένος ἓνας ἀνηρωπος, γυμνός καί ἀγένειος, μέ τὰ χεῖρα σέ δέση. Ἀριστερά μιᾶ γυναίκα ἀνακατεύει τό νερό καί δεξιά ἓνας ἐπίσκοπος (ὁ Φώτιος;) μέ πολυσταύριο κρατᾶ στό ἀριστερό χεῖρι ἓνα λειτουργικό βιβλίο καί μέ τό δεξιὸ εὐλογεῖ τόν νεοφώτιστο. (Μικρογραφία ἀπὸ τό χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ).

τα στοιχειώδη ἔργα τῆς σλαβικῆς φιλολογίας καί ἔτσι στερῶσαν τόν ἐθνισμό τους. Ἀλλιώτικη θά ἦταν ἡ ὄψη τῶν Νοτιοσλάβων, ἂν ἐπαιριαν τό Χριστιανισμό ἀπὸ τῆ λατινική Ἐκκλησία καί χρησιμοποιοῦσαν ὡς γλώσσα ἐκκλησιαστική τῆ λατινική!»

5 Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΠΡΩΙΜΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (630-843)

1. Γενικά. Ἡ Τέχνη αὐτῆς τῆς περιόδου, τόσο μέ τίς ἀλλαγές πού σημειώνονται στή χρονική πορεία της, ὅσο καί στή γεωγραφική κατανομή τους, συνδέεται ἀναπόσπαστα μέ τὰ σοβαρά ἱστορικά γεγονότα αὐτῶν τῶν αἰώνων, πού τὴν ἐπηρέαζον βαθιά. Δυὸ εἶναι τὰ γεγονότα πού ἀσκησαν τὴ μεγαλύτερη ἐπίδραση στήν Τέχνη.

- Ἡ ὀριστική ἀπόσπαση ἀπὸ τοὺς Ἀραβες τῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν τῆς Αἰγύπτου, τῆς Παλαιστίνης καί τῆς Συρίας, καθὼς καί τῆς Β. Ἰταλίας ἀπὸ τοὺς Λογγοβάρδους. Οἱ περιοχές αὐτές ὡς τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἦταν ὡς τότε μεγάλα καλλιτεχνικά κέντρα, πολὺ σημαντικά γιὰ τὴν Τέχνη τῆς προηγούμενης περιόδου.

- Ἡ Εἰκονομαχία (726 - 843), τὸ μεγάλο καί δυσερέυνητο αὐτὸ κίνημα, πού ἐπηρέασε πολὺ τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ Βυζαντίου, ἐπηρέασε ἀκόμη πιὸ βαθιά,

1. Κ. Ἀμαντος.

όπως είναι φυσικό, τή θρησκευτική ζωή του, έπομένως και τήν Τέχνη πού συνδέεται άδιάσπαστα μαζί της.

2. **Άρχιτεκτονική.** Δυό είναι τά νέα στοιχεία πού θά όδηγήσουν σέ νέους τύπους εκκλησιών μέ πολύ όμως πιό μικρές τίς διαστάσεις τους τώρα:

• Στήν προηγούμενη περίοδο ή λαϊκή εύλάβεια συγκεντρώνονταν στά άγια λείψανα. Αυτό δημιουργούσε άνάγκη έπιβλητικών χώρων λατρείας και προσκυνήματος, κι έτσι οι Έκκλησίες και τά «Μαρτύρια» παίρνουν μεγάλες διαστάσεις, έφάμιλλες μέ τους ειδωλολατρικούς ναούς. Τώρα ή εύλάβεια μετατίθεται πρós τή λατρεία τών άγίων εικόνων.

• Η εξέλιξη τών λειτουργικών αναγκών όδηγεί σέ νέο είδος εκκλησίας, μέ έκφραση πολύ πιό περιορισμένη. Αρχίζει σιγά σιγά νά διαμορφώνεται στήν πρώτη μορφή του ένας νέος τύπος εκκλησίας, ό σ τ α υ ρ ο ε ι δ ή ς μέ τ ρ ο ύ λ ο. Τήν όριστική του διαμόρφωση θά τήν πάρει στήν έπόμενη περίοδο. Τώρα ή μορφή πού παρουσιάζεται στήν κάτοψη είναι τό σχήμα σταυρού έγγεγραμμένου σέ ένα τετράγωνο πού άποτελείται: 1. Άπό τό 'Ιερό Βήμα και 2. άπό τριπλό νάρθηκα ή περίδρομο, όπως π.χ. στήν εκκλησία τής 'Αγίας Σοφίας στή Θεσσαλονίκη. Η έκτασή της είναι τό $\frac{1}{3}$ τής όμώνυμης εκκλησίας τού 'Ιουστινιανού στήν Κωνσταντινούπολη, πού είναι και τό πρότυπό της.

Ό τύπος αυτός ίσως άποτελεί εξέλιξη μικρών σταυροειδών εκκλησιών (όπως π.χ. είναι τού 'Οσίου Δαβίδ τής Θεσσαλονίκης). Πιθανότερο όμως είναι νά άποτελεί μία άπλουστευμένη μορφή τής 'Αγίας Σοφίας.

• Στο νέο αρχιτεκτονικό τύπο οι τέσσερις πεσσοί πού στηρίζουν τά τέσσερα μεγάλα τόξα είναι άκόμη πολύ όγκώδεις. Είναι φανερή ή τάση νά διαλυθούν, ώστε νά καταλήξουν σέ μικρά γωνιαία διαμερίσματα κι έτσι νά κρατηθεί ή ένότητα τού κεντρικού χώρου πού σκεπάζεται άπό τόν τρούλο. Η έπικοινωνία μέ τους πλάγιους χώρους γίνεται συνήθως άπό τ ρ ί β η λ α, ενώ μέ τά μικρά γωνιαία διαμερίσματα λείπει σχεδόν ή έπικοινωνία. Τό σταυρικό σχήμα, πού απέκτησε ό τύπος αυτός μέ τή βαρύτητα τού συμβολισμού, βοήθησε σημαντικά νά έπικρατήσει στό μέλλον και νά έξελιχτεί σέ άλλες παραλλαγές.

3. **Ζωγραφική.** Η άντικατάσταση τής λατρείας τών άγίων λειψάνων σ' αυτή τήν περίοδο άπό τή λατρεία τών εικόνων μεγαλώνει τήν παραγωγή και διάδοση τών εικόνων. Η τεχνοτροπία τους συνδέεται άκόμη μέ τήν παράδοση τής έλληνορωμαϊκής προσωπογραφίας. Λίγα μόνο δείγματα άπό τίς εικόνες αυτής τής έποχής έχουν σωθεί. Τά καλύτερα και τά πιό πολλά είναι άπό τή Μονή τής 'Αγίας Αικατερίνης τού Σινά. Και οι τοιχογραφίες αυτής τής προεικονομαχικής περιόδου είναι σπάνιες. Τό ίδιο και τά εικονογραφημένα χειρόγραφα. Άπό τίς τοιχογραφίες άξιοπρόσεχτες είναι τής Santa Maria Antiqua στή Ρώμη.

Μιά άντίληψη γιά τήν προεικονομαχική ζωγραφική και ψηφιδογραφία παίρνουμε άπό τή διακόσμηση τού Τεμένους τού 'Ομάρ στήν 'Ιερουσαλήμ και τού Με-

γάλου Τεμένους τῆς Δαμασκοῦ (τέλος 7ου καί ἀρχές 8ου αἰώνα) πού ἔγιναν ἀπό Ἕλληνες ἢ Σύρους τεχνίτες, φορεῖς τῆς βυζαντινῆς παράδοσης καί τεχνοτροπίας τῆς ἐποχῆς. Τά εἰκονογραφικά θέματα πού ἐπικρατοῦν εἶναι μόνο διακοσμητικά χωρίς ἀνθρώπινες ἢ ἄλλες ἔμψυχες μορφές· ἀφθονοῦν τά φυτικά κοσμήματα, τοπία κ.ά.

Στὴν περίοδο τῆς Εἰκονομαχίας (726 - 843) παρουσιάζεται μιὰ πολὺ ζωντανή ἀντίδραση στὴν παράσταση θεῶν καί ἱερῶν προσώπων.

Σ' αὐτὴ τὴν περίοδο μεγάλος ἀριθμὸς ἔργων ζωγραφικῆς καταστράφηκε, ἐνῶ τὰ εἰκονογραφικά θέματα στὴ διακόσμηση τῶν ἐκκλησιῶν περιορίζονται σὲ παραστάσεις σταυρῶν, λουλουδιῶν, ζώων, σκηνῶν ἀπὸ τὸν ἵππόδρομο κ.ά. Ὁ εἰκονολάτρης χρονογράφος Θεοφάνης λέει ὅτι ἐπὶ Θεοφίλου «καθηροῦντο μὲν κατὰ πᾶσαν ἐκκλησίαν αἱ θεῖαι μορφαί, θηρία δὲ καί ὄρνιθες ἀντὶ τούτων ἀνεστηλοῦντο καί ἐνεγράφοντο».

Ἀπὸ τῆ ζωγραφικῆ αὐτὴ μένουν λίγα μόνο τμήματα τῆς ψηφιδωτῆς διακόσμησης τῆς Ἁγίας Εἰρήνης στὴν Κωνσταντινούπολη, τῆς Ἁγίας Σοφίας στὴ Θεσσαλονίκη, ἀκόμη καί σὲ ναῦδρια τῆς Νάξου καί τῆς Ν. Πελοποννήσου πού δείχνουν ὅτι ἡ εἰκονοκλαστικὴ ἐπίδραση στὴν Τέχνη ἔφτασε ὡς τὶς πιὸ ἀπόμερες περιοχὲς τῆς αὐτοκρατορίας.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [610-1081]

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ [717-867]

1 ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΔΥΝΑΣΤΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 717-867.

- Σ' αὐτὴ τὴν περίοδο ἔχουμε τρεῖς δυναστείες αὐτοκρατόρων· ἀπὸ τὸν τόπο καταγωγῆς τους διακρίνονται:
- Οἱ Ἰσαυροὶ (717 - 802). Εἶναι εἰκονομάχοι, βουλγαρομάχοι καί πρεσπαντὸς ἀραβομάχοι.
- Οἱ Διάδοχοί τους (802 - 820). Γίνεται ἡ πρώτη ἀναμέτρηση τοῦ Βυζαντίου μὲ τοὺς Βουλγάρους.
- Ἡ δυναστεία τοῦ Ἀμορίου (820 - 867). Στὰ χρόνια τους τὸ κράτος ξεπερνᾷ τοὺς κινδύνους καί μιὰ νέα μεταβατικὴ ἐποχὴ πρὸς τὴν ἀκμὴ ἀρχίζει.

2 Η ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΚΗ ΚΡΙΣΗ.

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΘΕΑΤΡΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

● 'Η ιδέα και η κίνηση για τήν κατάργηση τῶν εἰκόνων ξεκινᾷ ἀπό τή Μ. 'Ασία. Εἶναι μιά πάλη για τήν ἐπικράτηση ἑνός Χριστιανισμοῦ δίχως εἰκόνες.

● 'Η Εἰκονομαχία κράτησε περισσότερο ἀπό ἕναν αἰώνα (726 - 843). Διαιρεῖται σέ δύο φάσεις: Α' (726-787) καί Β' (815 - 843). Τελειώνει μέ νίκη τῶν Εἰκονολατρῶν.

● Μέ τή νίκη αὐτή ἐπικράτησε ὁ Χριστιανισμός εὐρωπαϊκοῦ τύπου.

3 ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΑΝΑΧΑΙΤΙΖΕΙ ΤΙΣ ΕΠΙΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΧΘΡΩΝ ΤΟΥ

Εἶναι ἡ ἐποχή τοῦ μεγαλύτερου κινδύνου ἀπό τοὺς ἄραβες. Τό Βυζάντιο ἀμύνεται, σώζεται καί χαράζει σταθερά σύνορα μαζί τους. Στό τέλος τῆς περιόδου αὐτῆς μέ μιά ἀξιόλογη νίκη (863) ἀρχίζει ἡ ἀντεπίθεσή του.

● Στά χρόνια τῶν Ἰσαύρων καί τῶν διαδόχων τους γίνεται ἡ πρώτη πολεμική ἀναμέτρηση Βουλγάρων καί βυζαντινῶν. Στά χρόνια τῶν Ἀμοριανῶν ἐπικρατεῖ εἰρήνη ἀνάμεσά τους.

● Τό Βυζάντιο χάνει τίς ἐπαρχίες του στήν Ἰταλία καί μιά δεύτερη ρωμαϊκή αὐτοκρατορία τοῦ Καρλομάγνου παρουσιάζεται (800).

4 ΠΡΩΤΑ ΣΥΜΠΤΩΜΑΤΑ ΑΚΜΗΣ: Η «ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ» ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ Γ'.

● Στά χρόνια πού βασιλεύει ὁ Μιχαήλ Γ' (842 - 867) πολλά σημάδια δείχνουν πώς ἀρχίζει μιά ἀκμή.

● Μάχες νικηφόρες μέ τοὺς ἄραβες πού ἔδωσαν τό ὑλικό για τά ἀκριτικά τραγούδια.

● Ἐκχριστιανισμός τῶν Σλάβων τῆς Μοραβίας καί τῶν Βουλγάρων.

5 Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΠΡΩΙΜΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (630-843)

● Ἐπηρεάζεται βαθιά ἀπό τήν ἀραβική κατάρτηση τῶν ἑλληνιστικῶν περιοχῶν τῆς Ἀνατολῆς καί τήν Εἰκονομαχία. Στήν Ἀρχιτεκτονική διαμορφώνεται σέ πρώτη φάση ὁ τύπος τῆς ἐκκλησίας πού λέγεται σ τ α υ ρ ο ε ι δ ῆ ς μέ τ ρ ο ὕ λ ο. Στή Ζωγραφική μέ τήν ἐπίδραση τῆς Εἰκονομαχίας ἐγκαταλείπονται στό διάστημα 726 - 843 οἱ παραστάσεις θείων καί ἱερῶν προσώπων καί ἐπικρατοῦν ἀνεικονικά διακοσμητικά θέματα.

Νά συγκρατηθῶν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

ἀκρίτες — Εἰκονομαχία
— Παυλικιανοί — ἀνε-
κονική λατρεία — Ἄρ-
μούρης — «Κατωτικά
μέρη» — Παπικό κρά-
τος τῆς Ρώμης — Γλα-
γολιτικό καί Κυρίλλειο
ἄλφάβητο — ἀναστήλω-
ση εἰκόνων — σχίσμα
τοῦ Φωτίου. — ἀρχιτε-
κτονικός τύπος ἐκκλη-
σίας: σταυροειδῆς μέ
τροῦλο — τριπλός νάρ-
θηξ ἢ περιδρομος — τρί-
βηλα

Ἴσαυροι	717 - 802
Δυναστεία τοῦ Ἄμοριου	802 - 820
Διάδοχοί τους	820 - 867
Β' πολιορκία τῆς Κων/πόλης ἀπό τοῦς	
Ἄραβες	717 - 718
Εἰκονομαχία	726 - 843
Ἦττα τῶν Βουλγάρων στήν Ἀγχίαλο	763
Ἦττα τοῦ Νικηφόρου ἀπό τοῦς Βουλγάρους	811
Ἵριστική ἀναστήλωση εἰκόνων	843
Μάχη στόν Λαλακάοντα	863
Ἄλωση Ἄμοριου	838
Ὁ Πιπίνος ὁ Βραχὺς παίρνει τό χρίσμα τοῦ	
βασιλιᾶ στό Πόντιο τῆς Γαλλίας	754
Ἰδρυση τοῦ παπικοῦ κοσμικοῦ κράτους	755 - 756
Ἐκχριστιανισμός τῶν Σλάβων τῆς Μο- ραβίας	863
Ἐκχριστιανισμός τῶν Βουλγάρων	864
Ὁ Φώτιος γίνεται πατριάρχης	858
Ὁ Καρλομάγνος στέφεται αὐτοκράτορας	800

Κεῖμενα

1. Εἰκονομαχία — Οἱ δύο παρατάξεις ἀντιμέτωπες

Α. Οἱ εἰκονομάχοι:

«Ὅριζουμε ὅλοι μέ μιά γνώμη ὅτι κάθε λογῆς εἰκόνα, ἀφοῦ εἶναι καμωμένη ἀπό ὄ,τι ὑλικό τύχει καί μέ τό κακοτέχνο γοῦστο τῶν ζωγράφων, νά μήν ἔχει θέση μέσα στίς ἐκκλησίες τῶν Χριστιανῶν, μά νά εἶναι μακριά καί ἀποκρουστική στόν καθένα· νά μήν τολμᾷ πιά ὁ ὅποιοςδήποτε νά ἀσχολεῖται μέ τό ἀνίερο καί ἀνόσιο αὐτό ἐπάγ-
γελμα. Καί ὅποιος τολμᾷ ἀπό τώρα καί ὕστερα νά φτιάξει εἰκόνα ἢ νά προσκυνήσει ἢ νά τή στήσει σέ ἐκκλησία ἢ στό σπίτι του ἢ νά τήν κρύψει, ἂν εἶναι δεσπότης ἢ πρεσβύ-
τερος ἢ διάκος, νά καθαιρεῖται· καί ἂν εἶναι καλόγερος ἢ λαϊκός, νά ἔχει τό ἀνάθεμα καί νά δίνει λόγο στοῦς νόμους τῆς αὐτοκρατορίας, ἐφ' ὅσον εἶναι ἀντίθετος μέ τό θέ-
λημα τοῦ Θεοῦ καί ἐχθρός μέ τά πατροπαράδοτα δόγματα».

[Ἀπόφαση τῆς εἰκονομαχικῆς Συνόδου (754).
Ἀπόσπασμα. Μετάφραση]

Β. Οί εικονολάτρεις:

«Ορίζουμε με κάθε προσοχή και ακρίβεια, όπως έχουμε τό σχῆμα τοῦ τιμίου καί ζωοποιοῦ σταυροῦ, ἔτσι νά ἔχουμε καί τίς σεβαστές καί ἄγιες εἰκόνες παντοῦ: στίς ἐκκλησίες τοῦ Θεοῦ, στά ἱερά σκεύη καί φορέματα, στούς τοίχους καί στά σανίδια, στά σπίτια καί στούς δρόμους» (γιατί ὅσο συχνότερα τίς ἔχουν οἱ ἄνθρωποι ἀποτυπωμένες μπρός στά μάτια τους τόσο ξυπνᾷ μέσα τους ἡ ἀνάμνηση καί ἡ ἀγάπη γιά τά πρωτότυπα)· καί σέ αὐτές νά προσφέρουμε ἀσπασμό καί τιμητική προσκύνηση (ὄχι ὅμως καί ἀληθινή λατρεία πού σύμφωνα μέ τήν πίστη μας ταιριάζει μόνο στή θεϊκή φύση, ἀλλά ὅπως γίνεται μέ τό σχῆμα τοῦ τιμίου καί ζωοποιοῦ σταυροῦ καί μέ τά ἅγια εὐαγγελία καί μέ τά ὑπόλοιπα ἱερά ἀφιερῶματα)· νά τοὺς προσφέρουμε ἀκόμη τιμητικά θυμιάματα καί λαμπάδες, ὅπως συνηθίστηκε μέ εὐσέβεια ἀπό τοὺς παλαιούς· γιατί τῆς εἰκόνας ἡ τιμή πηγαίνει στό πρωτότυπο καί ἐκεῖνος πού προσκυνᾷ τήν εἰκόνα, προσκυνᾷ τόν ἴδιο πού εἶναι ζωγραφισμένος σ' αὐτήν».

[Ἀπόφαση τῆς εἰκονολατρικῆς συνόδου τῆς Κωνσταντινούπολης (787)
'Απόσπασμα - Μετάφραση]

2. Εἰκονομαχία

238. Αὐτός (ἐνν. ὁ Λέων Γ') τήν ὀργή τοῦ Θεοῦ ἐναντίον του ἐθεώρησε ὅτι ἦταν ὑπέρ αὐτοῦ καί σήκωσε πόλεμο μέ μεγαλύτερη ἀναίδεια ἐναντίον τῶν ἁγίων καί σεβαστῶν εἰκόνων, ἔχοντας σύμμαχο τόν Βησῆρ τόν ἀρνησίθεο καί τοῦ ἴδιου παραλογισμοῦ ἐφάμιλλο· καί οἱ δύο τους ἦταν πλημμυρισμένοι ἀπό ἀπαιδευσία καί κάθε λογῆς ἀμάθεια, πού προκαλεῖ τά περισσότερα κακά. Καί τά πλήθη πού κατοικοῦσαν στή βασιλίδα πόλη ἐνωθῶν σφοδρή ἀγανάκτηση γιά τίς νέες διδασκαλίες καί μελετοῦσαν καί ἐναντίον του νά ἐπιτεθοῦν καί σκότωσαν μερικούς βασιλικούς ἀνθρώπους πού κατέβασαν τήν εἰκόνα τοῦ Κυρίου πάνω ἀπό τή μεγάλη Χαλκή πύλη· πολλοί ἀπ' αὐτούς γιά τήν εὐσέβειά τους τιμωρήθηκαν μέ ἀκρωτηριασμούς καί μαστιγώματα καί ἐξορίες καί πρόστιμα, καί ἰδιαιτέρως αὐτοί διακρίνονταν γιά εὐγένεια καί ἐπίδοση στά γράμματα· ὥστε καί τά ἐκπαιδευτήρια χάθηκαν καί ἡ εὐσεβής [ἐνν. τήν ἱερατική καί μοναστηριακή] παιδεία σβῆστηκε πού διατηρήθηκε ἀπό τό Μεγάλο μέσα στούς ἁγίους Κωνσταντῖνο ὡς τίς μέρες μας· αὐτήν καί ἄλλα πολλά καλά τά καθαίρεσε ὁ σαρακηνόφρωνας αὐτός Λέων.

ΘΕΟΦΑΝΗΣ' 405. 1-14

[Ἀπόσπασμα ἀπό: Ι. Καραγιαννοπούλου «Ἡ βυζαντινὴ Ἱστορία ἀπὸ τὰς πηγὰς». Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 193. Μετάφραση]

3. Εἰκονομαχία

[Ὁ Πατριάρχης Γερμανός ἀρνεῖται νά ὑπογράψει τό διάταγμα τοῦ Λέοντα Γ' κατὰ τῶν εἰκόνων χωρὶς Οἰκουμένην Σύνοδο].

239. Στὴ ζ' τοῦ Ἰανουαρίου τῆς ιγ' ἰνδικτιῶνα ἡμέρα γ' τῆς ἐβδομάδας ὁ Λέων

1. Ὁ χρονογράφος αὐτός εἶναι σφοδρὸς ἀντίπαλος τῆς εἰκονομαχίας καί μεροληπτικὸς γι' αὐτὸ στίς κρίσεις του καὶ ὄχι ἀκριβὴς στίς πληροφορίες του.

καβαλάρης ἔγειρε γιὰ νά πέσει, ἡ σημαία χαμήλωσε καί οἱ κάτοικοι τοῦ κάστρου, ὅταν εἶδαν πῶς δόθηκε τό σινιάλο καί ἐπειδή νόμισαν ὅτι ἐξάπαντος φτάνει ὁ στρατηγός, ἄνοιξαν τίς πύλες τοῦ κάστρου καί ὄρμησαν γεμάτοι θάρρος ἐπάνω στούς Σκλαβήνους. Τότε εἶδαν μέ τά ἴδια τους τά μάτια τόν Πρωτόκλητο Ἀπόστολο Ἀνδρέα, καβάλα στό ἄλογό του νά ρίχνεται μέ ὄρμη ἐπάνω στούς βαρβάρους. Καί ἀφοῦ πιά τούς ἔριξε στή φευγάλα καί τούς σκόρπισε, τούς κυνήγησε μακριά ἀπό τό κάστρο. Καί οἱ βάρβαροι, ὅταν τόν εἶδαν, τά ἔχασαν καί τρομοκρατημένοι ἀπό τή σφοδρή ἐπίθεση τοῦ ἀκαταμάχητου πολεμιστῆ καί στρατηγοῦ καί ταξιαρχοῦ καί τροπαιοῦχοῦ καί νικηφόρου πρωτόκλητου Ἀποστόλου Ἀνδρέα, ταραχτήκαν, σάλεψε τό μυαλό τους, τούς ἔπιασε τρομάρα καί ζήτησαν νά σωθοῦν μέσα στήν πανσέβαστη ἐκκλησία του.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ

[Αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου καί ἱστορικός συγγραφέας (10 αἰ.) —
Πρὸς τόν ἴδιον υἱόν Ρωμανόν. "Ἐκδ. Moravcsik 1949, σ. 228. Μετάφραση]

5. Θέματα

(Ἡ στρατιωτικοποίηση τῆς διοίκησης τοῦ κράτους)

76. Κατά τή γνώμη μου ἡ ὀνομασία τῶν Θεμάτων δέν ἔγινε, ὅπως πιστεύουν οἱ πολλοί. Γιατί δέν εἶναι οὔτε παλιά οὔτε κανένας ἱστορικός ἔκανε λόγο τῆς ὀνομασίας αὐτῆς, ὅπως χρησιμοποιεῖται τώρα· ἀλλά πρωτύτερα κι ἀπό τήν ἀρχή ὑπῆρχαν τάγματα καί λεγεῶνες τιτλοφορημένες μέ τό ὄνομα τῆς ἐπαρχίας, ὅπως π.χ. ἡ λεγεῶνα τῶν 40 μαρτύρων (λεγόταν Κεραυνοβόλος) καί ἄλλη Μαρμαριτῶν καί ἄλλη Πισιδική, καί ἄλλη Θεσσαλική καί ἄλλη πού ὀνομαζόταν ἀλλιῶς.

"Ὅταν ὅμως οἱ βασιλιάδες σταμάτησαν νά ἐκστρατεύουν, τότε διόρισαν καί στρατηγούς καί ὀργάνωσαν Θέματα." Ἔτσι διαμορφώθηκε ἡ κρατική διοίκηση τῶν Ρωμαίων ὡς σήμερα. Τώρα ὅμως, ἐπειδή τό ρωμαϊκό κράτος περιορίστηκε καί ἀπό τήν Ἀνατολή κι ἀπό τή Δύση κι ἀκρωτηριάστηκε ἀπό τήν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου τοῦ Λιβυκοῦ, ὅσοι βασιλεψαν ἀπό τότε, στήν προσπάθειά τους νά κάνουν καλή χρῆση τῆς ἐξουσίας τους, τεμάχισαν τήν κρατική τους διοίκηση σέ μικρά μέρη καί σέ στρατιωτικά τάγματα, χρησιμοποιώντας, προπάντων ἑλληνικούς ὄρους, ἀφοῦ ἐγκατέλειψαν τήν πατροπαράδοτη καί ρωμαϊκή γλώσσα. Γιατί τούς χιλιάρχους τούς ἔλεγαν λογγίνους καί τούς ἐκατόνταρχους κεντουρίανες καί τούς στρατηγούς, ὅπως λέγονται τώρα, τούς ἔλεγαν κόμητες.

Γιατί τό ἴδιο τό ὄνομα Θεμάτων εἶναι ἑλληνικό κι ὄχι ρωμαϊκό κι ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπό τή λ. Θεση.

(Κων. Πορφ. Περί θεμ. I 1-7 καί 17-30).

77. "Ἐγινε ἡ δημιουργία καί ἡ διαίρεση τῶν θεμάτων, ὅταν τό Ρωμαϊκό κράτος ἀπό τούς ἄθεους Ἀγαρηνοῦς ἄρχισε λίγο λίγο νά κολοβώνεται καί ν' ἀκρωτηριάζεται καί νά περιορίζεται· καί ὡς τόν Ἰουστινιανό τό βασιλεῖα καί τή βασιλεία τοῦ Μαυρικίου βρίσκονταν ὅλοι κάτω ἀπό ἐνιαία διοίκηση· παράδειγμα ὁ ἴδιος ὁ Βελισάριος, πού ἦταν μονοστράτηγος ὅλης τῆς Ἀνατολῆς. Ἀπό τότε ὅμως πού ἄρχισαν οἱ Ἀ-

γαρρηνοί νά ἐκστρατεύουν ἐναντίον τῶν Ρωμαίων καί νά καταστρέφουν τίς χῶρες καί τίς πόλεις τους, ἀναγκάστηκαν οἱ κατά καιρούς βασιλιάδες νά κόβουν σέ μικρά τμήματα τήν ἐνιαία διοικητική ἐξουσία καί τό ἕνα τμήμα τό ἔδωσαν σ' ἕνα στρατηγό καί τό ὀνόμασαν Ἀνατολικό, γιατί, ὅπως εἶπαμε πρὶν, γιά μᾶς πού κατοικοῦμε στό Βυζάντιο, βρίσκεται πρὸς τήν Ἀνατολή. Τήν παλαιά ἐποχὴ ὑπῆρχε ἀρχηγός σέ κάθε ἐπαρχία καί ἡ κυβέρνησή τους ἦσαν σύμφωνα μέ τήν παράδοση τῆς κάθε περιοχῆς· ἄλλοι εἶχαν δημοκρατία κι ἄλλοι ἦταν ὑποταγμένοι σέ τυράννους. "Ὅταν ὅμως βρέθηκαν κάτω ἀπὸ τὴ Βασιλεία τῶν Ρωμαίων διαιρέθηκαν σέ ἐπαρχίες καί ἡγεμονίες καί δουκάτα καί τοὺς ὀνομαζόμενους κονσιλάριους, δηλ. βουλευτές.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ

[Περὶ Θεμάτων. I. 48 - 61. Ἀποσπάσματα ἀπὸ Ἰ. Καραγιαννοπούλου
«Ἡ Βυζαντινὴ Ἱστορία ἀπὸ τὰς πηγὰς», Θεσσαλονίκη 1974

σελ 61 - 62. Μετάφραση].

6. Ὁ αὐτοκράτορας Μιχαήλ Γ' (842-867) ὡς Ἀρμούρης ἢ Ἀρμουρόπουλος τῆς ἀκριτικῆς ποίησης.

Τό τραγούδι τοῦ Ἀρμούρη ἀριθμεῖ ὡς διακόσιους στίχους. Περιγράφει μέ ὄϊτρο καί τεχνosύνη τό διάβα τοῦ Εὐφράτη ἀπὸ ἕνα νέο καβαλάρη μπροστὰ σέ ἀραβικό στρατό:

Σαρακηνοὶ ἔχουν φαριά, πού διώχνουν τοὺς ἀέρες
τὴν φάσσαν καί τὴν πέρδικαν ἀπὸ πτεροῦ τὴν παίρνουν.
Καί τόν λαγόν στὸν ἀνήφορον ἀπὸ δρομοῦ τὸν σῶνουν
καί τόν Ἀφράτην ποταμόν οὐκ ἔμπορουν περάσαι.
Καί σύ μέ τό παρίππιν σου θέλεις νά τόν περάσεις;

"Ἐχω ἀποδείξει πὼς τό τραγούδι αὐτό τό ἔκανε πολεμιστὴς τραγουδάτορας τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ τοῦ αὐτοκράτορα Μιχαήλ Γ' κατὰ τό 859. Πολλὲς λεπτομέρειες εἶναι ἀρκετὰ πειστικές νά μᾶς κάνουν νά παραδεχοῦμε τὸν προσδιορισμὸ αὐτό καί τὴ χρονολογία.

Ἀρμούρης ἢ μᾶλλον ὁ γιός τοῦ Ἀρμούρη, ὁ Ἀρμουρόπουλος, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ νεαρός αὐτοκράτορας, καί λεγόταν ἔτσι, γιατί ἦταν πρίγκιπας τῆς δυναστείας πού εἶχε ὡς γενέτειρα τό μεγάλο ὀχυρωμένο κέντρο τῆς Μ. Ἀσίας, τό Ἀμόριο ἢ Ἀμουρίν. Παριστάνεται ὡς ἐκδικούμενος τὸν πατέρα του καί εἶναι ἀπόλυτη ἀλήθεια ὅτι ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μιχαήλ τοῦ Γ' ἦταν ἐκδικητικὴ ἐκστρατεία ἐναντίον τοῦ διαδόχου τοῦ χαλίφη Μουτασίμ· τοῦ Μουτασίμ πού εἶχε κυριεύσει τό Ἀμόριο στὰ 838 καί εἶχε βαθιὰ ταπεινώσει τὸν αὐτοκράτορα Θεόφιλο ἐξ Ἀμορίου, πατέρα τοῦ Μιχαήλ Γ', μέ τό νά καταλάβει τὸν τόπο τῆς γεννήσεώς του καί μέ τό νά πάρει ἀπὸ ἐκεῖ μαζί του χιλιάδες αἰχμαλώτους καί μάλιστα σαράντα δυὸ στρατηγούς καί ἀνώτερους ἀξιωματικούς, τοὺς ὀνομαστοὺς 42 μάρτυρες τοῦ Ἀμορίου πού ἀποκεφαλίστηκαν στὰ Σάμαρα.

Οἱ γριές τῆς Κύπρου μᾶς διατήρησαν λοιπὸν ἐπικὴ περιγραφή τοῦ διάβα τοῦ

Ευφράτη ποταμού κατά τό έτος 859 από τό Μιχαήλ τόν εξ 'Αμορίου. Τό γεγονός αυτό είχε βαθιά συγκινήσει τή βυζαντινή ψυχή, γιατί σήμαινε υπερέμφανη αντιμεπίθεση έναντιόν του 'Ισλάμ καί επανάκτηση τών παλαιών συνόρων τής αυτοκρατορίας, τά όποια οί Χριστιανοί είχαν χάσει στις άρχές του 8ου αιώνα.

'Αλλά έχει καί άλλη σημασία τό άσμα του 'Αρμούρη ή 'Αρμουρόπουλου. 'Η θαυμάσια διατήρησή του διεκδικεί, σαν νά λέμε τή μνήμη του βασιλιόπουλου, πού δολοφονήθηκε πρόωρα από τό διάδοχό του, Βασίλειο Α' (867) καί συκοφαντήθηκε από τους επίσημους ιστοριογράφους, πού του κόλλησαν τό έπονείδιστο επίθετο του «μέθυστος».

Γνωρίζουμε από αυθεντικές πηγές ότι ο Μιχαήλ δέν είχε μόνο πολεμικές άρετές, αλλά καί άληθινή μεγαλοφυΐα. 'Επί τής βασιλείας του άκμαζε ο μέγας πατριάρχης Φώτιος, απέκρούσθη ή πρώτη επίθεση τών Ρώσων έναντιόν τής Κωνσταντινούπολης, βαφτίστηκαν οί Βούλγαροι.

ΕΡΡ. ΓΚΡΕΓΚΟΤΑΡ

[*Ο Διγενής 'Ακρίτας—'Η βυζαντινή έποποιία στην Ιστορία καί στην ποίηση*
Μέ συνεργασία Π. Μορφοπούλου. The National Herald, New York, 1942 σελ. 6 -9]

7. 'Η σημασία τής εικονολατρικής νίκης (843)

'Η εικονολατρική κρίση ήταν μία περίοδος τόσο άποφασιστική για τήν πνευματική ανάπτυξη του Βυζαντίου, όσο ήταν κι' ο άγώνας έναντιόν τών περσικών καί άραβικών εισβολών για τήν κρατική του επιβίωση. Στη στρατιωτική εισβολή από τήν 'Ανατολή έπακολούθησε μία πνευματική επίθεση πού αναστάτωσε τήν αυτοκρατορία μέ τή μορφή τής εικονοκλαστικής διαμάχης. 'Η ήττα τής εικονομαχίας ήταν τόσο σημαντική για τήν πολιτιστική ζωή του Βυζαντίου, όσο ήταν ή στρατιωτική του νίκη για τήν πρόοδό του ως πολιτικής κοινότητας. 'Η άποτυχία τής έκστρατείας έναντιόν τών εικόνων σημειώνει τόν θρίαμβο τής ελληνικής θρησκευτικής καί πολιτιστικής αντίληψης πάνω στά άσιατικά χαρακτηριστικά τά συμπνευκνωμένα μέσα στο εικονοκλαστικό κίνημα. 'Από δω κι ύστερα τό Βυζάντιο, ως έλληνοχριστιανική αυτοκρατορία, παίρνει μία μοναδική πολιτιστική θέση ανάμεσα στην 'Ανατολή καί τή Δύση.

Γ. ΟΣΤΡΟΓΚΟΡΕΚΥ

[*History of the Byzantine State.*
Rudgers University press, 1969, σελ. 217]

ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [610-1081]

1. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΚΜΗΣ. — Η ΧΡΥΣΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

[867-1025].

2. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΚΜΗΣ [1025-1081].

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Από τή «Νέα Έποχή» τοῦ Μιχαήλ Γ' ἀρχίζει ἡ ἀκμή. Τώρα, στά χρόνια τῶν Μακεδόνων, τό Βυζάντιο φτάνει στήν ἀποκορύφωση. Ἀπό τά μέσα τοῦ 9ου αἰώνα ὡς τά μέσα τοῦ 11ου βρίσκεται στήν καλύτερη ὥρα του. Ὅ,τι πῶ ἀντιπροσωπευτικό βγήκε ἀπό τόν πολιτισμό του ἀνήκει στήν ἐποχή αὐτή. Αὐτό φαίνεται παντοῦ, μά ἰδιαίτερα διακρίνεται στήν Τέχνη, πού εἶναι ἀλάθευτο σημάδι κάθε ἐποχῆς ἀκμῆς.

Ἡ ἐποχή τῶν Μακεδόνων δέν ἔχει μόνο πολεμικούς θριάμβους νά ἐπιδείξει. Εἶναι καί μιά περίοδος ὑψηλῆς Τέχνης.

Παρακάτω σημειώνονται πολύ συνοπτικά τά γεγονότα πού φανεροῦν ὡς πῶς ἡ αὐτοκρατορία βρίσκεται σέ μεγάλη ὕλική δύναμη καί σέ πνευματικό πολιτισμό ἐντελῶς ὄρμη:

● Οἱ Ἀραβες ἀρχίζουν νά χάνουν τή δύναμή τους, ἐνῶ τό Βυζάντιο ἀντεπιτίθεται παντοῦ γιά νά ἀνακτήσει τά ἐδάφη πού τοῦ πῆραν οἱ πρῶτοι κατακτητές χαλίφες. Μέ ἔνδοξους πολέμους στό ἀνατολικό μέτωπο ξανακερδίζει ἀρκετές περιοχές πού τίς εἶχε χαμένες ἀπό τόν 7ο αἰώνα καί θέτει πάλι τήν ἀνατολική Μεσόγειο κάτω ἀπό τήν ἐξουσία του.

● Ἀκόμη σπουδαιότεροι εἶναι οἱ ἀγῶνες του μέ τούς Βουλγάρους. Ὁ λαός αὐτός βρίσκεται σέ πολύ ἀναπτυσσόμενη κατακτητική διάθεση καί τό Βυζάντιο ἀντιμετωπίζει τή βιαιότερη πολεμική ἀναμέτρηση μαζί του. Στό τέλος τό κράτος τῶν Βουλγάρων διαλύεται, ἡ χώρα τους κυριεύεται καί τά σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας ἀπλώνονται ὡς τό Δούναβη.

Τό Βυζάντιο λοιπόν στούς ἀγῶνες μέ τούς παλαιούς ἐχθρούς του περνᾷ σέ νικηφόρα ἀντεπίθεση. Ἀπό τούς Ἀραβες ἀποσπᾷ μεγάλες περιοχές, ἐνῶ τούς

Βουλγάρους τούς υποτάσσει έντελώς. Αὐτοί οἱ ἀγῶνες ὀνομάστηκαν «βυζαντινή ἐποποιία».

● Μιά ἄλλη ἐποποιία, ἐξίσου ἐνδοξη, κέρδισαν οἱ ἴδιοι αὐτοκράτορες στό ἐσωτερικό μέτωπο. Εἶναι οἱ ἀγῶνες τους, γιά νά διασώσουν τούς ἐλεύθερους καλλιεργητές πού κινδύνευαν νά ἀπορροφηθοῦν ἀπό τούς Βυζαντινούς μεγαλοκτηματίες, τούς Δυνατούς. "Ὅσο κυβερνοῦν αὐτοκράτορες μέ στιβαρό χέρι, συγκρατοῦν τούς Δυνατούς, πότε μέ νόμους, πότε μέ τό σπαθί, καί σώζουν τούς μικροῦς ἰδιοκτῆτες, γιὰτί αὐτοί εἶναι τό στήριγμα καί τοῦ στρατοῦ καί τῆς οἰκονομίας.

● Στόν πνευματικό πολιτισμό ἔχουμε ἐπίσης μεγάλη ἀνθηση. Κυρίως στήν Τέχνη. Μετά τήν ἐποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ πού ἦταν ἡ πρώτη «χρυσή ἐποχή», ἡ ἐποχή τῶν Μακεδόνων εἶναι ἡ δεύτερη. Πρόκειται γιά μιá γνήσια βυζαντινή χρυσή ἐποχή τῆς Τέχνης.

Τώρα εἶναι ἐπίσης ἡ ἐποχή τῶν ἀκριτικῶν τραγουδιῶν. Οἱ ἀγῶνες μέ τούς Ἀραβες συγκίνησαν βαθιά τούς παραμεθόριους πληθυσμούς τῆς Μ. Ἀσίας· ἄρχισαν νά καταλαβαίνουν πώς ἦταν ἔλοι τους ἕνας λαός μέ τόν ἴδιο πόθο: νά προφυλάξουν τά χῶματά τους καί τήν πίστη τους ἀπό τούς ἀλλόθρησκους. Ἀρχίζει νά χαράζει μιá πρώτη ἀφύπνιση ἔθνικῆς συνείδησης. Τά τραγοῦδια πού ἔγιναν τότε ἐξυμνοῦσαν τούς ἥρωικούς ἀκρίτες καί σώθηκαν στά χεῖλη τῶν Ἑλλήνων μέχρι σήμερα.

Ἐο βυζαντινός πολιτισμός αὐτή τήν ἐποχή βρίσκεται, ὅπως εἶπαμε, σέ μεγάλη ἀνθηση· γι' αὐτό καί ἀκτινοβολεῖ πέρα ἀπό τήν αὐτοκρατορία. Ἡ λάμψη του ἔφτασε μακριά καί ἐπηρέασε μεγάλες χῶρες, ὅπως τή Ρωσία, τή Γερμανία, τή Βενετία κ.ἄ.

▲ Στό τέλος τῆς ἐποχῆς αὐτῆς (1025 - 1081) ἀρχίζει ἡ κάμψη. Τό Βυζάντιο παίρνει σιγά σιγά τόν κατήφορο καί στό τέλος τοῦ 11ου αἰῶνα θά φτάσει σέ μιá φθορά πού θά εἶναι ἡ ἀρχή τῆς ὀριστικῆς παρακμῆς του.

Ἡ παρακμή ἐκδηλώθηκε μ' ἕναν ἰσχυρό κλονισμό τῆς ἐξουσίας. Μόλις πέθανε ὁ πιό δυνατός αὐτοκράτορας τῆς δυναστείας, ὁ Βασίλειος Β' (1025), ἡ πραγματική ἐξουσία περνᾶ στό χέρι τῆς διοικητικῆς ὑπαλληλίας τοῦ παλατιοῦ, πού κυβερνᾶ ἀπό τά παρασκήνια καί κάνει τό πᾶν, γιά νά μειώσει τή δύναμη τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας τῶν ἐπαρχιῶν. Γιά νά τό ἐπιτύχουν οἱ πολιτικοί αὐτοί γραφειοκράτες — ἔτσι τούς ὀνομάζουν συνήθως —, καταφεύγουν στήν ὑπονόμευση τῆς στρατιωτικῆς δύναμης τοῦ κράτους ἀπό τά μέσα τοῦ 11ου αἰῶνα.

▲ Ἐνῶ ἡ αὐτοκρατορία περνᾶ τόσο δύσκολες ὥρες στό ἐσωτερικό, πρωτοφανέρωτοι ἐχθροί ἀπειλοῦν τό κράτος καί παραβιάζουν τά σύνορά του:

● Στή Δύση οἱ Νορμανδοί σέ ἀλλεπάλληλα κύματα πλημμυρίζουν τήν Εὐρώπη. "Ἐνα κύμα ἀπό τούς βόρειους αὐτούς πολεμιστές τῆς Σκαν-

διναβίας φτάνει ως την Ίταλία και από εκεί ως τις άκτες της Ήπειρου, απειλώντας πολύ σοβαρά τό Βυζάντιο.

● Στην Άνατολή ένας νέος άσιατικός λαός, οι Σελτζούκοι Τούρκοι, ανανεώνουν την άδυνατισμένη πιά όρμή του μουσουλμανικού κόσμου. Όταν τελειώνει ή εποχή πού εξετάσαμε, έχουν στήσει κιάλας μόνιμα τίς σκληρές τους άπέναντι από την Κωνσταντινούπολη, στή Βιθυνία. Στά μικρασιατικά έδάφη έχει ριζώσει όριστικά ένα τουρκικό κράτος με τόν προκλητικό τίτλο « Σουλτανάτο τοϋ Ρούμ ».

Ώστε από τόν 11ο αιώνα τό Βυζάντιο ύποφέρει πολύ από έσωτερικές και έξωτερικές δοκιμασίες πού τό άδυνατίζουν σοβαρά και δε θά μπορέσει πιά νά όρθοποδίσει.

1 Η ΕΠΟΧΗ ΑΥΤΗ ΧΩΡΙΖΕΤΑΙ ΣΕ ΤΡΕΙΣ ΠΙΟ ΜΙΚΡΕΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ ΜΕ ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ Η ΚΑΘΕΜΙΑ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

1. Η αναγέννηση της «Νέας Έποχής» τοϋ Μιχαήλ Γ' συνεχίζεται και ολοκληρώνεται (867 - 963)¹. Άρχίζει ή περίοδος αυτή με τό Βασίλειο Α' τό Μακεδόνα (867 - 886) πού είναι και ό ίδρυτής της δυναστείας, από την περιοχή της Άνδριανούπολης πού τότε λεγόταν Μακεδονία. Γενήθηκε στή Χαριούπολη από γονείς άρμενικής ίσως καταγωγής. Μικρός έζησε αίχμάλωτος στή Ρουμανία μαζί με χιλιάδες άλλους πού τούς μετέφερε εκεί τό 813 ό Κρούμος.

Τό 856 τόν βρίσκουμε ήπποκόμο στήν ύπηρεσία τοϋ αύλικοϋ άρχοντα Θεοφιλίτζη. Άπό αυτόν γνωρίστηκε με τούς κύκλους της βυζαντινης άριστοκρατίας και μπήκε στήν ύπηρεσία τοϋ αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ'.

Τό Μάιο τοϋ 866 ό Μιχαήλ Γ' τόν έστειψε συμβασιλέα του. Τόν έπόμενο χρόνο ό Βασίλειος τόν δολοφόνησε και πήρε τό θρόνο.

Ύστερα από τό Βασίλειο, στό διάστημα 886 - 963, ό θρόνος περνά από πάτερ αέ γιό. Βασιλεύει πρώτα ό γιός του Λέων ΣΤ' ό Σοφός (886 - 913). Είναι ένας λόγιος με μικρόλογη σοφία και αυτό ίσα ίσα την εποχή πού ή αυτοκρατορία χρειαζόταν άξιο κυβερνήτη, γιατί τότε αντιμετώπισε τίς μεγαλύτερες αξιώσεις τών Βουλγάρων.

Τόν διαδέχεται ό γιός του Κωνσταντίνος Ζ' ό Πορφυρογέννητος.

1. Οι αυτοκράτορες αυτής της περιόδου είναι με τή σειρά: ό Βασίλειος Α' (867 - 886), ό Λέων ΣΤ' ό Σοφός (886 - 913), ό Κωνσταντίνος Ζ' ό Πορφυρογέννητος (913 - 959) στό διάστημα της βασιλείας τοϋ τελευταίου ό πρώτος «εύκλεής σφετεριστής» Ρωμανός Α' Λεκαπηνός (920 - 944) και τέλος ό Ρωμανός Β' (959 - 963).

Ἡ στέψη τοῦ αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ Πορφυρογέννητου (913-959). [Ἐλεφαντοστό, Μόσχα. 10ος αἰώνας].

τος (913 - 959). Είναι καί αὐτός ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων, ἀλλά πολύ καλύτερος ἀπὸ τὸν πατέρα του. Δέν ἔχει ἱκανότητες στὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους· περιορίζεται στὸ σπουδαστήριό του, γράφει βιβλία καί ἀφήνει νὰ κυβερνᾷ ἕνας πολὺ ἀξιὸς ναύαρχος, ὁ Ρωμανὸς Λεκαπηνὸς (920 - 944). Αὐτὸς ἔδωσε γυναίκα στὸ βασίλειά τὴν κόρη του καί ἐπινόησε γιὰ τὸν ἑαυτοῦ τὸ ἀξίωμα τοῦ βασιλεοπάτορα. Σέ λίγο ἔγινε ἐπίσημα συμβασιλέας καί ἔτσι εἶναι ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς τρεῖς «εὐκλειεῖς σφετεριστές» τοῦ θρόνου, ὅπως ὀνομάστηκαν οἱ ἀξιοί στρατιωτικοὶ πού πῆραν τὴ βασιλικὴ ἐξουσία ἀπὸ τοὺς νόμιμους βασιλιάδες καί βασιλέψαν μὲ τὴν ἔγκρισή τους ἢ ὅσο ἐκεῖνοι ἦταν ἀνήλικοι.

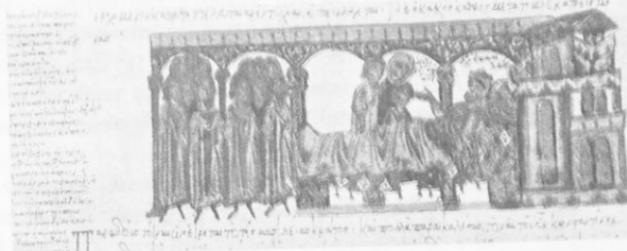
Τελευταῖος σ' αὐτὴ τὴ σειρά εἶναι ὁ Ρωμανὸς Β' (959 - 963). Ἀνέβηκε στὸ θρόνο πολὺ νέος καί βασιλέψε λίγα χρόνια, γιατί πέθανε ἀπὸ ξαφνικὸ θάνατο. Ἡ λιγὸχρονη βασιλεία του δοξάστηκε πολὺ ἀπὸ ὀνομαστοὺς στρατηγούς, ὅπως ὁ Νικηφόρος Φωκάς. Ὅταν πέθανε ὁ Ρωμανὸς Β', τίς τύχες τοῦ κράτους διευθύνει ἡ γυναί-

Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Ρώσων.

Ἡ παράσταση στηρίζεται στὴν παράδοση ὅτι ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Ρώσων ἄρχισε στὰ χρόνια τοῦ αυτοκράτορα Βασίλειου Α' (867 - 886). Ὁ ποταμὸς, πού στά νερά του ὁ βυζαντινὸς ἐπίσκοπος μὲ τὸ πολυσταθρίο καί τὸ πολυτελὲς λειτουργικὸ βιβλίον στὸ ἀριστερὸ χέρι, βαπτίζει τὸ γυμνὸ Ρῶσο, εἶναι ἴσως ὁ Δνεπέρος. Οἱ μορφές μὲ τοὺς μαυρὸν ἔλαιον εἶναι ἐγγενεῖς Ρῶσοι πού περιμένουν τὴ σειρά τους νὰ βαπτιστοῦν. (Μικρογραφία ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).

Ο 'Αλέξανδρος, αδελφός και διάδοχος του Λέοντα ΣΤ' (912 - 913), έτοιμοθάνατος άνακηρύσσει τό γιό του αδελφού του Κωνσταντίνο Ζ' συναυτοκράτορα. (Μικρογραφία από τό χειρόγραφο τής Μαδρίτης του 'Ιωάννη Σκυλίτζη).

κα του Θεοφανώ, πολύ όμορφη, φιλόδοξη και σκληρόκαρδη. Τό πρώτο από τά τέσσερα παιδιά του, ό Βασίλειος, ήταν έξι χρονών τότε.

Στήν πρώτη αυτή περίοδο (867 - 963) γίνονται όρισμένες σπουδαίες ένέργειες πού στήριξαν τό κατοπινό μεγαλειό τής δυναστείας:

▲ **Στρατιωτική συντριβή τών Παυλικιανών.** Μιλήσαμε πίο πάνω γιά τή μεγάλη αυτή αίρεση. Μετά τήν άναστήλωση τών εικών και τήν άποκατάσταση τής ένότητας στήν Όρθοδοξία, οι Παυλικιανοί θεωρήθηκαν έχθροί του κράτους. Γι' αυτό καταδιώχτηκαν και επί Θεοδώρας, πριν ένηλικιωθεί ό Μιχαήλ Γ'.

Οί Άραβες τούς πρόσφεραν προστασία και τούς άφησαν νά έγκατασταθούν σέ διάφορα σημεία τών συνόρων τους, όπου έχτισαν πολλά όχυρά φρούρια, όπως ή Τεφρική, πού έγινε πρωτεύουσά τους.

Σέ μία μάχη (863) μέ τούς Βυζαντινούς σκοτώθηκε ένας από τούς όνομαστους στρατιωτικούς ήρωες τών Παυλικιανών, ό Καρβέας. Τόν διαδέχτηκε ό άνεπιός του Χρυσόχειρ. Αυτός επί Βασιλείου Α' μπήκε στό θέμα τών Θρακησίων και κυρίεψε τήν Έφεσο. Ό Βασίλειος Α' προσπάθησε νά έρθει σέ συνεννόηση μέ τούς Παυλικιανούς, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Ήταν τόση ή δύναμή τους, πού, όπως λέγεται, άξίωναν νά τους δοθεί όλόκληρη ή Μ. Άσία.

Ύστερα από μία συντριπτική ήττα του στήν Τεφρική (870) ό Βασίλειος Α' έκαμε και δεύτερη έκστρατεία εναντίον τους (872). Η Τεφρική κυριεύτηκε, ό Χρυσόχειρ συνέχισε τόν πόλεμο, αλλά στό τέλος έπεσε στό πεδίο τής μάχης.

Έτσι οι στρατιωτικές κοινότητες τών Παυλικιανών μέ τήν ιδιότυπη χριστιανική δημοκρατική τους όργάνωση διαλύθηκαν. Οι αίρετικές τους όμως μειονότητες εξακολουθοῦσαν νά υπάρχουν γιά πολλούς ακόμη αιώνες.

▲ **Άποκατάσταση γαλήνης στις σχέσεις Δυτικής και Άνατολικής Έκκλησίας.** Η διένεξη μεταξύ τής Άγίας Έδρας και τής Έκκλησίας τής Κωνσταντινούπολης άποκορυφώθηκε τό 867 μέ τήν εγκύκλιο του Φωτίου και μέ τή Σύνοδο πού παρέδωσε στό άνάθεμα τόν Πάπα. Ύστερα ή διαμάχη σταμάτησε.

Ό Βασίλειος Α' ακολούθησε φιλική πολιτική προς τόν Πάπα, απομάκρυνε από τόν πατριαρχικό θρόνο τό Φώτιο και έξομάλυνε τίς σχέσεις μέ τήν Έκκλησία τής Ρώμης. Άλλά και όταν (878) ό Φώτιος πήρε όριστικά τόν άρχιερατικό θρόνο, οι σχέσεις τών δυό Έκκλησιών δέ διαταραχτηκαν πιά.

▲ **Σταθερότητα στη διαδοχή του θρόνου.** Στά προηγούμενα κεφάλαια είχαμε τήν εύκαιρία νά ποῦμε ὅτι ἡ ἀρχαία πολιτειακή παράδοση ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Αὐγούστου ἦταν πάντοτε τόσο ἰσχυρή, ὥστε δέν ἄφησε νά γίνει στό Βυζάντιο ἡ βασιλεία κληρονομική μέ τήν τυπική ἀκαμψία πού ἔγινε στή Δύση. Ὁ θεσμός τῆς συμβασιλείας πού εἶχε ἐφαρμοστεῖ παλαιότερα, ἐφαρμόζεται καί τώρα πιά συστηματικά.

Ἐπειδή ἡ δυναστεία αὐτή ἐμπνέει περισσότερο σεβασμό, δημιουργεῖται μιᾶ σταθερή νομιμότητα στή διαδοχή μέ τήν ἐμπεδωμένη πιά συνήθεια νά διαδέχονται τό βασιλιά οἱ γιοί του. Καί ὅταν ἀκόμη ὁ διάδοχος ἦταν ἀνήλικος, ἐπί δύο αἰῶνες (867 - 1057) κανένας δέν ἀποφάσιζε νά τόν ἀποσπάσει ἀπό τό θρόνο, μόλο πού στό διάστημα αὐτό τρεῖς «εὐκλεῖς σφετεριστές» βασιλεύσαν, ἀλλά μόνο ὡς ἐπίτροποι τῶν νόμιμων δικαιούχων τοῦ θρόνου.

▲ **Κωδικοποίηση τῆς νομοθεσίας.** Ὁ Βασίλειος Α' ἀνανέωσε τή νομοθεσία. Σ' αὐτόν ὀφείλεται ἡ ἔκδοση τοῦ Π ρ ό χ ε ι ρ ο υ Ν ό μ ο υ (870/79). Τό πιά μεγάλο ὅμως μέρος τῆς νομοθετικῆς του προσπάθειας ὀλοκληρώθηκε μετά τό θάνατό του ἀπό τό γιό του Λέοντα. Ὁ Πρόχειρος Νόμος ἀποτελεῖ ἀντίθεση στή νομοθεσία τῶν Ἰσαύρων καί ἐπάνοδο στό παλαιό Ἰουστινιάνειο Δίκαιο, παρ' ὅλο πού ἡ ἐπίδραση τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων πάνω στόν Πρόχειρο Νόμο καί εἰδικά στά ζητήματα κληρονομικοῦ Δικαίου εἶναι φανερή. Πιά μεγάλη ἀκόμη ἐπίδραση διακρίνεται σ' ἄλλο νομοθετικό ἔργο τῶν Μακεδόνων, τήν Ἐ π α ν α γ ω γ ῆ (μετά τό 879). Ἰδιαίτερη σημασία ἔχει ἡ Ἐπαναγωγή, γιατί γιά πρώτη φορά νομοθετοῦνται οἱ ἀρμοδιότητες τῆς κοσμικῆς καί ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας μέ βάση τήν Ἰσοτιμία. Ὁ γιός τοῦ Βασιλείου Α' Λέων ΣΤ' (886 - 913) συνεχίζει τή νομοθετική ἐργασία τοῦ πατέρα του καί ἐνθαρρύνει τή σύνταξη τῶν Β α σ ι λ ι κ ῶ ν σ έ 60 βιβλία πού ἀποτελοῦν νομοθετικό κατόρθωμα ἀντάξιο τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Παραμένει ὡστόσο πρόβλημα γιά τούς εἰδικούς ἐρευνητές ἂν τά Β α σ ι λ ι κ ᾶ [= βασιλικά νόμιμα, νόμοι] ἀντιπροσωπεύουν δικαιο πού ἴσχυε στήν ἐποχή τους ἢ εἶναι μιᾶ ἀπλή ἀπόδοση στά ἑλληνικά τοῦ παλαιοῦ Δικαίου τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

▲ **Ὁ ἀγώνας ἐναντίον τῶν Λυνατῶν.** Ἐγινε πιά πάνω λόγος γιά τούς πολεμιστές - μικροκαλλιεργητές πού ἀποτελοῦσαν τή βάση τῆς στρατιωτικῆς δύναμης τοῦ Βυζαντίου καί γιά τούς ἐλεύθερους μικροϊδιοκτῆτες γῆς, τούς ὀργανωμένους στίς φορολογικές κοινότητες τῶν χωρίων. Ἡ προστασία τους ἀπό τόν Ἰουστινιανό, ὅπως εἶδαμε, *εἶχε ἀνακόψει τήν πορεία πρὸς τόν ἐκφροναλισμό, πού πραγματοποιήθηκε στή Δύση.*

Στό Βυζάντιο οἱ μεγαλοκτηματίες ἀποτελοῦν ὡς τώρα ἐξάιρεση. Νέα ἐνταση ἐμφανίζει ὁ ἀγώνας ἐναντίον τους στά χρόνια πού βασιλεύουν οἱ Μακεδόνες.

*Ἐτσι π.χ. οἱ βυζαντινοὶ μεγαλοκτηματίες, οἱ Δ υ ν α τ ο ἰ, ἀνησυχῶν τό κράτος στήν ἐποχή τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ (920 - 944). *Ἐνα ἀποτελεσματικό μέτρο πού πῆρε ἐναντίον τους ἦταν ἡ Νεαρά του «Περὶ προτιμήσεως» (922),

που καθόριζε τη σειρά τῶν ἀγοραστῶν, ὅταν πουλιόταν ἔγγεια ἰδιοκτησία. Εἰδικότερα:

● Ἄν ἐπρόκειτο νά πουληθεῖ ἕνα κτῆμα μέσα στήν κοινότητα τοῦ «χωρῖου», προτεραιότητα νά τό ἀγοράσουν (δηλαδή δικαίωμα προτιμῆσεως) εἶχαν οἱ ἐλεύθεροι ἀγρότες τῆς κοινότητας.

● Ἀπαγορεύτηκε αὐστηρά οἱ Δυνατοί νά παίρνουν στήν κυριότητά τους, μέ ὁποιοδήποτε τρόπο, κτήματα τῶν μικροῖδιοκτητῶν.

● Ὅσα τέτοια κτήματα εἶχαν ἀγοράσει ὡς τότε ἔπρεπε νά τά ἐπιστρέψουν στούς ἰδιοκτῆτες τους, χωρίς νά πάρουν πίσω τά χρήματά τους.

Ἐπειδή ὁμως τό 927/928 ἔπεσε βαρυχειμωνιά καί μεγάλη πείνα, ἡ Νεαρά τοῦ 922 παραβιάστηκε ἀπό τοὺς Δυνατούς, γιατί πολλοί μικροῖδιοκτῆτες ἀναγκάστηκαν νά τοὺς ἐκχωρήσουν τά κτήματά τους, γιά νά ἀποκτήσουν τά μέσα νά συντηρηθοῦν, καί οἱ Δυνατοί δέ δίστασαν νά τά πάρουν. Χρειάστηκε λοιπόν ἄλλη αὐστηρότερη, γιά νά ξανάρθει ἡ κοινωνική ἰσορροπία πού εἶχε διασαλευτεῖ. *Ἔτσι μέ τίς Νεαρές αὐτές ἐγκαινιάστηκε ὁ μέγας ἀγῶνας ἐναντίον τῶν Δυνατῶν, πού ἀποτελεῖ γιά τοὺς Μακεδόνες μιὰ ἐπίσης ἔνδοξη «ἐποποιία».*

2. Ἡ λαμπρή ἐποχή τῆς «βυζαντινῆς ἐποποιίας». Οἱ αὐτοκράτορες. Στό διάστημα 963 - 1025 ὁ θρόνος ἀνήκει στό γιό τοῦ Ρωμανοῦ, Βασίλειο Β'. Ἐπειδή εἶναι ἀκόμη παιδί, βασιλεύουν ὡς ἐπίτροποι του δυό ἄλλοι «εὐκλεεῖς σφετεριστές», πρῶτα ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς καί ὕστερα ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς. Καί γιά τοὺς δυό ἔδειξε μεγάλο ἐνδιαφέρον καί τοὺς βοήθησε νά ἀνέβουν στό θρόνο ἡ αὐγούστα Θεοφανῶ. Τό Νικηφόρο Φωκᾶ τόν παντρεύτηκε κίόλας. Μετά ἀπό αὐτοῦς βασιλέψε μόνος του ὁ Βασίλειος Β'.

Εἶναι καί οἱ τρεῖς τους οἱ πιό λαμπροί αὐτοκράτορες τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας. Εἶναι μεγάλοι στρατηγοί καί ὀδηγώντας προσωπικά τοὺς αὐτοκρατορικούς στρατοὺς, ξαναπῆραν μεγάλες περιοχές χαμένες ἀπό αἰῶνες καί ἀνασύλωσαν τό μεγαλεῖο τοῦ Βυζαντίου.

▲ **Νικηφόρος Φωκᾶς** (963-969). Ἦταν ὁ ἔνδοξος κατακτητῆς τῆς Κρήτης, ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀραβομάχος αὐτοκράτορας πού ὀραματίστηκε τὴν ἀνάκτηση ὅλων τῶν παλαιῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Βυζαντίου ἀπό τοὺς Ἀραβες· πῆρε αὐστηρά μέτρα γιά νά περιορίσει τά ἐκκλησιαστικά κτήματα καί τίς χορηγίες στοὺς πλοῦσιους συγκλητικούς. Ἦταν μορφῆ αὐστηρή καί ἀσκητική μέ τάσεις νά ἐγκαταλείψει τὴν κοσμικὴ ζωὴ καί νά καλογερέψει στό Ἅγιο Ὄρος.

Τόν ἀσκητικὸ αὐτὸ στρατηγὸ τόν ἀπομάκρυνε ἀπὸ τὴν ἀναχωρητικὴ του διάθεση ἡ Θεοφανῶ, παίρνοντάς τον σύζυγο καί ἀνεβάζοντάς τον στό θρόνο, γιά νά βασιλέψει ὡς ἐπίτροπος τῶν ἀνήλικων ἀγοριῶν τῆς, τοῦ Βασιλείου καί τοῦ Κωνσταντίνου.

Ἔχτισε ἰδιαίτερο ἐνδιαίτημα γιά τόν ἑαυτό του, τό «ἄνω παλάτιον» κοντὰ στό λιμάνι τοῦ Βουκολέοντα, στὶς ἀκτὲς τῆς Προποντίδας. Ἦταν ἕνα ὄχυρό καταφύγιο, γιά νά προστατεύεται ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς του. Ἐκεῖ μιὰ χειμωνιάτικη νύχτα τόν δολοφόνησαν οἱ συνωμότες τοῦ τρίτου σφετεριστῆ, τοῦ Ἰωάννη Τσιμισκῆ. Τότε πῆρε αὐτὸς τό θρόνο μέ τὴ συνεργασία τῆς Θεοφανῶς.

‘Ο Βασίλειος Β΄ ὁ Βουλγαροκτόνος (976 - 1025).

Μικρογραφία στό ἐξώφυλλο τοῦ Ψαλτηρίου τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης στή Βενετία. Ἡ παράσταση ἀναφέρεται ἴσως στή συντριβή καί τελικά ὑποταγή (1018) τῆς Βουλγαρίας. Ἀπό πάνω του εἰκονίζεται ὁ Χριστός νά τόν προστατεύει ἕνας Ἀρχάγγελος κρατᾶ τό στέμμα του, ἄλλος τό κοντάρι του, ἐνῶ στά πόδια του εἶναι ξαπλωμένοι καταγῆς Βούλγαροι μεγιστάνες.

▲ **Ίωάννης Τσιμισκής** (969 - 976). Ήταν άνεπιός του Νικηφόρου Φωκά, αρμενικής καταγωγής, με μεγάλες στρατιωτικές ικανότητες· γι' αυτό είχε ανακηρυχτεί από τό Νικηφόρο Φωκά άρχιστράτηγος τής 'Ανατολής.

'Απέναντι σ' αυτόν όρθωσε τό άνάστημά του ό πατριάρχης Πολύευκτος και του άρνήθηκε τήν έπίσημη εύλογία τής 'Εκκλησίας και τή στέψη, άν:

- δέν καταργούσε όρισμένες Νεαρές του Νικηφόρου Φωκά έναντίον τών μοναστηριών.

- δέν τιμωρούσε τούς άυτουργούς τής δολοφονίας του Νικηφόρου Φωκά.

- δέν έδιωχνε από τό παλάτι τήν κύρια ένοχο, τή Θεοφανώ.

‘Ο Ίωάννης τά δέχτηκε όλα. Πέθανε 51 χρονών από ξαφνική άρρώστια, ή ίσως δηλητηριασμένος από τόν παρακοιμώμενό του.

▲ ‘Ο θρόνος έμεινε στό φυσικό κληρονόμο πού δέν ήταν άκόμη 20 χρονών. Αυτός ήταν ό **Βασίλειος Β' ό Βουλγαροκτόνος** (976 - 1025). Είμαι ή μεγαλύτερη φυσιογνωμία άπ' όλους τούς βυζαντινούς άυτοκράτορες. 'Επειδή άπό τά πρώτα χρόνια τής βασιλείας του βρέθηκε στήν άνάγκη νά παλέψει με μεγάλες έσωτερικές δυσκολίες και μεταβίαις έσωσε τό θρόνο του, διαμόρφωσε τόν τραχύ χαρακτήρα τών ανθρώπων τής άγρύπνιας και τής δράσης. Ήταν ένας άυστηρός και θεοφοβούμενος άυτοκράτορας πού πέρασε τή ζωή του πολεμώντας.

▲ **'Η ώρα τής πολεμικής έξόρμησης.** Στήν περίοδο 963 - 1025 γίνεται ή μεγαλύτερη μετά τόν 'Ιουστινιανό έξόρμηση γιά τήν άποκατάσταση τών παλαιών συνόρων του Βυζαντίου.

'Η άυτοκρατορία με τούς μεγάλους άυτούς ήγέτες της έδωσε σ' όλα τά σημεία τών συνόρων δυνατά χτυπήματα στους έχθρούς της. Οι 'Αραβες ύποχωρούν και παραδίδουν στά βυζαντινά στρατεύματα τήν Κιλικία, τή Συρία, τήν 'Ανω Μεσοποταμία, τμήματα τής Παλαιστίνης, δηλαδή μεγάλες έπαρχίες χαμένες από αιώνες. 'Η άνατολική Μεσόγειος έρχεται πάλι τότε κάτω άπό τόν έλεγχο τών βυζαντινών.

Οι στόλοι τής άυτοκρατορίας ξεκαθαρίζουν τήν 'Αδριατική θάλασσα από τούς Σαρακηνούς πειρατές. 'Αποκαθιστούν τίς βυζαντινές κτήσεις στήν 'Ιταλία και στίς δαλματικές άκτές· επίσης άποκαθιστούν τή βυζαντινή έπιρροή ως τή Βενετία. 'Η άκτινοβολία του βυζαντινού πολιτισμού φτάνει ως τή Γερμανία. Τό βουλγαρικό κράτος διαλύεται και τά άυτοκρατορικά σύνορα φτάνουν ως τόν κάτω Δούναβη και ως τό σημερινό Βελιγράδι.

▲ **Αυστηρά μέτρα γιά τούς Δυνατούς.** Και οι τρεις άυτοκράτορες προσπάθησαν νά έλευθερώσουν πάλι τά μικρά κτήματα τών έλεύθερων καλλιεργητών, πού είχαν περάσει στά χέρια τών Δυνατών. Τούς πιό άυστηρούς νόμους τούς θέσπισε ό Βασίλειος Β'. Μέ τή Νεαρά του 996, συνεχίζοντας τήν παράδοση του Ρωμανού Λεκαπηνού, χτύπησε άποτελεσματικά τή μεγάλη ιδιοκτησία.

Σ' αυτόν όφείλεται επίσης ή *καθιέρωση τό 1002 του φορολογικού μέτρου του 'Αλληλεγγύου*, πού τό θέσπισε, γιά νά αντιμετώπισει τίς οικονομικές άνάγκες του

πολέμου. Σύμφωνα μ' αυτό, ύποχρέωσε τούς Δυνατούς, τὰ μοναστήρια καί τούς ἐκκλησιαστικούς ἄρχοντες νά πληρώνουν οἱ ἴδιοι τούς φόρους πού βάραιναν τὰ μικρά κτήματα καί οἱ ἰδιοκτῆτες τους δέν μπορούσαν νά τούς πληρώνουν.

Ὁ ἄγώνας μέ τούς Δυνατούς γίνεται τώρα πολύ πιό τραχύς. Στά πρώτα χρόνια τοῦ Βασιλείου Β' Βουλγαροκτόνου ἰσχυροί μεγαλοϊδιοκτῆτες ἀπό τή Μ. Ἀσία, ὁ Βάρδας Σκληρός καί ὁ Βάρδας Φωκᾶς, μέ δικό τους στρατό ἐπιχειρήσαν νά τόν ἐκθρονίσουν. Στό τέλος βέβαια τούς ἐξόντωσε, ἀλλά γενικά στούς ἄγῶνες αὐτούς οἱ αὐτοκράτορες δέ θριάμβευσαν, ὅπως στά πεδία τῶν μαχῶν. Οἱ Δυνατοί παραμένουν δυνατοί καί караδοκοῦν τήν εὐκαιρία νά ἐπεκτείνουν τή δύναμή τους εἰς βάρους τῶν ἀδυνάτων.

3. Πρώτα συμπτώματα παρακμῆς.

▲ **Πολιτική ἀναρχία. Τρίτη περίοδος (1025 - 1081).**¹ Στό θρόνο βρίσκεται ἡ κόμη ἢ μακεδονική δυναστεία, μά ὄχι πιά στήν ἀκμή της. Μετά τόν Κωνσταντῖνο Η' (1025 - 1028), πού εἶναι ἀνίκανος αὐτοκράτορας, βασιλεύουν οἱ πορφυρογέννητες κόρες του Ζωῆ καί Θεοδώρα. Ἡ Ζωῆ, ἡ μεγαλύτερη, ἀνεβάζει στό θρόνο (1028 - 1056) λογιῆς λογιῆς ἀσήμαντους αὐτοκράτορες. Ὁ πρώτος, μόλις πῆρε τό θρόνο, κατάρχησε (1028) τό νόμο τοῦ Ἰσλάμ ἢ Ἰσλαμίστου. Ὁ τελευταῖος ἄρχισε νά διαλύει τούς θεματικούς στρατούς καί νά χορηγεῖ πρόνοιες· ὁ νέος αὐτός θεσμός θά διευκρινιστεῖ πιό κάτω. Μέ τό θάνατο τῆς Θεοδώρας (1056) τερματίζεται καί ἡ μακεδονική δυναστεία.

Ἐνῶ ἡ ἐξουσία βρισκόταν σέ ἀνάξια χέρια, ἐκδηλώθηκε ἕνας ἐσωτερικός πολιτικός ἀνταγωνισμός. Ἀπό τή μιὰ μεριά εἶναι οἱ Δυνατοί, δηλαδή οἱ στρατιωτικοί μεγαλοκτηματίες τῶν ἐπαρχιῶν, μέ τήν αἴγλη τῶν νικηφόρων πολέμων καί μέ τήν ἀγάπη τοῦ λαοῦ πού τούς θαύμαζε. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἐπικρατεῖ στήν πρωτεύουσα καί μέσα στό παλάτι ἕνας εἶδος πολιτικό κόμμα ἀπό λόγιους καί ἀνακτορικούς γραφειοκράτες, πού μέ κάθε τρόπο ἐπιδιώκουν νά ὑπονομεύσουν τή δύναμη τῶν στρατιωτικῶν. Κατέχονται ἀπό ἀντιπολεμική διάθεση, γιατί ξέρουν πῶς οἱ πόλεμοι ἐνισχύουν τούς ἀντιπάλους τους.

Ὅταν πῆρε στά χέρια της τή διακυβέρνηση τοῦ κράτους ἡ πολιτική ἀριστοκρατία, ἀρχίζει ν' ἀκολουθεῖ στά ἐσωτερικά ζητήματα διαφορετική πολιτική ἀπό

1. Οἱ αὐτοκράτορες σ' αὐτή τήν περίοδο εἶναι μέ τή σειρά: Ὁ Κωνσταντῖνος Η' (ἄδελφός τοῦ Βασιλείου Β') (1025 - 1028). Ὑστερα ἡ μεγαλύτερη κόρη του Ζωῆ ἢ Πορφυρογέννητη (1028 - 1050). Στό διάστημα τῆς βασιλείας της ἀνέβηκαν στό θρόνο ὁ Ρωμανός Γ' Ἀργυρός (1028 - 1034), ὁ Μιχαήλ Δ' ὁ Παφλαγών (1034 - 1041), ὁ Μιχαήλ Ε' ὁ Καλαφάτης (1041 - 1042), ὁ Κωνσταντῖνος Θ' ὁ Μονομάχος (1042 - 1055), ἡ Θεοδώρα ἢ Πορφυρογέννητη (1055 - 1056). Ἐδῶ τελειώνει ἡ δυναστεία τῶν Μακεδόνων. Ἀκολουθεῖ ὁ Μιχαήλ ΣΤ' ὁ Στρατιωτικός (1056 - 1057). Ὑστερ' ἀπό μιὰ ἐπανάσταση ἀνεβαίνει στό θρόνο ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνός (1057 - 1059), ὁ Κωνσταντῖνος Γ' Δούκας [1059 - 1067], ὁ Ρωμανός Δ' Διογένης (1067 - 1071), ὁ Μιχαήλ Ζ' (1071 - 1074), ὁ Νικηφόρος Γ' Βοτανιάτης (1078 - 1081).

Κωνσταντίνου Β΄
αυτοκράτορος
το 1028

Ἡ ἐπιβροχία ἡχομένη παρὰ τὸν πρῶτον πρὸς βυζαντινὴ θύραν ὁσπερ ἐν μαθῶν
ἐν ἐκείνῳ τῷ περὶ τοῦ ἰουλιανῶσ δὸν τῶν πρῶτων θύρας· ἀπὸ θύρας δὲ τῆς πάλαι οὐ παλαιῶν
τοῦτο ἰσθῶν

Ὁ αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Θ' ὁ Μονομάχος κι ἡ Ζωή ἡ Πορφυρογέννητη.

Ἐπ' αὐτῶν: Ὁ αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Θ' ὁ Μονομάχος φτάνει στό ἀνάκτορο μέ αυτοκρατορικό πλοῖο συνοδευόμενος ἀπό τόν ἐννοῦχο Πέργαμο.

Κάτ' αὐτῶν: Ὁ γάμος τὸν μέ τῆ Ζωή τὴν Πορφυρογέννητη τὸ 1042.

(Μικρογραφία ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).

ἐκείνη πού ἀκολούθησε ἡ μακεδονικὴ δυναστεία. Ὁ Ρωμανός Γ' ὁ Ἀργυρός (1028 - 1034), ὅπως εἶπαμε, κατάργησε τὸ Ἀλληλέγγυο. Τώρα ἀρχίζει ἡ παρακμὴ τῶν θεματικῶν στρατῶν, καί στό τέλος τοῦ αἰῶνα θά γίνεи καί ἡ διάλυσὴ τους.

Οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς διοικητικῆς ὑπαλληλίας τοῦ παλατιοῦ, γιὰ νά ὑπομεύσουν τῇ δύναμη τῶν στρατιωτικῶν, αὔξησαν τῇ δύναμη τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων τῶν θεμάτων. Γιὰ νά κόψουν τὸ δεσμό τῶν στρατιωτικῶν μέ τοὺς ἰθαγενεῖς στρατιῶτες — μικροιδιοκτῆτες, καθιέρωσαν εὐρύτερα τόν ἀρχαῖο θεσμό τοῦ Ἐξαργυρισμοῦ, ἐπιτρέπονν δηλαδή τὴν ἐξαγορὰ τῆς στρατιωτικῆς θητείας καί ὀργανῶνουν ἔτσι μισθοφορικά στρατεύματα μέ ξένους ἠγέτες.

‘Ο Κωνσταντίνος Θ’ ὁ Μονομάχος [1042 - 1055] Στὴν ἐπιγραφή διαβάζεται: Κωνσταντίνος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ αυτοκράτωρ πιστός βασιλεύς Ρωμαίων ὁ Μονομάχος — καὶ ἡ σύζυγός του Ζωὴ ἡ Πορφυρογέννητη — καὶ δεξιὰ: Ζωὴ ἡ εὐσεβεστάτη αὐγούστα — ψηφιδωτό ἀπὸ τὸν γυναικωνίτη τῆς Ἁγίας Σοφίας. Παριστάνονται ὁ Κωνσταντίνος Θ’ καὶ ἡ Ζωὴ ὡς ὠρητές τῆς ἐκκλησίας νά ἔχουν ἀνάμεσά τους τὸν ἔνθρονο Χριστό. Ἐξαιρετο δείγμα αυτοκρατορικῆς τέχνης τῶν μέσων τοῦ 11ου αἰώνα.

Τὴ χαριστικὴ βολὴ ἐναντίον τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεις τοῦ Βυζαντίου τὴν ἔδωσε ἡ δημιουργία τοῦ θεσμοῦ τῆς *Πρόνοιας*, πού διαδίδεται κυρίως στὰ μέσα τοῦ 11ου αἰώνα.

Ἡ πολιτικὴ ἀριστοκρατία πού κυβερνοῦσε ἐπὶ Κωνσταντίνου Θ’ τοῦ Μονομάχου [1042 - 1055] ἀρχίζει νά ἐφαρμόζει τὸν ὀλέθριο θεσμό τῆς *Πρόνοιας*: σύμφωνα μ’ αὐτόν τὸ κράτος ἀνταμείβει ἐπιφανεῖς πολίτες του γιὰ ὑπηρεσίες πού τοῦ πρόσφεραν, παραχωρώντας τους τὴν *Πρόνοια*, δηλ. τὴ Φροντίδα περιοχῶν τοῦ κράτους μὲ τὸ δικαίωμα νά εἰσπράττουν γιὰ λογαριασμό τους τοὺς

Ἡ πρόσκληση τοῦ Ἰσαακίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ (1057).

Παράσταση σέ κεραία σταυροῦ. Ἀσὴμι μέ ἐπιχρῶσωση καί νιέλ-λο, Κωνσταντινούπολη, 1025 - 1058. Ἡ παράσταση ὑποθετικά ἀναφέρεται στό Μ. Κωνσταντῖνο πού γέννηε τό κεφάλι του μπροστά στά εἰκονίσματα τῶν Ἁγίων Πέτρου καί Παύλου πού κρατᾶ δεξιά του ὁ πάπας Σίλβεστρος. Στήν πραγματικότητα ὁμοῦς γίνεται ἀναφορά σέ σύγχρονο ἱστορικό γεγονός: στήν πρόσκληση τοῦ Ἰσαακίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ στήν Κωνσταντινούπολη (1 Σεπτεμβρίου, 1057) ἀπό τόν πατριάρχη Μιχαήλ Κηρουλάριο. [Λεπτομέρεια, Συλλογή Dumbarton Oaks, Οὐάσιγκτον].

φόρους τῶν περιοχῶν αὐτῶν· στήν ἀρχή ἡ Πρόνοια δινόταν γιά ὀρισμένο χρονικό διάστημα· ἀργότερα ἔγινε ἰσόβια καί τέλος κληρονομική. Πρῶτος προνοi-ἄριος ἀναφέρεται ὁ Κωνσταντῖνος Λειχούδης, ἕνας ἀπό τοὺς διανοούμενους καί ἰσχυροὺς πολιτικούς παράγοντες τῆς αὐλῆς τοῦ Κωνσταντῖνου Θ'.

Μέ λίγα λόγια, τό πολιτικό κόμμα δέ δίστασε νά ἐξασθενεῖ τή στρατιωτική δύναμη τοῦ κράτους, γιά νά ἐξουδετερώσει τοὺς ἀντιπάλους του. Ἀπό τά μέσα τοῦ 11ου αἰῶνα παρατηροῦμε ζωηρότατη ἀντίθεση ἀνάμεσα στίς δυό παρατάξεις.

Χαρακτηριστική τῆς ἀνώμαλης αὐτῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ αὐτοκράτορα Ρωμανοῦ Δ' Διογένη. Θέλησε νά ἀντιμετωπίσει ὁ ἴδιος ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ του ἕναν ἰσχυρό ἐχθρό, τοὺς Σελτζούκους Τούρκους, σέ μιά πολύ κρίσιμη μάχη στό Μαντζικέρτ (1071), πού θά ἔκρινε τήν τύχη τῆς Μ. Ἀσίας. Οἱ πολιτικοὶ ἔκαμαν τό πᾶν, γιά νά διαλύσουν τό στρατό τοῦ αὐτοκράτορα καί τό κατέφεραν. Οἱ Σελτζοῦκοι νίκησαν καί ἔπιασαν αἰχμάλωτο τόν αὐτοκράτορα. Ὁ σουλτάνος τους Ἄλπ-Ἀρσλάν (1065 - 1072) ἔκλεισε συμφωνία μαζί του καί τόν ἄφησε ἐλεύθερο. Οἱ πολιτικοὶ ὁμοῦς ἀντίπαλοι του τόν συνέλαβαν, τόν τύφλωσαν καί ὁ γενναῖος αὐτοκράτορας πέθανε σέ λίγο ἐξόριστος σ' ἕνα νησί τῆς Προποντίδας, τήν Πρώτη.

‘Ο Χριστός στέφει τὸ Ρωμανὸ Δ΄ τὸ Διογένη καὶ τὴν Εὐδοκία τὴν Μακρεμβολίτισσα. Πλακίδιο ἀπὸ ἐλεφαντοστό, 1068 περίπου. (Παρίσι, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, Cabinet des Medailles).

▲ **Καινούριοι ἐχθροί.** Ἐνῶ τὸ Βυζάντιο ὑποφέρει ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ κρίση, δύο καινούριοι ἐχθροὶ παρουσιάζονται: Ἀπὸ τῆ Δύση οἱ Νορμανδοὶ [= «οἱ ἄνθρωποι τοῦ Βορρᾶ»] πού τοῦ παίρνουν ὅλες τὶς κτήσεις του στὴν Ἰταλία καὶ εἰτοιμάζονται νὰ κάμουν ἀπόβαση στὶς ἑλληνικὲς ἀκτές. Ἀπὸ τὴν Ἀνατολή οἱ Σελτζοῦκοι, πού δίνουν νέα δύναμη στὸν παρακμασμένο μουσουλμανικὸ κόσμο. Ξαναπαίρνοντας μία μία ὅσες ἐπαρχίες εἶχαν ἀνακτήσει οἱ αὐτοκράτορες τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, ἀπειλοῦν ὀλόκληρη τὴ Μ. Ἀσία.

2 ΠΟΛΕΜΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥΣ ΕΧΘΡΟΥΣ.

1. **Ἄραβες.** Τὰ ἐνδοξα χρόνια τῆς «βυζαντινῆς ἐποποιίας». Τὸ Χαλιφάτο τῆς Βαγδάτης, πού ὀδήγησε μὲ τοὺς Ἀββασίδες τὴν ἀραβικὴ δύναμη στό ζενίθ, ἐκφυλίστηκε στὶς ἀρχές τοῦ 10ου αἰώνα καὶ τεμαχίστηκε σὲ μικρὰ ἐμιράτα. Τὸ Βυζάντιο χρησιμοποίησε τὴ εὐκαιρία γιὰ νὰ ἀντεπιτεθεῖ. Ἡ ἐπίθεση ἐκδηλώθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας μὲ συστηματικοὺς ἀγῶνες στό ἀνατολικὸ μέτωπο. Στούς ἀγῶνες αὐτοὺς διακρίθηκε ἐπὶ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ ὁ Ἰωάννης Κουρκούας.

Στή θάλασσα όμως η κατάσταση δεν είναι καλή. Τά παραλιακά έμμεράτα τής Αιγύπτου, τής Συρίας, τής Κρήτης καί τής Σικελίας είναι φωλιές Σαρακηνών, άπ' όπου έξορμούν πειρατικοί στόλοι πρὸς ὄλες τὶς βυζαντινὲς παραλιές. Πολλὲς συμφορὲς ἔπαθε τότε ὁ παραλιακὸς ἑλληνισμὸς, μὰ ἡ πιὸ μεγάλη ἦταν ἡ ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 904. Σαρακηνοὶ πειρατὲς τῆς Κρήτης μὲ 54 πλοῖα καί ἄρρηστον τὸν ἀρνησιθρησκο Λέοντα τὸν Τριπολίτη κυρίεψαν τὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ λεηλασία καί ἡ σφαγὴ πού ἀκολούθησαν εἶναι ἀπερίγραπτες. Σύμφωνα μὲ τὸν Ἰωάννη Καμενιάτη, τὸν ἱστορικὸ τῆς ἄλωσης αὐτῆς, οἱ αἰχμαλωτισμένοι Θεσσαλονικεῖς, ὅταν μετρήθηκαν στὴν Κρήτη, βρέθηκαν 22.000 ψυχές· τοὺς πῆγαν στὴν Κιλικία καί τὴ Συρία, ὅπου τοὺς πούλησαν. Τοὺς περισσότερους τοὺς ἀγόρασε τὸ ἴδιο τὸ Βυζάντιο.

Μὲ τὸ Νικηφόρο Φωκᾶ ἀρχίζει ἡ μεγάλη πολεμικὴ ἐξόρμηση ἐναντίον τῶν Ἀράβων πού ἕνας βυζαντινολόγος τὴν ὀνόμασε «ἐποποιία». Τὸ πρῶτο λαμπρὸ κατόρθωμα τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, πρὶν γίνει ἀκόμη αὐτοκράτορας, ἦταν ἡ ἀνάκτηση τῆς Κρήτης τὸ 961. Σὲ λίγο ἀνακτήθηκε καί ἡ Κύπρος. Ἔτσι ὕστερα ἀπὸ τόσες συμφορὲς, οἱ βυζαντινὲς ἀκτὲς ἀνακουφίστηκαν. Στὸ Αἰγαῖο δὲν μπορούσε πιά νὰ μπεῖ πειρατικὸ καράβι.

Συγχρόνως ἀρχίζει καί ἡ πολεμικὴ δράση στό μέτωπο τῆς Μ. Ἀσίας. Οἱ Ἀραβες, μπροστὰ στοὺς στρατοὺς τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, τοῦ Ἰωάννη Τσιμισκῆ, τοῦ Βασιλείου Β' καί ὕστερα ἐνὸς ἄλλου ἄξιου στρατηγοῦ, τοῦ Γεωργίου Μανιάκη, παντοῦ ὑποχωροῦν. Ἡ Κιλικία, ἡ Συρία, μεγάλο μέρος τῆς Μεσοποταμίας καί τῆς Παλαιστίνης, ἔρχονται πάλι στὰ χέρια τοῦ Βυζαντίου. Τὸ λαμπρότερο πολεμικὸ κατόρθωμα τοῦ Γεωργίου Μανιάκη εἶναι ἡ ἄλωση τῆς Ἐδεσσας στὴ Μεσοποταμία τὸ 1032.

Οἱ αὐτοκρατορικοὶ στρατοί, στὶς ἀρχὲς τοῦ 11ου αἰῶνα, ἔφτασαν ἔξω ἀπὸ τὰ Ἱεροσόλυμα καί εἶναι μάλιστα πιθανὸ ὅτι, μὲ μιὰ ἐπίσημη συμφωνία τοῦ 1036 μὲ τοὺς Ἀραβες, ἐξασφαλίστηκε ἡ προστασία τῶν Ἀγίων Τόπων. Γι' αὐτὸ πολλοὶ ἱστορικοὶ τὶς ἐκστρατεῖες αὐτὲς τὶς ὀνομάζουν Σταυροφορίες. Τὶς θεωροῦν ὡς πρῶτες ἀπόπειρες νὰ προστατευτοῦν οἱ τόποι αὐτοὶ ἀπὸ τοὺς Μουσουλμάνους.

Ἐπίσης ἡ αὐτοκρατορία ἀπλώνει τὴν ἐπιρροή της καί στὴν Ἀρμενία. Βορειότερα προχωρεῖ ὡς τὴ Γεωργία τοῦ Καυκάσου. Ὁ Βασίλειος Β' ὑποτάσσει τοὺς συμμαχικοὺς αὐτοὺς λαοὺς. Ἔτσι τὰ σύνορα τοῦ κράτους ἔφτασαν ὡς τὴν Κασπία, δηλαδή ὡς ἐκεῖ πού δὲν εἶχαν ξαναφτάσει ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

2. Βούλγαροι. Τελικὴ ἀναμέτρηση μὲ τὸ Βυζάντιο καί διάλυση τοῦ κράτους των. Στὴν ἀρχὴ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ἐπικρατεῖ εἰρήνη στὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὴ Βουλγαρία καί τὸ Βυζάντιο. Ὅταν ἔγινε τσάρος τῶν Βουλγάρων ὁ Συμεών (893), στὰ χρόνια τοῦ Λέοντα ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ, ἄρχισε, ὕστερα ἀπὸ μακριὰ περίοδο εἰρήνης, ἕνας πόλεμος πού κράτησε ὅσο καί ἡ βασιλεία τοῦ Συμεών (894 — 927).

Τὸ βουλγαρικὸ κράτος βρίσκεται τώρα σὲ μεγάλη ἀκμὴ. Ἡ προσέλευση τῶν

Βουλγάρων στο Χριστιανισμό δυνάμωσε τό βασιλικό θεσμό καί τή συνοχή τοῦ λαοῦ τους. Ὁ Συμεών, νεώτερος γιός τοῦ Βόγορη, πρὶν γίνει τσάρος, εἶχε ζήσει στήν Κωνσταντινούπολη ὡς ὄμηρος καί εἶχε γίνει θαυμαστής τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Τόν ὀνόμασαν γι' αὐτό «ἡμιέλληνα». Ἡ ἐποχή του ἀποτελεῖ τή «χρυσή ἐποχή» τῶν ἀρχαίων βουλγαρικῶν γραμμάτων. Συγχρόνως εἶχε ἀπεριόριστη φιλοδοξία καί ὀνειρευόταν νά βάλει στό κεφάλι του τό βυζαντινό στέμμα.

Ἡ παραβίαση μιᾶς ἐμπορικῆς συμφωνίας ἀπό τό ἰδιαίτερο συγγενικό περιβάλλον τοῦ Λέοντα ΣΤ' στάθηκε ἡ ἀφορμή νά ἐκδηλωθεῖ ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στά δύο κράτη, σύγκρουση πού πῆρε διαστάσεις πολέμου. Ὁ πόλεμος αὐτός διακρίνεται σέ δύο περιόδους:

● **Ἡ πρώτη περίοδος** (894 - 904) ἄρχισε μέ εἰσβολή τοῦ Συμεών στή Θράκη. Τό Βυζάντιο τοῦ δημιούργησε ἀντιπερισπασμό συμμαχώντας μέ τούς Μαγυάρους τῆς Οὐγγαρίας. Ὁ Συμεών μέ ἄλλους συμμάχους ἐξουδετέρωσε τόν ἀντιπερισπασμό καί νίκησε τά βυζαντινά στρατεύματα τό 895/896 στό Βουλγαρόφυγο (Eski-baba), κοντά στήν Ἀδριανούπολη.

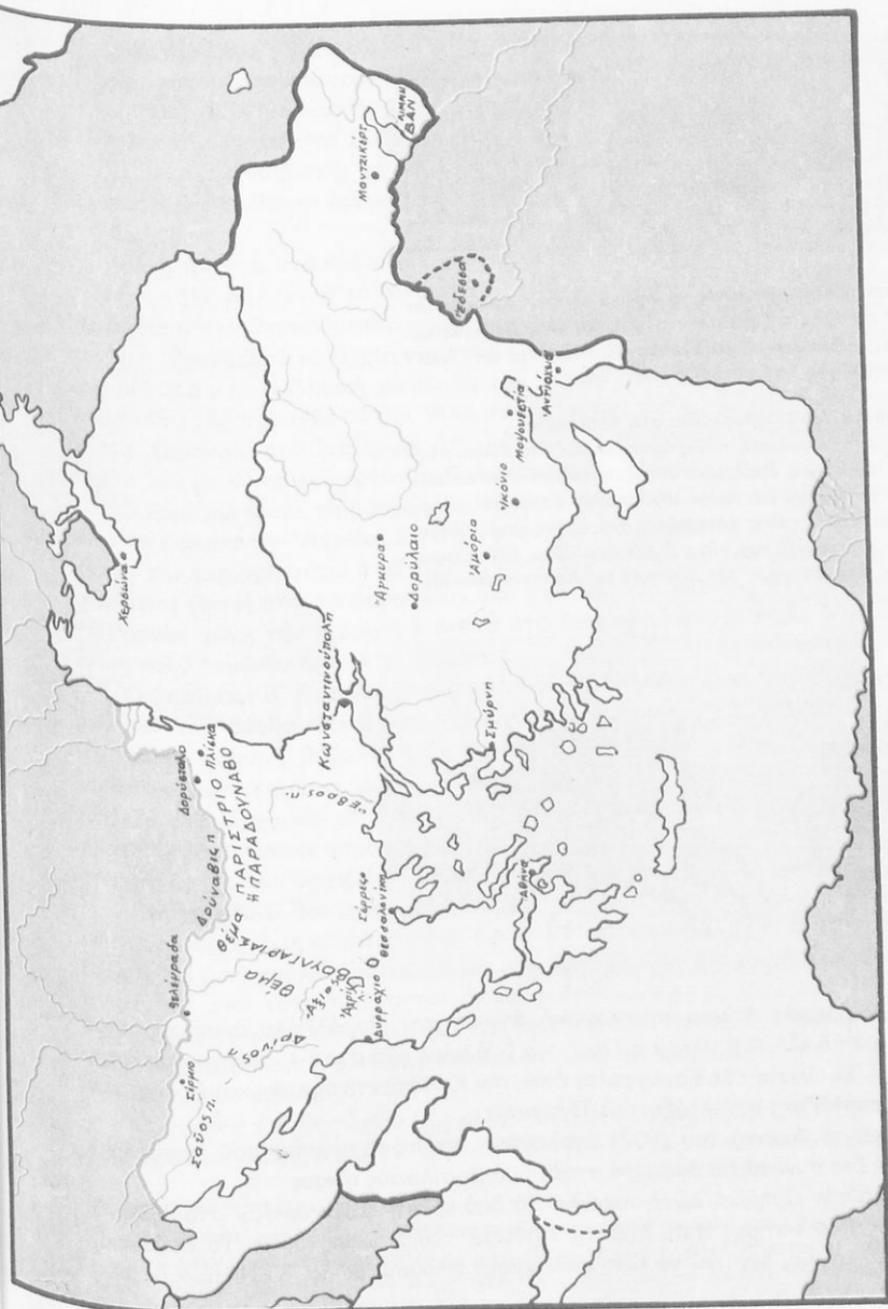
Μετά τή νίκη του ὁ Συμεών λεηλάτησε τή Μακεδονία καί ἄρχισαν διαπραγματεύσεις εἰρήνης πού τίς διευθύνει ὁ ὀνομαστός Βυζαντινός διπλωμάτης Λέων Χοιροσφάκτης. Ἡ εἰρήνη ἔκλεισε τελικά τό 904. Τό Βυζάντιο τήν εἶχε ἀνάγκη, γιατί ἡ Θεσσαλονίκη, πού τήν εἶχαν λεηλατήσει τόν ἴδιο χρόνο οἱ Σαρακηνοί, κινδύνευε νά πέσει στά χέρια τῶ Βουλγάρων.

● **Ἡ δεύτερη περίοδος** (913 - 927) εἶναι σύγχρονη μέ τή βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ Πορφυρογέννητου. Ὁ πόλεμος παίρνει δραματικό χαρακτήρα, γιατί ὁ Συμεών θέλει τώρα νά πάρει τό θρόνο τοῦ Βυζαντίου, ἀμφισβητώντας τά νόμιμα δικαιώματα στό θρόνο πρῶτα τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' καί ὕστερα τοῦ βασιλεοπάτορα Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ.

Ὁ Συμεών τό 917 νίκησε τό βυζαντινό στρατό στήν Ἀγχίαλο καί ὕστερα ἄρχισε ἐπιδρομές στή Μακεδονία. Τό 918 ἔφτασε ὡς τήν Πελοπόννησο. Μετά τό 920, ὅταν διαψεύδονται οἱ ἐλπίδες του νά ὀνομαστεῖ αὐτοκράτορας τῶν Ρω-

Σύγκρουση Βουλγάρων ἱππέων τοῦ Συμεών (ἀριστερά) μέ Βυζαντινοῦς (δεξιά). (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκολιτζῆ).

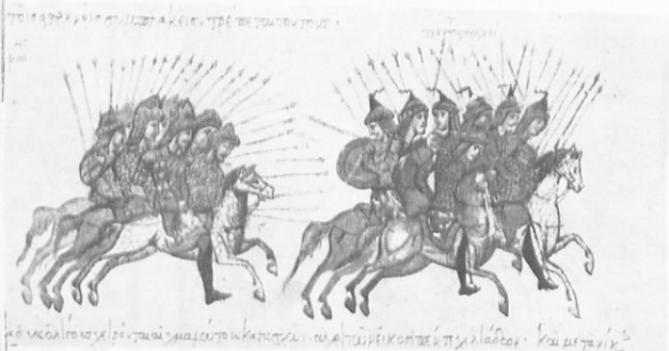
Ἡ βυζαντινὴ ἀποκαταστάσις μετὰ τὴν κατακτῆσιν τοῦ Βασιλείου Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου [976 - 1025]. Διακρίνονται τὰ δύο βυζαντινὰ θέματα [θέμα Βουλγαρίας καὶ θέμα Παρίου] ποὺ δημιουργήθηκαν στὸ χῶρον τοῦ βασιλείου τοῦ Σαμουὴλ μετὰ τὴν τελικὴν διάλυσή του.

Ὁ αὐτοκράτορας Ρωμανὸς προσφέρει πλούσια δῶρα σὲ Ἄραβες πρέσβεις καὶ ρίχνει στὴ φυλακὴ τοὺς Βουλγάρους.
(Μικρογραφία ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).

Ἡ εἰσβολὴ τοῦ Σβιατοσλάβου στὴ Βουλγαρία.

Εἰκονίζεται καταδίωξη Βουλγάρων ἰππέων ἀπὸ Ρώσους ἰππεῖς. Δεξιὰ τρεῖς Βούλγαροι ἰππεῖς καταδιώκονται καλπάζοντας μὲ ἀρχηγὸ ἓνα ἄνδρα μὲ βασιλικὴ στολή καὶ μακρὸ κοντάρι. Πίσω, τοὺς καταδιώκει ἓνα τμήμα ἀπὸ Ρώσους ἰππεῖς· ἐπικεφαλῆς του εἶναι ὁ Σβιατοσλάβος. (Μικρογραφία ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσή).

μαίων, ὁ Συμεὼν δείχνει πραγματικὴ ἀγριότητα. Παράλληλα ἀνακηρύσσεται « βασιλιάς τῶν Ρωμαίων καὶ Βουλγάρων ». Συγχρόνως ἀποσπᾶ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὑψώνει τὸν ἀρχιεπίσκοπό της στὴν τάξη τοῦ Πατριάρχου.

Μετὰ τὸ θάνατό του (927) ἀκολούθησε περίοδος εἰρήνης, πού ἐπισφραγίστηκε μὲ ἓνα συνοικέσιο ἀνάμεσα στοὺς δύο βασιλικούς οἴκους.

Κατὰ τὴν εἰρηνικὴ αὐτὴ περίοδο τὰ δύο κράτη ξαναγύρισαν στὸ ἐδαφικὸ καθεστῶς πού ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τίς ἐπιθέσεις τοῦ Συμεὼν (894). Τὸ Βυζάντιο, γιὰ ἀντάλλαγμα, δέχτηκε νὰ δίνει κάθε χρόνο πλούσια δῶρα. Ὁ Νικηφόρος Φω-

κᾶς ὁμως ἀρνήθηκε νά τά δώσει (965), καί ἄρχισε πάλι μεταξύ τους ὁ πόλεμος. Ὁ Φωκᾶς συμμάχησε μέ τούς Ρώσους καί κάλεσε τόν ἡγεμόνα τους Σβιατοσλάβο νά κυριέψει γιά λογαριασμό του τή Βουλγαρία. Ὁ Σβιατοσλάβος τήν κυριέψει, ἀλλά δέν τήν ἔδωσε στό Βυζάντιο.

Ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς σέ μιάν ἀπό τίς ἔνδοξες ἐκστρατεῖες του νίκησε τόν Σβιατοσλάβο, οἱ Ρῶσοι ἔφυγαν, ἡ Βουλγαρία ὑποτάχθηκε καί τό πατριαρχεῖο τῆς διαλύθηκε.

Μόλις ἀνέβηκε στό θρόνο ὁ Βασίλειος Β' (976), τό βουλγαρικό κράτος ἀναστήθηκε πάλι: δηλ. μετά τό θάνατο τοῦ Ἰωάννη Τσιμισκῆ (976) ἐκδηλώθηκε ἐπανάσταση στή βορειοδυτική περιοχή τῆς Μακεδονίας (τή σημερινή γιουγκοσλαβική Μακεδονία) μέ ἀρχηγούς τούς τέσσερις Κομητόπουλους, γιούς τοῦ Νικολάου, Κ ὀ μ η (ἐλληνική ἀπόδοση τοῦ τίτλου τῶν Βουλγάρων ἐπαρχιακῶν διοικητῶν) τῆς περιοχῆς αὐτῆς. Ἀπό τούς τέσσερις γιούς τοῦ Νικολάου ἐπικράτησε ὁ Σαμουήλ, πού διακήρυξε ὅτι κυβερνᾷ ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ νόμιμου διαδόχου τοῦ βουλγαρικοῦ θρόνου καί ἀργότερα ὡς Τσάρος.

Ὁ Σαμουήλ ἔβαλε τίς βάσεις ἐνός ἰσχυροῦ κράτους μέ κέντρο πρῶτα τήν Πρέσπα καί ὕστερα τήν Ἀχρίδα. Σιγά σιγά συγκέντρωσε ὑπό τό σκῆπτρο του ὅλοκληρη τήν περιοχή γύρω ἀπό τίς δύο αὐτές λίμνες, τμημα τῆς Ἠπείρου καί τῆς Ἀλβανίας (ἐκτός ἀπό τό Δυρράχιο), καί ἀπό ἐκεῖ τήν περιοχή τῆς Διοκλείας ὡς τή Ρασκία· τέλος τήν περιοχή ἀνάμεσα στό Δούναβη καί τόν Αἴμο. Ὁ Σαμουήλ ἔγινε πολύ ἐπικίνδυνος γιά τό Βυζάντιο.

Ὁ Βασίλειος Β' ἦταν ἀπασχολημένος μέ τίς ἐπαναστάσεις τοῦ Βάρδα Σκληροῦ καί τοῦ Βάρδα Φωκᾶ καί γι' αὐτό δέν μπόρεσε νά ἀντιδράσει ἀμέσως. Ἡ πρώτη σοβαρή βυζαντινὴ ἐπιτυχία σημειώθηκε στά 997. Αὐτό τό χρόνο ὁ *Νικηφόρος Οὐρανός, δομῆστικος τῶν Σχολῶν*¹ τῆς Δύσης, ἀντιμετώπισε στήν *κοιλιάδα τοῦ Σπερχειοῦ τό Σαμονήλ* πού γύριζε ἀπό λεηλασία στήν Πελοπόννησο. Ὁ βουλγαρικός στρατός ἐξοντώθηκε καί ὁ Σαμουήλ μόλις γλίτωσε. Ἀπό τότε τό ἄστρο του ἀρχίζει νά δύνει.

Στό μεταξὺ ὁ Βασίλειος Β' ἐτοιμάστηκε. Μέσα στό διάστημα 1001 - 1018, μέ ἐπίμονους ἀγῶνες κατατροπώνει πρῶτα τό στρατό τοῦ Σαμουήλ καί ὕστερα διαλύει τό βουλγαρικό κράτος. Ἡ κυριότερη μάχη πού ἔδωσε τή νίκη στόν Βασίλειο, καί ἀπό τότε ὀνομάστηκε *Βουλγαροκτόνος*, ἔγινε τό 1014 στήν *Κλεισοῦρα τοῦ Κιμπαλόγγου καί τοῦ Κλειθίου*, στήν κοιλιάδα τοῦ ποταμοῦ Στρώμιτσα (ἀρχαία ὀνομασία του: Π ὀ ν τ ο ς) στό δρόμο πρὸς τήν ὀμώνυμη πόλη. Ὁ Σαμουήλ τόν ἴδιο χρόνο πέθανε.

Ὁ ἀγῶνας τοῦ Βασιλείου Β' γιά τήν πλήρη ὑποταγή τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους κράτησε ἀκόμη τέσσερα χρόνια. Τό 1018 ὁ νικητῆς αὐτοκράτορας βᾶδισε

1. *Protectores domestici* = ἐπίλεκτοι ἀξιωματικοί τοῦ στρατοῦ πού ὑπηρετοῦσαν στό ἄμεσο περιβάλλον τοῦ αὐτοκράτορα· *σχολές* (λατ. *scholae*) = μεγάλες στρατιωτικές μονάδες (στόν 4ο αἰώνα τέσσερις). ἔτσι ὀνομάζονται παλαιότερα καί οἱ μονάδες τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς.

Ἀγῶνες τοῦ Ἰωάννη Τσιμισκή στή Βουλγαρία ἐναντίον τῶν Ρώσων.

Ἔφοδος τῶν Βυζαντινῶν ἐναντίον τῆς Μεγάλης Πρεσλάβας. (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).

Ὁ δομέστικος Νικηφόρος Οὐρανός προσβάλλει τό στρατόπεδο τοῦ Σαμουήλ στόν ποταμό Σπερχειό. (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).

πρός τήν Ἀχρίδα. Στό δρόμο τόν ὑποδέχτηκε ὁ πατριάρχης τῆς Βουλγαρίας, ἀπεσταλμένος τῆς τσαρίνας Μαρίας, μέ ἐπιστολή της ὅπου τοῦ παραχωροῦσε ὅλα τά δικαιώματά της στό βουλγαρικό θρόνο.

Ὁ θριαμβευτής αὐτοκράτορας τό 1018, πρὶν ἐπιστρέψει στή Βασιλεύουσα, πέρασε ἀπό τήν Ἀθήνα, ἀσήμαντη τότε ἐπαρχιακή πόλη. Ἀνέβηκε στήν Ἀκρόπολη καί ἔκαμε εὐχαριστήρια δέηση στόν Παρθενώνα πρὸς τήν Παναγία τήν Ἀθηνιώτισσα.

Τό βουλγαρικό κράτος γιά ἓνα διάστημα 170 χρόνων ἀπό τότε ἔπαψε νά ὑπάρχει. Οἱ χῶρες πού ἐξουσίαζε ὁ Σαμουήλ προσαρτήθηκαν στό Βυζάντιο καί ἀποτελέσαν **δ υ ο θ έ μ α τ α**: Τό ἓνα, μέ τή δυτική Βουλγαρία (τήν περιοχὴ

Καταδίωξη του Σαμουήλ από το Βασίλειο Β' και θάνατός του.

Παράσταση από επεισόδια του βυζαντινο-βουλγαρικού πολέμου το 1014 (μάχη στη Στρούμνιτσα). Έπ ά ν ω : άριστερά, πολεμιστές του Σαμουήλ καταδιώκονται από τους Βυζαντινούς. Έ Ο Σαμουήλ εικονίζεται όπλισμένος με άσπίδα και κοντάρι συνοδεύεται από δύο νέους ίππείς. Δεξιά, πίσω τους καλπάζουν ό Βασίλειος Β' (με μικρό γένι και μακρό κοντάρι στό χέρι) και ίππείς με μακριά κοντάρια και σημαίες. Κ ά τ ω : άριστερά, ή γνωστή σκηνή τής προσέλευσης μπροστά στό συντριμμένο από τήν ήττα Σαμουήλ (τόν ξαπλωμένο στό κρεβάτι) τών στρατιωτών του που τυφλώθηκαν με διαταγή του Βασιλείου Β'. Δεξιά, μπροστά στό πυραμιδότερο οίκημα κάθεται σέ θρόνο ό νικητής Βασίλειος Β'. (Μικρογραφία από τό χειρόγραφο του Χρονικού του Κωνσταντίνου Μανασσή).

άπ' όπου ξεκίνησε και άπλώθηκε τό κράτος του Σαμουήλ), ονομάστηκε Θ έ μ α Β ο υ λ γ α ρ ί α ς, με κέντρο τά σημερινά Σκόπια. Έ Ο διοικητής του νέου θέματος ονομάζεται Κ α τ ε π ά ν ω και άργότερα Δ ο ύ κ α ς. Τό άλλο, με τήν παλιά Βουλγαρία, ανάμεσα στό Δούναβη και στόν Αίμο, ονομάστηκε Θ έ μ α Π α ρ ί - σ τ ρ ι ο ή Π α ρ α δ ο ύ ν α β ο, με κέντρο τή Σιλίστρια στίς όχθες του Δούναβη. Τό βουλγαρικό πατριαρχείο καταργήθηκε και στή θέση του ιδρύθηκε α ύ - τ ο κ έ φ α λ η ά ρ χ ι ε π ι σ κ ο π ή ' Α χ ρ ί δ α ς.

3. Έ Η διπλωματική πάλη τής γερμανικής αυτοκρατορίας με τό Βυζάντιο για τίς Ιταλικές κτήσεις. Έ Ο Βασίλειος Α' κατόρθωσε με τό ναύαρχο Νικήτα Ώρούφα νά καθάρσει τήν Άδριατική θάλασσα από τους Σαρακηνούς και ξανασύτλωσε στό μέρη εκείνα τό βυζαντινό γόητρο. Ξαναπήρε τίς δαλματικές άκτές. Έ Επεκτείνοντας τήν εξουσία του πρός τά βόρεια ίδρυσε τό 885 τό βυζαντινό θ έ μ α τ ή ς Λ ο γ γ ο β α ρ δ ί α ς με πρωτεύουσα τή Βάρη. Τό Βυζάντιο ξανάγινε άξιόλογη δύναμη στήν Ίταλία και ή Άδριατική έγινε δική του. Αυτό όμως έφερε άντιμέτωπο τό Βυζάντιο μ' έναν καινούριο αντίπαλο στή Δύση, τήν «Άγία Ρωμαϊκή αυτοκρατορία του γερμανικού έθνους». Όπως άλλοτε

1. Δρουγγάριο του πλωίμου.

Θριαμβευτική επάνοδος του αυτοκράτορα Ιωάννη Τσιμισκή στην Κωνσταντινούπολη με τρόπαια από τη Μεγάλη Πρεσλάβα. (Μικρογραφία από το χειρόγραφο της Μαδρίτης του Ιωάννη Σκυλίτζη).

ὁ φράγκος αυτοκράτορας Καρλομάγνος, ἔτσι καί τώρα ὁ γερμανός *Οθων στέφεται στή Ρώμη αυτοκράτορας ἀπό τόν Πάπα (962).

Ὁ *Οθων ἔβαλε σκοπό του νά ἐνώσει ὑπό τό σκῆπτρο του ὅλη τήν Ἰταλία μέ τίς βυζαντινές κτήσεις μαζί. *Αἰδικά ἐπιχειρήθηκε μιά διπλωματική συνεννόηση μ' ἕνα δῦστροπο πρεσβευτή, τό Λιουτιπράνδο, ἐπίσκοπο τῆς ἰταλικῆς Κρεμόνας. Ἡ ἀτμόσφαιρα ἦταν πολύ ἠλεκτρισμένη καί ἡ συνεννόηση στάθηκε ἀδύνατη.

Ἡ συνεννόηση κατορθώθηκε στά χρόνια τοῦ Ἰωάννη Τσιμισκή μ' ἕνα λαμπρό συνοικέσιο. Ἡ Θεοφανώ, συγγενής τοῦ αυτοκράτορα, ἀρραβωνιάστηκε τό 971 τόν ἐπίδοξο διάδοχο τοῦ γερμανοῦ αυτοκράτορα πού λεγόταν ἐπίσης *Οθων. Ἡ βυζαντινή πριγκίπισσα, ἔξοχης ὁμορφιάς καί παιδείας, δεκαεφτά χρονῶν, ἔφυγε μέ λαμπρή συνοδεία, καί στίς 12 Ἀπριλίου τοῦ 972 ἔγιναν οἱ γάμοι μέ μοναδική μεγαλοπρέπεια στήν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Πέτρου. Στή Γερμανία ἦρθε μαζί μέ τήν πριγκίπισσα καί ὁ βυζαντινός πολιτισμός.

4. Καινούριοι ἐχθροί: Νορμανδοί - Ρῶς - Σελτζοῦκοι. Ἀπό τόν 9ο ὡς τόν 11ο αἰῶνα ὀλόκληρη ἡ Εὐρώπη ἀναστατώθηκε ἀπό τίς ἐπιδρομές τῶν Γερμανῶν τῆς Δανίας, τῆς Νορβηγίας καί τῆς Σουηδίας, πού ζήτησαν νά ἐγκατασταθοῦν μόνιμα σέ νοτιότερες περιοχές.

Αὐτοί εἶναι γνωστοί μέ διάφορα ὀνόματα, ὅπως Νορμανδοί (= ἄνθρωποι πού κατοικοῦν στά βορινά μέρη) ἢ Βίκινγκς (= πολεμιστές). Στό Βυζάντιο λέγονταν προπάντων Βάραγγοι (= θαλασσοπόροι ἢ ἔμποροι) καί, ἐπειδή ἦταν ἐξαιρετικοί πολεμιστές, χρησιμοποιήθηκαν ὡς μισθοφόροι γιά τήν ἀσφάλεια τοῦ αυτοκράτορα.

Στό Βυζάντιο ἐμφανίστηκε πρῶτα ἕνα κύμα ἀπό τοὺς βόρειοις αὐτοὺς ἐπιδρομεῖς πού κατάκτησαν τήν ἀνατολική Εὐρώπη. Εἶναι οἱ σκανδιναβοὶ Ρῶς. Ὑποδούλωσαν τοὺς Σλάβους τῆς εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας καί ἴδρυσαν δυὸ ἰσχυρές ἡγεμονίες, μιά στό Κίεβο λίγο πρὶν ἀπό τό 840, καί ἄλλη μιά στό Νοβγορόντ τό 850.

Ἀπό τά κέντρα αὐτά τό 860 κατέβηκαν ἀπό τό Δνεῖπερο στόν Εὐξείνιο Πόντο καί μέ διακόσια μονόξυλα ἔκαμαν στίς 18 Ἰουνίου τήν πρώτη ἐφοδὸ τους

ἐναντίον τῆς Βασιλεύουσας. Ἀπό τότε βρίσκονται σέ σχέσεις μέ τό Βυζάντιο, ἀλλοτε ἐμπορικές, ἄλλοτε πολεμικές καί ἄλλοτε πνευματικές. Ἀρχίζουν σιγά σιγά νά προσελκύονται ἀπό τό Χριστιανισμό καί τό βυζαντινό πολιτισμό.

Μιά δύσκολη περίοδο πέρασαν οἱ σχέσεις τους, ὅταν τούς κάλεσε ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς νά τόν βοηθήσουν νά ὑποτάξει τή Βουλγαρία. Προσφέρθηκαν καί τό πέτυχαν, προχώρησαν ὅμως μέ κατακτητικούς σκοπούς καί στή Θράκη κι ἔφτασαν ὡς τή Φιλιππούπολη. Τούς ἀντιμέτωπισε ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς στήν ἴδια τή Βουλγαρία. Τήν ἀνοιξη τοῦ 971 ἔστειλε τριακόσια καράβια ἀπό τόν Εὐξεινονά μπουν μέσα στό Δούναβη, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὀδηγώντας προσωπικά τίς χερσαῖες δυνάμεις μπῆκε στή Βουλγαρία. Κυρίεψε τήν πρωτεύουσά της Μεγάλη Πρεσλάβα τό Πάσχα τοῦ ἴδιου χρόνου καί πολιορκήσε τό Ρῶσο ἡγεμόνα Σβιατοσλάβο στό Δορύστολο.

Ἔστερα ἀπό πολιορκία τριῶν μηνῶν ὁ Σβιατοσλάβος ζήτησε νά συναντηθεῖ μέ τόν Ἰωάννη Τσιμισκῆ. Ἡ συνάντηση ἔγινε στό Δούναβη μέσα σέ πλοιάρια. Ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς δέχτηκε νά λύσει τήν πολιορκία καί νά τόν ἀφήσει νά γυρίσει στήν πατρίδα του. Στό δρόμο ὅμως τῆς ἐπιστροφῆς ὁ στρατός τοῦ Σβιατοσλάβου ἀποδεκατίστηκε ἀπό τούς Πετσενέγγους καί ὁ ἴδιος σκοτώθηκε.

Στά χρόνια τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' καί τοῦ Βασιλείου Β' οἱ σχέσεις καλύτερέψαν. Ἡ μεγάλη δούκισσα τῆς Ρωσίας Ὀλγα βαφτίστηκε χριστιανή στήν Κωνσταντινούπολη τό 957, καί τό 989 ἡ ἀδελφή τοῦ Βασιλείου Ἄννα παντρεύτηκε στή Χερσώνα τόν ἡγεμόνα τῶν Ρώσων Βλαδίμηρο. Αὐτός προσχώρησε ἐπίσημα στό Χριστιανισμό καί κατά διαταγή του προσχώρησε κι ἕνα μεγάλο μέρος ἀπό τό λαό του.

Ἀπό τότε τό μεγάλο ρωσικό ἔθνος μπαίνει ὀριστικά στήν πνευματική ἔλξη τοῦ Βυζαντίου. Ἡ νεοφώτιστη ρωσική Ἐκκλησία παραδέχτηκε ὡς φυσική τήν ἐξάρτησή της ἀπό τό πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης καί δέχτηκε ἀπό αὐτό τόν πρῶτο μητροπολίτη Κιέβου.

5. Χάνονται ὀριστικά οἱ βυζαντινές κτήσεις στήν Ἰταλία. Ἐκτός ἀπό τούς Ρῶς οἱ καθατό Νορμανδοί γίνονται ἐπικίνδυνοι τόν 11ο αἰώνα. Ἐφτασαν στή βυζαντινή Ἰταλία καί ὑπηρετοῦσαν τό Βυζάντιο ὡς μισθοφόροι. Ἀπό μισθοφόροι ὅμως δέν ἄργησαν νά γίνουν κατακτητές, καί μέσα σέ τριάντα χρόνια χάνονται ἡ μιά μετά τήν ἄλλη ὅλες οἱ βυζαντινές κτήσεις τῆς Ν. Ἰταλίας. Τό 1071 ἔπεσε καί ἡ τελευταία βυζαντινή πόλη, ἡ Βάρη, στά χέρια ἐνός πολυφιλόδοξου ἀρχηγοῦ τους, τοῦ Ροβέρτου Γισκάρδου. Ἔστερα ὁ Γισκάρδος κυρί-

Ἡ παράδοση τοῦ Δορύστολου ἀπό τούς Ρώσους. Οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Σβιατοσλάβου τοῦ Κιέβου καί τοῦ Ἰωάννη Τσιμισκῆ στό Δορύστολο μετά τήν ἀνακαχή. (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).

Ὁ αὐτοκράτορας Νικηφόρος Γ' Βοτανιάτης (1078 - 1081) ἀνάμεσα στὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο καὶ στὸν Ἀρχάγγελο Μιχαήλ. Ἰδιαίτερος χαρακτηριστικὴ θεωρεῖται ἡ ἔκφραση τοῦ προσώπου τοῦ αὐτοκράτορα.

εψε καὶ τὴ Σικελία ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς καὶ σχεδίαζε νὰ ἐπιτεθεῖ ἐναντίον τοῦ ἴδιου τοῦ Βυζαντίου, γιατί ὄνειρευόταν κι αὐτός νὰ φορέσει τὸ στέμμα του.

Οἱ Σελτζοῦκοι Τούρκοι ἰδρύουν Σουλτανάτο στὴ Μ. Ἀσία. Στὰ ἀνατολικά σύνορα παρουσιάζονται ἐπίσης νέοι ἐχθροί. Ἐκεῖ τὸ Βυζάντιο δέχεται τὴν ἐπίθεση ἐνὸς ἀσιατικοῦ λαοῦ, τῶν Σελτζοῦκων Τούρκων. Ἀνήκουν στὸν κλάδο τῶν Ὀγούζων ἢ Οὐζων (= Τουρκομάνων) καὶ ὀνομάστηκαν ἔτσι ἀπὸ ἓνα φύλαρχό τους, τὸν Σελτζοῦκ. Ἀπὸ τὸ 1000 περίπου πλησίασαν τὰ ἀνατολικά σύνορα τοῦ Χαλιφάτου τῆς Βαγδάτης καὶ ἄρχισαν νὰ δέχονται τὴ θρησκεία τοῦ Ἰσλάμ.

Ἄκριβῶς τώρα, πού τὸ Βυζάντιο ἀρχίζει νὰ ὑποφέρει ἀπὸ τίς ἐσωτερικὲς ἀνωμαλίες τοῦ 11ου αἰώνα, ἤρθαν οἱ Σελτζοῦκοι καὶ ἔδωσαν στὸ μουσουλμανικὸ κόσμο νέα πνοή.

Ὁ Χαλίφης τῆς Βαγδάτης τὸ 1055 ἀναγνώρισε ἐπίσημα ὡς σουλτάνο τὸν Τογρούλ Μπέγκ, γιὸ τοῦ Σελτζοῦκ, καὶ τοῦ παραχώρησε ὅλη τὴν πολιτικὴ διοί-

κηση του Χαλιφάτου. Μέσα σ' αυτό τον αιώνα οι Σελτζούκοι κατέκτησαν τή Μεσοποταμία, τή Συρία και τήν Παλαιστίνη. Τό Βυζάντιο δηλαδή ἔχασε ὅλα τὰ ἐδάφη πού εἶχαν ἀνακτήσει οἱ Μακεδόνες αὐτοκράτορες ἀπό τοὺς Ἀραβες, καί ἔτσι στερεώθηκε πάλι τό ἑτοιμόρροπο Χαλιφάτο.

Μέ τήν ἀναγέννηση τῆς δυνάμεις τοῦ Ἰσλάμ ἦρθε καί ἡ ὥρα τῆς Μ. Ἀσίας. Ἡ πρώτη σύγκρουση ἐγίνε στήν Ἀρμενία, πού ἦταν τότε βυζαντινὴ ἐπαρχία, μέ μιά εἰσβολή τοῦ ἄξιου σουλτάνου Ἀλπ - Ἀρσλάν. Ὁ Ρωμανός Δ' Διογένης θέλησε νά τόν ἀντιμετωπίσει στή μάχη τοῦ Μαντζικέρτ (1071). Ὁ πολυάριθμος βυζαντινὸς στρατὸς διαλύθηκε καί ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας πληγωμένος αἰχμαλωτίστηκε· ἐλευθερώθηκε ὕστερα χάρι στή γενναιοφροσύνη τοῦ νικητῆ του.

Ἔτσι, μέσα στὸν ἴδιο χρόνον, τό 1071, τό Βυζάντιο ἔχασε τή Ν. Ἰταλία καί κινδυνεύει νά χάσει καί τή Μ. Ἀσία, γιατί ὁ δρόμος γι' αὐτὴν εἶναι τώρα ἀνοικτός. Πραγματικά, μέσα στὰ δέκα χρόνια πού ἀκολούθησαν, οἱ Τοῦρκοι κυκλοφοροῦν ἐλεύθερα ὡς τὸ Βόσπορο.

Τό 1080 ὁ σουλτάνος Μαλεκσάχ μοίρασε τό ἀπέραντο κράτος του σέ μικρότερα φεουδαρχικά κράτη στοὺς συγγενεῖς του. Σ' ἓναν ἀπ' αὐτοὺς, τό Σουλεϊμάν, ἔδωσε τή Μ. Ἀσία, ὅπου αὐτὸς ἱδρυσε τό «*Σουλτανάτο τοῦ Ρούμ*» μέ πρωτεύουσα τὴ *Νίκαια τῆς Βιθυνίας*, ἀπέναντι ἀπὸ τήν Κωνσταντινούπολη.

Στὰ βόρεια σύνορα τοῦ Δούναβη κάνουν ἐπίσης αὐτό τὸν καιρὸ τήν ἐμφανισὴ τους νέοι ἔχθροί, οἱ Π ε τ σ ε ν ἔ γ γ ο ι, λαὸς τουρκικός. Κυριεύουν τήν περριοχή πού ἀπλώνεται ἀπὸ τό Δούναβη ὡς τό Δνειπέρο. Βορειότερα ἐμφανίζονται οἱ Ο ὕ γ γ ρ ο ι, ἓνας πολεμικός λαός· ἀνήκουν σέ φυλὴ συγγενική μέ τοὺς σημερινούς Φιλανδούς· ἡ προέλευσή τους εἶναι τουρκική, ἀλλὰ τοῦ οὐραλταϊκοῦ κλάδου τῶν Τούρκων.

3 ΑΚΜΗ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ — ΘΕΣΜΩΝ — ΚΥΡΟΥΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

1. Γράμματα.

▲ **Τακτοποίηση τῆς ἀρχαίας κληρονομίας.** Ἐγκυκλοπαιδεῖες. Γίνεται μιά ἀπόπειρα νά ἀνανεωθεῖ τό πνεῦμα μέ τήν ἀναβάφτιση στὸν τρόπο τῆς σκέψης τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἀπὸ τήν ἀπόπειρα αὐτὴ ὁ πολιτισμὸς βγήκε ὠφελιμένος, γιατί ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ πατριάρχη Φωτίου καί προπάντων τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ Πορφυρογέννητου οἱ Βυζαντινοὶ ἀσχολήθηκαν νά τακτοποιήσουν μεθοδικά, γιὰ νά μαθαίνεται πιὸ εὐκόλα, ὅ,τι ἄφησαν οἱ ἀρχαῖοι σέ λογοτεχνία, σοφία καί ἐπιστῆμες.

Τώρα κάνουν τήν ἐμφάνισή τους ἀξιόλογοι λόγιοι, ὅπως ὁ Φώτιος, ὁ Ἀρέθας, ὁ Μιχαὴλ Ψελλός· ἀργότερα καί ἄλλοι, πού διαθέτουν τή ζωὴ καί τίς γνώσεις τους, γιὰ νά ἐξηγήσουν στοὺς συγχρόνους τους τὰ ἀρχαῖα κείμενα μέ σχόλια, μέ ἐρμηνεῖες, μέ περιλήψεις καί μέ λεξικά.

▲ **Ἀκριτικά τραγούδια.** Οἱ λόγιοι δέ δημιούργησαν ἔργα πρωτότυπα πού ἀντέχουν στό χρόνο. Ὅ,τι δέν μπόρεσαν ὁμως αὐτοί, τό μπόρεσε ὁ λαὸς τῆς Μ.

Ἀσίας μέ τά Ἀκριτικά τραγούδια. Ἡ ἐποχή τους εἶναι ἐποχή ἀγώνων μέ τούς Ἕλληνας στό ἀνατολικό μέτωπο· δηλαδή ἀπό τόν 9ο ὡς τό 10ο αἰώνα ὁ τόπος τους εἶναι οἱ συνοριακές γραμμές τῆς Μ. Ἀσίας, ὅπου οἱ γενναῖοι ἀκρίτες ζοῦσαν μιὰ ζωτή γεμάτη ἀνδραγαθήματα καί δόξα.

Στή φαντασία τοῦ λαοῦ ἔγιναν σιγά σιγά γίγαντες μέ ὑπερφυσική δύναμη, ὅπως εἶναι οἱ ἀντρωμένοι καί οἱ δράκοι τῶν παραμυθιῶν. Αὐτοῦ τοῦ λαϊκοῦ θαυμασμοῦ προῖόν εἶναι ὁ ἥρωας Βασίλειος Διγενής Ἀκρίτας, πού τά κατορθώματά του στόν πόλεμο μέ τούς Ἕλληνας καί τούς Ἀπελάτες¹ εἶναι ὑπεράνθρωπα. Πολλά ἀπ' αὐτά τά τραγούδια ζοῦν ὡς τώρα σέ πολλά μέρη στό στόμα τοῦ λαοῦ.

Ἐκτός ἀπό τά τραγούδια σώθηκε καί ἕνα λόγιο γραπτό ἀκριτικό ἔπος ἐμπνευσμένο ἀπό τούς ἀγῶνες πού ἀρχίζουν μέ τόν Μιχαήλ Γ' καί φτάνουν ὡς τό τέλος τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ.

Ὡστε τή μεγάλη αὐτή ἐποχή δέν ἔλειψε ἡ ἥρωική ποίηση, ὅπως δέν ἔλειψε καί σέ ὅλες τίς ὅμοιες ἐποχές, ἀπό τά ὀμηρικά ὡς τά μεσαιωνικά χρόνια.

2. Πολίτευμα. Διοίκηση. Καί ἐδῶ ὑπάρχει ἀποκορύφωση. Στά μεσαιωνικά χρόνια μόνο στό Βυζάντιο μπόρεσε ἡ διοίκηση νά λειτουργήσῃ μέ τήν ἐξουσία συγκεντρωμένη στό χέρι τοῦ βασιλιά καί ρυθμισμένη τή λειτουργία τοῦ πολιτεύματος ὡς τίς τελευταῖες λεπτομέρειες. Ἕνας ἀπόλυτος σεβασμός ὑπάρχει στό λαό γιά τό πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα καί γιά τήν κληρονομική διαδοχή. Καί ἀνήλικοι ἀκόμη ὅταν εἶναι οἱ νόμιμοι διάδοχοι, ἡ ἀνίκαιοι, ἡ γυναῖκες πού δέν τά καταφέρνουν στίς ὑποχρεώσεις τοῦ θρόνου, εἶναι ὅλοι ἀγαπητοί ἀπό τό λαό, γιάτί ἀνήκουν στήν ἔνδοξη δυναστεία.

Ἀκριβῶς γιά τίς περιπτώσεις αὐτές καθιερώθηκε αὐτά τά χρόνια τό ἀνώτατο αὐλικό ἀξίωμα τοῦ Παρκακοιμώμενου, πού παραδυναστεύει, ὅπως ἔλεγαν, δηλαδή βοηθοῦσε τόν αὐτοκράτορα σάν πρωθυπουργός στήν ἀσκηση τῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας.

Τώρα ἐπίσης παρουσιάζεται καί ἕνα εἶδος κυβέρνησης. Οἱ ὑπουργοί της λέγονται Λογοθέτες. Ἕνας ἀπό αὐτούς, ὁ Λογοθέτης τοῦ Δρόμου εἶναι ἕνα εἶδος ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν, γιάτί μέσα στίς κυριότερες ἀρμοδιότητές του εἶναι ἡ ὑποδοχή τῶν ξένων πρεσβεῶν.

3. Ἡ πνευματική ἀκτινοβολία τῆς βυζαντινῆς Ἐκκλησίας. Ἀπό τά μέσα τοῦ 9ου αἰώνα καί ὕστερα, ἡ ἀνατολική Ἐκκλησία δυναμώνει τό γόητρό της καί ἐπεκτείνει τήν ἐπιρροή της. Εἶδαμε πῶς ἀπό τόν καιρό τοῦ Φωτίου ἀρχίζουν οἱ Ἐκκλησίες τῆς Ἀνατολῆς καί τῆς Δύσης νά ξεχωρίζουν μεταξύ τους μέ κάποιες διαφορές στό δόγματα καί στήν παράδοση τῆς λατρείας.

Στούς δυο αὐτούς αἰῶνες συζητήθηκαν οἱ διαφορές μέ διάθεση ἐχθρική καί ἀπό τά δύο μέρη. Ἦταν τά προμηνύματα πού ὀδήγησαν στή βαθιά δογματική ἀντίθεση στό μέσα τοῦ 11ου αἰώνα. Ἡ ἀντίθεση αὐτή θά καταλήξῃ στό ὀρι-

1. Ἀπελάτης = κλέφτης ζῶν, εἶδος πολεμιστῆ στό σύνορα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.

στικός Σχίσμα (1054) ανάμεσα στις δυό Ἐκκλησίες, όταν πατριάρχης στήν Κωνσταντινούπολη εἶναι ὁ Μιχαήλ Κηρουλάριος καί πάπας στή Ρώμη ὁ Λέων Θ'.

Καί οἱ δυό τους εἶναι ἀπό τούς δυναμικούς ἐκείνους ἱεράρχες πού θέλουν νά ὑποτάξουν τό κράτος στή θέληση τῆς Ἐκκλησίας. Στή Δύση ἡ Ἐκκλησία τό κατόρθωσε κι ἕνας μέγας αὐτοκράτορας λίγο ἀργότερα ταπεινώθηκε μπροστά στόν Πάπα. Στήν Κωνσταντινούπολη ὁ Κηρουλάριος δέν κατόρθωσε τό ἴδιο, γιατί τό κράτος ἀποδείχτηκε πιό ἰσχυρό. Καί οἱ δυό ὀδήγησαν στό διχασμό τό Χριστιανικό κόσμο.

Πράγματι τό Σχίσμα δίχασε τούς Χριστιανούς πολύ βαθιά. Ἡ ἔχθρα πού ἄναψε, παρ' ὅλες τίς προσπάθειες πού ἔγιναν ἀργότερα, δέν μπόρεσε νά σβήσει, καί ἔκαμε πολύ κακό, γιατί, ὅταν ἡ Ἀνατολή βρέθηκε σέ μεγάλο κίνδυνο ἀπό τούς Τούρκους, ἦταν ἀδύνατο πιά νά γίνει συνεννόηση ἀνάμεσα στά δυό μέρη. Ἔτσι τό ἀνατολικό κράτος ἔμεινε μόνο του καί ὑποδουλώθηκε εὐκόλα.

4 Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΕΠΟΧΗΣ (843 - 1204)

1. Γενικά. Ὅπως μαρτυροῦν τά χρονολογικά ὄρια ἀπ' ὅπου ἀρχίζει καί ὅπου τελειώνει, ἡ περίοδος αὐτή ἀντιπροσωπεύει τή μέγιστη ἀκμή τοῦ Βυζαντίου σέ κάθε δραστηριότητά του. Τό ἴδιο συμβαίνει καί στήν Τέχνη. Ἡ ἐνότητα αὐτή δέ συμπίπτει μέ τίς ἀντίστοιχες ἐνότητες τῆς πολιτικῆς ἱστορίας.

Τήν ἔναρξή της τήν καθορίζει κυρίως ἡ Ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων (843) καί ἡ διάρκειά της κρατᾶ ὡς τό 1204. Ἐξελίξεις καί ἀλλαγές στό μεγάλο αὐτό διάστημα ἐμφανίζονται, ἀλλά διατηροῦν κοινά χαρακτηριστικά.

● Γεγονότα πού ξεχωρίζουν ἀπό τήν ἀρχή τῆς περιόδου αὐτῆς καί θά ἀσκήσουν εὐεργετική ἐπίδραση στήν ἀνάπτυξη τῆς Τέχνης εἶναι:

Ἡ ἐποχή τοῦ Μιχαήλ Γ' καί ἡ ἀνοδος τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας σημεῖων τήν ἀρχή μεγάλης στρατιωτικῆς, πολιτικῆς καί οικονομικῆς ἀκμῆς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.

● Ἡ ἀκμή αὐτή ἀνεβάζει ἐπίσης σέ ὑψηλό ἐπίπεδο τίς ἐπιστήμες, τά γράμματα καί τίς τέχνες, ὥστε νά γίνεται συνήθως λόγος γιά «Μακεδονική Ἀναγέννηση». Ἐμφανίζεται ἔντονη καλλιτεχνική δραστηριότητα καί δημιουργοῦνται ποικίλιες παραλλαγῶν στούς ἀρχιτεκτονικούς ρυθμούς καί στίς τεχνοτροπίες τῆς ζωγραφικῆς.

● Στήν ἐποχή αὐτή ἡ βυζαντινὴ Τέχνη ἀκτινοβόλησε καί πέρα ἀπό τά σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας, ἰδιαίτερα στίς χώρες τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ἐκχριστιανισμένες πιά ἀπό τούς Ἕλληνας ἱεραποστόλους. Ξεχωρίζει ἀνάμεσα σ' αὐτές ἡ Ρωσία πού ἡ ἀρχιτεκτονική καί κυρίως ἡ ζωγραφική της βρίσκονται σέ τόση ἐξάρτηση ἀπό τή βυζαντινὴ Τέχνη πού παραμένει ἡ «διδασκάλισσά» της, ὅπως ὀνομάζεται συχνά.

● 'Αξιοσημείωτη είναι η ανάπτυξη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς κυρίως Ἑλλάδος στή δυναστεία τῶν Μακεδόνων. Χτίζονται πολυάριθμες ἐκκλησίες καί παρουσιάζονται δημιουργικές ἀποκλίσεις ἀπό τούς ἐπίσημους ρυθμούς τῆς Κωνσταντινούπολης. Τό ἴδιο ἐπισημαίνεται καί στή ζωγραφική, ἰδιαίτερα τοῦ 11ου αἰώνα.

2. Ἀρχιτεκτονική.

▲ Ὁ τύπος τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ μέ τροῦλο, πού ἄρχισε νά διαμορφώνεται στήν προηγούμενη περίοδο, τώρα ἐξελισσεται καί ἐπικρατεῖ ἀπό τό 10ο αἰώνα ὡς τήν Ἀλωση. Καί στήν Κωνσταντινούπολη καί στήν κυρίως Ἑλλάδα ἔχουμε παρά πολλά δείγματα μέ διάφορες παραλλαγές.

Στόν τύπο αὐτό οἱ ὀγκῶδεις πεσσοί πού ἄλλοτε στήριζαν τόν τροῦλο, ἐπειδή καί στή θέα ἦταν ἐνοχλητικοί καί πολύ χῶρο τοῦ ἐσωτερικοῦ καταλαμβάνουν, τώρα ἢ κατασκευάζονται πολύ ἐλαφρότεροι ἢ συχνά ἀντικαθίστανται ἀπό ἀπλούς κίονες. Τό ἀλάφρωμα αὐτό κατορθώθηκε μεταφέροντας ἕνα μέρος ἀπό τίς ὠθήσεις τοῦ κεντρικοῦ τροῦλου στούς γύρω γύρω τοίχους μέ τή μεσολάβηση τεσσάρων καμαρῶν. Αὐτές κατασκευάστηκαν σέ προέκταση τῶν τεσσάρων τόξων πού στήριζαν τόν τροῦλο. Αὐτές τίς τέσσερις καμάρες τίς ἐγγράφουν τώρα μέσα στό τετράγωνο περίβλημα τῆς ἐκκλησίας, ἀφοῦ στεγάσουν τά τέσσερα μικρά γωνιαία διαμερίσματα — πού ἀπόμειναν — μέ πιό χαμηλούς θόλους, καί μερικές φορές μέ τρουλίσκους σάν δορυφόρους τοῦ κεντρικοῦ.

▲ Ἔτσι συχνά ἡ ἐκκλησία παίρνει πεντάτρουλο σχῆμα. Αὐτό τό ἀρχιτεκτονικό σχῆμα τό ἐγκαινίασε τό 880 ἕνα αὐτοκρατορικό κτίσμα τοῦ Βασιλείου Α', ἡ Νέα Ἐκκλησία ἢ ἀπλά ἡ Νέα, πού ὁ Φώτιος περιγράφοντάς την τή θαυμάζει τόσο, ὥστε λέει ὅτι δέν εἶναι «ἀνθρωπίνης χειρός ἔργον». Ἡ «Νέα» ἴσως ἐξελίχθηκε ἀπό ἐπίδραση τῆς παλαιότερης ἐκκλησίας τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων τοῦ Ἰουστινιανοῦ στήν Κωνσταντινούπολη.

Μέ τό νέο τύπο δίνεται ἔμφαση στήν ἐξωτερική μορφή τῆς ἐκκλησίας, γιατί ἔτσι ξεχωρίζει πιό καθαρά στή στέγη τό σχῆμα τοῦ σταυροῦ. Αὐτό ὀδηγεῖ σέ μιὰ σημαντική μετατόπιση τοῦ ἐνδιαφέροντος ἀπό τό ἐσωτερικό τῆς ἐκκλησίας πρὸς τήν ἐξωτερική μορφή τοῦ κτιρίου.

Ἡ ἐξωτερική ὄψη τῆς τοιχοποιίας βελτιώνεται ἐμφαντικά, ἐνῶ παράλληλα οἱ διαστάσεις τῆς ἐκκλησίας μειώνονται αἰσθητά. Ἔτσι π.χ. ἀπό τόν 11ο αἰώνα στήν κυρίως Ἑλλάδα οἱ τοῖχοι κατασκευάζονται ἀπό πελεκητοῦς ὀρθογώνιους πωρόλιθους πού περικλείονται μέσα σέ πλαίσιο ἀπό τοῦβλα, ἐνῶ στήν Κωνσταντινούπολη συχνά οἱ τοῖχοι εἶναι μόνο ἀπό τοῦβλα. Χάρη σ' αὐτά οἱ ἐξωτερικές ἐπιφάνειες παίρνουν μεγαλύτερη πλαστικότητα καί κλιμάκωση.

▲ Μιά παραλλαγή τοῦ σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου τύπου πού συναντιέται στά καθολικά τῶν μοναστηριῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους εἶναι ὁ τρίκογχος. Στίς ἄκρες τῆς βόρειας καί νότιας κεραίας τοῦ σταυροῦ προστίθεται ἀπ' ἔξω μιὰ ἡμικυκλική ἀψίδα — ὁ λεγόμενος χορός — πού ἦταν λειτουργικά χρήσιμη. Σπα-

Η ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ ΣΤΗ ΒΟΙΩΤΙΑ

Είναι χτισμένη στις ύπώρειες του Έλικώνα, κοντά στην ἀκρόπολη του αρχαίου Στειρίου. Ἡ ἰδρυσὴ της ὀφείλεται στὸν Ὅσιο Λουκά πού καταγόταν ἀπὸ τὴν Αἴγινα καὶ μόνασε στὸ Στεῖρι, ἀπ' ὅπου πήρε καὶ τὸ παρωνύμιο Στειριώτης.

Τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς εἶναι ἀφιέρωμα τῶν μοναχῶν της καὶ χτίστηκε στὴς ἀρχές τοῦ Που αἰώνα, γιὰ νὰ δεχτεῖ τὸ λείψανο τοῦ Ὁσίου στὴν ἀνακομιδῇ. Ἀνήκει: στὸν τύπο τῶν ὀκταγώνικων ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ ἀκολουθεῖ ἀρχιτεκτονικούς τρόπους πού ἐπικρατοῦν στὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἔκτονη ὅμως πλαστικὴ διαμόρφωση τοῦ ἐξωτερικοῦ — ὅπως φαίνεται καθαρά στὴς πλαινές εἰκόνες — δείχνει πὼς τὸ σχέδιο μεταφέρθηκε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη.

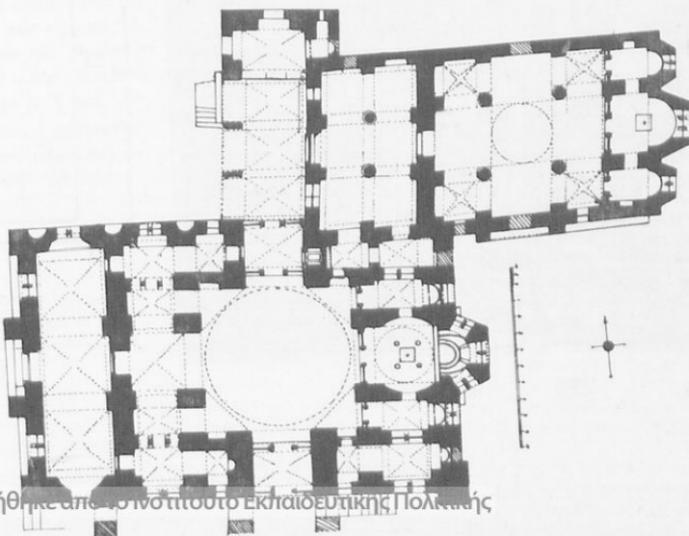

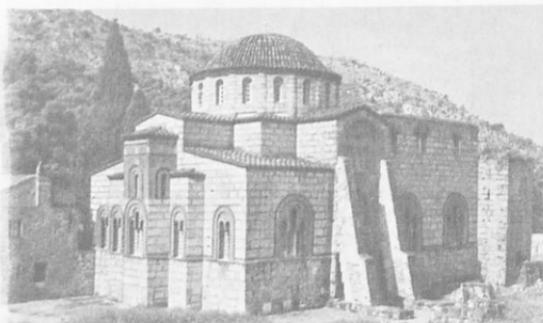
ΕΙΚΟΝΕΣ

Ἐπάνω: Ἡ πρόσωση τοῦ καθολικοῦ.

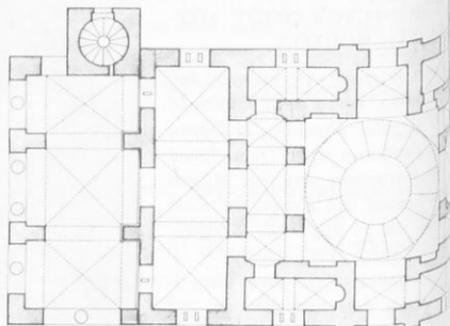
Στὴ μέση: Γενικὴ ἐξωτερικὴ ἄποψη τοῦ καθολικοῦ.

Κάτω: Κάτοψη τοῦ καθολικοῦ καὶ τῆς συνεχόμενης ἀπὸ τ' ἀριστερὰ μ' αὐτὸ ἐκκλησίας τῆς Παναγίας χτισμένης ἐπίσης στὸν ἴδιο αἰώνα καὶ σὲ ρυθμὸ σταυροειδῆ μέ τροῦλο.

1

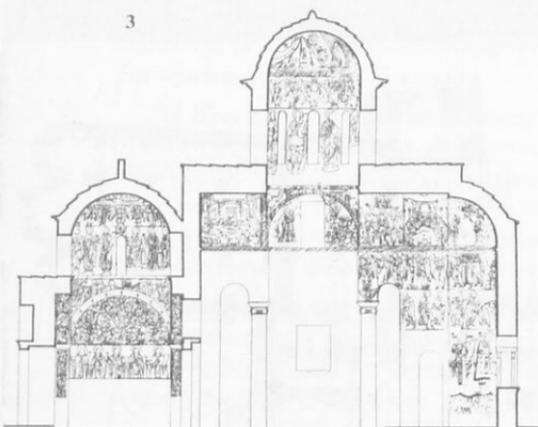

2

1 - 2. Τό καθολικό καί ἡ κάτοψη του τῆς Μονῆς τοῦ Δαφνιοῦ. Χτίστηκε δίπλα στήν ἀρχαία Ἱερά Ὁδὸ πρὸς τὴν Ἐλευσίνα μέσα σέ μεγάλο περίβολο παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας· ἔγιναν πολλές τροποποιήσεις μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου. Στήν πιό κλασική μορφή της χτίστηκε στόν 11ο αἰῶνα· εἶναι ἐκκλησία ἀφιερωμένη στήν κοίμηση τῆς Παναγίας καί ἀνήκει σ τό λεγόμενο σὺνθετο ὀκταγωνικό τύπο, συνηθισμένο τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στήν κεντρικὴ Ἑλλάδα. (Νέα Μονή τῆς Χίου, Ὅσιος Λουκᾶς κ.ά.).

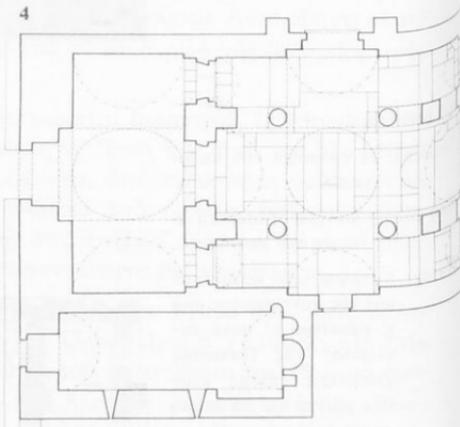
3 - 4. Τομὴ καί κάτοψη τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς Καισαριανῆς. Εἶναι χτισμένη στίς βόρειες παρυφές τοῦ Ὑμητοῦ. Ἡ ἐκκλησία της, σύγχρονη περίπου μέ τοῦ Δαφνιοῦ (τέλος τοῦ 11ου αἰῶνα), εἶναι σταυροειδῆς μέ τροῦλο, πού τὸν στηρίζουν τέσσερις κίονες.

3

294

4

5. Ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας Γοργοεπηκόου (ἢ Ἅγιος Ἐλευθέριος) στήν Ἀθήνα. Στήν εἰκόνα δίνεται μιὰ πλευρά τῆς ἐκκλησίας, γιά νά φανεῖ τό ιδιαίτερο καθαρά «ἀθηναϊκό» στοιχεῖο στό ἐξωτερικό της: ὁ ἀρχιτέκτονας ἀποφεύγει τή χρωματιστή πλινθοπερίκλειστη τοιχοδομία, γιά νά χτίσει μέ μεγάλα πελεκητά «λευκά τῶν Ἑλλήνων μάρμαρα». Εἰσάγει βαθμιδωτό βάθρο, ἔντονο γείσο, ἀνάγλυφα ἀετώματα πού τά παίρνει ἔτοιμα. Στολίζει ψηλά τή στεφάνη μέ μιὰ ζωφόρο ἀπό κάθε λογιῆς ἀρχαιότερα γλυπτά, ἀρχαῖα καί βυζαντινά.

5

6

6. Οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι στήν Ἀθήνα. Ἀναστηλώθηκε ἡ ἐκκλησία ἀπὸ τή χάρη στίς ἀνασκαφές τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς καί ἀποκάλυψε τήν ἀρχική της μορφή. Βρίσκεται στή βόρεια πλαγιά τῆς Ἀκρόπολης καί ἀπέναντι ἀπό τό Θησεῖο· εἶναι χτισμένη ἐπάνω σ' ἕνα νυμφαῖο τοῦ 2ου αἰῶνα μ.Χ. καί εἶχε ἀρχικά τέσσερις κόγχες. Ἔχει κάποιες ἀρχιτεκτονικές ἀδυναμίες, γιὰ τὸ εἶναι ἡ πρώτη ἀθηναϊκὴ ἐκκλησία τῆς «μεγάλῆς ἐποχῆς» [1000 - 1025].

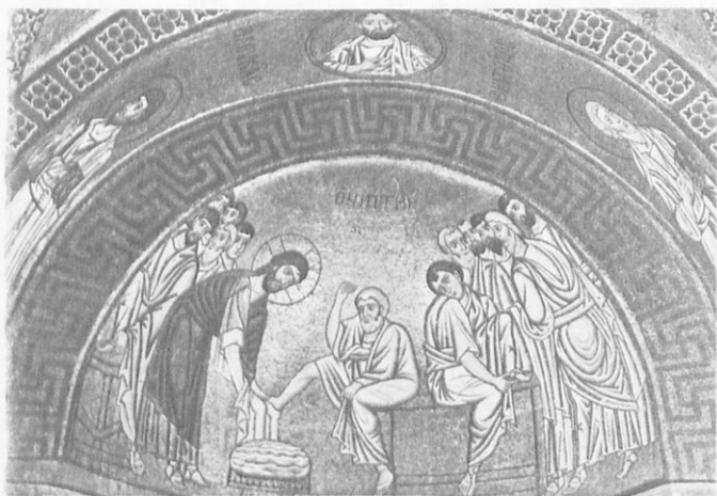

295

ΨΗΦΙΔΩΤΑ ΜΟΝΗΣ
ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ

Οί Ἅγιοι τρεῖς παῖδες.

Νικτήρ.

Ἀνάσταση (εἰς Ἄδου κάθοδος).

ΨΗΦΙΔΩΤΑ ΜΟΝΗΣ
ΔΑΦΝΙΟΥ

Τά Εισόδια τῆς Θεοτόκου.

Ἀνάσταση (εἰς Ἄδου κάθοδος).

Ἡ προσευχή Ἰωακείμ καί Ἄννης.

Κεντητό στολίδι σε μεταξωτό ύφασμα. (Γύρω από το 1000).

Ἡ Παναγία καὶ ὁ Ἅγιος Θεόδωρος. (Ψηφιδωτό, Θεσσαλονίκη, Ἅγιος Δημήτριος, 11ος αἰώνας).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ βασιλιάς τῆς Ἰουδαίας Ἐζεκίας ἄρρωστος. (Μικρογραφία Ψαλτηρίου, λεπτομέρεια, Παρίσι, Ἐθνική Βιβλιοθήκη, Ἀρχές 10ου αἰώνα).

Ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος. Πλάκα ἀπὸ ἐλεφαντόστο. Ὁ Πρόδρομος, μετὴ «μηλωτή», ὄρθιος πατὰ σὲ ὑποπόδιον. Μετὸ ἀριστερὸ χεῖρ κρατᾷ ἀνοιχτὸ εἰλητάριον μετὴ ἐπιγραφῆς: ΙΑΕ ΟΑΜΝΟΣ ΤΟΥ ΘΙΕΟΥ ΟΑΙΡΟΝ ΤΗΝ ΑΜΑΡΤΙΑΝ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ. [Μεγάλη Βοητανία, Liverpool Public Museum, 10ος αἰώνας].

Ὁ Μ. Κων/νος καὶ ὁ Ἰουστινιανός. Ὁ πρῶτος (δεξιὰ) προσφέρει τὴν Πόλη καὶ ὁ δεύτερος (ἀριστερά) τὴ Μεγάλη τῆς Ἐκκλησίας, τὴν Ἁγία Σοφία. (Ψηφιδωτό ἀπὸ τὴν νότια εἴσοδο τῆς Ἁγίας Σοφίας, 10ος αἰώνας).

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος.
Ἔχει τὴ μορφή πού του ἔδωσε
ὁ καλλιτέχνης τοῦ 10ου αἰώνα.
(Λεπτομέρεια ἀπὸ τὴν ἐπάνω
εἰκόνα τῆς σελίδας).

νιότερα προστίθεται και μία ήμικυκλική κόγχη και στη δυτική κεραία του σταυρού και έτσι η έκκλησία καταλήγει σε τετρακώχο κτίριο.

▲ Παράλληλα με το σταυροειδή έγγεγραμμένο τύπο χρησιμοποιείται στον 11ο και 12ο αιώνα και άλλος τύπος που λέγεται οκταγωνικός. Σύμφωνα με το οκταγωνικό αυτό σύστημα έγινε δυνατό να σκεπαστεί ένα πολύ μεγαλύτερο τμήμα της έκκλησίας με τον τρούλο και να προβληθεί περισσότερο ο έναίσιος χώρος. Οι φορείς του τρούλου άπωθήθηκαν στους γύρω τοίχους και έτσι ξανακερδήθηκε η ενότητα του χώρου· η μετάβαση από το οκτάγωνο στη χαμηλή κυκλική βάση του τρούλου γίνεται με τέσσερα ήμικύματα. Το καθολικό της μονής του Όσιου Λουκά είναι το αντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα μιας σειράς έκκλησιών αυτού του τύπου που κατά σύμπτωση σώθηκαν στη Στερεά Ελλάδα και στα νησιά (π.χ. Δαφνί, Ρωσική έκκλησία Αθήνας κ.ά.), ενώ ο άρχιτεκτονικός αυτός τύπος πρέπει να κατάγεται από την Κωνσταντινούπολη.

3. Ζωγραφική, Γενικά.

▲ Στη διακόσμηση του έσωτερικού της έκκλησίας αρχίζουν να καθιερώνονται αστηροί κανόνες στην έκλογή και διάταξη των θεμάτων:

● Στόν τρούλο ο Χριστός Παντοκράτωρ τριγυρισμένος από άγγέλους και προφήτες.

● Στην άψίδα ή Θεοτόκος δεομένη.

● Στίς λοιπές επιφάνειες απόστολοι και μάρτυρες.

● Μιά άλλη παράλληλη διάταξη που θα επικρατήσει από τό 11ο αιώνα, παραθέτει πολλές σκηνές από τά Εύαγγέλια (Δωδεκάροτο) και τό βίο της Θεοτόκου.

Οί τοιχογραφίες που σώθηκαν από την εποχή αυτή είναι σπάνιες. Πολλές τίς χαρακτηρίζει μία επιστροφή στίς συνθέσεις και μορφές της πωμπηανής ζωγραφικής, άλλες είναι λαϊκότερες (Καππαδοκία). Η κλασική τεχνοτροπία διαπιστώνεται και στίς μικρογραφίες των αυτοκρατορικών έργαστηρίων του Λέοντα ΣΤ' του Σοφού και του Κωνσταντίνου Ζ' του Πορφυρογέννητου. Είναι έργαστήρια χειρογράφων πιστής αντιγραφής κλασικών προτύπων που διακοσμούνται με μικρογραφίες.

Τέτοιο είναι π.χ. ένα χειρόγραφο της Έθνικης Βιβλιοθήκης στό Παρίσι με όμιλίες του Γρηγορίου Ναζιανζηνού, ένα ειλητάριο του Ίησου του Ναυη στό Βατικανό, οί μικρογραφίες σε όρισμένα εικονογραφημένα Εύαγγέλια στό Παρίσι.

Ίδιαίτερα φανερώνεται ό συνδυασμός του κλασικού ρεαλισμού με τή Χριστιανική πνευματικότητα στό Μηνολόγιο του Βασιλείου Β' (γύρω από τό 1000) κ.ά.

▲ Πλούσια άνθηση και παραγωγή ψηφιδωτής διακόσμησης εμφανίζεται τον 11ο αιώνα. Στην Κωνσταντινούπολη σώθηκαν λίγα δείγματα (Άγία Σοφία) περισσότερα σώθηκαν στην Ελλάδα, Ρωσία και Ίταλία.

● Από τίς πιο αξιόλογες ψηφιδωτές διακοσμήσεις αυτής της εποχής είναι τής Μονής του Όσιου Λουκά στη Βοιωτία, με λίγες σκηνές από τά Εύαγγέλια και πάρα πολλές μορφές Άγίων. Τό τοπίο δίνεται συνοπτικά και

Τό Όραμα τοῦ Ἰεζεκιήλ (Μικρογραφία ἀπό τό μεγάλο χειρόγραφο τῶν Ὁμιλιῶν τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, δωρισμένο ἀπό τό Βασίλειο Α' (867 - 886). Τόσο οἱ μικρογραφίες αὐτοῦ τοῦ χειρογράφου, ὅσο καί τοῦ ὀνομαστοῦ παρισινοῦ Ψαλτηρίου, εἶναι ἀντιπροσωπευτικά δείγματα τῆς μετα-εικονομαχικῆς τέχνης πού εἶναι γνωστή σάν «Μακεδονική Ἀναγέννηση». Ἡ τέχνη αὐτή ἀνατρέχει σέ κλασικά πρότυπα πού κατάγονται ἀπό τήν πομπηϊανή ζωγραφική τῶν ρωμαϊκῶν ἐπαύλεων. Στήν πύ πάνω παράσταση εἶναι προπύτων ἐντυπωσιακή γιά τήν κλασική γραμμύ τῆς ἡμορφύ τοῦ Ἀγγέλου πού ὀδηγεῖ τόν Ἰεζεκιήλ στό ὄρος. [Παρίσι, Ἐθνική Βιβλιοθήκη].

Ἡ προσευχή τοῦ Ἡσαΐα. Ὅπως σημειώθηκε στήν εἰκόνα τῆς προηγούμενης σελίδας καί οἱ μικρογραφίες ἀπό τό παρισινό Ψαλτήρι φημιζονται γιά τήν ἀναδρομή τους σέ κλασική τεχνοτροπία καί θεματογραφία. Στήν παράσταση αὐτή, ἐκδηλῆς κλασικῆς τεχνοτροπίας εἶναι ὁ μικρός Ὁρθρος καί προπιάτων ἡ Νύχτα. [Παρίσι, Ἐθνική Βιβλιοθήκη].

στis συνθέσεις κυριαρχεῖ ἡ ἀνθρώπινη μορφή ἄκομψη, γεμάτη ἔκσταση στά πρόσωπα. Στό νάρθηκα οἱ σκηνές ἀπό τά Πάθη χαρακτηρίζονται ἀπό μεγαλύτερη δραματικότητα στήν κίνηση τῶν μορφῶν.

● Επίσης ονομαστά είναι τὰ ψηφιδωτά τῆς Μονῆς τοῦ Δαφνιοῦ (11ος αἰώνας) στήν Ἀττική κοντά στήν Ἀθήνα. Εἶναι ἐκκλησία σύνθετου ὀκταγωνικοῦ τύπου ἀφιερωμένη στήν Κοίμηση τῆς Παναγίας. Τά εἰκονογραφικά θέματα εἶναι: ὁ Χριστός Παντοκράτορας στόν τροῦλο, οἱ προφῆτες στό τύμπανο, ἡ Παναγία στήν ἀψίδα, παραστάσεις ἀπό τό βίο τοῦ Ἰησοῦ στή μεσαία ζώνη τοῦ ναοῦ, τό βίο τῆς Παναγίας κ.ά.

Ἡ τεχνοτροπία πού κυριαρχεῖ στό ψηφιδωτά τοῦ Δαφνιοῦ ἀνήκει στήν κλασική παράδοση, δηλαδή δέν εἶναι σύμφωνη μέ τήν τεχνοτροπία, ὅπως ἐκφράζεται στή Μονή τοῦ Ὁσίου Λουκά. Ἡ ἴδια τεχνοτροπία τοῦ Ὁσίου Λουκά ὑπάρχει καί σέ ἄλλα μεγάλα κέντρα τοῦ 11ου αἰώνα, ὅπως π.χ. στήν Παναγία τῶν Χαλκῆων στή Θεσσαλονίκη, στήν Καππαδοκία καί λιγότερο στήν Ἁγία Σοφία τῆς Ἀχρίδας κ.ά.

Τά μνημεῖα αὐτά χαρακτηρίζονται ἀπό τήν τάση γιά ἔντονη ἐκφραστικότητα. Ἀντίθετα στό Δαφνί μιά πνοή ἐξιδανίκευσης ξεχωρίζει στίς παραστάσεις καί κάνει τίς μορφές γαλήνιες, γεμάτες ἀξιοπρέπεια καί δίχως ἔνταση, στοχαστικές ἢ θλιμμένες. Δέν ὑπάρχει ἡ ἔκσταση τοῦ Ὁσίου Λουκά. Ἐδῶ τά ἱερά πρόσωπα θυμίζουν τήν ἀρχαία «καλοκαγαθία», τά γυμνά σώματα φανερώνουν τό ἐνδιαφέρον τῶν ζωγράφων γιά τή σωστή ἀνατομική διάπλαση. Οἱ φτερωτοί ἄγγελοι σάν νά ἔρχονται ἀπευθείας ἀπό τίς ἀρχαῖες Νίκες.

Τά ψηφιδωτά τοῦ Δαφνιοῦ φανερώνουν πῶς ἡ ἀγάπη πρὸς τήν ἀρχαϊότητα διατηρεῖται στήν Ἀττική ὡς τόν 11ο αἰώνα καί ἀπλῶς ἀναζωπυρώνεται τώρα.

● Ἀπό τόν 12ο αἰώνα ἔχουν σωθεῖ μεγάλες ψηφιδωτές διακοσμήσεις σ' ὅλη τή βυζαντινὴ ἐπικράτεια καί ἀκόμη στήν ἴδια τήν Κωνσταντινούπολη. Ἔτσι π.χ. στήν Ἁγία Σοφία σώθηκε ἓνα ψηφιδωτό τοῦ 1118 μέ τήν Παναγία ἀνάμεσα στόν αὐτοκράτορα Ἰωάννη Β' τόν Κομνηνὸ καί τήν αὐτοκράτειρα Εἰρήνη καί δίπλα τό γιό τους Ἀλέξιο. Ἐκφράζει τίς καλύτερες παραδόσεις τῆς αὐλικῆς τέχνης τήν ἐποχή αὐτή.

Τά ψηφιδωτά στή Μητρόπολη τῶν Σερρών ἦταν ἀξιοσημείωτα γιά τή ζωντάνια καί τή δραματικότητα τῶν μορφῶν τους.

Τά πιό ἐκτεταμένα σύνολα ψηφιδωτῶν σώζονται στή Σικελία, ἀλλά προσαρμοσμένα σέ ἀρχιτεκτονήματα ὀλωσδιόλου ξένα πρὸς τό Βυζάντιο.

Ἡ ἐκκλησία στό Νέρεζι τῆς Ν. Γιουγκοσλαβίας, πού ἰδρύθηκε τό 1164 ἀπὸ ἓνα μέλος τῆς οἰκογενείας τῶν Κομνηνῶν, σώζει ἓνα ἀπὸ τά ὠραιότερα δείγματα τῆς νέας τέχνης, ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ στήν πρωτεύουσα, καί ἀκόμη ἓνα ἀπὸ τά πρῶτα παραδείγματα στήν εὐρωπαϊκὴ ζωγραφικὴ ἀπόπειρας νά ἐκφραστοῦν ἔντονα τά συναισθήματα πάθους καί ἀγωνίας.

1 Η ΕΠΟΧΗ ΑΥΤΗ ΧΩΡΙΖΕΤΑΙ ΣΕ ΤΡΕΙΣ ΜΙΚΡΟΤΕΡΕΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ ΜΕ ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ Η ΚΑΘΕΜΙΑ

Στά χρόνια που βασιλεύουν οι τέσσερις πρώτοι αυτοκράτορες της δυναστείας (867 - 963) γίνεται: α) η στερήωση του κράτους, β) η πρώτη φάση της αναμέτρησης με τους Βουλγάρους, και γ) τό ξεκίνημα για τήν «έποποιία» (ανάκτηση τής Κρήτης 961).

Στά χρόνια που βασιλεύουν οι δυό «σφετεριστές» (Νικηφόρος Φωκάς και Ίωάννης Τσιμισκής) και ό Βασίλειος Β' ό Βουλγαροκτόνος (963 - 1025) γίνεται: α) μεγάλο άπλωμα του κράτους με τήν ανάκτηση μεγάλων περιοχών από τούς Άραβες, β) διάλυση του Βουλγαρικού κράτους, και γ) περιορισμός τών Δυνατών.

Στήν περίοδο 1025 - 1081 άρχίζει η παρακμή του Βυζαντίου με έναν έσωτερικό ανταγωνισμό ανάμεσα στή στρατιωτική παράταξη και τή διοικητική ύπαλληλία του παλατιού. Συγχρόνως παρουσιάζονται στή Δύση οι Νορμανδοί και στήν Άνατολή οι Σελτζούκοι Τουρκοί.

2 ΠΟΛΕΜΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΜΕ ΤΟΥΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥΣ ΕΧΘΡΟΥΣ

▲ **Οί Άραβες.** Γίνεται μεγάλη κατακτητική έξόρμηση και ξαναπαίρνει τό Βυζάντιο μεγάλες περιοχές. Ό άραβικός κόσμος βρίσκεται σέ πλήρη ύποχώρηση.

▲ **Οί Βούλγαροι.** Γίνεται η άποφασιστική αναμέτρηση με τούς Βουλγάρους σέ δυό φάσεις: Ή πρώτη επί Συμεών (894 - 927) και η δεύτερη επί Σαμουήλ (976 - 1018) με τό δυτικό βουλγαρικό κράτος. Στο τέλος τό βουλγαρικό κράτος διαλύεται και τά σύνορα τής αυτοκρατορίας φτάνουν στό Δούναβη.

▲ «Άγία Ρωμαϊκή αυτοκρατορία του γερμανικού έθνους». Ξαναγίνεται βυζαντινή η Ν. Ίταλία και ύστερα από κάποιες προστριβές του Βυζαντίου με τόν Όθωνα Α' επικρατεί συνεννόηση με τή γερμανική αυτοκρατορία.

▲ **Καινούριοι έχθροί : Νορμανδοί - Ρώς - Σελτζούκοι.**

● Τό Βυζάντιο δέχεται τόν αντίπαλο από τίς μεγάλες επιδρομές τών Νορμανδών τής Σκανδιναβίας, πρώτα με τούς Ρώς από τό 860 ώς τό 989 που γίνονται Χριστιανοί και δέχονται τήν επίδραση του βυζαντινού πολιτισμού και άργότερα με τούς καθαυτό Νορμανδούς που παίρνουν από τό Βυζάντιο τίς Ιταλικές κτήσεις και άπειλούν και τό ίδιο.

● Στήν Άνατολή παρουσιάζονται οι Σελτζούκοι Τουρκοί, αναζωογονούν τόν άδυνατισμένο μουσουλμανικό κόσμο και ίδρύουν στό τέλος τής εποχής αυτής ένα Σουλτανάτο στή Μ. Άσία.

ΑΚΜΗ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ — ΘΕΣΜΩΝ — ΚΥΡΟΥΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

● Στά Γράμματα οί λόγοι ξαναπαίρνουν έπαφή μέ τήν κληρονομία τών άρχαίων Έλλήνων καί οί πληθυσμοί τής Μ. Άσίας δημιουργοῦν τά άκριτικά τραγούδια.

● Ο μηχανισμός τοῦ κράτους λειτουργεί τώρα τέλεια καί ό θρόνος είναι σεβαστός καί στερεός, όσο ποτέ άλλοτε.

● Γίνεται τό όριστικό Σχίσμα (1054) ανάμεσα στή Δυτική καί Άνατολική Έκκλησία.

Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (843-1204)

● Στήν Άρχιτεκτονική διαμορφώνεται πλήρως καί κυριαρχεί ό τύπος τοῦ έγγεγραμμένου σταυροῦ μέ τροῦλο· παραλλαγή του τό πεντάτρουλο σχήμα καί τό όκταγωνικό.

● Στή Ζωγραφική τυποποιείται στό διάκοσμο τής εκκλησίας ή εκλογή κι ή διάταξη τών θεμάτων. Στήν τεχνοτροπία παρατηρείται άναγωγή στήν πομπηϊανή ζωγραφική. Συνδυασμός τοῦ κλασικοῦ ρεαλισμοῦ μέ τή χριστιανική πνευματικότητα.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

«Βυζαντινή έποποιία» —
 «εδκλεεις σφετεριστές»
 — Πρόχειρος νόμος — Έ-
 παναγωγή — Βασιλικά —
 άλληλέγγυο — πρόνοια
 — προτίμηση — «κόμης»
 — έξαργυρισμός — κατε-
 πάνω — δούκας — παρα-
 κοιμώμενος — λογοθέτες
 — άπελάτες — λογοθέτης
 τοῦ δρόμου — έγκυκλο-
 παιδειες — έγγεγραμμέ-
 νος σταυρός μέ τροῦλο —
 πεντάτρουλος καί όκτα-
 γωνικός ναός.

Άρχή τής δυναστείας — Ο Βασίλειος Α΄	867
άναβαίνει στό θρόνο	961
Άνάκτηση τής Κρήτης	963 - 1025
Βυζαντινή έποποιία	894 - 927
Α΄ φάση πολέμων μέ τούς Βούλγαρους (Συμεών)	976 - 1018
Β΄ φάση πολέμων μέ τούς Βούλγαρους τοῦ δυτικοῦ βουλγαρικοῦ κράτους (Σαμουήλ)	1001 - 1018
Άντεπίθεση Βασιλείου Β΄	1014
Μάχη στό Κλειδί	1018
Διάλυση τοῦ δυτικοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους	989
Οί Ρῶσοι δέχονται τό Χριστιανισμό	1054
Όριστικό Σχίσμα	1071
Οί Νορμανδοί όλοκληρώνουν τήν κατάκτηση τής Ν. Ίταλίας	1071
Οί Σελτζοῦκοι άνοίγουν τό δρόμο γιά τήν έγκατάστασή τους στή Μ. Άσία (Μάχη Μαντζικέρτ)	1071

Κείμενα

1. "Ένας από τούς θρύλους για τόν Βασίλειο Α'".

"Όταν ήταν ακόμη πολύ μικρός, ένα παράδοξο περιστατικό τού συνέβηκε, πού προηγουόσε τήν κατοπινή του τύχη και δέν επιτρέπεται, νομίζω, νά μήν τό εξιστορήσω. Μιά φορά, τήν εποχή τού θερισμού, βγήκαν οι γονείς του στά κτήματά τους και έπιστατούσαν τούς θεριστές και τούς παρακινούσαν νά δουλεύουν πολύ. Έπειδή ή μέρα προχωρούσε και πρós τό μεσημέρι ό ήλιος έκαίγε πió δυνατά, άφού εφτιαζαν μέ δεμάτια από στάχυα ένα είδος σκηνής έβαλαν μέσα τό παιδί νά κοιμηθεί, για νά μήν τό πειράξει ή κάψα τού ήλιου. Και τήν ώρα πού εκείνοι ήταν άπασχολημένοι μέ τούς θεριστές, κατέβηκε ένας άετός, στάθηκε από πάνω μέ άπλωμένα τά φτερά του, και έκανε σιαά στό παιδί. Και μόλις αúτοί πού τό είδαν έβαλαν τίς φωνές, πός ό άετός ίσως σκοτώσει τό παιδί, ή μητέρα του άμέσως, σαν κάθε φιλόστοργη και φιλότεκνη μητέρα, έτρεξε πρós τό παιδί.

"Όταν είδε τόν άετό νά προσφέρει μέ τίς φτερούγες του σιαά στό παιδί και νά μή φοβηθεί μέ τόν έρχομό της, αλλά καλοσυνάτα νά τήν κοιτάζει, δέν μπόρεσε εκείνη τή στιγμή νά σκεφτεί τίποτε καλύτερο, μά πήρε μία πέτρα και τού τήν έριξε. Κι έτσι σηκώθηκε ό άετός ψηλά, και, όπως φάνηκε, έφυγε" όταν εκείνη ξαναγύρισε στόν άντρα της και στους εργάτες, ό άετός, όπως τήν πρώτη φορά, ξαναπήγε και έκανε σιαά στό παιδί, και πάλι ή ίδια φωνή από αúτους πού τόν είδαν, και πάλι ή μητέρα έτρεξε στό παιδί, και ό άετός φοβήθηκε ξανά από τήν πέτρα, και πάλι ό γυρισμός τής μητέρας στους εργάτες. Και επειδή λοιπόν θέλησε ή Πρόνοια πió καθαρά νά φανερώσει ότι όχι τυχαία, αλλά μέ θεία πρόβλεψη γινόταν αúτό, πάλι και για τρίτη φορά έγινε τό ίδιο, δηλαδή ό άετός στό παιδί, οι φωνές αúτων πού τόν είδαν, ή μητέρα στόν άετό και ό άετός νά κυνηγιέται και μέ τή βία νά φεύγει. "Έτσι πάντοτε ό Θεός από πολύ πριν προμαντεύει μέ κάποια σημάδια και σύμβολα τά μεγάλα περιστατικά πού θά γίνουν ύστερα. Αúτό και στήν κατοπινή του ήλικία δέν τού συνέβηκε λίγες φορές, αλλά πολλές φορές βρέθηκε τήν ώρα πού κοιμόταν νά τού κάνει σιαά ένας άετός.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ

(*Ιστορική διήγησις τού βίου και των πράξεων Βασιλείου τού αιδόθμου βασιλέως, κεφ. 5. Μετάφραση.*)

2. Οι έπιδρομές των Βουλγάρων επί Συμεών φτάνουν ως τήν Πελοπόννησο.

Τόν καιρό τής βασιλείας τού Κωνσταντίνου Ρωμανού άγριωποί και χριστιανομάχοι άνθρωποι, Μπολγάροι λεγόμενοι, εμπήκασι στήν Ελλάδα και από σπαθίου και κονταρίου έχαλάσασι τούς Χριστιανούς και έτραβήξασι ίσα στό Μορέα. Διαβαίνοντας γούν από τά Σάλονα, έπλοκάρασι το και μισοί από δαύτους ήρθασι στό Γαλαξειδί και επήραν σκλάβους από τά χωρία διά καταπατητάδες. Έρχόμενοι γούν οι άπιστοι στό Γαλαξειδί, πού ήτανε χτισμένο παμπάλαια και εύμορφοκαστρογυρισμένο έχοντας και φλότα καραβίων και σπίτια περίσσα, βουλήν επήκασι οι άπιστοι από σπαθίου νά επάρουσι, και παίρνοντας στήν αυθεντία τους τά καράβια, νά άπεράσουσι στό

Μορέα, κουρσεύοντας και του κόρφου ταις μεριάς· και οι Γαλαξειδιώτες, ἔστοντας νά μάθουσι ἕνα τόσο φοβερό μήνυμα, ἐτρέξασι σταῖς ἐκκλησίαις, γονατιστά παρακαλώντας τό Χριστό και τήν Παναγία και ὅλους τοὺς Ἁγίους νά τοὺς βοηθήσουσι εἰς ἐκείνη τή φοβερώτατη στιγμή· ἀρματωθήκασι γοῦν και ἐτοιμασθήκασι γιά πόλεμο· και ἐρχόμενοι ἐκεῖνοι οἱ πειράταις ἐπλοκάρασι τό κάστρο και μέ κάθε λογῆς μηχαναῖς και συνέργεια τοῦ Σατανᾶ πού τοὺς διαφέντευε, ἀνοίξασι μία τρούπα μεγάλη στό κάστρο και ἐμπήκασι μέ τό σπαθί στό χέρι· ἐτότες γοῦν ἐγενέθηκε μεγάλος σκοτωμός και φοβερή ἀμάχη, πού τό γαῖμα ἔτρεχε στοὺς δρόμους ὡσάν ποτάμι χειμωνιάτικο. . .

. . . Ἐμβαίνοντας οἱ πειράταις ἀνεμπόδιστα στό Γαλαξειδί, ἐπεράσασι ἀπό σπαθίου ὅ,τι εὐρήκασι ζωντανό, και ἀνάψασι φωτιά στά σπίτια και ἐκρημνήσασι και τό κάστρο πού ἦτανε εὐμορφότατο, φυκιασμένο μέ μάρμαρα μεγάλα ἀπό τῶν Ἑλλήνων καιρό· ὕστερα ἐμπήκασι και σταῖς ἐκκλησίαις και ἐκεῖ εὐρήκασι τοὺς γέρους γονατιστά παρακαλώντας ταις εἰκόνας· ἄλλους γοῦν σφάξασι ὡσάν ἀρνία οἱ ἀντίχριστοὶ ἐμπροστά στό Ἅγιο Βῆμα και ἄλλους ἐπήρασι σκλάβους. . .

. . . Ἐτότες οἱ Γαλαξειδιώτες, κατατρεγμένοι ἐπήγασι και ἐχτίσασι σπίτια στά τριγύρω νησόπουλα· ἐκεῖ γοῦν ἐχτίσασι και μία ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου και ἐμολώσασι και τό νησί μέ πλάκαις μεγάλαις. Ὑστερα ἀπό πενήντα χρόνια, ἤσυχάζοντας ὁ τόπος και τοὺς Μπολγάρους ἐξολόθρευσε ἡ ὀργή τοῦ Κυρίου ἐβγήκασι οἱ Γαλαξειδιώταις πάλε στή Στεριά και ἐξαναχτίσασι τά σπίτια τοῦ Γαλαξειδίου, πού ἦτανε ὅλο στάχτη και ἐρείπια, και λόγγοι και ρουμάνια ἀπάνω ἀφυτρώσασι.

ΧΡΟΝΙΚΟ ΓΑΛΑΞΕΙΔΙΟΥ

(Κ. Σάθα, Ἱστορία Ἀμφίσης, Ναυπάκτου, Γαλαξειδίου, Αἰδωρικίου και περιχώρων. Ἐν Ἀθήναις 1914, σ. 200 - 202)

3. Ἀπόσπασμα ἀπό μία ἐπιστολή τοῦ αὐτοκράτορα Ρωμανοῦ Α' Λεκαπηνοῦ στόν Συμεών.

. . . Γιατί, πές μου, τί περισσότερο κατάφερες μέ τό νά γράφεις τόν ἑαυτό σου βασιλέα Βουλγάρων και Ρωμαίων χωρίς σ' αὐτό νά εἶναι σύμφωνος και βοηθός σου ὁ Θεός; Τί περισσότερο κέρδισες πού μέ τόση βία μᾶς πῆρες τή γῆ μας; Ποῦ εἶναι οἱ φόροι πού παίρνεις ἀπ' αὐτήν; Τί εἰσόδηματα σου πληρώνονται ἀπό κεῖ; Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ἂν θελήσεις νά καλοξετάσεις τό πράγμα, πώς ὕστερα ἀπό τόσους φόνους και λεηλασίες ἄλλο δέν σου ἀπομένει νά ἐξουσιάζεις παρά μόνο τά κάστρα, και μάλιστα μέ πρόσθετους μελαδες, νά τά συντηρεῖς μέ τρόφιμα και στρατιώτες, ἐνῶ ὁ λαός μέσα σ' αὐτά ὑποφέρει και ἀφανίζεται. . .

. . . Ἄν ἐπρεπε κάποιος νά ὀνομάζεται βασιλιάς τῶν Ρωμαίων και τῶν Βουλγάρων, ἐμεῖς ἐπρεπε περισσότερο νά ὀνομαζόμαστε, πού και τό ὄνομα αὐτό τό πήραμε ἀπό τό Θεό και τήν ἐξουσία, ὅπως ὅλοι παραδέχονται, και ὄχι ἐσεῖς πού ἀγωνιζόσαστε νά τό ἀποκτήσετε μέ αἱματα και σφαγές.

Βυζαντινά Κείμενα

[Βυζική Βιβλιοθήκη σ. 134. Μετάφραση]

4. Ἐπιδρομές τοῦ Συμεών στήν Ἑλλάδα.

(Ἀπό τό Συναξάρι τοῦ σύγχρονου μέ τά γεγονότα ὁσίου Λουκά τοῦ Στειριώτου)

Ἀφοῦ δέ ὁ ὅσιος διῆλθεν εἰς τό ὄρος ἐκεῖνο, τά Ἰωάννιτρα, ἐπτά ἔτη, ἀνεχώρησεν ἀκουσίως, διότι ὁ ἄρχων τῶν Βουλγάρων Συμεών, ἀθετῶν τάς συμφωνίας πού εἶχε μέ τούς βυζαντινοὺς βασιλεῖς, ἐκίνησε πόλεμον κατά τῆς Ἡπείρου καί ἄλλους μέν ἐθανάτωνεν, ἄλλους δέ ἠχμαλώτιζε. Λοιπὸν ἀπὸ τόν φόβον τῶν Βουλγάρων, ἄλλοι ἐκλείοντο εἰς τά φρούρια καί ἄλλοι ἀνεχώρουν εἰς Εὐριπον καί εἰς τόν Μορέαν, διὰ νά σωθοῦν. Οἱ δέ χωρικοί γείτονες τοῦ ὁσίου, ἀνεχώρουν εἰς τὰς νήσους πού ἦσαν ἐκεῖ πλησίον· ὅμως ὁ φόβος τοῦ ἐχθροῦ καί ἐκεῖ τούς ἤγειρε κίνδυνον· διότι ἐνῶ αὐτοὶ ἐνόμιζον πὼς εἶναι ἠσφαλισμένοι, εὐρισκόμενοι ἐντὸς τοῦ πλοίου, οἱ Βούλγαροι ἤλθον αἴφνης εἰς αὐτούς καί σχεδόν ὅλους τούς ἐθανάτωσαν, ἐκτὸς ὀλίγων, οἱ ὁποῖοι κολυμβώντας ἐσώθησαν. Ὁμοῦ μέ αὐτούς ἦτο καί ὁ ὅσιος Λουκάς, ὁ ὁποῖος εὐρίσκων πλοῖον, ἔλαβεν ὅλους τούς συγγενεῖς καί γνωστούς καί πῆγεν εἰς Κόρινθον. . .

Δέν παρῆλθε πολὺς χρόνος καί ὁ ἀλιτήριος Βούλγαρος Συμεών ἀπέθανε καί ἔλαβε τὴν ἐξουσίαν ὁ υἱὸς του Πέτρος, ὁ ὁποῖος μισῶν τούς πολέμους καί τὰς αἱματοχυσίας, ἔκαμεν εἰρήνην μέ τούς βυζαντινοὺς καί οὕτως ὅλοι, ὅσοι ἔφυγον ἐπέστρεψαν εἰς τὴν πατρίδα των· ἐπέστρεψε καί ὁ θεῖος Λουκάς εἰς τὴν ποθητὴν ἡσυχίαν του Ἰωάννιτρα τοῦ ὄρους. . .

Ο ΜΕΓΑΣ ΣΥΝΑΞΑΡΙΣΤΗΣ

[Κ. Δουκάκη, τόμ. ΣΤ' 1958 σελ. 100 καί 102]

5. Ἐνα στιγμιότυπο ἀπὸ τὴ συνάντηση Λιουτπράνδου καί Νικηφόρου Φωκά, ὅπως τό ἐξιστορεῖ μέ μεγάλη προκατάληψη ὁ δύστροπος Ἐπίσκοπος.

ΙΑ'. Τὴν ἴδια μέρα μέ κάλεσε σέ γεῦμα, ἀλλά, ἐπειδὴ ὁ Νικηφόρος μέ λογάριανζε κατώτερο ἀπὸ τούς ἄρχοντές του, μ' ἔβαλε νά καθίσω δέκατος πέμπτος στὴ σειρά, ἐκεῖ πού δέν ἔφτανε τό τραπεζομάντιλο. Ἀπὸ τούς ἀκολούθους μου κανένα δέν κάλεσε στό συμπόσιο. . . Στὸ μακρὺ καί αἰσχρὸ ἐκεῖνο συμπόσιο πού, ὅσο διαρκούσε, ὅπως γίνεται μέ τούς μεθυσμένους, χύθηκε τό λάδι καί ἔσταξε παντοῦ ἓνα ἄλλο ὑγρὸ ἀπὸ ψάρια πού σοῦ ἐρχόταν ἀναγούλα, ὁ Νικηφόρος ζητοῦσε νά μάθει πολλά καί γιὰ τὴν αὐτὴ καί γιὰ τούς στρατιῶτες Σας¹. Ὅταν ἐγὼ τοῦ ἀποκρίθηκα εὐλικρινά καί εὐστοχα σέ κάθε ἐρώτηση, — Λές ψέματα! εἶπε· τοῦ Κυρίου σου οἱ στρατιῶτες δέν εἶναι ἄξιοι στὴν ἵππομαχία καί πεζομαχία, γιατί οἱ μεγάλες ἀσπίδες, οἱ βαριοὶ θώρακες, τὰ μακριὰ σπαθιά καί οἱ βαριές περικεφαλαῖες τούς ἐμποδίζουν νά κινηθοῦν μέ εὐκινησία. . . Ἀλλά καί ναυτικὴ δύναμη δέν ἔχει ὁ Κύριός σου· μόνο ἐγὼ ἔχω στόλους καί μπορῶ νά ἐπιτεθῶ ἐναντίον του ἀφανίζοντας τίς παραθαλάσσιες πόλεις του καί καίγοντας τίς παραποτάμιες. . .

ΙΒ'. Ἐτοιμαζόμενα νά τοῦ δώσω τὴν ἀπάντηση πού τοῦ ἄξιζε ἀποστομίωνον-

1. Ἀπευθύνεται στὸν Ὅθωνα Α', αὐτοκράτορα τῆς Ἀγίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Γερμανικοῦ Ἔθνους).

πού φανέρωνε τό επίσημο γένος του. 'Από τό ένα αὐτί του κρεμόταν ένα χρυσό σκου-
λαρίκι στολισμένο μέ δυό μαργαριτάρια.'

Γιά τή συνάντηση αὐτή δέν ξέρουμε τίποτε ἄλλο· φαίνεται ὅμως ὅτι τότε ὑπο-
γράφηκε ὀριστικά ἡ συμφωνία εἰρήνης. Μετά ἀπό αὐτήν ἐκκενώθηκε τό Δορύστολο
ἀπό τοὺς Ρώσους καί ἔγινε ἡ ἐπιστροφή τῶν 'Ελλήνων αἰχμαλώτων· ἐνῶ ὁ Σβιατο-
σλάβος καί οἱ πολεμιστές πού τοῦ ἀπόμειναν ἐπαιρναν τό δρόμο τοῦ γυρισμοῦ γιά τή
Ρωσία, τοὺς ἔλεγε γιά νά τοὺς παρηγορήσει: «Κάποια μέρα θά βροῦμε τό δρόμο γιά
τὴν Κωνσταντινούπολη.»

ΓΟΥΣΤΑΒΟΣ ΣΛΟΥΤΣΙΕΡΣΕ

[*Ἡ Βυζαντινὴ Ἐποποιία κατὰ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰ. Ἰωάννης Ταμισηῆ·*
Μετ. Σ. Βουτυρᾶ. Ἐν Ἀθήναις 1904, σελ. 171 - 173. Ἐρᾶνισμα.)

7. Ἡ μορφή τοῦ Βασιλείου Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου.

Ἵσο περνοῦσαν τὰ χρόνια, μέ τὴν πείρα πού εἶχε ἀποκτήσει γιά τὰ πάντα, δέν
εἶχε ἀνάγκη ἀπό τοὺς σοφότερους του. Ὁ ἴδιος λοιπὸν ἐπαιρνε ἀποφάσεις, ὁ ἴδιος
διοικοῦσε τό στρατό. Στὴν πολιτικὴ διοίκηση διοικοῦσε ἀκολουθώντας ὄχι τοὺς γρα-
φτοῦς νόμους, ἀλλὰ τοὺς ἄγραφους πού ἐπινοοῦσε τό πολὺ ἐφευρετικὸ μυαλό του. Γι'
αὐτό δέν ἔδινε πολλή σημασία στοὺς μορφωμένους ἀνθρώπους· τοὺς εἶχε σέ μεγάλη
ἀνυποληψία. Καί βρισκομαί σέ μεγάλη ἀπορία γιατί, ἐνῶ ὁ βασιλιάς περιφρονοῦσε
τόσο πολὺ τὴν ἀσχολία μέ τὰ γράμματα, παρουσιάστηκαν στὰ χρόνια του ὄχι λίγοι
φιλόσοφοι καί ρήτορες. . . Αὐτός, ἀφοῦ καί τό κράτος ἀπό τοὺς βάρβαρους καθάρισε
καί στό ἐσωτερικὸ του, γιά νά πῶ ἔτσι, μέ κάθε τρόπο κυριάρχησε, δέ δέχτηκε νά ἀ-
φήσει τὰ πράγματα ὅπως ἦταν πρὶν, ἀλλὰ περιόρισε τὴν ἀριστοκρατία τῶν μεγάλων
οἰκογενειῶν καί τὴν ἔφερε στὴν ἴδια μοῖρα μέ τοὺς ἄλλους, μέ μεγάλη ἄνεση κράτησε
στά χέρια του τὴν ἐξουσία, καί, ἀφοῦ ἀνέδειξε γύρω του μιὰ ομάδα ἀπὸ ἐκλεκτοὺς συν-
εργάτες, πού δέν ἦταν οὔτε στό πνεῦμα περίφημοι, οὔτε ἀπὸ ἀριστοκρατικὴ καταγω-
γὴ, οὔτε στὰ γράμματα πολὺ προχωρημένης μόρφωσης, σ' αὐτοὺς ἀνάθεσε τὴν αὐτο-
κρατορικὴ ἀλληλογραφία καί τοὺς ἐμπιστεύτηκε τὰ μυστικά τοῦ κράτους. . .

Ἐκανε τίς ἐκστρατεῖες πρὸς τοὺς ἐχθρούς ὄχι ὅπως συνηθίζουν νά τίς κάνουν οἱ
περισσότεροι βασιλιάδες πού ἐκστρατεῦν σὴ μέση τῆς ἀνοιξῆς καί ξαναγυρίζουν,
ὅταν τελειώσει τό καλοκαίρι, ἀλλὰ αὐτός, γιά νά ἐπιστρέψει, ἔπρεπε νά φτάσει στό
σκοπὸ πού εἶχε, ὅταν ξεκινοῦσε. Καί δέν ὑποχωροῦσε οὔτε στό μεγάλο κρῦο οὔτε σὴ
μεγάλῃ ζέσθῃ, καί, ὅταν διψοῦσε, δέν πλησίαζε ἀμέσως στίς πηγές, ἀλλὰ ἦταν ἀλη-
θινὰ σέ κάθε του φυσικὴ ἀνάγκη δυνατός καί μέ ἀνοχὴ σάν τό διαμάντι.

ΜΙΧΑΗΛ ΦΕΛΛΟΣ

[*Χρονογραφία*, κεφ. 29, 30, 32. Ἀποσπάσματα.
Ἐκδ. Les Belles Lettres, Paris 1926. Μετάφραση.)

8. Ἡ πάλη τῶν Μακεδόνων αὐτοκρατόρων μέ τοὺς Δυνατοὺς.

'Από τὰ μέσα τοῦ 9ου αἰῶνα ὑπῆρχε πιά στίς ἀσιατικὲς ἐπαρχίες, καί ἕναν αἰῶνα
ἀργότερα καί στίς εὐρωπαϊκὲς, ἀρκετὴ ἀσφάλεια, καί ἡ γῆ, μετὰ τοὺς περιορισμοὺς

πού επέβαλε τό κράτος στό ἐμπόριο, εἶχε καταλήξει νά εἶναι ἡ ἐπιπερδέστερη ἐπέ-
δυση.

Ἄναπτύχθηκε μιά τάξη ἀριστοκρατῶν πού εἶχαν τεράστια πλούτη ἀπό ἰδιοκτη-
σίες, πού προσπαθοῦσαν συνεχῶς νά τίς κάνουν μεγαλύτερες. Οἱ μικροί ἐλεύθεροι ἀ-
γρότες εἶχαν μιά τάση νά ἐξαγοράζονται καί ἡ ἔγιναν δουλοπάροικοι ἢ ἐξαφανίστηκαν.

Αὐτό ἀναστάτωσε τό φορολογικό σύστημα καθώς καί τό σύστημα τῆς στρατολο-
γίας, πού ἦταν συνδεδεμένο μέ τήν κυριότητα τῆς γῆς. Ἐπί πλέον ὁ πλούσιος εὐγενής,
μέ τήν ἐξαιρετικά μεγάλη ἀκολουθία ἀπό ὑπηρέτες καί ὑποτελεῖς, πού μπορούσε νά
τούς ὀπλίσει, ἦταν μιά φανερή ἀπειλή γιά τό κράτος.

Ἡ διοίκηση ἔκανε καθαρῇ διάκριση ἀνάμεσα στούς πλουσίους — τοὺς δυνατούς
— καί τοὺς φτωχοὺς — τοὺς πένητες — καί γενικά προσπαθοῦσε νά περιορίσει
τούς ἀριστοκράτες σέ καθήκοντα μόνο στρατιωτικά, διατηρώντας τίς πολιτικές ὑπὴ-
ρεςίες δημοκρατικές καί ἐλεύθερες.

Ὅλο τό 10ο αἰῶνα ἡ κυριότερη ἀσχολία τῶν αὐτοκρατόρων ἦταν νά θεσπίζουν
νόμους προσπαθώντας νά περιορίσουν τή δυνατότητα τῶν ἀρχόντων νά ἀγοράζουν
τή γῆ τῶν φτωχῶν. Ὁ Ρωμανός Α' τοὺς ἀπαγόρευσε νά ἀγοράζουν γῆ πού ἀνῆκε σέ
κυριότητα χωριοῦ. Ἐκτός ἀπό αὐτό ὁ Ρωμανός καθώς καί ὁ Κωνσταντῖνος Ζ' καί ὁ
Βασίλειος Β' ἀφιέρωσαν καί χρόνο καί ἐνεργητικότητα, γιά νά ἐπιβάλουν καί νά τε-
λειοποιήσουν τέτοια μέτρα.

Ὁ Βασίλειος Β' κυρίως ἔδειξε μεγάλη δραστηριότητα. Σέ μιά περιοδεία του εἶδε
ὅτι οἱ οἰκοδεσπότες πού τόν φιλοξένησαν ἦταν πολύ ἰσχυροί καί, χωρίς νά διστάσει
καθόλου, περιορίσε τή δύναμή τους καί τοὺς τιμώρησε καί ἔλαβε ἐπίσης μέτρα καί ἐ-
ναντίον τῶν γαιοκτημόνων πού ἦταν αὐτοδημιουργοί, γιατί παράλληλα μέ τίς πα-
λιές οἰκογένειες πού μεγάλωναν τίς ἰδιοκτησίες τους παρουσιάζονταν συγχρόνως καί
οἰκογένειες καινούριες.

Ἡ κυβέρνηση ὅμως ἀπέτυχε. Ἀκόμα καί τό ἀ λ λ η λ έ γ γ υ ο πού ξανάφερε
ὁ Βασίλειος Β', — ἕνα φόρο πού τόν χρησιμοποιοῦσαν γιά νά ἐπιβάλλουν πρόστιμα
ὁ τοὺς γαιοκτήμονες, — δέν μπόρεσε νά καταστρέψει τή δύναμή τους. Καί ἤδη ὁ Νι-
κηφόρος Β', πού προερχόταν ἀπό μεγάλη οἰκογένεια γαιοκτημόνων, εἶχε προδώσει
τήν αὐτοκρατορική πολιτική.

Στά μέσα τοῦ 11ου αἰῶνα οἱ γαιοκτήμονες, στήν τάξη τῶν ὁποίων πρέπει τώρα
νά συμπεριληφθοῦν καί οἱ ἀνώτεροι κληρικοί, εἶχαν τόση δύναμη, ὥστε πῆραν στά χέ-
ρια τους τήν κυβέρνηση, μέσα σ' ἕνα χάος πού εἶχε γιά ἀποτέλεσμα τίς νίκες τῶν Σελ-
τζούκων. Ἀπό τήν ἐποχὴ αὐτή, παρ' ὅλο πού οἱ ἐπιδρομές καί οἱ κατακτήσεις τῶν
ξένων περιορίσαν τή γῆ τους, στήν πραγματικότητα κυβερνοῦσαν οἱ ἀριστοκράτες.

ΣΤΗΒΕΝ ΠΑΝΣΙΜΑΝ

[Βυζαντινός Πολιτισμός. Μετάφραση Δέσποινας Δελζώρτζη.
Ἔκδοση Γαλαξία, σελ. 116 - 117.]

Η ΕΥΡΩΠΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Στο ανατολικό τμήμα του ρωμαϊκού κράτους ή ελληνική και ή ρωμαϊκή παράδοση μαζί με τό Χριστιανισμό διαμόρφωσαν τό μεσαιωνικό ελληνικό τρόπο ζωής. Στο δυτικό τμήμα, μετά τήν πτώση του ρωμαϊκού κόσμου τόν 5ο αί., επικράτησαν πάνω στά έρείπιά του οί Γερμανοί, πού ή ζωή τους ήταν ακόμη πρωτόγονη. Παρ' όλα αυτά προσπάθησαν νά ιδρύσουν δικά τους βασιλεία και νά βγάλουν τήν Εύρώπη από τό χάος.

Οί Φράγκοι κάνουν τίς σοβαρότερες απόπειρες νά ενώσουν τό βαρβαρικό κόσμο τής Εύρώπης σ' ένα ισχυρό κράτος. Μιά φορά μάλιστα θά ξαναφτιάξουν τή ρωμαϊκή αυτοκρατορία με τή βοήθεια και τήν εύλογία τής Δυτικής Έκκλησίας, πού έχει πιά άποσπαστεί από τό Βυζάντιο και ζητά τήν προστασία τους.

▲ Τήν ένότητα όμως πού ζητούσε ή Εύρώπη δέν τήν πέτυχε ποτέ της, όπως τήν είχε επιτύχει τό Βυζάντιο χάρη στό ισχυρό κράτος του. Ή αίτία ήταν τό σύστημα τής φεουδαρχίας, πού τής παρέλυε κάθε προσπάθεια συγκεντρωτικής έξουσίας. Ειδικά από τόν 9ο ως τόν 11ο αιώνα τά περισσότερα κράτη τής Εύρώπης είναι τεμαχισμένα σε μικρές φεουδαρχικές ήγεμονίες και οί μονάρχες είναι άπλοι έπικυρίαρχοι.

▲ Άν δέν ένώθηκε όμως ή δυτική Εύρώπη σ' ένα κράτος, όπως έγινε στό Βυζάντιο, ένώθηκε υπό τή δύναμη και τήν αϊγλη του Πάπα. Ήπειδή οί άνθρωποι του δυτικού κόσμου δέ γνώρισαν τήν προστασία ενός κράτους, αλλά ήταν άφημένοι στη διάθεση των ισχυρών, εμπιστεύτηκαν τους έαυτούς των στην Έκκλησία, πού αναπτύσσει στους σκοτεινούς αυτούς αιώνες μιάν αξιόλογη φιλανθρωπική και προσηλυτιστική δράση. Γι' αυτό ή δύναμη τής Δυτικής Έκκλησίας ήταν πολύ μεγάλη. Οί Πάπες στό τέλος έδωσαν μιá μεγάλη μάχη με τους βασιλιάδες των κρατών τής Δύσης, για νά μείνουν ανεξάρτητοι στό θρησκευτικό έργο τους. Τή μάχη τήν κέρδισαν, και αυτό είναι μιá σοβαρή διαφορά από τήν εκκλησία τής Κωνσταντινούπολης.

▲ Από τό τέλος τοῦ 11ου αἰώνα οἱ λαοί καί τά κράτη τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης βρίσκονται ὑπό τήν ἰσχυρή πίεση μιᾶς ἀόριστης ἀκόμη ἀνάγκης οικονομικῶν καί κοινωνικῶν ἀλλαγῶν. Οἱ διάφορες μερίδες τοῦ πληθυσμοῦ δέ ζοῦν πιά βολεμένες, ὅπως ζοῦσαν ὡς τώρα, στίς προηγούμενες συνθήκες ζωῆς. Ἐτοιμάζονται ἀνακατατάξεις καί οἱ ἄνθρωποι διακατέχονται ἀπό ἕνα ἀόριστο αἶσθημα δυσφορίας καί ἀναζητοῦν εὐκαιρίες διεξόδου.

Ἡ ἀνάπτυξη τῶν μεσαιωνικῶν πόλεων καί ἡ πρώτη ἐμφάνιση τῆς ἀστικής τάξης, πού δέν ἀσχολεῖται πιά μέ τή γεωργία, ἀλλά μέ τό ἐμπόριο καί τή βιοτεχνία, ἐτοιμάζου τήν ἀνατροπή τοῦ μεσαιωνικοῦ τρόπου ζωῆς καί τήν ἀρχή τῶν Νέων Χρόνων.

▲ Ἡ παντοδύναμη τότε Ἐκκλησία παίρνει τήν πρωτοβουλία κάποιας διεξόδου ἀπό τήν γενική αὐτή κρίση μέ τίς σταυροφορίες πού τίς ἐμπνέει καί τίς καθοδηγεῖ. Εἰδικότερα οἱ σταυροφορίες προκαλοῦνται ἀπό:

- Ἐρησκευτικές αἰτίες.
- Τή διάθεση τῶν Χριστιανῶν νά ἐκδικηθοῦν τοὺς Μουσουλμάνους, ἐπειδή καταπάτησαν τοὺς Ἁγίους Τόπους.
- Τήν ἀνάγκη νά βρεθεῖ μιὰ διεξόδος στήν ἵπποτική πολεμική ὁρμή καί νά ἐξασφαλιστοῦν γαιοκτήματα γιά τοὺς ἀκτῆμονες εὐγενεῖς πολεμιστές.
- Οἰκονομικές αἰτίες, πού ἀναφέρονται κυρίως στίς ἰταλικές πόλεις, ἀλλά καί σέ τυχοδιώκτες ἰδιῶτες καί ἡγεμόνες πού ἀναζητοῦν εὐκαιρίες νά ἀποκτήσουν πλοῦτη καί δύναμη.

1 Η ΕΥΡΩΠΗ ΑΡΧΙΖΕΙ ΝΑ ΣΧΗΜΑΤΙΖΕΤΑΙ ΠΑΝΩ ΣΤΑ ΕΡΕΠΙΑ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (476-751)

1. Τά «Πέντε Βασίλεια» χάνονται ἕνα-ἕνα καί στό τέλος μένει μόνο τῶν Φράγκων.

▲ Ὡς τώρα ἐξετάσαμε στά προηγούμενα κεφάλαιά μας τή μεσαιωνική ἱστορία τῶν ἀνθρώπων πού ἀκολούθησαν τή γραμμή τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ρίξαμε φῶς στό ἀνατολικό μέρος τῆς Μεσογείου καί ἀφήσαμε τή Δ. Εὐρώπη ἀπό τόν 5ο αἰ. στή διάθεση ἄλλων λαῶν πού τοὺς δόθηκε τό ταπεινωτικό ὄνομα «βάρβαροι».

Εἶδαμε ὅτι ἀπό τό χῶρο πού πρῖν ἀπό τίς εἰσβολές τόν ἐκάλυπτε τό Δυτικό ρωμαϊκό κράτος καί τόν προστάτευαν οἱ λεγεῶνες του δέν ἀπόμεινε πιά τίποτε.

Τόν πλημμύρισαν γερμανικοί λαοί. Οἱ σπουδαιότεροι ἴδρυσαν ἐκεῖ πέντε βασίλεια:

1. Τῶν Φράγκων.
2. Τῶν Βουργουνδῶν.
3. Τῶν Βησιγόθων.
4. Τῶν Βανδάλων.
5. Τῶν Ὀστρογόθων.

Πιό πέρα, και ακόμη πιό πρωτόγονοι, οί 'Αγγλοσάξονες πασχίζουσι στά νησιά τής Μ. Βρετανίας νά μπουν κι αὐτοί στήν ἱστορική σκηνή. Πιό βόρεια στίς Σκανδιναβικές χῶρες, ζοῦν ἐπίσης πολυάριθμοι γερμανικοί λαοί, ἀλλά μένουσι ἀκόμη ἄγνωστοι.

▲ *Οἱ λαοί πού ζοῦν μοιρασμένοι στά πέντε αὐτά βασίλεια ἔχουσι μερικά κοιλά γνωθίσματα:*

● Τούς κατέχει ἕνας βαθύς σεβασμός πρὸς τό ρωμαϊκό κράτος κι ἄς βρίσκεται πιά σέ ἐρείπια. Εἶναι ὁ σεβασμός και ὁ φόβος τοῦ πρωτόγονου πρὸς τόν πιό δυνατό και πολιτισμένο. Κατά βάθος ποτέ δέν πίστεψαν πῶς ἡ ρωμαϊκή αὐτοκρατορία χάθηκε. Οἱ ἡγεμόνες τους κολακεύονται μέ τους τίτλους της και ἀναγνωρίζουσι ὡς ἔδρα της τήν Κωνσταντινούπολη. Τόσο δυνατή εἶναι αὐτή ἢ ἀντίληψη, ὥστε ἀργότερα, ὅσα ἀπό αὐτά τά κράτη διατηρηθοῦν και γίνουσι ἰσχυρά, θά ἔχουσι τή φιλοδοξία νά ἀναστήσουσι αὐτή τήν αὐτοκρατορία.

● Ἐπειδή στίς περιοχές αὐτές κατοικοῦσαν πρωύτερα πληθυσμοί μαθημένοι νά ζοῦσι μέ τόν τρόπο και μέ τους νόμους τής Ρώμης, και οἱ Γερμανοί ἤθελαν νά κρατήσουσι τίς δικές τους πατροπαράδοτες συνήθειες, ἐπικράτησαν παντοῦ δύο τρόποι ζωῆς, ἕνας γερμανικός και ἕνας ρωμαϊκός. Αὐτή ἡ ταυτόχρονη συνύπαρξη δύο τρόπων χαρακτηρίζει αὐτή τήν περίοδο, και μάλιστα ἔγιναν και νόμοι πού τήν ἀναγνωρίζουσι ἐπίσημα.

● Οἱ γερμανικοί πληθυσμοί μέ τό πέρασμα τοῦ καιροῦ ἔχασαν τή γλώσσα τους, και ὅσοι κατοικοῦσαν δυτικά ἀπό τό Ρήνο συνήθισαν νά μιλοῦσι μιὰ λατινική γλώσσα, λαϊκή και πολύ παραμορφωμένη.

● Στίς καινούριες χῶρες οἱ λαοί αὐτοί ἠρέμησαν κάπως. Ἐπαψαν νά εἶναι νομάδες, μοιράστηκαν τή γῆ μέ τους παλιούς ἰδιοκτῆτες και ἄρχισαν νά τήν καλλιεργοῦν. Ρίζωσαν ἐκεῖ και τά μέρη ἐκεῖνα ἔγιναν πιά οἱ ὀριστικές τους πατρίδες.

● Χάρη στή μόνιμη ἐγκατάσταση και συμβίωση μέ τους παλιούς ἐκρωματισμένους κατοίκους ἔγινε μιὰ βαθιά ἐθνολογική ἀνάμειξη και δημιουργήθηκε ἕνας νέος τύπος Εὐρωπαίων, ὁ γερμανορωμαϊκός.

▲ *Αὐτά τά σημάδια δείχουσι πῶς μέσα ἀπό τά ἐρείπια τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους τής Δύσης ἐτοιμάζεται νά ξεπροβάλλει ἕνας καινούριος κόσμος.* Ἀληθινά, οἱ λαοί αὐτοί εἶναι προορισμένοι νά διαμορφώσουσι μιάν ἀλλιώτικη δική τους Εὐρώπη. Ὅμως οἱ πιό ζωντανοί ἀνάμεσά τους, πού θά μπορούσαν νά τήν πραγματοποιήσουσι, οἱ Γότθοι, καταδιώχθηκαν και τά κράτη τους διαλύθηκαν ἀπό τόν Ἰουστινιανό. Τό ἴδιο ἔγινε και μέ τους Βανδάλους. Ὅσοι ἀπόμειναν ἀπό τους Γότθους στήν Ἰσπανία χάθηκαν ἀργότερα, ὅταν τήν κυρίεψαν οἱ Ἄραβες. Τό κράτος τῶν Βουργουνδιῶν διαλύθηκε και ἀπορροφήθηκε ἀπό τους Φράγκους.

2. Οἱ Φράγκοι κάνουν τήν πρώτη προσπάθεια νά ἐνώσουσι τήν Εὐρώπη. Ἐνῶ ὁ ἱστορικός ρόλος τῶν ἄλλων βασιλείων ἐμποδίστηκε, γιατί οἱ λαοί τους ἦταν αἰρετικοί, τό μέλλον ἀνοίχτηκε στους Φράγκους, παρ' ὅλο πού εἶχαν μείνει ὡς τώρα εἰδωλολάτρες. Ὑποστηρίχθηκαν πολύ ἀπό τή Δυτική Ἐκ-

κλησία, γιατί ανέχονταν τούς ιεραποστόλους της και τή βοήθησαν στον άγώνα της έναντίον τών αίρετικών. Γι' αυτό από τούς Φράγκους θά γεννηθεί ή μεγαλύτερη έλπίδα για μία ένότητα του κομματιασμένου δυτικού κόσμου. Έπειδή βρίσκονται έξω από τίς κατακτητικές φιλοδοξίες του Βυζαντίου, μπόρεσαν νά κάμουν δύο μεγάλες προσπάθειες, για νά ενώσουν τήν Εύρώπη σ' ένα μεγάλο κράτος:

- Η πρώτη γίνεται, πρίν από τον Ίουστινιανό, από τή δυναστεία τών Μεροβιγγίων.
- Η δεύτερη, στην εποχή τών Ίσαύρων, από τον Καρλομάγνο, και είναι ή πιό σοβαρή.

2 ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ — ΜΕΡΟΒΙΓΓΙΟΙ ΚΑΙ ΚΑΡΟΛΙΔΕΣ

1. Κλόβης — «Νωθοί βασιλιάδες». Όταν ο πιό όνομαστός βασιλιάς τών Μεροβιγγίων, ο Κλόβης (481 - 511), ανέβηκε στο θρόνο, τό κράτος του δέν ξεπερνούσε τό σημερινό Βέλγιο. Αύτός πρώτος ένωσε τούς χωρισμένους Φράγκους σ' ένα ισχυρό κράτος από τά Πυρηναιά ως τό Ρήνο και ως τίς Άλπεις μέ πρωτεύουσα τό Παρίσι, και δέχτηκε επίσημα τό Χριστιανισμό.

Αυτά έχουν μεγάλη σημασία για δύο λόγους: Πρώτα, γιατί αυτό τό κράτος του Κλόβη ήταν τό πρώτο μεγάλο κράτος πού εμφανίστηκε τότε στην Εύρώπη, και ύστερα, γιατί ο Χριστιανισμός πού δέχτηκε δέν ήταν αίρετικός, αλλά καθολικός, δηλαδή για τότε ορθόδοξος.

Μεροβιγγιανή εποχή. Σκηνή πού δείχνει μεταφορά Αγίων Λειψάνων. [Ανάγλυφο, Βιέννη, 7ος αιώνας].

Είναι τό πρώτο βαρβαρικό κράτος τῆς Εὐρώπης πού ἀκολουθεῖ στό δόγμα τῆ Δυτικῆ Ἐκκλησία. Αὐτή ὡς τώρα δέν εἶχε ἀπό πουθενά ἄλλοῦ νά περιμένει ὑποστήριξη καί βοήθεια, ἐκτός ἀπό τό Βυζάντιο. Τώρα παρουσιάζεται ἀνάλογη δύναμη καί στή Δύση, κι αὐτό θά κάμει τόν Πάπα πιό ἀπαιτητικό στήν πολιτική του μέ τήν Ἐκκλησία καί τό κράτος τῆς Ἀνατολῆς.

▲ Ὑστερα ὁμως ἀπό τόν Κλόβη ἀκολούθησε μιά μακριά περίοδος, ὅπου, γιά δυο αἰῶνες περίπου, τό φραγκικό βασίλειο παρουσιάζει παρακμή· γιά ἓνα μεγάλο διάστημα τό σκῆπτρο βρισκόταν στά χέρια ἀσημαντων προσώπων πού ἦταν βασιλιάδες μονάχα κατά τό ὄνομα, χωρίς νά κυβερνοῦν. Τό μόνο τους ἔργο ἦταν νά παίρνουν μέρος στίς καθιερωμένες τελετές πού οἱ Φράγκοι εἶχαν διατηρήσει ἀπό τήν παλιά τους βασιλική παράδοση. Αὐτοί ὀνομάστηκαν « ν ω θ ρ ο ἰ β α σ ι λ ι ᾶ δ ε ς ». Ἦταν πραγματικά ἀνδρείκελα, καί ἀντί γι' αὐτούς κυβερνοῦσαν οἱ αὐλάρχες τους, οἱ μ α γ ι ο ρ δ ὶ μ ο ι, σύμφωνα μέ τό λατινικό τίτλο τῆς ἐποχῆς, πού ἔγιναν μάλιστα καί κληρονομικοί κάτοχοι τῆς ἐξουσίας. Ἐνας ἀπό αὐτούς, ὁ Κάρολος Μαρτέλ, ἔγινε ὀνομαστός, γιατί στερέωσε τή δύναμη τοῦ ἐξασθενημένου κράτους, νίκησε πολλούς ἐχθρούς του, καί προπάντων, μέ τήν περίφημη νίκη του στό Πουατιέ (732), ἔκοψε τό δρόμο τῶν Ἀράβων τῆς Ἰσπανίας πρὸς τήν ὑπόλοιπη Εὐρώπη. Ἀπό τότε τό τελευταῖο ὄριο τῆς ἐπέκτασης τοῦ Ἰσλάμ στήν Εὐρώπη χαραχτήκε στά Πυρηναιά ὄρη.

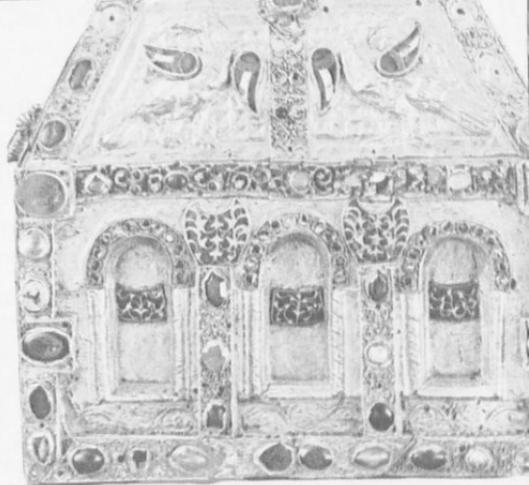
Ἦρθε ὁμως πιά ὁ καιρός νά χάσουν οἱ Μεροβίγγιοι καί τό μόνο πού εἶχαν μπορέσει νά κρατήσουν, δηλ. τόν τίτλο τοῦ βασιλιά. Ὁ γιός τοῦ Καρόλου Μαρτέλ, ὁ Πιπίνος ὁ Βραχύς, ἔκλεισε σέ μοναστήρι τό νόμιμο διάδοχό τους, καί μέ τήν ἐπίσημη εὐλογία τῆς ἐκκλησίας πῆρε ὁ ἴδιος τό βασιλικό ἀξίωμα (751). Μιά νέα δυναστεία ἀρχίζει μ' αὐτόν, οἱ Κ α ρ ο λ ῖ δ ε ς, μέ μεγάλο ἐκπρόσωπό τους τόν Κ α ρ λ ο μ ᾶ γ ν ο, πού ἔκαμε τή δεύτερη καί πιό σπουδαία προσπάθεια νά ἐνώσει τή Δύση, ὅπως θά δοῦμε σέ λίγο.

2. Ἡ ἰδρυση τοῦ κοσμικοῦ κράτους τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας (754).

▲ Ἐνῶ σ' αὐτούς τους αἰῶνες γίνεται προσπάθεια ἀπό τους Φράγκους νά ἀποκτήσει ἡ Εὐρώπη κάποια ἐνότητα, μεγαλώνει παράλληλα καί ἡ δύναμη τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Δυτική Ἐκκλησία, ὡς τίς ἀρχές τοῦ 8ου αἰῶνα, στηριζόταν στό βυζαντινὸ αὐτοκράτορα καί δεχόταν ἀδιαμαρτύρητα τήν προστασία του καί τήν ἐξάρτησή της ἀπό τό Βυζάντιο. Ὁ Πάπας ἦταν ἓνας ὑπήκοος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.

▲ Μετά τό θάνατο ὁμως τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἓνας γερμανικός λαός, οἱ Λογγοβάρδοι, κυρίεψαν τή Β. Ἰταλία (568) καί ἰδρυσαν ἐκεῖ ἓνα ἰσχυρό βασίλειο. Μέ τόν καιρό ζήτησαν νά ἀπλωθοῦν καί νοτιότερα κατακτώντας περιοχές πού ἀνήκαν στό Βυζάντιο καί τό κατόρθωσαν, γιατί αὐτό τότε ἀντιμετώπιζε ἐχθρούς ἀπό τήν Ἀνατολή. Τέλος, τό 751 κυρίεψαν τή βυζαντινὴ πρωτεύουσα τῆς Ἰταλίας, τή Ραβέννα, καί πολιορκήσαν καί τήν ἴδια τή Ρώμη.

Τό Βυζάντιο, ἀπασχολημένο τότε μέ τήν Εἰκονομαχία, τούς Βουλγάρους καί τούς Ἀραβες, δέν εἶχε τή δύναμη νά σώσει τίς ἰταλικές κτήσεις του. Ὁ Πάπας

Δυὸ πλευρές ἀπὸ τῆ λειψανοθήκη τοῦ Πιπίνου.

Εἶναι ξύλινη, σκεπασμένη με κάλυμμα σφρηγῆτων χρυσαφιῶν, στολισμένη με σμάλτο καὶ πολυτίμους λίθους. Εἶχε δωρηθεῖ ἀπὸ τὸν Πιπίνου τῆς Ἀκουϊτανίας στὸ Ἀββαεῖο τῆς Conques τῆς Γαλλίας, ὅπου φυλάσσεται. [9ος αἰώνας].

Ὁμως ἀνησυχῶσε πολὺ, γιατί ἐβλεπε πὼς οἱ Λογγοβάρδοι ἦταν ἀποφασισμένοι νὰ γίνουν κύριοι τῆς Ἰταλίας. Μπροστὰ σ' αὐτὸ τὸν κίνδυνο ἀγῆγει τὸ Βυζάντιο καὶ ἀποφασίζει νὰ ζητήσει τὴ βοήθεια τῶν Φράγκων. Πῆγε ὁ ἴδιος στὴ μακρινὴ χώρα τους, καὶ ὁ τότε βασιλιάς τους, ὁ Πιπίνος, τὸν ὑποδέχτηκε με μεγάλες τιμές. Ὁ Πάπας γονάτισε μπροστὰ στὸ Φράγκο μονάρχη καὶ τὸν ἰκέτησε νὰ σώσει τὸ κράτος τοῦ Ἀγίου Πέτρου ἀπὸ τοὺς Λογγοβάρδους. Ὁ,τι τοῦ ζήτησε ὁ Πάπας, ὁ Πιπίνος τὸ πραγματοποίησε· κίνησε τὸ στρατὸ του δυὸ φορές ἐναντίον τῶν Λογγοβάρδων καὶ με μιά ἱστορικὴ συμφωνία τὸ 754 τοὺς ὑποχρέωσε νὰ ἀφήσουν ὅσα βυζαντινὰ ἐδάφη τῆς Ἰταλίας εἶχαν κυριέψει καὶ νὰ περιοριστοῦν, ὅπως πρῖν, στὴν κοιλάδα τοῦ Πάδου. Τὰ μέρη ὁμως αὐτὰ – τὴ Ρώμη, τὴ Ραβέννα καὶ τὴν Πεντάπολη – δὲν τὰ ἔδωσε πίσω στὸ Βυζάντιο, ἀλλά, με τὸ δίκαιο τῆς δορυκρησίας, τὰ πρόσφερε με ἐπίσημο ἔγγραφο δωρεὰ στὸν Ἅγιο Πέτρο.

Ἔτσι ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία ἀποκτᾶ ἀπὸ τότε δικά της ἐδάφη. Δημιουργεῖται ἓνα παπικὸ κράτος με κοσμικὴ ἐξουσία.

Ἀλλὰ ἡ ὑλικὴ δύναμη τοῦ Πάπα ἦταν ἀσήμαντη μπροστὰ στὴ δύναμη τῆς πνευματικῆς ἐπιβολῆς του στοὺς λαοὺς καὶ στὰ κράτη.

Ἐνῶ στὸ Βυζάντιο ἡ Ἐκκλησία σταδιοδρόμησε ὑπὸ τὴν προστασία μιᾶς ἰσχυρῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας καὶ ὑποτάχτηκε σ' αὐτὴν, στὴ Δύση σταδιοδρόμησε μέσα σ' ἓναν ἀσύντακτο κόσμο βαρβάρων. Χρειάστηκε λοιπὸν νὰ στηριχθεῖ στὶς δικές της δυνάμεις καὶ νὰ ἀναπτύξει μεγάλη προσηλυτιστικὴ δράση, γιατί ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς βαρβάρους ἄλλοι ἦταν ἀρειανοὶ καὶ ἄλλοι εἰδωλολάτρεις.

Ἐπικεφαλῆς αὐτῆς τῆς κίνησης στάθηκε ὁ Πάπας με ὀνομαστοὺς ἱεραποστόλους. Τότε προσηλυτίστηκαν στὸ Χριστιανισμό οἱ Ἄγγλοι, οἱ Ἴρλανδοὶ καὶ ὄσοι

άλλοι Γερμανοί ήταν ακόμη ειδωλωλάτρες. Ένας τέτοιος ονομαστός ιεραπόστολος ήταν ο Άγιος Βονιφάτιος, μεγάλος προσηλυτιστής των Γερμανών.

Άφου ή πηγή αὐτοῦ τοῦ προσηλυτισμοῦ ἦταν ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης, τὸ κύρος τῆς παποσύνης ἦταν φυσικὸ νὰ μεγαλώσει πολὺ. Ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη, ποὺ τῆς ἔλειπε πάντοτε ἡ πολιτικὴ ἐνότητα, ἔβαλε στὴ θέση τῆς τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ Ἐκκλησία, ὅπως θὰ δοῦμε, θὰ γίνει ἀργότερα τόσο δυνατὴ, ὥστε θὰ ἐξουσιάζει καὶ τοὺς πολιτικοὺς ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης.

3 ΜΕΣΑ ΣΤΟΥΣ ΣΚΟΤΕΙΝΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΑΡΧΙΖΕΙ ΝΑ ΔΙΑΜΟΡΦΩΝΕΤΑΙ ΣΙΓΑ ΣΙΓΑ Η ΕΥΡΩΠΗ (751-11ος αἰώνας).

1. Ὁ Καρλομάγνος ἐνώνει τὴ Δ. Εὐρώπη σὲ μιά Φραγκορωμαϊκὴ αὐτοκρατορία. Στὴν ἀρχὴ καὶ αὐτῆς τῆς περιόδου τὴν πιὸ ὑπολογίσιμη δύναμη ἐξακολουθοῦν νὰ τὴν ἔχουν οἱ Φράγκοι. Βασιλεύουν τώρα οἱ Καρολίδες. Ἀνάμεσά τους ξεχωρίζει ὁ Καρλομάγνος (= Κάρολος ὁ Μέγας, 771 - 814), ἡ μεγαλύτερη μορφὴ ποὺ βγῆκε ὡς τότε ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν «βαρβάρων». Τὸ ἔργο του ἦταν ἡ πιὸ τολμηρὴ προσπάθεια νὰ δημιουργήσουν οἱ Φράγκοι μιά δική τους αὐτοκρατορία ἀντάξια τῆς παλιᾶς ρωμαϊκῆς. Τὰ κύρια σημεῖα τοῦ ἔργου του εἶναι:

- Στὴν Ἰταλία διαλύει τὸ Λογγοβαρδικὸ βασίλειον.
- Στὴν Ἰσπανία μὲ θρυλικὲς μάχες κατατροπώνει τοὺς Ἀραβες καὶ τοὺς παίρνει μιά μεγάλη περιοχὴ.

Ὁ Καρλομάγνος.

abernart ton neveu le royaume de lombardie. Et puis oment il fist assembler .v. concilles el royaume de france enduers li eus. pour amend lestat de sainte eglise. Et de la desconfiture michiel lezay des grece Et puis oment trumas le roi de bysgrie fu deslois deuant costantinoble. Et omenca li secons liures de lestore le gür Roy challemaue.

Ο Πάπας Λέων ΙΙΙ στέφει (Χριστούγεννα του 800) τον Καρλομάγνο «αυτοκράτορα των Ρωμαίων» στο ναό του Άγιου Πέτρου. [Από τὰ Μεγάλα Χρονικά τῆς Γαλλίας, 14ος αἰώνας].

- Στη Β. Ευρώπη ύποτάσσει τούς Σάξονες καί άλλους Γερμανούς καί τούς κάνει Χριστιανούς μέ τή βία.
 - Στην Κεντρική Ευρώπη διαλύει τό κράτος τῶν Ἀβάρων.
 - ▲ Ἐτσι ὁ Καρλομάγνος ἱδρυσε στήν Ευρώπη ἕνα κράτος μέ τόση ἔκταση, ὅση δέν ἔφτασε νά ἔχει κανένα κράτος ὡς τότε. Ἄρχισε νά καλλιεργεῖ τό ὄνειρο νά ξαναφτιάξει τήν αυτοκρατορία, ὅπως ἦταν στά ἔνδοξα χρόνια τῶν Ρωμαίων, καί νά ὀραματίζεται τόν ἑαυτό του συνεχιστή τῶν Καισάρων. Τόν τίτλο ὁμως τοῦ αυτοκράτορα τόν κρατᾶ ζηλότυπα τό Βυζάντιο, καί γι' αὐτό ὁ Καρλομάγνος προσπαθεῖ νά τόν πάρει μέ διπλωματικά μέσα.
- Οἱ στιγμές δέν εἶναι ἀσχημες, γιά νά τό ἐπιτύχει, γιατί τό Βυζάντιο ὑποφέρει ἀπό τήν Εἰκονομαχία καί στό θρόνο κάθεται γυναικα, ἡ Εἰρήνη ἢ Ἀθηναία. Ζήτησε λοιπόν νά θεωρηθεῖ πῶς ὁ θρόνος ἦταν ἀδειος, καί ἐπομένως πῶς εἶχε τό δικαίωμα νά τόν πάρει αὐτός. Ὅπως ἦταν φυσικό, βρῆκε τό Βυζάντιο ἀντίθετο στίς βλέψεις του, ὑποστηρίχτηκε ὁμως ἀπό τή Δυτική Ἐκκλησία.

▲ Τά Χριστούγεννα τοῦ 800 ὁ Καρλομάγνος ἦρθε στή Ρώμη νά προσκυνήσει στόν Ἅγιο Πέτρο. Ὄταν ἡ λειτουργία τελείωσε, ὁ Πάπας πλησίασε, ἔκαμε μπροστά του τρεῖς μετάνοιες, καί ὕστερα τοῦ ἔβαλε στό κεφάλι τό αὐτοκρατορικό στέμμα. «Ὅλα ἔγιναν μέ τήν παλιά ρωμαϊκή τάξη. Ἀπό τή στιγμή ἐκείνη ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης καί τό μεγάλο κράτος τοῦ Καρλομάγνου, ἀδελφωμένα, ξαναχτίζον στή θέση τῆς παλιάς μιά καινούρια χριστιανική αὐτοκρατορία τῶν Ρωμαίων, ἀδιαφορώντας γιά τήν ἄλλη τῆς Κωνσταντινούπολης. Στό τέλος πιά καί τό Βυζάντιο ἦρθε σέ συνεννόηση μαζί της, κι ἔτσι γιά ἓνα διάστημα ὁ χριστιανικός κόσμος τῆς Εὐρώπης βρέθηκε ὑπό δύο αὐτοκρατορίες. Αὐτό δέν κράτησε πολύ.

Ἐκεῖ ὁ Καρλομάγνος ἔκαμε πρωτεύουσά του τό Αἰξ - λά - Σαπέλ (γερμανικά Ἄαχεν, λατινικά Ἀκουίγρανο), καί ἔδωσε στό κράτος του μορφή σύμφωνη μέ τή φραγκική παράδοση καί ὄχι τή ρωμαϊκή. Πολλά νέα πράγματα ἔγιναν στήν ἐποχή του. Τό πιό χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι ξύπνησε τότε γιά πρώτη φορά, μέσα στό σκοτάδι τοῦ Μεσαίωνα, τό πρῶτο ἐνδιαφέρον γιά τίς Τέχνες καί τά Γράμματα, πού ὀνομάστηκε « π ρ ὠ τ ῆ Ἀ ν α γ ἔ ν ν ῆ σ ῆ τ ο ὕ Κ α ρ λ ο μ ἄ γ ν ο υ »

2. Ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Καρλομάγνου διαλύεται καί οἱ «νέες εἰσβολές» ἀλλάζουν πάλι τήν ὄψη τῆς Εὐρώπης. Ἡ ἐνότητα πού ἔδωσε ὁ Καρλομάγνος στήν Εὐρώπη δέν κράτησε πολύ μετά τό θάνατό του. Οἱ ἔγγονοί του ἦρθαν σέ πόλεμο μεταξύ τους, ἔκαμαν εἰρήνη καί μέ τή συμφωνία στό Βερντέν (843) μοίρασαν τή μεγάλη κληρονομία τοῦ παπποῦ τους σέ τρία μέρη. Ὁ καθένας ἴδρυσε δικό του βασίλειο:

- Ὁ ἕνας στά ἀνατολικά τοῦ Ρήνου, περίπου στή σημερινή Γερμανία.
- Ὁ ἄλλος στά δυτικά του, στά 2/3 τῆς σημερινῆς Γαλλίας, ἀφοῦ ἄφησαν μεταξύ τους μιά πολύ φαρδιά ζώνη νά τοὺς χωρίζει.
- Ὁ τρίτος πῆρε αὐτή τή ζώνη, πού ἄρχιζε ἀπό τό σημερινό Βέλγιο καί κατέβαινε ὡς τή μέση τῆς Ἰταλίας.

▲ Αὐτή ἡ συμφωνία ἔχει μεγάλη σημασία. Ἀπό τότε γιά πρώτη φορά ξεχωρίζουν καί κάνουν τήν ἐμφάνισή τους στήν ἱστορία τῆς Εὐρώπης τά τρία μεγάλα κράτη της, ἡ Ἰταλία, ἡ Γαλλία καί ἡ Γερμανία. Ἀκόμη ὁμως εἶναι ἀσχημάτιστα οἱ περιοχές τους ἔχουν καθοριστεῖ πολύ ἀδρά. Μέσα σ' αὐτά ὁ κάθε λαός θά διαμορφώσει ὕστερα ἀπό αἰῶνες τή δική του γλώσσα, τίς δικές του συνήθειες καί παραδόσεις, ἀλλά καί τίς ἔδαφικές διεκδικήσεις καί διαφορές του.

Ὅπως ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Καρλομάγνου κομματιάστηκε, ἔτσι καί τά βασίλεια τῶν ἔγγονων του δέν μπόρεσαν νά κρατηθοῦν στήν πρώτη τους μορφή. Αἰτία εἶναι τό φεουδαρχικό σύστημα πού ἐπικράτησε στή Δύση ἀπό τώρα ὡς τόν 11ο αἰῶνα. Τό σύστημα αὐτό, ὅπως θά δοῦμε πάρα κάτω, εἶναι σάν μιά ἀρρώστια τῶν κρατῶν ἐκείνου τοῦ καιροῦ, πού τά θρυμματίζει σέ μικρά κομμάτια.

Τήν ἴδια ἐκείνη ἐποχή ἡ φυσιολογία τῆς Εὐρώπης παίρνει ἓνα ἓνα τά γνωστά σημερινά χαρακτηριστικά της. Μέσα στοὺς αἰῶνες αὐτοῦς (9ο - 11ο) παρουσιάζονται νέοι λαοί, νέα κράτη καί νέοι θεσμοί.

Ὁ θρόνος τοῦ Καρλομάγνου. Εἶναι μαρμάρινος καὶ χτίστηκε σὲ μιά ἐξέδρα (σὸ δυτικὸ ἄξον) τοῦ παρεκκλησίου τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ἄαγεν (γαλ. *Aix la Chapelle*) ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα. Χρησιμοποιήθηκε συχνὰ στὴ διάρκεια τοῦ Μεσαίωνα σὲ στέψεις.

Αὐτὸ γίνεται: 1. μετὶς « νέες εἰσβολές » στὶς γνωστὲς μας εὐρωπαϊκὲς περιοχὲς, καὶ 2. μετὰ τὰ νέα κράτη πού γεννιοῦνται ἀπὸ αὐτές.

Οἱ εἰσβολὲς αὐτὲς λέγονται « νέες », γιὰ νὰ ξεχωρίζουν ἀπὸ τὶς παλιὲς πού ἔκαμαν οἱ Γερμανοὶ τότε πού διάλυσαν τὸ ρωμαϊκὸ κράτος. Τώρα καὶ αὐτοὶ μετὰ τὴν σειρά τους ἔχουν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν ἀπαίτηση ἄλλων λαῶν νὰ ἐγκατασταθοῦν στὰ μέρη τους.

Οἱ λαοὶ αὐτοὶ εἶναι τρεῖς:

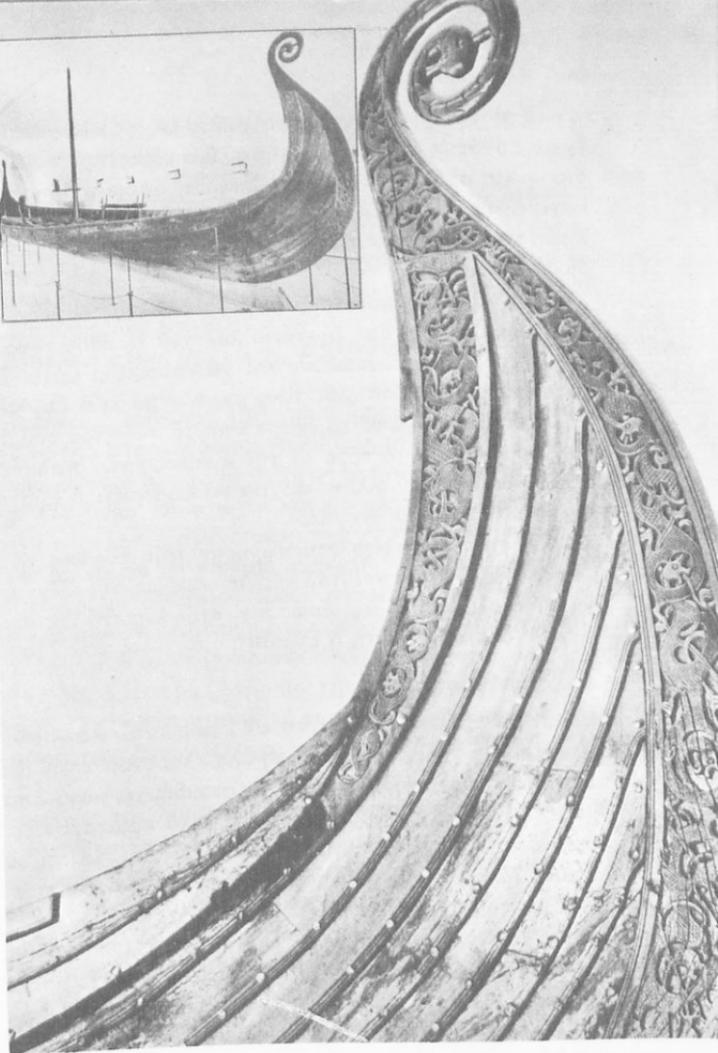
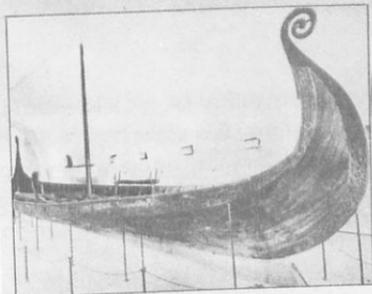
▲ **Οἱ Σαρακηνοί**, πού τοὺς ξέρουμε ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἱστορία. Οἱ ἐπιθέσεις τους γίνονται ἀπὸ τὴ Μεσόγειο καὶ στόχος τους εἶναι οἱ ἀκτὲς τῆς Ν. Γαλλίας καὶ τῆς Ἰταλίας μετὰ μεγάλα νησιά. Ὅριστικὲς ὁμως ἐγκαταστάσεις δὲν μπόρεσαν νὰ κάμουν.

▲ **Οἱ Οὐγγροί**, πού ἔρχονται ἀπὸ τὴν Ἀσία. Εἶναι ἀξιοὶ πολεμιστὲς, περίφημοι ἵππεις καὶ τοξομάχοι. Ἐγκαταστάθηκαν στοὺς κάμπους τῆς σημερινῆς Οὐγγαρίας τὸν 11ο αἰῶνα. Μὲ τὸν καιρὸ ἀνακατεύτηκαν μετὰ τοὺς παλιούς κατοί-

Ἐπίδοση τῆς Βίβλου στὸν Κάρολο τὸ Φαλακρό.

Στὸ ἐξώφυλλο τῆς «Βίβλου τοῦ Κόμη Νίβια» εἰκονίζεται ὁ κόμης, λαϊκὸς ἀββάς τοῦ Ἁγίου Μαγρίνου τῆς Τουρ (στὸ κέντρο τοῦ πρώτου πλάνου), νὰ δίνει σὴν βασιλιά, ἐγγονό τοῦ Καρλομάγνου, τὴ Βίβλο πού τὴν κρατοῦν στὰ χέρια οἱ μοναχοί μὲ τὰ λευκά (ἀριστερά). (Παρίσι, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, 851).

Νορμανδικό σκάφος. [Νορβηγία, Όσλο, University Museum of Antiquities, 850 περίπου].

κους και διατήρησαν μιάν αλλιώτικη γλώσσα πού δέ μοιάζει μέ τίς άλλες εύρωπαϊκές.

▲ **Οί Νορμανδοί** (= άνθρωποι του βορρά), πού έρχονται από τίς σκανδιναβικές χώρες Νορβηγία, Σουηδία, Δανία. Είναι γερμανικά φύλα. Τώρα πρωτοβγαίνουν από τίς μακρινές τους πατρίδες, όπου κατοικούσαν ώς τότε άγνωστοι, πρωτόγονοι και ειδωλολάτρες. Είναι οί Βίκινγκς, και ταξιδεύουν πάνω σέ μακριά μαύρα πλοιάρια μέ κουπιά και μέ πανί. Είναι πειρατές, μέ άρχηγούς στίς έπιδρομές τούς εύγενείς τους. Οί πειρατικές έπιδρομές άποτελοΰν μεγάλη τιμή γι' αυτούς. Για δύο αιώνες (9ος - 10ος) σπέρνουν τόν δλεθρο στήν Εύρώπη. Ακόμη και τό Παρίσι πολιόρκησαν 10 δλόκληρους μήνες.

Στό τέλος γίνονται μετανάστες με τις οικογένειές τους και κάνουν μόνιμες εγκαταστάσεις στη Γαλλία — πού ένα μέρος της ονομάστηκε από αυτούς Νορμανδία — και στη Ν. Ίταλία και Σικελία, όπου τούς γνωρίσαμε. *Άλλοι Νορμανδοί κατέβηκαν στις πεδιάδες της εύρωπαϊκής Ρωσίας, και, με τις ήγεμονίες πού ίδρυσαν εκεί, έβαλαν τά θεμέλια, για νά γίνει άργότερα τό μεγάλο και όρθόδοξο ρωσικό κράτος.

▲ *Από τή γαλλική Νορμανδία ξεκινά ένας δούκας, *ό Γουλιέλμος ό Κατακτητής, άποβιβάζεται στη Βρετανία και νικά τό 1066 τούς *Αγγλοσάξονες*, πού είχαν μόλις προλάβει νά ένωθούν και νά κάμουν κι αυτοί ένα ύπολογίσιμο χριστιανικό κράτος. *Ο βασιλιάς τους σκοτώθηκε κι ό Γουλιέλμος πήρε τό στέμμα. Μέ πρωτεύουσα τό Λονδίνο ένωσε υπό τό σκίπτρο του όλόκληρη τήν *Αγγλία και τή Νορμανδία. *Από τότε, με τήν ανάμειξη τών παλιών *Αγγλοσαξόνων με τούς Νορμανδούς τής Γαλλίας, άρχισε νά ξεχωρίζει ό ιδιαίτερος τύπος τής γλώσσας και του έθνους τών *Αγγλων.

▲ *Οί «νέες εισβολές» δημιούργησαν στην Εύρώπη τά καινούρια κράτη τής *Αγγλίας, τής γαλλικής και ιταλικής Νορμανδίας, τής Ούγγαρίας, τής Ρωσίας και ακόμη όρισμένα σλαβικά κράτη, όπως π.χ. στην περιοχή τής σημερινής Τσεχοσλοβακίας.*

Μ' αυτά τά κράτη ή Εύρώπη στό τέλος του 11ου αιώνα πήρε μία όψη πού μοιάζει με τή σημερινή.

3. Πέρα από τό Ρήνο οί Γερμανοί κάνουν προσπάθεια νά ένώσουν τήν Εύρώπη. *Ενώ ή μεγάλη κληρονομία του Καρλομάγνου θρυμματίστηκε σε μικρές ήγεμονίες, οί Φράγκοι φεουδάρχες πέρα από τό Ρήνο άνέδειξαν βασιλιάδες δικούς τους, Γερμανούς πιά. *Ετσι πρωτοφανερώθηκε σ' αυτούς τούς χρόνους άλλο ένα μεγάλο κράτος τής Εύρώπης, με τή διάθεση μάλιστα νά ιδρύσει κι αυτό δική του αυτοκρατορία, πράγμα πού τό κατόρθωσε. *Ενας από τούς βασιλιάδες του, *ό *Οθων Α' ό Μέγας (936 - 973)*, φιλοδόξησε νά γίνει ό Καρλομάγνος τών Γερμανών. Πραγματικά, ένωσε με τή βία τούς άνυπότακτους φεουδάρχες. *Υστερα πήγε κι αυτός στη Ρώμη τό 962, όπου ό Πάπας τόν έστειψε αυτοκράτορα.

Τό μεγάλο κράτος πού ίδρυσε ονομάστηκε *«*Αγία Ρωμαϊκή αυτοκρατορία του γερμανικού έθνους»*. Κι αυτός με τή σειρά του, όπως άλλοτε ό Καρλομάγνος, ζήτησε από τό Βυζάντιο νά του άναγνωρίσει τόν τίτλο του αυτοκράτορα. *Όπως είδαμε στη βυζαντινή ιστορία, τότε βασίλευε εκεί ό Νικηφόρος Φωκάς, και ή συνεννόηση συνάντησε μεγάλες δυσκολίες, γιατί ό *Οθων Α' ήθελε νά πάρει δικές τους τες βυζαντινές κτήσεις τής Ίταλίας. *Υστερα όμως οί σχέσεις με τό Βυζάντιο καλυτέρεψαν, και μάλιστα ό διάδοχος του γερμανικού θρόνου *Οθων Β' παντρεύτηκε πριγκίπισσα Βυζαντινή και στήν αύλή του μεταφυτεύτηκε πολιτισμός από τήν Κωνσταντινούπολη.

δοῦκες, μαρκήσιοι, κόμητες. Ὡς τόν 9ο αἰώνα εἶναι ὑπάλλληλοι τοῦ βασιλιᾶ. Τόν βοηθοῦν στόν πόλεμο καί στή διοίκηση. Τό κτῆμα τους τούς τό προσφέρει αὐτός, ὡς ἀμοιβή γιά τίς ὑπηρεσίες τους.

Στό 10ο αἰώνα γίνονται κληρονομικοί καί ἡ ἐξάρτησή τους ἀπό τό βασιλιά χαλαρώνει. Ἐξακολουθοῦν ὁμως νά δίνουν τόν ὄρκο τῆς πίστεως, δηλαδή τῆς ὑποτέλειας, στόν ἀνώτερό τους, σέ μιᾶ ἐπίσημη καί γραφική τελετή. Ὁ βασιλιάς γονατίζει μπροστά στόν ἀνώτερό του, ἀπλώνει τά χέρια του μέ ἐνωμένες τίς παλάμες καί τά βάζει στά χέρια τοῦ ἀφέντη του. Αὐτός τοῦ δίνει τό φιλί τῆς εἰρήνης, τόν βάζει νά πάρει ὄρκο στό Εὐαγγέλιο πῶς θά εἶναι σέ ὄλη τή ζωή του «ὁ ἀνθρωπός του», καί στό τέλος τοῦ δίνει στό χέρι ἕνα ἀντικείμενο, σύμβολο τοῦ φέουδου πού ἐπίσημα πιά ἀποκοῦσε. Αὐτή ἡ τελετή λεγόταν περιβολή, καί θά τή θυμηθοῦμε πιό κάτω, γιατί φεουδάρχες δέν ἦταν μόνο λαϊκοί ἄρχοντες, ἀλλά καί ἀνώτεροι κληρικοί, καί ἔπρεπε βέβαια κι αὐτοί νά ἀκολουθήσουν τήν ἴδια ἐθιμοτυπία καί νά βρίσκονται στήν ἴδια ἐξάρτηση.

Οἱ βασιλῶνες ὀφείλουν νά προσφέρουν στόν ἐπικυρίαρχό τους τρεῖς ὑπηρεσίες:

- Στρατιωτική βοήθεια σαραντά ἡμερῶν τό χρόνο.
- Νά παίρνουν μέρος στά συμβούλια του καί στίς δίκες του.
- Νά τοῦ προσφέρουν χρηματική βοήθεια σέ ὀρισμένες περιπτώσεις.

Οἱ ἄρχοντες αὐτοί ἀπό τόν 11ο αἰώνα κατοικοῦν μέσα σέ πέτρινους καί ὑψηλοῦς πύργους. Μόνη τους ἐργασία εἶναι ὁ πόλεμος, καί μόνη τους διασκέδαση οἱ ἵπποτικές κονταρομαχίες καί τό κυνήγι.

▲ **Οἱ ἱππότες** εἶναι οἱ πολεμιστές τῆς μεσαιωνικῆς ἐποχῆς, καί λέγονται ἔτσι, γιατί πολεμοῦσαν ἐφιπποί, μέ βαριά ἀμυντικά καί ἐπιθετικά ὄπλα. Δέν ἐργάζονται. Γιά νά συντηροῦνται, ὁ κύριός τους τούς δίνει ἕνα μικρό κτῆμα μέ τούς καλλιεργητές του. Εἶναι δηλαδή οἱ κατώτεροι φεουδάρχες τῆς ἐποχῆς.

Ἄν ὁμως ἡ περιουσία τους εἶναι μικρή, ἡ δόξα τους εἶναι μεγάλη. Ἐχουν δοσμένη τήν ψυχή τους στίς ἰδέες πού θεωροῦσε ὑψηλές ἡ ἐποχή τους, καί ἀψηφοῦν τή ζωή τους γι' αὐτές. Ἡ Ἐκκλησία φρόντισε νά τους πάρει μέ τό μέρος της, καί μέ τόν καιρό τούς ἔκαμε στρατιῶτες τῶν σκοπῶν της. Ἐτσι ἡ σωματική ἀνδρεία τους ἔγινε καί ἠθική ἀνδρεία. Ἐκεῖνο πού εἶχε τήν πιό μεγάλη ἀξία στή ζωή τους ἦταν ἡ ἵπποτική τιμή· ἀκολουθοῦσαν ἀπαράβατες ἀρχές καί τόν ὀρισμένο κώδικα τῆς ἵπποσύνης.

Τόση ἦταν ἡ φήμη τους καί τόσοι θρύλοι κυκλοφοροῦσαν γιά τίς περιπέτειες καί τά κατορθώματά τους, ὥστε καί οἱ ἄρχοντες, καί οἱ βασιλιᾶδες ἀκόμη, λογαρίαζαν γιά μεγάλη τιμή νά γίνουν τά παιδιά τους ἱππότες.

▲ **Οἱ χωρικοί.** Κάτω κάτω στήν ἱεραρχημένη αὐτή κοινωνία βρίσκεται ἡ πλατιά βάση τῆς πυραμίδας της, οἱ χωρικοί. Αὐτοί ἀσχολοῦνται μέ τή μοναδική σχεδόν τότε παραγωγική ἐργασία, τή γεωργία. Γιατί τότε οἱ ἄλλες ἐργασίες (ὅπως π.χ. ἡ βιοτεχνία, τό ἐμπόριο κ.ἄ.) ἦταν περιορισμένες. Ὑπῆρχε πολύ λίγο ἐμπόριο. Ὅ,τι χρειαζόταν στό κτῆμα καί στόν ἄρχοντα ἀπό ἐργαλεῖα, ὄπλα, ἐπιπλά,

Ίππότες τοῦ 11ου αἰώνα.

Ναῖτες ἰππότες.

Ἡ ἀναχώρηση τοῦ Γοδεφρίδου τῆς Μπουγιόν
γιά τοῦς Ἁγίους Τόπους τό 1096.

Ἡ παράδοση τῶν ὀπλων στό νέο ἰππότη.

Ἴππότης τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰώνα.

Εὐγενεῖς δίνουν τόν ὄρκο τῆς φεουδαρχικῆς ὑποτελείας στό βασιλιά.

ροῦχα κ.λπ., κατασκευάζεται ἀπό τούς ἴδιους τούς χωρικούς. Οἱ χωρικοί, ποὺ λέγονται βιλάνοι, χωρίζονται σέ δύο κύριες κατηγορίες:

▲ **Οἱ ἐλεύθεροι χωρικοί:** αὐτοὶ βρίσκονται ὑπὸ τὴν ἐξάρτηση (τὴν προστάσια) τοῦ γαιοκτῆμονα διατηρώντας δικό τους κληρο καὶ τὴν προσωπική τους ἐλευθερία· ἔχουν ὅμως οἰκονομικὲς ὑποχρεώσεις στὸν κύριο· εἶναι οἱ λιγότεροι.

▲ **Οἱ δουλοπάροικοι:** αὐτοὶ εἶναι δεμένοι στὴ γῆ ποὺ καλλιεργοῦν καὶ μένουσ' αὐτὴν, ἔστω καὶ ἂν ἀλλάξει ἰδιοκτητὴ. Ὁ γαιοκτῆμονας δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τοὺς ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸ κτῆμα οὔτε αὐτοὶ ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ φύγουν. Ἔχουν ὅμως τὴν ὑποχρέωση νὰ τοῦ δίνουν σέ καθορισμένες περιπτώσεις μερίδιο ἀπὸ τὸ εἰσόδημα, νὰ κάνουν ἀγγαρεῖες, νὰ καλλιεργοῦν καὶ τὸ ἰδιαίτερο προσωπικό κομμάτι γῆς τοῦ γαιοκτῆμονα. Ἀκόμη καὶ γιὰ νὰ παντρευτοῦν, ἔπρεπε νὰ πάρουν τὴν ἀδεία του. Αὐτοὶ ἀποτελοῦν τὸ μεγάλο πλῆθος τῶν χωρικῶν τοῦ Μεσαίωνα.

▲ Τελειώνοντας τὴ σύντομη αὐτὴ ἐπισκόπηση τῆς μεσαιωνικῆς κοινωνίας πρέπει νὰ τονίσουμε πῶς οἱ ἄνθρωποι μέσα σ' αὐτὴ τὴν κοινωνία καὶ στὰ κράτη ποὺ σχηματίστηκαν δὲν ξεχώριζαν μεταξύ τους ὡς Γάλλοι, Ἀγγλοὶ, Γερμανοὶ κ.λπ. Ἡ διάκριση αὐτὴ θὰ ἀργήσει ἀκόμη. Τότε ζοῦσαν ὅλοι στὴν κοινωνική τους ὑποτελεία πολὺ φυσικά. Ἀναγνώριζαν χωρὶς ἐπιφύλαξη τὸν κύριό τους καὶ ἀφιέρωναν τὴ ζωὴ τους νὰ δουλεύουν στὴ γῆ του ἢ νὰ τὸν ἐξυπηρετοῦν μέ κάθε τρόπο.

Άργυραμοιβός.

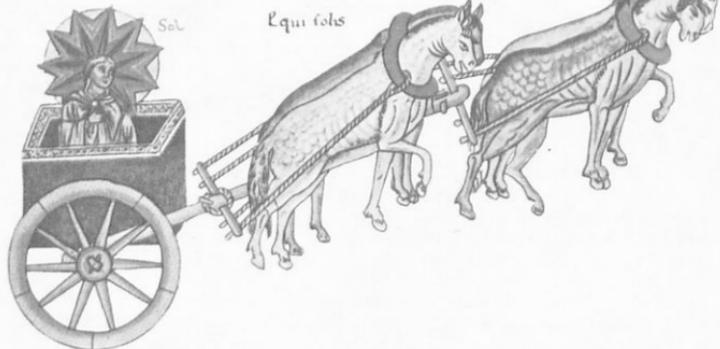
Σιδηρουργείο.

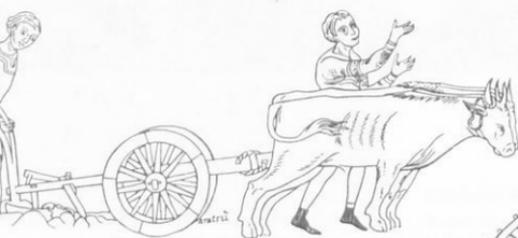
Μαθητευόμενοι τεχνίτες (Ένας χτίστης κι ένας ξυλουργός) δίνουν εξετάσεις στο μάστορα.

Τέθριπτο

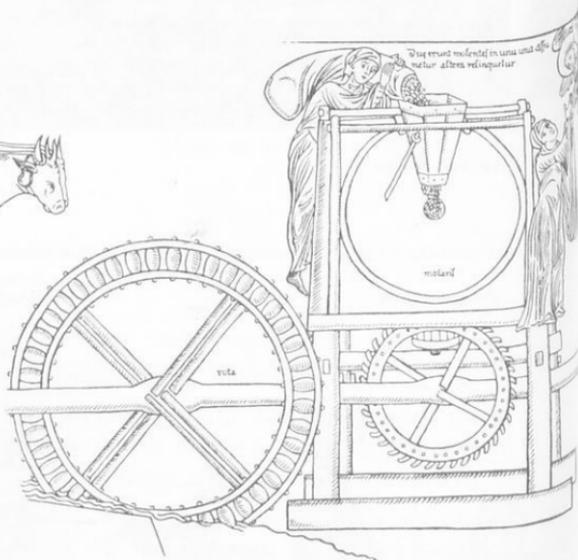

Ὁμοίωμα ἐν ἀγρῷ ἀποβιβασθῆναι ἢ ἀποβιβασθῆναι

Ὅργωμα

Νερόμυλος

Τίποτ' ἄλλο, πιό δυνατό καί πιό γενικό (ὅπως π.χ. εἶναι σήμερα τό ἔθνος), δέν ἀναγνώριζαν. Ἡ μόνη δύναμη πού τοὺς ἔνωνε τότε ἦταν ἡ Ἐκκλησία. Ἦταν λοιπόν πολὺ φυσικό ἡ δύναμή της σ' ἐκεῖνα τὰ χρόνια νά εἶναι πολὺ μεγάλη.

2. Ἡ Δυτική Ἐκκλησία μέσα στό κοινωνικό πλέγμα τῆς φεουδαρχίας. Ἡ ἀπελευθέρωσή της. Τό σύστημα τῆς φεουδαρχίας πού κυριάρχησε σέ ὅλα τὰ κράτη τῆς Δ. Εὐρώπης ἦταν ἕνα κοσμικό¹ σύστημα τῆς κοινωνίας μέ ἀγροτικό χαρακτήρα. Ὅμως οἱ φεουδάρχες πού περιγράψαμε δέν ἦταν μόνο κοσμικοί, ἀλλά καί κληρικοί, καί μάλιστα ἀνώτεροι, ὅπως π.χ. ἐπίσκοποι, ἡγούμενοι, κ.ἄ. Αὐτοὶ ἀκολουθοῦσαν σέ ὅλα τῆ φεουδαρχική τάξη τῆς ὑποτέλειας

1. Κοσμικό ἢ λαϊκό λέγεται ὅ,τι δέν ἀνήκει στήν Ἐκκλησία καί τόν κληρο.

καί τῆς περιβολῆς. Δηλαδή ἀναγνώριζαν ὡς ἀνωτέρους τοὺς τοὺς κοσμικοὺς ἄρχοντες· αὐτοὶ τοὺς ἔκαναν βασάλους τοὺς μέ τόν ὄρκο τῆς ὑποτέλειας. Ἐπομένως ἔξαρτιόνταν ἀπὸ αὐτοὺς.

Ἄλλὰ τώρα (11ος αἰώνας) πού ἡ φεουδαρχία βρίσκεται στή μεγάλη της ἀν-
θηση καί ἡ δύναμη τοῦ Πάπα στό μεσουράνημά της, θεωρήθηκε προσβλητική
γιά τήν Ἐκκλησία ἡ ἔξαρτησι ἀνώτερων κληρικῶν ἀπὸ τοὺς κοσμικοὺς ἄρχον-
τες.

Ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στήν κορυφή τῆς Δυτικῆς Χριστιανοσύνης, δηλαδή
στόν Πάπα, καί στήν πιό δυνατή κρατική ἐξουσία τῆς τότε Εὐρώπης, δηλαδή τό
Γερμανό αὐτοκράτορα, ἦταν ἀναπόφευκτη. Τήν προκάλεσε αὐτό ἀκριβῶς τ ὁ
ζ ἡ τ ῆ μ α τ ῆ ς π ε ρ ι β ο λ ῆ ς. Ἦταν πολύ σοβαρό καί πήρε αὐτή τή μορφή:
οἱ ἐπίσκοποι ἀνήκουν στόν αὐτοκράτορα ἢ στόν Πάπα; Αὐτό ὁδήγησε σέ μιά
μεγαλόπρεπη ἀναμέτρηση τῶν δυό κορυφῶν: τοῦ πάπα Γρηγορίου Ζ' Χίλντε-
μπραντ καί τοῦ αὐτοκράτορα Ἑρρίκου Δ'. Ἡ πρώτη περίοδος τῆς ἀναμέτρησης
κράτησε ἀπὸ τό 1076 ὡς τό 1122.

Σέ κάποια φάση τῆς ὁ Ἑρρίκος τόλμησε μέ μιά Σύνοδο δική του νά ζητηθεῖ
τήν καθάρσιση τοῦ Πάπα. Σ' αὐτό ὁ Πάπας ἀπάντησε μέ τή βαριά τιμωρία τοῦ
ἀναθεματισμοῦ. Ὁ αὐτοκράτορας ἐξαιτίας τῆς τιμωρίας αὐτῆς ἀπομονώθηκε ἀπ'
ὄλους τοὺς ὑπηκόους του, μικροὺς καί μεγάλους, γιατί ἦταν μεγάλη ἀμαρτία νά
σχετίζεται κανεὶς μέ πρόσωπο πού εἶχε ἀναθεματιστεῖ. Ὑποχρεώθηκε λοιπόν νά
ταπεινωθεῖ μπροστά στόν Γρηγόριο, γιά νά τόν ἀπαλλάξει ἀπὸ τήν ποινή.

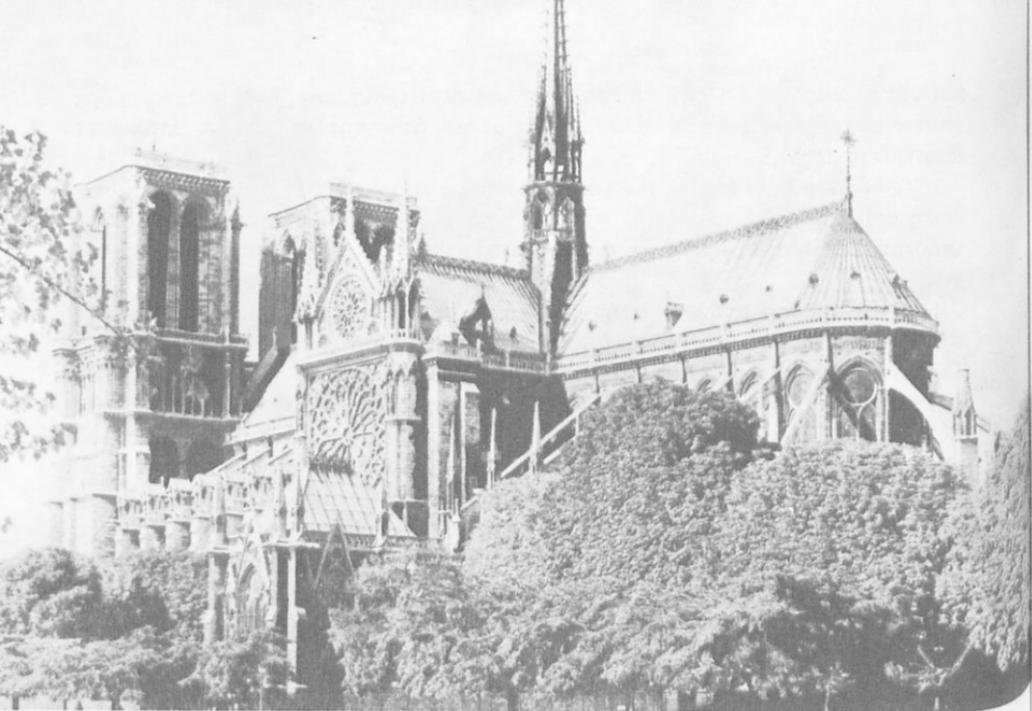
Μέ μικρή ἀκολουθία μέσ στό καταχέιμωνο πήγε (1077) νά τόν ἀνταμώσει
στόν πύργο τῆς Κανόσσας τῆς Ἄνω Ἰταλίας. Φτωχικά ντυμένος καί παγωμένος
ἀπὸ τό κρύο περίμενε ἔξω ἀπὸ τήν πύλη τρία μερόνυχτα, χωρὶς ὁ Πάπας νά τόν
δέχεται. Στό τέλος τόν δέχτηκε, καί τόν «ἔλυσε» ἀπὸ τό ἀνάθεμα. Ἡ σύγκρουση
ὁμως συνεχίστηκε καί ἀπὸ τόν ἴδιο τόν Ἑρρίκο Δ' καί ἀπὸ τοὺς διαδόχους του.

Στό 1122 ἐπὶ Ἑρρίκου Ε' τελείωσε μέ ἓνα Κο γ κ ο ρ δ ά τ ο, δηλαδή μιά
συμφωνία, πού ἱκανοποιοῦσε καί τὰ δυό μέρη. Ἀπὸ τήν πόλη τῆς Γερμανίας ὁ-
που ὑπογράφηκε, λέγεται Κογκορδάτο τῆς Βόρμς. Οὐσιαστικά πάντως νίκησε
ἡ Ἐκκλησία. Ὁ ἀγῶνας συνεχίστηκε σέ ὅλες τίς χῶρες γιά πολλά ἀκόμη χρόνια.
Ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες αὐτοὺς ὁ Πάπας βγήκε παντοδύναμος.

Τῆ δύναμη αὐτῆ τήν καταλαβαίνουμε ἀπὸ τίς Σ τ α υ ρ ο φ ο ρ ί ε ς, πού
τίς ὑποκίνησε, τίς καθοδήγησε, καί τίς κήρυξε ὁ Πάπας. Γεμίζουν δυό ὀλόκληρους
αἰῶνες, τό 12ο καί τό 13ο. Οἱ Σταυροφορίες εἶναι ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα γεγονότα
τῆς μεσαιωνικῆς Εὐρώπης, ἀλλά θά τίς ἐξετάσουμε στό ἄλλο κεφάλαιο, γιατί σχε-
τίζονται πολύ μέ τήν ἱστορία τοῦ Βυζαντίου.

5 12ος - 14ος ΑΙΩΝΑΣ. — Η ΔΥΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ ΠΡΟΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΜΕ- ΣΑΙΩΝΑ — Η ΧΑΡΑΥΓΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΧΡΟΝΩΝ.

1. Σοβαρές ἀλλαγές στή ζωὴ τῶν ἀνθρώπων τῆς μεσαιωνικῆς
Εὐρώπης. Οἱ αἰῶνες αὐτοὶ εἶναι γεμάτοι πολεμικά γεγονότα καί μεγάλες δυ-

Γοτθικός ρυθμός στη Γαλλία. Ο καθεδρικός ναός της Παναγίας των Παρισίων (Notre Dame). Άρχισε να χτίζεται το 1163. Έγκαινιάστηκε το 1182. Τό κεντρικό κλίτος (ἀριστερά) ολοκληρώθηκε το 1200. Τά προσκείμενα της άψιδας χτίστηκαν στις αρχές του 14ου αιώνα από τόν Pierre de Chelles και συνεχίστηκαν από τόν Jean Ravy.

Ρωμανικός ρυθμός. "Ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα αυτού του ρυθμού στη Γαλλία είναι ο καθεδρικός ναός του Αγίου Πέτρου της Άγκουλέμ [Angoulême]. Αρχισε να χτίζεται τό 1125 και ολοκληρώθηκε τό 1150.

Παρατηρούμε έτσι τής έξης τρεις αλλαγές: 1. Νά νικᾷ ὁ Γάλλος μονάρχης στή σύγκρουσή του μέ τόν Πάπα. 2. Νά ἐγκαινιάζεται στή Γαλλία ὁ θεσμός τῆς Γενικῆς Συνέλευσης τῶν Τάξεων. Καί 3. Νά μετέχει σ' αὐτήν γιά πρώτη φορά καί ἡ Τρίτη Τάξη, δηλαδή ἡ Ἀστική Τάξη.

▲ Στήν Ἀγγλία παίρνει διαφορετικό χαρακτήρα ἡ πάλη τῶν φεουδαρχῶν ἐναντίον τοῦ βασιλιά Ἰωάννη τοῦ Ἀκτῆμονα, ἀδελφοῦ τοῦ Ριχάρδου τοῦ Λεοντόκαρδου μέ τή νίκη τῶν πρώτων. Ὁ Ἰωάννης, γιά νά βρεῖ πόρους σ' ἕνα πόλεμο μέ τή Γαλλία, θέλησε νά τοῦς φορολογήσει. Οἱ φεουδάρχες ὁμως ἐπαναστάτησαν (1215) καί τόν ἀνάγκασαν νά ὑπογράψει τό Μέγα Χάρτη (Μάγκνα Κάρτα)¹ ὅπου ἔκαμε ἐπίσημα πολλές παραχωρήσεις καί ἀναγνώρισε δικαιώματα καί στοῦς φεουδάρχες καί στό λαό.

Σύμφωνα μέ τή Μάγκνα Κάρτα ὁ βασιλιάς δέν μπορεῖ νά ἐπιβάλλει φόρους

1. Magna Charta.

Σκηές από τή Γέννηση του Χριστού. [Υαλογραφία από τό μοναστήρι του Königsfelden —
14ος αιώνας].

χωρίς τή συγκατάθεση του Μεγάλου Συμβουλίου του κράτους. Τό συμβούλιο αυτό τό αποτελούν οί αρχιεπίσκοποι, οί επίσκοποι, οί κόμητες καί οί βαρώνοι. Κανένas ελεύθερος πολίτης δέν επιτρέπεται νά φυλακιστεί ή νά καταδικαστεί από τό βασιλιά, πρίν κριθεί από δικαστήριο. "Αν ό βασιλιάς παραβεί τίς διατάξεις του Χάρτη, οί εύγενείς έχουν τό δικαίωμα νά άντισταθούν.

Τό έγγραφο αυτό είναι πολύ σπουδαίο γιά τό μέλλον. Είναι ή πρώτη φορά πού ένας μεσαιωνικός μονάρχης δέχεται νά περιορίσει τήν εξουσία του παραχωρώντας συνταγματικά δικαιώματα. "Ανοίγει ό δρόμος γιά νά επικρατήσει άργότερα τό άγγλικό κοινοβουλευτικό σύστημα. Τό Μέγα Συμβούλιο θά γίνει τό Κοινοβούλιο (Parlement).

"Από τά μεγάλα πολεμικά γεγονότα τής εποχής αυτής είναι ό Έκαστονταετής πόλεμος (1339 - 1453) μεταξύ Γαλλίας καί Άγγλίας. Οί βασιλιάδες τής Άγγλίας, άπόγονοι τών Νορμανδών τής Γαλλίας, έξακολουθούσαν νά θεωρούν ότι ήταν κατά κύριο λόγο ήγεμόνες τής Νορμανδίας καί όλων τών άλλων κτήσεων στή Γαλλία. Τήν Άγγλία τή λογάριάζαν σάν κατακτημένη περιοχή πού προμήθευε οικονομικά μέσα καί στρατό. Πρόβαλλαν λοιπόν αξιώσεις γιά τό θρόνο τής Γαλλίας, καί αυτό οδήγησε σ' έναν πόλεμο πού κράτησε έκαστό περίπου χρόνια, μέ διαλείμματα καί μέ διάφορες φάσεις.

Τό 1346 οί Άγγλοι νίκησαν στό Crécy τής Πικαρδίας καί άργότερα στό Poitiers (Πουατιέ). "Ακολούθησε πολύ δύσκολη περίοδος γιά τούς Γάλλους αλλά, σύμφωνα μέ τήν παράδοση, τούς έμψύχωσε ή Jeanne d'Arc. Τελικά ή Άγγλία άφησε τίς φιλοδοξίες της καί τίς κτήσεις της στή Γαλλία έκτός από τό Καλαί.

Τό πίο μεγάλο γεγονός αυτής τής εποχής είναι οί βαθιές άλλαγές στήν οικονομική ζωή τών ανθρώπων, πού αρχίζουν νά τούς άπομακρύνουν από τό μεσαιωνικό τρόπο ζωής.

"Από τόν 11ο αιώνα ό πληθυσμός στήν Εύρώπη αύξήθηκε πολύ καί αυτό έγινε αίτία νά άναταραχτεί ή μεσαιωνική κοινωνία. "Η καλλιέργεια τής γής έγινε πίο έντατική, ζητήθηκε πολλή εργατική δύναμη καί γή γιά καλλιέργεια. Οί φεουδάρχες άρχισαν νά νοικιάζουν γι' αυτό τό σκοπό κομμάτια από τά κτήματά τους, γιατί έτσι είχαν περισσότερα κέρδη. Τελειοποίησαν μάλιστα τά μέσα τής καλλιέργειας, γιά νά άποδίδει ή γή περισσότερα.

Μά ή γή, όσο καί νά τή δούλευαν μέ τά φτωχά μέσα πού είχαν τότε, δέν μπορούσε νά δώσει λύση στό δημογραφικό πρόβλημα, δηλαδή στήν αύξηση του πληθυσμού. Οί άνθρωποι βρήκαν τότε καί μιάν άλλη διέξοδο: τό έμπόριο, τή βιομηχανία, τά διάφορα επαγγέλματα πού παράγουν προϊόντα μέ μεγάλη ζήτηση. "Αρχισαν νά άφήνουν τή γεωργία καί νά συγκεντρώνονται στίς πόλεις. "Από τό 12ο αιώνα παρουσιάζονται πολυάριθμες πόλεις μέ μεγάλη οικονομική καί πνευματική κίνηση.

Οί σπουδαιότερες ήταν στήν Ιταλία, γιαντί έκει συγκεντρώθηκε ή έμπορική κίνηση όλης τής Μεσογείου. Οί άνθρωποι πού είχαν καταφύγει στίς πόλεις γιά νά δουλέμουν καί νά ζήσουν, άποτέλεσαν τήν αστική τάξη, μιά καινούρ-

Ἄγγελος πού εὐαγγελίζεται τή γέννηση τῆς Παναγίας. [Ἐπιτομή ἀπό τὸ μοναστήρι τοῦ Königsfelden — 14ος αἰώνας].

για τάξη πού δέν υπήρχε στή μεσαιωνική κοινωνία. Είναι μιά τάξη φίλεργη καί φιλοπρόοδη, πού οί φεουδαρχικοί θεσμοί τήν έμποδίζουν νά προοδέψει, καί γι' αυτό στους πολέμους τῶν βασιλιάδων μέ τους φεουδάρχες ύποστηρίζει τους πρώτους. Μέ στήριγμα αυτή τήν τάξη οί βασιλιάδες άργότερα θά ύποτάξουν έντελῶς τους άτίθασους φεουδάρχες.

2. Βαθιές άλλαγές στήν Τέχνη, στή Σκέψη καί στά Γράμματα.

▲ Οί άλλαγές αυτές δέ γίνονται μόνο στήν οίκονομία καί τήν κοινωνία. Συνοδεύονται καί άπό μιά βαθιά άλλαγή στήν Τέχνη καί στά Γράμματα. Τό 12ο αιώνα παρουσιάζεται μιά Ά ν α γ έ ν η σ η. Αύτή είναι ή σπουδαιότερη τοῦ Μεσαίωνα, γιατί ή πρώτη άναγέννηση, τοῦ Καρλομάγνου, ήταν μονάχα μιά χαραυγή. Άπό τά τέλη τοῦ 12ου αιώνα στήν Ίταλία καί τή Γαλλία εμφανίζονται τά Πανεπιστήμια· πολλαπλασιάζονται τό 13ο. Στή Γερμανία εμφανίζονται άπό τό 14ο.

Αυτό τόν καιρό σημειώνεται ένα άληθινό ζύπνημα τοῦ ανθρώπου άπό τή μεσαιωνική του νάρκη. Τώρα οί άνθρωποι θέλουν:

- Νά φωτίσουν τό πνεῦμα τους μέ τή γνώση καί τή σοφία.
- Νά καταγράψουν σέ ποιήματα τίς συγκινήσεις τους άπό τά μεγάλα γεγονότα τοῦ παρελθόντος καί τῆς έποχῆς τους.
- Τή φώτιση στή σκέψη τήν παίρνουν άπό τους άρχαίους Έλληνες· ὄχι άπευθείας, άλλα άπό τους Άραβες τῆς Ίσπανίας, πού ήταν πιό κοντά τους καί είχαν προοδέψει στήν έπιστήμη πολύ.

▲ Στήν Άρχιτεκτονική τοῦ 12ου αιώνα τελειοποιεῖται ὁ Ρωμανικός ρυθμός, πού έπηρεάστηκε άπό τό Βυζάντιο. Έχει γνώρισμά του τό θόλο, τά ήμικυκλικά τόξα καί τό σταυρωτό σχήμα σέ ὁλόκληρο τό οίκοδόμημα.

Τόν ἴδιο αιώνα παρουσιάζεται καί στό 13ο άκμάζει καί ὁ Γοτθικός ρυθμός, ὁ πιό άντιπροσωπευτικός ρυθμός τῆς έποχῆς. Τό πιό χτυπητό του γνώρισμα είναι ὅτι τά τόξα του, τόσο στίς πόρτες καί τά παράθυρα, ὅσο καί στίς καμάρες, δέν είναι ήμικυκλικά, άλλα ὀξυκόρυφα καί συχνά διασταυρώνονται πολλά μαζί στήν ἴδια κορυφή. Τό φαινόμενο αυτό λέγεται κατὰ κορυφισμό.

▲ Στήν ποίηση ή λατινική γλώσσα έγκαταλείπεται καί χρησιμοποιοῦνται οί ζωντανές γλώσσες. Τά ποιήματα παίρνουν τά θέματά τους άπό τίς ἱστορίες τῶν λαῶν τῆς Δ. Εὐρώπης στά παλαιότερα χρόνια. Είναι δηλαδή ποιήματα μέ έθνική προέλευση. Τέτοια π.χ. είναι τό «Τραγούδι τῶν Νιμπελουγκεν», τό «Τραγούδι τοῦ Ρολάνδου», τά «Ποιήματα τοῦ Στρογγυλοῦ Τραπεζίου» καί άλλα.

1 Η ΕΥΡΩΠΗ ΑΡΧΙΖΕΙ ΝΑ ΣΧΗΜΑΤΙΖΕΤΑΙ ΠΑΝΩ ΣΤΑ ΕΡΕΙΠΙΑ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (476 - 751)

- Από τὰ πέντε βασιλεία τῶν βαρβάρων πού σχηματίστηκαν στό χῶρο τοῦ Δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, διατηρήθηκε μετά τόν Ἰουστινιανό τό βασίλειο τῶν Φράγκων.

2 ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ — ΜΕΡΟΒΙΓΓΙΟΙ ΚΑΙ ΚΑΡΟΛΙΔΕΣ.

- Ἀπό τόν Φράγκο βασιλιά Κλόβη τῆς δυναστείας τῶν Μεροβιγγίων γίνεταί ἡ πρώτη προσπάθεια νά ἐνωθεῖ ἕνα μέρος τῆς Εὐρώπης σ' ἕνα ἰσχυρό κράτος.

- Τοῦς Μεροβιγγίους διαδέχτηκαν οἱ Καρολίδες (751). Τότε ἀκριβῶς ὁ πάπας τῆς Ρώμης, ἐπειδή ἡ Ἰταλία κινδυνεύει ἀπό τοῦς Λογγοβάρδους, ἀφήνει τό Βυζάντιο καί ζητεῖ τή βοήθεια τῶν Φράγκων. Οἱ Φράγκοι τόν βοηθοῦν καί τότε (754) κάνει τήν πρώτη ἐμφάνισή του τό παπικό κράτος.

3 ΜΕΣΑ ΣΤΟΥΣ ΣΚΟΤΕΙΝΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΑΡΧΙΖΕΙ ΝΑ ΔΙΑΜΟΡΦΩΝΕΤΑΙ ΣΙΓΑ ΣΙΓΑ Η ΕΥΡΩΠΗ (751 - 11ος αἰώνας).

- Στήν πρώτη φάση αὐτῆς τῆς περιόδου ὁ Καρλομάγνος (771 - 814), βασιλιάς τῶν Φράγκων, κατορθώνει τή σπουδαιότερη ἐνοποίηση τῆς Εὐρώπης, ἰδρύοντας μιά φραγκορωμαϊκή αὐτοκρατορία στό χῶρο τῆς παλιᾶς.

- Ἡ ἐνότητα αὐτή διαλύθηκε (843) καί ἡ Εὐρώπη παίρνει ἄλλη ὄψη μέ τίς «νέες εἰσβολές» πού δημιουργοῦν καινούρια κράτη. Τό πιό σπουδαῖο ἀπό τὰ κράτη αὐτά εἶναι ἡ Ἀγγλία (1066).

4 10ος - 11ος ΑΙΩΝΑΣ — ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ Δ. ΕΥΡΩΠΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙ ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΦΕΟΥΔΑΡΧΙΑΣ

- Τό σύστημα τῆς φεουδαρχίας γεννήθηκε στήν ἐποχή πού διαλύταν τό ρωμαϊκό κράτος. Στηρίζεται στήν ἀρχή τῆς ὑποτέλειας καί τῆς προστασίας τῶν ἀδυνάτων ἀπό τοῦς πιό δυνατούς. Διαμορφώθηκε ὁμως καί πῆρε τήν ἀντιπροσωπευτική μορφή του στό 10ο - 11ο αἰῶνα.

- Τόν ἴδιον καιρό πού διαμορφώνεται ἡ φεουδαρχία, ἡ Δυτική Ἐκκλησία, μέ ἀφορμή τό ζήτημα τῆς περιβολῆς, ἔρχεται σέ σύγκρουση μέ τοῦς κοσμικούς ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης. Ἡ παποσύνη βρίσκεται στό μεσουράνημά της. Οἱ ἀγῶνες αὐτοί θά τελειώσουν μέ θρίαμβο τῆς δύναμής της. Αὐτό φαίνεται ἀπό τίς σταυροφορίες (12ος - 13ος αἰώνας) πού γίνονται μέ τήν πρωτοβουλία της.

5 12ος-14ος ΑΙΩΝΑΣ — Η Δ. ΕΥΡΩΠΗ ΠΡΟΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΜΕ-
ΣΑΙΩΝΑ ΚΑΙ Η ΧΑΡΑΥΓΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

● Ο 12ος αιώνας φέρνει σοβαρές αλλαγές στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή. Αυτές οι αλλαγές ετοιμάζουν τό τέλος του Μεσαίωνα και την άνατολή τῶν Νέων Χρόνων.

● Πιό φανερά διακρίνεται ἡ αλλαγή στή Σκέψη, στήν Τέχνη καί στά Γράμματα. Ο 12ος αιώνας φέρνει τό ξύπνημα του ἄνθρώπου ἀπό τή μεσαι-
ωνική νάρκη του.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

Νωθοί βασιλιάδες —
Μαγιорδόμοι — Παπι-
κό κράτος — νέες εισ-
βολές — Βίκινγκς —
προστασία — ὑποτέ-
λεια — βασάλος — ἐπι-
κυρίαρχος — ὄρκος πί-
στης — περιβολή —
βιλάνος — τό ζήτημα
τῆς περιβολῆς — Κογ-
κορδάτο — Ρωμανικός
ρυθμός — Γοθτικός ρυ-
θμός — Μάγκνα Κάρτα.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Ο Κάρλος Μαρτέλ νικά τούς Ἀραβες στό Πουατιέ	732
Ἰδρυση τοῦ παπικοῦ κράτους	754
Ο Καρλομάγνος στέφεται αὐτοκράτορας	800
Ἡ συμφωνία τοῦ Βερντέν	843
Οἱ Νορμανδοί κυριεύουν τήν Ἀγγλία	1066
Ο Ὅθων Α΄ γίνεται αὐτοκράτορας τῆς «Ἀ- γίας Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας τοῦ γερμανι- κοῦ ἔθνους»	962
Τό ζήτημα τῆς περιβολῆς	1076
Τό Κογκορδάτο τῆς Βόρμς	1122
Μάγκνα Κάρτα	1215
Ἑκατονταετής πόλεμος	1339 - 1453

Κείμενα

1. Ἡ ἰδρυση τοῦ κοσμικοῦ κράτους τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας (754)

“Οταν ἦταν πάπας ὁ Στέφανος Β΄, ὁ ρήγας τῶν Λογγοβάρδων Ἀστόλφος μάστι-
ζε τήν Ἰταλία, κατάστρεφε τήν ἐπαρχία τῆς Ραβέννας, κατακτοῦσε τή Νάρνη καί
ἀπειλοῦσε τήν ἴδια τή Ρώμη, ἐνῶ οἱ Βυζαντινοί, ἀπασχολημένοι μέ τούς Σαρακηνούς,
δέν ἦταν σέ θέση νά στείλουν βοήθεια οὔτε ἀπό στεριά οὔτε ἀπό θάλασσα στους Ἐξάρ-
χους τους...

Γι’ αὐτό ὁ Στέφανος, ἐπειδή εἶδε μέ φόβο τούς κινδύνους καί τίς εὐθύνες του,
ἀποφασίζει νά κάμει μιᾶ ἐνέργεια πού ἐπρόκειτο βέβαια νά δυσχεραστῆσει καί τούς
δυό κυρίους του, δηλαδή καί τόν Κωνσταντῖνο Ε΄ καί τόν Ἀστόλφο. Φεύγει βιαστικά

προσαρτᾶ στό πατριμόνιο τοῦ Ἁγίου Πέτρου, ἥ — σύμφωνα μέ ἄλλους — τή δωρίζει στή ρωμαϊκή πολιτεία.

ΣΠ. ΖΑΜΠΕΛΙΟΥ

[Βυζαντινὰ Μελέται. Ἐν Ἀθήναις 1857, σελ. 332-335.
Γλωσσική ἀπλούστευση.]

2. Ἡ στέψη τοῦ Καρλομάγνου τὰ Χριστούγεννα τοῦ 800.

... Ὑστερα, τήν ἡμέρα τῆς γέννησης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μαζευτήκαμε ὅλοι στή βασιλική τοῦ μακαρισμένου Ἀποστόλου Πέτρου. Τότε ὁ σεβάσμιος καί ἅγιος ποντίφηκας μέ τά ἴδια του τά χέρια τόν ἔστειψε μέ ἕνα βαρύτιμο στέμμα. Ὅπου βλέποντας τή μεγάλη προστασία καί ἀφοσίωσή του στήν Ἁγία ρωμαϊκή Ἐκκλησία, ὅλοι οἱ πιστοί Ρωμαῖοι φώναξαν μέ μιὰ δυνατή φωνή, σύμφωνα μέ τό θέλημα τοῦ Θεοῦ καί τοῦ μακαρισμένου Ἀποστόλου Πέτρου, φύλακα τῶν κλειδιῶν τοῦ οὐρανοῦ:

«Στόν Κάρολο τόν εὐσεβέστατο, τόν Αὐγουστο, τόν ἐστεμμένο ἀπό τό Θεό, τό μεγάλο καί εἰρηνικό αὐτοκράτορα, ζωή καί νίκη.»

Τρεῖς φορές φώναξαν αὐτά τά λόγια καί ἀνακηρύχτηκε αὐτοκράτορας ἀπ' ὅλους. Ἀμέσως ὁ ἀγιότατος ἱεράρχης καί ποντίφηκας ἔχρισε τόν Κάρολο, τό ἐκλεκτότερο τέκνο του, μέ τό ἅγιο λάδι, τήν ἴδια ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων.

Καί καθώς ὁ τίτλος τοῦ αὐτοκράτορα δέν ὑπῆρχε πιά στους Ἕλληνας, γιατί ἦταν στήν ἐξουσία μιᾶς γυναίκας, φάνηκε σωστό καί στόν πάπα Λέοντα τόν ἴδιο καί σέ ὅλους τοὺς ἅγιους πατέρες πού ἦταν στή συγκέντρωση, ἐξίσου καί στόν ὑπόλοιπο χριστιανικό λαό, ὅτι ἔπρεπε νά δώσουν τόν τίτλο τοῦ αὐτοκράτορα στόν Κάρολο, βασιλιά τῶν Φράγκων, πού ἐξουσίασε τή Ρώμη τήν ἴδια, ὅπου οἱ Καίσαρες συνήθιζαν νά κατοικοῦν πάντοτε ἐξίσου ὅπως καί σέ ἄλλες θέσεις στήν Ἰταλία, στή Γαλλία καί στή Γερμανία.

Ἐπειδή ὁ παντοδύναμος Θεός ἔθεσε ὅλες αὐτές τίς θέσεις κάτω ἀπό τή δύναμή του, φαινόταν σωστό σ' αὐτούς κατά τήν ἐπιθυμία ὅλου τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ, ὅτι ἔπρεπε νά ἔχει καί τόν τίτλο ἐπίσης. Αὐτή τήν ἐπιθυμία ὁ βασιλιάς Κάρολος δέν τήν ἀρνήθηκε, ἀλλά ὑπακούοντας μέ ταπεινοφροσύνη στό Θεό, στίς προσευχές τοῦ κλήρου καί ὅλου τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ, ἔλαβε τόν τίτλο τοῦ αὐτοκράτορα μαζί μέ τό χρίσμα ἀπό τόν πάπα Λέοντα.

ΕΠΙΝΑΡΔΟΣ

[Χρονικό τῆς ἐποχῆς. Ἀπό τὰ *Select documents of European History* τοῦ R. Laffan. Νέα Ὑόρκη 1929, σελ. 6-17. Μετάφραση].

3. Ἐνα χρονικό ἀπό τίς Νορμανδικές ἐπιδρομές στή Γαλλία.

845. Ἐνας πολύ δύσκολος χειμώνας. Τό Μάρτη 130 πλοῖα τῶν Νορμανδῶν λεηλάτησαν ὅλη τή χώρα καί στίς δυό ἔχθρες τοῦ Σηκουάνα καί προχώρησαν στό Παρίσι χωρίς νά συναντήσουν καμιά ἀντίσταση. Ὁ Κάρολος ἤθελε νά τοὺς ἀντιμετωπίσει, ἀλλά εἶδε ὅτι οἱ δυνάμεις του δέν θά μπορούσαν νά νικήσουν. Μέ συμφωνίες καί μέ τήν προσφορά 7000 λιβρῶν σταμάτησε τήν προέλασή τους καί τοὺς ἔπεισε νά ἀπο-

τραβηχτοῦν. . . Ὁ Ἑρρίκος, ὁ βασιλιάς τῶν Νορμανδῶν, ἔφερε ἓνα στόλο ἀπὸ 600 πλοῖα, μέσον τοῦ Ἑλβα, στὴ Γερμανία ἐναντίον τοῦ Λουδοβίκου. Οἱ Σάξονες ἀντιστάθηκαν, ἔδωσαν μάχη καὶ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ νίκησαν...

853. Δανοὶ πειρατὲς ἀνέβησαν εἰς τὴ χώρα ἀπὸ τὴ Νάντη καὶ εἰς 8 τοῦ Νοέμβρη ἔφτασαν ἀνευλόγητοι εἰς τὴ πόλη Τούρ. Τὴν ἔκαψαν μὲ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Μαρτίνου καὶ ἄλλες γειτονικὰς τοποθεσίας. Ἀλλὰ, ἐπειδὴ περίμεναν τὴν ἐπιδρομὴν, τὸ σώμα τοῦ ἁγίου εἶχε μεταφερθεῖ εἰς τὸ Κόρμερν, ἓνα μοναστήρι εἰς τὴν Ὀρλεάνην. . .

854. Οἱ Δανοὶ ποῦ ἦταν εἰς τὸν ποταμὸν Λουάρ ἔφτασαν εἰς τὸ κάστρο τοῦ Μπλουά, τὸ ἔκαψαν καὶ θά ἔφταναν ὡς εἰς τὴν Ὀρλεάνην νὰ κάνοιν τὰ ἴδια καὶ ἐκεῖ, ἀλλὰ ὁ ἅγιος ἐπίσκοπος τῆς Ὀρλεάνης καὶ ὁ Βουρχάρδος, ἐπίσκοπος τῆς Σάρτρ, μάζεψαν πλοῖα καὶ ἄνδρες, γιὰ νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσουν. Τότε ἀποφάσισαν νὰ πᾶνε πάλι πίσω εἰς τὸν Λουάρ.

855. Οἱ Νορμανδοὶ πῆγαν εἰς τὸν Λουάρ, ἔφθασαν εἰς τὰ πλοῖα τοὺς καὶ ξεκίνησαν περὶ γιὰ τὸ Πουατιέ. Ἀλλὰ συνάντησαν τὴν ἀντίστασιν ἀπὸ τοὺς Ἀκουϊτάνους, ὥστε μόλις 300 ἀπὸ αὐτοὺς σώθηκαν. . .

ΧΡΟΝΙΚΑ

[R. Laffan ἐνθ' ἄν. σελ. 9 - 10]

4. Ὁ Ἑρρίκος Δ' ἐπισκέπτεται τὴν Κανόσα (1077).

Ἐπειδὴ ἀπὸ τὴν ἀγάπην τῆς δικαιοσύνης, συνεργαστήκατε μὲ μᾶς καὶ συμμεριστήκατε τὸν κίνδυνόν μας εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ Χριστιανικοῦ πολέμου, λάβαμε τὸν κόπον, μὲ εὐκρινὴ ἀγάπην, νὰ σᾶς πληροφορήσουμε, ἀγαπητοί, πῶς ὁ βασιλιάς μετανόησε καὶ πῆρε ἄφεσιν καὶ πῶς ὅλη ἡ ὑπόθεσις διαδραματίστηκε ἀπὸ τὴν εἴσοδόν του εἰς τὴν Ἰταλίαν ὡς σήμερον.

Ὅπως ἦταν συμφωνημένον μὲ τοὺς ἀπεσταλμένους ποῦ ἦρθαν ἀπὸ σᾶς σὲ μᾶς, φτάσαμε εἰς τὴν Λομβαρδίαν περίπου εἴκοσι μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἡμερομηνίαν ποῦ θὰ μᾶς συναντοῦσε ἓνας ἀξιωματικὸς. Περίμεναν τὴν ἀφίξιν τῆς συνοδείας ποῦ θὰ μᾶς ἐπέσταντο νὰ περάσουμε ἀπὸ τὴν χώρα σας. Ἀλλὰ ὅταν ἡ ἡμερομηνία πέρασε καὶ μάθαμε ὅτι τώρα πιά πολλές δυσκολίες — καθὼς πράγματι ἀληθινὰ πιστεύομε — καθιστοῦσαν ἀδύνατον νὰ στείλετε μίαν συνοδείαν νὰ μᾶς συναντήσῃ, οὔτε ὑπῆρχαν ἄλλα μέσα νὰ μᾶς ὀδηγήσουν εἰς σᾶς, κυριευτήκαμε ἀπὸ ὅχι λίγη ἀγωνία τί τὸ καλύτερον ἔπρεπε νὰ κάνομε.

Στὸ μεταξύ ὅμως μάθαμε ἀπὸ κάποιον ὅτι ὁ βασιλιάς ἐρχεται. Πρὶν μπεῖ εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἔστειλε πρέσβεις εἰς μᾶς μὲ τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ ἰκανοποιήσῃ ὅλα τὰ ζητήματα τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἁγίου Πέτρου καὶ τὰ δικὰ μας. Καὶ ὑποσχέθηκε πάλι νὰ διορθώσῃ τὴν ζωὴν τοῦ καὶ νὰ διατηρήσῃ ἀπόλυτην ὑπακοήν, ἂν μόνον μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ἄξιος νὰ πετύχῃ τὴν χάριν τῆς ἄφεσης καὶ τὴν ἀποστολικὴν εὐλογία ἀπὸ μᾶς.

Καθὼς ἀργοποροῦσαμε εἰς πολλά συμβούλια καὶ τὸν κρίναμε αὐστηρὰ γιὰ τίς κακὰς του πράξεις, τέλος ἦρθε προσωπικὰ μὲ λίγους συνοδοὺς καὶ χωρὶς ὕψος περηφάνειας εἰς τὴν Κανόσαν ὅπου περιμέναμε. Καὶ ἐκεῖ ἔφησε κατὰ μέρος κάθε βασιλικὴ μεγαλοπρέπεια καὶ γιὰ τρεῖς μέρες ἔμεινε εἰς τὴν πύλιν τοῦ φρουρίου, ἐλευθέρως,

καί σκεπασμένοι με μάλλινα, καί συνέχιζε με πολλά κλάματα νά ἐκλιπαρεῖ τή βοήθεια καί τήν παρηγοριά τῆς ἀποστολικῆς εὐσπλαχνίας, ὥσπου συγκινήθηκαν ὅλοι πού ἦταν ἐκεῖ ἢ πού ἄκουσαν αὐτό με τόση λύπη καί συμπόνια, ὥστε ὅλοι ἐνδιαφέρθηκαν γι' αὐτόν με πολλές προσευχές καί δάκρυα καί ἀποροῦσαν γιά τήν ἀσυνήθιστη σκληρότητα τῆς γνώμης μας. Μερικοί μάλιστα φώναζαν ὅτι δείχνουμε ὅχι τή βαριά αὐστηρότητα ενός ἀποστόλου, ἀλλά τή σκληρή ἀγριότητα ενός τυράννου.

Ἔστερα, συντριμμένο ἀπό τίς τύψεις του καί τήν ἐξαντλητική πίεση ὄλων τῶν παρόντων, στό τέλος τοῦ λύσαμε τό ἀνάθεμα καί τόν δεχτήκαμε στούς κόλπους τῆς ἁγίας μητέρας Ἐκκλησίας, ἀφοῦ πήραμε ἐγγυήσεις, ὅπως εἶναι γραμμένο.

ΧΡΟΝΙΚΑ

[R. Laffan, ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 33-35.]

5. Ἡ τελετή τῆς περιβολῆς.

... Ὁ κόμης ρώτησε τό βασάλιο ἄν ἐπιθυμοῦσε νά γίνει ἐντελῶς ἄνθρωπός του, καί ὁ ἄλλος ἀπάντησε: «Ἐπιθυμῶ», καί με ἐνωμένες τίς παλάμες ἀνάμεσα στά χέρια τοῦ κόμη δέθηκαν μαζί με ἓνα φιλί. Ἔστερα αὐτοί πού εἶχαν δηλώσει ὑποτέλεια ἔδωσαν τόν ὄρκο τῆς ἀφοσίωσης στόν ἀντιπρόσωπο τοῦ κόμη με αὐτά τά λόγια:

«Ἔπόσχομαι στήν πίστη μου ὅτι θά εἶμαι στό μέλλον πιστός στόν κόμη Οὐίλιαμ καί θά διατηρήσω τήν ὑποταγή μου σ' αὐτόν ἀπόλυτα ἐναντίον ὅποιουδήποτε, με καλή πίστη καί χωρίς δόλο.»

Ἔστερα πήρε ὄρκο γι' αὐτά πάνω σέ ἅγια λείψανα. Ἔστερα ὁ κόμης μ' ἓνα μικρό ραβδί πού κρατοῦσε στά χέρια του ἔδωσε περιβολές σέ ἔλους πού με τή συμφωνία τους εἶχαν δώσει τόν ὄρκο τῆς ὑποτέλειας.

ΧΡΟΝΙΚΑ

[Leon Bernard - Theodore B. Hobges]

6. Ὁ Γρηγόριος Ζ' διακηρύσσει τίς ἀρχές τῆς παπικῆς ἐξουσίας.

— Ἡ ρωμαϊκή ἐκκλησία ἰδρύθηκε ἀπό τόν ἴδιο τό Θεό.

— Μόνο ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ρώμης ἔχει τό προνόμιο νά λέγεται οἰκουμενικός.

— Μόνο αὐτός μπορεῖ νά παῦει ἐπισκόπους καί νά τοὺς ξαναδιορίζει.

— Ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Πάπα, ἔστω καί κατώτερου βαθμοῦ, ἔχει τό προβάδισμα σέ μιὰ Σύνοδο μεταξύ ὄλων τῶν ἐπισκόπων καί μπορεῖ νά ἐκδώσει ἀπόφαση καθαιρέσεως τους.

— Αὐτός μόνο μπορεῖ νά χρησιμοποιήσει τά ἐμβλήματα τῆς ἐξουσίας.

— Ὁ Πάπας εἶναι τό μόνο πρόσωπο πού φιλοῦν τά πόδια του ὅλοι οἱ ἡγεμόνες.

— Αὐτός μπορεῖ νά ἐκθρονίζει αὐτοκράτορες.

— Καμιὰ Σύνοδος δέν μπορεῖ νά ἔχει ἰσχύ χωρίς τή συγκατάθεσή του.

— Τά διατάγματα του δέν ἀκυρώνονται ἀπό κανέναν.

— Ἡ ρωμαϊκή Ἐκκλησία ποτέ δέν ἔκαμε λάθος οὔτε θά κάμει στόν αἰῶνα τόν ἄπαντα, γιατί στηρίζεται στή μαρτυρία τῆς Ἁγίας Γραφῆς.

— Δέν πρέπει νά θεωρεῖται Καθολικός ὅποιος δέν συμφωνεῖ με τή ρωμαϊκή Ἐκκλησία.

ΧΡΟΝΙΚΑ

[Leon Bernard - Theodore B. Hobges.]

-Readings in European History - New York 1958 σ. 138].

ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ [1081 - 1453]

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΦΑΣΗ
ΤΟΥ ΕΝΩΜΕΝΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ [1081 - 1204]

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Λίγο πριν αρχίσει αυτή η περίοδος, στο Βυζάντιο επικρατούσε μεγάλη εσωτερική άνωμαλία. Η άνωμαλία σταματά και το κράτος συνέχεται κάπως για έναν αιώνα (1081 - 1180) με το ανέβασμα στο θρόνο της δυναστείας των Κομνηνών, δηλαδή με τη νίκη της μεγάλης μικρασιατικής αριστοκρατίας. Οι αυτοκράτορες αυτοί, αν και είναι ισχυροί μεγαλοκτηματίες, ενδιαφέρθηκαν πολύ να στηρίξουν τη δύναμη του θρόνου και να τον κάμουν σεβαστό σε όλους. Γι' αυτό είναι η τελευταία αξιόλογη δυναστεία.

▲ Στην προηγούμενη δεκαετία 1071 - 1081 το Βυζάντιο κινδύνεψε να χάσει ένα μεγάλο μέρος της Μ. 'Ασίας. Οι Σελτζούκοι Τούρκοι ίδρυσαν για ένα διάστημα στη Βιθυνία ένα Σουλτανάτο, με πρωτεύουσα τη Νίκαια, και λίγο αργότερα ένα άλλο μικρότερο κράτος, 'Εμιράτο, στις μικρασιατικές άκτες και στά κυριότερα κοντινά νησιά. Οι Κομνηνοί μπόρεσαν να ξαναστερεώσουν σ' αυτά τα μέρη την κλονισμένη βυζαντινή κυριαρχία, αλλά παροδικά, γιατί από τότε ο έλληνοισμός άρχισε να ξεριζώνεται από τη Μ. 'Ασία.

"Έναν αιώνα αργότερα, ύστερα από μία άλλη ήττα, στο Μυριοκέφαλο (1176), χάθηκε πιά όριστικά η Μ. 'Ασία, και δεν απόμειναν παρά μόνο μερικά παράλια στη βορειοανατολική γωνία της.

▲ Αυτή η παρακμή του ελληνικού στοιχείου της Μ. 'Ασίας είναι το σπουδαιότερο γεγονός σ' αυτή την περίοδο.

Τό Βυζάντιο δέν μπόρεσε νά ξαναπάρει τά πολύτιμα έκεΐνα μέρη, όπως είχε μπορέσει τόσες άλλες φορές πρωτύτερα, στην έποχή του 'Ηρακλείου και του Λέοντα Γ' του 'Ισαύρου. Κι αυτό γι ά δύο λόγους:

● Γι άτί στό έσωτερικό, μέ τήν αύξηση της δύναμης των Δυνατών, έξασθενίζει ή κεντρική έξουσία, ό στρατός και ή οικονομία.

● Γιατί στό έξωτερικό από τόν πρώτο ακριβώς χρόνο αυτής της

περιόδου ως τόν τελευταῖο, ἐνεργεῖ ἐπιθέσεις καί ἡ Δύση, πρῶτα μέ τούς Νορμανδούς καί ὕστερα μέ τούς Σταυροφόρους. Γιά πρώτη φορά ἡ Ἀνατολική αὐτοκρατορία, πού αἰῶνες τώρα ἀγωνιζόταν νά κρατήσῃ πέρα ἀπό τά ἀνατολικά τῆς σύνορα τούς ἀντιπάλους τῆς Χριστιανοσύνης, δέχεται τήν ἐπίθεση τῶν λαῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καί μάλιστα ἐπίθεση μέ μεγάλο φανατισμό. Ἐτσι ὁ ἀγώνας τοῦ Βυζαντίου γίνεται τώρα διμέτωπος καί, ἐπειδή ὁ κίνδυνος ἀπό τή Δύση εἶναι μεγαλύτερος, ἡ ἄμυνα στή Μ. Ἀσία γιά τόν κίνδυνο ἀπό τούς Τούρκους γίνεται μέ παραχωρήσεις καί συμβιβασμούς.

Γι' αὐτό ἡ ἐπίθεση τῆς Δύσης εἶναι ἓνα ἄλλο ἐπίσης σπουδαῖο γεγονός σ' αὐτή τήν περίοδο.

▲ Οἱ ἐπιθέσεις ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου ἀπό τή Δύση ἔχουν διπλή προέλευση:

● τήν ἐπεκτατική δράση τῶν Νορμανδῶν τῆς Ν. Ἰταλίας εἰς βάρος τοῦ Βυζαντίου, καί

● τήν κίνηση τῶν Σταυροφόρων πρὸς τούς Ἀγίους Τόπους.

▲ Οἱ Νορμανδοί μέ τήν πρώτη ἐπιδρομή τους γίνονται οἱ πρόδρομοι τῶν Σταυροφόρων. Τέσσερις φορές θά ριχτοῦν στίς ἐλληνικές περιοχές μέ μεγάλους στρατούς καί στόλους. Τό ἔτι ὡς τό τέλος τοῦ 12ου αἰῶνα δέν μπόρεσαν ποθενά νά κρατηθοῦν εἶναι σημάδι πῶς οἱ Κομνηνοί κρατοῦν ἀκόμη καλά ὑπό τόν ἐλεγχό τους τό κράτος καί κινητοποιοῦν μέ μεγάλη ἐπιδεξιότητα καί τό στρατό καί τή διπλωματία.

▲ Τό ἴδιο γίνεται καί μέ τίς τρεῖς πρῶτες σταυροφορίες τοῦ 11ου καί 12ου αἰῶνα. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς δυναστείας αὐτῆς βρέθηκαν στήν ἀνάγκη καί τίς τρεῖς φορές νά ἀντιμετωπίσουν καταστάσεις πολύ λεπτές καί νά λύσουν μέ τή διπλωματία πολύ δύσκολα προβλήματα πού δέν λύνονταν μέ τό σπαθί. Οἱ χριστιανοί σταυροφόροι, μέ ἐμβλημα τό σταυρό, τήν εὐλογία τοῦ Πάπα καί μέ τό μεγάλο σκοπό νά ἐλευθερώσουν τούς Ἀγίους Τόπους, περνοῦσαν ἀπό τά μέρη τους φανατισμένοι καί ἀρπαχτικοί.

Χρειάστηκε μεγάλη προσοχή ἀπό τούς αὐτοκράτορες αὐτούς, γιά νά διατηρήσουν ἀνέπαφη τήν αὐτοκρατορία μέσα σ' αὐτή τήν καταιγίδα. Στό τέλος, μέ τή δυναστεία τῶν Ἀγγέλων, τό Βυζάντιο δέν ἀντέχει πιά, καί ὑποκύπτει. Μά ἡ διάλυση εἶχε ἀρχίσει πιά νά γίνεται φανερή στό ἔσωτερικό τοῦ κράτους (1185 - 1203). Ὑστερα ἀπό μιά ἄκαρπη ἀνορθωτική ἀπόπειρα τοῦ τελευταίου Κομνηνοῦ, τοῦ Ἀνδρόνικου Α', ἡ κεντρική ἐξουσία παραλύει. Ἡ Κωνσταντινούπολη κατακτιθῆκε καί στά ἐδάφη τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἵδρυσαν δικά τους κράτη οἱ Δυτικοί.

▲ Οἱ σταυροφορίες ἦταν μιά κίνηση κοσμοϊστορικῆς σημασίας, καί ἡ ἀντιμετώπισή τους ξεπερνοῦσε τίς ἀσθενικές δυνάμεις πού διαθέτει τώρα ἡ Ἀνατολική αὐτοκρατορία. Ἀπό τότε δέν μπόρεσε νά συνέλθει πιά. Στήν ὑπόλοιπη

ιστορία της ή Κωνσταντινούπολη θά ζήσει σχεδόν χωρίς ένδοχώρα με ελάχιστα υπολείμματα τής αυτοκρατορίας.

Γι' αυτό πολλοί ιστορικοί φτάνουν να υποστηρίζουν ότι τό 1204 είναι τό τέλος τής Βυζαντινής Ιστορίας και ότι άπό τό τε άρχίζει ή 'Ιστορία τοϋ Νέου Έλληνισμού.

▲ Όπωσδήποτε τό βέβαιο είναι πώς τό Βυζάντιο, έξαντλημένο άπό τήν έσωτερική άποσύνθεση τής περιόδου 1185 - 1203, πήρε τό τελειωτικό χτύπημα άπό τή Δύση μέ τήν Δ' Σταυροφορία.

Θά μπορούσε έμως αυτό τό κακό νά μή γίνει; Υπάρχουν σχετικά πλήθος γνώμες. Οί τελευταίοι άξιοι αυτοκράτορες τοϋ Βυζαντίου, οί Κομνηνοί, έκαμαν έτι,τι μπορούσαν, για νά μή γίνει στά χρόνια τους. Τό Βυζάντιο έμως δέν μπορούσε νά νικήσει τή φθορά του· και αυτή τήν προκάλεσε ή άποδιοργανώσή του στήν περίοδο τών 'Αγγέλων μέ τήν άπόλυτη επικράτηση τών βυζαντινών μεγαλογαιοκτημόνων στίς έπαρχίες· ή πλήρης έξάρθρωση τής κεντρικής έξουσίας στήν έποχή τών 'Αγγέλων και ή παράλυση τοϋ κράτους όδήγησαν τούς έπαρχιακούς μεγαλογαιοκτήμονες νά πάρουν στά χέρια τους τήν τύχη και άσφάλεια τής περιοχής τους.

Τό Βυζάντιο λοιπόν στά τελευταία αυτά χρόνια είναι ένα άποδιοργανωμένο κράτος και δέν είναι πιά δυνατό νά αναδιοργανωθεί.

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ (1081-1185) ΦΕΡΝΕΙ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΑΝΑΛΑΜΠΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΑΓΓΕΛΩΝ (1185-1204) ΤΗ ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΟΥ.

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

1. 'Η πρώτη φάση (1081-1180)'. Οί τρεις πρώτοι Κομνηνοί κατόρθωσαν νά ανασύρουν τό Βυζάντιο άπό τό χάος και νά τό συγκρατήσουν έναν αιώνα. 'Η δυναστεία αυτή αναδύθηκε μέσα άπό τό χάος πού επικράτησε στά τρία τελευταία χρόνια τής προηγούμενης έποχής (1078 - 1081). Τρεις στάσεις έξέσπασαν συγχρόνως στίς μικρασιατικές και τίς εύρωπαϊκές έπαρχίες. 'Ο Νικηφόρος Βρυέννιος, στίς εύρωπαϊκές περιοχές, ό Νικηφόρος Μελισσηνός στή Μ. 'Ασία ζητούσης στήν Κωνσταντινούπολη και ό Νικηφόρος Μελισσηνός στή Μ. 'Ασία ζητούσαν τό αυτοκρατορικό άξίωμα. Όλοι ήταν στρατηγοί.

▲ Στο τέλος (1081) επικράτησε και άνέβηκε στό θρόνο ό 'Αλέξιος Α' Κομνηνός.

1. Οί αυτοκράτορες τής πρώτης φάσης είναι μέ τή σειρά: ό 'Αλέξιος Α' Κομνηνός (1081 - 1118), ό 'Ιωάννης Β' Κομνηνός (1118 - 1143) και ό Μανουήλ Α' Κομνηνός (1143 - 1180).

Ἡ Παναγία μεταξύ τοῦ Ἰωάννη Β' Κομνηνοῦ καί τῆς Εἰρήνης.

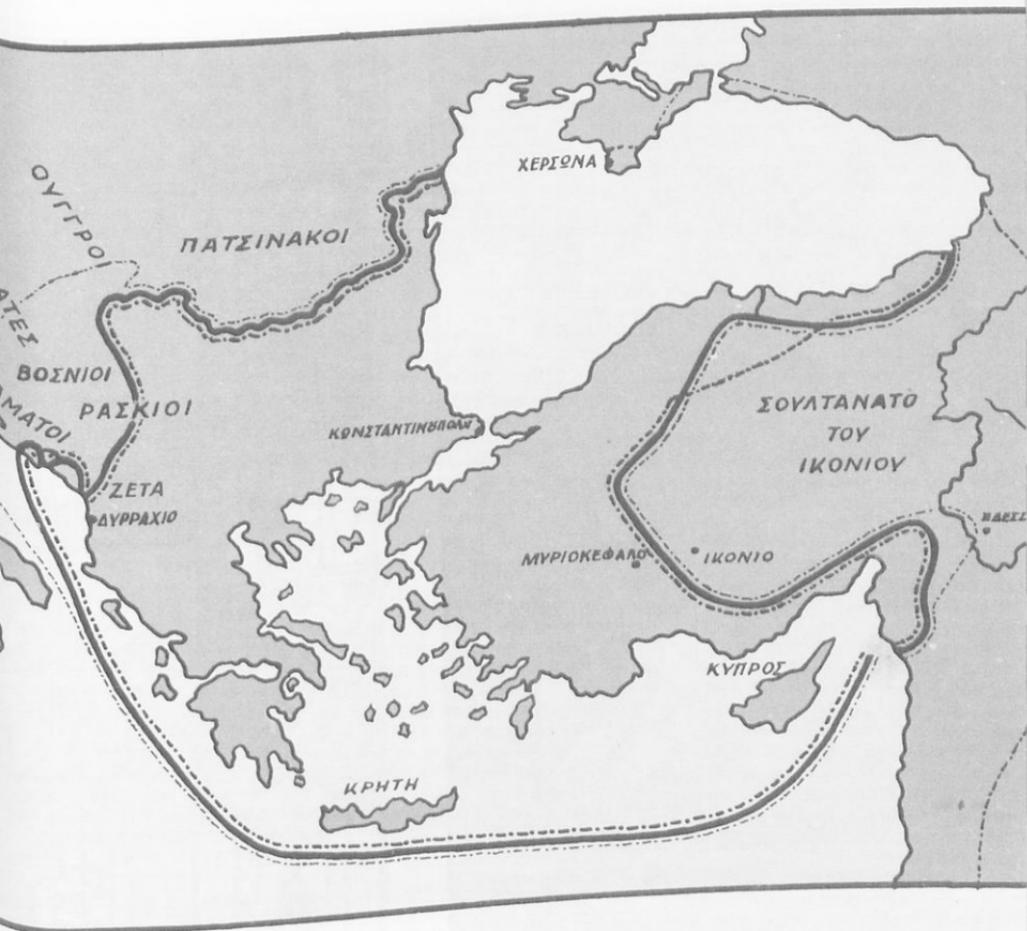
Ἀπό τὰ ψηφιδωτά τοῦ νότιου ὑπερώου τῆς Ἁγίας Σοφίας. Εἰκονίζεται στή μέση ἡ Παναγία κρατῶντας τό Χριστό· ἀριστερά ὁ αὐτοκράτορας Ἰωάννης Β' Κομνηνός (1118 - 1143) προσφέρει ἕνα βαλάντιο μέ νομίσματα καί δεξιά ἡ σύζυγός του αὐτοκράτειρα Εἰρήνη προσφέρει ἕνα δίπλωμα. Ἡ Εἰρήνη ἦταν πριγκίπισσα τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῆς Οὐγγαρίας, κόρη τοῦ ἁγίου Λαδισλάου. Ἡ σύνθεση ἔχει ἀναθηματικό χαρακτήρα. Οἱ ἐπιγραφές (ἀριστερά): Ἰω(άννης) ἐν Χ(ριστ)ῷ τῷ Θε(ε)ῷ πιστός Βασιλεῦς¹ πορφυρογέννητος καί αὐτοκράτωρ Ρωμαίων ὁ Κομνηνός. (στή μέση): Μή(τη)ρ Θε(ο)ῦ (δεξιά): Εἰρήνη ἡ εὐσεβεστάτη ἀγιοῦστα. [Κωνσταντινούπολη, Ἁγία Σοφία. *The Byzantine Institute — The Mosaics of Haghia Sophia at Instambul (The Imperial portraits of the South Galery - Oxford University Press 1942, pl. XX), 1118 περίπου*].

μνηνός (1081 - 1118), ἀπό στρατιωτική οἰκογένεια· τό κράτος χρειαζόταν ἕναν ἀναμορφωτή καί ὁ Ἀλέξιος φαινόταν πῶς εἶχε τά προσόντα.

Μάζεψε γύρω του ὡς συνεργάτες πολλούς δυνατούς ἀπό τήν ἐπαρχιακή ἀριστοκρατία μοιράζοντάς τους ἀφθονούς τίτλους καί «πρόνοιες». Προπάντων ἀγωνίστηκε νά ξανακάμει στό ἐξασθενημένο κράτος κέντρο τῆς κρατικῆς δύναμης τῆ Βασιλεύουσα, καί νά στηρίξει τήν ἐξουσία τοῦ παλατιοῦ.

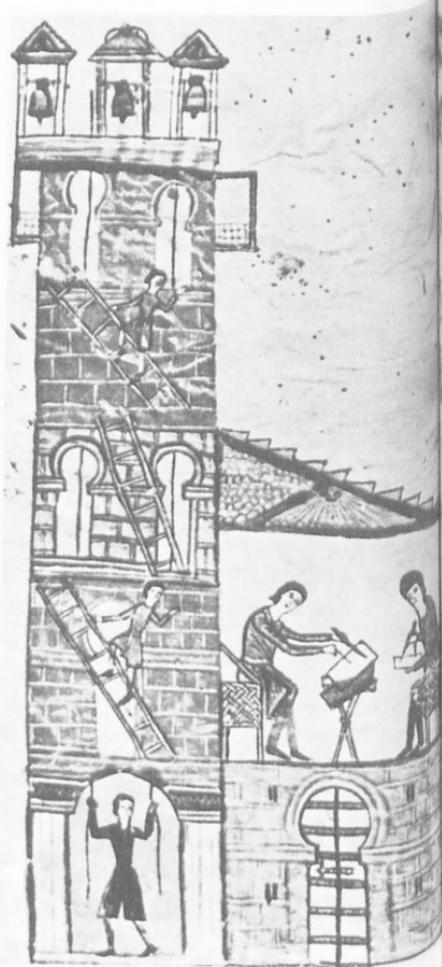
Στήν ἀρχή τῆς βασιλείας του, καί ἐνώ τό κράτος του κινδύνευε ἀπό σοβαροῦς ἐξωτερικούς ἐχθρούς, ἀπασχολήθηκε πολύ μέ τήν ἐξουδετέρωση ἰδιαίτερα στήν περιοχή τῆς Βουλγαρίας καί Θράκης, τῆς αἰρέσεως τῶν Βογομίλων, μιᾶς παραλλαγῆς τῶν Παυλικιανῶν πού γνωρίσαμε. Ὅπως ἐκεῖνοι, ἦταν κι αὐτοί ἀντίθετοι σέ κάθε ἐκκλησιαστική καί πολιτική ἱεραρχία. Ὁ Ἀλέξιος ἀντιμετώπισε τό κίνημά τους καταδικάζοντας τόν ἀρχηγό τους Βασίλειο σέ θάνατο μέ πυρά. Δέν μπόρεσε ὁμως νά καταστείλει ἀποτελεσματικά τό αἰρετικό αὐτό κίνημα.

Στή μακρόχρονη βασιλεία του χρειάστηκε νά προστατέψει τίς δυτικές περιοχές τῆς αὐτοκρατορίας ἀπό τοὺς Νορμανδούς καί νά περιώσει τίς μικρασια-

Ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἐπὶ Κομνηνῶν (1081 - 1185).

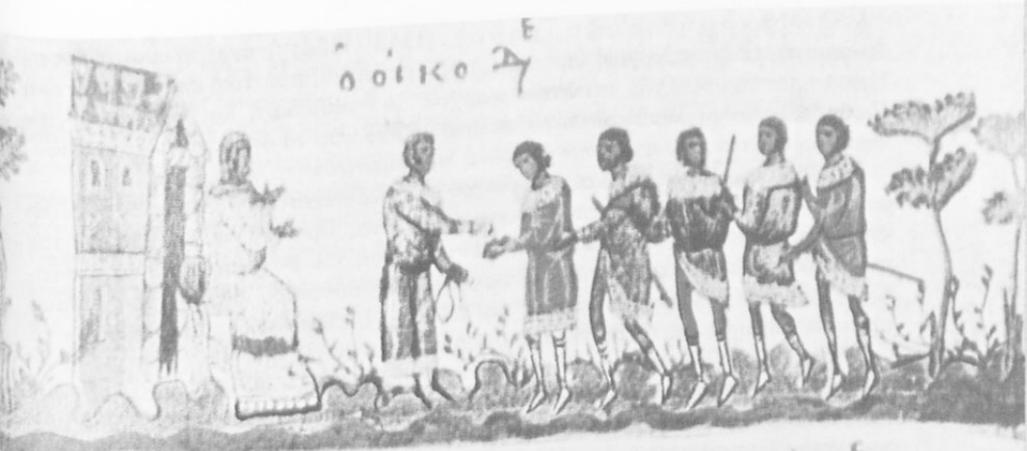
Οἱ Κομνηνοὶ, μολοῦντι ἀντιμετωπίζον ἐπιθέσεις ἀπ' ὅλα τὰ σημεῖα τῶν συνόρων τοῦ κράτους (ἀπὸ Ἰ. Κομνηνοί, μολοῦντι ἀντιμετωπίζον ἐπιθέσεις ἀπ' ὅλα τὰ σημεῖα τῶν συνόρων τοῦ κράτους (ἀπὸ Οἱ Κομνηνοί, μολοῦντι ἀντιμετωπίζον ἐπιθέσεις ἀπ' ὅλα τὰ σημεῖα τῶν συνόρων τοῦ κράτους (ἀπὸ Ἄ. Νορμανδοί, Σταυροφόροι, ἀπὸ Β. Οὐγγροί, Σέρβοι, Πετσενέγγοι, ἀπὸ Ἀ. Σελτζούκοι, Λατινικά Κράτη Ἀνατολῆς), κατορθώνουν ὄχι μόνο νὰ διατηρήσουν τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀπὸ τὰ ἐδάφη ποὺ παρέλαβαν, ἀλλὰ πασχίζον με συχνούς καὶ δύσκολους πολεμικούς ἀγῶνες νὰ τὰ ἐπεκτείνουν. Στὸ χάρτη ἡ μαύρη γραμμὴ δείχνει τὰ μονιμότερα σύνορα στὴν περίοδο αὐτή. Οἱ λεπτότερες διακεκομμένες γραμμὲς δείχνουν τὴν ἐδαφικὴ ἐπέκταση ποὺ κατορθώνουν πρὸς Ἀ. ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Μανουὴλ καὶ πρὸς Β. ὁ Μανουὴλ. Οἱ καιροὶ ὅμως εἶναι δύσκολοι. Μετὰ τὴν ἐπέκταση αὐτὴ τῶν Κομνηνῶν ἀκολουθεῖ πάλι σχεδὸν ἀμέσως σύμπτυξη τῶν συνόρων.

ΤΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΚΑΙ ΤΑ ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥ ΓΡΑΦΕΑ:

‘Ο Εὐαγγελιστής Ἰωάννης. Κάθεται σέ ἄνετο θρόνο, κρατᾷ στό δεξί κάλαμο καί κοιτάζει μπροστά του πρὸς τό βιβλίον πού εἶναι πάνω στό ἀναλόγιον. Πάνω στό τραπεζάκι μέ τά συρτάκια ὑπάρχουν τά ὄργανα γραφίματος: κίσσηρη, γλυνφίδα, σπόγγος, διαβήτη καί κοντύλια. Τρία μπουκαλάκια μέ ὕγρα γιά τό γραφίμο, ἓνα μέ κόκκινο χροῶμα ἐπάνω στό τραπεζάκι κι ἄλλα δύο, τό ἓνα μέ μαῦρο καί τ’ ἄλλο κνανοπράσινο χροῶμα εἶναι στό συρτάκι. [Τετραεναγγέλιο, Ἐθνική Βιβλιοθήκη Ἀθηνῶν, 11ος αἰώνας].

Βιβλιογραφικό ἐργαστήρι σέ μοναστήρι. Μοναχοί μέ διαβήτες σημειοῦν πάνω στίς περιγραμμές τά στίγματα, γιά νά χαραξοῦν κατόπιν τίς γραμμές. Εἰκονίζεται τό βιβλιογραφικό ἐργαστήρι, τό scriptorium τῆς μονῆς τοῦ San Salvador στήν Ταβάρ. (Ἀπό χειρόγραφο τῆς Ἀποκάλυψης, 1200).

Ἀγροτική ζωή. Ἐπάνω: Ὁ κύριος τοῦ ἀμπελοῦνα μέ τόν ἐπίτροπό του δίνει μισθό στους καλλιερ-
γητές. Κάτω: Τέσσερις οἰτοκαλλιεργητές κι ἕνας ἀμπελονογός σέ ὦρα ἐργασίας. [Μικρογραφία
ἀπό Τετραεναγγέλιο Cod. Paris, 74, φ. 39 B, 11ος αἰώνας]

τικές ἀπό τούς Τούρκους. Ἐπίσης νά βρεῖ λύση στό δύσκολο πρόβλημα τῆς Α' σταυροφορίας. Τίς δυσκολίες αὐτές τίς ἀντιμετώπισε μέ ἐπιδειξίότητα.
▲ Ὁ Ἰωάννης Β' Κομνηνός (1118 - 1143), ὁ γιός του, πού τόν δια-
δέχτηκε, ἦταν εὐγενικός καί καλός βασιλιάς, καί εὐθύς χαρακτήρας. Οἱ πολυτέλειες
δέν τοῦ ἄρεσαν. Πέρασε τή ζωή του στά στρατόπεδα καί τίς μάχες καί ἔδειξε πάν-
τα πώς εἶχε ὡς στρατιώτης μεγάλες ικανότητες. Πραγματικά θριαμβευτική εἶναι
ἡ πολεμική του δράση ἐναντίον τῶν Σελτζούκων στή Μ. Ἀσία καί τῶν Φράγκων
στή Συρία. Ὅμως, σ' ἕνα κυνήγι ἀγριοχοίρων στήν Κιλικία πληγώθηκε καί πέ-
θανε. Ἀμέσως πῆρε τή βασιλική ἐξουσία ὁ τέταρτος γιός του Μανουήλ πού βρι-
σκόταν μαζί του ἐκεῖ.

▲ 'Ο Μανουήλ Α' Κομνηνός (1143 - 1180) ήταν ο πλουσιότερος σέ δυναμισμό και ζωτικότητα. Τήν πολύμορφη πολεμική, πολιτική και διπλωματική δραστηριότητά του τήν κινούσε κυριαρχικά μιά αισιόδοξη και αδίστακτη επιδίωξη πολύ τολμηρῶν σκοπῶν και ὀνειρῶν. Μόνο πού τά ὀνειρά του τίς περισσότερες φορές ήταν έξω από τή σύγχρονη πραγματικότητα τῆς χώρας του.

Ἡ ἰδιοσυγκρασία του και ἡ δίψα του γιά περιπέτειες τόν ὀδήγησαν νά γίνει φορέας και κήρυκας τῆς παλαιᾶς Οἰκουμενικῆς Ἰδέας. Πρωταρχικό ὄραμά του ήταν νά ἐπιτύχει και πάλι τήν παγκόσμια ἐπικράτηση τοῦ Βυζαντίου και νά ἀποκαταστήσει ἔτσι τήν ἐνότητα τῆς παλαιᾶς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Αὐτό τό ὄραμα ὀδηγοῦσε τήν πολεμική του ὁρμή. Καί εἶχε τήν ἐλπίδα πῶς θά μπορούσε νά τό πραγματοποιήσει μέ τή βοήθεια τοῦ Πάπα.

Ἔτσι ἡ ὅλη βασιλεία του ἐμπνέεται ἀπό ἰδέες φιλοδυτικές και ἡ πολιτική του ἀκολουθεῖ γραμμή λατινόφιλη. Αὐτό ὅμως διευκόλυε πολύ τή διείσδυση τῶν Φράγκων στό βυζαντινὸ κράτος. Καί καθῶς οἱ Φράγκοι κατάφεραν νά συγκεντρώσουν στά χέρια τους τήν οἰκονομική κίνηση και μεγάλα κρατικά ἀξιώματα, ἰσχυρές ἀντιδράσεις δημιουργήθηκαν στούς ντόπιους κατοίκους και προπάντων τῆς πρωτεύουσας.

Ἄντρουήλ παντρεύτηκε δύο φορές και τίς δύο μέ ξένες, ἀπό τή Δύση. Τῆ δεύτερη φορά μέ μιά ὁμορφη γαλλίδα πριγκίπισσα, τήν «ἐξ Ἀντιοχείας» Μαρία, πού τοῦ ἔδωσε και διάδοχο, τόν Ἀλέξιο Β'.

Ὅταν πέθανε ὁ Μανουήλ (1180), ὁ Ἀλέξιος ἦταν 12 χρονῶν και ἐπίτροπος τοῦ θρόνου ἔγινε ἡ μητέρα του. Αὐτό προκάλεσε νέες σοβαρές ἀντιδράσεις, γιατί ὁ λαός ἐξαιτίας τοῦ δόγματός της δέν τήν ἤθελε, και τήν ἔλεγε μάλιστα «ἡ ξένη».

2. Ἡ δεύτερη φάση (1180-1185) Ἀνδρόνικος Α' Κομνηνός: μιά γενναία, ἀλλά μάταιη προσπάθεια νά ἀνορθωθεῖ τό κράτος. Ἡ περίοδος αὐτή εἶναι σύντομη, ἀλλά δραματική. Μόλις πέθανε ὁ Μανουήλ, τό λαϊκό μίσος γιά τούς Δυτικούς ἐκδηλώθηκε. Ἡ λατινόφιλη πολιτική του, πού εἶχε ἀφήσει ἀνοιχτή τήν πρωτεύουσα στή διείσδυση τῶν Φράγκων, συνεχίζεται τώρα ἀπό τή Μαρία. Αὐτό προκαλεῖ μίαν ἰσχυρή ἀντίδραση, μιά ἐπανάσταση ξεσπᾶ και τήν ἀνοίξη τοῦ 1182 γίνονται στήν πρωτεύουσα σφαγές τῶν Λατίνων. Οἱ πρωτεργάτες τῆς ἐθνικῆς αὐτῆς ἐξέγερσης καλοῦν τότε ὡς σωτήρα τοῦ κράτους τόν Ἀνδρόνικο Α' Κομνηνόν, ἐξάδελφο τοῦ Μανουήλ.

Ἄνδρόνικος, πού ζοῦσε ὡς τώρα περιπλανώμενος σέ ξένες βασιλικές αὐλές τῆς Δύσης, μπῆκε ὡς «σωτήρας» μέ ἀξιόλογο στρατό στή Βασιλεύουσα τό 1182. Τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1183 ἔγινε συναυτοκράτορας· ἀμέσως πέτυχε τή θανατική καταδίκη και τήν ἐξόντωση τῆς αὐτοκράτειρας Μαρίας· τό Σεπτέμβριο τοῦ 1184 ὁ ἄτυχος γιός τοῦ Μανουήλ, ὁ Ἀλέξιος Β', στραγγαλίστηκε.

Ἄνδρόνικος εἶναι ἀπό τίς πιό ἀντιφατικές μορφές πού βασιλέψαν στούς πολυτάραχους ἐκείνους καιροῦς. Ὁ κύριος σκοπός πού ἐπιδίωξε ἦταν νά γίνει ἀναμορφωτής τοῦ κράτους. «Τό βυζαντινὸ κράτος εἶχε τόσο διαβρωθεῖ και ὑπονομευτεῖ, ὥστε δέν μπορούσε πιά νά σωθεῖ παρά μόνο μέ πολύ δραστικά φάρμακα.

Ο καρκίνος του ήταν οι άποκεντρωτικές τάσεις που ενισχύθηκαν από τα χρόνια της Μακεδονικής δυναστείας. Οι μεγάλοι γαιοκτήμονες κόντευαν να πραγματοποιήσουν πια τό σκοπό τους: τόν εξαφανισμό τών ελεύθερων χωρικών και τήν καταρρευση τής κεντρικής εξουσίας. Αν ήταν άλλες περιστάσεις, και αν αισθανόταν σοβαρότερα τīs μοναρχικές του υποχρεώσεις, ο Ανδρόνικος θά είχε τά προτάνα να γίνει δευτερος Βασίλειος Βουλγαροκτόνος.¹ Έπίσης: «Ο Ανδρόνικος σόντα να γίνει δευτερος Βασίλειος Βουλγαροκτόνος.» Έπίσης: «Ο Ανδρόνικος απέτυχε κοντά σ' άλλα, γιατί δέν είχε ήθικους ένδοιασμούς και άρχες, κι ούτε έκανε διάκριση μέσων². Κι αλήθεια, αν μπορούσε τό κράτος να σωθεί από τό χείλος του γκρεμού όπου βρισκόταν, ο άνθρωπος που θά μπορούσε να τό σώσει ήταν ο Ανδρόνικος. Αυτό όμως ήταν άκατόρθωτο πιά.

Παρ' όλο που όταν άποφάσιζε κάτι δέν είχε οίκτο για τούς αντίπαλους του, οι μεταρρυθμίσεις του ήταν γενναίες και προστάτευαν τό νόμο και τή δικαιοσύνη. Η αντίδραση όμως που βρήκε ήταν μεγάλη. Οι αντίπαλοι του επαναστάτησαν σέ πολλά μέρη και παρακίνησαν ακόμη και τούς Νορμανδούς να τούς βοηθήσουν. Στο τέλος υπέρισχυσαν, πήραν τό λαό μέ τό μέρος τους και θανάτωσαν μέ φριχτό τρόπο τόν τελευταίο Κομνηνό, τό «Σατανά» του Βυζαντίου, όπως τόν είπαν, ματαιώνοντας τήν τελευταία προσπάθεια να διατηρηθεί ή μικρή άγροτική ιδιοκτησία και ή κεντρική εξουσία.

3. Η τρίτη φάση (1185-1204): "Άγγελιοι : ή μοιραία δυναστεία τής άποσύνθεσης του κράτους. Μέ τό θάνατο του Ανδρόνικου ανέβηκε στον έτοιμόροπο θρόνο ο Ισαάκιος Άγγελος, από οικογένεια μεγαλογαιοκτημόνων τής Μ. Άσίας και αυτοκράτορας όλοτέλα άνάσιος. Άφου βασίλεψε δέκα χρόνια (1185 - 1195), του πήρε τό θρόνο ο άδελφός του Άλέξιος Γ' (1195 - 1203), και άφου τόν τύφλωσε, τόν φυλάκισε μαζί μέ τό γιό του Άλέξιο σ' ένα διαμέρισμα του παλατιού. Ο Άλέξιος κατόρθωσε να δραπετεύσει και ζήτησε από τό Γερμανό γαμπρό του Φίλιππο τό Σουηβό να τόν βοηθήσει να ξαναπάρει τό θρόνο. Έπειδή όμως δέ βρήκε προθυμία, άποφάσισε να στραφεί προς τούς ήγέτες τής Δ' σταυροφορίας, που εκείνες τīs μέρες είχαν κυριέψει τή δαλματική Ζάρα (Οκτώβριος 1202) και ήταν έτοιμοι να ξεκινήσουν για τήν Αίγυπτο. Τους πρόσφερε πολυ δελεαστικά άνταλλάγματα και αυτοί δέχτηκαν, άλλαξαν τήν πορεία τους και τράβηξαν για τήν Κωνσταντινούπολη, όπου τόν ανέβασαν στο θρόνο ως Άλέξιο Δ' μαζί μέ τόν πατέρα του Ισαάκιο. Έπειδή όμως ο Άλέξιος τούς είχε ως Άλέξιο Δ' μαζί μέ τόν πατέρα του Ισαάκιο, οι σταυροφόροι κυριέψαν τήν Κωνσταντινούπολη (1204), διαμέλισαν τήν αυτοκρατορία και τή μοιράστηκαν μεταξύ τους.

1. Χ. Γκέλτσερ.

2. Κάρολος Ντήλ.

3. Οι αυτοκράτορες αυτής τής περιόδου είναι: ο Ισαάκιος Άγγελος (1185 - 1195), ο Άλέξιος Γ' Άγγελος (1195 - 1203), οι Ισαάκιος και Άλέξιος Δ' Άγγελιοι (συμβασιλεύουν 1203 - 1204 και για λίγους μήνες (Ιανουάριος - Απρίλιος 1204) ο Άλέξιος Ε' ο Δούκας, που έπονομάστηκε Μούρτζουφλος.

4. **Έθνικά κινήματα στα Βαλκάνια.** Τώρα εκδηλώθηκαν και από τους βαλκανικούς λαούς έθνικά χωριστικά κινήματα:

▲ **Οί Σέρβοι.** Από την εποχή του 'Αλεξίου Α' Κομνηνού ο Σέρβος ηγεμόνας της Διοκλείας Βοδίνος είχε ιδρύσει ένα μικρό ανεξάρτητο κράτος με πρωτεύουσα τη σημερινή Σκόδρα. Η εξουσία του απλώθηκε και στη Ράσκα, δηλαδή τη σημερινή παλιά Σερβία. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας, ύστερα από τρεις έκστρατείες του, προτίμησε να ακολουθηθεί τακτική ειρήνης και φιλίας με τους Σέρβους (1094). 'Επί Μανουήλ Α' οί Σέρβοι ίδρυσαν αξιόλογο κράτος με άρχηγό (μέγα ζουπάνο στή γλώσσα τους) τόν Στέφανο Νεμάνια (1168). Αυτός τό 1172 νικήθηκε από τόν Μανουήλ και έγινε ύποτελής του. Μετά τή μάχη του Μυριοκέφαλου (1176) άνακηρύχθηκε άνεξάρτητο τό σερβικό κράτος τών Νεμανιδών.

▲ **Οί Βούλγαροι.** Παράλληλα με τους Σέρβους, ή έπιβολή μις έκτακτης φορολογίας από τόν 'Ισαάκιο 'Αγγελο στα κοπάδια τών νομάδων Βλάχων του Αΐμου προκάλεσε τήν εξέγερσή τους με άρχηγούς τους Βλάχους άδελφούς Πέτρο και 'Ασέν ή 'Ασάν· ή εξέγερση εκδηλώθηκε στήν περιοχή του Τιρνόβου, αλλά γρήγορα απλώθηκε και πήρε χαρακτήρα έθνικό. Οί δυό άδελφοί ζήτησαν από τόν αυτοκράτορα νά τους παραχωρήσει στόν Αΐμο περιοχή «εις πρόνοιαν», ό 'Ισαάκιος άρνήθηκε, και τότε (1185) άρχισαν έπιδρομές στή Θράκη, άφου συμμάχησαν με τους Βουλγάρους και Κουμάνους. 'Ο 'Ισαάκιος έκστρατεύει έναντίον τους επανειλημμένα, αλλά δέν μπόρεσε νά καταπνίξει τήν επανάσταση και τελικά έγκατέλειψε τόν άγώνα (1187). "Ετσι, με πρωτοβουλία τών Βλάχων ιδρύθηκε τό «δεύτερο Βουλγαρικό κράτος».

2 ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΕΣ: Ο «ΙΕΡΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ» ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΤΟΠΩΝ.

1. 'Ο 11ος και ό 12ος είναι δυό άνήσυχoi αιώνες για τους πληθυσμούς τής Δυτικής Εύρώπης.

'Από τόν 11ο αιώνα τους πληθυσμούς τής Δ. Εύρώπης κατέχει μιά άόριστη άνησυχία. Αυτή είναι σημάδι πώς έτοιμάζεται μιά κοσμοϊστορική άλλαγή. 'Αληθινά, από τότε άρχίζει νά θαμποχαράζει ή 'Αναγέννηση. Οί άνθρωποι κυριεύονται από τό δυνατό πόθο νά ζήσουν καλύτερα και προτιμούν τή ζωή στίς πόλεις, πού έπιτρέπει πιό άνετη διαβίωση. Μά και νά ήθελαν νά μείνουν στήν καλλιέργεια τής γής δέν μπορούν, γιατί ή γή πιά τής Εύρώπης είναι μοιρασμένη, και μάλιστα με τό άνισο σύστημα τής φεουδαρχίας.

"Ολ' αυτά γεννοῦσαν στους πληθυσμούς τής Εύρώπης τόν άόριστο πόθο νά λυτρωθούν από τίς συνθήκες τής ώς τώρα μεσαιωνικής ζωής. Δέν καταλάβαιναν όμως οί ίδιοι ούτε τί ήθελαν ούτε πού ήταν ή λύση ούτε πώς θά τήν έβρισκαν.

Ποιός θά τους βοηθούσε νά βρουν τήν ποθητή διέξοδο; 'Η Εύρώπη είναι

κομματισμένη σε φεουδαρχικά κράτη χωρίς συνεννόηση μεταξύ τους. Ἐλπίδα λοιπόν νά πάρουν αὐτά κάποια πρωτοβουλία δέν ὑπάρχει. Ἄν ὅμως στή Δ. Εὐρώπη ἡ κεντρική πολιτική ἐξουσία εἶναι ἀνύπαρκτη, ἀκριβῶς γι' αὐτό τό λόγο εἶναι παντοδύναμη ἡ Ἐκκλησία μέ τόν Πάπα ἐπικεφαλῆς.

Πραγματικά, ἡ Ἐκκλησία ἔδωσε τό σύνθημα καί βρέθηκε ἡ Εὐρώπη γιά дуῶ αἰῶνες (12ος καί 13ος) σ' ἓνα γενικό πολεμικό συναγεριμό, τίς σταυροφορίες.

▲ **Ποῦ ἦταν τό σύνθημα καί πῶς δόθηκε.** Τό σύνθημα δόθηκε ἀπό τόν πάπα Οὐρβανό Β' σέ μιά τοπική Σύνοδο στό Κλερμόν τῆς Γαλλίας (27 Νοεμβρίου 1095). Ὁ Οὐρβανός ἀπευθύνθηκε πρὸς ὄλους τοὺς χριστιανούς τῆς Δ. Εὐρώπης καί τοὺς κάλεσε νά πάρουν τά ὄπλα καί νά γίνουν μαχητές τοῦ Σταυροῦ.

Σκοπός τους θά ἦταν νά ἐλευθερώσουν τοὺς Ἁγίους Τόπους ἀπό τοὺς μουσουλμάνους. Δηλαδή ὁ πάπας Οὐρβανός Β' κήρυξε τόν ἱερό πόλεμο τῶν Χριστιανῶν ἐναντίον τῶν Μουσουλμάνων.

Βρέθηκε λοιπόν στή γενική κρίση ἐκείνη ἀκριβῶς ἡ διέξοδος, πού μπορούσε νά βρεθεῖ στά χρόνια ἐκεῖνα. Ἡ Χριστιανοσύνη τῆς Δύσης τοῦ 11ου καί τοῦ 12ου νά αἰῶνα κυριεύτηκε ἀπό μιά θρησκευτική ψύχωση καί ἓνα ἀσίγαστο πολεμικό μένος ἐναντίον τῶν ἀπίστων. Ἦταν μιά ἔνοπλη πορεία ἀνθρώπων πού τοὺς ἔνωσε ὁ ἴδιος ἱερός πόθος.

▲ **Ὁ χαρακτήρας τῶν σταυροφοριῶν.** Στήν ἐποχή πού ἐξετάζουμε (1081 - 1204) ἔγιναν τέσσερις Σταυροφορίες. Οἱ τρεῖς πρῶτες ἔγιναν τό 12ο αἰῶνα καί τίς ὀνομάζουμε σταυροφορίες μέ θρησκευτικό χαρακτήρα. Ἡ τέταρτη εἰδομαζόμε σταυροφορίες μέ θρησκευτικό χαρακτήρα. Ἡ πρῶτη ἀπό τίς σταυροφορίες τοῦ 13ου αἰῶνα πού τίς ὀνομάζουμε σταυροφορίες μέ πολιτικό καί οἰκονομικό χαρακτήρα.

2. Οἱ τρεῖς σταυροφορίες τοῦ 12ου αἰῶνα μέ θρησκευτικό χαρακτήρα.

▲ **Πρῶτη σταυροφορία (1095-1099).** Εἶναι ἡ σπουδαιότερη ἀπ' ὄλες, γιατί ἔχει τόν ἀγνότερο θρησκευτικό σκοπό καί γιατί εἶναι ἡ μόνη πού τόν πραγματοποίησε. Σ' αὐτήν πήραν μέρος ὄχι βασιλιάδες, ἀλλά ἱππότες μέ ἀρχηγούς φεουδάρχες. Γι' αὐτό ὀνομάστηκε « Σταυροφορία τῶν βαρῶνων ». Τέσσερις στρατοὶ ἀπό τέσσερις διαφορετικούς δρόμους συγκεντρώθηκαν ἀπό τό φθινόπωρο τοῦ 1096 ὡς τήν ἀνοιξη τοῦ 1097 στήν Κωνσταντινούπολη, ὅπου βασίλευε τότε ὁ Ἀλέξιος Α' Κομνηνός. Ἦταν περίπου 100.000. Ὁ αὐτοκράτορας βρέθηκε σέ πολύ δύσκολη θέση, γιατί οἱ δυτικοὶ αὐτοὶ μαχητές πού πλημμύρισαν τά περὶχωρα τῆς Βασιλεύουσας δέν ἦταν ἔχθροί, ἀφοῦ δέν ἦταν στρατός ξένου κράτους πού σκόπευε νά κατακτήσει τό Βυζάντιο, ἀλλά πάλι δέν ἦταν καί φίλοι.

Βρῆκε λοιπόν στή δύσκολη αὐτή περίσταση μιά λύση, πού ἦταν σύμφωνη μέ τίς ἰδέες καί τίς παραδόσεις τῆς δυτικῆς φεουδαρχίας καί μέ τό συμφέρον τῆς αυτοκρατορίας: τοὺς κάλεσε καί ἔδωσαν τόν ὄρο τῆς φεουδαρχικῆς ὑποτέλειας. Συμφωνά μ' αὐτόν, οἱ δυτικοὶ ἄρχοντες πού, καθὼς εἶχαν φύγει ἀπό τή Δύση, εἶχαν χάσει τή φυσική φεουδαρχική τους ἐξάρτηση, ἀναγνώρισαν ἐπίσημα ὡς ἐπικυρίαρ-

χο τό βυζαντινό αυτοκράτορα. "Έγιναν έτσι ύποτακτικοί του, β α σ ά λ ο ι του, όπως λέγονταν στη Δύση, ή δ ο υ λ ο ι καί ό μ ό τ ε ς, όπως τούς ονομάζει ή ιστορικός "Αννα Κομνηνή. "Έτσι τά πρώην βυζαντινά έδάφη πού θά κατακτούσαν θά περιέρονταν στό Βυζάντιο πιά. Ό όρκος όμως αυτός δέν τηρήθηκε άπ' όλους.

Μ' αυτή τή συμφωνία συνεχίστηκε ή έκστρατεία άπό τήν Κωνσταντινούπολη πρós τούς Άγίους Τόπους. Οί Σταυροφόροι πέρασαν μέ βυζαντινά πλοία στη Μ. Άσία καί πρώτα πρώτα πολιορκήσαν, μαζί μέ τό βυζαντινό στρατό πού τούς συνόδευε, τήν πρωτεύουσα του Σουλτανάτου του Ρούμ, τή Νίκαια, πού τελικά παραδόθηκε στους Βυζαντινούς. Αυτό ήταν άξιόλογη έπιτυχία, γιατί ό στρατός του Άλεξίου Α' συνεχίζοντας τήν προέλασή του έλευθέρωσε άπό τούς Τούρκους σχεδόν όλη τήν παράλια περιοχή τής δυτικής Μ. Άσίας.

▲ Οί Σταυροφόροι προχώρησαν μόνοι τους πιά μέ άφάνταστες δυσκολίες. Σέ μία πολύνεκρη μάχη μέ τούς Τούρκους κινδύνεψαν νά έξοντωθούν, αλλά κατόρθωσαν τελικά νά νικήσουν καί νά άνοίξουν τό δρόμο πρós τήν Ίερουσαλήμ, πού τήν κυρίεψαν στις 15 Ίουλίου 1099.

"Έτσι ό σκοπός πού τούς έταξε στό Κλερμόν ό Ουρβανός Β' πραγματοποιήθηκε. Άλλά οί σταυροφόροι έμειναν όριστικά στην Άνατολή. Ίδρυσαν εκεί Λατινικά κράτη, καί διαμορφώθηκε εκεί μία Λατινική Άνατολή σύμφωνα μέ τό φεουδαρχικό σύστημα τής Εύρώπης.

"Έγιναν τέσσερα κράτη μέ έπικεφαλής τό Βασίλειο τής Ίερουσαλήμ καί ύποτακτικές του τίς κομητείες:

- τής Έδεσσας στη Μεσοποταμία,
- τής Άντιόχειας στη Συρία,
- τής Τρίπολης στό Λίβανο.

Στά κράτη αυτά, έπειδή ήταν κυκλωμένα άπό Μουσουλμάνους, γιά νά μπορέσουν νά έπιζήσουν δημιουργήθηκε ένας ιδιόρρυθμος στρατός άπό μαχητές πού ήταν συγχρόνως μοναχοί καί ίππότες. *Αυτά ήταν τά περιήγημα Τάγματα μέ τούς Ίωαννίτες καί Ναίτες ίππότες.* Οί πρώτοι ονομάστηκαν έτσι, γιατί προστάτης τους ήταν ό Ίωάννης ό Πρόδρομος, καί οί δεύτεροι, γιατί ό καταυλισμός τους ήταν κοντά στόν άρχαίο ναό του Σολομώντα.

▲ **Δεύτερη σταυροφορία (1147 - 1149).** Τό 1144 ό έμίρης τής Μοσούλης κυρίεψε τήν Έδεσσα, μά οί χριστιανοί τήν ξαναπήραν. Τό 1146 ό γιός του Νουρεντίν τήν κυρίεψε πάλι καί φέρθηκε πολύ σκληρά στους κατοίκους της. Αυτό έδωσε τό σύνθημα στην Εύρώπη γιά μία καινούρια κινητοποίηση. Ή σταυροφορία όμως αυτή, μέ άρχηγούς δυό βασιλιάδες, τό Λουδοβίκο Ζ' τής Γαλλίας καί τόν Κονράδο Γ' τής Γερμανίας, δέν έφερε κανένα άποτέλεσμα.

▲ **Τρίτη σταυροφορία (1189 - 1193).** Τήν προκάλεσε μία άλλη σοβαρή άτυχία τής Λατινικής Άνατολής: ό Σουλτάνος τής Αίγύπτου Σαλαντίν νίκησε τούς Φράγκους σέ μία μάχη στην Τιβεριάδα (Ίούλιος 1187) καί σέ τρεις μήνες κυρίεψε καί τήν Ίερουσαλήμ. Όπως ήταν φυσικό, αυτό δημιούργησε μεγάλη συγκίνηση

στή Μ. Ἀσία. Ἡ ἥττα τοῦ Μυριοκέφαλου ἀπομάκρυνε ὀριστικά πιά τό Βυζάντιο ἀπό κάθε διάθεση νά διώξει τούς Τούρκους ἀπό τή ζωτική αὐτή ἐνδοχώρα του.

2. Νορμανδικές ἐπιδρομές. Οἱ Νορμανδοί, ὅπως εἶδαμε, εἶχαν κατακτησεῖ ὅλη τή βυζαντινὴ Ν. Ἰταλία καί τή Σικελία. Οἱ φιλοδοξίες τοῦ πολεμικοῦ αὐτοῦ λαοῦ δέν περιορίστηκαν ἐκεῖ. Ἀπὸ τόν πρῶτο κιόλας χρόνο ἐδειξαν τίς κατακτητικές τους διαθέσεις πρὸς τὰ Ἴονια νησιά, τίς ἡπειρωτικές ἀκτές καί τὴν Ἑλλάδα. Τέσσερις ἐπιδρομές τους δέχεται τό Βυζάντιο στὰ χρόνια τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν:

● **Πρώτη ἐπιδρομή** (1081 - 1085) μέ ἀρχηγούς τό Ροβέρτο Γισκάρδο καί τό γιό του Βοημούνδο ἐγινε στό Δυρράχιο. Ἐκαμαν ἐκεῖ ἀπόβαση καί νίκησαν σέ φονική μάχη ἓνα μεγάλο στρατό πού διοικοῦσε ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξιος Α΄. Πέρασαν τὴν Ἡπειρο, τὴ Δ. Μακεδονία, καί ἔφτασαν ὡς τὴ Λάρισα, πού τὴν πολιορκήσαν, καί ὅπου βρῆκαν γενναία ἀντίσταση. Ὅμως οἱ ἀρρώστιες, τὰ χρήματα καί ἡ διπλωματία τοῦ Βυζαντιοῦ ἄλλαξαν τὴν τύχη τοῦ πολέμου. Οἱ Νορμανδοί νικήθηκαν καί ἀναγκάστηκαν νά ἐγκαταλείψουν τίς βυζαντινὲς κτήσεις.

● **Δεύτερη ἐπιδρομή** (1107) ἐγινε ἀπὸ τόν Βοημούνδο τῆς Ἀντιόχειας. Ὁ Βοημούνδος γύρισε στὴν Ἰταλία, γιὰ νά δημιουργήσει ἰσχυρὴ σταυροφορική κίνηση στὴ Δύση ἐναντίον τοῦ Ἀλεξίου Α΄. Πραγματικά, τό 1107 πέρασε ἀπὸ τό Βρινηθίο στὴν Αὐλῶνα μέ ἰσχυρό στρατό. Τόν ἀντιμετώπισε στό Δυρράχιο τῆς Ἰλλυρίας ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξιος Α΄ καί τόν ὑποχρέωσε νά κάμει εἰρήνη. Ὁ Νορμανδὸς ἡγεμόνας ἀναγνώριζε τόν ἑαυτό του ὑποτελετὴ τοῦ Ἀλεξίου Α΄ (1108).

● **Τρίτη ἐπιδρομή** (1147), μέ ἀρχηγό τό Νορμανδὸ βασιλιά Ρογήρο Β΄, ἐγινε στὴ Ν. Ἑλλάδα, ὅταν βασιλεὺε στό Βυζάντιο ὁ Μανουήλ. Ὁ Ρογήρος λεηλάτησε πολλὰ ἑλληνικά παράλια καί κυριέψε πολλὰ κάστρα τῆς Πελοποννήσου. Τέλος μπῆκε στὸν Κορινθιακὸ κόλπο καί ἐρήμωσε τὴ Θήβα καί τὴν Κόρινθο.

● **Τέταρτη ἐπιδρομή** (1185) τῶν Νορμανδῶν ἐγινε μέ τό πρόσχημα νά ἀνατρέψουν τόν Ἀνδρόνικο Α΄ Κομνηνὸ. Αὐτὴ πῆρε τό χαρακτῆρα μιᾶς τόσο ἐπικίνδυνης πορείας μέ στόχο τὴν ἴδια τὴν Κωνσταντινούπολη, ὥστε ἀκόμη καί ὁ Ἰσαάκιος Ἄγγελος κινητοποιήθηκε καί τούς ἐκλείσε τό δρόμο πρὸς τὴν πρωτεύουσα μέ τό στρατηγὸ Ἀλέξιο Βρανᾶ στὴ μάχη τῆς Δημητρίτσας (κοντὰ στὴν ἀρχαία Ἀμφίπολη). Δέν μπόρεσε ὁμως νά σώσει καί τὴ δεύτερη πρωτεύουσα τοῦ κράτους, τὴ Θεσσαλονίκη. Οἱ Νορμανδοὶ τὴν κυριέψαν (24 Αὐγούστου 1185). Τότε — ὅπως ἄλλοτε ἀπὸ τούς Σαρακηνούς—ἐγιναν ἄγριες σφαγές καί αἰχμαλωσίες. Τό ξέρουμε ἀπὸ τὴ δραματικὴ περιγραφή τοῦ Εὐσταθίου, πού ἦταν τότε μητροπολίτης ἐκεῖ καί ἐξῆσε τίς φοβερὲς ἐκείνες στιγμές.

4 Η ΤΕΤΑΡΤΗ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑ (1202-1204) — ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΦΡΑΓΚΟΥΣ (13 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1204).

▲ Εἶναι ἡ πρώτη ἀπὸ τίς σταυροφορίες τοῦ 13ου αἰῶνα καί ἔχει καθαρὰ πολι-

τικό και οικονομικό χαρακτήρα. Ὁργανώθηκε κυρίως ἀπό φεουδάρχες Γάλλους, Βέλγους καί Ἱταλούς, χωρίς νά πάρει μέρος κανένας βασιλιάς. Οἱ πλιό ὀνομαστοί εἶναι ὁ Βαλδουῖνος τῆς Φλάνδρας τοῦ Βελγίου καί ὁ Βονιφάτιος ὁ Μομφερατικός τῆς Β. Ἱταλίας. Τῆ Σταυροφορία αὐτή τήν παρακίνησε καί τήν εὐλόγησε στήν ἀρχή ὁ μέγας πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ'.

Ἡ Δ' σταυροφορία ξεχωρίζει ἀπό τίς προηγούμενες σέ τρία σημεῖα:

- Τό ἀρχικό σχέδιο ἦταν νά χτυπηθοῦν οἱ μουσουλμάνοι κατακτητές τῆς Ἱερῆς Πόλης στήν καρδιά τους, τήν Αἴγυπτο, γιά νά παραλύσει ἡ δύναμή τους.

- Μεγάλο ρόλο ἔπαιξαν σ' αὐτήν οἱ Βενετοί μέ ἀρχηγό τόν Δάνδαλο.

- Οἱ Βενετοί, πού εἶχαν πάντοτε νοοτροπία ἐμπόρων, ὅταν ὁ Ἀλέξιος Ἀγγελος τοὺς ζήτησε νά τόν βοηθήσουν νά πάρει τό θρόνο, ἔπεισαν τοὺς σταυροφόρους νά τροποποιήσουν τό ἀρχικό τους σχέδιο: δηλαδή, ἀντί νά πλεύσουν κατευθεῖαν γιά τήν Αἴγυπτο, νά περάσουν ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη πρῶτα, γιά νά ἱκανοποιήσουν τό αἶτημά του. Οἱ ἡγέτες τῶν σταυροφόρων δέχτηκαν, ἀφοῦ ὁ Ἀλέξιος τοὺς ὑποσχέθηκε χρήματα, στρατό καί, τό σπουδαιότερο, ὑποταγή τῆς Ἀνατολικῆς στήν Δυτική Ἐκκλησία.

▲ Οἱ σταυροφόροι ξανάφεραν τόν Ἀλέξιο Δ' καί τόν πατέρα του στό θρόνο, ἀλλά στό τέλος, ἐπειδή αὐτά πού τοὺς ὑποσχέθηκε ἦταν ἀδύνατο νά βρεθοῦν καί ἡ φορολογία πού ἔβαλε στό λαό, γιά νά τά ἐξασφαλίσει ἦταν βαριά, ἔγινε ἐπανάσταση. Σέ κάποια φάση τῆς ἐπικράτησε ὁ Ἀλέξιος Ε' Δούκας Μούρτζουφλος καί ἔγινε αὐτοκράτορας. Ὁ Ἰσαάκιος εἶχε στό μεταξύ πεθάνει, ἐνῶ ὁ Ἀλέξιος Δ' στραγγαλίστηκε.

Ἐνῶ ὁ Μούρτζουφλος δέν ἀναγνώρισε τή συμφωνία τοῦ Ἀλεξίου μέ τοὺς σταυροφόρους. Τότε αὐτοί, στίς 13 Ἀπριλίου τοῦ 1204, κυρίεψαν τήν Κωνσταντινούπολη καί ἐπιδόθηκαν ἐπί τρεῖς μέρες σέ ἀνήκουστη λεηλασία.

Οἱ σταυροφόροι, προβλέποντας πῶς θά κυρίεψαν τήν Κωνσταντινούπολη, εἶχαν καταλήξει ἀπό πρὶν σέ ἐπίσημη συμφωνία ἀπό τό Μάρτιο τοῦ 1204 πῶς θά μοίραζαν μεταξύ τους τό ἔδαφος τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Σύμφωνα μ' αὐτή τή συμφωνία:

- Ὁ κόμης τῆς Φλάνδρας Βαλδουῖνος πῆρε τήν Κωνσταντινούπολη, τόν αὐτοκρατορικό τίτλο καί τό τέταρτο ὅλης τῆς ἑδαφικῆς ἔκτασης τοῦ κράτους.

- Ἀπό τά ὑπόλοιπα τρία τέταρτα ἡ Βενετία πῆρε τό μισό καί τό ἄλλο μισό μοιράστηκε στοὺς ὑπόλοιπους σταυροφόρους σύμφωνα μέ τή φεουδαρχική τάξη.

- Καθορίστηκε ἀκόμη ὅτι ἡ νέα λατινική αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινούπολης θά περιελάμβανε τή Θράκη, τό βορειοδυτικό τμήμα τῆς Μ. Ἀσίας, καθώς καί τά νησιά Λέσβο, Χίο καί Σάμο.

- Τό μεγαλύτερο μερίδιο ἀπό τήν κατάλυση τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους τό πῆρε ἡ Βενετία· ἀφοῦ παραιτήθηκε ἀπό διάφορα χερσαῖα μὴ κερδοφόρα τμήματα πού τῆς δόθηκαν, διατήρησε πολλές ναυτικές καί ἐμπορικές βάσεις (π.χ. τή Ραγούζα, τό Δυρράχιο, τά Ἴονια νησιά, τήν Κορώνη, τή Μεθώνη, τήν Κρήτη, τήν

Εύβοια, τήν Ἄνδρο, τή Νάξο κ.ά., καθώς καί ἀξίολογες ἐμπορικές βάσεις στόν Ἑλλάσποντο καί τήν Προποντίδα). Ἐπιπλέον πῆρε τά τρία ὄγδοα τῆς Κωνσταντινούπολης καί ἀπαλλάχτηκε ἀπό τήν ὑποχρέωση νά δώσει στόν αὐτοκράτορα ὄρκο φεουδαρχικῆς ὑποτέλειας.

● Στό Βονιφάτιο τό Μομφερατικό, τόν ἀρχηγό τῆς Δ' σταυροφορίας, δόθηκε ἡ Μ. Ἀσία, ἐκτός ἀπό τά ἐδάφη πού πῆρε ὁ Βαλδουίνος· ἀντί γι' αὐτήν ὅμως προτίμησε καί πῆρε τίς περιοχές τῆς Μακεδονίας καί τῆς Θεσσαλίας μέ τή Θεσσαλονίκη, ὅπου ἴδρυσε τό ὁμώνυμο βασιλείο του.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

1 Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ (1081-1185) ΦΕΡΝΕΙ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΑΝΑΛΑΜΠΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΑΓΓΕΛΩΝ ΤΗ ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΟΥ (1185-1204).

● Πρώτη φάση (1081 - 1180). Βασιλεύουν οἱ τρεῖς πρῶτοι Κομνηνοί, πού εἶναι οἱ τελευταῖοι ἄξιοι Βυζαντινοί αὐτοκράτορες.

● Δεύτερη φάση (1180 - 1185). Ὁ τελευταῖος Κομνηνός Ἄνδρόνικος Α' ἐπιχειρεῖ νά ἀνορθώσει τό κράτος, ἀλλά χωρίς ἐπιτυχία.

● Τρίτη φάση (1185 - 1204). Βασιλεύουν οἱ Ἄγγελοι. Ἡ Δ' σταυροφορία διαλύει τό Βυζαντινό κράτος (1204) καί τό κατακερματίζει σέ μικρά ἑλληνικά καί φραγκικά κρατίδια.

2 ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΕΣ : Ο «ΙΕΡΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ» ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΤΟΠΩΝ.

● Στόν 11ο καί τό 12ο αἰῶνα ὁ μεσαιωνικός κόσμος δέν εἶναι βολεμένος, ὅπως πρῖν, μέ τόν παλιό τρόπο ζωῆς, ἀλλά κατέχεται ἀπό μιάν ἀόριστη διάθεση ἀλλαγῆς. Ἡ Δ. Ἐκκλησία, πού εἶναι τότε παντοδύναμη, δίνει διέξοδο στή διάθεση αὐτή μέ τίς σταυροφορικές ἐκστρατείες πού κήρυξε πρὸς τήν Ἀνατολή.

● Στό 12ο αἰῶνα γίνονται οἱ τρεῖς πρῶτες σταυροφορίες, πού τίς ὀνομάζουμε σταυροφορίες μέ θρησκευτικό χαρακτήρα. Σπουδαιότερη εἶναι ἡ πρώτη (1095 - 1099), γιατί εἶναι ἡ ἀγνότερη καί πέτυχε νά ἐλευθερώσει τοὺς Ἅγίους Τόπους καί νά ἱδρύσει ἐκεῖ ἕνα ὀλόκληρο σύστημα φεουδαρχικῶν κρατῶν μέ ἐπικεφαλῆς τό βασιλείο τῆς Ἱερουσαλῆμ.

● Ἡ δεύτερη καί ἡ τρίτη εἶναι σπουδαίες ὡς στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις, ἀλλά δέν ἔφεραν κανένα οὐσιαστικό ἀποτέλεσμα.

3 ΔΙΜΕΤΩΠΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΝΟΡΜΑΝΔΟΥΣ ΑΠΟ ΤΗ ΔΥΣΗ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΣΕΛΤΖΟΥΚΟΥΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ.

● Στά χρόνια της βασιλείας τῶν Κομνηνῶν οἱ Νορμανδοὶ ἐπιχειροῦν τεσσέρις ἐπιδρομές κυρίως στὶς ἑλλαδικές περιοχές.

● Οἱ Κομνηνοὶ ἀγωνίζονται ἀδιάκοπα νὰ σώσουν τὴ Μ. Ἀσία ἀπὸ τοὺς Σελτζούκους Τούρκους. Ἐχουν στὴν ἀρχὴ κάποιες ἐπιτυχίες. Στὸ τέλος, μὲ τὴν ἥττα στὸ Μυριοκέφαλο (1176), χάνεται κάθε ἐλπίδα. Ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία μένουν ἀκόμη στὸ Βυζάντιο οἱ ἀκτές τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τῆς.

4 ΤΕΤΑΡΤΗ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑ (1202 - 1204) — ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΦΡΑΓΚΟΥΣ (13 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1204).

● Ἡ Δ' σταυροφορία (1202 - 1204) εἶναι ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς σταυροφορίες τοῦ 13ου αἰῶνα, πού τὶς ὀνομάζουμε σταυροφορίες μὲ πολιτικό καὶ οἰκονομικὸ χαρακτήρα. Μὲ μιὰ ἀλλαγὴ στὸ ἀρχικὸ τους σχέδιο οἱ σταυροφόροι ἔρχονται στὴν Κωνσταντινούπολη, τὴν κυριεύουν καὶ διαλύουν τὸ βυζαντινὸ κράτος.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

ἀποσύνθεση τοῦ Βυζαντίου — ἐθνικά χωριστικά κινήματα — Βογόμιλοι — δεῦτερο βουλγαρικὸ κράτος — φεουδαρχικὸς ὄρκος — Σταυροφορία βαρῶνων — Ἰωαννίτες ἰππότες — Ναῖτες ἰππότες.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Δυναστεία τῶν Κομνηνῶν	1081 - 1185
Δυναστεία τῶν Ἀγγέλων	1185 - 1204
Πρώτη νορμανδ. ἐπιδρομὴ	1081 - 1085
Δεύτερη »	» 1107
Τρίτη »	» 1147
Τέταρτη »	» 1185
Πρώτη σταυροφορία	1095 - 1099
Δεύτερη σταυροφορία	1147 - 1149
Μάχη στὸ Μυριοκέφαλο	1176
Ἰδρυση τοῦ δευτέρου βουλγαρικῦ κράτους	1185
Τρίτη σταυροφορία	1189 - 1193
Τέταρτη σταυροφορία	1202 - 1204
Πρώτη ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης	1204

καί τήν ἀσθένεια, τούς ἀγῶνας καί τούς πολέμους, ἀφοῦ βλέπομεν ἐπί τέλους τήν πόλην ἔπου ὁ Κύριός μας ἀπέθανε γιά τήν ἀπολύτρωσή μας. . .

Μόλις ὁ ἥλιος τῆς Παρασκευῆς φάνηκε ὀπίσω ἀπό τούς λόφους, ὁ Γοδεφρίδος διατάσσει ἐκ νέου τή γενική ἐφοδο. Ὁ ζῆλος τῶν σταυροφόρων εἶναι τέτοιος, ὥστε ὁ Θωμᾶς τῆς Μάρλ πλαγιάζει πάνω στήν ἀσπίδα του καί ἐξορκίζει τούς ἰππότες του νά τόν ὑψώσουν στίς μύτες τῶν δοράτων των ὡς τίς ἐπάλξεις τῶν προμαχώνων. Καί ἔτσι μπαίνει μέσα στήν πόλη, ἀλλά μιά βεδουίνα τοῦ καταφέρει στό κεφάλι ἕνα χτύπημα μέ τό ρόπαλο πού τόν ζαλίζει. Τήν ὥρα τοῦ μεσημεριοῦ πού ὁ Σωτήρ μας ἀφέθη νά σταυρωθεῖ, γιά νά σώσει τό λαό του, μιά πλευρά τοῦ τείχους καταρρέει. Ὁ Γοδεφρίδος ντέ Μπουγιόν, ὁ Ραιμπώ Κρετόν καί ὁ βασιλεὺς τῶν Ταφύρ εἰσδύουν ἀπό τό ρῆγμα καί πηγαίνουν ν' ἀνοίξουν εἰς τούς ἀδελφούς των τήν πύλη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Τότε ὁ κλῆρος τονίζει τό « Σέ Θεέ αἰνοῦμεν ».

Οἱ σταυροφόροι κυριεύουν τήν πόλην δρόμο πρὸς δρόμο, θανατώνουν μέγαν ἀριθμὸ Τούρκων καί Βεδουίνων, ἀνδρῶν καί γυναικῶν· ἡ γῆ εἶναι κόκκινη ἀπὸ τό αἷμα. Ὁ Κορμπαντά καταφεύγει στό ὀχυρότερο μέρος τοῦ φρουρίου, τόν Πύργο Δαβίδ· ἀπελπίζεται, τραβᾷ τὰ γένια του καί βγάζει τὰ μαλλιά του. Ἡ Ἱερουσαλήμ κυριεύτηκε· οἱ σταυροφόροι λεηλατοῦν τὰ σπίτια καί ἐγκαταστήνονται σ' αὐτά, ἀφοῦ ἀποδιώξουν τούς κατοίκους των. Ἄλλὰ τρεῖς ἀπὸ τούς πῖο ὑπερήφανους βαρῶνους, ὁ Γοδεφρίδος ντέ Μπουγιόν, ὁ Ροβέρτος τῆς Φρίζ καί ὁ Θωμᾶς τῆς Μάρλ δέ χάνουν τήν ὥρα τους, γιά νά ζητήσουν κατάλυμα· πηγαίνουν κατευθεῖαν στόν Τάφο. Ὁ καθείς κρατᾷ στό χέρι του ἕνα κομμάτι μεταξωτό ὕφασμα, γονατίζουν ἐμπρός στό ἱερό καί ἔπειτα ἀρχίζουν νά τό καθαρίζουν μέ τό μεταξωτό τους, γιατί ἦταν ὑπερβολικά παραμελημένο· δέν ἀφήνουν οὔτε ἕνα κλωνί ἄχρεου οὔτε μιά ἀκαθαρσία. Ἐπειτα πηγαίνουν στό Νάο ἔπου σκουπίζουν τό βωμό στόν ὁποῖο ὁ Θεός προσεφέρθη, ἔταν εἶχε λάβει τό σχῆμα μικροῦ παιδιοῦ. . .

[Ἀποσπάσματα ἀπὸ μεσαιωνικό θρόλο. *Λόγῳν καί ἄλλοι μεσαιωνικοὶ θρόλοι*, σελ. 182 - 183 καί 211 - 213.
Ἐκδ. οἴκος Δ. Π. Δημητράκου.]

3. Οἱ σταυροφόροι τῆς Α' σταυροφορίας δίνουν τόν ὄρκο τῆς φεουδαρχικῆς πίστεως στόν Ἀλέξιο Α' Κομνηνό.

Κι ἔτσι ὁ Γοντοφρέ¹ δέν ἄργησε νά κάμει τό θέλημα τοῦ βασιλιᾶ. Παρουσιάστηκε λοιπόν στό βασιλιά καί ὀρκίστηκε τόν ὄρκο πού τοῦ ζήτησε: "Ὅσες πόλεις καί ἐδάφη ἢ κάστρα κατορθώσει νά κυριέψει, πού ἀπὸ τήν ἀρχή ἀνήκαν στή βασιλεία τῶν Ρωμαίων, νά τὰ παραδίδουν στόν ἀρχηγό πού θά ἔστειλε ὁ βασιλιάς γι' αὐτό τό σκοπὸ. Αὐτόν τόν ὄρκο λοιπόν ἔταν ἔδωσε, κι ἀφοῦ πῆρε ἀρκετά χρήματα, τόν κράτησε στό

1. Πρόκειται γιά τὸ Γοδεφρίδο τῆς Μπουγιόν, ἕναν ἀπὸ τούς ἐπισημότερους ἀρχηγούς τῆς Α' σταυροφορίας.

ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [1081-1453]

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ :

- ΔΙΑΜΕΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ [1204-1261]
- ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΝΑ ΑΝΑΣΥΣΤΑΘΕΙ [1261-1328]
- ΕΜΦΥΛΙΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΚΑΙ ΠΤΩΣΗ [1328-1453]

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Μετά τις 13 'Απριλίου 1204 η βυζαντινή αυτοκρατορία έπαψε πιά νά υπάρχει ως ένιατο κράτος. Οί σταυροφόροι δέ συνέχισαν τήν πορεία τους προς τόν κύριο σκοπό τής έκστρατείας, τούς 'Αγίους Τόπους. Οί διαμαρτυρίες του πάπα 'Ιννοκεντίου Γ' δέν είσακούονταν· μά και ό ίδιος συνήθισε στήν αντίληψη πώς ή έκτροπή, πού σημειώθηκε από τό αρχικό σχέδιο τής σταυροφορίας, δέν ήταν γεγονόςξ ξένο προς τίς μυστικές βουλές τής Θείας Πρόνοιας.

Οί σταυροφόροι όμως έφερναν από τή Δύση τή σύμφυτη μέ τό κοινωνικό τους σύστημα άδυναμία νά ιδρύσουν στή θέση τής βυζαντινής μιά δική τους αυτοκρατορία. "Ιδρυσαν μικρά φεουδαρχικά κράτη πού δέν ήταν βιώσιμα. 'Αντίθετα, ή αυτοκρατορική ιδέα του Βυζαντίου όχι μόνο δέν έσβησε, αλλά εξαιτίας τής άδυναμίας αυτής των Φράγκων, αναζωπυρήθηκε πάλι. Διατηρήθηκε προπάντων από τό μίσος πού είχαν οι ντόπιοι γι' αυτούς, μίσος πού τό υποδαύλιζε ή δογματική διαφορά.

▲ 'Η αυτοκρατορική παράδοση, για νά ξαναζήσει και νά δημιουργήσει νέα βυζαντινή αυτοκρατορία, συναντούσε άξεπέραστες δυσκολίες. Δημιουργήθηκαν διάφορα έλληνικά κρατίδια, συνεννόηση όμως και συνεργασία δέν πραγματοποιήθηκε μεταξύ τους ποτέ· αντίθετα, έξοντωτικοί πόλεμοι ξεσπούσαν συνεχώς, για νά έμποδίσει τό ένα κράτος τήν αύξηση τής δύναμης του άλλου.

'Η Κωνσταντινούπολη βέβαια άναστήθηκε τό 1261· ή βυζαντινή αυτοκρατορία όμως όχι. 'Από τότε ή αυτοκρατορία του Βυζαντίου, έδαφικά ίσγνή και μέ πολλούς έχθρούς, χαροπαλεύει. Δέν είναι μόνο έχθροί έξωτερικοί, όπως τό κράτος των 'Οθωμανών Τούρκων πού θά φυτρώσει και θά άπλωθει πάνω

σπόν ασθενικό οργανισμό της, καθώς και τὰ κράτη τῶν βαλκανικῶν λαῶν καί εἰδικά τῶν Σέρβων. Εἶναι ἀκόμη καί ἐχθροί ἐσωτερικοί, ὅπως ὁ δειχασμός, ἡ ἐνδημική αὐτὴ ἀρρώστια ὀλόκληρης τῆς τελευταίας δυναστείας τῶν Παλαιολόγων.

Παντοῦ εἶναι φανερὴ ἡ σήψη πού θά ὀδηγήσει στήν τελικὴ πτώση τὸ 1453.

▲ Ἡ σήψη ὁμως ἐνός παλιοῦ οργανισμοῦ δίνει τροφή, γιὰ νά γεννηθεῖ ἕνας καινούριος. Ἔτσι ἐγίνε καί τότε: ἐνῶ τὸ ἐπίσημο Βυζάντιο, διαμελισμένο ὡς τὸ 1453, συντηροῦσε τίς ἀναμνήσεις τῆς παγκόσμιας δυνάμει του καί ἡ ἡγεσία του, ἡ πολιτικὴ καί ἡ ἐκκλησιαστικὴ, ἀναζητοῦσε τρόπους συνδιαλλαγῆς μέ τὴ Δύση, γιὰ νά ἀντιμετωπίσει τοὺς Ὀθωμανοὺς, μέσα στοὺς πληθυσμοὺς τῶν ἐπαρχιῶν ἄρχισε νά ἐκκολλάπεται ὁ Νέος Ἑλληνισμός.

Ἡ ἀντίθεση τῶν πληθυσμῶν πρὸς τοὺς Φράγκους καί οἱ προσπάθειες πού ἔκαναν τὰ ἑλληνικά κράτη νά ἐπιβιώσουν, δυνάμωσε καί ἔφερε στήν ἐπιφάνεια νέες ἐθνικὲς ἐκδηλώσεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος δίνει σ' αὐτὴ τὴν περίοδο τοὺς τίτλους: Νέος Ἑλληνισμός. Ἐπιτολὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καί κάνει λόγο «περὶ ἐξεγέρσεως τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ ἐν Κρήτῃ» κλπ.

Ὅσο καί ἂν προσπάθησε ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νίκαιας, μέ τὴν ἀνάκτηση τῆς πρωτεύουσας τὸ 1261, νά ἐπιτύχει τὴν ἀνασύνδεση μέ τὸ παρελθόν πρὶν ἀπὸ τὸ 1204, δέν κατόρθωσε τίποτε ἄλλο παρὰ μιά τυπικὴ διαιώνιση τοῦ κράτους ὡς τὸ 1453. Τὸ Βυζάντιο μέ τὸ 1204 ἀρχίζει μιά νέα φάση τῆς ἱστορικῆς του ζωῆς. Στὰ ἐπαρχιακὰ κέντρα του ἐκδηλώνονται σιγά σιγά νέες ροπές πού θά ἀποκρυσταλλωθοῦν μέσα στήν Τουρκοκρατία σ' ἕνα καινούριο μῶρφωμα, τὸ Νέο Ἑλληνισμὸ.

1 ΟΙ ΕΠΑΡΧΙΕΣ ΤΗΣ ΔΙΑΜΕΛΙΣΜΕΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΑΡΧΟΝΤΕΣ ΦΡΑΓΚΟΥΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΕΣ.

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

1. Βυζαντινὲς ἐπαρχίαι κάτω ἀπὸ Φράγκους ἄρχοντες. Οἱ ἡγέτες τῆς Δ' σταυροφορίας εἶχαν μοιράσει μεταξύ τους μέ κοινὴ συμφωνία τὰ ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας. Χρειάστηκε ὁμως νά πολεμήσουν, γιὰ νά τὰ κυριέψουν. Πολλοὶ Ἕλληνες χωροδеспότες πρόβαλαν ἀντίσταση. Σέ ἄλλα μέρη ἐκτοπίστηκαν οἱ Βυζαντινοὶ καί ἐπικράτησαν οἱ Φράγκοι, σέ ἄλλα ὁμως ὄχι. Μερικὲς ἐπαρχίαι πού κυριέψαν οἱ Φράγκοι δέν ξανάγιναν πιά βυζαντινὲς.

Τὰ κράτη πού δημιούργησαν οἱ δυτικοὶ κατακτητὲς μέσα στὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία εἶναι πάρα πολλὰ καί διαφορετικὰ στήν προέλευση, στήν ἔκταση

καί στή δύναμη. Τά διακρίνουμε σέ φραγκικά καί βενετικά, γιατί οί Φράγκοι καί οί Βενετοί ήταν από τήν ἀρχή οί δύο κύριες δυνάμεις τῆς Δ' σταυροφορίας.

Ἀπό τά φραγκικά κράτη ἀναφέρουμε:

▲ **Ἡ λατινική αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινούπολης.** Μέ πρωτεύουσα τήν Κωνσταντινούπολη καί πρῶτο αὐτοκράτορα τόν Βαλδουῖνο τῆς Φλάνδρας, εἶχε ἰδιαίτερες ἐπαρχίες: τή Θράκη ὡς τόν Ἔβρο, τά γειτονικά νησιά καί τά ἐδάφη τῆς Βιθυνίας, πού τά διεκδικοῦσε ὁμως ὁ Θεόδωρος Λάσκαρης, ἡγεμόνας στή Νίκαια. Ὁ ὀρθόδοξος πατριάρχης ἔφυγε καί στή θέση του διορίστηκε λατίνος, ὁ Βενετός Θωμᾶς Μοροζίνης.

Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινούπολης εἶχε σύντομη ζωή. Ἀπό παντοῦ ἀντιμετώπιζε ἐχθρούς. Ἐνας ἀπό τούς πρῶτους ἦταν οί Βούλγαροι. Ὁ βασιλιάς τούς Ἰωαννίτζης, πού πρίν πέσει τό Βυζάντιο ἦταν φοβερός ἐχθρός του, παίρνει τήν πρωτοβουλία νά ἐνώσει σέ κοινή πολεμική δράση τούς ὀρθόδοξους Ἐλληνας καί Βουλγάρους, γιά νά καταλύσει τή λατινική αὐτοκρατορία.

Ἐνῶ οί Φράγκοι τῆς Κωνσταντινούπολης προελαύνουν στή Μ. Ἀσία, ὁ Ἰωαννίτζης κατορθώνει νά δημιουργήσει ἕνα ἑλληνοβουλγαρικό συνασπισμό (1204 - 1205) μέ τούς Ἐλληνες τῆς Θράκης καί τῆς Μακεδονίας καί νά προκαλέσει ἐπανάσταση τῶν Ὀρθόδοξων ἐναντίον τοῦ Βαλδουῖνου. Αὐτός ἐγκαταλείπει τή Βιθυνία, γιά ν' ἀντιμετώπισει τήν ἐπανάσταση στή Θράκη. Σέ μιᾶ μάχη ὁμως στήν Ἀνδριανούπολη τό 1205 ὁ στρατός του νικήθηκε. Τό ἄνθος τῆς δυτικής Ἱπποσύνης θερίστηκε καί ὁ ἴδιος ὁ Βαλδουῖνος αἰχμαλωτίστηκε καί πέθανε. Τελικά ὁ Ἰωαννίτζης δέν πραγματοποίησε τό σκοπό του. Καί ὄχι μόνο αὐτό, ἀλλά καί ἀπό σύμμαχος τῶν Ἑλλήνων ἔγινε τρομερός διώκτης τους καί γι' αὐτό ὀνομάστηκε Ρωμαιοκτόνος.

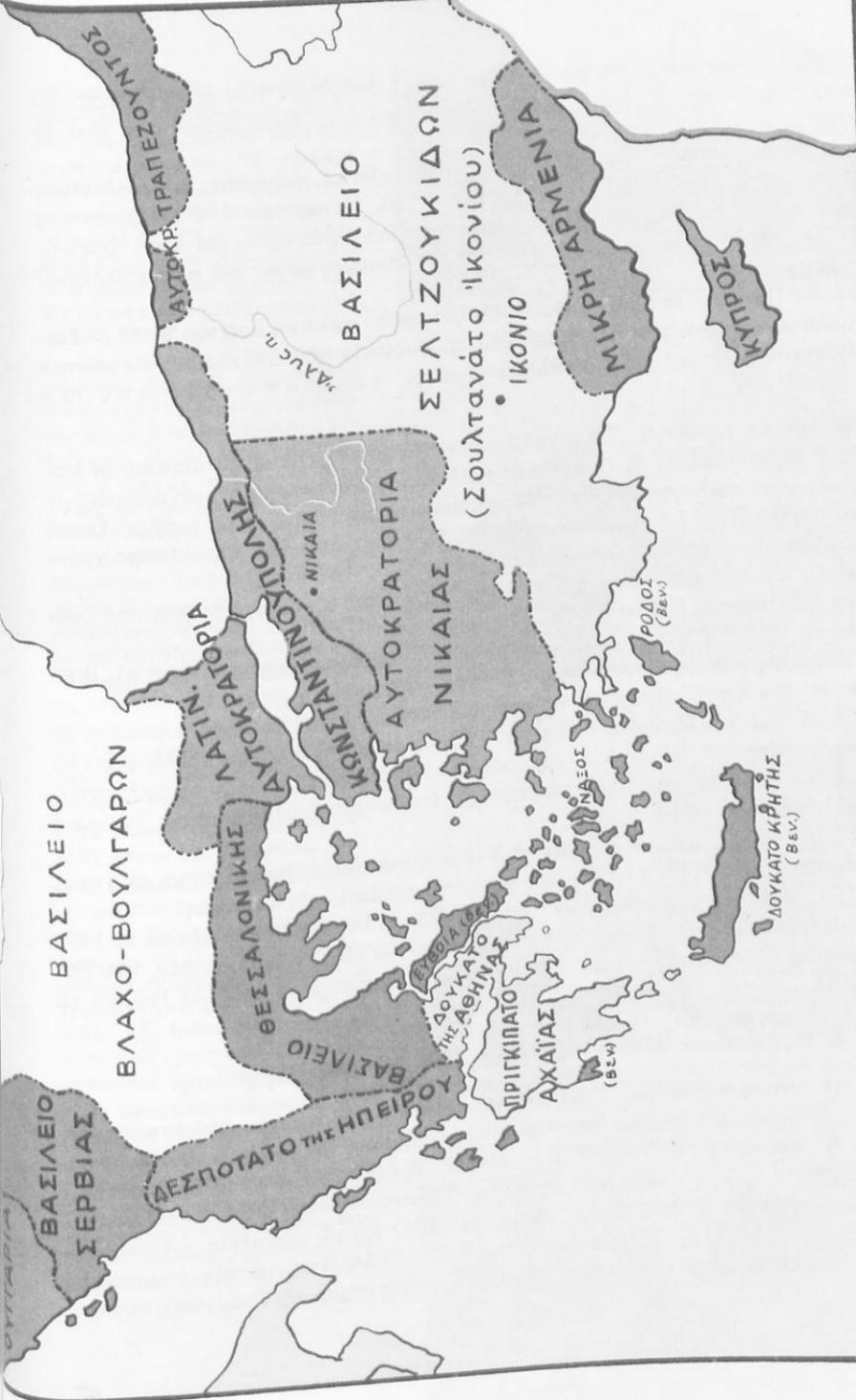
▲ Δεύτερο κράτος ἐξαρτημένο μέ τήν τάξη τῆς φεουδαρχικῆς ὑποτελείας ἀπό τή λατινική αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινούπολης εἶναι τό **βασιλεῖο τῆς Θεσσαλονίκης** μέ βασιλιά τόν Βονιφάτιο τό Μομφερατικό. Εἶναι ἀξιοσημείωτη ἡ ἀντίσταση πού ἀντιμετώπισαν οί Φράγκοι τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης, γιά νά κατακτήσουν τήν ὑπόλοιπη πρὸς Ν. Ἑλλάδα πού ἐπιδιόκηθη στό Βονιφάτιο. Τούς ἀντιστάθηκε ὁ ἄρχοντας τοῦ Ἄργους καί τοῦ Ναυπλίου Λέων Σγουρός πού οί κτήσεις του ἔφταναν ὡς τή Λάρισα.

Τά σπουδαιότερα ἀπό τά Φραγκικά κράτη πού δημιουργήθηκαν στή νοτιότερη Ἑλλάδα ἦταν:

▲ **Τό Δουκάτο τῶν Ἀθηνῶν.** Ἀπλωνόταν στήν περιοχή τῆς Ἀθήνας καί τῆς Θήβας καί γιά ἕνα διάστημα ὡς τό Ἄργος καί τό Ναύπλιο.

Τό Δουκάτο τῶν Ἀθηνῶν ἔζησε πολύ. Εἶχε πολλές περιπέτειες καί ἄλλαξε συχνά ἄρχοντες. Δέν ξανάγινε ὁμως βυζαντινό. Ἀφοῦ ἔζησε ἕνα διάστημα σέ φορολογική ὑποτελία στους Τούρκους, τό 1460 ὑποδουλώθηκε σ' αὐτούς.

▲ **Τό Πριγκιπάτο τῆς Ἀχαΐας** ἀπλωνόταν σέ ὅλη τήν Πελοπόννησο μέ πρωτεύουσα τήν Ἀνδραβίδα τῆς Ἀχαΐας. Εἶχε 12 ὑποτελεῖς βαρωνίες καί ἰσαρίθμης

'Ο διαμελισμός της βυζαντινής αυτοκρατορίας μετά το 1204.
 'Ο χάρτης δίνει την εικόνα του διαμελισμού της βυζαντινής αυτοκρατορίας σε ελληνικά και φραγκικά κράτια στην περίοδο της κατοχής της Κων-
 σταντινούπολης από τους Λατίνους (1204-1261) και των ξένων κρατών που δημιουργούνται στα Βαλκάνια και τη Μ. Ασία (ό χάρτης χρησιμοποιεί
 σταντινούπολης από τοίς Λατίνους (1204-1261) και των ξένων κρατών που δημιουργούνται στα Βαλκάνια και τη Μ. Ασία (ό χάρτης χρησιμοποιεί
 σταντινούπολης από τοίς Λατίνους (1204-1261) και των ξένων κρατών που δημιουργούνται στα Βαλκάνια και τη Μ. Ασία (ό χάρτης χρησιμοποιεί
 σταντινούπολης από τοίς Λατίνους (1204-1261) και των ξένων κρατών που δημιουργούνται στα Βαλκάνια και τη Μ. Ασία (ό χάρτης χρησιμοποιεί

λατινικές επισκοπές. Καί σήμερα ακόμη μένει ή ανάμνησή τους μέ τά κάστρα πού στεφανώνουν τούς ψηλούς λόφους του Μορέως, όπως επικράτησε τότε νά λέγεται ή Πελοπόννησος.

Τό κράτος αυτό τό κυβέρνησαν πολύ καλά οί πρίγκιπες Βιλλεαρδουίνοι. Μιλούσαν τά «ρωμαίικα», δηλαδή τά έλληνικά. Μεταφέρανε από τή Δύση τούς επίσημους νόμους τής ιπποτικής κοινωνίας, αλλά σεβάστηκαν καί «τά συνηθεία του τόπου», έπιδιώκοντας νά δημιουργήσουν ένα φραγκοελληνικό πολιτισμό.

Τό Πριγκιπάτο έζησε πολύ. Άλλαξε κι αυτό πολλούς άφέντες. Άλλά δέ διατηρήθηκε άκέραιο, γιατί από τό 1262 τό Βυζάντιο του άπέσπασε τρία κάστρα κι άργότερα ίδρυσε εκεί ένα ελληνικό κράτος, τό Δεσποτάτο του Μιστρά.

▲ **Βενετικές κτήσεις.** Τά μεγάλα κέρδη τής Βενετίας από τή διανομή δέ διατηρήθηκαν σταθερά. Οί Βενετοί, αποβλέποντας πάντοτε νά τά μεγαλώσουν μέ διάφορες συναλλαγές, όλοένα τροποποιούσαν τό άρχικό τους μερίδιο. Γενικά όμως μπορούμε νά ξεχωρίσουμε τά μέρη πού γνώρισαν γιά περισσότερο χρόνο τή βενετική κυριαρχία. Αυτά είναι:

● Οί περισσότερες Κυκλάδες καί Σποράδες, πού άνήκαν στό βενετικό Δουκάτο τής Νάξου ή του Άρχιπελάγους.

● Τά Έπτάνησα, πού γνώρισαν πολλούς κυριάρχους. Τελικά οί Βενετοί κυριάρχησαν στά περισσότερα ως τό 1797.

● Η Κρήτη, πού από τά χρόνια εκείνα μένει υπό βενετική κυριαρχία ως τό 1669 πού τήν κυρίεψαν οί Τούρκοι. Οί κάτοικοί της θέλησαν πολλές φορές νά επαναστατήσουν. Η κατοχή της όμως από τούς Βενετούς ώφέλησε τούς κατοίκους: δέν άκολούθησαν τίς άλλες περιοχές πού ύποδουλώθηκαν στους Τούρκους από πολύ πιό νωρίς.

● Η Ρόδος καί πολλά από τά Δωδεκάνησα. Αυτά έξουσιάζονται από τούς Ίωαννίτες ιππότες ως τό 1522 πού κυριεύτηκαν από τούς Τούρκους.

● Η Κύπρος επίσης. Πρίν από τό 1204 καί ύστερα ως τήν άλωση τό 1453 καί ακόμη άργότερα, βρίσκεται στην έξουσία του οίκου των Λουζινιάν, πού βασίλευε πρίν στην Έρουσαλήμ. Οί Βενετοί τήν παίρνουν τό 1489, οί Τούρκοι τό 1570.

2. Βυζαντινές έπαρχίες κάτω από Έλληνες άρχοντες.

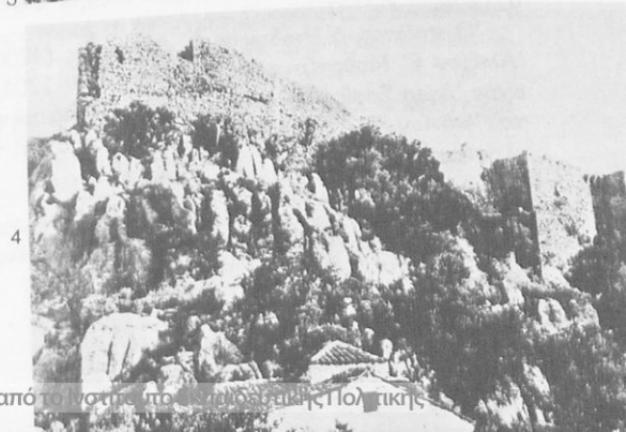
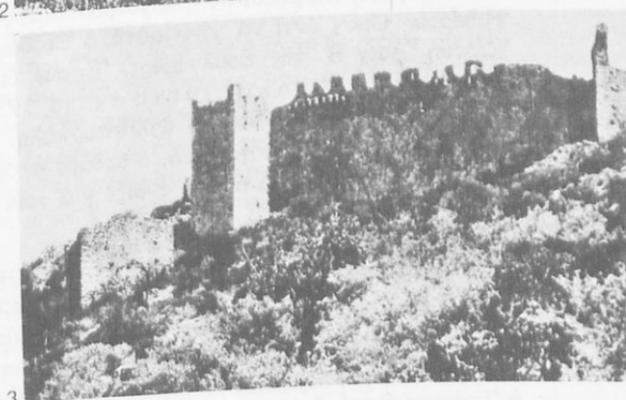
▲ **Η Αυτοκρατορία τής Τραπεζούντας.** Μέσα στην άναρχία πού επικράτησε, όταν οί Φράγκοι κυρίεψαν τήν Κωνσταντινούπολη, δυό έγγόνια του Άνδρόνικου Α΄ Κομνηνού, ό Άλέξιος κι ό Δαβίδ, βρήκαν ευκαιρία νά ίδρύσουν ένα άνεξάρτητο κράτος στis νότιες άκτές του Εύξεινου Πόντου ως τόν Καύκασο, μέ πρωτεύουσα τήν Τραπεζούντα (Άπρίλιος 1204) καί μέ τόν τίτλο «Αυτοκρατορία πάσης Άνατολής, Ίβηρίας καί Περατίας». Ο Άλέξιος, μέ τήν ύποστήριξη τής θείας του Θάμαρ, βασίλισσας τής Ίβηρίας (τής σημερινής Γεωργίας), συγκρό-

Ἡ κατάκτηση τῆς Πελοποννήσου
 ἔγινε ἀπὸ τοὺς Γάλλους τῆς Καμπανίας Γουλιέλμο Σαμπλίτη καὶ Γοδεφρίδο Βιλλεαρδουίνο. Ἡ κρισιμότερη μάχη ποὺ ἔδωσαν μετ' Ἀρχάδες, Λακεδαιμόνιους καὶ Μελιγγοὺς μετ' ἀρχηγό τους τὸ Μιχαῖλ Α' Ἄγγελο Κομνηνὸ (ἰδρυτὴ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠλείου) ἦταν στὸν ἐλαιώνα τοῦ Κοῦντοῦρου (1205) κοντὰ στὴ Μεθώνη. Μετὰ τὴν Κορυκέστα (= τὴν κατάκτηση) ἡ Πελοπόννησος χωρίστηκε ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς σὲ δώδεκα βαρωνίες ποὺ δόθηκαν καὶ τίς διοικοῦσαν ἰσάριθμοι ἀνόθητες. Πρῶτος ἀνάμεσα σὲ ἴσους ἦταν ὁ πρίγκιπας τοῦ Μορέως μετ' ἔδρα τὴν Ἀνδραβίδα. Τὸ 1209 ὁ Γουλιέλμος Σαμπλίτης γύρισε στὴν πατρίδα του, τὴ Βουργουνδία. Προτοῦ φύγει, τακτοποίησε τὴ διανομὴ τῆς Πελοποννήσου σὲ τιμάρια μετὰ ἐπιτροπὴ ποὺ ὄρισε μετ' ἐπικεφαλῆς τῆς τὸ Γοδεφρίδο Βιλλεαρδουίνο. Ὁ ἴδιος ὁ Γοδεφρίδος Βιλλεαρδουίνος πῆρε ἀπὸ τὸ Σαμπλίτη τίς βαρωνίες τῆς Καλαμάτας καὶ τῆς Ἀρκαδίας, δηλαδὴ τῆς Κυπαρισσίας. Τὰ κάστρα αὐτῶν τῶν δύο βαρωνιῶν εἰκονίζονται δεξιᾶ:

1. Τὸ κάστρο τῆς Καλαμάτας καὶ
 2. Τὸ κάστρο τῆς Ἀρκαδίας.

3. Τὸ κάστρο τοῦ Γερακίου. Βρίσκεται στὴς Ν.Α. ἐπώρειες τοῦ Πάρωνα, Ν.Α. τῆς Σπάρτης. Χτίστηκε ἀπὸ τὸ Γουίδωνα ντέ Νιμπελέ, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴ βαρωνία Γερακίου καὶ Πασσαβᾶ, μὲ ἀπὸ τίς δώδεκα βαρωνίες τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ κάθε κίνδυνο, μὰ προπάντων γιὰ νὰ κρατᾶ σὲ ὑποταγὴ τοὺς Τσάκωνες.

4. Τὸ κάστρο τῆς Καρύταινας. Βρίσκεται στὴ Γορτυνία τῆς Ἀρκαδίας, πρὸς Ν. τῆς Δημητσάνας. Ὅταν οἱ Φράγκοι κυρίεψαν τὴν Πελοπόννησο παραχωρήθηκε ἡ περιοχὴ στὸν Οἶγο ντέ Μπρωμιέρο ποὺ ἦταν ὁ πρῶτος ἰδρυτὴς τῆς βαρωνίας τῆς Ἀκοβας καὶ Καρύταινας, χωρισμένης σὲ 22 φέουδα.

τησε στρατό, κυρίεψε τήν Τραπεζούντα καί τήν ἔκαμε ἔδρα τοῦ κράτους του.

Τό κράτος αὐτό, ἄν καί ἔζησε ἐντελῶς χωριστά, πρόσφερε μιά πολύ μεγάλη ὑπηρεσία: σάν μιά ἐθνική κιβωτός, στήν ἄκρη ἐκείνη τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου, συντήρησε τόν ἑλληνισμό 250 χρόνια, ἀπό τή μιά ἄλωση ὡς τήν ἄλλη, καί τοῦ ἔδωσε τή δύναμη ν' ἀντέξει ὕστερα στή μακραίωνη Τουρκοκρατία.

Γι' αὐτό ὁ ἑλληνισμός τοῦ Πόντου, ξεριζωμένος πιά ἀπό τά μέρη του, καί σκορπισμένος σήμερα στή Β. Ἑλλάδα, κρατιέται ὡς τίς μέρες μας ζωντανός, καί κρατᾶ ἀκόμη ἀναμνήσεις καί παραδόσεις ἀπό τά χρόνια ἐκεῖνα. Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζούντας ἔζησε δική της ἱστορική ζωή ὡς τό 1461 πού καταλύθηκε ἀπό τοὺς Τούρκους.

▲ **Τό Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου.** Στή δυτική ἄκρη τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου, σέ ὅλη τήν ἔκταση τῆς δυτικῆς Ἑλλάδας, ἀπό τό Δυρράχιο ὡς τή Ναύπακτο, δημιουργήθηκε τήν ἴδια ἐποχή μιά ἄλλη ἐστία ἑλληνικῆς ἀντίστασης, ἀπό ἕναν ἀνεψιό τοῦ Ἀνδρόνικου Α' Κομνηνοῦ, τόν Μιχαήλ Ἀγγελο Κομνηνοῦ Δούκα. Τό κράτος αὐτό, παρά τήν ἔκτασή του, περιορίστηκε στόν τίτλο «Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου».

Ἐνας πολύ δραστήριος ἡγεμόνας του ἦταν ὁ Θεόδωρος Κομνηνός Δούκας. Μέ μιά ραγδαία προέλασή του *πῆρε τή Θεσσαλονίκη ἀπό τοὺς Φράγκους (1222), ἀνακηρύχθηκε ἐκεῖ «αὐτοκράτορας τῶν Ρωμαίων»,* καί, καθὼς ἔφτασε ὡς τόν Ἐβρο, φαινόταν ὅτι θά προλάβαινε νά μπεῖ πρῶτος στή Κωνσταντινούπολη κι ὅτι ἡ ἀνασύσταση τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας θά γινόταν ἀπό τό Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου. Ὅμως ἀντί νά γίνει αὐτό, ὁ Θεόδωρος ἀποφάσισε νά χτυπήσει τόν Ἰωάννη Ἀσέν Β' τῆς Βουλγαρίας. Ἐπαθε ὅμως ἀληθινή πανωλεθρία σ τή μάχη τῆς Κλοκοτινίτσας τό 1230 (σήμερα Semitje)¹, ἀνάμεσα στήν Ἀνδριανούπολη καί τή Φιλιππούπολη.

Ἦστερα ἀπ' αὐτή τήν ἡττα, ὁ δρόμος πρὸς τή Βασιλεύουσα ἔκλεισε γιά τό Θεόδωρο, καί, ὅπως θά δοῦμε, ἄνοιξε γιά τοὺς ἀντιπάλους του, τοὺς αὐτοκράτορες τῆς Νίκαιας.

▲ **Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Νίκαιας καί ἡ ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης.** Ἡ ἀρχή τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων. Τό βασίλειο αὐτό ἰδρύθηκε στή Βιθυνία. Ἡ γεωγραφική του θέση καί τά τελευταῖα περιστατικά τῆς ἄλωσης ἔκαναν τοὺς αὐτοκράτορες τῆς Νίκαιας νά πιστεύουν πῶς αὐτοὶ ἦταν οἱ νόμιμοι κληρονόμοι τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου. Οἱ πιό ἄξιοι εἶναι ὁ Θεόδωρος Α' Λάσκαρης καί ὁ Ἰωάννης Βατάτζης.

Ὁ πρῶτος, ὁ Θεόδωρος Α' Λάσκαρης (1204 - 1222), μετὰ τήν πτώση τοῦ Ἀλεξίου Ε' Μούρτζουφλου (13 Ἀπριλίου 1204), ἀνακηρύχθηκε αὐτοκράτορας στήν Ἁγία Σοφία καί κατέφυγε στή Νίκαια μέ τήν ὑποστήριξη τοῦ σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου. Ἡ Νίκαια ἔγινε τό καταφύγιο καί τό κέντρο τῆς πολιτικῆς καί ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας.

1. Κοντὰ στό δρόμο πού συνδέει τήν Ἀδριανούπολη μέ τή Φιλιππούπολη.

κατοχής, ή πρωτεύουσα της ξαναγεννημένης αυτοκρατορίας, και ο Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος ο ιδρυτής της τελευταίας βυζαντινής δυναστείας των Παλαιολόγων.

▲ **Τό Δεσποτάτο του Μιστρά.** Ο Μιχαήλ Παλαιολόγος, πριν επιχειρήσει να πάρει την Κωνσταντινούπολη από τους Φράγκους, νίκησε, όπως είδαμε, τον άρχοντα της Ήπειρου στην Πελαγονία το 1259, και αιχμαλώτισε τον πρίγκιπα της Αχαΐας Γουλιέλμο Βιλλεαρδουίνου. Τρία χρόνια αργότερα το 1262, συμφώνησε μαζί του να τον ελευθερώσει και να πάρει ως λύτρα τρία κάστρα του Πριγκιπάτου του. Τα κάστρα αυτά, όπως λέει ένα έμμετρο χρονικό της εποχής εκείνης, ήταν:

«τό κάστρο της Μονεμβασιάς και της μεγάλης Μάνης
και τρίτον κι όμορφότερον του Μυζηθρά τό κάστρον».

Έτσι το Βυζάντιο δημιούργησε πάλι ένα προγεφύρωμα στο Μοριά. Στην άρχη ή περιοχή αυτή είναι ένα απλό εξάρτημα του βυζαντινού στέμματος, μία έπαρχία του μ' ένα διοικητή επικεφαλής. Από το 1348 έγινε *ήμιαντόνομη ήγεμονία*, τό *Δεσποτάτο του Μιστρά*, πού οι αυτοκράτορες τό πρόσφεραν στους πολύ στενούς συγγενείς τους, γιατί τά έδάφη του κράτους ήταν πιά πολύ περιορισμένα.

Οι περισσότεροι δυνάστες του ήταν από την οικογένεια των Παλαιολόγων πού τότε βασίλευε στην Κωνσταντινούπολη. Ο τελευταίος αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ΙΑ' Παλαιολόγος ήταν, πριν άνεβεί στο θρόνο, δεσπότης του Μιστρά. Από κεί ξεκίνησε για την πρωτεύουσα.

Τό Δεσποτάτο του Μιστρά γνώρισε μεγάλη άκμή τότε. Παρουσιάστηκε μεγάλη άνθηση στά Γράμματα και ιδίως στις Τέχνες. Στίς έκκλησίες του έχουμε έξοχα δείγματα ζωγραφικής, πού εκπροσωπούν μία *τρύτη ανανέωση της βυζαντινής τέχνης, την «Αναγέννηση των Παλαιολόγων», όπως λέγεται.*

Έπίσης στό Δεσποτάτο του Μιστρά διατυπώνονται τολμηρές ιδέες για μία πολιτική και κοινωνική άνασυγκρότηση του σβησμένου πιά βυζαντινού κόσμου. Κήρυκας των ιδεών αυτών είναι ο φιλόσοφος Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων, και τίς εμπνέεται προπάντων από τον Πλάτωνα.

2 Η ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ: ΔΥΟ ΑΙΩΝΕΣ ΑΓΩΝΙΑΣ (1261-1453).

1. **Η δυναστεία των Παλαιολόγων** μπρός στά άλυτα πιά προβλήματα της αυτοκρατορίας. Οι αυτοκράτορες της τελευταίας δυναστείας, εκτός

1. **Δυναστεία των Παλαιολόγων:** ο Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος 1261 - 1282, ο Ανδρόνικος Β' 1282 - 1321. Πρώτος Διχασμός: ο Ανδρόνικος Β' και Ανδρόνικος Γ' 1321 - 1328, ο Ανδρόνικος Γ' 1328 - 1341, ο Ιωάννης Ε' 1341 - 1376. Δεύτερος Διχασμός: ο Ιωάννης Ε' Παλαιολόγος 1341 - 1391 [στό μεταξύ: Ιωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός 1347 - 1355, Ματθαίος Καντακουζηνός 1355 - 1357, ο Ανδρόνικος Δ' Παλαιολόγος 1376 - 1379], ο Μανουήλ Β' Παλαιολόγος 1391 - 1425 [συνβασιλεύει με τον Ιωάννη Ζ' 1399 - 1402], ο Ιωάννης Η' Παλαιολόγος 1425 - 1448, ο Κωνσταντίνος ΙΑ' Παλαιολόγος 1449 - 1453.

Αυτοκράτορες τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων.
 Ἐπάνω σειρά ἀπό ἀριστερά: Ἀνδρόνικος Γ', Ἰωάννης ΣΤ' Κατακουζηνός, Ἰωάννης Ε',
 Μεσαία σειρά ἀπό ἀριστερά: Ἀνδρόνικος Δ', Ἰωάννης Ζ', Μανουήλ Β'.
 Τρίτη σειρά ἀπό ἀριστερά: Εἰκονίζονται οἱ ἑπόλοιποι δύο: Ἰωάννης Η' καὶ Κωνσταντῖνος ΙΑ'. (ὁ τρίτος εἶναι τυπικὴ προτομὴ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ τὸ ὀρθογώνιο σχέδιο). [Σχέδιο σέ περγαμνῆ, 15ος αἰώνας, Biblioteca Estense, Modena]

από λίγες εξαιρέσεις, δέν πιστεύουν πώς μπορεί νά έρθουν καλές μέρες γιά τό Βυζάτιο. Τό μόνο πού άπομένει ζωντανό μέσα τους είναι ό πόθος τής έξουσίας.

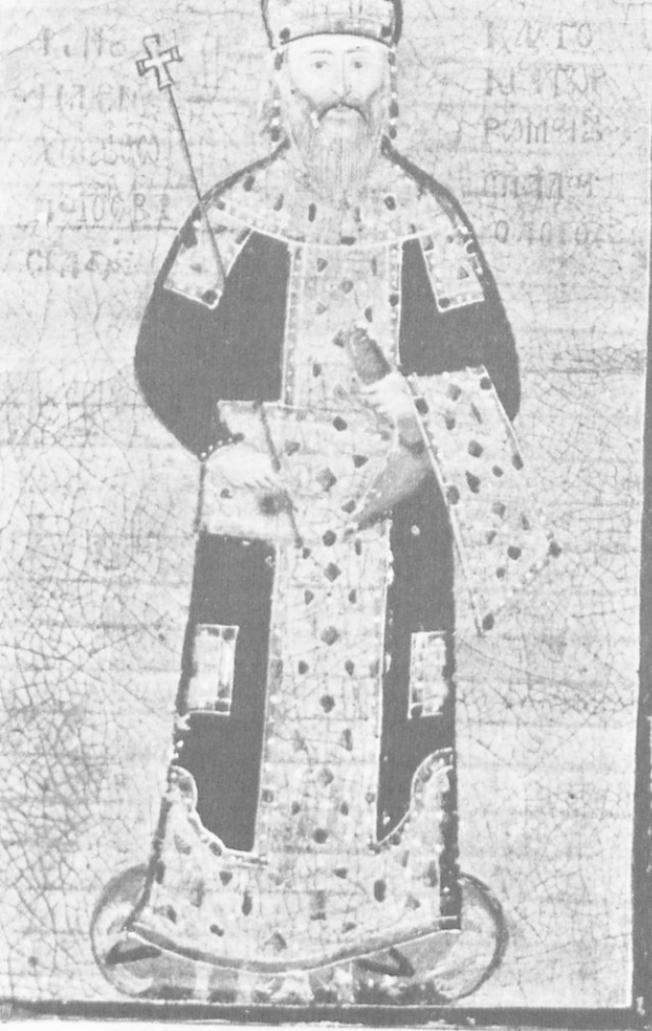
▲ Δέν έλειψαν όμως κι οι ήρωικές προσπάθειες νά συνεχιστεί ή ένδοξη παράδοση. Μιά τέτοια προσπάθεια σημειώθηκε στις πρώτες μέρες τής νέας αύτοκρατορίας, όταν στή Δύση συγκροτήθηκε μέ τήν παρακίνηση του Πάπα ένας ισχυρός αντιβυζαντινός συνασπισμός. Ψυχή του συνασπισμού ήταν ό Κ ά ρ ο λ ο ς Α΄ ό 'Α ν δ ε γ α β ό ς, βασιλιάς του γαλλικού βασιλείου τής Σικελίας και Νεάπολης. Οι μεγαλεπήβολες βλέψεις του έναντίον του Βυζαντίου τόν όδηγησαν σέ ενέργειες, διπλωματικές και πολεμικές, πού κράτησαν μέ διάφορες φάσεις μία είκοσαετία περίπου. 'Αξιωματημένη είναι ή προσπάθεια του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου νά προσεταιριστεί τόν Πάπα μέ τήν ένωση τών δυό 'Εκκλησιών, γιά νά τόν στρέψει έναντίον του Καρόλου. 'Η ένωση άποφασίστηκε σέ μία σύνοδο στή Λυών (1274), όπου πήρε μέρος πολυμελής αντιπροσωπεία του βυζαντινού αύτοκράτορα και όπου άναγνωρίστηκε τό πρωτείο του Πάπα· δέν έφερε όμως τό άποτέλεσμα πού προσδοκούσε ό αύτοκράτορας. 'Αντίθετα, ή πολιτική του τής ένωσης προκάλεσε πολύ σοβαρή έναντίωση και δημιούργησε άναστάτωση στους κόλπους τής άνατολικής 'Εκκλησίας.

'Η στρατιωτική άναμέτρηση του Καρόλου 'Ανδεγαβου και του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου έγινε στή μάχη τών Βελεγράδων (Β. "Ηπειρος) τό 1281, όπου θριάμβησαν τά βυζαντινά όπλα. 'Αλλά ό Κάρολος κινήθηκε μέ μεγάλη δραστηριότητα και πέτυχε στό διπλωματικό πεδίο: δημιούργησε νέο δυτικό συνασπισμό έναντίον του Βυζαντίου μέ σύμμαχο τόν Πάπα. 'Ενώ όμως έτοιμαζόταν φοβερή έκστρατεία έναντίον του Βυζαντίου, ξέσπασε στή Σικελία ή διαβόητη επανάσταση έναντίον τών Γάλλων, ή γνωστή ως Σικελικός 'Εσπερινός (30 Μαρτίου 1282), πού κατέληξε σέ άνήλεη σφαγή τους. Μέ τό Σικελικό 'Εσπερινό οι κατακτητικές επιδιώξεις του Καρόλου προς τό Βυζάντιο τερματίστηκαν. Πιστεύεται ότι στήν όργάνωση τής επανάστασης είχε συντελέσει και ό Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος.

▲ Δυστυχώς, τά προβλήματα πού όρθώνονται είναι τόσο μεγάλα, πού θά ήταν άλυτα και άν άκόμη δέν ύπήρχαν άδυναμίες. Τά κυριότερα είναι τά άκόλουθα:

● 'Η αύτοκρατορία τών Παλαιολόγων άποτελείται από πολύ λίγα έδάφη και χωρίς συνοχή.

● 'Η άποκατάσταση τής αύτοκρατορίας είναι σκιώδης, γιατί ούτε οικονομικά μέσα ύπάρχουν ούτε στρατός. Κάποια στιγμή μάλιστα, γιά ν' αντιμετώπισει τους 'Οθωμανούς Τούρκους ό 'Ανδρόνικος Β΄ (1282 - 1330), ό γιός του Μιχαήλ, προσλαμβάνει στήν ύπηρεσία του Κράτους τή λεγόμενη «Καταλανική 'Εταιρεία» πού τήν άποτελοῦσαν 6.500 μαχητές, τυχοδιώκτες μισθοφόροι Καταλανοί και 'Αραγωνιοί, μέ άρχηγό τους τόν ήρωικό Ρογήρο Δεφλόρ. Αύτοί άπό τό 1303 πρόσφεραν θετικές ύπηρεσίες στον άγώνα του Βυζαντίου έναντίον τών Τούρκων. 'Υστερα όμως οι μισθοφόροι αύτοί, άψηφώντας τό κράτος, άρchiσαν έπιδρομές και άρπαγές στή νότια 'Ελλάδα.

Ὁ Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγος. Μικρογραφία σὲ χειρόγραφο ἀπὸ πάπυρο. Ὁ Μανουὴλ εἰκονίζεται μὲ ὄλα τὰ αὐτοκρατορικά του ἐμβλήματα. [Παρίσι, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρχές τοῦ 15οῦ αἰῶνα].

2. Οἱ Σέρβοι καὶ τὸ κράτος τοῦ Στεφάνου Δουσάν. Ἐνῶ οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι συγκλονίζουν τὸ Βυζάντιο καὶ στὴν Ἀνατολή στερεώνει τὴ δύναμή του ὁ μοιραῖος ἀντιπαλὸς του, οἱ Ὀθωμανοί, στὰ Βαλκάνια παρουσιάζεται ἕνα ἰσχυρὸ ὀρθόδοξο κράτος, τὸ Σερβικὸ κράτος τοῦ Στεφάνου Δουσάν (1331 - 1355).

Ἡ ἐπίμονη ἐπιδίωξη τοῦ Στεφάνου Δουσάν νὰ κατακτήσει τὴν Κωνσταντινούπολη τὸν ὀδήγησε σὲ ἀπόπειρες συνεργασίας μὲ τοὺς Βενετούς, γιὰ νὰ ἐνισχυθεῖ μὲ στόλο πού δὲν εἶχε. Ἀκόμη καὶ μὲ τοὺς Τούρκους προσπάθησε νὰ συμμαχήσει, ἀλλὰ τὸν πρόλαβε ἡ διπλωματία τοῦ Ἰωάννη Σ' Καντακουζηνοῦ.

Μὲ τὸ θάνατο τοῦ Δουσάν ἡ πιὸ μεγαλοπρεπὴς προσπάθεια τῶν Σλάβων

μαχητές έναντιόν κάθε λογής άπίστου καί αίρετικού. Ζούσαν σέ ιδιόρρυθμες κοινωνίες γεμάτοι από ιερό πολεμικό μένος καί μέ άύστηρές ήθικές άρχές. Ο θεσμός τών Γαζήδων μαχητῶν έχει όμοιότητες μέ τόν ίπποτισμό τής Δυτικής Εύρώπης. Αύτους τούς άκαταμάχητους άκρίτες άντέταξε ό Σελτζούκος σουλτάνος στους Βυζαντινούς άκρίτες του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου.

Ο γιός του Έρτογρούλ, Όθμάν ή Όσμάν (1289 - 1326), έγινε μουσουλμάνος. Στά χρόνια του άρχισε ή πρώτη εξάπλωση του μικρού αύτου κράτους που άνακηρύχτηκε ανεξάρτητο. Γι΄ αυτό ό Όσμάν θεωρείται ό ίδρυτής του όθωμανικού κράτους.

Ένώ τό ενδιαφέρον του Βυζαντίου για τίς μικρασιατικές του έπαρχίες λιγόστευε, ό Όσμάν άρχισε τίς εισβολές του εκεί χρησιμοποιώντας τούς μαχητικούς καί άφοσιωμένους Γαζήδες. Η πρώτη τακτική μάχη του Όσμάν μέ βυζαντινό στρατό έγινε κοντά στή Νικομήδεια τό 1301 καί ό βυζαντινός στρατός νικήθηκε. Τό 1326, λίγο πριν πεθάνει, ό Όσμάν κυρίεψε τήν Προύσα καί τήν έκαμε πρωτεύουσα του κράτους του.

3. Η όργάνωση του στρατού τών Όθωμανών κι ό εξισλαμισμός τών Χριστιανών τής βορειοδυτικής Μ. Ασίας. Μέσα σέ 50 χρόνια από τότε, τό μικρό αύτό κράτος πήρε μεγάλες διαστάσεις. Στά χρόνια του σουλτάνου Όρχάν όργανώθηκε τακτικό πεζικό καί ίππικό.

Στά χρόνια του Μουράτ Α΄ (1362 - 1389) έγινε κάτι καινούριο καί σοβαρό στή στρατιωτική όργάνωση: Είχαν φτάσει πιά στά Βαλκάνια καί τούς χρειαζόταν πολύς στρατός. Έξάλλου, ή πληθώρα τών χριστιανών αίχμαλώτων δημιουργούσε μεγάλο πρόβλημα. Τότε ένας μουσουλμάνος θεολόγος από τήν Καραμανία, ό *Καρά Ρουστέμ, γνωμάτευσε ότι τό Κοράνιο δέν έμπόδιζε νά χρησιμοποιείται τό ένα πέμπτο (penzjik - oglani) τών αίχμαλώτων νεαρής ήλικίας, από 15 ως 20 χρονών, για τίς άνάγκες του κράτους.* Σ΄ αύτή λοιπόν τήν άναλογία ό Μουράτ Α΄ ύποχρέωσε τούς νεώτερους αίχμαλώτους του νά ύπηρετούν στον τουρκικό στρατό, καί, φυσικά, νά γίνουν μουσουλμάνοι. Οί νέοι αύτοί, γνωστοί ως Δοϋλοϊ τής Πύλης (kari kullari), σχημάτισαν άργότερα τό γενιτσαρικό σώμα που έγινε τό φόβητρο τών χριστιανών.

Μέ τόν καιρό, άντί τής χρησιμοποίησης τών αίχμαλώτων καθιερώθηκε τό παιδομάζωμα από χριστιανικούς πληθυσμούς στήν ίδια άναλογία που καθόριζε τό Κοράνιο.

4. Η εξάπλωση τους στα Βαλκάνια. Η πρώτη τους άπόβαση σέ εύρωπαϊκό έδαφος γίνεται τό 1354 μέ τήν κατάληψη τής Καλλίπολης στή Θράκη. Από τότε ή προέλασή τους στα Βαλκάνια είναι άκατάσχετη. Προπάντων στα χρόνια του Μουράτ Α΄. Αύτός κυριεύει τή Σόφια τής Βουλγαρίας καί τό 1389 στό Κόσσοβο (Κοσσυφοπέδιο) κατατροπώνει τήν πιο αξιόλογη συνασπισμένη αντίσταση τών Βαλκανικών λαών. Η μάχη αύτή κρίνει τήν τύχη τους καί

Τό όνομαζόμενο παλάτι τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογέννητου. Ἀρχικά ἦταν τμήμα τοῦ παλατιοῦ τῶν Βλαχερνῶν, χτισμένο κοντά στή χερσαία τείχη πάνω σέ λόφο πού δέσποζε στόν Κεράτιο κόλπο. Σύμφωνα μέ τήν κοινή ἀντίληψη θεωρεῖται καί ὀνομάζεται παλάτι τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογέννητου· οἱ μελετητές ὅμως τό τοποθετοῦν στήν πρῶτη περίοδο τῶν Παλαιολόγων. [Κωνσταντινούπολη, 12ος ἢ 13ος αἰώνας].

ἀπό τότε ἡ ἐπικράτηση τῶν Τούρκων στήν εὐρωπαϊκὴ χερσόνησο τῆς βαλκανικῆς γίνεται πιά ὀριστική.

Ὁ γιός τοῦ Μουράτ Α', ὁ Βαγιαζίτ Α' Γιλδirim (= Κεραυνός, 1389 - 1402) συνέχισε τό κατακτητικό ἔργο τοῦ πατέρα του· νίκησε στή Νικόπολη τοῦ Αἴμου τό 1396 μιά σταυροφορική στρατιά ἀπό 60.000 περίπου μαχητές. Ἐνα μεγάλο μέρος τους βρῆκε τό θάνατο κι ἀνάμεσα τους κι ὁ ἀρχηγός τῆς σταυροφορίας βασιλιάς τῆς Οὐγγαρίας Σιγισμουῦνδος. Ἀπό τότε τό Βιδίνο καί ἡ γύρω περιοχή ἔγινε τουρκική ἐπαρχία. Ἐξάλλου, ἕνας στρατηγός τοῦ Βαγιαζίτ, ἔφτασε ὡς τήν Πελοπόννησο, τή λεηλάτησε καί ξαναγύρισε. Τήν ὀρμή τοῦ Βαγιαζίτ Α' τή σταμάτησε ἕνας φοβερὸς κίνδυνος πού ἀπέειλε τό Ὄθωμανικό κράτος ἀπό τήν Ἀνατολή: ἕνας ἀπόγονος τοῦ Τσένγκις Χάν, ὁ Ταμερλάνος, μπῆκε μέ μεγάλες δυνάμεις στή Μ. Ἀσία ὑποδουλώνοντας καί καταστρέφοντας τά πάντα. Ὁ Βαγιαζίτ βρῆκε νά τον ἀντιμετωπίσει, ἀλλά ὁ στρατός του, πού ἦταν πολύ μικρότερος, ἔπαθε στή μάχη τῆς Ἀγκυρας πανωλεθρία (1402). Ὁ ἴδιος ὁ Σουλτάνος αἰχμαλωτίστηκε καί πέθανε σέ λίγο στήν αἰχμαλωσία.

Ύστερα από αυτή την ήττα το ὀθωμανικό κράτος κλονίστηκε σοβαρά. Ἀπὸ τὸ 1421, πού ἀνέβηκε στὸν θρόνο ὁ Μουράτ Β', κόντευε νὰ διαλυθεῖ ἀπὸ τὸν ἐμφύλιο σπαραγμὸ. Οἱ χριστιανικοὶ ὁμως λαοὶ δὲν μπόρεσαν νὰ ἐκμεταλλευστοῦν τὴν κακὴ περίσταση τοῦ ἐχθροῦ τους.

4 Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΣΤΙΓΜΗ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

1. Πρὶν ἔρθει ἡ ὥρα τῆς Ἐλώσεως. Ὁ Μουράτ Β' (1421 - 1451) ἀναέωσε τὴν κατακτητικὴ ὁρμὴ τῶν Ὀθωμανῶν:

- Πολιορκῆσε τὴν Κωνσταντινούπολη, ἔλυσε ὁμως ὕστερα τὴν πολιορκία, γιατί τὸν ἀπασχολοῦσαν ἐσωτερικὰ προβλήματα τοῦ κράτους του.

- Ἔστειλε στρατὸ καὶ λεηλάτησε τὴν Πελοπόννησο.

- Κυριέψε μέσα στὸν ἴδιο χρόνο (1430) τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὰ Ἰωάννινα. Ἡ Θεσσαλονίκη ἀντιστάθηκε καὶ κυριεύτηκε μὲ ἔφοδο· γι' αὐτὸ ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ πουλήθηκαν σκλάβοι στὴν Εὐρώπη καὶ στὴν Ἀνατολή. Ὅταν τὸ ἔμαθαν οἱ κάτοικοι τῶν Ἰωαννίνων, φοβήθηκαν μὴν πάθουν τὰ ἴδια καὶ δέχτηκαν νὰ παραδοθοῦν μὲ ἔνα ν ὁ ρ ἰ σ μ ὸ τοῦ πασᾶ πού τὰ πολιορκῆσε.

Ἡ ἐποχὴ τοῦ Μουράτ Β' συμπίπτει μὲ τὴ μεγάλη δραστηριότητα πού ἀναπτύσσει ὁ Ἰωάννης Η' Παλαιολόγος στὴ Δύση, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ἐξασφαλίσει τὴ σταυροφορία τῆς. Στὸ μεταξύ ὁ Ὀθωμανὸς σουλτάνος συνεχίζει τὴν κατὰκτηση τῶν Βαλκανίων, ὄχι χωρὶς νὰ βρῖσκει ἀντίσταση.

Παράλληλα ὁμως καὶ ἀνεξάρτητα ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, Δεσπότης τοῦ Μιστρά, ἄρχισε συνεννοήσεις μὲ τὸν Ἀλβανὸ Γεώργιο Καστριώτη ἢ Σκεντέρμπεη πού ἐξακολουθοῦσε μὲ ἐπιμονή τὴν ἀντίστασή του στὴ Χερσόνησο τοῦ Αἴμου ἐναντίον τῶν Τούρκων καὶ ἔγινε ἰνδαλμα ἠρωισμοῦ καὶ σύμβολο ἐνότητας τοῦ λαοῦ του. Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε φτάσει ὡς τὴν Πίνδο, προχωρώντας ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, κι οἱ συνεννοήσεις του μὲ τὸν Καστριώτη ἀπέβλεπαν νὰ συντονίσουν τὴ δράση τους ἐναντίον τῶν Τούρκων.

Οἱ σταυροφόροι τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης προχώρησαν στὰ Βαλκάνια καὶ στὶς 10 Νοεμβρίου 1444, κοντὰ στὴ Βάρνα, ἀν καὶ πολέμησαν γενναῖα, κατανικήθηκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Στὴ μάχη ἔπεσε καὶ ὁ νεαρὸς βασιλιάς τῆς Οὐγγαρίας καὶ Πολωνίας Λαδίσλαος.

Ἡ ἥττα τῆς Βάρνας τερματίζει κάθε προσπάθεια νὰ ἀναχαιτιστοῦν ἀποτελεσματικά οἱ Τούρκοι στὰ Βαλκάνια καὶ προεξοφλεῖ μὲ βεβαιότητα τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης.

▲ **Ἡ προετοιμασία.** Τὸν Μουράτ Β' διαδέχτηκε τὸ 1451 ὁ Μωάμεθ Β', 21 χρονῶν τότε, πού ἀργότερα ὀνομάστηκε Πορθητῆς. Ἦταν ἀπὸ τίς μεγαλύτερες φυσιογνωμίες τῆς ἐποχῆς του ὄχι μόνο στὰ πολεμικά, ἀλλὰ καὶ στὰ εἰρηνικά ἔργα. Αὐτοκράτορας στὸ Βυζάντιο βρῖσκεται ἀπὸ τὸ 1449 — *πῆρε τὸ στέμμα στὴ μη-*

Τά παλάτια τῶν Παλαιολόγων.

Σέ εὐρύχωρη πλατεία στήν ἐπάνω πόλη τοῦ Μιστρά ὄφρονονταν τά παλάτια τῶν δεσποτῶν του. Εἶναι ἓνα μεγάλο σύμπλεγμα μέ δύο πτέρυγες σέ σχῆμα ἀναποδογυρισμένου Γ. Ἡ Β.Α. πτέρυγα θεωρεῖται ὡς παλάτι τῶν Καντακουζηνῶν, στρατιωτικοῦ χαρακτήρα (πύργος μέ θολωτή ὀροφή πού κρατιέται πάνω σέ τέσσερις ἀψίδες στηριγμένες σέ τέσσερις πεσσούς, ἀδιόρατη σκάλα, παρεκκλήσιο, λουτρό κ.ἄ.). Ἡ Ν.Α. πτέρυγα εἶναι τό παλάτι τῶν Παλαιολόγων πού ἔχει ἰσόγειο (ἀποθήκες καί στάβλοι) καί ἀνώγειο γιά τήν κυρίως κατοικία τῶν δεσποτῶν. Περιλαμβάνει ἐκτός τῶν ἄλλων καί μεγάλη αἶθουσα μέ κόγχη, ὅπου ὑπῆρχε ὁ θρόνος τοῦ δεσπότη, καί ἐξώστη πρὸς τήν πλατεία.

λίας (Roumeli - Hissar). Ἡ ἐνέργεια αὐτή ἔπεισε τόν Παλαιολόγο πῶς ἡ μοιραία στιγμή πλησίαζε. Ἐστειλε πρεσβευτές στή Δύση ζητώντας βοήθεια. Τοῦ δόθηκαν ὑποσχέσεις καί παρηγοριά. Αὐτές ὅμως οἱ πρεσβευτικές ἀποστολές προκάλεσαν ἔξαση στοὺς Ἀνθεωντικούς πού εἶχαν ἀρχηγό τόν ἡγούμενο Γεώργιο Σχολάριο. Γιά νά τοὺς ἐξουδετερώσει καί νά ὑπογραμμίσει τήν ἀνένδοτη ἐπιμονή του στήν πολιτική τῆς Ἐνώσης, ὁ αὐτοκράτορας διακήρυξε μέ τήν προσωπική του ἐμφάνιση καί τήν παρουσία τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Πάπα Ἑλληνα καρδινάλιου Ἰσιδώρου, τήν ἐπίσημη ἄρση τοῦ Σχίσματος σέ κοινή λειτουργία στήν Ἁγία Σοφία στίς 12 Δεκεμβρίου 1452.

‘Η σύγκρουση Τούρκων καί ‘Ελλήνων στήν Πύλη τοῦ Ρωμανοῦ.
Οἱ τελευταῖες πολεμικές συγκρούσεις τῶν βυζαντινῶν μέ τόν Κωνσταντῖνο ΙΑ΄ Παλαιολόγο ἐπι-
κεφαλῆς ἐναντίον τῶν Τούρκων, ὅπως τίς φαντάστηκε καί τίς εἰκόνισε ὁ λαϊκός ζωγράφος Θεόφιλος
καί τίς τιτλοφόρησε: «Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος εἰς μάχην 1453».

Στίς 6 Ἀπριλίου ὁ Μωάμεθ ἄρχισε νά παρατάσσει ἐμπρός στό χερσαῖο τεῖ-
χη τῆς Βασιλεύουσας τά στρατευομένα του, πού ἔφταναν τίς 160.000. Εἶχαν ἄρι-
στο ἐξοπλισμό μέ 70 πετροβόλα κανόνια. Συγχρόνως εἶχε ἐτοιμάσει καί στόλο.

Στίς δυνάμεις αὐτές ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ΄ δέν εἶχε νά ἀντιτάξει παρά 5.000
Ἕλληνες καί 3.000 ξένους ἐπικούρους μέ ἀρχηγό τό γενναῖο Γενοβέζο Λόγγο
Ἰουστινιάνη (Giustiniani). Ὁ Πάπας, εἶναι ἀλήθεια, ἔστειλε μιά μικρή ναυτική
βοήθεια, πού ἔφτασε ὁμοῦ μετά τήν ἄλωση. Ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ΄ εἶχε ἕνα στο-
λίσκο μέ ναύαρχο τόν Φλαντανελᾶ, πού πολέμησε ἥρωικά.

Ἡ πολιορκία ὡστόσο συνεχιζόταν μέ ἀσταμάτητες βολές κανονιῶν, γιά ν’
ἀνοιξουν ρήγματα στό ἀπόρθητο ὡς τώρα τεῖχη, μέ λαγοῦμια κάτω ἀπό αὐτά
καί μέ ξύλινο πύργου σκεπασμένους μέ δέρματα.

Οἱ ἱστορικοί τῆς ἄλωσης περιγράφουν μέ πόση ἐπινοητικότητα καί πόσο
θάρος οἱ λίγοι πολιορκημένοι ἐξουδετέρωναν αὐτά τά μέσα. Ὅσο ὁμοῦ περνοῦ-
σαν οἱ μέρες, τά ρήγματα μεγάλωναν καί τά χαντάκια ἔξω ἀπό τό τεῖχος γέμι-
σαν καί ἦταν πιά διαβατά.

Ἡ ὥρα τῆς γενικῆς ἐπίθεσης πλησίαζε. Ὁ Μωάμεθ Β΄, ἀκολουθώντας παλιά

Ἡ Παντάνασσα. (Μιστράς).

Χτίστηκε ἴσως ἀπὸ τὸν πρῶτο Δεσπότη τοῦ Μιστρά Μανουὴλ Καντακουζηνό. Ἀνακαινίστηκε ὁμως ὕστερα πολλές φορές. Ἡ κριότερη ἀνακαινίση ἐγίνε ἀπὸ τὸν πρωτοστράτορα Ἰωάννη Φραγκόπουλο τὸ 1428. Ὁ ἀρχιτεκτονικὸς τύπος τῆς ἐκκλησίας εἶναι συνδυασμὸς τρικλιτῆς βασιλικῆς στό ἰσόγειο καὶ σταυροειδοῦς μέ τροῦλο στόν ὄροφο. Ὁ κεντρικὸς τροῦλος ἔχει γύρω γύρω τέσσερις ἄλλους μικρότερους ἐπί πού, ὅπως φαίνεται στήν εἰκόνα ἡ στέγη, ἡ ἐκκλησία γίνεται πεντάτρουλη.

ζαντινοῦ χώρου καί τῆς ἐπιρροῆς του μιά γόνιμη καί πολύμορφη καλλιτεχνική δραστηριότητα.

● Ἡ ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τὸ Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγο (1261) ξαναδίνει στήν πρωτεύουσα τὸν ἡγετικὸ ρόλο καί τὴν κάνει πάλι διοικητικὸ καί πνευματικὸ κέντρο.

● Στὴν ἀρχιτεκτονική μετὰ τὸ 1261 ἐπικρατεῖ ἡ τάση νὰ ξαναγυρίσει ἡ τέχνη σὲ παλαιότερους τύπους, ἐνῶ ἀντίθετα στὴ ζωγραφικὴ ἐκδηλώνεται μιά ἀνρδικὴ ἐξέλιξη πρὸς νέες τεχνοτροπιές πού τίς χαρακτηρίζει ζωηρὴ διάθεση ἀνανέωσης.

2. Ἀρχιτεκτονική.

Τὴν τάση συνέχισης καί ἀναβίωσης παλαιότερων ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν ἐκφράζει π.χ. ὁ ὀκταγωνικὸς τύπος στήν ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Θεοδώρων τοῦ

Οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι (Μιστράς).

*Ἡ ἐκκλησία εἶναι ὀκταγωνικοῦ τύπου· ὁ τροῦλος τῆς δηλαδὴ ἀκουμπᾶ σὲ ὀκτώ στη-
 γήματα ὅπως στίς παλαιότερες ἐκκλησίες Ὁσίου Λουκά, τῆς Παναγίας τοῦ Λυκοδήμον κ.ά. Ἐδῶ
 ὁ ὀκταγωνικὸς τύπος ἀπλουστεύεται πῶς πολὺ: τὰ πλάγια διαμερίσματα στεγάζονται μὲ καμάρες
 καὶ ὄχι σταυροθόλια. Τὰ τέσσερα πλάγια διαμερίσματα εἶναι ἀπομονωμένα ἀπὸ τὸ κύριον σῶμα τῆς
 ἐκκλησίας καὶ μάλιστα στὰ δύο δυτικὰ μπαίνει κανεὶς μόνον ἀπὸ τὸ νάρθηκα.*

Μιστρά καὶ ἐν μέρει στὴν Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτας. Τὰ κυριότερα παραδείγμα-
 τα τοῦ τύπου αὐτοῦ ἔχουμε στὸ Μιστρά (Ἄφεντικό, Μητρόπολη, Παντάνασσα).

Ἐπίσης ἀπὸ τὸ 13ο αἰῶνα καὶ ὕστερα συναντιέται συχνὰ καὶ ὁ λεγόμενος
 σταυροεπίστευος τύπος. Ὅπως καὶ τὸ ὄνομά του φανερώνει, εἶναι
 μιά μονόκλιτη ἢ τρίκλιτη βασιλική. Σκεπάζεται στὸ μᾶκρος τῆς ἀπὸ μιά καμάρα
 πού τὴ διακόπτει λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ ἱερό μιά ἄλλη ἐγκάρσια, πῶς στενὴ καὶ τοπο-
 θετημένη ὑψηλότερα. Ἔτσι οἱ στέγες τῶν δύο καμαρῶν σχηματίζουν σταυρὸ μὲ
 τὰ σκέλη τους διαφορετικοῦ ὅμως ὕψους.

Αὐτὸς ὁ τύπος (παραδείγματα ἔχουμε στὴν Πόρτα Παναγιά τῆς Θεσσαλίας,
 στοὺς Ἅγίους Θεοδώρους στὴν Ἀργολίδα, κ.ά.) ἐφαρμόστηκε καὶ στὰ χρόνια τῆς
 Τουρκοκρατίας.

Διαπιστώνεται μιά ἀδυναμία τῆς ἐποχῆς αὐτῆς νὰ δημιουργήσει νέα μεγά-

λα έργα έκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής. Ήνδεικτική τῆς ἀδυναμίας αὐτῆς εἶναι ἡ συνήθεια νά προσθέτουν σέ παλαιές ἐκκλησίες νέα προσκτίσματα. Προσθέτουν παρεκκλήσια προορισμένα γιά τήν ταφή βασιλικῶν καί ἀρχοντικῶν οἰκογενειῶν, μεγαλοπρεπεῖς νάρθηκες, ἐξωνάρθηκες κ.ἄ.

Στό ἐσωτερικό ἡ πολυτελής διακόσμηση μέ ὀρθομαρμαρώσεις καί ψηφιδωτά γίνεται σπανιότερη καί μετά τίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 14ου αἰώνα σταματᾷ ἐντελῶς. Παντοῦ κυριαρχεῖ τώρα ἡ εὐτελέστερη τοιχογραφία. Μέ τήν ἐπικράτηση ὁμως τῆς τοιχογραφίας σέ χώρους περιορισμένους, διασπασμένους καί ἄνισα φωτισμένους, δημιουργεῖται πιά θερμῆ ἀτμόσφαιρα θρησκευτικότητας καί ἀτομικῆς περισυλλογῆς γιά προσευχή.

3. Ζωγραφική.

Ἡ ζωγραφική ἀπό τόν 11ο αἰώνα (π.χ. "Ὅσιος Λουκάς, Δαφνί κ.ἄ.) κληρονόμησε μιά τεχνοτροπία πού δείχνει προτίμηση στίς *μεγάλες μνημειακές συνθέσεις* (π.χ. στήν Ἁγία Σοφία τῆς Ἀχρίδας, ἴδρυμα τοῦ πρώτου Ἀρχιεπισκόπου πού ἔστειλε ἀπό τήν Πόλη ὁ Βασίλειος Β', ἀφοῦ διέλυσε τό κράτος τοῦ Σαμουήλ).

Στό τέλος τοῦ 12ου αἰώνα αὐτή ἡ μνημειακῆ τεχνοτροπία ἐξελίσσεται σέ κάποια ὑπερβολή στήν ἔκφραση παθῶν καί κινήσεων πού καταλήγει σ' ἓνα *μανιέρισμό* — ὅπως συνήθως τόν ἀποκαλοῦν οἱ ἱστορικοί τῆς Τέχνης αὐτῆς τῆς ἐποχῆς — μέ στεγνή πλαστικότητα στίς πανύψηλες μορφές πού κυριαρχοῦν.

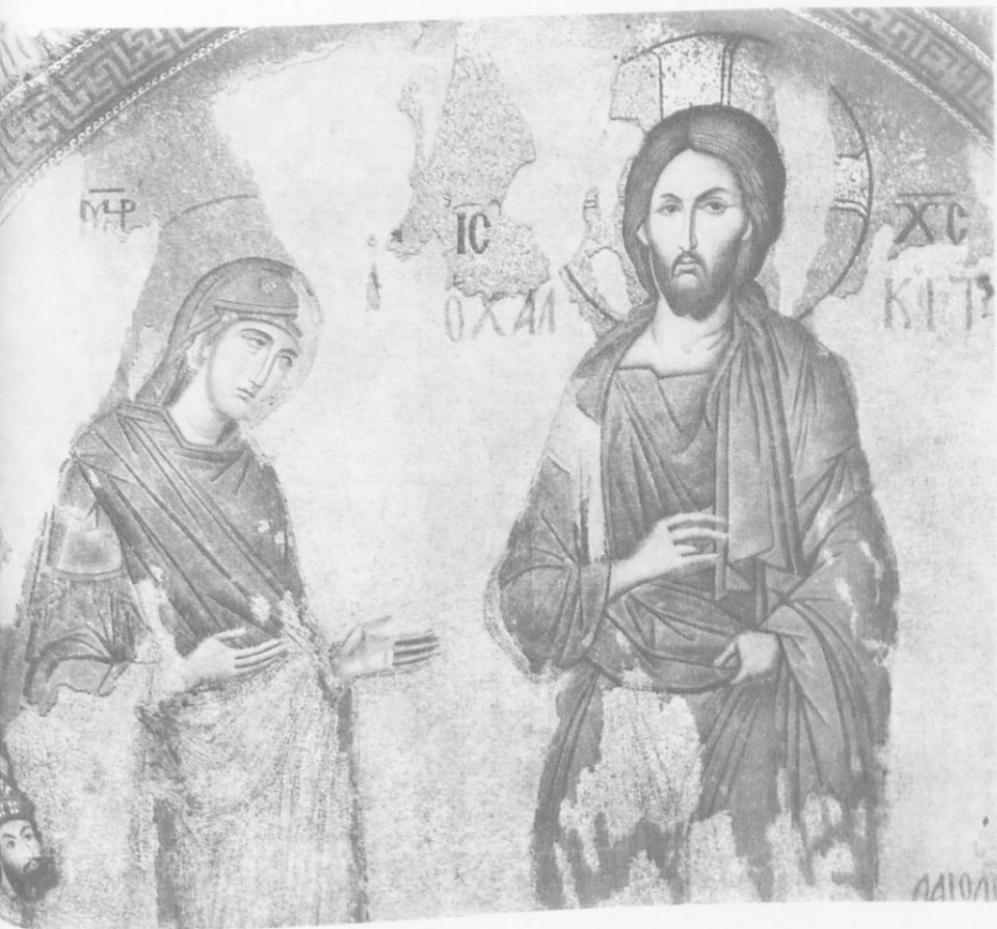
▲ Στόν 13ο αἰώνα σ' ὅλες τίς κύριες περιοχές τοῦ Βυζαντίου καί τῶν χωρῶν πού δέχονται τήν ἐπίδρασή του ἐξελίσσεται ἡ τεχνοτροπία πρὸς τή δραματικὴ ἔνταση μέ ρεαλιστικά στοιχεῖα. Γύρω στό 1300 ἡ τεχνοτροπία αὐτῆ βρίσκεται σέ πλήρη ἀκμῆ· ἐκφράζεται μέ δραματικότητα, μέ μορφές πληθωρικές καί ἐμφαντικά βίαιες.

Αὐτὴν τήν τεχνοτροπία τήν ὀνόμασαν *Μακεδονικῆ*, γιατί τά καλύτερα δείγματα τῆς βρίσκονται στό Ἅγιο Ὅρος (Πρωτάτο, Μονὴ Βατοπεδίου) καί στή Μακεδονία (Ἀχρίδα, κ.ἄ.). Διακρίνεται ἀπὸ τῆ διάθεση νά ἐκφράσει τό ἀνθρώπινο δράμα μέ:

- τήν ταραγμένη κίνηση καί τήν ζωηρὴ χειρονομία,
- τὴ χρωματικὴ ἀντίθεση,
- τὴ διεύρυνση τοῦ χώρου.

Ἡ διάθεση αὐτῆ χαρακτηρίστηκε ὡς *ἀνανεωτικὴ ἔκφραση* καί διατηρήθηκε λίγες δεκαετίες πρὶν καί μετὰ τό 1300. Μέ τήν ἔκφραση αὐτῆ συνδέονται ἐπώνυμοι καλλιτέχνες, ὅπως π.χ. εἶναι οἱ Εὐτύχιος καί Μιχαήλ Ἀστραπᾶς καί ὁ Μανουήλ Πανσέληνος ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκης. Ἀπὸ αὐτοῦς οἱ δύο πρώτοι ἐργάστηκαν στήν Ἀχρίδα καί σέ ἄλλες σερβικὲς ἐκκλησίες καί ὁ Πανσέληνος στό Ἅγιο Ὅρος (Πρωτάτο, ἴσως καί Βατοπέδι).

▲ Παράλληλα παρουσιάζεται στήν Κωνσταντινούπολη μιά ἀντίθετη ροπὴ ἀκαδημαϊκοῦ χαρακτήρα πού δείχνει λιγότερο ἐνδιαφέρον γιά τὴ ρεαλιστικὴ ἀπόδοση τοῦ δράματος καί περισσότερο ἐντροφᾶ στήν ἰδεαλιστικὴ ἀπεικόνιση: μορ-

Ἡ παράκληση τῆς Παναγίας στό Χριστό.

Ψηφιδωτό ὑψηλῆς τέχνης πού εἰκονίζει τήν Παναγία νά ἱκετεύει τό Χριστό γιά τίς ἁμαρτίες τῶν ἀνθρώπων· εἶναι δηλαδή ἓνα εἶδος ὄχι ὀλοκληρωμένου τύπου Δέησης. Στή βάση τοῦ ψηφιδωτοῦ σέ πολύ μικρότερο πλάνο ὑπάρχει τό μεταθανάτιο πορτραῖτο τοῦ προγέγονα Ἰσαακίου Πορφυρογέννητου (ἀριστερά) καί στήν ἄλλη πλευρά δεξιά (δέ διακρίνεται στήν εἰκόνα) τῆς προγέγονισσας Μαρίας Παλαιολογίνας, ἀδελφῆς τοῦ Ἀνδρόνικου Β' Παλαιολόγου πού ἔγινε μοναχῆ μέ τό ὄνομα Μελανή. [Κωνσταντινούπολη, Μονή τῆς Χώρας (Καχριέ - τζαμί), 14ος αἰώνας].

φές ψηλές, λεπτές, ἀνάλαφρες, σάν νά τοὺς λείπει ὁ ὄγκος καί τό βάρος, πρόσωπα ὠραία πού κινουῦνται μέ χάρη. Ἐξαιρετικά δείγματα αὐτῆς τῆς Σχολῆς ἔχουμε στά ψηφιδωτά τῆς Μονῆς τῆς Χώρας (Καχριέ Τζαμί).

▲ Στή διάρκεια τοῦ 14ου αἰώνα ἡ ρεαλιστικὴ «μακεδονική» σχολή ἐξαφανίζεται καί ἀφήνει τή θέση της στήν ἰδεαλιστικὴ σχολή πού γίνεται

1

2

Δέηση. Στο νότιο ύπερώο της Ἁγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦθε σέ φῶς — μέ ἐργασίες καθαρισμοῦ καί διατήρησης τῆς διακόσμησης τῆς Ἁγίας Σοφίας πού ἄρχισε τό Byzantine Institute of America τό 1931 — ἓνα ἀπό τά ψηφιδωτά πού ἡ τέχνη του θεωρεῖται θαυμαστή. Καθαρίστηκε καί φάνηκε πάνω στή Ν.Α. πλευρά τῆς Ν.Α. ἀντηρίδας. Στό ἀνατολικό μέρος αὐτοῦ τοῦ τοῖχου δίπλα στήν κόγχη, ἀπό τή μιά κι ἀπό τήν ἄλλη πλευρά τοῦ παρθύρου, ἀποκαλύφθηκαν τά ψηφιδωτά μέ τόν Κωνσταντῖνο Θ' τό Μονομάχο καί Ἰωάννη Β' τόν Κομνηνό. Ἡ σύνθεση μέ σοβαρές φθορές ἔχει ὡς θέμα τή Μεγάλη Δέηση μέ τό τυπικό τρίμορφο: στή μέση ἡ κεντρική μορφή (ἀριθ. 2) εἶναι ὁ Χριστός, ἀριστερά του ἡ Παναγία (ἀριθ. 1) καί δεξιά ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (ἀριθ. 3). Τό θέμα, γνωστό στή βυζαντινὴ ἀγιογραφία ἀπό τήν ἐποχὴ τῶν Μακεδόνων, ἐμφανίζει στή μέση τῆς εἰκόνας τό Χριστό νά κάθεται σέ θρόνο ὡς κριτής καί ἀπό τίς δύο μεριές του ἡ Παναγία καί ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος νά κάνουν Δέηση γιά τούς ἁμαρτωλοὺς.

Ἡ τέχνη τῆς ἀνῆκε ἀσφαλῶς στήν τεχνοτροπία πού θά συνδεθεῖ μέ τήν «Ἀναγέννηση τῶν Παλαιολόγων» καί εἶναι παρόμοια μέ τήν τεχνοτροπία τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ Καζιέ Τζαμί (Μονῆς τῆς Χώρας). (Κωνσταντινούπολη, Ἁγία Σοφία, 13ος αἰώνας).

3

όλοένα και περισσότερο περίτεχνη. Τά πιο αντιπροσωπευτικά δείγματα της έκλεπτυσμένης αυτής τεχνοτροπίας της Κωνσταντινούπολης έχουμε στις τοιχογραφίες της Περιβλέπτου του Μιστρά, και των παρεκκλησίων της. Η τεχνοτροπία πλησιάζει στην τεχνική της φορητής εικόνας που κυριαρχεί στους αιώνες αυτούς.

▲ Τήν τάση αυτή θά συνεχίσει μετά τήν "Αλωση ή Κρητική Σχολή που θά επικρατήσει κυρίως στον 16ο και 17ο αιώνα μέ ένα ήθος πιο αυστηρό, σύνθεση πιο κλασική και μέ πιο φανερή κάπου κάπου ιταλική επίδραση.

Τοιχογραφίες από τις εκκλησίες του Μισρά.

Κάτω: Ἡ Βάφτιση τοῦ Χριστοῦ (Περίβλεπτος). Ἄνω δεξιά: Οἱ Ἅγιοι Μάρτυρες (Ἰσχυρικό). ►

Κάτω: ▼

Τό όνειρο του 'Ιωσήφ καί ή Φυγή στην Αίγυπτο.

Η Σκηνή όχι πολύ συνηθισμένη στή βυζαντινή άγιογραφία: εικονίζεται ταυτόχρονα τό "Όνειρο καί ή Σκηνή του 'Ιωσήφ στην Αίγυπτο. Θεωρείται πολύ έπιτυχής ό τρόπος πού εικονίζεται ό έξωκοσμο-Φυγή του 'Ιωσήφ στην Αίγυπτο. Θεωρείται πολύ έπιτυχής της Φυγής μέ ενεργή τήν παρουσία καί κός - πνευματικός χώρος του 'Όνειρου καί του πραγματικού της Φυγής μέ ενεργή τήν παρουσία καί στίς δύο περιπτώσεις του 'Ιωσήφ. Η σκηνή άνήκει στον κύκλο της ζωής της Παναγίας πού έμ-πνέεται από τό άπόκρυφο Πρωτοεναγγέλιο του 'Ιωάννη. [Κωνσταντινούπολη, Μονή της Χώρας (Καχριέ - Τζαμί), 1310 περίπου].

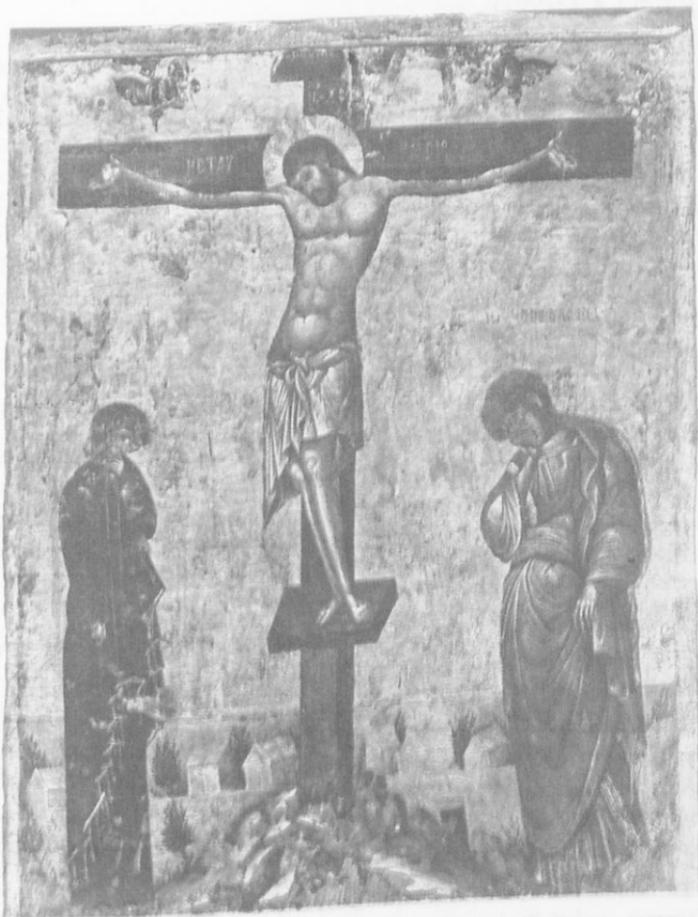

◀
 'Ο Χριστός «Σοφία του Θεού».
 Μεγάλη φορητή εικόνα του Χριστού. Προέρ-
 χεται από τή Θεσσαλονίκη. 'Αντιπροσωπευ-
 τική τεχνοτροπία τής εποχής μέ έκδηλη άντι-
 κλασική τάση. [Βυζαντινό Μονασείο, άρχές
 τού 14ου αιώνα].

►
 'Ο 'Αρχάγγελος Μιχαήλ.
 Μικρή φορητή εικόνα τού 'Αρχάγγελου Μι-
 χαήλ πού βρέσκειται τώρα στήν Πίζα τής Ιτα-
 λίας· έχει τή μορφή μικρού κοσμηματόσχημον
 κειμήλιου καί θαυμάζεται ιδιαίτερα γιά τά
 χρώματά του. Μιά άκόμη περίπτωση πού σύμ-
 φωνα μέ τή τεχνοτροπία τής ή εικόνα τοπο-
 θεείται στίς άρχές τού 14ου αιώνα, δέν είναι
 όμως στήν πραγματικότητα πολύ μεταγενέ-
 στερη από τά ψηφιδωτά τού Καζοιέ - Τζαμί.
 [Πίζα, Museo Civico].

Ἡ Σταύρωση.

Ἀπό τίς πιό ἁμορφες φορητές εἰκόνες τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων. Ἰδιαίτερα ἀξιοπαρατήρητη εἶναι ἡ ἐκφραστική ἀπόδοση τῆς θλίψης τῆς Παναγίας πού στέκεται σάν στήλη μπροστά στό Σταυρό. Θυμίζει τό λιτό τρόπο ἐκφρασης τῆς ψυχικῆς οἰκτρῆς πού συναντοῦμε στά ἀρχαία ἐπιτύμβια ἀνάθημα. Ἡ φροντισμένη διάπλαση τῶν γυνῶν μερῶν, ἡ πτοχολογία καί τό χροῶμα τοῦ φορέματος συνδέουν τήν εἰκόνα μέ τίς ἰταλικές τοῦ 13ου αἰῶνα. [Προέρχεται ἀπό τή Θεσσαλονίκη. Βυζαντινὸ Μουσεῖο, 14ος αἰ.].

1 ΟΙ ΕΠΑΡΧΙΕΣ ΤΗΣ ΔΙΑΜΕΛΙΣΜΕΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΦΡΑΓΚΟΥΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΡΧΟΝΤΕΣ

Μετά την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης ιδρύθηκε στη θέση του Βυζαντίου ή λατινική αυτοκρατορία της Ρωμανίας που είχε την επικυριαρχία στα διάφορα μικρά και μεγάλα φραγκικά κράτη. Τά σπουδαιότερα από αυτά είναι;

- Τό Βασίλειο της Θεσσαλονίκης
- Τό Δουκάτο τῶν Ἀθηνῶν
- Τό Πριγκιπάτο της Ἀχαΐας
- Οἱ Βενετικές κτήσεις (Κυκλάδες, Κρήτη, μερικά από τά Ἐπτάνησα κ.ά.).

Ἐκτός από τίς ἐπαρχίες μέ Φράγκους ἄρχοντες ἔχουμε μετά τό 1204 καί πολλές ἐπαρχίες μέ Ἑλληνες ἄρχοντες. Οἱ πῖο σπουδαῖες ἀπό αὐτές εἶναι:

- Ἡ αὐτοκρατορία της Τραπεζούντας στὸν Πόντο ἔζησε δική της ἱστορική ζωὴ ὡς τό 1461, πού κατακτήθηκε ἀπό τοὺς Τούρκους.

- Τό Δεσποτάτο της Ἡπείρου, πού ἦταν ἡ πῖο σοβαρὴ ἔστια ἀντίστασης τοῦ δυτικοῦ ἑλληνισμοῦ. Γνώρισε μεγάλη δύναμη, ἀλλὰ στό τέλος ἔξασθένησε ἀπό τὸν ἀντίζηλό του.

- Ἡ αὐτοκρατορία της Νίκαιας στή Βιθυνία. Ἡ ἔκταση καί ἡ δύναμη της ἀπλώθηκε πολὺ εἰς βάρος τοῦ Δεσποτάτου της Ἡπείρου. Ὁ τελευταῖος βασιλιάς της Νίκαιας Μιχαὴλ Παλαιολόγος τό 1261 ξαναπῆρε τὴν Κωνσταντινούπολη καί ἔγινε ἰδρυτὴς της δυναστείας τῶν Παλαιολόγων, της τελευταίας βυζαντινῆς δυναστείας.

- Τό Δεσποτάτο τοῦ Μιστρά γνώρισε μεγάλη ἀκμή στά χρόνια τῶν Παλαιολόγων, γιατί δινόταν ὡς ἡγεμονία στοὺς πολὺ στενοὺς συγγενεῖς τῶν αὐτοκρατόρων. Ἐκεῖ παρουσιάστηκαν ἰδέες καί τέχνη πού ἔδειχναν πῶς ὁ ἑλληνισμὸς εἶχε διάθεση νὰ ἀναστρώσει τό Βυζάντιο.

2 Η ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ: ΔΥΟ ΑΙΩΝΕΣ ΑΓΩΝΙΑΣ

Οἱ αὐτοκράτορες της δυναστείας τῶν Παλαιολόγων (1261 - 1453) ἀντιμετωπίζουν σοβαρὰ ἐσωτερικὰ καί ἐξωτερικὰ προβλήματα. Τά πῖο πολλὰ εἶναι πιά ἄλυτα. Τό σοβαρότερο εἶναι ὁ κίνδυνος ἀπὸ τό ὀθμανικὸ κράτος. Ἡ ἐπίσημη γραμμὴ της ἐξωτερικῆς της πολιτικῆς, γιὰ ν' ἀντιμετωπίσουν τὸν κίνδυνο αὐτό, εἶναι νὰ ζητήσουν βοήθεια ἀπὸ τοὺς χριστιανούς της Δύσης.

3 Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΤΩΝ ΟΘΩΜΑΝΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΚΑΙ Η ΡΑΓΔΑΙΑ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΤΟΥ

● Η παρακμή των Σελτζούκων εξαιτίας της μογγολικής επέκτασης στη δυτική Ασία έφερε τους Οθωμανούς στη Μ. Ασία και έδωσε ώθηση σε μία ραγδαία εξάπλωση του μικρού αρχικά κράτους των. Από το 1354 αρχίζει η εξάπλωσή τους στα Βαλκάνια· στο 1402 γίνεται ένα απότομο σταμάτημα στο ανέβασμά τους με την ήττα τους από τον Ταμερλάνο και στο 1421 ξαββρίσκονται στην παλιά τους όρμη πάλι.

4 Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΣΤΙΓΜΗ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

● Από τα χρόνια του σουλτάνου Μουράτ Β', που στερέωσε την Τουρκική κυριαρχία στα Βαλκάνια και τη Β. Ελλάδα, δείχνουν οι Οθωμανοί τη διάθεση να κυριέψουν την περικυκλωμένη από παντού Κωνσταντινούπολη.

● Αυτό τό πραγματοποιεί ο σουλτάνος Μωάμεθ Β' στις 29 Μαΐου 1453 με αντίπαλό του και υπερασπιστή της Πόλης τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο ΙΑ' Παλαιολόγο, που βρήκε τό θάνατο πολεμώντας μπρός στην πύλη του Ρωμανού.

5 Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (1204-1453)

● Τάση επιστροφής σε παλιές αρχιτεκτονικές μορφές. Στη Ζωγραφική διαμορφώνονται δύο σχολές: η Μακεδονική με ρεαλιστικές τάσεις και της Κωνσταντινούπολης με ιδεαλιστικές.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

— ένωτικοί — άνθενωτικοί — Καταλανική Έταιρεία — Σικελικός έσπερινός — όρθόδοξη σταυροφορία — Γαζήδες — τιμάρια — γενιτσαρικό σώμα — παιδομάζωμα — κρυπτοχριστιανοί — έξισλαμισμός.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

'Ανάκτηση τής Κωνσταντινούπολης από τόν Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο	1261
Δυναστεία Παλαιολόγων	1261 - 1453
Δεσποτάτο 'Ηπείρου	1204 - 1348
"Ίδρυση δεσποτάτου Μιστρά	1348
Στέφανος Ντουσάν	1331 - 1355
"Ίδρυση του όθωμανικού κράτους	1326
'Απόβαση τών 'Οθωμανών στην Εύρώπη	1354
'Η μάχη του Κόσσοβο (Κοσσυποπέδιου)	1389
'Η μάχη τής 'Αγκυρας	1402
Σύνοδος τής Φλωρεντίας	1439
'Η μάχη τής Βάρνας	1444
'Η άλωση τής Κωνσταντινούπολης από τούς Τούρκους	— 29 Μαΐου του 1453
'Αλωση τής Τραπεζούντας από τούς Τούρκους και διάλυση τής αυτοκρατορίας της	1461

Κείμενα

1. Τό κάστρο του Μιστρά και ή λάμψη του πριγκιπάτου τής 'Αχαΐας.

Αυτό τό κάστρο στάθηκε ένα από τά δυνατότερα καστέλια του Μοριά για τή στρατηγική του θέση· τό 'χτισε μέ πολύ μεράκι ό Φράγκος πριγκίπας Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος τό 1249, ύστερ' από τήν κατάληψη τής Μονεμβασίας. "Έβαλε μέσα πύργους για τούς ίππότες, σπίτια για τούς φύλακες, αποθήκες, πλακόστρωτες αυλές, τό στόλισε μέ ψηλές τοξοθυρίδες και τό 'κανε «κάστρον ισχυρόν, μέ άνδρας άνδρειωμένους», για νά προσέχει απ' έδω τίς ανυπότακτες φυλές που είχαν πλημμυρίσει τόν Ταύγετο.

Τό «Χρονικό του Μορέως» ιστορίζει μ' αυτά τά λόγια τό χτίσιμο του κάστρου του Μιστρά από τό Βιλλεαρδουίνο:

3. Ἐπιστολή τοῦ σουλτάνου Μουράτ πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν Ἰωαννίνων πού τοὺς παρακινεῖ νά παραδοθοῦν.

Βασιλεὺς Μουράτ τῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, γράφω εἰς ἐσᾶς τοὺς Ἰωαννίτας καὶ σᾶς συμβουλεύω νά ἔλθετε θεληματικῶς νά μοῦ παραδώσετε τό κάστρο σας καὶ νά μέ προσκυνήσετε διὰ βασιλέα σας, διὰ νά μή μέ κινήσετε εἰς θυμὸν μέγαν καὶ ἔλθω ἐναντίον σας μέ τὰ στρατεύματά μου καὶ πάρω τό κάστρο σας μέ τό σπαθί μου. Καί τότε θέλετε πάθει τὰ ὅσα ἔπαθον καὶ τὰ λοιπὰ κάστρα, ὅπου θεληματικῶς δέν μέ προσκυνήσαν καὶ ἐκατακόπησαν μέ τό σπαθί μου, καὶ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν μου ἐσπλαβώθησαν καὶ Ἀνατολή καὶ Δύση ἐπωλήθησαν. Καί ὄρκον ἀναμεταξύ μας νά ποιήσωμεν, ὅτι νά μή σᾶς βγάλω ποτέ ἀπὸ τό κάστρο σας, καὶ ἐσεῖς πάλι νά μή φάγητε ἐπίβουλοι καὶ τῆς βασιλείας μου ἀπειθεῖς οὐδέποτε.

ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ

[Ἡ ἑλληνική ἐπίσημος γλῶσσα τῶν σουλτάνων.
«Νέος Ἑλληνομνήμων» Τόμ. Ε' 1908 σελ. 58]

4. Οἱ προτάσεις τοῦ Μωάμεθ Β' γιὰ παράδοση τῆς Πόλης κι ἡ ἀπάντησή τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου σ' αὐτές.

ΚΕΙΜΕΝΟ

ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΑΠΟΔΟΣΗ

Ἀπαρτίσας οὖν τὰ πάντα, (ὁ Μωάμεθ Β'), ὡς αὐτῷ ἐδόκει, καλῶς ἔπεμψεν ἔνδον λέγων τῷ βασιλεῖ:

«Γίνωσκε τὰ τοῦ πολέμου ἤδη ἀπηρτίσθαι, καὶ καιρὸς ἔστιν ἀπὸ τοῦ νῦν πράξειν τό ἐνθυμηθέν πρό πολλοῦ παρ' ἡμῖν νῦν, τὴν δέ ἔκβασιν τοῦ σκοποῦ τῷ θεῷ ἀφιέμεν.

Τί λέγεις; Βούλει καταλείπειν τὴν πόλιν, καὶ ἀπελθεῖν ἔνθα καὶ βούλει μετὰ τῶν σῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς,

«Μάθε πὼς ὅλα πιά συνάχτηκαν τ' ἀσκήρια μου
κι ἓνα μονάχα προσδοκοῦν: τό γιαταγάνι μου
νά σηκωθεῖ καὶ ν' ἀμολήσει τό γιουρούσι.
Μά πρῶτα, βασιλιά, λόγο φιλιᾶς σοῦ στέλλω:
τά φλάμπουρα μέ τοὺς δικέφαλους αἰτούς σου
κατέβασέ τα πιά ἀπ' τὰ πέρφανα κοντάρια,
τό μισοφέγγαρο ν' ἀνέβει τοῦ Προφήτη.
Καί τίς χαλκίδετες καστρόπορτες τῆς Πόλης,
εἰρηνικά, χαράματα ἀνοιξε, νά μποῦμε
καί, μά τό Μουχαμέτη, ὀρκίζουμαι ν' ἀφήσω

καί σένα, κι όλους τούς ἀρχόντους σου,
νά φύγετε
ἀπειραχτοί, μαζί μέ τ' ἀκριβά ἀγαθά σας.

καταλιπὼν τὸν δῆμον ἀξήμιον εἶναι
καί παρ' ἡμῶν καί παρὰ σοῦ, ἢ ἀντι-
στήναι, καί σὺν τῇ ζωῇ καί τὰ ὑπάρ-
χοντα ἀπολέσεις, σὺ τε καί οἱ μετὰ
σοῦ, ὁ δὲ δῆμος αἰχμαλωτισθεὶς παρὰ
τῶν Τούρκων διασπαρῶσιν ἐν πάσῃ
τῇ γῆ».

Ὁ βασιλεὺς δὲ ἐπεκρίνατο σὺν τῇ
Συγκλήτῳ:

«Εἰ μὲν βούλει, καθὼς καί οἱ πατέ-
ρες σου ἔζησαν, εἰρηρικῶς σὺν ἡμῖν
συνζῆσαι καί σὺ, τῷ θεῷ χάρις. Ἐκεῖ-
νοι γάρ τοὺς ἐμούς γονεῖς ὡς πατέρας
ἐλόγιζον καί ἐτίμων, τὴν δὲ πόλιν ταύ-
την ὡς πατρίδα.

Καί γάρ ἐν καιρῷ περιστάσεως ἄπαν-
τες ἐντὸς ταύτης εἰσιόντες ἐσώθησαν,
καί οὐδεὶς ὁ ἀντισταίνων ἐμακροβίῳ.
Ἔχε δὲ καί τὰ παρ' ἡμῖν ἀρπαχθέντα
ἀδίκως κάστρα καί γῆν ὡς δίκαια, καί
ἀπόκοπον καί τοὺς φόρους τόσους ὅ-
σους κατὰ τὴν ἡμετέραν δύναμιν κατ'
ἔτος τοῦ δοῦναι σοι, καί ἀπελθε ἐν εἰ-
ρήνῃ.

Τί γάρ οἴδας εἰ θαρρῶν κερδᾶναι εὐ-
ρεθῆς κερδανθεῖς; Τό δὲ τὴν πόλιν σοι
δοῦναι οὐτ' ἐμὸν ἐστι οὐτ' ἄλλον τῶν
κατοικούντων ἐν ταύτῃ κοινῇ γάρ
γνώμη πάντες ἀδοπραοιρέτως ἀποθα-
νοῦμεν καί οὐ φεισόμεθα τῆς ζωῆς
ἡμῶν.»

«Ἄν θές εἰρηρικῶς νά πορευτεῖς μαζί μας,
τῶν Μουσουλμάνων βασιλιά, χαρά μεγάλη
σέ μένα, στοὺς ἀρχόντους, στό λαό μου·
κι ἄκου:
τά κάστρα καί τή γῆς πού μοῦ ἄρπαξες,
τό πλήθιο
τό ψυχομέτρι πού μοῦ σκλάβωσες, τά
σβήνομε
ἀπ' τὴν παλιά κληρονομιά μας, χάρισμά
σου·

Κι ἀκόμα φόρο ἐγὼ θά σοῦ πλερώνω κι
ὅλες σου
τίς ἀνομιές καί τίς ντροπές θά τίς ξεχάσω -
νά τραβηχτεῖς μονάχα εἰρηρικῶς ἀπ' τὴν
Πόλην.

Καί μή γυρεύεις ὅ,τι μιὰ ψυχὴ γενναία
καί πέρφρανη ποτέ δὲ θά δεχτεῖ νά δώσει·
πιὸ πάνω ἀπ' τὴ ζωὴ ἢ τιμὴ θρονιαίει
τοῦ ἀνθρώπου
κι ὁμόγνομα ἔλοι μας καί λεύτερα κρα-
τώντας

στά χέρια τό σταυρό καί τ' ἄρματα,
ἀπαντοῦμε:
Δέν παραδίνουμε τὴν Πόλην, τὴ ζωὴ μας
πῆραμε ἀπόφαση νά δώσουμε, ἀπροσκύ-
νητα
γιὰ λευτεριά στό χῶμα ἐτοῦτο πολεμώντας·
καλός, γιὰ τό ἀκριβὸ χατήρι της, κι ὁ
Χάρος.

ΔΟΥΚΑΣ
[Ἱστορικός τῆς Ἀλωσεῖς]

Ν. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ
[Κωνσταντῖνος. Παλαιολόγος]

5. 'Η είσοδος του Μωάμεθ Β' στην 'Αγία Σοφία.

Τό απόγευμα τῆς ἴδιας ἡμέρας, ἕσως καί τήν ἐπομένη, ἔκαμε ὁ σουλτάνος Μωάμεθ τή θριαμβευτική του εἴσοδο στήν κατακτημένη πόλη. Ἦταν πολύ νέος, πάνω κάτω εἴκοσι πέντε ἐτῶν. Εἶχε παχιά καί ρούσα μουστάκια. Πίσω του ἐρχόταν καβάλα πολυπρόσωπο ἐπιτελετο: ὄλοι οἱ ὀνομαστοί βεζύρηδες, οἱ πασάδες καί οἱ μπέηδες τοῦ στρατοῦ του, μέ τίς λαμπρές στολές τους, μέ τά ἀστραφτερά ὄπλα τους, ἀνάμεσα σέ ἰσχυρό ἀπόσπασμα ἀπό γενιτσάρους, πού τούς εἶχαν διαλέξει μέσα ἀπό τούς πύ ὁμορφους καί ἀπό ἐκείνους πού εἶχαν τήν πύ πλοῦσια ἀρματωσιά.

'Η λαμπρή συνοδεία πέρασε στά ἄλογα ἐπάνω ἀπό τήν πύλη τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ, τοῦ σημερινοῦ Τόπ-Καποῦ, καί ἀπό τούς μεγάλους δρόμους τῆς πολιτείας, πού φριχτά εἶχε λεηλατηθεῖ, πατώντας σέ ἄπειρα πτώματα, τράβηξε γιά τήν 'Αγία Σοφία, τή Μεγάλη Ἐκκλησία. Ὁ σουλτάνος πήδηξε ἀπό τό ἄλογό του, ἔταν ἔφτασε μπροστά στίς ἀσημοστόλιστες μεγάλες χάλκινες πύλες, γονάτισε καί, ἀφοῦ προσευχήθηκε στό Θεό πού τοῦ ἔδωσε ἐπιτέλους τήν πολυπόθητη νίκη, σκόρπισε λίγο χῶμα στό κεφάλι πού ἦταν σκεπασμένο μέ σαρίκι. Ἐπειτα σηκώθηκε καί προχώρησε κάτω ἀπό τούς λαμπρούς θόλους. Ἡ σκηνή αὐτή στάθηκε μιά ἀπό τίς ἐπισημότερες τῆς ἱστορίας.

Ἐνώ ὁ νέος μονάρχης προχωροῦσε στό θαυμαστό οἰκοδόμημα πού τόσο εἶχε λερωθεῖ ἀπό τίς φριχτές σκηνές τοῦ φόνου καί τῆς ἀρπαγῆς, θαύμαζε σιωπηλός τό ἀνήκουστο αὐτό θέαμα, ταραγμένος καί ἀπό τή σεπτή μεγαλοπρέπεια. Τότε εἶδε ἕναν ἀπό τούς στρατιώτες του νά σπάει ἕνα κομμάτι μάρμαρο ἀπό τό θαυμάσιο δάπεδο καί αὐστηρά τόν ρώτησε γιατί τό ἔκανε. «Ἐἶναι μνημεῖο τῶν ἀπίστων καί εἶμαι ἀληθινός πιστός» ἀποκρίθηκε ὁ φανατικός Τοῦρκος. Ὁ Μωάμεθ, πού ἦταν μορφωμένος ὅσο χρειαζόταν, γιά νά καταλαβαίνει τήν ὠραιότητα τῆς 'Αγίας Σοφίας, θύμωσε πολύ ἀπό τήν ἀπάντηση αὐτή, τράβηξε τό γιαταγάνι καί πλήγωσε τό συνομιλητή του, λέγοντάς του ὅτι ἄφησε τό στρατό του νά λεηλατήσει τά σπίτια καί νά αἰχμαλωτίσει τούς ἀνθρώπους, κράτησε ὅμως γιά τόν ἑαυτό του τά κτίρια τῆς κατακτημένης πολιτείας.

Ἐπειτα ὁ σουλτάνος κάλεσε ἕναν ἱμάμη, «ἕνα τῶν βρωμερῶν ἱερέων του», ὡς λέγει ὁ λατίνος χρονογράφος, τόν πρόσταξε νά ἀνεβεῖ στόν ἄμβωνα καί ἐκεῖ νά διαβάσει τό σύμβολο τῆς μουσουλμανικῆς πίστεως. Αὐτός, ὄρθιος ἐπάνω στή μαρμάρινη 'Αγία Τράπεζα, γύρισε πρὸς τή Μέκκα καί ἔκανε τήν πρώτη προσευχή του. Ἀπό τή στιγμή ἐκείνη ὁ περίφημος ναός τῆς Ὑπάτης Σοφίας τοῦ ἑσαρκου Λόγου, πού χτίστηκε ἀπό τόν Ἰουστινιανό καί τή γυναῖκα του τή Θεοδώρα, γιά νά δοξάζει τή χριστιανική θρησκεία, ἔγινε τζαμί.

Συνεχίζοντας τήν πορεία του στό εὐρύχωρο οἰκοδόμημα καί ἀνάμεσα στούς στρατιώτες του πού ἔσερναν ἔξω τήν ἀξιοθρήνητη ἀνθρώπινη ἀγέλη, βρέθηκε ὁ σουλτάνος, καθώς λείει παλιά σλαβόνικη ἀφήγηση, μπροστά σέ μιά θύρα, πού τά παραπετάματά της ἀπότομα τραβήχτηκαν. Τότε ὁ σουλτάνος εἶδε πλῆθος ἀπό ὀρθόδοξους ἱερεῖς, πού ἔτρεξαν νά γονατίσουν μπροστά του καί γοερά τόν παρακάλεσαν νά μήν τούς θανατώσει. Τούς κοίταξε μέ περιφρόνηση, τούς πρόσταξε μέ μιά κίνηση τοῦ χεριοῦ νά σηκωθοῦν καί ὑποσχέθηκε νά τούς χαρίσει τή ζωή. Ἐπειτα ἔστειλε στήν πόλη τελάληδες νά σταματήσουν ἡ σφαγή. Ὅταν ἔφτασαν οἱ ὀρδές τῶν δολοφόνων, οἱ ἱερεῖς αὐτοί,

χωρίς νά τούς δεῖ κανείς, μπορεῖ νά κατάφεραν νά κρυφτοῦν σέ μέρος πού νά εἶχε πόρτα γιά τήν ἐκκλησία καί φανερώθηκαν, ὅταν ἤρθε ὁ σουλτάνος. Καί τοῦτο ἴσως εἶναι ἡ ἀρχή τῆς παραδόσης πού ἀνέφερα.

ΓΟΥΣΤΑΒΟΣ ΣΛΟΥΜΠΕΡΖΕ
[«Νέα Ἑστία» 1-6-1953. Μετ. Α.Κ. σελ. 872]

6. Ἡ Πόλις ἐάλω.

(Οἱ τελευταῖες στιγμές τῆς Πόλης ἀφηγημένες σέ λαϊκό ὕφος)

Στό μεταξύ κολλήσανε στό κάστρο ἕνα σιμάρι Τούρκοι καί πηδῆξαν μέσα στήν τάμπια, τσαλαπατώντας ὁ ἕνας τόν ἄλλον, καί πλημμύρανε σάν τή θάλασσα πού ρίχνει χάμα τόν μόλο, κι ἡ καστρόπορτα ἄνοιξε, κι ἡ μερμηγκιά χύμηξε μέσα σέ φοβερή ὄγλοβοή. Ἐκεῖνη τήν ὥρα ἀκούστηκε μιὰ φωνή «Ἡ Πόλη πάρθηκε!».

Ὁ δυστυχῆς βασιλέας κέντησε τ' ἀλόγιό του κι ἔδραμε κατά τό μέρος πού γινότανε ὁ θρήνος κρᾶζοντας καί δίνοντας θάρρος στούς δικούς του. Μά τό τουρκομάνι φούσκωνε ὁλοένα κι ἄμπωνε μπροστά του τούς λιγοστούς χριστιανούς. Τότες ὁ Κωνσταντῖνος ἔπεσε μέσα στό πλῆθος σά λέοντας, μέ τό σπαθί στό χέρι, κι ἔτρεχε σάν ποταμός τό αἷμα ἀπό τά χέρια κι ἀπό τά ποδάρια του.

Ἀπό τά δεξιά του πολεμοῦσε ὁ Δόν Φραγκίσκος ὁ Τολέδος, καί σάν τόν αἰτό λιάνιζε τούς ὄχτρούς μέ τό στόμα καί μέ τά νύχια. Κι ὁ Θεόφιλος ὁ Παλαιολόγος, σάν εἶδε τόν βασιλέα ματοχωμένον, φώναζε κλαίγοντας «θέλω νά πεθάνω. Δέ θέλω νά ζήσω.» καί ρίχτηκε μέσα στούς Τούρκους βαρώντας μέ τό σπαθί του.

Καί ὁ Γιάννης ὁ Δαλμάτης βρέθηκε ἐκεῖ πέρα, καί πολεμοῦσε σά λεοπάρδαλος. Τρεῖς φορές ἀμπώξανε τούς Τούρκους αὐτοί οἱ γενναῖοκαρδοί ἄνδρες, μά στό τέλος σκοτωθήκανε καί τά κορμιά τους βουλιάζανε μέσα σ' ἀνθρωπομάνι. Μαζί τους ποσκοτώθηκαν καί τά κορμιά τους βουλιάζανε καί ἄλλοι στρατιῶτες χριστιανοί καί παραδώσανε τήν λεμήσανε καί σκοτωθήκανε καί ἄλλοι ἀπὸ τήν πόρτα τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ, τήν ψυχή τους γιά τήν πίστη τοῦ Χριστοῦ, κοντά στήν πόρτα τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ, τήν Τρίτη τό πρωί 29 Μαΐου 1453. Ἐκεῖ παράδωσε τήν ψυχή του ὁ μάρτυρας βασιλιάς, κρᾶζοντας μέ δάκρυα: «Δέν ὑπάρχει χριστιανός νά κόψει τήν κεφαλὴ μου!»

Τήν ὥρα πού γινότανε στήν καστρόπορτα τοῦ Ρωμανοῦ αὐτός ὁ ὀρθῆνος, μέσα ἡ πολιτεία ἦτανε ἔρημη, γιατί οἱ ἄνθρωποι εἶχανε κλειστεῖ στά σπίτια ἀπό τήν τρομάρα τους. Μέσα στά βουβά μεϊντάνια καί στούς δρόμους ἀκούγοντανε μοναχά ἡ φωνή: «Ἡ Πόλη πάρθηκε!», «ἡ Πόλη πάρθηκε!» κι ἀπό τόν ἀντίλαλο παραλύνανε τά γόνατα ἀπό τήν τρομάρα. Πολλοί τρελαθήκανε ἀκούγοντας αὐτή τή φωνή νά κρᾶζει μέ ὀρθῆνο: «ἡ Πόλη πάρθηκε!», «ἡ Πόλη πάρθηκε!», «Ἡ Πόλις ἐάλω!».

Φ. ΚΟΝΤΟΓΑΟΥΣ
[«Νέα Ἑστία» 1-6-1953 σελ. 729]

7. Οἱ τελευταῖες στιγμές τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ' Παλαιολόγου.

(Λαϊκή γλώσσα τῆς ἐποχῆς)

Καί τῇ δ' τοῦ Ἀπριλίου μηνός τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἦλθεν πάλιν ἀμηνῶς καί παρέπεσε τήν πόλιν πολιορκῶν αὐτήν πᾶσι τρόποις καί πάσαις μηχαναῖς, διά τε γῆς καί θαλάσσης περικυκλώσας καί τά ιη' μῖλια τῆς πόλεως, τετρακοσίων πλευσίμων ὄντων

ἀπό τήν θάλασσαν μικρῶν καί μεγάλων, διακοσίων δέ χιλιάδων ἀνδρῶν ἀπό τῆς στερεῆς, ἐχούσης τῆς πόλεως, τῆς τοσαύτης εἰς μέγεθος, ἀνδρας πρὸς ἀντιπαράταξιν, ὅψ ὡς ἄνευ τῶν ξένων μόλις ὄντων σ' ἢ μικρόν τι πρὸς.

Ἐργων οὖν ἐγὼ τοῦτο οὕτως ἔχον, ἀπό αἰτίας τοιαύτης· τοῦ γάρ βασιλέως προστάξαντος τοῖς δημάρχοις ἔγραψεν εἰς ἕκαστος τήν δημαρχίαν αὐτοῦ ἀκριβῶς, τοὺς δυναμένους σταθῆναι ἐν τῷ κάστρῳ κοσμικοὺς καί καλογέρους καί τί καί τί ἄρμα πρὸς ἄμυναν νά ἔχη εἰς ἕκαστος αὐτῶν, καί φέροντες εἰς ἕκαστος τῶν δημάρχων δέδωκε τό κατάστιχον τῆς αὐτοῦ δημαρχίας τῷ βασιλεῖ· εἶτα ὀρίζει πρὸς ἐμέ. Αὕτη ἡ δουλεία πρὸς σέ ἀφορᾷ καί οὐ πρὸς ἄλλον τινά διὰ τό ἐπίστασθαί σε καί καλῶς ἀριθμεῖν καί καλῶς φυλάσσειν τά φυλακῆς δεόμενα καί ἀπόκρυφα. Καί λάβε τά κατάστιχα καί καθίσας εἰς τό ὀσπίτιόν σου λογάρισε ἀκριβῶς, πόσοι εἰσὶν ἄνθρωποι, καί πόσα ἄρματα, καί πόσα κοντάρια, καί πόσα σκουτάρια, καί πόσα τοξάρια. Καί ἐκτελέσας τόν ὀρισμόν αὐτοῦ φέρον δέδωκα τῷ αὐθέντῃ μου καί βασιλεῖ τό κατάστιχον μετὰ λύπης καί κυθρωπότητος ὅτι πολλῆς καί ἔμεινεν μόνον ἐν ἀποκρύφῳ ἡ ποσότης εἰς ἐκεῖνον καί ἐμέ.

Καί τῇ κθ' Μαΐου, ἡμέρα γ' ὥρα τῆς ἡμέρας ἀρχῆ, ἀπῆρε τήν πόλιν ὁ ἀμηνρᾶς, ἐν ἣ ὥρα καί ἀλώσει τῆς πόλεως καί ὁ μακαρίτης αὐθέντης μου καί βασιλεὺς κυρ Κωνσταντῖνος σκοτωθεὶς ἀπέθανεν ἐμοῦ πλησίον αὐτοῦ οὐχ εὐρεθέντος τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ, ἀλλὰ προστάζει ἐκεῖνου εἰς ἐπίσκεψιν δῆθεν ἄλλου μέρους τῆς πόλεως· τοῦ ἰού κάμοι, τῆς προνοίας οὐκ οἶδ' εἰς τίνα με καιρόν φυλαττούσης! Ἦν δέ ἡ πᾶσα ζωή αὐτοῦ δὴ τοῦ μακαρίτου βασιλέως καί μάρτυρος χρόνοι μθ' καί μῆνας γ' καί ἡμέραι η', ὅφ' ὦν ἦν βασιλεὺς χρόνους δ', μῆνας δ' καί ἡμέρας κδ', ὕγδος βασιλεὺς τοῦ γένους αὐτοῦ τῶν Παλαιολόγων ὑπάρχων. Ὁ γάρ πρῶτος Μιχαήλ· ὁ δεύτερος Ἀνδρόνικος· ὁ τρίτος Μιχαήλ· ὁ τέταρτος Ἀνδρόνικος· ὁ πέμπτος Ἰωάννης· ὁ ἕκτος Μανουήλ· ὁ ἕβδομος Ἰωάννης, καί ὁ ὕγδος Κωνσταντῖνος. Ἦρχον δέ καί βασιλεῖον ταύτην δὴ τήν Κωνσταντινούπολιν τό τοῦτων γένος τῶν Παλαιολόγων χρόνους ἑκατὸν ἐνενηκοντα τέσσαρες καί μῆνας δέκα καί ἡμέρας δ!· ἀλούς οὖν ἐγὼ καί πάντα τά δυσχερῆ καί κακὰ τῆς αἰχμαλωσίας ὑπενεγκῶν ὁ ἄθλιος τέλος ἐξαγορασθεῖς.

ΣΦΡΑΝΤΖΗΣ

[Ἀπόσπασμα ἀπό τό Chronicon Minus]

8. Συμφωνία τοῦ Μωάμεθ Β' τοῦ Πορθητῆ μέ τούς Γενοβέζους τοῦ Γαλατᾶ πού τοῦ παράδωσαν δίχως μάχη τό προάστιο αὐτό τῆς Κωνσταντινούπολης.

Ἐγὼ, ὁ μέγας αὐθέντης καί μέγας ἀμηνρᾶς σουλτάνος ὁ Μεχμέτ μπέης, ὁ υἱός τοῦ μεγάλου αὐθέντου καί μεγάλου ἀμηνρᾶ σουλτάνου τοῦ Μουράτ μπέη.

Ὁμνῶ εἰς τόν θεόν τοῦ οὐρανοῦ καί τῆς γῆς εἰς τόν μέγαν ἡμῶν προφήτην τόν Μωάμεθ καί εἰς τά ἑπτὰ μουσάφια ὅπου ἔχομεν καί ὁμολογοῦμεν, καί εἰς τούς ρκδ' χιλιάδας προφήτας τοῦ θεοῦ καί πρὸς τήν ψυχῆν τοῦ πάππου μου καί τοῦ πατρός μου, καί πρὸς ἑαυτόν καί πρὸς τά παιδιά μου καί εἰς τό σπαθί ὅπου ζῶνομαι.

ἄλλες ἐκκλησίες καί εἰς τὰ μοναστήρια καί τὰ κουρσεύανε καί ἐπαίρνασι τὰ σκεύη, χρυσά καί ἀργυρά δυσκοπότερα καί ἄλλα. Καί ἐκαταγδύσανε καί ἐκουρσέψανε ὅλην τήν χώρα. . .

Λοιπόν, ὡσάν ἐκάμανε τή νίκη, ὄρισε ὁ σουλτάνος καί ἐκάμανε χαρές μεγάλες τρεῖς μέρες, καί ἐδοξάστη πολλά, ὅπου ἐκέρδισε μία βασιλείαν μεγάλη τῶν δυστυχισμένων Ρωμαίων. . .

Καί τότε ἔδωσε θέλημα τοῦ φουσάτου καί ἐδιάβη πασαεῖς εἰς τόν τόπο του χαρούμενος. Ὡ μεγάλη καταδίκη, ὅπου ἐγένη εἰς τήν Βασιλίσσα τῶν πόλεων τοῦ κόσμου ὅλου, ὅπου ποτέ δέν ἐγένη εἰσέ καμμίαν χώρα ὡσάν ἐγένη εἰς τήν ἑλεσινή Πόλη! Καί λέγουσι κάποιοι ὅτι ὁ Τοῦρκος ἔκαμε τήν ἀνταμιοβή τῆς Τρωάδας, ὅπου ἐκάμανε οἱ Ἕλληνες, καί ἐπειδή ὁ Τοῦρκος κρατεῖ ἀπό τὰ μέρη ἐκεῖνα τῆς Ἀνατολῆς ἐξεγδιώχθη εἰς τήν Πόλη.

BARBERINOS ΚΩΔΙΞ

[- Γ. Ζώρα, Ἡ Ἄλωσις τῆς Κων/πόλεως καί ἡ βασιλεία Μωάμεθ Β' τοῦ Κατακτητοῦ κατὰ τόν Βαρβερινόν Κώδικα III κτλ. - 1952, σελ. 32 - 34 - Ἀποσπάσματα]

10. Ὁ θρύλος τοῦ μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ.

Ὅταν ἦρθε ἡ ὦρα ἡ Πόλη νά τουρκέψει καί μπῆκαν μέσα οἱ Τοῦρκοι, ἔτρεξε ὁ βασιλιάς μας καβάλα στ' ἄλογό του νά τούς ἐμποδίσει. Ἦταν πλῆθος ἀρίφνητο ἡ Τουρκιά, χιλιάδες τόν ἔβαλαν στή μέση καί ἐκεῖνος χτυποῦσε κι ἔκοβε μέ τό σπαθί του. Τότε σκοτώθη τ' ἄλογό του καί ἔπεσε καί αὐτός. Κι ἐκεῖ πού ἔνας Ἀράπης σήκωσε τό σπαθί του νά χτυπήσει τό βασιλιά, ἦρθε ἄγγελος Κυρίου καί τόν ἄρπαξε καί τόν πῆγε σέ μία σπηλιά βαθιά στή γῆ κάτω, κοντά στή Χρυσόπορτα. Ἐκεῖ μένει μαρμαρωμένος ὁ βασιλιάς καί καρτερεῖ τήν ὦρα νά ῥθει πάλι ὁ ἄγγελος νά τόν σηκώσει. Οἱ Τοῦρκοι τό ξέρουν καλά αὐτό, μά δέν μποροῦν νά βροῦν τή σπηλιά πού εἶναι ὁ βασιλιάς· γι' αὐτό ἔχτισαν τήν πόρτα πού ξέρουν πώς ἀπ' αὐτή θά μπεῖ ὁ βασιλιάς, γιά νά τούς πάρει πίσω τήν Πόλη. Μά, ὅταν εἶναι τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, θά κατεβεῖ ὁ ἄγγελος στή σπηλιά καί θά τόν ξεμαρμαρώσει καί θά τοῦ δώσει στό χέρι τό σπαθί, πού εἶχε στή μάχη. Καί θά σηκωθεῖ ὁ βασιλιάς καί θά μπεῖ στήν Πόλη ἀπό τήν Χρυσόπορτα καί κυνηγώντας μέ τὰ φουσάτα του τούς Τοῦρκους, θά τούς διώξει ὡς τήν Κόκκινη Μηλιά. Καί θά γίνεῖ μεγάλος σκοτωμός, πού θά καλυμπήσει τό μουσκάρι στό αἷμα.

ΛΑΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

[Ν. Πολίτου - Παραδόσεις. Ἐν Ἀθήναις 1904 Τ. Α' ἀριθμ. 33]

11. Ἡ Ἄλωση τῆς Πόλης σ' ἓνα τραγούδι τοῦ Πόντου.

Ἐναν πουλίν, καλόν πουλίν, ἐβγαίν' ἀπό τήν Πόλην,
οὐδέ 'ς ἀμπέλια 'κόνεψεν,¹ οὐδέ 'ς σά περιβόλα
ἐπῆγεν καί ν ἐκόνεψεν καί 'ς τοῦ Ἡλί' τόν κάστρον²

1. στάθμισε, κάθισε.

2. κάστρο τοῦ Ἡλίου. Ὀνομάζεται ἔτσι, γιατί ἦταν ψηλό καί ἀπόκρημνο.

ἐσειῆξεν¹ τ' ἕναν τό φτερόν, ἔς τσό αἶμαν βουτεμένον,
 ἐσειῆξεν τ' ἄλλο τό φτερόν, χαρτίν ἔχει γραμμένον.
 Ἄτό κανείς 'κ' ἀνέγνωσεν², οὐδ' ὁ μητροπολίτης
 ἕναν παιδίν, καλόν παιδίν, ἔρχεται κι ἀναγνώθει.
 Σεῖτ' ἀναγνώθ' σεῖτα κλαίγει, σεῖτα κρούει τήν καρδίαν³.
 «Ἄϊλί ἐμᾶς, καί βάϊ ἐμᾶς, πάρθεν' ἡ Ρωμανία!»⁴
 Μοιρολογοῦν τά ἐγκλησᾶς, κλαίγ' νε τά μοναστήρα,
 κι αἶ Γιάννης ὁ Χρυσόστομον κλαίει, δερνοκοπᾶται⁵
 «Μή κλαῖς, μή κλαῖς, αἶ Γιάννε μου, καί δερνοκοπισκᾶσαι.
 — Ἡ Ρωμανία ἔπερασεν, ἡ Ρωμανία ἔπαρθεν.
 — Ἡ Ρωμανία κι ἄν ἔπερασεν, ἀνθεῖ καί φέρει κι ἄλλο.

[Ἑλληνικά δημοτικά τραγούδια. — Ἐκλογή. Ἀκαδημία
 Ἀθηνῶν — Ἐν Ἀθήναις 1926 Τόμ. Α' σελ. 127]

1. ἔσεισε, τίναξε.

2. αὐτό κανένας δέν μπόρεσε νά τό διαβάσει.

3. ἐνῶ διαβάζει, τήν ἴδια ὥρα κλαίει καί σπαράζει τήν καρδιά.

4. ἀλίμονο σέ μᾶς, ἀλίμονο σέ μᾶς, κυριεύτηκε ἡ Ρωμανία, δηλαδή τό Βυζαντινό κράτος.

5. δέρνεται καί χτυπιέται.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίδα
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α': ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΚΑΤΑ- ΚΤΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΚΑΤΑΚΤΗΤΕΣ	5 - 28
Εισαγωγή	5
Συνέπειες στην οικονομία	6
Συνέπειες στην κοινωνία [1. 'Η μεσαία τάξη εξαφανίζεται, σελ. 6-9 * 2. Δυό νέες τάξεις παρουσιάζονται, σελ. 9-11 * 3. Οί δούλοι πληθαίνουν, σελ. 11-12]	6-12
Συνέπειες στον τρόπο ζωής [1. 'Ο χαρακτήρας τών Ρωμαίων μεταμορφώνεται, σελ. 12 * 2. Θρησκεία, σελ. 13-15 * 3. Γράμματα, σελ. 15-17 * 4. Τέχνες, σελ. 17 * 5. 'Εκπαίδευση, σελ. 17-19]	12-19
Δυό προσπάθειες νά διορθωθεί ή κατάσταση [1. Μιά φωνή διαμαρτυρίας: 'Ενας άρχοντας αίστηρών άρχων, σελ. 19-20 * 2. Μιά πράξη διαμαρτυρίας: ή γεν- ναία άπόπειρα μεταρρύθμισης άπό τούς άδελφούς Γράκχους, σελ. 20-21 * 3. Τιβέριος Γράκχος, σελ. 21-22 * 4. Γάιος Γράκχος, σελ. 22-24]	19-24
'Ανακεφαλαίωση	25
Κείμενα	26-28
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β': Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΛΟΝΙΖΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΜΦΥΛΙΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ	 29-54
Εισαγωγή	29-31
'Ο Μάριος καί ή στρατιωτική του μεταρρύθμιση [1. 'Ηταν ό πρώτος στή σειρά δυναμικός άνδρας, σελ. 31-32 * 2. 'Ο Μάριος αλλάζει τό χαρακτήρα καί τήν τακτική τού στρατού, σελ. 32 * 3. Συνέπειες τών αλλαγών, σελ. 32 * 4. 'Ο Μάριος στήν πολιτική σημειώνει άποτυχία. 'Η άνάμειξη τού νέου στρατού στά πολιτικά πράγματα. 'Η μεταρρύθμιση τού Σατουρνίνου, σελ. 32-35]	31-35
'Ο Σύλλας: Πρώτη δοκιμή μοναρχίας [1. 'Η φυσιογνωμία καί ή πολεμική του δράση, σελ. 35-37 * 2. 'Η πολιτική του δράση: Τρομοκρατία στή Ρώμη, σελ. 37 * 3. Πολιτικές αλλαγές: πρός τήν άριστοκρατική Δημοκρατία ή τή Μο- ναρχία; σελ. 37-39]	35-39
'Η πρώτη Τριανδρία: 'Η περίεργη φάση τής τριπρόσωπης μοναρχίας [1-2 Πο- μπήιος, ό νέος δυναμικός άνθρωπος τής ήμέρας - Τά πολεμικά του κατορθώ- ματα, σελ. 39-40 * 3. Πολιτική δράση τού Πομπήιου, σελ. 41]	39-41
'Ο 'Ιούλιος Καίσαρ καί ή πτώση τής Δημοκρατίας [1. 'Η φυσιογνωμία του, σελ. 41-42 * 2. Πολεμικές του έπιτυχίες, σελ. 42 * 3. Πολιτικές του έπιτυχίες, σελ. 42-43 * 4. 'Η δικτατορία του, σελ. 43-45 * 5-6. 'Ο θάνατός του. 'Η δύτερη Τριανδρία καί ό θάνατος τής Δημοκρατίας, σελ. 45]	41-45
Ρωμαιοκρατία στήν 'Ελλάδα [1. 'Η νομική θέση τής 'Ελλάδας μετά τήν κα- τάλυση τής 'Αχαϊκής Συμπολιτείας, σελ. 45-46 * 2-3. Οί έλληνικές πόλεις άπό τήν κατάλυση τής 'Αχαϊκής Συμπολιτείας ώς τό Μιθριδατικό πόλεμο, σελ. 46-48 * 4. Οί έλληνικές πόλεις στό διάστημα 85-27 π.Χ., σελ. 48-49] ..	45-49
'Ανακεφαλαίωση	50-51
Κείμενα	52-54

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ': ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΕΞΑΣΦΑΛΙΖΕΙ ΣΤΟΥΣ ΛΑΟΥΣ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΕΥΝΟΜΙΑ, ΕΙ- ΡΗΝΗ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ... 55 - 91

Εισαγωγή	55 - 57
'Η εποχή του Αύγουστο [1. Ένα νέο πολίτευμα θεμελιώνεται: μιá μοναρχική Δημοκρατία, πού στηρίζει τή δύναμή της στό στρατό, σελ. 58 - 60 * 2. Φροντίδα γιά τό στρατό, σελ. 60 * 3. Τά σύνορα του κράτους έπεκτείνονται, σελ. 60 - 61 * 4. Έπιστροφή στην παράδοση, σελ. 61 * 5. 'Η λογοτεχνία στην υπηρεσία του κρατικού μεγαλείου, σελ. 62 * 6. 'Η έδραίωση τής κρατικής έξουσίας από τόν Αύγουστο, σελ. 62- 64].	58 - 64
Μέ τό νέο πολίτευμα κυλούν δύο αιώνες [1-2. Οί σχέσεις ανάμεσα στη Σύγκλητο καί στόν αυτοκράτορα - 'Ο ρόλος τών έπαρχιών, σελ. 65 * 3. Αυτοκράτορες από τή Ρώμη. 'Η 'Ιουλιό - Κλαυδιανή δυναστεία, σελ. 65 - 66 * 4. Αυτοκράτορες από τήν 'Ιταλία - Οί Φλάβιοι αυτοκράτορες, σελ. 66 - 67 * 5. Αυτοκράτορες από τίς έπαρχίες -'Η εποχή τής μεγίστης άκμής - Οί 'Αντωνίνοι, σελ. 67 - 68 * 6. Έσωτερική πολιτική, σελ. 68 - 69 * 7. Έξωτερική πολιτική, σελ. 69 - 74]	65 - 74
'Ο ρωμαϊκός κόσμος στά χρόνια τής μεγάλης άκμής [1-2-3-4-5-6- 'Ο στρατός, ή «Ρωμαϊκή ειρήνη», ή ένότητα πολιτισμού, ό ρωμαϊκός νόμος, τά Γράμματα, οί θρησκείες τής 'Ανατολής, σελ. 74-76]	74 - 76
'Ανακεφαλαίωση	77 - 78
Κείμενα	79 - 91

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ': ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΑΡΧΙΖΕΙ ΝΑ ΓΕΡ- ΝΕΙ ΠΡΟΣ ΤΗ ΔΥΣΗ ΤΟΥ ... 92 - 141

Εισαγωγή	92 - 93
'Η μεγάλη κρίση του 3ου αιώνα [1. 'Η έσωτερική άναρχία, σελ. 93 * 2. 'Η δυναστεία τών Σεβήρων, σελ. 93 - 96 * 4-5. 'Η εποχή τών Τριάντα τυράννων - Ξεσπούν επαναστάσεις, σελ. 96 * 6. Νέοι έχθροί εμφανίζονται στό σύνορα, σελ. 96 - 97 * 'Ολόκληρες έπαρχίες γίνονται άνεξάρτητες, σελ. 97 - 98 * 8-9. Οί αίτίες τής παρακμής του ρωμαϊκού κράτους, σελ. 98 - 102]	93 - 102
Μέ καινούριες αλλαγές στη διοίκηση ξεπέρασε τό κράτος τήν κρίση [1. Οί 'Ιλλυριοί αυτοκράτορες, σελ. 103 - 105 * 2. Μέγας Κωνσταντίνος, σελ. 105-106]	103 - 106
'Η ρωμαϊκή οικουμένη άποκτά τή θρησκεία της [1-2. 'Η άναζήτηση του «'Αγνώστου Θεού» - Θρησκευτικός συγκρητισμός, σελ. 106 - 107 * 3. 'Η εμφάνιση του Χριστιανισμού καί ή διδασκαλία του, σελ. 107 - 109 * 6-7-8. Διωγμοί - Θρίαμβος, σελ. 109-111]	106 - 111
'Η τέχνη τών ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων [1-2. 'Αρχιτεκτονική, σελ. 111 - 123 * 3. Πλαστική, σελ. 124 - 125 * 4. Ζωγραφική, σελ. 125 - 129]	111 - 129
Τέχνη εμπνευσμένη από τό Χριστιανισμό [1. Είναι ή τέχνη τών τριών πρώτων αίωνων, δηλ. ως τό 313 μ.Χ., σελ. 129 - 130 * 2. Πρώτες εκκλησίες, σελ. 130 * 3. 'Η ταφή — Κατακόμβες, σελ. 130 - 132 * 4. Εικονογραφία κατακομβών, σελ. 132 - 133 * 5. 'Ανάγλυφη διακόσμηση. Σαρκοφάγοι, σελ. 133 - 134].	129 - 134
'Ανακεφαλαίωση	135 - 136
Κείμενα	137 - 141

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε': ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [324 - 610]: ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟ ΚΟΣΜΟ ΣΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟ ... 142 - 197

Εισαγωγή	142 - 144
Δυό αιώνες - δυό φάσεις στή μεταμόρφωση του ρωμαϊκού κόσμου σέ έλληνο-χριστιανικό (324-518) [1. Πρώτη φάση (324-395). Ή θεμελίωση του Χριστιανικού ρωμαϊκού κράτους, σελ. 145-147 * 2. Δεύτερη φάση (395-518): Ή αυτοκρατορία περιορίζεται προσωρινά στό ανατολικό τμήμα της - Θρησκευτικές αίρέσεις - Τό τέλος του δυτικού ρωμαϊκού κράτους - Τό τέλος του αρχαίου κόσμου - Ή αναγέννηση του Έλληνισμού κι ή στράτευση του στον άντιγερμανικό άγώνα - Ή έξελληνισμός του κράτους - Ή έκχριστιανισμός του κράτους - Στερέωση του άμυντικού συστήματος, σελ. 147 - 151]	145 - 151
Ή Χριστιανισμός επίσημη θρησκεία του ρωμαϊκού κράτους [1. Ή Ο. Μ. Κωνσταντίνος άνοιγει τό δρόμο στό Χριστιανισμό, σελ. 152 * 2. Ή πολιτική του άπέναντι στις αίρέσεις, σελ. 152-153 * Ή Οριστικός θρίαμβος του Χριστιανισμού — Ή Ιουλιανός ό Ή Αποστάτης — Ή χρυσός αιώνας της Θεολογίας - Καταδίωξη της ειδωλολατρείας σελ. 153-155 * 3. Ή μεγάλη κρίση του Χριστιανισμού από τις αίρέσεις του 5ου αιώνα, σελ. 155-158]	152 - 158
Τό τέλος του δυτικού ρωμαϊκού κράτους [1. Οί Γερμανοί πιέζουν τά σύνορα, σελ. 158 - 159 * 2. Πόλεμοι στό Ρήνο καί στό Δούναβη, σελ. 159 - 160 * 3. Ή κατακλιση του δυτικού ρωμαϊκού κράτους από τους Γερμανούς, σελ. 160 - 164 * 4. Οί Ούνοι. Τό κράτος κι οί επιδρομές τους, σελ. 164 - 165]	158 - 165
Ή αιώνας του Ήουστινιανού καί των διαδόχων του (518 - 610) [1. Ή Ανασύσταση της ρωμαϊκής οικουμένης, σελ. 165 - 166 * 2. Τό πολεμικό έργο του Ήουστινιανού. Κατακτητικοί πόλεμοι, σελ. 166 - 168 * 3. Ή άμυντικοί πόλεμοι, σελ. 168 - 169 * 4. Ειρηνικά έργα - Έσωτερική πολιτική, σελ. 169 - 174 * 5. Χαρακτηρισμός του έργου του Ήουστινιανού, σελ. 174 * 6. Οί διάδοχοι του Ήουστινιανού, σελ. 174 - 176]	165 - 176
Ή τέχνη της παλαιοχριστιανικής περιόδου (313 - 630) [1. Ή Αρχιτεκτονική, σελ. 176 - 186 * 2. Ή ζωγραφική, σελ. 186 - 187 * 3. Ή Γλυπτική, σελ. 187 - 188] ...	176 - 188
Ή Ανακεφαλαίωση	189 - 191
Κείμενα	192 - 197

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ': ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ (610 - 1081): ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: Ο ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ (610 - 717). Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΕΙ ΑΠΟ ΠΑΝΤΟΥ ΣΟΒΑΡΟΥΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥΣ ΕΧΘΡΟΥΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΡΙΖΟΝΤΑΙ ΤΑ ΣΥΝΟΡΑ ΤΗΣ ... 198 - 232

Εισαγωγή	198 - 199
Ή αυτοκρατορία σέ σκληρούς πολεμικούς άγώνες για τή διάσωσή της από τους έξωτερικούς της έχθρους [1. Ή Ήρακλειος καί ή δυναστεία του (610 - 717), σελ. 200 - 202 * 2. Ή έχθρικές εισβολές στό Δούναβη καί στην Ή ανατολή, σελ. 202 - 208]	200 - 208
Τό Ήσλάμ [1. Πότε κάνει τήν εμφάνισή του, σελ. 209 - 210 * 2. Ή Ήραβικός κόσμος πρίν από τό Μωάμεθ. Ή χαρακτήρας της νέας θρησκείας, σελ. 210 - 212 * 3. Τί διδάσκει τό Ήσλάμ, σελ. 212 - 214]	209 - 214

Οί ἝΑραβες ἔξορμούν γιά νά διαδώσουν τό Ἰσλάμ [1. Πρώτη φάση (632 - 656). Κατάκτηση τῆς Περσίας καί τῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν τῆς Συρίας, Παλαιστίνης καί Αἰγύπτου, σελ. 215 - 218 * 2. Δεύτερη φάση (656 - (717) - 732). Ἐσωτερική κρίση καί μεταβολή τοῦ χαρακτήρα τοῦ Χαλιφάτου (656 - 685). Ἄνανέωση τῆς κατακτητικῆς δράσης τῶν Ἀράβων (685 - 732), σελ. 218 - 219]	215 - 219
Οἱ Βούλγαροι ἰδρύουν βασιλείο στή Βαλκανική χερσόνησο	219 - 221
Ἡ αὐτοκρατορία μεταμορφώνεται σέ ἑλληνική	221 - 224
Ἄνακεφαλαίωση	224 - 225
Κείμενα	226 - 232

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ': ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ (610 - 1081): ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (717 - 867). Ο ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΞΕΠΕΡΝΑ ΤΙΣ ΜΕΓΑΛΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ ΔΟΚΙΜΑΣΙΕΣ. ΑΡΧΙΖΕΙ Η ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΝΤΕΠΙΘΕΣΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΞΟΡΜΗΣΗ ΣΤΟΥΣ ΓΥΡΩ ΛΑΟΥΣ ... 233 - 264

Εἰσαγωγή	233 - 235
Οἱ τρεῖς δυναστικές φάσεις τῆς περιόδου 717 - 867 [1. Οἱ Ἰσαυροὶ (717 - 802), σελ. 235 - 238 * 2. Οἱ διάδοχοι τῶν Ἰσαυρῶν (802 - 820), σελ. 238 - 240 * 3. Ἡ δυναστεία τοῦ Ἀμορίου (820 - 867), σελ. 240 - 242]	235 - 242
Ἡ εἰκονομαχική κρίση. Τό βυζαντινὸ θέατρο πνευματικῆς σύγκρουσης Εὐρώπης καί Ἀνατολῆς [1. Ἡ εἰκονομαχία. Ἡ προέλευση καί τό νόημά της, σελ. 243 * 2. Οἱ δύο φάσεις τῆς εἰκονομαχικῆς κρίσης, σελ. 243 - 246]	243 - 246
Τό βυζαντινὸ ἀναχατίζει τίς ἐπιθέσεις τῶν ἔχθρῶν του [1. Στή Μ. Ἀσία σταθεροποιεῖται τό σύνορο βυζαντινοῦ καί Ἀράβων, σελ. 246 - 248 * 2. Ἡ πρώτη ἀναμέτρηση βουλγάρων καί βυζαντινοῦ, σελ. 248 - 250 * 3. Ἡ πτώση τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας στήν Ἰταλία καί ἡ ἴδρυση τοῦ παπικοῦ κράτους τῆς Ρώμης, σελ. 251 - 252]	246 - 252
Πρῶτα συμπτώματα ἀκμῆς: Ἡ «νέα ἐποχή» τοῦ Μιχαήλ Γ'	252 - 255
Ἡ τέχνη τῆς πρώτης βυζαντινῆς περιόδου [1-2-3. Γενικά, Ἀρχιτεκτονική, Ζωγραφική]	255 - 256
Ἄνακεφαλαίωση	257 - 258
Κείμενα	259 - 264

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η': ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [610 - 1081]. 1. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΚΜΗΣ — Η ΧΡΥΣΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ [867 - 1025]. 2. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑ- ΚΜΗΣ [1025 - 1081] ... 265 - 311

Εἰσαγωγή	265 - 267
Ἡ ἐποχή αὐτὴ χωρίζεται σέ τρεῖς πῶ μικρές περιόδους μέ ἰδιαίτερα γνωρίσματα ἢ καθεμιά [1. Ἡ Ἀναγέννηση τῆς «Νέας Ἐποχῆς» τοῦ Μιχαήλ Γ' συνεχίζεται καί ὀλοκληρῶνεται, σελ. 267 - 271 * 2. Ἡ λαμπρὴ ἐποχή τῆς «βυζαντινῆς ἐποποιίας». Οἱ αὐτοκράτορες, σελ. 271 - 274 * 3. Πρῶτα συμπτώματα παρακμῆς, σελ. 274 - 278]	267 - 278
Πολεμικοὶ ἀγῶνες μέ τούς ἐξωτερικοὺς ἔχθρους — Τά ἔνδοξα χρόνια τῆς «βυζαντινῆς ἐποποιίας» [1. ἝΑραβες, σελ. 278 - 279 * 2. Βούλγαροι — Τελικὴ ἀναμέτρηση μέ τό βυζαντινὸ καί διάλυση τοῦ κράτους τῶν, σελ. 279 - 285 * 3. Ἡ	

διπλωματική πάλη της γερμανικής αυτοκρατορίας με τη βυζαντινή για τις Ιταλικές κτήσεις, σελ. 285 - 286 * 4. Καινούριοι έχθροι: Νορμανδοί - Ρώς - Σελτζούκοι, σελ. 286 - 287 * 5. Χάνονται όριστικά οι βυζαντινές κτήσεις στην Ίταλία, σελ. 287 - 288 * 6. Οί Σελτζούκοι Τουρκοί ίδρύουν Σουλτανάτο στη Μ. Άσία, σελ. 288 - 289]	278 - 289
Άκμη γραμμάτων - θεσμών - κύρους Έκκλησίας [1. Γράμματα, σελ. 289 - 290 * 2. Πολίτευμα. Διοίκηση, σελ. 290 * 3. Ή πνευματική άκτινοβολία της βυζαντινής εκκλησίας, σελ. 290 - 291]	289 - 291
Ή τέχνη της μεσοβυζαντινής εποχής (843 - 1204) [1. Γενικά, σελ. 291 - 292 * 2. Άρχιτεκτονική, σελ. 292 - 300 * 3. Ζωγραφική, σελ. 300 - 303]	291 - 303
Άνακεφαλαίωση	304 - 305
Κείμενα	306 - 311

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Θ': Η ΕΥΡΩΠΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪ- ΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ... 312 - 344

Είσαγωγή	312 - 313
[1. Τά «Πέντε Βασίλεια» χάνονται ένα - ένα καί στό τέλος μένει μόνο τών Φράγκων, σελ. 313 - 314 * 2. Οί Φράγκοι κάνουν τήν πρώτη προσπάθεια νά ένώσουν τήν Εύρώπη, σελ. 314 - 315]	313 - 315
Τό κράτος τών Φράγκων — Μεροβίγγιοι καί Καρολίδες [1. Κλόβης - «Νωθροί βασιλιάδες», σελ. 315 - 316 * 2. Ή ίδρυση του κοσμικού κράτους της Δυτικής Έκκλησίας (754), σελ. 316 - 318]	315 - 318
Μέσα στους σκοτεινούς αιώνες του Μεσαίωνα άρχίζει νά διαμορφώνεται σιγά σιγά ή Εύρώπη (751 - 11ος αιώνας) [1. Ό Καρλομάγνος ένώνει τή Δ. Εύρώπη σέ μία Φραγκορωμαϊκή αυτοκρατορία, σελ. 318 - 320 * 2. Ή αυτοκρατορία του Καρλομάγνου διαλύεται καί οί «νέες εισβολές» αλλάζουν πάλι τήν όψη της Εύρώπης, σελ. 320 - 324 * 3. Πέρα από τό Ρήνο οί Γερμανοί κάνουν προσπάθεια νά ένώσουν τήν Εύρώπη, σελ. 324]	318 - 324
10ος - 11ος αιώνας — Στήν κοινωνία της Δ. Εύρώπης επικρατεί τό σύστημα της φεουδαρχίας [1. Τί είναι τό σύστημα της φεουδαρχίας, σελ. 325 * 2. Τό σύστημα της φεουδαρχίας στήν πλήρη του άνθηση, σελ. 325 - 330 * 2. Ή Δυτική Έκκλησία μέσα στό κοινωνικό πλέγμα της φεουδαρχίας. Ή άπελευθέρωση της, σελ. 330 - 331]	324 - 331
12ος - 14ος αιώνας — Ή Δυτική Εύρώπη πρός τό τέλος του Μεσαίωνα — Ή χαρραγή τών Νέων Χρόνων [1. Σοβαρές αλλαγές στη ζωή τών ανθρώπων της μεσαιωνικής Εύρώπης, σελ. 331 - 338 * 2. Βαθιές αλλαγές στήν Τέχνη, στη Σκέψη καί στα Γράμματα, σελ. 338]	331 - 338
Άνακεφαλαίωση	339 - 340
Κείμενα	340 - 344

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι': ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ [1081 - 1453] ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΦΑΣΗ ΤΟΥ ΕΝΩΜΕΝΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ [1081 - 1204] ... 345 - 365

Είσαγωγή	345 - 347
Ή δυναστεία τών Κομνηνών (1081 - 1185) φέρνει τήν τελευταία άναλαμπή	

στό Βυζάντιο και η δυναστεία των Ἀγγέλων (1185 - 1204) τή διάλυσή του. [1. Ἡ πρώτη φάση (1081 - 1180), σελ. 347 - 352 * 2. Ἡ δεύτερη φάση (1180 - 1185) Ἀνδρόνικος Α' Κομνηνός, σελ. 352 - 353 * 3. Ἡ τρίτη φάση (1185 - 1204). Ἀγγελοι: ἡ μοιραία δυναστεία τῆς ἀποσύνθεσης τοῦ κράτους, σελ. 353 * 4. Ἐθνικά κινήματα στά Βαλκάνια, σελ. 354]	347 - 354
Σταυροφορίες: Ὁ «ἁερός πόλεμος» τῶν Χριστιανῶν τῆς Δύσης γιά τήν ἀπε- λευθέρωση τῶν Ἀγίων Τόπων [1. Ὁ 11ος καί 12ος εἶναι ἀνήσυχτοι αἰῶνες γιά τοὺς πληθυσμούς τῆς Δ. Εὐρώπης σελ. 354 - 355 * 2. Οἱ τρεῖς σταυροφο- ρίες τοῦ 12ου αἰῶνα μέ θρησκευτικό χαρακτήρα, σελ. 355 - 357]	354 - 357
Διμέτωπος πόλεμος μέ τοὺς Νορμανδούς ἀπό τή Δύση καί τοὺς Σελτζούκους ἀπό τήν Ἀνατολή [1. Πόλεμοι τοῦ Μανουήλ Κομνηνοῦ, σελ. 357 * 2. Νορ- μανδικές ἐπιδρομές, σελ. 358]	357 - 358
Ἡ τετάρτη σταυροφορία (1202 - 1204) — Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπό τοὺς Φράγκους	358 - 361
Ἀνακεφαλαίωση	361 - 362
Κείμενα	362 - 365

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΑ': ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [1081 - 1453] — ΔΙΑΜΕΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ [1204 - 1261] — ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΝΑ ΑΝΑΣΥ- ΣΥΣΤΑΘΕΙ [1261 - 1328] — ΕΜΦΥΛΙΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΚΑΙ ΠΤΩΣΗ [1328 - 1453] ... 366 - 409

Εἰσαγωγή	366 - 367
Οἱ ἐπαρχίες τῆς διαμελισμένης αὐτοκρατορίας κάτω ἀπό ἄρχοντες Φράγκους καί Ἑλλήνες [1. Βυζαντινές ἐπαρχίες κάτω ἀπό Φράγκους ἄρχοντες, σελ. 367 - 370 * 2. Βυζαντινές ἐπαρχίες κάτω ἀπό Ἑλλήνες ἄρχοντες, σελ. 370 - 374]	367 - 374
Ἡ ἐποχή τῶν Παλαιολόγων: δύο αἰῶνες ἀγωνίας (1261 - 1453) [1. Ἡ δυναστεία τῶν Παλαιολόγων μπρός στά ἄλυτα προβλήματα τῆς αὐτοκρατορίας, σελ. 374 - 377 * 2. Οἱ Σέρβοι καί τό κράτος τοῦ Στεφάνου Δουσάν, σελ. 378 - 379 374 - 379	374 - 379
Ἡ ἐμφάνιση τῶν Ὀθωμανῶν καί ἡ ραγδαία ἐπέκτασή του [1. Ἡ προέλευση τῶν Ὀθωμανῶν, σελ. 380 * 2. Ἡ ἐμφάνιση τῶν Ὀθωμανῶν καί ἡ ἵδρυση τοῦ κράτους τῶν, σελ. 380 - 381 * 3. Ἡ ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ τῶν Ὀθωμανῶν κι ὁ ἐξισλαμισμός τῶν Χριστιανῶν τῆς βορειοδυτικῆς Μ. Ἀσίας, σελ. 381 - 382]	379 - 382
Ἡ τελευταία στιγμή τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας [1. Πρὶν ἔρθει ἡ ὥρα τῆς ἄλωσης, σελ. 382 - 384 * 2. Ἡ ἄλωση, σελ. 384 - 388]	382 - 388
Ἡ τέχνη τῆς Ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου (1204 - 1453) [1. Γενικά, σελ. 388 * 2. Ἀρχιτεκτονική, σελ. 388 - 390 * 3. Ζωγραφική, σελ. 390 - 397]	388 - 397
Ἀνακεφαλαίωση	398 - 399
Κείμενα	400 - 409

0020557141
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΟΥΛΗΣ

ΕΚΔΟΣΗ ΣΤ' 1981 (V) ΑΝΤΙΤΥΠΑ 90.000 - ΣΥΜΒΑΣΗ 3547/26-1-81

ΕΚΤΥΠΩΣΗ-ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Ι. ΔΙΚΑΙΟΣ Α.Ε.

